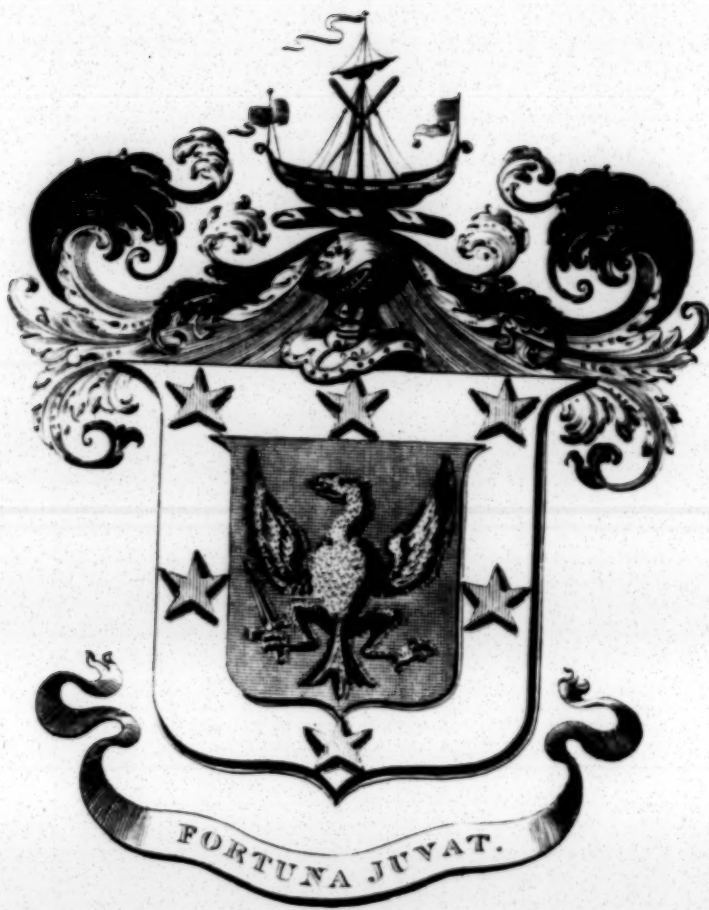
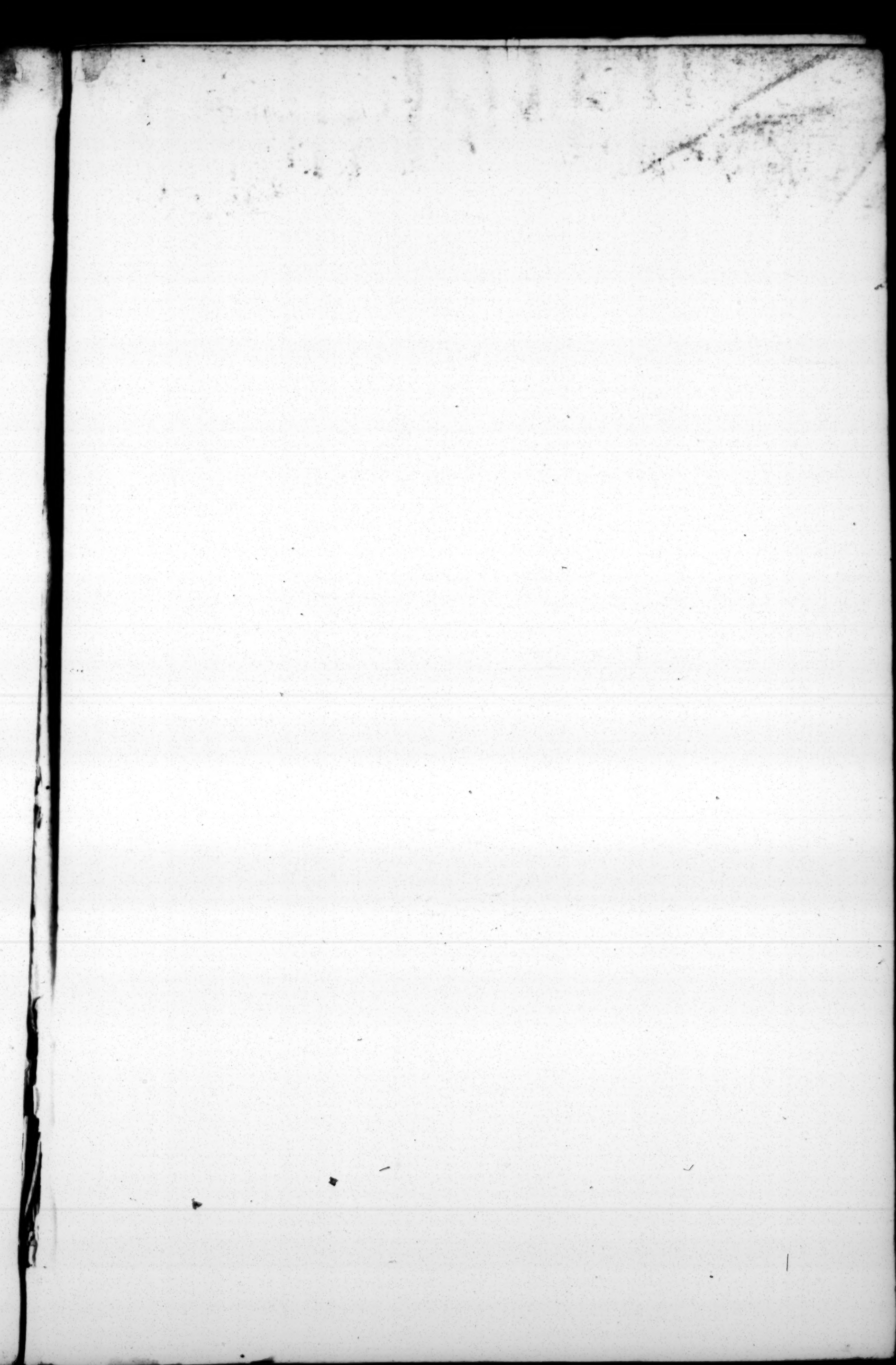

Robert. W. Andrew.

A P P R O B A T I O.

EGO Universitatis Parisiensis Rector antiquus, Eloquentiæ Professor Regius, Regiæ Inscriptionum & Numismatum Academiae socius, ex mandato illustrissimi Franciæ Cancellarii legi *Has M. Fabii Institutiones ad usum Scholarum accommodatas, & brevibus notis illustratas*: Easque omnibus jam purgatas falebris & asperitatibus, non solum adolescentibus eloquentiæ studiosis perutiles, sed etiam viris literaturæ politioris amantibus perjucundas fore judicavi. Datum Lutetiæ Parisiorum anno Domini 1714. Die vero Maii 15.

C O U T U R E.

M. FABII

011824. h. 53.

Q U I N T I L I A N I

I N S T I T U T I O N U M

O R A T O R I A R U M

L I B R I D U O D E C I M.

A D U S U M S C H O L A R U M A C C O M M O D A T I,

R E C I S I S Q U Æ M I N U S N E C E S S A R I A V I S A S U N T,

E T B R E V I B U S N O T I S I L L U S T R A T I,

Quintilianus (M. F.)
—K

A C A R O L O R O L L I N,

Antiquo Rectore Universitatis Parisiensis, Regio Eloquentiæ Professore,
nec non Regiæ Inscriptionum ac Numismatum Academiæ Socio.

L O N D I N I:

PROSTANT VENALES APUD T. DEIGHTON, LONDINI. J. COOKE,
OXON. ET W. H. LUNN, CANTABRIG.

M D C C X C I I.

M. F. A. B. E. I.

P R Æ F A T I O.

EX omnibus antiquis Scriptoribus, qui magis quàm Fabius
buius prodesse juventuti possit vel ad excolenda præstan-
tissimis eloquentiæ præceptis ingenia, vel ad forman-
dos optimis morum institutis animos, neminem prorsus, nisi
me fortè amor suscepti operis fallit, reperiri posse arbitror.

ATQUE ut ab arte dicendi, de qua potissimum hîc agitur,
initium ducam, fateor equidem scriptis ab Aristotele de Rhe-
torica libris nihil esse in hoc genere perfectius. Sic mentis
humanæ sensus intimos referat felix naturæ indagator, sic oc-
cultos illos meatus, quibus ad animum victrix penetrat oratio,
pandit & explicat, ut quicumque assiduè versatus in ejus libris
fuerit, huic omnia penitus eloquentiæ arcana patère videan-
tur. Sed præterquam quod Græci sermonis obscuritas & in-
solentia plerisque arcet ab aditu præclari operis, rerum ipsa-
rum difficultas, & illa præcipiendi ratio paulo abstrusior, sum-
mam animi prudentiam judicii que maturitatem postulant,
quæ nonnisi in magistris doctissimis occurrit, nedum ab imperi-
tis adolescentibus exigi debeat.

I.
Ad elo-
quentiam.
Qualis sit
Rhetorica
Aristote-
lis.

Magis obuius, & ut ita dicam tractabilis, & tenellæ ætati
longè accommodatior videtur Tullius. Nitida, facilis, &
compta ejus oratio. Non ille, ut è vili Rhetorum officina te-
tricus dicendi magister, præcepta quædam vulgaria & con-
trita tradit sermone agresti atque horrido: sed ut homo poli-
tus & elegans, veterique illa urbanitate limatus, omnia sale
suo, & lepore, & suavissimis facetiis sic aspergit, ut quan-
quam in libris quos de Rhetorica scripsit, nihil sit omissum
quod ad eloquentiam pertineat, passimque in iisdem pelluceat
collecta ex omni flore antiquitatis & cognitione artium præstans
eruditio, tamen totus ille sermo similior videatur jucundissimi
inter confabulantes amicos colloquii, quàm gravissimæ inter
homines eruditos disputationis. At ipsa illa varietas dialogo-
rum, quæ mirè à tædio & satietate defendit orationem, non-
nihil interdum obscuritatis parit, ut difficile sit, præsertim pu-
eris, inter varias ac sæpe diversas disputantium opiniones de-
prehendere quæ sit vera Tullii sententia. Sparsa insuper huc
& illuc præcepta, nec in certum digesta ordinem, vix possunt
in justum quoddam Rhetoricæ corpus coalescere, atque adeo
prorsus ab usu & consuetudine scholarum abhorrent.

Qualis
Rhetorica
Tullii.

Fabius sic caret omnibus hisce incommodis, ut neutrius ta-
men virtutes desideret. Aristotelicam subtilitatem sic Tullia-

Rhetorica
Fabii
commen-
datur.

M. F. A. D. 1

P R Æ F A T I O.

EX omnibus antiquis Scriptoribus, qui magis quàm Fabius
buius prodesse juventuti possit vel ad excolenda præstan-
tissimis eloquentiæ præceptis ingenia, vel ad forman-
dos optimis morum institutis animos, neminem prorsus, nisi
me fortè amor suscepti operis fallit, reperiri posse arbitror.

ATQUE ut ab arte dicendi, de qua potissimum hîc agitur,
initium ducam, fateor equidem scriptis ab Aristotele de Rhe-
torica libris nihil esse in hoc genere perfectius. Sic mentis
humanæ sensus intimos referat felix naturæ indagator, sic oc-
cultos illos meatus, quibus ad animum victrix penetrat oratio,
pandit & explicat, ut quicumque assiduè versatus in ejus libris
fuerit, huic omnia penitus eloquentiæ arcana patère videan-
tur. Sed præterquam quod Græci sermonis obscuritas & in-
solentia plerisque arcet ab aditu præclari operis, rerum ipsa-
rum difficultas, & illa præcipiendi ratio paulo abstrusior, sum-
mam animi prudentiam judicii que maturitatem postulant,
quæ nonnisi in magistris doctissimis occurrit, nedum ab imperi-
tis adolescentibus exigi debeat.

I.
Ad elo-
quentiam.
Qualis sit
Rhetorica
Aristote-
lis.

Magis obuius, & ut ita dicam tractabilis, & tenellæ ætati
longè accommodatior videtur Tullius. Nitida, facilis, &
compta ejus oratio. Non ille, ut è vili Rhetorum officina te-
tricus dicendi magister, præcepta quædam vulgaria & con-
trita tradit sermone agresti atque horrido: sed ut homo poli-
tus & elegans, veterique illa urbanitate limatus, omnia sale
suo, & lepore, & suavissimis facetiis sic aspergit, ut quan-
quam in libris quos de Rhetorica scripsit, nihil sit omissum
quod ad eloquentiam pertineat, passimque in iisdem pelluceat
collecta ex omni flore antiquitatis & cognitione artium præstans
eruditio, tamen totus ille sermo similior videatur jucundissimi
inter confabulantes amicos colloquii, quàm gravissimæ inter
homines eruditos disputationis. At ipsa illa varietas dialogo-
rum, quæ mirè à tædio & satietate defendit orationem, non-
nihil interdum obscuritatis parit, ut difficile sit, præsertim pu-
eris, inter varias ac sæpe diversas disputantium opiniones de-
prehendere quæ sit vera Tullii sententia. Sparsa insuper huc
& illuc præcepta, nec in certum digesta ordinem, vix possunt
in justum quoddam Rhetoricæ corpus coalescere, atque adeo
prorsus ab usu & consuetudine scholarum abhorrent.

Qualis
Rhetorica
Tullii.

Fabius sic caret omnibus hisce incommodis, ut neutrius ta-
men virtutes desideret. Aristotelicam subtilitatem sic Tullia-

Rhetorica
Fabii
commen-
datur.

næ elegantiae flosculis distinguit, ut & juventutem detinere suaviter, & exercere altissimam quoque eruditionem ac scientiam possit.

1. Perspicuitate & ordine præceptorum.

Ac præcepta quidem ipsa si consideremus, nemo unquam artis Rhetoricæ vim omnem sic expressit, sic oratorem complexus est universum. Hunc ille ab ipsis incunabulis ad ultimam usque senectutem ita deducit, nullam ut ejus vitæ partem carere optimis documentis sinat. Ubique mirus ordo rerum, mira series & concinnitas. Sic pleraque inter se connexa & apta, ut aliud ex alio nascatur ac pendeat, nec à proposito quidquam aberret. Clarè ac dilucidè, quæ præcipua dos & virtus docentis, proponit omnia de quibus dicturus est, & in suas quidque partes accuratè distribuit, cautus tamen vitare diligenter vitium illud concisæ nimium & velut articulosa partitionis, quæ nimia subtilitatis affectatione in eandem illam obscuritatem recidit, contra quam reperta est.

2. Sanis dijudicandi regulis.

QUANQUAM non tam præcepta ipsa apud Fabium attendenda censeo, quæ illi cum cæteris Rhetorum communia sunt, quàm sparsas per totum opus dijudicandi regulas; ad quas si adolescentes animum dirigant, optimis statim sanæ eloquentiæ elementis imbuantur. Quot enim sint partes vel Rhetoricæ, vel orationis, quo tropi distent à figuris, quæ sit teres, & ut aiunt, quadrata periodus, & alia ejusmodi plurima, non sanè multum ad summam eloquentiæ conferunt: quæ ut ignorare forsitan magistris turpe sit, ita scire non adeo præclarum. At nosse quo quidque eorum præstari modo possit: quando palam & apertè aggrediendus Judicis animus, quando furtim & quasi per cuniculos subeundus: ubi ostentandæ opes eloquentiæ, & explicanda omnis verborum ac sententiarum magnificentia; ubi adhibendus simplex & verecundus, qualis timidam veritatem decet, orationis candor: quem stylum postulet argumentorum pugnacitas, quem vis aut lenitas affectuum: salibus ac jocis, an viribus & gravitate utendum: denique asperè, an leniter; abundanter, an pressè; magnificè, an subtiliter dicendum sit; hoc ad eloquentiam maximi momenti est: hoc egregiè Fabius docet.

3. Styli elegantia.

Nec prudentissimi tantum Rhetoris partes agit, sed etiam facundissimi oratoris. Expertus nimirum longo usu hoc inprimis curandum esse doctoribus, ut teneras adhuc mentes more nutricum molliùs alant, & satiari velut quodam jucundioris disciplinæ lacte patiantur; nudasque illas & jejunas artes, præterquam quod odium sæpe faciunt studiorum, omnem succum ingenii bibere, nec pueris nocere minùs, quàm teneris plantis ficcum & sine humore ullo solum: admiscuit præceptis suis quantum plurimum potuit nitoris & elegantiae, ut ipsa jucun-

ditate lectionis allekti lubentiùs ea discerent, & voluptate ad studium traherentur. Hinc crebræ illæ similitudines, quæ & lucem & gratiam præceptis non mediocrem afferunt. Hinc delectus ille simul & cõpia verborum optimorum & acrium sententiarum, quibus tota hæc Rhetorica conspergitur. Hinc denique mira illa figurarum varietas, quæ singulari acumine & quasi sale excitant animum: ita de horridis rebus nitida, de jejunis plena, de pervulgatis nova quædam est illius oratio. Enimvero illa sunt ejusmodi, ut non minùs quàm ipsa præstantissimorum oratorum lectio, alere facundiam, & vires augere eloquentiæ possint.

At ipsa illa oratorum lectio quâ prodesse possit, ubi meliùs quàm apud Fabium discitur? Hanc studiorum partem, omnium proculdubio maximè frugiferam, & fingendis ad eloquentiam adolescentibus non modò perutilem, sed prorsus necessariam, è schola Rhetorum sic tunc pravæ consuetudinis imperiosa lex abegerat, ut illi præceptis tantummodo fusiùs explicandis, & præparandis ad declamandum juvenibus, tempus omne contererent. Ut erat acri judicio Fabius, & utilia præferebat ambitiosis, sentiebat præcipuo studiorum fructu fraudari pueros, cùm in omnibus ferè minùs præcepta valeant quàm experimenta; dolebatque in rebus plerumque frivolis & inanibus operam illis & laborem perdi. Sed, ut vulgò accidit, quamvis ipse aliter sentiret, corroboratæ longo usu & apud omnes receptæ consuetudini cogeatur invitatus ac reluctans velut torrenti cedere.

At in libris suis ut obviàm eat huic malo, non contentus monere sæpius hoc diligentiae genus, quæ in explicandis auctoribus adhibetur, plus collaturum discentibus, quàm omnes omnium artes: in illud passim toto opere incumbit, ut demonstret quæ sit optima legendi auctores & interpretandi ratio. Explicare vim ac proprietatem cujusque vocis, verborum aut sententiarum elegantiam & acumen annotare, explanare historias si quæ occurrant, veterum legum ac consuetudinum doctam obscuritatem diligenter ac curiosè rimari; hæc quidem omnia minimè spernit Fabius, sed multum infra Rhetoris officium arbitratur.

4. Optimis præceptionibus de ratione legendi auctores.

Quæ sint Rhetoris partes in explicandis auctoribus.

Hujus præcipuas partes esse existimat docere discipulos quæ sit vera & incorrupta eloquentiæ sanitas, in qua naturalis insit non fucatus nitor: quàm sæpe occurrat in orationibus latens consilium, & occulta calliditas: qua arte sensim ac leniter irrepit orator in mentes audientium, qua luce ac brevitate narret, qua vi nervos argumentorum intendat, qua solertia ictus adversarii vel ipse eludat prudenter, vel in eum fortiter retorqueat: quemadmodum dominetur in affectibus, & modò im-

petu facto irrumpat in animos, modò eisdem tanta jucunditate demulceat, ut ipsa illa quæ extorquet, impetrare eum credas, & judex non rapi videatur, sed ultro sequi.

Tali lecti-
ne forma-
tur judi-
cium.

Crebra & iterata ejusmodi lectione, qua non leviter transcurrunt optimos auctores, sed eos penitus introspiciunt, & quantum virtutis habeant intentis oculis studiosè scrutantur, accedit juvenibus limatum, & acre, & intelligens judicium. Affuescunt in legendo nihil omittere, sive quod in inventione, sive quod in elocutione observandum sit: artem orationis intimam, quæ plerumque latet, (& verò defineret ars esse, si appareret) sagaciter odorantur: sentiunt, judicio quasi gustu intus admonente, quæ in optimis scriptoribus maximè extant & eminent, & cur ea excellent. Ipsa etiam, si qua sint, vitia deprehendunt, nec unquam se inani verborum strepitu decipi & vano sententiarum fulgore patiuntur.

Ciceronis
lectio,
optima
Rhetori-
ca.

Hæc vera esse experientur adolescentes, si orationes Ciceronis legere maluerint, quàm in commentariis Rhetorum confiteri. Hoc est enim certissimum & præstantissimum præceptorum genus, summi illius viri & in omnibus oratoriis virtutibus eminentissimi diligens observatio. Hunc igitur, auctore Fabio, spectent: hoc sibi proponant exemplum: tuncque se valde profecisse sciant, cum illis Cicero valde placebit.

Univer-
satis Pari-
siensis
laus.

Atque ego non possum hîc non vehementer gratulari Academiæ Parisiensi, apud quam multis jam abhinc annis invaluit laudabilis illa consuetudo, quam Fabius tantopere commendat. Personant certatim gymnasia illius omnia erudito strepitu adolescentium in singulis scholis Græcos Latinosque auctores quàm plurimos non minore judicii quàm memoriæ laude explanantium. Et verò quem fructum speres à publicis scholis, si per totum anni curriculum liber unus aut alter Virgilii & Livii, aut perbrevis una Ciceronis oratio perlegatur? Quî poterunt adolescentes sibi parare vim & copiam verborum optimorum, unde tanquam è penu & reposito thesauro sumant quæ ad scribendum necessaria sunt, nisi lectione multa & idonea copiosam sibi suppellectilem collegerint? Quî poterunt sibi ipsis induere rectam eloquentiæ formam, nisi assidua meditatione præstantissimi cujusque scriptoris suos imbuerint animos, & inde quasi colorem duxerint? Hujus autem in legendo & judicando solertiæ inter antiquos optimus, imò (penè dixerim) unicus magister Fabius.

5. Salu-
berrimis
remediis
contra
corrupt-
um dicen-
di genus.

PRÆCIPUUM quippe illius in scribendis hisce libris, quantum ex toto opere conjicitur, consilium fuit, ut imbutos jam ac corruptos pravis judiciis suorum animos, magisque ac magis quotidie à recta dicendi via aberrantes, ad meliorem, ut ita dicam, frugem, & ad saniora consilia revocaret.

Ferax eminentium in singulis artibus ingeniorum aurea illa ^{Augusti} ætas nascentis Augusti perductam ad summum culmen (quan- ^{tempore} tum quidem humanæ res patiuntur) eloquentiam viderat. ^{vigebat} Quamlibet varia fuerit illius temporis oratorum velut indoles, ^{sana elo-} ^{quentia.} diversique orationis vultus, in omnibus tamen eandem sanitatem eloquentiæ, & quandam iudicii ac voluntatis similitudinem & cognationem agnoscas. Inerat illis species ac venustas, non adornata cincinnis, aut fucō illita, aut muliebribus quæsitâ pigmentis; sed qualis ex integra valetudine efflorescit, nativo quodam colore & fucō tincta, sanguine & viribus nitens, plena denique masculæ cuiusdam & incorruptæ dignitatis.

At paulatim labi visa est, & diffluere, & prorsus ab antiquo ^{Seneca} more & cultu degenerare eloquentia, omnemque illam rectæ & ^{cœpit in-} ^{clinare} ^{eloquen-} ^{tiam.} integræ dictionis salubritatem perdere. Qua labe Romanos Seneca præsertim infecit, vir multis quidem virtutibus clarus, facilitate inventionis, ubertate doctrinæ, sententiis, figuris, beatissima rerum verborumque copia; sed nimium amator ingenii sui, cui utinam temperare quàm indulgere maluisset, eoque periculosior, quòd nonnisi dulcibus abundat vitiis. Apud eum scatent omnia sententiis: sed densitas earum, ut in satis omnibus fructibusque arborum accidit, sibi obstat invicem; & in tanta copia, quæ est sine delectu, multas necesse est excidere leves, frigidas, ineptas. Quia lucere totam ubique orationem voluit, lumina illa non flammæ, sed scintillis inter fumum emicantibus similia dixeris. Minuti passim corruptique senticuli; quibus & rerum pondus frangitur, & nimium concisa ac velut soluta subsultat oratio, è singulis non membris sed frustis collata. Ita nocent apud illum ipsæ præsertim virtutes, ultra modum expetitæ: omnium in eloquentia vitiorum pessimum, quoties ingenium iudicio caret, & specie boni fallitur. Nam cætera cum vitentur, hoc petitur.

Ut autem sunt prona in deterius hominum ingenia, & præ- ^{Mox ea} vi dociliora quàm recti, mala contagione novum hoc dicendi ^{prorsus,} ^{dégene-} ^{ravit.} genus totam illico invasit urbem. Juvenes, spretis veteribus, quos ille diversi nempe sibi conscius generis non destiterat la- cessere, ad unius Senecæ imitationem compositi, illiusque præsertim vitiorum amatores, tantum ab illo defluerunt, quantum ipse ab antiquis descenderat. Sordere cœpit purus inasfectatæ simplicitatis nitor, & quidquid natura dictasset. Non jam placuit nisi picta, & translucida, & versicolor oratio. Neglecta rerum cura est, ut haberetur ratio verborum, quibus hoc unum tamen attributum à natura officium est, servire sensibus. Flosculis ac sententiolis respersa temerè omnia. Quasi lege sancitum fuit ut omnis locus, omnis sensus, in fine sermo-

nis acumine ferire taurem: turpe autem ac propè nefas habitum respirare ullo loco, qui acclamationem non peteret.

Gliscenti
huic malo
Fabius
obstitit.

Toto opere Fabius corruptum illud & fractum omnibus vitiis dicendi genus revocare ad severiora judicia contendit. Non ille quidem cultè & ornatè dicentibus inimicum se proficitur, ut satis scripta ejus declarant, omni qua par est gratia & venere nitentia: imò hac in re, ut & in cæteris omnibus, Tullium adolescentibus imitandum proponit, qui cùm omnia utilitati, tum partem quandam delectationi dabat; cùm & ipsam se rem agere diceret (agebat autem maximè) litigatoris: nam hoc ipso proderat, quòd placebat. Sed præcipit ut ornatus ille sit modestior, materiæ personisque accommodatus, omnique fastu & ostentatione careat: inprimis autem ut nihil agat orator ipsius tantùm ornatùs gratia, nec unquam speciem orationis ab utilitate causæ sejungat. Nam plerisque præsentis cupido laudis à proposito abducit. Non quærunt quæ causæ profint, sed quæ famam augeant; nec tam fortibus quàm fulgentibus armis curant præliari.

Ornatùs
nimiam
luxuriam
amputa-
vit.

Ultima fit
patrono
famæ cura.

Esto, sibi ipse tunc paulo plus indulgeat orator, cùm non ad victoriam, sed ad solum finem laudis & gloriæ tendit. At ubi res agitur, & vera dimicatio est, ultimus sit famæ locus. Causa laudetur potiùs quàm patronus. Cogitet esse hominis improbi, atque etiam prævaricatoris, de plausu magis quàm de rei eventu laborare; audeatque se ipse tantisper oblivisci, dum litigatoris salus in tuto sit. Quanquam minùs cupidis opinionis plus fructùs venit, & sprete in tempore gloria, mox cum fœnore cumulator redit. Quædam enim non dum fiunt laudantur, sed cùm facta sunt: nec est orationis vera laus, nisi cùm finita est.

Adversùs
eadem vi-
tia præ-
muniendi
nunc ado-
lescentes.

Immoror in hac parte diutius, quia & ipse Fabius, cujus quantum in me est & sententias & verba ipsa usurpare non ve- reor, nihil in toto opere fusiùs ac sæpius tractat, & nostros quoque juvenes præmuniendos censeo adversùs hanc labem; quæ nostri etiam temporis nonnullos oratores infecit. Nos enim in omnia vitiorum deliciarumque genera ipsâ quoque ratione dicendi defleximus. Atque ut de forense eloquentia taceam, quæ tamen plus modestiæ & sobrietatis retinuit, quis non miretur ac doleat in sacra etiam pulpita irrupisse hanc dicendi lasciviam & luxuriam, quæ ne profanis quidem oratoribus permittatur? Scio multos esse qui de divinis rebus dignè Deo differant, *magnificè sapientiam tractantes*, nec cauponantes aut *adulterantes verbum Dei*. Sed de aliis loquor.

2 Mac,
ii. 9.
2 Cor. ii.
17.
Concio-
nes sacræ
non ad-
mittunt tam lætum dicendi genus,

An ejusmodi conciones, ubi vertuntur gravissima rerum æternarum momenta, lætum decet & hilare dicendi genus, quod aut puerilibus sententiolis lasciviat, aut casuris si leviter excuti-

antur flosculis niteat? An quisquam sanæ mentis ferat oratorem, ubi salus aut perniciēs audientium agitur, curiosè verba aucupantem, in dimetiendis syllabis componendisque vocibus occupatum, congerentem studiosè antitheta ut aurium voluptati serviat, anxiumque de fama ingenii, & cui esse diserto vacet? Commoveaturne quisquam illius adhortationibus aut increpationibus, quem tumidum, ac sui jactantem, & ambitiosum institorem eloquentiæ in tanto suo & aliorum discrimine videat? Quò fugerit interim ardor ille & impetus animi, quo flagrare ipse & inflammari debet, qui cæteros cupit incendere? Non perdant hæc omnia necessarium de tantis rebus ac periculis agenti affectûs & sollicitudinis colorem?

Contingit multis concionatoribus, quia non satis cogitant ple-
rosque audientium, etiam eos qui in cæteris eruditi videntur, sæpe in rebus divinis infantes esse & novitios: contingit illis, inquam, ut dum magna tantùm & sublimia affectant, aut bene sonantes numeros nimis studiosè consecretantur, *facti velut æs so-* 1 Cor. xiii. 1.
nans aut cymbalum tinniens, aut potius *quasi carmen musicum quod* Ezech. xxxiii. 32.
suavi dulcique sono canitur, nihil præter canoros strepitus & confusas voces edant, quibus aures fortasse mulceantur. Ita plerique ex illis concionibus, quò tanquam ad pingue convivium à patrefamilias invitati venerant ut cibo veritatis fesè explerent, vacui & inanes revertuntur, pictisque illis epulis non pasti sed illusi, integram & jejunam famem domum referunt. *Parvuli* Thren. iv. 4.
petierunt panem, & non erat qui frangeret eis.

Neque hæc à me ideo dicuntur, ut à sacris concionibus ex-
clusum omnem ornatum velim. Usus orationis non in hoc re-
pertus est ut tantùm cognoscant auditores, sed aliquanto magis
ut consentiant. Quæ autem libenter audiunt, ea & magis at-
tendunt, & faciliùs credunt: plerumque delectatione capiun-
tur, nonnunquam admiratione auferuntur. Habeatur itaque
ratio hujus humanæ infirmitatis. Non sit oratio neglecta &
horrida, huc & illuc temerè errans, ejusdem ubique formæ &
velut unius soni; ne & contemptum oratoris, & divini ipsius
verbi satietatem ac fastidium creet. Meminerimus deberi hanc
& rebus ipsis, & auditoribus reverentiam, ut nihil ad eos nisi ac-
curatissimum, & quàm fieri poterit diligentissimè præparatum
afferamus. Excitetur subinde oratio illis minimè vulgaribus
sententiis ac figuris, quæ convertant in se auditorem, nec lan-
guere patiantur, & faciant audiendi sitim. Detur etiam aliquid
aurium judicio, nitidius aliquid & numerosius postulantium,
quoniam penetrare altiùs in animum non possunt, quæ statim
in aure quasi in vestibulo offendunt.

Sed ornatus ille virilis, fortis, & sanctus sit. Omnia potius ab
argumento quàm ab oratore profecta credantur. Sublimitas ip-
Qualis de-
beat esse
ille orna-
tus.

sa rerum ac magnificentia nobiles quoque sententias ac figuras pariat. Ac ne illis quidem etiam necessariis ornamentis aut nimium indulgeat orator, aut etiam ullatenus confidat, *ut non eva-*
1 Cor. i. 17. cuetur crux Christi. Grande nefas ac piaculum ducat vel leviter de fama ingenii sollicitum esse, ubi agatur æterna populorum
2 Cor. v. 20. salus. Cogitet se *pro Christo legatione fungi*: apud nos *pauperes evangelizari: pauperum esse regnum cælorum*: atque adeo se maxi-
Matt. xv. 5. mē pauperibus esse debitorem. Itaque prima fit illi virtus per-
Matt. v. 3. spicuitas. Id propositum habeat, non ut intelligere possit au-
 dita, sed ne omnino possit non intelligere: quod quidem non
 consequetur, nisi tam clara fuerint quæ dicet, ut in animum
 ejus oratio, ut sol in oculos, etiam si in eam non intendatur, in-
 currat.

Scriptæ
orationes
nitidio-
rem cul-
tum pati-
untur.

Lib. 12. c. 10.

Scriptæ fortasse orationes, præsertim illæ quæ ad pompam & ostentationem comparantur, meliùs admittant tersum illud, & limatum, & crebris luminibus micans dicendi genus, quale nunc maximè dominatur. Nam, ut ipse Fabius animadvertit, acres illas vibrantesque sententias, dum rem contineant, & copia non redundant, quis utiles neget? Feriunt animum, & uno ictu frequenter impellunt; & ipsa brevitate magis hærent, & dictione persuadent. At illa sententiarum abrupta brevitās, qua nihil apud vacuas aures atque eruditas potest esse perfectius, & quæ otiosum lectorem fortasse minùs fallat, (libera enim lectio est, nec actionis impetu rapitur) apud occupatos sæpe variis cogitationibus homines, & plerumque ineruditos, inprimis evitanda est: rapidè enim transvolat audientem, nec dum repetatur expectat, nihilque aliud præter inanem jucundioris soni memoriam relinquit.

Optima
oratio
quæ &
grata doc-
tis & plana
imperitis.

Quanquam, ut ego quod sentio liberè fatear, omne punctum tulisse mihi videtur oratio, etiam scripta, quæ, qualis est semper Tullii, & doctis probabilis, & plana imperitis erit; quæ sic ingeniosè limata fuerit, ut ad eam intelligendam opus tamē non sit ingenio; sic omni venere & gratia abundet, ut præ se ferat felicissimam facilitatem; sic arte & studio sit concinna, ut ab ipsa natura fluere illaborata videatur. Optima enim minimè accersita sunt, & simplicibus atque ab ipsa veritate profectis similia. Sed plerique ista fastidiunt, tanquam sermonis quotidiani sint; & perire suum laborem atque ingenium putant, nisi statim appareat: nec attendunt, nihil in eloquentia, ut perfectius, sic etiam difficilius esse, quàm id quod dicturos se omnes fuisse putant, postquam audierunt. *Ut sibi quisvis Spe-*
ret idem, sudet multum frustra que laboret Ausus idem.

Herat. de arte Poetica.

Sed vereor ne me longiùs abduxerit hæc ad juvenes nostros de vitandis corruptæ eloquentiæ vitiis commonitio: nunc iidem paucis docendi quantum ad fingendos mores prodesse possit Fabius.

NON sine causa proditum est, ut quisque vivat, ita etiam dicere. Loquuntur plerumque homines perinde ut affecti sunt, optimusque animi secretorum testis & index sermo ipse. Hoc certè Fabio maximè contigit. In scriptis ejus, tanquam in speculo, vivam mentis illius imaginem facillè deprehendas. Mirus apparet ubique sinceritatis candor, & blanda conciliatrix animorum modestia, ab omni fastu & ostentatione longè abhorrens. Inest tanta illius gravitati aspersa comitas, tam suavis summæ eruditioni adjunctus urbanitatis lepos, ut licet non possis non vehementer admirari hominis doctrinam & ingenium, magis tamen ames indolem.

II.
Fabius
perutilis
ad mores.
Se ipse in
libris suis
depinxit.

Dum vivis coloribus boni præceptoris speciem adumbrat, * ipse non cogitans expressit suam. Scias sentire eum quæ dicit. Morum quàm studiorum longè antiquior illi cura, multoque potior apud illum ratio vivendi honestè, quàm vel optimè dicendi. Neque verò usquam oratorem discernit à viro bono, aut eloquentiam à virtute separat, ratus si vis illa dicendi malitiam instruxerit, nihil perniciosius fore, pessimèque illius magistros de rebus humanis merituros, si latroni comparent hæc arma, non militi. Verè parentis erga discipulos suos animum induit, patiens in docendo, in emendando non acerbus; nec tristi austeritate sibi odium pariens, nec dissoluta comitate contemptum; minimè iracundus, aut sui impotens, nec tamen eorum, quæ corrigenda sunt, connivens diffimulator; solers peccata prævertere potius, quàm punire; longè alienus ab illa il- liberali consuetudine cædendi pueros, quæ plerumque & studiorum & magistri odium affert: sicque existimans, ad emendanda vitia plus lenitate & patientia, quàm objurgatione & plagis profici.

Qualis de-
beat esse
præceptor.
* Lib. 2.
c. 2.

Lib. 1. c. 3.

Pauca tradit de discipulorum officiis, sed quæ nunquam debeant ab eorum animis effluere. Id unum eos admonet, ut præceptores suos non minùs quam ipsa studia ament; & parentes esse, non quidem corporum, sed mentium credant. Sic enim eos libenter audient, emendati non irascentur, laudati gaudebunt, ut sint charissimi, atque etiam familiariter amici, studio merebuntur, in ipsos denique cœtus scholarum læti & alacres convenient. Vult idem dari sibi puerum, quem laus excitet, quem gloria juvet, qui victus fleat: quem vel levissima objurgatio acriùs mordeat, quàm gravissimæ poenæ: qui non imperio & metu, sed amore officii & magistri, ad laborem feratur. Studium enim discendi, voluntate, quæ cogi non potest, constat.

Quales
discipuli.
Lib. 2. c. 10.
Qui præ-
ceptorem
sancti
voluerunt
parentis
esse loco.
Juven.
Lib. 1. c. 3.

Ea verò educandis pueris præcipit, quæ parentibus etiam Christianis injicere pudorem debeant. Quoniam natura tenacissi- mi sumus eorum quæ rudibus annis percepimus, & hæc ipsa

Qualis
educatio
puerorum
Lib. 1. c.
1. & 2.

*Maxima
debetur
puero rever-
rentia.
Juven.*

magis pertinaciter hærent quæ deteriora sunt, ab ipsis puerorum adhuc vagientium cunis prudenter amovet quidquid teneras illorum mentes inficere vel leviter possit, acrémq; tunc maxime parentibus diligentiam imperat formandi custodiendique in ætate prima pudoris, ne mollior illa educatio, quam indulgentiam vocant, quaque statim infantia deliciis solvitur, nervos omnes & mentis & corporis elidat. Nihil audiri in paterna domo, nihil spectari vult, quod possit obesse infantibus, ne discant hæc miseri, antequam sciant vitia esse. Protinus ne quid cupidè, ne quid improbè, ne quid impotenter faciant pueri, cavere diligenter parentes & magistros jubet. Si enim hæc vitia ætate & consuetudine obdurescant, frangas potius quàm corrigas.

*Proposita
pueris ad
scriben-
dum ex-
empla
utile quid
habeant.
Lib. 1. c. 1.*

Nullum ratus vacare spatium temporis oportere à cura fingendi mores, præcipit, cùm scribere nomina puer incipiet, ne hanc operam in vocabulis vulgaribus & fortè occurrentibus perdat; iique versus qui aut ad imitationem scribendi, aut ad memoriæ exercitationem proponuntur, non otiosas sententias habeant, sed honestum aliquid monentes. Prosequitur enim hæc memoria in senectutem, & impressa animo rudi usque ad mores proficit. Quid igitur censuisset de sacris codicibus, qui *verba æternæ vitæ* continent, si ejus animo hæc divina lux affluisset?

*Auctores
obscæni
ne legantur.
Lib. 1. c. 5.*

Cùm agit de lectione auctorum, fatetur hanc partem studiorum admonitione magna egere, inprimis ut teneræ mentes, tracturæque altius quidquid rudibus & omnium ignaris infederit, non modò quæ diserta, sed vel magis quæ honesta sunt, discant. Qui licentiùs scripsere, eos vel prorsus à suis discipulis amovet, vel certè ad firmitus ætatis robur reservat, cùm mores in tuto fuerint. Non auctores modò, sed etiam partes operum eligit. *Horatium in quibusdam*, inquit, *nolim interpretari*. Operæ pretium est hominem Ethnicum sic loquentem audire Christianos scriptores & magistros, qui elegantiae quàm pudoris studiofiores, incautis adolescentibus propinare non verentur hoc periculosius venenum quo dulcius. Maximam certè gratiam habere debemus eis, qui pietati simul & doctrinæ consulentes, plerisque auctorum Latinorum non solùm accuratissimis illustrarunt notis, sed etiam ab omni labe, quantum fieri potest, sic purgarunt, nihil ut ferè ampliùs ab ipsorum lectione castis auribus & animis timendum esse videatur.

*Effœminata Musi-
ca & pronun-
tiatione vitetur
Lib. 1. c.
8. & 10.*

Auctor est pueris, ut formandæ vocis causa Musicam discant; non eam quæ nunc, ait, in scenis effœminata, & impudicis modis fracta, si quid in nobis virilis roboris manebat, excidit; sed qua laudes fortium canebantur, quaque & ipsi fortes canebant. Ad pronuntiandi scientiam formetur puer: at nec vitia ebrietatis effingat, nec servili vernilitate imbuatur; nec amoris, avaritiæ, metûs discat affectum. Nam frequens imitatio transit in

mores. Qui sic loquitur ac sentit, an pateretur obscœnis canticis strepere Christianas domos; legi privatim, aut palam pronuntiari refertas tenerrimis affectibus tragœdias; aut etiam dari in theatro adolescentibus magistros & socios saltitandi ac declamandi, comœdos, mimos, scurras, balatrones, & cœteras id genus publicas pestes pudoris & honestatis?

Quid autem de magistri delectu statuatur Fabius discant parentes Christiani, quibus qui minimo sumptu constat, optimus ^{De delectu} is videtur; aut obuius quisque sufficit: aut nonnisi comptus, ^{ris.} & elegans, & politulus quæritur; aut obsoleta eruditione ^{Res nulla} hirsutus maximè placet. ^{minoris} Jubeat diligenti studio eligi ^{constabit} præceptorem ^{patri} sanctissimum quemque, (cujus rei, inquit, præcipua prudentibus ^{quàm filius,} cura) à quo juvenis mores primùm, mox eloquentiam discat, ^{Juven.} quæ malè sine moribus discitur: ^{Lib. 1. c.} cujus disciplinæ severitas, pudor inprimis & castitas constet, ut & teneriores annos ab injuria ^{1, 2.} sanctitas docentis custodiat, & ferociore à licentia gravitas deterreat: à quo puer nihil audiat nisi profuturum, nihil discat ^{Lib. 2.} quod nescisse rectius fuerit. ^{c. 2.} Plurimum illi de honesto ac bono sermonem esse vult, quia licet aliunde præcepta & exempla suppetant, tamen viva illa vox alit plenius, præcipuèque præceptoris, quem discipuli, si modò rectè sunt instituti, & amant, & verentur.

Infinite sim, si, quæ in his libris occurrunt ad fingendos ^{De officiis} mores, velim colligere. Si nostro auctori creditur, nunquam ^{patroni.} patronus ad dicendum accedet cupiditate laudis & gloriæ ^{Lib. 12.} adductus, multo minùs spe mercedis & lucri. Quod nunquam ^{c. 7.} apud nos in disceptationem veniret, fusè apud Fabium tractatur, Gratissimè semper oratori agendum sit. Paciscendi quidem ille piraticus mos, & imponentium periculis pretia procul abominanda negotiatio, longè ab illo aberit. Si sufficientia sibi (modica autem hæc sunt) possidebit, turpe ducet vendere operam, & sordido quæstu elevare tanti beneficii auctoritatem. Non defendet ille nisi viros bonos: nunquam injusta tuebitur sciens, nec portum illum eloquentiæ salutarem etiam piratis patefaciet.

Ante omnia liberum dabit iis, quorum negotia suscipiet, ^{Lib. 12.} tempus ac locum, quamlibet verbosè res suas exponant; ^{c. 8, 9.} memor scilicet supervacua cum tædio audiri, necessaria cum periculo subtrahi: nec adeo pluribus se causis onerari finet, quàm quas tueri optimè possit. Litis omne instrumentum per se ipse diligenter scrutabitur nec ad id sequestram alterius fidem & operam adhibebit.

Nunquam à viro bono in rabulam latratoremque conversus, ^{Lib. 12.} caninam, ut aiunt eloquentiam asperis maledictis exercebit. ^{c. 9.} Turpis hæc voluptas, & inhumana, & nulli audientium bono

grata, à litigatoribus quidem frequenter exigitur, qui ultionem malunt quàm defensionem : at si quid modò liberi sanguinis habeat, non sustinebit petulans esse ad alterius arbitrium, tantùmque aberit ut imitetur eos qui convitiis implent vacua causarum, iisque sæpe fictis, modò sit materia ingenii, mereaturque clamorem dum dicitur ; ut ne vera quidem sit objecturus, nisi id prorsus causæ necessitas exigat.

Fabii
egregiæ
virtutes.

Quid est ferè quod nos Christiana doctrina exculti ad hæc Fabii præcepta possimus adjicere, si tamen tam rigidæ & austeræ disciplinæ suscipere ipsi patrocinium audeamus ? Quid tali virtutis indole perfectius, quid amabilius cogitari potest ? Quæ laus modestiæ, pudoris, probitatis, abstinentiæ, justitiæ deesse ipsi videtur ? Si quæ humanæ dotes inæstimabile Fidei domum mereri possint, quis illa dignior quàm Fabius ?

Ejusdem
vitia.
Christia-
næ religi-
onis con-
temptus.

Caruit tamen pretiosa illa luce veritatis : imò sponte obviàm occurrenti, & ad sese ultro invitanti, oculos occlusit pertinaciter, suasque illi tenebras prætulit. Accitus in eam (1) domum, quæ tota Christi bono odore fragrabat ; quæ puris Evangelicæ doctrinæ irrigata fontibus nonnisi Pauli & Apostolorum verbis personabat ; quæ inter summas opes inops, & in celso humanarum dignitatum culmine Christianè humilis, etiam in sexu fragili sui cruoris bene prodigos martyres tuendæ religioni dare meruit : ipse Christiani nominis si non hostis, at certè contemptor, & incuriosus, ausus est *primum Judaicæ superstitionis auctorem*, hoc est, vel latorem antiquæ legis Moysem, vel potius, ut tunc loquebantur, Christum ipsum, *tanquam perniciosam cæteris gentem contraxisset*, contumeliosè insequi.

Lib. 3.
c. 7.

Turpis
adulatio
erga Do-
nitianum.
Lib. 4.
Præf.

Quid commemorem illam vix in tali viro credibilem turpissimæ adulationis ignaviam, qua Imperatorem generis humani dedecus, omni flagitiorum ac libidinum & crudelitatis genere infamem, ut Censorem sanctissimum, atque etiam, ne quid ignominiosæ assentationi deesset, ut cæleste Numen, populorum omnium non admirationi solùm, sed etiam adorationi proposuit ? Quid impiam illam doloris acerbiter in suorum immatura morte liberorum referam, quæ eò erumpit, ut ipsos etiam (quos tales opinabatur) incuset Deos, nullamque terras amplius despiciere providentiam testetur ? En quò recidunt sine Christo hominum Ethnicorum eminentissimæ virtutes ! Fatendum tamen occurrere in Fabio permulta, quibus ad honestè vivendum adolescentes informentur, nec ullum esse ex antiquis auctoribus, qui plus ad fingendos mores conferre possit.

Impia do-
loris acer-
bitas.
Lib. 6.
Præf.

(1) Domus ac familia Clementis resque Sanctos ac Martyres protulit, Consulis, cujus liberorum educatio Clementem ipsum, & utramque Domitillam, commissa Quintiliano fuerat, Christianæ religionis professione claruit, plu-

QUI igitur contigit tot clarum titulis auctorem, fuisse hactenus & in publicis Scholis velut hospitem ac peregrinum, & in cæterorum hominum manibus adeo infrequentem? Non sanè incusari potest nec in magistris negligentia sui officii, nec in aliis incuria rerum optimarum. Nunquam fortè acriùs quam nunc in Academia Parisiensi studia viguerunt: nulla ætas quàm nostra fuit literarum & politioris humanitatis studiosior. Imputandum illud ipsi Fabio, nec vitio dandum.

III.
Quæ spectant hanc editionem Fabii.

Occurrunt in ejus scriptis vel ab ipso initio tot salebræ & asperitates, ad quas statim velut ad scopulum lectoris animus offendit, ut mirum non sit plerosque ab illorum lectione deterri. Rhetorica, cui per plurimos annos operam dabant juvenes, sic ferè in scholis apud illos tractabatur, ut olim apud nos Philosophia. Cùm tunc multa esset inter Rhetoras de arte dicendi controversia sententiarum varietas, & in magnam rerum tenuitatem descenderent, eorum præceptis inerant necessariò plurimæ subtilitates, quæ nunc non possunt fastidium non movere. Præterea multa sunt abstrusiora & difficiliora, quæ ut per omnes numeros penitus cognoscere, ad summam scientiæ tunc necessarium erat, ita nunc incipientibus brevius ac simplicius tradi magis convenit.

Hæc ego, & alia ejusmodi, quæ ob nimiam obscuritatem plerosque offendunt, amputanda censui, ipso, ni fallor, non vehementer refragante Fabio. Pluribus enim locis admonet non esse tot præceptis obruendos juvenes, ne difficultate institutionis tam longæ atque perplexæ deterreantur, & quo tempore præcipuè alenda ingenia atque indulgentia quadam enutrienda sunt, asperiorum tractatu rerum atterantur. *Eligat itaque* (hoc ipse in alia re suadet) *peritus ille præceptor ex omnibus optima.*

Non eram nescius, cùm id opus aggressus sum, fore ut hic noster labor in varias reprehensiones incurreret. Quibusdam enim, & iis plerumque maximè eruditis, totum hoc displicet auctores edendi genus, quo aliquid ex eorum scriptis reciditur. Neque hi sanè, dum ita sentiunt, ratione prorsus & judicio carent. Postulo tamen ab iis enixè, primò, quod æquitatis est, ne me inauditum damnent: tum, quod erit eorum humanitatis & benevolentiae, ut, etiamsi minùs rem ipsam probent, aliquam tamen optimæ voluntatis meæ rationem habeant.

Cùm me totum hactenus meamque omnem industriam instituendæ optimis artibus juventuti impendissem, mei quoque otii fructus eidem consecrandos existimavi. Dolebam jampridem non posse in manus adolescentium tradi Fabium, memineramque olim me, dum Rhetoricam in Academia Parisiensi profite- rer, sæpius optasse ut non alio Rhetore discipuli nostri quàm Fabio uterentur. Ecquem enim meliorem ex antiquis haberent

& dicendi præceptorem, & vivendi? Hos sensus, ut alia omnia, à clarissimo viro hauseram, quo in Rhetorica præstantissimo magistro, & in omni reliqua vita optimo patre usus sum. Nec dubito quin cæteri Eloquentiæ professores, ut sunt acri judicio non minùs quàm ingenio præditi, etiamnum idem quoque sentiant. Non malè igitur & de adolescentibus, & de magistris, & de literis ipsis meriturus mihi videbar, si possem efficere ut recisis illis velut spinis & sentibus, quæ hætenus iter ad Fabium juventuti obstruxerant, aditus in posterum pateret omnibus ad amœnos illos & elegantes eloquentiæ hortos, omni florum & fructuum genere abundantes.

Habebam quoque in animo amantibus bonarum artium doctis viris & claris magistratibus hanc præstare operam, ut cùm duris litigantium clamoribus & conviciis liberati ex urbe tanquam è vinculis ad villas suas evolant, peregrinationis suæ & rusticationis socium haberent Fabium, sed supervacuis exoneratum sarcinulis, sicque ad iter magis expeditum ac levem. Qui si jejunis disputationum concertationibus aures præsertim tam delicatas raderet, verebar ne, ut parum jucundus in illo ruris otio comes, forsitan contumeliosè dimitteretur.

Denique non diffitebor me etiam in hoc opere suscipiendo consuluisse vires meas. Si totum Fabium longis & eruditis interpretationibus illustrari oportuisset, quales in Rhetoricam Aristotelis & Tullii habemus, quod fortasse optandum erat, sensi me tanto oneri longè imparem. Nec ambitiosæ modestiæ velo segnem inertiam regi quisquam putet. Devorassem lubens difficultates omnes ac molestias tam ardui operis, si non viribus meis atque ingenio majus visum esset, & juvandæ in studiis artium juventutis proposito meo prorsus alienum.

Totum igitur in hoc laborem impendi, ut ad legendum Fabium allicerentur homines, & esset aliqua demum præstans Rhetorica, quæ studiosis eloquentiæ adolescentibus posset proponi. Hac mente è libris istis recidi quæcumque minùs necessaria mihi visa sunt, hoc est quartam ferè totius operis partem: spe certissima nixus fore ut, deterso obsoletæ artis ac vetustatis squalore, Fabii labor nostro ævo & judicio accommodatus longè clariùs enitesceret. Triplici tamen signorum genere lectorem admonendum censui nunc pauciores aliquot versus, nunc multo plures, nunc integra etiam capita omitti.

Nec quisquam existimet Rhetoricam hanc, etiam qualem nunc edimus, longiorem fore, quàm quæ tradi adolescentibus, & doceri in publicis scholis facilè possit. Si biennium Rhetoriæ impendatur, (& verò an potest brevius temporis spatium dari studio rei ut pulcherrimæ omnium, sic etiam difficillimæ?) totos duodecim Fabii libros poterunt adolescentes prælegente ma-

gistro evolvere. Sin (ut est nunc festina & præceps in promovendis liberis parentum ambitio, nec timent cruda in forum & curiam propellere suorum ingenia) unius anni curriculo hæc studia terminentur, poterunt in schola omitti plura, præclara quidem illa, sed quæ ad Rhetoricam propriè non pertinent, eaque privatis lectionibus reservari. Tales sunt, quibusdam exceptis, primi duo libri, & postremi tres: nec pauca ejusmodi in reliquis occurrent, quæ facilè prudentes magistri observabunt.

Singulis capitibus præfixi summam eorum quæ in iis continentur. Accuratissimis quàm potui distinctionibus singula præcepta interpunxi, ut sic discreta à se invicem & disjuncta haberent plus lucis ac perspicuitatis, & legentem oblatis pluribus interquiescendi invitamentis minùs fatigarent: qui ordo non id solùm præstat, ut clariora fiant quæ dicuntur, rebus velut ex turba extractis; sed oculos quoque & animum certo singularum partium fine reficit.

Cùm exempla à Fabio afferuntur, loca unde ducta sunt, citatis etiam, quo faciliùs ad ea recurri possit, numeris aut versibus, ad marginem apposui, paucis omissis, quæ vel non extant, vel mihi exciderunt. Ubi Cicero eadem præcepta tractat quæ Fabius, id plerumque diligenter annotavi, ut hæc secum invicem conferri possint: nec, brevitatis causa, ab illius operibus distinxì Rhetoricorum ad Herennium libros, quamvis sint incerti auctoris, vel potiùs, ut ipse Fabius innuit, Cornificii.

Ad enodandas difficultates, quæ non paucæ occurrunt, breves Interpretum notas, ac præcipuè Turnebi, si tamen illius sunt, singulorum nomine apposito, adhibui; ratus nimirum, reperto quod est optimum, qui quærit aliud, pejus velle: nec illis unquam inserui meas, nisi cùm erranti mihi in tenebris, & velut obscura nocte deprehenso, duces illi defuerunt.

Eruditissimos ex Academia nostra Parisiensi, & aliunde etiam quàm licuit plurimos consului, quorum prudentissimis admonitionibus non mediocriter me adjutum esse libentissimè fateor, inprimis autem doctissimi Culturii, qui mihi & perveteris amicitiae vinculo, & fraterna quadam eorundem honorum ac munerum societate conjunctissimus, non solùm patientissimas aures præbuit in audiendo hocce opusculo, sed, ut est in Rhetoricæ præceptis versatissimus, & perpolitus omni genere eruditionis, ad expediendas Fabii difficultates maximo fuit adjumento.

Non dissimulabo tamen plurimas adhuc supereffe obscuritatum ambages, ex quibus, tot licet præfidiis adjutus, extricare me nequaquam valuerim: quibus in locis nihil potui aliud quàm rei difficultatem & ignorantiam meam confiteri. Multa scilicet apud Fabium vitiata procul dubio & corrupta injuriâ tempo-

rum occurrunt, quæ vetustissimi alicujus & emendatissimi Codicis lucem ac fidem valde desiderant. Perdiu quidem habui inter manus Regios & Colbertinos Fabii Codices manuscriptos. Sed cùm tunc commissæ juventutis cura totum me sibi vindicaret, non potui conferre cum eis nisi difficillima quædam & obscurissima loca; nec opis inde multum & auxilii accessit, cùm eorum antiquissimus ultra quingentos ferè annos non excurrat.

Cùm igitur tot vulneribus mederi aliunde non possem, necessum fuit sæpius conjectura uti: eaque cessit aliquando, si non ipse mihi nimium blandior, satis feliciter. Plurima certè loca mutatis aliquot voculis, aut etiam interpunctionibus, utcunque sanitati restitui, quorum indicem adjeci, ut & eorum quæ explicare non potui. Nunquam tamen ausus mutare quidquam in ipso textu, satis habui admonere in notis quid corrigendum videretur.

Quòd si contingat unquam, id quod vehementissime desidero, ut in publicis scholis hæc Rhetorica doceatur, omnium sanè præstantissima; satis amplam quidem laboris mei mercedem adeptus videbor, si pro virili parte optimorum Juvenum adjuvare studia potuero. Inprimis autem juvabit grati ac memoris animi hoc qualecunque monumentum reliquisse Academiæ Parisiensi optimæ matri meæ, quæ me alumnum suum, in sinu suo ab ipsa pueritia eductum, saluberrimisque literarum & Christianæ doctrinæ elementis imbutum, postquam per omnes laborum & honorum gradus ad supremum etiam sui regimen evexit, dat nunc à cæteris omnibus curis immunem, Deo mihi que ipsi meliùs ac liberiùs vacare; & quando negotium justum non ampliùs imponit mihi necessitas caritatis, indulgere otio sancto, quod quærit caritas veritatis.

S. Aug.

M. F A B I I

Q U I N T I L I A N I V I T A.

MARCUS Fabius Quintilianus Romæ natus est : quibus Consulibus, aut quo imperante Cæsare, non legi. Verissima conjectura adducor, ut fidem libris temporum non habeam, ubi legitur Quintilianus Calagura urbe Hispaniæ oriundus. Nam M. Valerius Martialis Calaguritani agri alumnus, cùm Iberos memoria dignos suis Epigrammatibus inserat, nullam de Quintiliano mentionem facit, sed eum separatim cum veneratione nominat :

*Quintiliane vagæ moderator summe juventæ,
Gloria Romanæ Quintiliane togæ.*

Et ipse dicit, cùm esset adolescentulus, cognovisse Domitium Afrum, & Senecam : qui ambo sub Nerone periere. Seneca in libro sexto divisionum, Quintiliani declamatoris meminit, cujus adhuc extant multæ declamationes acutæ & breves, stylo aliquantulum remissiore. Is avus fuit M. Fabii Quintiliani : qui Romæ multis annis rhetorice cum summa laude docuit. Et ipse rursus Quintilianus mentionem facit patris, qui causidicus fuit apud principem. Neque notitia, neque gratia caruit. Domitiani (1) enim Cæsaris nepotum cura ei delegata fuit. Disciplinæ ejus castigatissimæ plenissimum testimonium Caius Cælius affert, qui sub tali præceptore tantum profecit, ut sui temporis oratores facilè superaverit. Duxit uxorem ex nobili familia, ex qua liberos suscepit : quæ acerbissima factorum sorte in primo juventutis flore rapta fuit. Alterum ex liberis, cùm librum de causis corruptæ eloquentiæ edidisset, amisit : postea cùm rhetorices libros scriberet, (2) Marcel- lum unicum parentis lumen ac solatium rogo dedit, testis ipse infelix senex suarum lacrymarum. Ejus filiola ex alia (ut (3) credo) uxore, Tutilii Equitis Romani filia, genita, nupsit Novio Celeri, viro claro. Quo tempore decesserit, affirmare non audeo, quoniam is qui tradit, fide caret.

(1) Intellige nepotes sororis Domitiani.

(2) Fabius in præfatione lib. vi. filium hunc suum nominat Quintilianum.

(3) Dubitari potest utrum epistola Plinii, ubi mentio fit harum nuptiarum (est autem 32. lib. 6.) scripta sit ad nostrum Quintilianum.

SUMMA CAPITUM.

LIBER I.

AD MARCELLUM VICTORIUM.

PROOEMIUM,

Pag. I

CAP. I. <i>De educatione futuri oratoris,</i>	5
CAP. II. <i>Utrum pueri utiliùs domi, an in scholis erudiantur,</i>	10
CAP. III. <i>Qua ratione puerorum ingenia dignoscantur, & quomodo tractanda sint,</i>	15
CAP. IV. <i>De Grammatica,</i>	17
CAP. V. <i>Quos libros prælegi pueris oporteat, & quomodo,</i>	20
CAP. VI. <i>De primis scribendi exercitationibus apud Grammaticum,</i>	22
CAP. VII. <i>Variis artibus instituendos, priusquam Rhetori tradantur, pueros. An illæ artes oratori futuro necessariae sint,</i>	23
CAP. VIII. <i>De Musice, & ejus laudibus,</i>	25
CAP. IX. <i>De Geometria,</i>	28
CAP. X. <i>De pronuntiatione & gestu,</i>	30
CAP. XI. <i>Plura simul discenda,</i>	33

LIBER II.

CAP. I. <i>Quando Rhetori sit tradendus puer,</i>	36
CAP. II. <i>De moribus & officiis præceptoris,</i>	38
CAP. III. <i>An protinus præceptore optimo sit utendum,</i>	40
CAP. IV. <i>Quæ debeant esse primæ apud Rhetorem exercitationes,</i>	42
CAP. V. <i>De lectione oratorum & historicorum apud Rhetorem,</i>	46
CAP. VI. <i>Qui primi scriptores legendi,</i>	49
CAP. VII. <i>Quales materias discipulis dare ad scribendum Rhetor debeat,</i>	50
CAP. VIII. <i>Ediscant pueri selectos ex orationibus, vel historiis locos : rarò autem, quæ ipsi scripserint,</i>	51
CAP. IX. <i>An secundùm sui quisque ingenii docendus sit naturam,</i>	ibid.
CAP. X. <i>De officio discipulorum,</i>	53

S U M M A · C A P I T U M.

CAP. XI. <i>Declamationes forensibus causis quàm simillimas esse oportere,</i>	54
CAP. XII. <i>Refelluntur, qui nihil egere præceptis Eloquentiam putant,</i>	56
CAP. XIII. <i>Quare ineruditi ingeniosiores vulgo habeantur,</i>	57
CAP. XIV. <i>Quis modus sit in arte,</i>	59
CAP. XV. <i>Divisio totius operis,</i>	61
CAP. XVI. <i>Refutatis aliorum sententiis, docet Rhetoricam esse scientiam bene dicendi; ejus finem bene dicere,</i>	ibid.
CAP. XVII. <i>An utilis sit Rhetorice,</i>	63
CAP. XVIII. <i>An Rhetorice sit ars,</i>	65
CAP. XIX. <i>Ex quo genere artium sit Rhetorice,</i>	69
CAP. XX. <i>Utrum plus conferat eloquentiæ ars, an natura,</i>	70
CAP. XXI. <i>An virtus sit Rhetorice,</i>	ibid.
CAP. XXII. <i>Materia Rhetoricæ res omnes quæ ei ad dicendum subjunctæ erunt,</i>	72

L I B E R III.

CAP. I. <i>De scriptoribus artis Rhetoricæ,</i>	75
CAP. II. <i>Quæ sit Rhetorices origo,</i>	78
CAP. III. <i>Quinque esse partes Rhetoricæ,</i>	79
CAP. IV. <i>Tria esse genera causarum,</i>	ibid.
CAP. V. <i>Tria esse officia oratoris. Quæstiones esse vel infinitas, vel finitas,</i>	80
CAP. VI. <i>Triplicem esse statum,</i>	ibid.
CAP. VII. <i>De genere demonstrativo,</i>	82
CAP. VIII. <i>De genere deliberativo,</i>	86
CAP. IX. <i>De genere judiciali,</i>	94

L I B E R IV.

<i>Præfatio,</i>	96
CAP. I. <i>De Exordio,</i>	97
CAP. II. <i>De Narratione,</i>	106
CAP. III. <i>De Egressione,</i>	121
CAP. IV. <i>De Propositione,</i>	123
CAP. V. <i>De Partitione,</i>	124

L I B E R V.

<i>Proœmium,</i>	128
CAP. I. <i>De probationum divisione,</i>	129
CAP. II. <i>De Præjudiciis,</i>	ibid.

SUMMA CAPITUM.

CAP. III. <i>De rumore & fama,</i>	130
CAP. IV. <i>De Tormentis,</i>	131
CAP. V. <i>De Tabulis,</i>	ibid.
CAP. VI. <i>De Jurejurando,</i>	132
CAP. VII. <i>De Testibus,</i>	133
CAP. VIII. <i>De probatione artificiali,</i>	138
CAP. IX. <i>De Signis,</i>	139
CAP. X. <i>De Argumentis,</i>	140
CAP. XI. <i>De Exemplis,</i>	150
CAP. XII. <i>De usu argumentorum,</i>	155
CAP. XIII. <i>De Refutatione,</i>	157
CAP. XIV. <i>De Enthymemate,</i>	164

LIBER VI.

PROÆMIUM.

<i>De fortuna sua ob amissos liberos & conjugem queritur,</i>	167
CAP. I. <i>De Peroratione,</i>	170
CAP. II. <i>De Affectibus,</i>	177
CAP. III. <i>De Risu,</i>	182
CAP. IV. <i>De Altercatione,</i>	190
CAP. V. <i>De judicio & consilio,</i>	193

LIBER VII.

PROÆMIUM.

<i>De utilitate dispositionis,</i>	196
CAP. I. <i>De Dispositione,</i>	197

LIBER VIII.

<i>Proæmium,</i>	206
CAP. I. <i>De Elocutione,</i>	210
CAP. II. <i>De Perspicuitate,</i>	211
CAP. III. <i>De Ornatu,</i>	215
CAP. IV. <i>De Amplificatione,</i>	226
CAP. V. <i>De Sententiis,</i>	231
CAP. VI. <i>De Tropis,</i>	235

LIBER IX.

CAP. I. <i>De Figuris,</i>	245
CAP. II. <i>De figuris sententiarum,</i>	247

S U M M A C A P I T U M.

CAP. III. <i>De figuris verborum,</i>	255
CAP. IV. <i>De Compositione,</i>	263

L I B E R X.

CAP. I. <i>De copia verborum,</i>	281
CAP. II. <i>De imitatione,</i>	299
CAP. III. <i>De scribendo,</i>	303
CAP. IV. <i>De Emendatione,</i>	308
CAP. V. <i>Quæ præcipuè scribenda sint,</i>	309
CAP. VI. <i>De Cogitatione,</i>	312
CAP. VII. <i>De facultate dicendi ex tempore,</i>	314

L I B E R XI.

CAP. I. <i>De aptè dicendo,</i>	319
CAP. II. <i>De Memoria,</i>	332
CAP. III. <i>De Pronuntiatione,</i>	340

L I B E R XII.

Proœmium,	359
CAP. I. <i>Non posse oratorem esse nisi bonum virum,</i>	360
CAP. II. <i>Philosophiæ cognitionem necessariam esse oratori,</i>	367
CAP. III. <i>Necessariam juris civilis oratori esse scientiam,</i>	371
CAP. IV. <i>Necessariam oratori cognitionem historiarum,</i>	373
CAP. V. <i>Quæ sint oratoris instrumenta,</i>	374
CAP. VI. <i>Quod sit tempus incipiendi causas agere,</i>	375
CAP. VII. <i>Quæ in suscipiendis causis oratori observanda sint,</i>	377
CAP. VIII. <i>Quæ in discendis causis oratori observanda sint,</i>	379
CAP. IX. <i>Quæ servanda in agendis causis oratori sint,</i>	381
CAP. X. <i>De genere dicendi,</i>	385
CAP. XI. <i>Quæ post finem studia. Adhortatio ad Eloquentiam,</i>	396

M. FABIUS

QUINTILIANUS

TRYPHONI BIBLIOPOLÆ

SALUTEM.

EFFLAGITASTI quotidiano (1) convivio, ut libros, quos ad Marcellum meum de institutione oratoria scripseram, jam emittere inciperem. Nam ipse eos nondum opinabar satis maturuisse: quibus componendis (ut scis) paulo plus quàm biennium, tot alioqui negotiis districtus, impendi: quod tempus non tam stylo, quàm inquisitioni instituti operis prope infiniti, & legendis auctoribus, qui sunt innumerabiles, datum est. Usus deinde Horatii consilio, qui in arte poetica suadet, ne præcipitetur editio, *nonumque* (2) *prematur in annum*; dabam eis otium, ut, refrigerato inventionis amore, diligentius repetitos tanquam lector perpenderem. Sed si tantopere efflagitantur, quàm tu affirmas, permittamus vela ventis, & (3) oram solventibus bene precemur. Multum autem in tua quoque fide ac diligentia positum est, ut in manus hominum quàm emendatissimi veniant.

(1) Per *convitium* intelligit acerrimas preces & quasi exprobrationes. *Epistolam hanc convivio efflagitarunt codicilli tui*. Cic. ad Quint. frat. l. 2. ep. 10. *Convicium*, quasi multæ simul voces.

(2) Domi contineatur opus scriptum: neque enim editio premi potest.

(3) E portu, è littore solventibus; quod inusitatum. Alii per *oram* intelligunt funem nauticum. Vide Liv. l. 22, n. 19. & l. 28. n. 36. Fabius eandem vocem usurpat, l. 4. c. 2. pag. 146. *sublatæ sunt anchoræ solvimus oram, proVecti sumus*.

QUINTILIANUS

DE INSTITUTIONE ORATORIA

LIBER PRIMUS

DE INSTITUTIONE ORATORIA (1) continetur in libro primo
et in libro secundo. In libro primo continetur de
generibus orationum et de partibus orationis. In libro
secundo continetur de vitiis et de virtutibus orationis.
In libro tertio continetur de vitiis et de virtutibus
oratorum. In libro quarto continetur de vitiis et de
virtutibus oratorum. In libro quinto continetur de
vitiis et de virtutibus oratorum. In libro sexto
continetur de vitiis et de virtutibus oratorum.
In libro septimo continetur de vitiis et de virtutibus
oratorum. In libro octavo continetur de vitiis et de
virtutibus oratorum. In libro nono continetur de
vitiis et de virtutibus oratorum. In libro decimo
continetur de vitiis et de virtutibus oratorum.

(1) For a more detailed study of the text see the edition of
Quintilianus by H. H. Hubertus. All the text is
given in Latin and German. The edition is
very complete and contains many valuable
notes. The text is printed in a very clear
type and is very easy to read. The edition
is a very valuable work for all who are
interested in the study of Latin literature.

MARCI FABII
QUINTILIANI
IN
ORATORIÆ
INSTITUTIONIS
LIBROS XII.

AD MARCELLUM VICTORIUM

PROOEMIUM.

I. Cur has institutiones oratorias scripserit, & cur eas Marcello Victorio dedicet. II. Qualem oratorem informet, perfectum scilicet moribus & doctrina.—Et hic probat sapientiam olim ab eloquentia non fuisse disjunctam. III. Partitio totius operis. IV. Quali stylo scripta sint hæc præcepta, & quibus prodesse possint.

I. **P**OST impetratam studiis meis quietem, quæ per viginti annos erudiendis juvenibus impenderam, cum à me quidam familiariter postularent, ut aliquid de ratione dicendi componerem, diu sum equidem reluctatus, quòd auctores utriusque linguæ clarissimos non ignorabam multa quæ ad hoc opus pertinerent, diligentissimè scripta posteris reliquisse. Sed qua ego ex causa faciliorem mihi veniam meæ * deprecationis arbitrabar fore, hac accende- * Recusa-
bantur illi magis, quòd inter diversas opiniones priorum, & tionis.
quasdam etiam inter se contrarias, difficilis esset electio; ut mihi, si non inveniendi nova, at certè judicandi de veteribus injungere laborem non injustè viderentur. Quamvis autem non tam me vinceret præstandi quod exigebatur fiducia, quàm negandi verecundia; latiùs se tamen aperiente materiâ; plus quàm imponebatur oneris, sponte suscepi; simul ut pleniori obsequio demererer amantissimos mei; simul ne vulgarem viam ingressus, alienis demum vestigiis insisterem. Nam cæteri ferè qui artem orandi literis tradiderunt, ita sunt exorfi, quasi perfectis omni alio genere doctrinæ, summam in eloquentia manum imponent: sive contemnentes tanquam parva, quæ priùs discimus, studia: sive non ad suum pertinere officium opinati, quando divisæ professionum vices

essent : seu, quod proximum vero, nullam ingenii sperantes gratiam circa res, etiamsi necessarias, procul tamen ab ostentatione positas : ut operum fastigia spectantur, latent fundamenta. Ego cùm nihil existimem arti oratoriæ alienum, sine quo fieri non posse oratorem fatendum est, nec ad ullius rei summam, nisi præcedentibus initiis, perveniri; ad minora illa, sed quæ si negligas, non sit majoribus locus, demittere me non recusabo : nec aliter, quàm si mihi tradatur educandus orator, studia ejus formare ab infantia incipiam.

Quod opus, Marcelle Victori, tibi dicamus : quem cùm amicissimum nobis, tum eximio literarum amore flagrantem, non propter hæc modò (quanquam sunt magna) dignissimum hoc mutuæ inter nos caritatis pignore judicabamus, sed quòd erudiendo nato tuo, cujus prima ætas (1) manifestum iter ad ingenii lumen ostendit, non inutiles fore libri videbantur ; quos ab ipsis dicendi velut incunabulis per omnes, quæ modò aliquid oratori futuro conferant, artes, ad summam ejus operis perducere destinabamus.

Atque eò magis, quòd duo jam sub nomine meo libri ferebantur artis Rhetoricæ, neque editi à me, neque in hoc comparati. Namque alterum, sermone per biduum habito pueri, quibus id præstabatur, (2) exceperant : alterum pluribus sanè diebus, quantùm (3) notando consequi potuerant, interceptum, boni juvenes, sed nimium amantes mei, temerario editionis honore vulgaverant. Quare in his quoque libris erunt eadem aliqua, multa mutata, plurima adjecta, omnia verò compositiora, &, quàm nos poterimus, elaborata.

II. ORATOREM autem instituimus illum perfectum, qui esse nisi vir bonus non potest : ideòque non dicendi modò eximiam in eo facultatem, sed omnes animi virtutes exigimus. Neque enim hoc concesserim, rationem rectæ honestæque vitæ (ut quidam putaverunt) ad philosophos relegandam : cùm vir ille verè civilis, & publicarum privatarumque rerum administrationi accommodatus, qui regere consiliis urbes, fundare legibus, emendare judiciis possit, non alius sit profectò quàm orator. Quare tametsi me fateor usurum quibusdam quæ philosophorum libris continentur, tamen ea jure verèque contenderim esse operis nostri, propriæque ad artem oratoriam pertinere. An si frequentissimè de justitia, fortitudine, temperantiâ, cæterisque similibus sit differendum, adeo ut

(1) Cujus prima ætas evidentibus indiciis ostendit hunc perventurum ad eloquentiam, quæ est ingenii lumen. *Ut enim hominis decus ingenium, sic ingenii ipsius lumen est eloquentia.* Brut. 59.

(2) Privatim audiendo, & memoriter retinuerant.

(3) Compendioso genere scribendi. Unde dicti sunt notarii.

vix ulla possit causa reperiri in qua non aliqua quæstio ex his incidat, eaque omnia inventione atque elocutione sint explicanda; dubitabitur, ubicumque vis ingenii & copia dicendi postulatur, ibi partes oratoris esse præcipuas?

Fueruntque hæc, ut Cicero apertissime colligit, quemadmo-^{3. De O-}
 dum juncta naturâ, sic officio quoque copulata; ut iidem sa-^{rat. 56—}
 pientes atque eloquentes haberentur. Scidit deinde se studi-^{62 &}
 um, atque inertiam factum est, ut artes esse plures viderentur.^{72, 73. &}
 Nam, ut primum lingua esse cœpit in quæstu, institutumque^{107, 108. &}
 eloquentiæ bonis malè uti, curam, morum qui disertis habe-^{122,}
 bantur, reliquerunt. Ea verò destituta, infirmioribus inge-^{123.}
 niis velut prædæ fuit. Inde quidam, contempto bene dicendi labore, ad formandos animos, statuendâsque vitæ leges regressi, partem quidem potiore (si dividi posset) retinuerunt; nomen tamen sibi insolentissimum arrogaverunt, ut soli sapientiæ studiosi vocarentur: quod neque summi Imperatores, neque in consiliis rerum maximarum, ac totius administratione Reipublicæ præclarissime versati, sibi unquam vendicare sunt ausi. Facere enim optima, quàm promittere, maluerunt. Ac veterum quidem sapientiæ professorum multos & honesta præcepisse, & ut præceperunt, etiam vixisse, facile concesserim: (1) nostris verò temporibus, sub hoc nomine maxima in plerisque vitia latuerunt. Non enim virtute ac studiis, ut haberentur philosophi, laborabant; sed vultum, & tristitiam, & dissentientem à cæteris habitum pessimis moribus prætendebant.

Nunc autem quæ velut propria philosophiæ afferuntur, passim tractamus omnes. Quis enim (2) modò de justo, æquo, ac bono, non & vir pessimus loquitur? Quis non etiam rusticorum aliqua de causis naturalibus quærit? Nam verborum proprietas ac differentia omnibus qui sermonem curæ habent, debet esse communis. Sed ea & sciet optimè, & eloquetur orator: qui si fuisset aliquando perfectus, non à philosophorum scholis virtutis præcepta peterentur. Nunc necesse est ad eos aliquando auctores recurrere, qui desertam (ut dixi) partem oratoriæ artis, meliorem præsertim, occupaverunt; & velut nostrum reposcere: non ut nos illorum utamur inventis, sed ut illos alienis usos esse doceamus.

Sit igitur orator vir talis, qualis verè sapiens appellari possit; nec moribus modò perfectus, (nam id mea quidem opinione, quanquam sint qui dissentiant, satis non est) sed etiam scientia, & omni facultate dicendi, qualis adhuc fortasse nemo

(1) Videtur hæc scripsisse Fabius, eiectionis ex urbe Philosophis Domitiani edicto.

(2) Quis nunc non loquitur de justo, etiam vir pessimus?

fuerit. Sed non ideo minùs nobis ad summam tendendum est; quod fecerunt plerique veterum, qui etsi nondum quenquam sapientem repertum putabant, præcepta tamen sapientiæ tradiderunt. Nam est certè aliquid consummata eloquentia, neque ad eam pervenire natura humani ingenii prohibet: quod si non contingat, altiùs tamen ibunt qui ad summam nitentur, quàm qui præsumptâ desperatione quò velint evadendi, protinus circa ima substiterint.

III. QUO magis impetranda venia erit, si ne minora quidem illa, verùm, operi quod instituimus, necessaria, præteribo. Nam liber primus ea, quæ sunt ante officium Rhetoris, continebit. Secundo, prima apud Rhetorem elementa, & quæ de ipsa Rhetoricæ substantia quærentur, tractabimus. Quinque deinceps Inventioni, nam & huic Dispositio subjungitur. Quatuor Elocutioni, in cujus partem Memoria ac Pronuntiatio veniunt, dabuntur. Unus accedet, in quo nobis orator ipse informandus est; ut qui mores ejus, quæ in suscipiendis, discendis, agendis causis ratio, quod eloquentiæ genus, quis agendi debeat esse finis, quæ post finem studia, quantum nostra valebit infirmitas, differamus.

IV. HIS omnibus admiscebitur, ut quisque locus postulat, dicendi ratio, quæ non eorum modò scientiâ, quibus solis quidam nomen artis dederunt, studiosos instruat, &, ut sic dixerim, jus ipsum (1) Rhetorices interpretetur; sed alere facundiam, vires augere eloquentiæ possit. Nam plerumque nudæ illæ artes, nimîâ subtilitatis affectatione, frangunt atque concidunt quicquid est in oratione generosius, & omnem succum ingenii bibunt, & ossa detegunt, quæ ut esse, & adstringi nervis suis debent, sic corpore operienda sunt. Ideoque nos non (2) particulam illam, sicut plerique, sed quicquid utile ad instituendum oratorem putabamus, in hos duodecim libros contulimus, breviter omnia demonstrando. Nam si quantum de quaque re dici potest, prosequamur, finis operis non reperietur.

Illud tamen in primis testandum est, nihil præcepta atque artes valere, nisi adjuvante naturâ. Quapropter ei cui deerit ingenium, non magis hæc scripta sunt, quàm de agrorum cultu sterilibus terris. Sunt & alia ingenita quidem adjumenta, vox, latus patiens laboris, valetudo, (3) constantia, decor, quæ si modica obtigerunt, possunt ratione ampliari; sed nonnunquam ita defunt, ut bona etiam ingenii studiique corrumpant; sicut & hæc ipsa sine doctore perito, studio

(1) Intelligit præcepta Rhetoricæ interpretantur.
necessaria, alluditque ad stylum Jurisconsultorum, qui leges jejune & aride

(2) Quæ mera præcepta continet.
(3) Corporis firmitas.

pertinaci, scribendi, legendi, dicendi multâ & continuâ exercitatione, per se nihil profunt.

CAPUT I.

DE EDUCATIONE FUTURI ORATORIS.

I. Plerisque pueris non naturam deesse, sed curam. II. Quales debeant esse nutrices, parentes, pueri quibuscum educatur, pædagogi. III. A sermone Græco incipiendum. IV. Ante septimum annum literis posse institui pueros.—Non tamen instandum nimis teneræ ætati.—Cur tam parva tractet. V. De Lectione & Scriptura.

I. **I**GITUR nato filio, pater spem de illo primùm quàm optimam capiat. Ita diligentior à principiis fiet. Falsa enim est querela, paucissimis hominibus vim percipiendi quæ tradantur, esse concessam; plerosque verò laborem ac tempora tarditate ingenii perdere. Nam contrà plures reperias & faciles in excogitando, & ad discendum promptos. Quippe id est homini naturale: ac sicut aves ad volatum, equi ad cursum, ad sævitiam feræ gignuntur; ita nobis propria est mentis agitatio, atque solertia: unde origo animi cœlestis creditur. (1) Hebetes verò & indociles non magis secundùm naturam hominis eduntur, quàm prodigiosa corpora, & monstris insignia: sed hi pauci admodum. Fuerit argumentum, quòd in pueris elucet spes plurimorum; quæ cum emoritur ætate, manifestum est non naturam defecisse, sed curam. Præstat tamen ingenio alius alium, concedo; sed ut plus efficiat aut minus: nemo tamen reperitur, qui sit studio nihil consecutus. Hoc qui perviderit, protinus ut erit parens factus, acrem quàm maximè curam spei futuri oratoris impendat.

II. ANTE omnia, ne sit vitiosus sermo nutricibus: quas, si fieri posset, sapientes Chrysippus optavit: certè, quantum res pateretur, optimas eligi voluit. Et morum quidem in his haud dubiè prior ratio est: rectè tamen etiam loquantur. Has primùm audiet puer, harum verba effingere imitando conabitur. Et naturâ tenacissimi sumus eorum quæ rudibus annis percipimus, ut sapor, quo nova imbuas, durat; nec lanarum colores, quibus simplex ille candor mutatus est, elui possunt. Et hæc ipsa magis pertinaciter hærent, quæ deteriora sunt. Nam bona facilè mutantur in pejus: nunc quando in bonum verteris vitia? Non affuescat ergo, ne dum infans quidem est, sermoni qui dediscendus sit.

(1) Hæc duo vitia, *hebetes* & *indociles*, opponit duabus virtutibus, de quibus paulò antè dixit: *faciles in excogitando*, & *prompti ad discendum*.

† *De Corneliam* &
Laelii filia
vide Cicer.
Brut.
211.
|| *Vide hanc*
historiam
apud Valer.
Max. l. 8.
c. 3.

In parentibus verò quàm plurimum esse eruditionis optaverim. Verùm nec de patribus tantùm loquor. Nam Gracchorum eloquentiæ multum contulisse accepimus † Corneliam matrem, cujus doctissimus sermo in posteros quoque est epistolis traditus. Et Laelii filia reddidisse in loquendo paternam eloquentiam dicitur. Et || Quinti Hortensii filiae oratio apud Triumviros habita legitur, non tantùm (1) in sexus honorem. Nec tamen ii, quibus discere ipsis non contigit, minorem curam docendi liberos habeant; sed sint propter hoc ipsum ad cætera magis diligentes.

De pueris inter quos educabitur ille huic spei destinatus, idem quod de nutricibus, dictum sit.

De (2) pædagogis hoc ampliùs, ut aut sint eruditi planè, quam primam esse curam velim; aut se non esse eruditos sciant. Nihil enim pejus est iis qui paulum aliquid ultrà primas literas progressi, falsam sibi scientiæ persuasionem induerunt. Nam & cedere præcipiendi peritis indignantur, & velut jure quodam potestatis, quo ferè hoc hominum genus intumescit, imperiosi atque interim sævientes, stultitiam suam perdocent. Nec minùs error eorum nocet moribus. Siquidem Leonides Alexandri pædagogus, ut à Babylonio Diogene traditur, quibusdam eum vitiis imbuat, quæ robustum quoque & jam maximum regem ab illa institutione puerili sunt profecuta.

Si cui multa videor exigere, cogitet oratorem institui, rem arduam: etiam cùm ei formando nihil defuerit, præterea plura ac difficiliora superesse. Nam & studio perpetuo, & præstantissimis præceptoribus, & pluribus disciplinis opus est. Quapropter præcipienda sunt optima: quæ si quis gravabitur, non rationi (3) defuerit, sed homini.

Si tamen non continget, quales maximè velim, habere nutrices, pueros, pædagogos: at unus certè sit assiduus, dicendi non imperitus, qui, si qua erunt ab his præsentem alumno dicta vitiosè, corrigat protinus, nec insidere illi sinat: dum tamen intelligatur, id quod priùs dixi, bonum esse; hoc, remedium.

III. A SERMONE Græco puerum incipere malo: quia Latinus, qui pluribus in usu est, vel nobis nolentibus se præbet: simul quia disciplinis quoque Græcis priùs instituendus

(1) Quæ oratio possit esse honorem etiam viris.

(2) Ductoribus comitibusque puerorum, qui plerumque erant liberti.

(3) Subaudi, *quidquam*, ut sit sensus: Non penes *rationem*, seu metho-

dum steterit, quandoquidem optima præcepimus, sed penes *hominem*, id est, penes eos qui in instituendis pueris, quæ præcepta sunt à nobis, exequi tanquam graviora & difficiliora noluerint.

est, unde & nostræ fluxerunt. Non tamen hoc adeo superstitiosè velim fieri, ut diu tantùm loquatur Græcè, aut discat, sicut plerisque moris est. Hinc enim accidunt & oris plurima vitia in peregrinum sonum corrupti, & sermonis: cui cùm Græcæ (1) figuræ assidua consuetudine hæserint, in diversa quoque loquendi ratione pertinacissimè durant. Non longè itaque Latina subsequi debent, & citò pariter ire. Ita fiet, ut, cùm æquali cura linguam utramque tueri cœperimus, neutra alteri officiat.

IV. QUIDAM literis instituendos, qui minores septem annis essent, non putaverunt, quòd illa prima ætas & intellectum disciplinarum capere, & laborem pati non possit. In qua sententia Hesiodum esse plurimi tradunt, qui ante Grammaticum Aristophanem fuerunt. Nam is primus (2) ὑποθήκας, in quo libro scriptum hoc invenitur, negavit esse hujus poetæ. Sed alii quoque auctores, inter quos Eratosthenes, idem præceperunt. Meliùs autem, qui nullum tempus vacare curâ volunt, ut Chrysippus: nam is, quamvis nutricibus triennium dederit, tamen ab illis quoque jam informandam quàm optimis institutis mentem infantium judicat. Cur autem non pertineat ad literas ætas, quæ ad mores jam pertinet? Neque ignoro, toto illo, de quo loquor, tempore vix tantum effici, quantum conferre unus postea possit annus. Sed tamen mihi, qui id senserunt, videntur non tam discentibus in hac parte, quàm docentibus pepercisse. Quid melius alioqui facient, ex quo loqui poterunt? Faciant enim aliquid necesse est. Aut cur hoc, quantulumcunque est, usque ad septem annos lucrum fastidiamus? Nam certè quamlibet parum sit quod contulerit ætas prior, majora tamen aliqua discet puer eo ipso anno, quo minora didicisset. Hoc per singulos annos prorogatum, in summam proficit; &, quantum in infantia præsumptum est temporis, adolescentiæ acquiritur. Idem etiam de sequentibus annis præceptum sit, ne, quod cuique discendum est, serò discere incipiat. Non ergo perdamus primum statim tempus: atque eò minùs, quòd initia literarum solâ memoriâ constant; quæ non modò jam est in parvis, sed tum etiam tenacissima est.

Nec sum adeo ætatum imprudens, ut instandum teneris protinus acerbè putem, exigendamque plenam operam. Nam id in primis cavere oportebit, ne studia, qui amare nondum potest, oderit; & amaritudinem semel perceptam, etiam ultrà rudes annos reformidet. Lusus hic sit: & rogetur, & laude-

(1) Per *græcam figuram* intelligit nec latino idiomati conveniat. græcum idioma, seu rationem ac formam loquendi quæ Græcis sit propria, (2) *Præcepta*. Sic inscriptus liber qui Hesiodo tribuebatur.

tur, & nonnunquam scisse se gaudeat. Aliquando ipso nolente doceatur alius, cui invidet: contendat interim, & sæpius vincere se putet: præmiis etiam, quæ capit illa ætas, * excitetur. *Aliàs,*

Parva docemus, instituendum oratorem professi: sed est sua etiam studiis infantia; &, ut corporum mox fortissimorum educatio à lacte cunisque initium ducit, ita futurus eloquentissimus edidit aliquando vagitum, & loqui primùm incerta voce tentavit, & hæsit circa formas literarum. Nec si quid discere satis non est, ideo necesse non est. Quòd si nemo reprehendit patrem qui hæc non negligenda in suo filio putet, cur improbetur, si quis ea quæ domi suæ rectè faceret, in publicum promit? Atque eò magis quòd minora etiam faciliùs minores percipiunt: &, ut corpora ad quosdam membrorum flexus formari nisi tenera non possunt, sic animos quoque ad pleraque duriores robur ipsum facit. An Philippus Macedonum rex Alexandro filio suo prima literarum elementa tradi ab Aristotele summo ejus ætatis philosopho voluisset, aut ille suscepisset hoc officium, si non studiorum initia à perfectissimo quoque tractari, pertinere ad summam credidisset? Fingamus igitur Alexandrum dari nobis, impositum gremio, dignum tantâ curâ infantem (quanquam suus cuique dignus est) pudeatne me in ipsis statim elementis etiam brevia docendi monstrare compendia?

V. NEQUE enim mihi illud saltem placet, quod fieri in plurimis video, ut literarum nomina & contextum priùs quàm formas parvuli discant. Obstat hoc agnitioni earum, non intendentibus mox animum ad ipsos (1) ductus, dum antecedentem memoriam sequuntur. Quæ causa est præcipientibus, ut etiam, cùm satis affixisse eas pueris recto illo, quo primùm scribi solent, contextu videntur, retroagant rursus, & varia permutatione perturbent, donec literas, qui instituuntur, facie norint, non ordine. Quapropter optimè, sicut hominum, pariter & habitus & nomina edocebuntur. Sed quod in literis obest, in syllabis non nocebit.

Non excludo autem id quod est notum, irritandæ ad discendum infantiae gratiâ, eburneas etiam literarum formas in lusum offerre: vel si quid aliud, quo magis illa ætas gaudeat, inveniri potest, quod tractare, intueri, nominare jucundum sit.

Cùm verò jam ductûs sequi cœperit, non inutile erit eas tabellæ quàm optimè insculpi, ut per illos velut fulcos ducatur stylus. Nam neque errabit, quemadmodum in ceris (conti-

(1) Formas ac figuras, &, ut ita dicam, tractus literarum.

nebitur enim utrinque marginibus) neque extra præscriptum poterit egredi, & celerius ac sæpius sequendo certa vestigia, firmabit articulos: neque egebit adjutorio, manum suam manu superimpositâ regentis. Non est aliena res, quæ ferè ab honestis negligi solet, cura bene ac velociter scribendi. Nam cum sit in studiis præcipuum, quóque solo verus ille profectus, & altis radicibus nixus paretur, scribere † ipsum, tardior^{+ Ipsa scriptio.} stylus cogitationem moratur; rudis & confusus intellectu caret: ^{Ipsum de- est in ali- quot MSS.} unde sequitur alter dictandi, quæ ex his transferenda sunt, labor. Quare cum semper & ubique, tum præcipuè in epistolis secretis & familiaribus delectabit, ne hoc quidem neglectum reliquisse.

Syllabis nullum compendium est; perdiscendæ omnes (nec, ut fit plerumque, difficillima quæque earum differenda) ut (1) in omnibus scribendis deprehendantur. Quinimò ne primæ quidem memoriæ temerè credendum: repetere & inculcare diu, fuerit utilius; & in lectione quoque non properare ad continuandam eam vel accelerandam, nisi cum inoffensa atque indubitata literarum inter se conjunctio, suppeditare sine ulla cogitandi saltem mora poterit: tunc ipsis syllabis verba complecti, & his sermonem connectere incipiat. Incredibile est, quantum moræ lectioni festinatione adjiciatur. Hinc enim accidit dubitatio, intermissio, repetitio, plus quàm possunt audientibus: deinde, cum errârunt, etiam iis quæ jam sciunt, diffidentibus. Certa sit ergo in primis lectio, deinde conjuncta, & diu lentior, donec exercitatione contingat emendata velocitas. Nam prospicere in dextrum (quod omnes præcipiunt) & providere, non (2) rationis modò, sed usûs quoque est; quoniam sequentia intuenti, priora dicenda sunt; &, quod difficillimum est, dividenda intentio animi, ut aliud voce, aliud oculis agatur.

Illud non pœnitebit curasse, cum scribere nomina puer (quemadmodum moris est) cœperit, ne hanc operam in vocabulis vulgaribus, & fortè occurrentibus perdat. Protinus enim potest interpretationem linguæ secretioris, quas Græci (3) γλώσσας vocant, dum aliud agitur, ediscere, & inter prima elementa consequi rem postea proprium tempus desideraturam. Et quoniam adhuc circa res tenues moramur, ii quoque ver-

(1) Perdiscendæ omnes syllabæ, ut dignoscantur cum agetur de scribendis eis, de scribendis omnibus syllabis. Quidam legunt *nominibus*. Videtur hæc fuisse consuetudo apud veteres, ut pueri docerentur primum nosse ac legere literas, easdemque continuo post scri-

bere: tum syllabas ac vocabula legere, eademque mox scribere.

(2) Intelligit artem ac methodum.

(3) Fabius ipse *glossmata* vocat voces minùs usitatas: hoc eodem lib. cap. 5.

Lib. II.
cap. 2.

* Alii le-
gunt: quæ
juvare cu-
ram do-
centium
possit.

fus qui ad imitationem scribendi proponentur, non otiosas velim sententias habeant, sed honestum aliquid monentes. Prosequitur hæc memoria in senectutem, & impressa animo rudi, usque ad mores proficiet. Etiam dicta clarorum viro- rum, & electos, ex poetis maximè (namque eorum parvis cognitio gratior est) locos ediscere inter lulum licet. Nam & maximè necessaria est oratori (sicut suo loco dicam) me- moria: & ea præcipuè firmatur atque alitur exercitatione; & in iis de quibus nunc loquimur ætatibus, quæ nihil dum ipsæ generare ex se queunt, propè sola est quæ * juvari curâ docentium possit.

Non alienum fuerit exigere ab iis ætatibus, quo sit absolu- tius os, & expressior sermo, ut (1) nomina quædam versúsque affectatæ difficultatis ex pluribus asperrimè coeuntibus inter se syllabis catenatos, & velut confragosos, quàm citatissimè volvant. Χαλεποί Græcè vocantur. Res modica dictu: quâ tamen omisâ, multa linguæ vitia, nisi primis eximuntur annis, inemendabili in posterum pravitate durantur.

C A P U T II.

UTRUM PUERÏ UTILIUS DOMI, AN IN SCHOLIS ERUDIANTUR.

I. Refellit quæ contra publicas scholas objici solent, docetque 1. Eas non obesse moribus:—Et ibi acerrimè invehitur in perniciosam parentum indulgentiam. 2. Eas non obesse studiis. II. Plurimis argumentis scho- larum utilitatem demonstrat.

SED nobis jam paulatim accrescere puer, & exire de gre- mio, ac discere seriò incipiat. Hoc igitur potissimum loco tractanda quæstio est, Utiliúsne sit domi atque intra privatos parietes studentem continere, an frequentiæ scholarum, & velut publicis præceptoribus tradere. Quod quidem cùm iis à quibus clarissimarum civitatum mores sunt instituti, tum eminentissimis auctoribus video placuisse.

I. NON est tamen dissimulandum, esse nonnullos, qui ab hoc propè publico more privata quadam persuasione dissen- tiant. Hi duas præcipuè rationes sequi videntur. Unam, quòd moribus magis consulant fugiendo turbam hominum ejus ætatis, quæ sit ad vitia maximè prona; unde causas turpium factorum sæpe extitisse utinam falsò jactaretur. Al- teram, quòd quisquis futurus est ille præceptor, liberaliùs

(1) Ut *perterricrepus*. Apud Ari- stoph. σφραγιδονυχαραγομήτας & κομπο- φακελορρήμονα. Et versus ille antiquus:

fraxinu' fixa ferox infesta infunditur ossis.
Camer.

tempora sua impensurus uni videtur, quàm si eadem in plures partiatur. Prior causa prorsus gravis. Nam, si studiis quidem scholas prodesse, moribus autem nocere constaret, potior mihi ratio vivendi honestè, quàm vel optimè dicendi videretur. Sed meâ quidem sententiâ, juncta ista atque indiscreta sunt. Neque enim esse oratorem, nisi bonum virum, judico : & fieri etiam si posset, nolo. De hac re igitur priùs.

1. CORRUMPI mores in scholis putant : nam & corrumpuntur interim, sed domi quoque ; & sunt multa ejus rei exempla, tam læsæ hercle quàm conservatæ sanctissimè utrobique opinionis. Naturâ cujusque totum curâque distat. Da mentem ad pejora facilem, da negligentiam formandi custodiendique in ætate prima pudoris : non minorem flagitiis occasionem secreta præbuerint. Nam & esse potest turpis domesticus ille præceptor ; nec tutior inter servos malos, quàm ingenuos parum modestos, conversatio est. At si bona ipsius indoles, si non cæca ac sopita parentum socordia est, & præceptorem eligere sanctissimum quemque, (cujus rei præcipua prudentibus cura est) & disciplinam quæ maximè severa fuerit, licet ; & nihilominus amicum gravem virum, aut fidelem libertum lateri filii sui adjungere, cujus assiduus comitatus etiam illos meliores faciat, qui timebantur.

Facile erat hujus metus remedium. Utinam liberorum nostrorum mores non ipsi perderemus ! Infantiam statim deliciis solvimus. Mollis illa educatio, quam indulgentiam vocamus, nervos omnes & mentis & corporis frangit. Quid non adultus concupiscet, qui in purpuris repit ? Nondum prima verba exprimit, & jam (1) coccum intelligit, jam conchylium poscit. Antè palatum eorum quàm os instituimus. In lecticis crescunt : si terram attigerint, è manibus utrinque sustinentium pendent. Gaudemus si quid licentius dixerint. Verba, ne Alexandrinis quidem permittenda deliciis, risu & osculo excipimus. Nec mirum : nos docuimus, ex nobis audierunt. Omne convivium obscœnis canticis strepit ; pudenda dictu spectantur. Fit ex his consuetudo, deinde natura. Discunt hæc miseri antequam sciant vitia esse. Inde soluti ac fluentes non accipiunt è scholis mala ista, sed in scholas afferunt.

2. VERUM in studiis magis vacabit unus uni. Ante omnia

(1) *Coccus*, vel *quisquilium*, granum est illud, quo vestes coccineæ, vel quisquilatæ tinguntur, *Conchylium*, genus conchæ & muricis, ex quo exprimitur color non absimilis purpuræ. *Turn.* Quidam legunt *cocum*, & per

conchylium intelligunt delicatos pisces : ut totus hic locus referatur non ad vestium magnificentiam, sed ad delicias ciborum. Per *palatum*, gustum intelligit ; per *os*, sermonem. Pro *os*, multi legunt, *mores*.

† *Vox ista,*
temporis,
deest in
Argent.
editione.
 * *Præle-*
gente.

nihil prohibet esse istum, nescio quem, unum etiam cum eo qui in scholis eruditur. Sed, etiamsi jungi utrumque non posset, lumen tamen illud conventus honestissimi, tenebris ac solitudini prætuliffem. Nam optimus quisque præceptor frequentiam gaudet, ac majore se theatro dignum putat. At verò minores, ex conscientia suæ infirmitatis, hæere singulis, & officio fungi quodammodo pædagogorum, non indignantur. Sed præstet alicui vel gratia, vel amicitia, vel pecunia, ut doctissimum atque incomparabilem magistrum domi habeat: num tamen ille totum in uno diem consumpturus est? aut potest esse ulla tam perpetua discantis intentio, quæ non, ut visus oculorum obtutu continuo, fatigetur? Cùm præsertim plus secreti † temporis studia desiderent. Neque enim ediscanti, scribenti, & cogitanti præceptor assistit, quorum aliquid agentibus cujuscunque interventus impedimento est. Lectio quoque non omnis nec semper * præeunte vel interpretante eget. Quando enim tot auctorum notitia contingeret? Ergo modicum tempus est, quo in totum diem velut opus ordinetur; ideoque per plures ire possunt, etiam quæ singulis tradenda sunt. Pleraque verò hanc conditionem habent, ut eadem voce ad omnes simul perferantur. Taceo de (1) Partitionibus & Declamationibus Rhetorum: quibus certè quantuscunque numerus adhibeatur, tamen unusquisque totum feret. Non enim vox illa præceptoris, ut cœna, minùs pluribus sufficit; sed, ut sol, universis idem lucis calorisque largitur. Grammaticus quoque si de ratione loquendi differat, quæstiones explicet, historias exponat, poemata enarret: tot illa discent, quot audient.

At enim emendationi prælectionique numerus obstat. Sit incommodum, (nam quid ferè undique placet?) mox illud comparabimus commodis. Nec ego tamen eò mitti puerum volo, ubi negligatur. Sed neque præceptor bonus majore se turba, quàm ut sustinere eam possit, oneraverit: & in primis ea habenda cura est, ut is omnino fiat (2) nobis familiariter amicus; nec officium in docendo spectet, sed affectum. Ita nunquam erimus in turba. Nec sanè quisquam, literis saltem leviter imbutus, eum in quo studium ingeniùmque perspexerit, non in suam quoque gloriam peculiariter fovebit. Sed ut fugiendæ sint magnæ scholæ, (cui ne ipse quidem rei assen-

(1) *Partitiones* sunt distributiones thematis, quæ fieri solent à præceptore, cùm materiam declamationis dictat in suos locos divisam. *Declamationes* verò sunt eadem materiæ, quas præceptor diligenter à se domi elabo-

ratas pronuntiat in schola, vel etiam dictat.

(2) De patribus loquitur, vel de pueris. Utrobique sensus constat. Jan. Gebhard. ex MS. Bibl. Pal. legit *omnimodo pro omnino.*

tior, si ad aliquem meritò concurritur) non tamen hoc eò valet, ut fugiendæ sint omnino scholæ. Aliud est enim vitare eas, aliud eligere.

II. ET (1) si refutavimus quæ contrà dicuntur, jam explicemus quid ipsi sequamur. Ante omnia, futurus orator, cui in maxima celebritate, & in media Reipublicæ luce vivendum est, affuescat jam à tenero non reformidare homines, neque illa solitaria, & velut umbratili vita pallefcere. Excitanda mens & attollenda semper est, quæ in hujusmodi secretis aut languescit, & quendam velut in opaco situm ducit, aut contrà tumescit inani persuasione. Neceffe est enim sibi nimium tribuat, qui se nemini comparat. Deinde, cùm proferenda sunt studia, caligat in sole, & omnia nova offendit, ut qui solus didicerit, quod inter multos faciendum est.

Mitto amicitias, quæ ad senectutem usque firmissimè durant, religiosa quadam necessitudine imbutæ. Nec enim est sanctius sacris iisdem, quàm studiis initiari.

Sensum (2) ipsum, qui communis dicitur, ubi discet, cùm se à congressu, qui non hominibus solùm, sed multis quoque animalibus naturalis est, segregarit?

Adde, quòd domi ea sola discere potest, quæ ipsi præcipiuntur, in schola, etiam quæ aliis. Audiet multa quotidie probari, multa corrigi: proderit alicujus objurgata desidia: proderit laudata industria: excitabitur laude æmulatio: turpe ducet cedere pari, pulchrum superasse majores. Accendunt omnia hæc animos, & licet ipsa vitium sit ambitio, frequenter tamen causa virtutum est. Non inutilem scio servatum esse à præceptoribus meis morem, qui, cùm pueros in (3) classes distribuerant, ordinem dicendi secundùm vires ingenii dabant, & ita superiore loco quisque declamabat, ut præcedere profectu videbatur. Hujus rei judicia præbebantur: ea nobis ingens palmæ contentio. (4) Ducere verò classẽ, multò pulcherrimum. Nec de hoc (5) semel decretum erat: tricesimus dies reddebat victo certaminis potestatem. Ita, nec superior successu curam remittebat, & dolor victum ad depellendam ignominiam concitabat. Id nobis acriores ad studia dicendi faces subdidisse, quàm exhortationes docentium, paedagogorum custodiam, vota parentum, quantum animi mei conjecturâ colligere possum, contenderim.

(1) Et quoniam, si quidem refutavimus.

(2) Per *sensum communem*, intelligit peritiam quandam & experientiam, quæ ex hominum congressu sensim colligitur, appellaturque à Cicerone *communis prudentia*. *Tu-n.*

(3) Pueri ejusdem scholæ in varias classes, id est in varios ordines, distribuebantur.

(4) Primum in sua classe, in suo ordine locum obtinere.

(5) In perpetuum.

Sed sicut firmiores in literis profectus alit æmulatio, ita incipientibus, atque adhuc teneris, condiscipulorum quàm præceptorum jucundior, hoc ipso quòd facilior, imitatio est. Vix enim se prima (1) elementa ad spem tollere effingendæ, quam summam putant, eloquentiæ audebunt; proxima amplectuntur magis, ut vites arboribus applicitæ, inferiores priùs apprehendendo ramos, in cacumina evadunt. Quod adeo verum est, ut ipsius etiam magistri, si tamen ambitiosis utilia præferet, hoc opus sit, cùm adhuc rudia tractabit ingenia, non statim onerare infirmitatem discipulorum, sed temperare vires suas, & ad intellectum audientis descendere. Nam, ut vascula oris angusti, superfusam humoris copiam respuunt, sensim autem influentibus, vel etiam instillatis, complentur: sic animi puerorum quantum accipere possint videndum est. Nam majora intellectu, velut parum aptos ad percipiendum animos, non subibunt. Utile igitur est habere quos imitari primùm, mox vincere velis. Ita paulatim & superiorum spes erit.

His adjicio, præceptores ipsos non idem mentis ac spiritûs in dicendo posse concipere, singulis tantùm præsentibus, quod illa celebritate audientium instinctos. Maxima enim pars eloquentiæ constat animo. Hunc affici, hunc concipere imagines rerum, & transformari quodam modo ad naturam eorum de quibus loquimur, necesse est. Is porro, quò generosior celsiorque est, hoc majoribus velut (2) organis commovetur, ideoque & laude crescit, & impetu augetur, & aliquid magnum agere gaudet. Est quædam tacita dedignatio, vim dicendi tantis comparatam laboribus, ad unum auditorem demittere: pudet supra modum (3) sermonis attolli. Et sanè concipiat quis mente vel declamantis habitum, vel orantis vocem, incessum, pronuntiationem, illum denique animi & corporis motum, sudorem, & (ut alia præteream) fatigationem, audiente uno: nonne quiddam pati simile furori videatur? Non (4) esset in rebus humanis eloquentia, si tantùm cum singulis loqueremur.

(1) Pueri qui primis elementis imbuuntur. Ut servitia, pro servis.

(2) Metaphora ducta ab artibus mechanicis. Illic enim majora pondera majori etiam difficultate & majoribus instrumentis moventur. *Pareus.*

(3) Sermonis quotidiani & familiaris.

(4) Fabius more suo præclarum hoc caput concludit vivida & acri sententia, & velut aculeum in animis relinquit.

CAPUT III.

I. Quibus signis dignosci possint ingenia. II. Quonam modo tractandus sit discantis animus. III. De lusu puerorum. IV. Cædendos non esse pueros.

I. **T**RADITO sibi puero, docendi peritus ingenium ejus in primis, naturamque perspiciat. Ingenii signum in parvis præcipuum, Memoria est. Ejus duplex virtus; facile percipere, & fideliter continere. Proximum, Imitatio: nam id quoque est docilis naturæ; sic tamen, ut ea quæ discit, effingat, non habitum fortè, & incessum, & si quid in pejus notabile est. Non dabit mihi spem bonæ indolis, qui hoc imitandi studio petet, ut rideatur. Nam probus quoque in primis erit ille verè ingeniosus: alioqui non pejus duxerim tardi esse ingenii, quàm mali. Probus autem ab illo segni & jacente plurimùm aberit. Hic meus, quæ tradentur, non difficulter accipiet: quædam etiam interrogabit: sequetur tamen magis quàm præcurret. Illud ingeniorum velut præcox genus, non temerè unquam pervenit ad frugem. Hi sunt qui parva facile faciunt: & audaciâ provecti, quicquid * il-^{* Illic in quibusdam Manuscr. desideratur.} lic possunt, statim ostendunt. Possunt autem id demum, quod in proximo est: verba continuant: hæc vultu interrito nullâ tardati verecundiâ proferunt: non multùm præstant, sed citò: non subest vera vis, nec penitus immixtis radicibus nititur; ut, quæ summo solo sparsa sunt semina, celerius se effundunt, & imitatae spicas herbulæ, inanibus aristis ante messem flavescent. Placent hæc (1) annis comparata, deinde stat profectus, admiratio decrescit.

II. **HÆC** cùm animadverterit, perspiciat deinceps quonam modo tractandus sit discantis animus. Sunt quidam, nisi institeris, remissi; quidam imperia indignantur: quosdam continet metus, quosdam debilitat: alios continuatio (2) extundit, in aliis plus impetus facit. Mihi ille detur puer, quem laus excitet, quem gloria juvet, qui victus fleat. Hic erit alendus ambitu, hunc mordebit objurgatio, hunc honor excitabit: in hoc desidiā nunquam verebor.

III. **DANDA** est tamen omnibus aliqua remissio: non solum quia nulla res est quæ perferre possit continuum laborem: atque ea quoque, quæ sensu & animâ carent, ut servare vim suam possint, velut alterna quiete (3) retenduntur: sed

(1) Cum annis collata. Deinde *stat*, id est, subsistit & cessat profectus.

(2) Continuus labor extundit ali- quid ab aliis.

(3) Remittuntur. Laxantur. Hanc vim particula *re* habet. Recludo. Resigno.

* *Forté
legendum
alacrio-
rem.*

quòd studium discendi, voluntate, quæ cogi non potest, constat. Itaque & virium plus afferunt ad discendum renovati ac recentes, & * acriorem animum, qui ferè necessitatibus repugnat. Nec me offenderit lusus in pueris; est & hoc signum alacritatis: neque illum tristem, semperque demissum sperare possim erectæ circa studia mentis fore, cum in hoc quoque maximè naturali ætatibus illis impetu jaceat. Modus tamen sit remissionibus, ne aut odium studiorum faciant negatæ, aut otii consuetudinem nimia. Sunt etiam nonnulli acuendis puerorum ingeniis non inutiles lusus, cum positis invicem cujuscunque generis quæstiunculis, æmulantur. Mores quoque se inter ludendum simplicius detegunt: modò nulla videatur ætas tam infirma, quæ non protinus quid rectum pravumque sit, discat; tum vel maximè formanda, cum simulandi nescia est, & præcipientibus facillimè cedit. Frangas enim citius quàm corrigas, quæ in pravum induruerunt. Protinus ergo ne quid cupidè, ne quid improbè, ne quid impotenter faciat, monendus est puer; habendumque in animo semper illud Virgilianum: *Adeo in teneris consuescere multum est.*

2 *Georg.*
272.

IV. CÆDI verò discentes, quanquam & receptum sit, & Chrysippus non improbet, minimè velim. Primum, quia deforme atque servile est: & certè, (1) quod convenit, si ætatem mutes, injuria. Deinde, quòd si cui tam est mens illiberalis ut objurgatione non corrigatur, is etiam ad plagas, ut pessima quæque mancipia, durabitur. Postremò, quòd ne opus erit quidem hac castigatione, si assiduus studiorum exactor adstiterit. Nunc ferè negligentia pædagogorum sic (2) emendari videtur, ut pueri non facere quæ recta sunt cogantur, sed cur non fecerint puniantur. Denique cum parvulum verberibus coegeris, quid juveni facias, cui nec adhiberi potest hic metus, & majora discenda sunt? Adde, quòd multa vapulantibus dictu deformia, & mox verecundiæ futura, sæpe dolore vel metu accidunt: qui pudor refringit animum & abjicit, atque ipsius lucis fugam & tædium dictat. Jam, si minor in deligendis custodum & præceptorum moribus fuit cura, pudet dicere in quæ probra nefandi homines isto cædendi jure abutantur; quam det aliis quoque nonnunquam occasionem hic miserorum metus. Non morabor in parte hac: nimium est quod intelligitur. Quare hoc dixisse satis est, in ætatem infirmam, & injuriæ obnoxiam, nemini debere nimium licere. Nunc quibus instituendus sit artibus,

(1) Quod convenit inter omnes, de quo omnes consentiunt.

(2) Culpæ a pueris per negligen-

tiam pædagogorum commissæ sic corriguntur, ut, &c.

qui sic formabitur, ut fieri possit orator, & quæ in quaque ætate inchoanda, dicere ingrediar.

CAPUT IV.

DE GRAMMATICA.

I. Grammaticæ laus. II. Orationis tres virtutes, ut emendata, ut dilucida, ut ornata sit. III. Sermonem constare ratione, vetustate, auctoritate, consuetudine. IV. De Orthographia.

I. **PRIMUS** in eo qui legendi scribendique adeptus erit facultatem, grammaticis est locus. Nec refert de Græco, an de Latino loquar, quanquam Græcum esse priorem placet. Utrique eadem via est. Hæc igitur professio cum brevissimè in duas partes dividatur, (1) rectè loquendi scientiam, & poetarum enarrationem plus habet in recessu, quàm fronte promittit. Nam & scribendi ratio conjuncta cum loquendo est, & enarrationem præcedit emendata lectio, & mistum his omnibus (2) judicium est. Quo quidem ita severè sunt usi veteres grammatici, ut non versus modò censoriâ quadam virgulâ notare, & libros qui falsò viderentur inscripti, tanquam subdititios summovere familiâ permiserint sibi: sed auctores alios (3) in ordinem redegerint, alios omnino exemerint numero. Nec poetas legisse satis est. Excutiendum omne scriptorum genus: non propter historias modò, sed verba quæ frequenter jus ab auctoribus sumunt. Tum nec citra musicen grammaticæ potest esse perfectæ, cum ei de metris rhythmicis dicendum sit. Nec, si rationem fiderum ignoret, poetas intelligat, qui (ut alia mittam) toties ortu occasuque signorum in declarandis temporibus utuntur. Nec ignara philosophiæ, cum propter plurimos in omnibus ferè carminibus locos ex intima quæstionum naturalium subtilitate repetitos, tum vel propter Empedoclem in Græcis, Varronem ac Lucretium in Latinis; qui præcepta sapientiæ versibus tradiderunt. Eloquentiâ quoque non mediocri est opus, ut de unaquaque earum, quas demonstravimus, rerum dicat propriè & copiosè. Quò minùs sunt ferendi, qui hanc artem ut tenuem ac jejunam cavillantur: quæ nisi oratori futuro fundamenta fideliter jecerit, quicquid superstruxeris, corruet: necessaria pueris, jucunda senibus, dulcis (4) secretorum comes, & quæ vel sola

(1) Correctè, emendatè.

(2) Ratio dijudicandi, discernendi: *κρίσις* vocant.

(3) In ordinem redegerint: inter vulgares & mediocres connumerarint.

Alios omnino exemerint numero, tanquam in nullo pretio, in nullo numero habendos. Malè interpretes sic explicant: eximios fecerint.

(4) In solitudine, in Musæo.

omni studiorum genere plus habet operis quàm ostentationis. .*.

II. JAM cùm omnis oratio tres habeat virtutes, ut emendata, ut dilucida, ut ornata sit: quia dicere aptè (quod est præcipuum) plerique ornatui subjiciunt: totidem vitia, quæ sunt supradictis contraria, emendatè loquendi regula (quæ Grammatices prior est pars) examinet. .*.

III. EST sua loquentibus observatio, sua scribentibus. Sermo constat ratione, vetustate, auctoritate, consuetudine. Rationem præstat præcipuè analogia, nonnunquam & etymologia. Vetera majestas quædam, &, ut sic dixerim, religio commendat. Auctoritas ab oratoribus vel historicis peti solet. Nam poetas metri necessitas excusat, nisi si quando nihil impediante in utroque modulatione pedum, alterum malunt: qualia sunt; *Imo de stirpe recisum*; &, *Aeriæ quo congefserè polumbes*; &, *Silice in nuda*; & similia: cùm summorum in eloquentia virorum judicium pro ratione, & vel error honestus est magnos duces sequentibus. Consuetudo verò, certissima loquendi magistra: utendùmque planè sermone, ut nummo, cui publica forma est. .*.

12 *Æn.*
208.
3 *Eclog.*
69.
1 *Eclog.*
15.

Verba à vetustate repetita, non solùm magnos assertores habent, sed etiam afferunt orationi majestatem aliquam, non sine delectatione. Nam & auctoritatem antiquitatis habent: & quia intermissa sunt, gratiam novitati similem parant. Sed opus est modo, ut neque crebra sint hæc, neque manifesta: quia nihil est odiosius affectatione: nec utique ab ultimis & jam oblitteratis repetita temporibus qualia sunt * *Topper* & *Antigerio*, & *Exantlare*, & *Profapia*, & Saliorum carmina vix sacerdotibus suis satis intellecta. Sed illa mutari vetat religio, & consecratis utendum est. Oratio verò, cujus summa virtus est perspicuitas, quàm sit vitiosa si egeat interprete? Ergo ut novorum optima erunt maximè vetera, ita veterum maximè nova.

* *Topper*,
i. e. citò.
Antigerio,
i. e. valde.

Similis circa auctoritatem ratio. Nam si potest videri nihil peccare, qui utitur his verbis, quæ summi auctores tradiderunt, multùm tamen refert non solùm quid dixerint, sed etiam quid persuaferint. Neque enim (1) *Tubercinabundum* & *Lurcabundum* jam in nobis quisquam ferat, licèt Cato sit auctor: nec *hos lodices*, quanquam id Pollioni placeat: nec *gladiola*, atqui Messala dixit: nec *parricidatum*, quod in Cælio vix tolerabile videtur: nec *collos* mihi Calvus persuaferit: quæ nec ipsi jam dicerent.

(1) Eum qui raptim & impetu vorat.

Supereſt igitur conſuetudo: nam fuerit penè ridiculum, malle ſermonem quo locuti ſunt homines, quàm quo loquantur. Et fanè quid eſt aliud vetus ſermo, quàm vetus loquendi conſuetudo? Sed huic ipſi neceſſarium eſt iudicium, conſtituendùmque in primis idipſum quid ſit, quod conſuetudinem vocemus. Quæ ſi ex eo quod plures faciunt, nomen accipiat, periculoſiſſimum dabit præceptum, non orationi modò, ſed (quod majus eſt) vitæ. Unde enim tantum boni, ut pluribus quæ recta ſunt placeant? Igitur ut velli, & comam in gradus frangere, & in balneis perpotare, quamlibet hæc invaſerint civitatem, non erit conſuetudo, quia nihil horum caret reprehenſione; at lavamus & tondemur, & convivimus ex conſuetudine: ſic in loquendo, non ſi quid vitioſè multis infederit, pro regula ſermonis accipiendum erit. Nam ut tranſeam quemadmodum vulgò imperiti loquuntur, tota sæpe theatra, & omnem circi turbam exclamaſſe barbarè ſcimus. Ergo conſuetudinem ſermonis, vocabo conſenſum eruditorum: ſicut vivendi, conſenſum bonorum.

IV. NUNC, quoniam diximus, quæ ſit loquendi regula, dicendum quæ ſcribentibus cuſtodienda. Quod Græci *ὁρθογραφίαν* vocant, nos rectè ſcribendi ſcientiam nominemus.*. Ego, niſi quod conſuetudo obtinuerit, ſic ſcribendum *quicque* iudico, quo modo ſonat. Hic enim uſus eſt literarum, ut cuſtodiant voces, & velut depositum reddant legentibus. Itaque id exprimere debent, quod dicturi ſumus.

Hæ ferè ſunt emendatè loquendi ſcribendique partes: duas reliquas, ſignificanter ornatèque dicendi, non equidem grammaticis aufero: ſed, cùm mihi officia rhetoris ſuperſint, majori operi reſervo.

Redit autem illa cogitatio, quorſdam fore, qui hæc quæ diximus, parva nimiùm, & impedimenta quoque majus aliquid agentibus putent. Nec ipſe ad extremam uſque anxietatem, & ineptas cavillationes deſcendendum, atque his ingenia concidi & comminui credo. Sed nihil ex grammatica nocuerit, niſi quod ſupervacuum eſt. An ideo minor eſt M. Tullius orator, quòd idem artis hujus diligentiffimus fuit, & in filio, ut in epiftolis apparet, rectè loquendi aſper quoque exactor? Aut vim C. Cæſaris fregerunt editi de analogia libri? Aut ideo minùs Meſſala nitidus, quia quorſdam totos libellos non de verbis modò ſingulis, ſed etiam literis dedit? Non obſtant hæc diſciplinæ per illas euntibus, ſed circa illas hærentibus.

CAPUT V.

QUOS LIBROS PRÆLEGI PUERIS OPORTEAT, ET QUOMODO.

SUPEREST lectio : in qua puer ut sciat ubi suspendere spiritum debeat, quo loco versum distinguere, ubi claudatur sensus, unde incipiat, quando attollenda vel submittenda sit vox : quid quoque flexu, quid lentius, celerius, concitatiùs, leniùs dicendum, demonstrari nisi in opere ipso non potest. Unum est igitur quod in hac parte præcipiam, ut omnia ista facere possit, intelligat. Sit autem in primis lectio virilis, & cum suavitate quadam gravis, & non quidem prosæ similis, quia carmen est, & se poetæ canere testantur : non tamen in canticum dissoluta, nec (1) plasmate (ut nunc à plerisque fit) effœminata. De quo genere optimè C. Cæsarem prætextatum adhuc accepimus dixisse : *Si cantas, malè cantas : si legis, cantas*. Nec prosopopœias, ut quibusdam placet, ad comicum morem pronuntiari velim : esse tamen flexum quendam, quo distinguantur ab iis in quibus poeta personâ suâ utetur.

Cætera admonitione magna egent : in primis, ut teneræ mentes, tracturæque altiùs quicquid rudibus & omnium ignaris infederit, non modò quæ diserta, sed vel magis quæ honesta sunt, discant. Ideoque optimè institutum est, ut ab Homero atque Virgilio lectio inciperet : quanquam ad intelligendas eorum virtutes firmiore iudicio opus esset. Sed huic rei superest tempus : nec enim semel legentur. Interim & sublimitate heroici carminis animus affurgat, & ex magnitudine rerum spiritum ducat, & optimis imbuatur.

Utiles Tragœdiæ. Alunt & Lyrici : si tamen in his non auctores modò, sed etiam partes operis elegeris. Nam & Græci licenter multa, & Horatium in quibusdam nolim interpretari. Elegia verò, utique quæ amat, & Hendecasyllaba, quibus sunt (2) commata Sotadeorum (nam de Sotadeis ne præcipiendum quidem est) amoveantur si fieri potest : si minùs, certè ad firmitus ætatis robur reserventur. Comœdiæ,

(1) *Plasma* interpretantur potionem quandam, quæ faucium scabritiem tollat, & vocem liquidiorē reddat. *Liquidum cum plasmate guttur mobile collue-rit. Pers.* Alii pro vocis mollitudine accipiunt, quæ deditâ operâ sic effingatur. *Vocem eliquat, & tenero supplantat verba palato. Pers. Turnebus.*

(2) Versus Sotadei crebras habent

cæsuras, & in sua vestigia retrorsum recurrunt, efficiuntque vel idem carminis genus, vel diversum. Porro res obscœnas plerumque tractant. *Turn.* Vetat Fabius dari legenda pueris hendecasyllaba quibus insunt particulæ versuum Sotadeorum effœminatæ, & ad obscœnitatem spectantes.

quæ plurimum ad eloquentiam conferre potest, cum per omnes & personas & affectus eat: quem usum in pueris putem, paulò post suo loco dicam. Nam cum mores in tuto fuerint, *Lib. 10: cap. 1.* inter præcipua legenda erit. De Menandro loquor, nec tamen excluderim alios. Nam Latini quoque auctores afferent utilitatis aliquid. Sed pueris, quæ maximè ingenium alant, atque animum augeant, prælegenda: cæteris, quæ ad eruditionem modò pertinent, longa ætas spatium dabit.

Multum autem veteres etiam Latini conferunt, quanquam plerique plus ingenio quàm arte valuerint, in primis copiam verborum, quorum in Tragædiis gravitas, in Comædiis elegantia, & quidam velut *ἀτλινισμός* inveniri potest. OEconomia quoque in his diligentior, quàm in plerisque novorum erit, qui omnium operum solam virtutem sententias putaverunt. Sanctitas certè, & ut sic dicam, virilitas ab his petenda, quando nos in omnia deliciarum genera vitiæque, dicendi quoque ratione defleximus. Denique credamus summis oratoribus, qui veterum poemata vel ad fidem causarum, vel ad ornamentum eloquentiæ assumunt. Nam præcipuè quidem apud Ciceronem, frequenter tamen apud Asinium, & cæteros qui sunt proximi, vidimus, Ennii, Accii, Pacuvii, Lucilii, Terentii, Cæcilii, & aliorum inferi versus, summâ non eruditionis modò gratiâ, sed etiam jucunditatis, cum poeticis voluptatibus aures à forensi asperitate respirent. Quibus accedit non mediocris utilitas, cum sententiis eorum, velut quibusdam testimoniis, quæ proposuere, confirment. Verum priora illa ad pueros magis, hæc sequentia ad robustiores pertinebunt: cum grammatices amor & usus lectionis, non scholarum temporibus, sed vitæ spatio terminentur.

In prælegendo grammaticus & illa quidem minora præstare debet, ut partes orationis reddi sibi soluto versu desideret, & pedum proprietates: quæ adeo debent esse notæ in carminibus, ut etiam in oratoria compositione desiderentur: deprehendatque quæ barbara, quæ impropria, quæ contra legem loquendi composita: non ut ex his utique improbentur poetæ (quibus, quia plerumque metro servire coguntur, adeo ignoscitur, ut vitia ipsa aliis in carmine appellationibus nominentur. *Metaplasmos* enim, & *schematismos* & *schemata* vocamus, & laudem virtutis necessitati damus,) sed ut commoneat (1) artificialium, & memoriam agitet.

Id quoque inter prima rudimenta non inutile, demonstrare quot quæque verba modis intelligenda sint. Circa glossmata

(1) Ut commoneat verborum, quæ bi usurpatarum. Locus hic mihi suspectus est.
sunt artis poeticæ propria, & refricet
memoriam fortè earundem vocum ali-

etiam, id est, voces minùs usitatas, non ultima ejus professio-
nis diligentia est. Enimverò majore cura jam doceat tropos
omnes, quibus præcipuè non poema modò, sed etiam oratio
ornatur : schemata utraque, id est, figuras, quæque (1) λέξεις,
quæque διαvoίαι vocantur. Quorum ego, sicut troporum,
tractatum in eum locum differo, quo mihi de ornatu oratio-
nis dicendum erit.

Præcipuè verò illa infigat animis, quæ in œconomia virtus,
quæ in decoro rerum : quid personæ cuique convenerit ;
quid in sensibus laudandum, quid in verbis ; ubi copia pro-
babilis, ubi modus.

His accedat enarratio historiarum, diligens quidem illa,
non tamen usque ad supervacuum laborem occupata. Nam
* Saltem. receptas, aut * certè claris auctoribus memoratas, exposuisse
fatis est. Persequi quidem quod quisque unquam vel con-
temptissimorum hominum dixerit, aut nimix miseriæ, aut
inanis jactantiæ est, & detinet atque obruit ingenia meliùs
aliis vacatura. Nam qui omnes etiam indignas lectione sche-
das excutit, anilibus quoque fabulis accommodare operam
potest. Atqui pleni sunt ejusmodi impedimentis grammati-
corum commentarii, vix ipsis, qui composuerunt satis noti.
Nam Didymo, quo nemo plura scripsit, accidisse compertum
est, ut cùm historiæ cuidam tanquam vanæ repugnaret, ipsius
proferretur liber, qui eam continebat. Quod evenit præcipuè
in fabulosis usque ad deridicula, quædam etiam pudenda :
unde improbissimo cuique pleraque fingendi licentia est, adeo
ut de libris totis & auctoribus, ut succurrit, mentiantur tutò,
quia inveniri, qui nunquam fuere, non possunt. Nam in
notioribus frequentissimè deprehenduntur à curiosis. Ex quo
mihi inter virtutes grammatici habebitur, aliqua nescire.

C A P U T VI.

DE PRIMIS SCRIBENDI EXERCITATIONIBUS APUD GRAM- MATICUM.

ET finitæ quidem sunt partes duæ, quas hæc professio pol-
licetur, id est ratio loquendi, & enarratio auctorum :
quarum illam methodicem, hanc historicen vocant. Adjici-
amus tamen eorum curæ quædam dicendi primordia, quibus
ætates nondum rhetorem capientes instituunt. Igitur Æso-
pi fabellas, quæ fabulis nutricularum proximè succedunt,
narrare sermone puro, & nihil se supra modum extol-

(1) Id est, verborum & sententiarum.

lente : deinde eandem (1) gracilitatem stylo exigere condiscant : versus primò solvere, mox mutatis verbis interpretari : tum paraphrasi audaciùs vertere, qua & breviare quædam, & exornare, salvo modò poetæ sensu, permittitur. Quod opus etiam consummatis professoribus difficile, qui commodè tractaverit, cuicumque discendo sufficiet. Sententiæ quoque, & (2) Chriæ, & Ethologiæ, subjectis dictorum rationibus apud grammaticos scribantur, quia (3) initium ex ratione ducunt. Quorum omnium similis est ratio, forma diversa : quia Sententia universalis est vox, Ethologia personis continetur. Chriarum plura genera traduntur. Unum, simile sententiæ, quod est positum in voce simplici : *Dixit ille* ; aut, *Dicere solebat*. Alterum, quod est in respondendo : *Interrogatus ille* : vel, *cùm hoc ei dictum esset, respondit*. Tertium huic non dissimile, cùm quis non dixisset, sed aliquid fecisset (etiam in ipsis factis esse Chriam putant) ut ; *Crates cùm indoctum puerum vidisset, pædagogum ejus percussit*. Et aliud penè par ei, quod tamen eodem nomine appellare non audent, sed dicunt *χρειῶδες* ; ut, *Milo, quem vitulum assueverat ferre, taurum ferebat*. (4) In his omnibus & declinatio per eosdem ducitur casus, & tam factorum quàm dictorum ratio est. Narratiunculas à poetis celebratas, notitiæ causâ, non eloquentiæ, tractandas puto. Cætera majoris operis ac spiritus, * Latini rhetores relinquendo, necessaria grammaticis fecerunt. Græci magis operum suorum & onera & modum norunt.

*Vide quæ de iis dicuntur 1. cap. libri sequentis.

CAPUT VII.

VARIIS ARTIBUS INSTITUENDOS, PRIUSQUAM RHETORI TRADANTUR, PUEROS. AN ILLÆ ARTES ORATORI FUTURO NECESSARIÆ SINT.

HÆC de grammatica quàm brevissimè potui, non ut omnia dicerem, sectatus (quod infinitum erat) sed ut maximè necessaria : nunc de cæteris artibus, quibus instituendos,

(1) Easdem fabellas, quas sermone puro & simplici narraverint, *stylo exigere*, i. e. accuratè & exactè scribere condiscant.

(2) *Chria* est commemoratio dicti, vel facti, vel utriusque, quæ ad certam personam refertur. *Ethologia* autem species est Chriæ, quæ mores aliqujus indicat. *Turn.*

(3) Nituntur ratione. Quidam legunt *lectione* : quia initium ducunt à

lectione sive Poetarum, sive Historicorum, quæ ejusmodi sententias & Chrias suppeditat.

(4) Istæ omnes Chriæ eandem ferè habent formam, eosdem initio casus. Grammatici autem observant, per omnes casus istam declinationem duci. *M. P. Cato dixit literarum radices amaras esse, fructus jucundiores. M. P. Catonis dictum fertur, &c. M. P. Catonem dixisse ferunt, &c.*

priusquàm tradantur Rhetori, pueros existimo, strictim subjungam, ut efficiatur orbis ille doctrinæ, quem Græci ἐγκυκλο- παιδείαν vocant. Nam iisdem ferè annis aliarum quoque disciplinarum studia ingredienda sunt: quæ quia & ipsæ artes sunt, & esse perfecta sine his orandi scientia non potest, nec rursus ad efficiendum oratorem satis valent solæ, an sint huic operi necessariae, quæritur. Nam quid, inquiunt, ad agendam causam, dicendamve sententiam pertinet scire, quemadmodum in data linea constitui triangula æquis lateribus possint? aut quo meliùs vel defendet reum, vel reget consilia, qui citharæ sonos nominibus & spatiis distinxerit? Enumerent etiam fortasse multos quamlibet utiles foro, qui nec Geometren audiverunt, nec Musicos, nisi hac communi voluptate aurium, intelligant.

Orat. 7. Quibus ego primùm hoc respondeo, quod & Marcus Cicerò scripto ad Brutum libro frequentius testatur, non eum à nobis institui oratorem, qui sit, aut fuerit: sed imaginem quandam concepisse nos animo perfecti illius ex nulla parte cessantis. Nam & sapientem formantes eum qui sit futurus consummatus undique, & (ut dicunt) mortalis quidam deus, non modò cognitione cælestium vel mortalium putant instituendum, sed per quædam parva sanè, si ipsa demum æstimes, ducunt, sicut exquisitas interim ambiguitates: non quia (1) Ceratinæ aut Crocodilinæ possint facere sapientem, sed quia illum ne in minimis quidem oporteat falli. Similiter oratorem (qui debet esse sapiens) non Geometres faciet, aut Musicus, quæque his alia subjungam: sed hæ quoque artes, ut sit consummatus, juvabunt. Nisi fortè antidotum quidem, atque alia quæ morbis aut vulneribus medentur, ex multis atque interim contrariis quoque inter se effectibus componi videmus, quorum ex diversis fit illa mistura una, quæ nulli earum similis est, quibus constat, sed proprias vires ex omnibus sumit; & muta animalia mellis illum inimitabilem humanæ rationi saporem, vario florum ac succorum genere perficiunt: nos mirabimur, si oratio, qua nihil præstantius homini dedit providentia, pluribus artibus eget, quæ etiam cùm se non ostendunt in dicendo, nec proferunt, vim tamen occultam suggerunt, & tacitè quoque sentiuntur? Fuit aliquis sine his disertus: ast ego oratorem volo. Non multum adjiciunt, sed æquè non erit totum, cui vel parva deerunt; &

(1) *Ceratinas & Crocodilinas* captiones dixerunt ab exemplis. Quod non perdidisti, habes: cornua, κέρατα, non perdidisti: ergo habes cornua. Ex A. Gell. l. 16. c. 2. *Crocodylus*

autem cùm pollicitus esset mulieri filium se redditurum, si illa verum dixisset; ait, non reddes. Ex Luciano ἐν βίῳ πρῶτοι.

optimum quidem hoc esse (1) conveniet: cujus etiam si in arduo spes est, nos tamen præcipiamus omnia, ut saltem plura fiant. Sed cur deficiat animus? Natura enim perfectum oratorem esse non prohibet: turpiterque desperatur, quicquid fieri potest.

CAPUT VIII.

DE MUSICE, ET EJUS LAUDIBUS.

ATQUE ego vel judicio veterum poteram esse contentus. Nam quis ignorat musicen (ut de hac primùm loquar) tantum jam illis antiquis temporibus non studii modò, verùm etiam venerationis habuisse, ut iidem musici, & vates & sapientes judicarentur? Mittam alios, * Orpheus & Linus: * *Quidam legunt, sic Orpheus: sic Linus.* quorum utrumque diis genitum; alterum verò, quòd rudes quoque atque agrestes animos admiratione mulceret, non feras modò, sed saxa etiam sylvasque duxisse posteritatis memoriæ traditum est. Et Timagenes auctor est, omnium in literis studiorum antiquissimam musicen extitisse. Et testimonio sunt clarissimi poetæ, apud quos inter regalia convivia laudes heroum ac deorum ad citharam canebantur. Iopas verò ille Virgilii nonne canit, *Errantem Lunam, Solisque labores,* 1 *Æn.* *Ec.*? Quibus certè palam confirmat auctor eminentissimus, 746. musicen cum divinarum etiam rerum cognitione esse conjunctam. Quod si datur, erit etiam oratori necessaria. Si quidem (ut diximus) hæc quoque pars quæ ab oratoribus relicta, à philosophis est occupata, nostri operis fuit, ac sine omnium talium scientia non potest esse perfecta eloquentia.

Atque claros nomine sapientiæ viros nemo dubitaverit studiosos musices fuisse, cùm Pythagoras, atque eum secuti, acceptam sine dubio antiquitus opinionem vulgaverint, mundum ipsum ea ratione esse compositum, quam postea fit lyrâ imitata. Nec illa modò contenti dissimilium concordia, quam vocant *ἀρμονίαν*, sonum quoque his motibus dederunt. Nam Plato cùm in aliis quibusdam, tum præcipuè in Timæo, ne intelligi quidem, nisi ab iis qui hanc quoque partem disciplinæ diligenter perceperint, potest. Quid de philosophis loquor, quorum fons ipse Socrates jam senex institui lyrâ non erubescibat? Duces maximos & fidibus & tibiis cecinisse traditum, & exercitus Lacedæmoniorum musicis accensos modis. Quid autem aliud in nostris legionibus cornua ac tubæ faciunt? quorum concentus quantò est vehementior, tantò Romana in

(1) Constat, in confesso erit, optimum quidem hoc esse, cui nihil deerit.

bellis gloria cæteris præstat. Non igitur frustra Plato civili viro, quem πολιτικὸν vocant, necessariam musicen credidit. Et ejus sectæ, quæ aliis severissima, aliis asperrima videtur, principes in hac fuere sententia, ut existimarent sapientum aliquos nonnullam operam his studiis accommodaturos. Lycurgus durissimarum Lacedæmoniis legum auctor, musices disciplinam probavit. Atque eam natura ipsa videtur ad tolerandos faciliùs labores velut muneri nobis dedisse. Siquidem & remiges cantus hortatur: nec solùm in iis operibus, in quibus plurium conatus præeunte aliqua jucunda voce conspirant, sed etiam singulorum fatigatio quamlibet se rudi modulatione solatur.

Laudem adhuc dicere artis pulcherrimæ videor, nondum tamen eam oratori conjungere. Transeamus igitur id quoque, quòd grammaticæ quondam ac musice junctæ fuerunt. Siquidem Architas atque Aristoxenus etiam subjectam grammaticen musicæ putaverunt, & eosdem utriusque rei præceptores fuisse, cùm Sophron ostendit, mimorum quidem scriptor, sed quem Plato adeo probavit, ut suppositos capiti libros ejus, cùm moreretur, habuisse tradatur: tum Eupolis, apud quem Prodamus & musicen & literas docet. Et Maricas, qui est Hyperbolus, nihil se ex musice scire, nisi literas confitetur. Aristophanes quoque non uno libro sic institui pueros antiquitus solitos esse demonstrat. Et apud Menandrum in Hypobolimæo, senex reposcenti filium patri, velut rationem impendiorum, quæ in educationem contulerat, * opponens, *
 * Alii le-
 gunt: ex-
 ponens
 Pfaltis, id
 est præcep-
 toribus
 Musices.
 1. Tusc. 1.
 pfaltis se & geometris multa dicit dedisse. Unde etiam ille mos, ut in conviviiis post cœnam circumferretur lyra: cujus cùm se imperitum Themistocles confessus esset, ut verbis Ciceronis utar, habitus est indoctior. Sed veterum quoque Romanorum epulis fides ac tibias adhibere moris fuit. Versus quoque Saliorum habent carmen. Quæ cùm omnia sint à Numa rege instituta, faciunt manifestum, ne illis quidem qui rudes ac bellicosi videntur, curam musices, quantam illa recipiebat ætas, defuisse. Denique in proverbium usque Græcorum celebratum est, (1) *Indoctos à musis atque gratiis abesse*.

(2) Verùm quid ex ea propriè petat futurus orator, disseramus. Numeros musice duplices habet, in vocibus, & in corpore. Utriusque enim rei aptus quidam modus desideratur. Vocis rationem Aristoxenus musicus dividit in ῥυθμὸν καὶ μέλῳ ἑμμετρον, quorum alterum modulatione, canore alte-

(1) Dicebantur ἄμωσοι. ἀχάριτες.

(2) Hactenus longiusculum parergon de Musices laudibus. Sed venia dan-

da Fabio, qui fortè studio Musices vehementer deditus, in eâ laudandâ paulo inconsultiùs amoris suo indulgit.

rum ac sonis constat. Num igitur, non hæc omnia oratori necessaria? quorum unum ad gestum, alterum ad collocationem verborum, tertium ad flexus vocis, qui sunt in agendo quoque plurimi, pertinet. (1) Nisi fortè in carminibus tantum & in canticis exigitur structura quædam, & inoffensa copulatio vocum, in agendo supervacua est: aut non compositio, & sonus in oratione quoque variè pro rerum modo adhibetur, sicut in musice. Namque & voce, & modulatione grandia elatè, jucunda dulciter, moderata leniter canit: totaque arte (2) consentit cum eorum quæ dicuntur affectibus. Atqui in orando quoque intentio vocis, remissio, flexus, pertinet ad movendos audientium affectus: aliæque & collocationis & vocis (ut (3) eodem utar verbo) modulatione concitationem judicium, alia misericordiam petimus: cum etiam organis, quibus sermo exprimi non potest, affici animos in diversum habitum sentiamus. Corporis quoque decens & aptus motus, qui dicitur *Εὐρυθμία*, est necessarius, nec aliunde peti potest, in quo pars actionis non minima consistit: qua de re sepositus nobis est locus. Age, si habebit in primis curam vocis orator, quid tam musices proprium? Sed ne hæc quidem præsumenda^{c. 3.} (4) pars est, ut uno interim contenti simus exemplo C. Gracchi præcipui suorum temporum oratoris, cui concionanti consistens post eum musicus, fistulâ, quam *τὸνόριον* vocant, modos quibus deberet intendi, ministrabat. Hæc ei cura inter turbidissimas actiones, vel terrenti optimates, vel jam timenti fuit.

Libet propter quosdam imperitiores, etiam crassiore, (ut vocant) musa, dubitationem hujus utilitatis eximere. Nam poetas certè legendos oratori futuro concefferint. Num igitur hi sine musice? At si quis tam cæcus animi est, ut de aliis dubitet, illos (5) certè qui carmina ad lyram composuerunt. Hæc diutius forent dicenda, si hoc studium velut novum præciperem. Cum verò antiquitus usque à Chirone atque Achille ad nostra tempora apud omnes, qui modò legi-

(1) Observa semper hîc, sive de musice, sive de eloquentia agatur, accuratè distingui duo membra, in quæ vocis rationem Aristoxenus dividit: quorum alterum modulatione, canore alterum ac sonis constat. *Structura quædam, & inoffensa copulatio vocum—compositio & sonus—& voce, & modulatione—aliæque & collocationis & vocis modulatione.*

(2) Tota arte consentit musice cum

earum rerum quæ cantu exprimuntur affectibus.

(3) Modulatio propriè ad collocationem solam pertinet: sed hîc voci quoque accommodatur.

(4) De voce dicturus est eodem lib. 11. c. 3.

(5) Subaudiendum aliquid. Fatebitur illos saltem, qui carmina ad lyram composuerunt, sine musice legi non posse.

timam disciplinam non sint perosi, duraverit, non est committendum ut illa dubia faciam defensionis sollicitudine.

Quamvis autem satis jam ex ipsis, quibus sum modò usus exemplis, credam esse manifestum quæ mihi & quatenus musice placeat: apertiùs tamen profitendum puto, non hanc à me præcipi, quæ nunc in scenis effœminata, & impudicis modis fracta, non ex parte minima, si quid in nobis virilis roboris manebat, excîdit; sed qua laudes fortium canebantur, quaque & ipsi fortes canebant: nec (1) psalteria & spadicæ, etiam virginibus probis recusanda; sed cognitionem rationis, quæ ad movendos leniendósque affectus plurimùm valet. Nam & Pythagoram accepimus, concitados ad vim pudicæ domui afferendam juvenes, jussâ mutare in Spondeum modos tibicinâ, composuisse: & Chrysippus etiam nutricum, quæ adhibentur infantibus, (2) allectationi suum quoddam carmen assignat. Est etiam non ineruditè ad declamandum ficta materia, in qua (3) ponitur tibicen, qui sacrificanti (4) Phrygium cecinerat, acto illo in insaniam, & per præcipitia delato, accusari, quòd causa mortis extiterit. Quæ si dici debet ab oratore, nec dici citra scientiam musices potest, quomodo non hanc quoque artem necessariam esse operi nostro vel (5) iniqui consentiant?

C A P U T IX.

D E G E O M E T R I A.

IN GEOMETRIA partem fatentur esse utilem teneris ætatibus; agitari namque animos, & acui ingenia, ac celeritatem percipiendi venire inde concedunt: sed prodesse eam, non ut cæteras artes, cùm perceptæ sint, sed cùm discatur, existimant. Ea (6) vulgaris opinio est: nec sine causa summi viri etiam impensam huic scientiæ operam dederunt. Nam cùm sit geometria divisa in numeros atque formas, numerorum quidem notitia non oratori modò, sed cuicunque primis saltem literis erudito necessaria est. In causis verò vel frequentissimè versari solet, in quibus actor, non dico si circa summas trepidat, sed si digitorum (7) saltem incerto aut in-

(1) Instrumenta musica, ad molli-
tiam & luxuriam apta.

(2) *Allectatio*, est cantionis illecebra,
quâ nutrices soporem *alliciunt* pueris.

(3) Ponitur loco thematis. Aldus
legit *tibicinem*.

(4) *Phrygius modus* est acer & vehe-

mens, qui hominem concitat, & in
furorem accendit.

(5) Qui minimè favent arti nostræ.

(6) Ea opinio est vulgi tantùm im-
periti.

(7) Solum, etiam.

decore gestu à computatione diffentit, judicatur indoctus. Illa verò linearis ratio, & ipsa quidem cadit frequenter in causas: nam de terminis mensurisque sunt lites. Sed habet majorem quandam aliam cum arte oratoria cognationem.

Jam primùm ordo est geometriæ necessarius: nonne & eloquentiæ? Ex prioribus geometria probat insequentia, & certis incerta: nonne id in dicendo facimus? Quid? illa propositarum quæstionum conclusio, non tota ferè constat syllogismis? Propter quod plures invenias qui dialecticæ similes, quàm qui rhetoricæ fateantur hanc artem. Verùm & orator, etiamsi rarò, non tamen nunquam probabit dialecticè. Nam & syllogismis, si res poscet, utetur: & certè enthymemate, qui rhetoricus est syllogismus. Denique probationum quæ sunt potentissimæ, (1) *γραμματικαὶ ἀποδείξεις* vulgò dicuntur. Quid autem magis oratio quàm probationem petit?

Falsa quoque verisimilia geometria ratione deprehendit. Fit hoc & in numeris per quasdam quas (2) *ψευδογραφίας* vocant, quibus pueri ludere solebamus. Sed alia majora sunt. Nam quis non ita proponenti credat: Quorum locorum extremæ lineæ eandem mensuram colligunt, eorum spatium quoque quod his lineis continetur, par sit necesse est? At id falsum est. Nam plurimum refert cujus sit formæ ille circuitus: reprehensique à geometris sunt historici, qui magnitudines insularum satis significari navigationis ambitu crediderunt. Nam ut quæque forma perfectissima, ita capacissima est. Ideoque illa circumcurrens lineæ, si efficiet orbem, quæ forma est in planis maximè perfecta, amplius spatium complectetur, quàm si quadratum paribus oris efficiat. Rursus quadrata triangulis, triangula ipsa plus æquis lateribus, quàm inæqualibus. Sed alia forsitan obscuriora: nos facillimum etiam imperitis sequamur experimentum. Jugeri mensuram, ducentos & quadraginta longitudinis pedes esse, dimidiòque in latitudinem patere, non ferè quisquam est qui ignoret: & qui sit circuitus, & quantum campi claudat, colligere expeditum. At centeni & octogeni in quamque partem pedes, idem spatium extremitatis, sed multò amplius clausæ quatuor lineis (3) areæ faciunt. Id si computare quem piget, brevioribus numeris idem discat: nam deni in quadrum pedes, quadraginta per oram, intrà centum erunt. At si quinideni per latera, quini in fronte sint: ex illo quod amplectuntur,

(1) Id est, geometricæ demonstrationes.

(2) Fallacias in subductionibus rationum.

(3) In genitivo casu. Faciunt amplius spatium ejus areæ quæ intra quatuor lineas continetur.

quartam partem deducunt eodem circumductu. Si verò porrecti utrinque undeviceni singulis distent, non plures intùs quadratos habebunt, quàm per quot longitudo ducetur: quæ circumibit autem linea, ejusdem spatii erit, cujus ea quæ centum continet. Ita quicquid formæ quadrati detraxeris, amplitudini quoque peribit. Ergo etiam id fieri potest, ut majore circuitu minor loci amplitudo claudatur. Hoc in planis. Nam in collibus vallibusque etiam imperito patet plus (1) soli esse quàm cæli.

Quid, quòd se eadem geometria tollit ad rationem usque mundi: in qua cùm siderum certos constitutosque cursus numeris docet, discimus nihil esse inordinatum atque fortuitum, quod ipsum nonnunquam pertinere ad oratorem potest.

* *De Pericle Gallo-
que Sulpitio
vide Vale-
rium l. 8.
c. 11. de
Nicia Thu-
cyd. l. 7.
de Dione
Plutar-
chum.*

An verò cùm * Pericles Athenienses Solis obscuratione terribitos, redditus ejus rei causis, metu liberavit: aut cùm Sulpitius ille Gallus in exercitu L. Pauli de Lunæ defectione differtur, ne velut prodigio divinitus facto militum animi terrentur, non videtur esse usus oratoris officio? Quod si Nicias in Sicilia scisset, non eodem confusus metu pulcherrimum Atheniensium exercitum perdidisset: sicut Dion, cùm ad destruendam Dionysii tyrannidem venit, non est tali casu deterritus. Sint exempla licet usus bellici, transeamusque quòd Archimedes unus obsidionem Syracusarum in longius traxit: illud utique jam proprium est ad efficiendum quod intendimus, plurimas quæstiones, quarum difficilior alia ratione explicatio est, ut de ratione dividendi, de sectione in infinitum, de celeritate augendi, linearibus illis probationibus solvi solere: ut, si est oratori (quod proximus demonstrabit liber) de omnibus rebus dicendum, nullo modo sine geometria esse possit orator.

C A P U T X.

I. Petendam pronuntiationem à Comædis. II. Gestûs institutionem à Palæstricis.

I. **D**ANDUM aliquid comædo quoque, dum eatenus qua pronuntiandi scientiam futurus orator desiderat. Non enim puerum quem in hoc instituimus, aut fœmineæ vocis exilitate frangi volo, aut seniliter tremere. Nec vitia ebrietatis effingat, nec fervili vernilitate imbuatur: nec amoris, avaritiæ, metus discat affectum: quæ neque oratori sunt necessaria, & mentem præcipuè in ætate prima teneram adhuc

(1) Eam cæli, five aeris, partem, libus, esse minùs patentem. quæ respondet solo in collibus & val-

& rudem inficiunt. Nam frequens imitatio transit in mores. Ne gestus quidem omnis ac motus à comœdis petendus est. Quanquam enim utrumque eorum ad quendam modum præstare debet orator: plurimum tamen aberit à scenico, nec vultu, nec manu, nec excursionibus nimius. Nam si qua in his ars est dicentium, ea prima est, ne ars esse videatur.

Quod est igitur in his doctoris officium? In primis vitia si qua sunt, oris emendet: ut expressa sint verba, ut suis quæque literæ sonis enuntientur. Quarumdam enim vel exilitate, vel pinguetudine nimia laboramus: quasdam velut aciores parum (1) efficimus, & aliis non dissimilibus, sed quasi hebetioribus permutamus. Quippe ρ literæ, qua Demosthenes quoque laboravit, λ succedit: quarum vis est apud nos quoque. Et cum c, ac similiter t, non valuerunt, in g ac d molliuntur. Ne illas quidam circa (2) / literam delicias hic magister feret: nec verba in faucibus patietur audiri, nec oris inanitate resonare: nec, quod minimè sermoni puro conveniat, simplicem vocis naturam pleniore quodam sono circumlinire, quod Græci καταπεπλασμένον dicunt. Sic appellatur cantus tibiæ, quæ præclusis quibus clarescunt foraminibus, recto modò exitu graviores spiritum reddunt.

Curabit etiam, ne extremæ syllabæ intercidant, ut par sibi fermo sit: ut quoties exclamandum erit, laterum conatus sit ille, non capitis: ut gestus ad vocem, vultus ad gestum accommodetur. Observandum erit etiam, ut recta sit facies dicentis, ne labra distorqueantur, ne immodicus hiatus rictum distendat, ne supinus vultus, ne dejecti in terram oculi, ne inclinata utrolibet cervix. Nam frons pluribus generibus peccat. Vidi multos quorum supercilia ad singulos vocis conatus allevarentur, aliorum constricta, aliorum etiam diffidentia, cum altero in verticem tenderent, altero penè oculus ipse premeretur. Infinitum autem, ut mox dicemus, in his quoque rebus momentum est. Et nihil potest placere, quod non

Lib. II,
cap. 3.

Debet etiam docere comœdus, quomodo narrandum, qua sit auctoritate suadendum, qua concitatione confurgat ira, qui flexus deceat miserationem. Quod ita optimè faciet, si certos ex comœdiis elegerit locos, & ad hoc maximè idoneos, id est actionibus similes. Idem autem non ad pronuntiandum modò utilissimi, verum ad augendam quoque eloquentiam maximè accommodati erunt. Et hæc, dum infirma ætas

(1) Non planè & absolutè pronuntiamus. Alii legunt: *effertimus, efflamus, effamur.*

(2) Metrum hoc Euripidis in Me-

dea, ἴσωσά δ' ὡς ἴσασιν ἑλλήνων ὅσοι, à Poetis comicis irrisum, miros aliquando Athenis cachinnos in theatro excitavit.

majora non capiet. Cæterùm cùm legere orationes oportebit, cùm virtutes earum jam sentiet, tum mihi diligens aliquis ac peritus assistat : neque solùm lectione formet, verùm etiam ediscere electa ex his cogat, & ea dicere stantem clarè, & quemadmodum agere oportebit, ut protinus pronuntiatione vocem & memoriam exerceat.

II. NE illos quidem reprehendendos putem, qui paulùm etiam Palæstricis vacaverint. Non de his loquor, quibus pars vitæ in oleo, pars in vino consumitur ; qui corporis curâ mentem obruerunt. Hos enim abesse ab eo quem instituimus, quàm longissimè velim. Sed nomen est idem iis à quibus gestus motûsque formantur : ut recta sint brachia, ne indoctæ rusticæve manus, ne status indecorus, ne qua in proferendis pedibus inscitia, ne caput oculique ab alia corporis inclinatione diffideant. Nam nec hoc esse in parte pronuntiationis negaverit quisquam, nec ipsam pronuntiationem ab oratore fecernet. Et certè quod facere oporteat, non indignum est discere, cùm præsertim hæc (1) Chironomia, quæ est (ut nomine ipso declaratur) lex gestûs, & ab illis temporibus heroicis orta sit, & à summis Græciæ viris, & ab ipso etiam Socrate probata, à Platone quoque in parte civilium posita virtutum, & à Chrysippo in præceptis de liberorum educatione compositis non omissa. Nam Lacedæmonios quidem etiam saltationem quandam, tanquam ad bella quoque utilem, habuisse inter exercitationes accepimus. Neque id veteribus Romanis dedecori fuit : argumentum est, sacerdotum nomine ac religione durans ad hoc tempus saltatio ; & illa in tertio Ciceronis de oratore libro verba Craffi, quibus præcipit, ut orator utatur *laterum* (2) *inclinatione forti ac virili, non à scena, & histrionibus, sed ab armis, aut etiam à palæstra* : cujus etiam disciplinæ usus in nostram usque ætatem sine reprehensione descendit. A me tamen nec ultra pueriles annos retinebitur, nec in his ipsis diu : neque enim gestum oratoris componi ad similitudinem saltationis volo, sed subesse aliquid ex hac exercitatione puerili, unde nos non id agentes, furtim decor ille discentibus traditus prosequatur.

(1) *Chironomia* gestus est saltationis gesticulatricis. Est etiam lex gestûs & motûs, quæ nomen sortitur à *manuum lege*, propterea quòd illic maxima pars

gestûs est posita. *Turn.*

(2) Cicero habet, *inflexione*. 3. de Orat. 220.

C A P U T X I .

Plura eodem tempore doceri primam ætatem posse. 1. Quia hæc natura humani ingenii, ut plura simul agat. 2. Quia laborem studiorum facilius tolerant pueri. 3. Quia tunc maxime tempus suppetit.—Segnitiam obstare quominus oratores multa discant.

QUÆRI solet, an etiam si discenda sint hæc, eodem tempore tamen tradi omnia & percipi possint. Negant enim quidam, quia confundatur animus, ac fatigetur tot disciplinis in diversum tendentibus, ad quas nec mens, nec corpus, nec dies ipse sufficiat; & si maximè patiatur hæc ætas robustior, tamen pueriles annos onerari non oporteat.

I. SED non satis perspiciunt quantum natura humani ingenii valeat: quæ ita est agilis & velox, sic in omnem partem, ut ita dixerim, spectat, ut ne possit quidem aliquid agere tantum unum: in plura verò, non eodem die modò, sed eodem temporis momento vim suam impendat. An verò citharædi non simul & memoriæ, & sono vocis, & pluribus flexibus serviunt, cum interim alios nervos dextrâ percutiunt, alios lævâ trahunt, continent, probant? Ne pes quidem otiosus, certam legem temporum servat: & hæc pariter omnia. Quid? nos agendi subita necessitate deprehensi, nonne alia dicimus, alia providemus: cum pariter inventio rerum, electio verborum, compositio, gestus, pronuntiatio, vultus, motusque desiderentur? Quæ si velut sub uno conatu tam diversa parent simul, cur non pluribus horis diversa partiamur, cum præsertim reficiat animos ac reparet varietas ipsa, contraque sit aliquanto difficilius in labore uno perseverare? Ideo & stylus lectione requiescit, & ipsius lectionis tædium vicibus levatur. Quamlibet multa egerimus, quodam tamen modo recentes sumus ad id quod incipimus. Quis non obtundi possit, si per totum diem cujuscunque artis unum magistrum ferat? Mutatione recreabitur: sicut in cibis, quorum diversitate reficitur stomachus, & pluribus minore fastidio alitur.

Aut dicant isti mihi, quæ sit alia ratio discendi? (1) Grammatico soli deserviamus, deinde geometræ tantum? omitamus interim quod didicimus, mox transeamus ad musicum, excidant priora? & cum Latinis studebimus literis, non respiciamus ad Græcas? & ut semel finiam, nihil faciamus nisi novissimum? Cur non idem suademus agricolis, ne arva simul, & vineta, & oleas, & arbutum colant? ne pratis, & peco-

(1) An ista alia ratio discendi erit, si Grammatico soli deserviamus? &c.

ribus, & hortis, & alvearibus accommodent curam? Cur ipsi aliquid forensibus negotiis, aliquid desiderii amicorum, aliquid rationibus domesticis, aliquid curæ corporis, nonnihil voluptatibus quotidie damus? quarum nos una res quælibet nihil intermittentes fatigaret. Adeo facilius est multa facere, quàm diu.

2. ILLUD quidem minimè verendum est, ne laborem studiorum pueri difficiliùs tolerant. Neque enim ulla ætas minùs fatigatur. Mirum sit forsitan, sed experimentisprehendas. Nam & dociliora sunt ingenia, priusquam obdurerunt. Id vel hoc argumento patet, quòd intra biennium quàm verba rectè formare potuerunt, quamvis nullo instante, omnia ferè loquuntur. - At (1) novitiis nostris per quot annos sermo Latinus repugnat? Magis scias, si quem jam robustum instituere literis cœperis, non sine causâ dici (2) παιδομαθῆς eos, qui in sua quidque arte optimè faciant. Et patientior est laboris natura pueris quàm juvenibus. Videlicet ut corpora infantium, nec casus quo in terram toties deferuntur, tam graviter affligit, nec illa per manus & genua reptatio, nec post breve tempus continui lusus, & totius diei discursus; quia pondus illis abest, nec se ipsi gravant: sic animi quoque, credo, quia minore conatu moventur, nec suo nisu studiis insistant, sed formandos se tantummodo præstant, non similiter fatigantur. Præterea secundùm aliam ætatis illius facilitatem, velut simpliciùs docentes sequuntur: nec quæ jam egerint, metiuntur. Abest illis etiam adhuc laboris iudicium. Porro, ut frequenter experti sumus, minùs afficit sensus fatigatio, quàm cogitatio.

3. SED ne temporis quidem unquam plus erit, quia his ætatibus omnis in audiendo profectus est. Cùm ad stylum secedet, cùm generabit ipse aliquid atque componet, tum inchoare hæc studia, vel non vacabit, vel non libebit. Ergo cùm grammaticus totum diem occupare non possit, nec debeat, ne discantis animum tædio avertat: quibus potiùs studiis hæc temporum velut (3) subsidia donabimus? Nam nec ego consumi studentem in his artibus volo: nec (4) moduletur, ut musicis modis cantica excipiat: nec utique ad minutissima usque geometriæ opera descendat. Non comœdum in pro-

(1) *Novitii*, servi sunt recenter empti.

(2) Qui à pueritia didicerunt,

(3) *Temporum subsidia*, sunt quædam tempora, quæ à labore vacua in futurum aliquem usum velut asservantur. Alii legunt *subseciva*, aut *succisiva*. Sic autem dicuntur tempora, quæ privatis

vel publicis negotiis supersunt, atque ex iis subripiuntur, & quasi *subsecantur*, aut *succiduntur*. *Succisiva quædam tempora incurrunt, quæ ego perire non patior.* Cic. 1. de leg.

(4) Nec ita peritus sit canendi, ut cantiones musicis modis ipse donet,

nuntiando, nec saltatorem in gestu facio : quæ si omnia exigerem, * suppeditabat tamen tempus. Longa est enim quæ * Suppe-teret tempus. discit ætas, & ego non de tardis ingeniis loquor. Denique cur in his omnibus, quæ discenda oratori futuro puto, emi-
nuit Plato ? qui non contentus disciplinis quas præstare poterant Athenæ, non Pythagoreorum, ad quos in Italiam navigaverat ; Ægypti quoque sacerdotes adiit, atque eorum ar-
cana perdidicit.

Difficultatis patrocinia præteximus segnitiae. Neque enim nobis operis amor est : nec quia sit honesta atque pulcherrima rerum eloquentia, petitur ipsa, sed ad vilem usum & sordidum lucrum accingimur. Dicant sine his in foro multi, & acquirant, dum sit locupletior aliquis sordidæ mercis negotiator, & plus voci suæ debeat præco. Ne velim quidem lectorem dari mihi, quid studia referant computaturum. Qui verò imaginem ipsam eloquentiæ divina (1) quadam mente conceperit, quique illam (ut ait non ignobilis (2) tragicus) reginam rerum orationem ponet ante oculos, fructumque non ex (3) stipe advocationum, sed ex animo suo, & contemplatione ac scientia petet, perpetuum illum, nec fortunæ subiectum, facile persuadebit sibi, ut tempora quæ spectaculis, campo, tesseris, otiosis denique sermonibus, ne dicam somno, & conviviorum mora conterunt, geometriæ potius ac musico impendat, quanto plus delectationis habiturus, quàm ex illis ineruditis voluptatibus ? Dedit enim hoc providentia hominibus munus, ut honesta magis juvarent. Sed nos hæc ipsa dulcedo longiùs duxit. Hactenus ergo de studiis, quibus antequam majora capiat, puer instituendus est : proximus liber velut novum sumet exordium, & ad rhetoris officia transibit.

(1) Legi fortasse possit, *divinam quandam*, ut referatur ad imaginem eloquentiæ.

(2) Eurip. in Hecuba vers. 816.

Παρθὴ δὲ τὴν τύραννον ἀνθρώποις μόνῃ. *Sua-
delam vero reginam inter homines solam.*

(3) Ex mercede causarum quam recipiebant advocati à clientibus.

M A R C I F A B I I
Q U I N T I L I A N I
D E
I N S T I T U T I O N E O R A T O R I A
L I B E R I I.
C A P U T I.

QUANDO RHETORI SIT TRADENDUS PUER.

* Fictas
causas ex-
erceendi
gratia
agere.
Mosel.

TENUIT consuetudo, quæ quotidie magis invalescit, ut præceptoribus eloquentiæ Latinis quidem semper, sed etiam Græcis interim, discipuli seriùs quàm ratio postulat, traderentur. Ejus rei duplex est causa, quòd & rhetores utique nostri suas partes omiserunt, & grammatici alienas occupaverunt. Nam & illi * declamare modò, & scientiam declamandi ac facultatem tradere, officii sui ducunt, idque intra deliberativas judicialésque materias; nam cætera ut professione sua minora despiciunt: & hi non satis credunt excessisse quæ relicta erant (quo nomine gratia quoque his est habenda) sed ad Prosopopœias usque, & ad suasorias, in quibus onus dicendi vel maximum est, irrumpunt. Hinc ergo accidit, ut quæ alterius artis prima erant opera, facta sint alterius novissima: & ætas altioribus jam disciplinis debita, in schola minore subsideat, ac rhetoricen apud grammaticos exerceat. Ita, quod est maximè ridiculùm, non antè ad declamandi magistrum mittendus videtur puer, quàm declamare jam sciat.

Nos suum cuique professioni modum demus. Et grammaticæ (quam in Latinum transferentes, literaturam vocaverunt) fines suos norit, præsertim tantum ab hac appellationis suæ paupertate, intra quam primi illi constitere, provecta: (nam tenuis à fonte, assumptis poetarum historicorùmque viribus, pleno jam satis alveo fluit; cùm, præter rationem rectè loquendi, non parum alioqui copiosam, propè omnium maximarum artium scientiam amplexa sit) & rhetoriæ, cui nomen vis eloquendi dedit, officia sua non detrectet, nec occupari gaudeat pertinentem ad se laborèm: quæ dum operæ ce-

dit, jam penè possessione depulsa est. Nec inficiabor ex iis aliquem, qui grammaticen profitentur, eò usque scientiæ progredi posse, ut ad hæc quoque tradenda sufficiat. Sed cùm id aget, rhetoris officio fungetur, non suo.

Nos porro quærimus, quando iis, quæ rhetorice præcipit, percipiendis puer maturus esse videatur. In quo quidem non id est æstimandum, cujus quisque sit ætatis, sed quantum in studiis jam effecerit. Et ne diutius differam quando sit rhetori tradendus, sic optimè finiri credo, cùm poterit. Sed hoc ipsum ex superiore pendet quæstione. Nam si grammatices munus usque ad suasorias, (quæ sunt apud rhetorem materiæ inter rudimenta dicendi) prorogatur, tardiùs rhetore opus est. Si rhetor prima operis sui officia non recusat, à narrationibus statim, & laudandi vituperandique opusculis cura ejus desideratur. An ignoramus antiquis hoc fuisse ad augendam eloquentiam genus exercitationis, ut theses dicerent, & communes locos, & cætera citra complexum rerum personarumque, quibus veræ fictæque controversiæ continentur? Ex quo palam est quàm turpiter deferat eam partem rhetorices institutio, quam & primam habuit, & diu solam. Quid autem est in iis de quibus suprà dixi, quod non cùm in alia quæ sunt rhetorum propria, tum certè in illud judiciale causæ genus incidat? An non in foro narrandum est? qua (1) in parte nescio an (2) sit hoc vel plurimum. Non laus ac vituperatio certaminibus illis frequenter inferitur? Non communes loci; five qui sunt in vitia directi, quales legimus à Cicerone compositos: seu quibus quæstiones generaliter tractantur, quales sunt editi à Quinto quoque Hortensio: ut, sitne parvis argumentis credendum: & pro testibus, & in testes: in mediis litium medullis versantur? Arma sunt hæc quodammodo præparanda semper, ut his, cùm res poscet, utaris. Quæ qui pertinere ad oratorem non putabit, is ne statuam quidem inchoari credat, cùm ejus membra (3) fundentur. Neque hanc (ut aliqui putabunt) festinationem meam sic quisquam calumniatur, tanquam eum qui sit rhetori traditus, abducendum protinus à grammaticis putem. Dabuntur illis tum quoque tempora sua: neque erit verendum, ne binis præceptoribus oneretur puer. Non enim crescet, sed dividetur, qui sub uno miscebatur labor: & erit sui quisque operis magister utilior; quod adhuc obtinent Græci, à Latinis omis-

(1) Intelligit genus judiciale, in quo præcipua pars narratio; aut in narratione præcipuè consistere Rhetoricum artificium. *sit*: quod apud Latinos valde usitatum & elegans.

(2) Subauditur *non*. *Nescio an non* Mosel.

(3) De statua metallica loquitur: quod opus fusorium est, non sculptile.

sum est: & fieri videtur excusate, quia sunt qui labori isti successerunt.

C A P U T II.

DE MORIBUS ET OFFICIIS PRÆCEPTORIS.

Cap. 1.
& 2.

ERGO cùm ad eas in studiis vires pervenerit puer, ut quæ prima esse præcepta rhetorum diximus, mente consequi possit, tradendus ejus artis magistris erit. Quorum in primis inspicere mores oportebit. Quod ego non idcirco potissimum in hac parte tractare sum aggressus, quia non in cæteris quoque doctoribus idem hoc examinandum quàm diligentissimè putem, sicut testatus sum libro priore, sed quòd magis necessariam ejus rei mentionem facit ætas ipsa discentium. Nam & adulti ferè pueri ad hos præceptores transferuntur, & apud eos juvenes etiam facti perseverant: ideòque major adhibenda tum cura est; ut & teneriores annos ab injuria sanctitas docentis custodiat, & ferociores à licentia gravitas deterreat. Neque verò satis est summam præstare abstinentioniam, nisi disciplinæ severitate convenientium quoque ad se mores astrinxerit.

Sumat igitur ante omnia parentis erga discipulos suos animum, ac succedere se in eorum locum, à quibus sibi liberi traduntur, existimet. Ipse nec habeat vitia, nec ferat. Non austeritas ejus tristis, non dissoluta sit comitas: ne inde odium, hinc contemptus oriatur. Plurimus ei de honesto ac bono sit sermo. Nam quo sæpius monuerit, hoc rariùs castigabit. Minimè iracundus, nec tamen eorum quæ emendanda erunt, dissimulator: simplex in docendo, patiens laboris, assiduus potiùs quàm immodicus. Interrogantibus libenter respondeat, non interrogantes percontetur ultro. In laudandis discipulorum dictionibus nec (1) malignus, nec effusus: quia res altera tædium laboris, altera securitatem parit. In emendando quæ corrigenda erunt, non acerbus, minimèque contumeliosus. Nam id quidem multos à proposito studendi fugat, quòd quidam sic objurgant, quasi oderint. Ipse aliquid, imò multa quotidie dicat, quæ secum audita referant. Licet enim satis exemplorum ad imitandum ex lectione suppeditet, tamen viva illa, ut dicitur, vox alit plenius, præcipuèque præceptoris, quem discipuli, si modò rectè sunt instituti, & amant, & verentur. Vix autem dici potest, quantò libentiùs imitemur eos, quibus favemus.

(1) Nimis parcus. *Maligno opponitur benignus, id est, liberalis.*

Minimè verò permittenda pueris, ut fit apud plerosque, affurgendi exultandique in laudando licentia. Quin etiam juvenum modicum esse, cum audient, testimonium debet. Ita fiet, ut ex judicio præceptoris discipulus pendeat, atque id se dixisse rectè, quod ab eo probabitur, credat. Illa verò vitiosissima, quæ jam humanitas vocatur, invicem qualiacunque laudandi, cum est indecora & theatralis, & severè institutis scholis aliena, tum studiorum perniciosissima hostis. Supervacua enim videntur cura ac labor, paratâ, quicquid effuderint, laude. Vultum igitur præceptoris intueri tam qui audiunt debent, quàm ipse qui dicit. Ita enim probanda atque improbanda discernent: (1) sic stylo facultas continget, auditione judicium. At nunc proni atque succincti ad omnem clausulam non exurgunt modò, verùm etiam excurrunt, & cum indecora exultatione conclamant. Id (2) mutuum est, & ibi declamationis fortuna. Hinc tumor, & vana de se persuasio, usque adeo, ut illo condiscipulorum tumultu inflati, si parum à præceptore laudentur, ipsi de illo malè sentiant. Sed se quoque (3) præceptores intentè ac modestè audiri vèlint. Non enim judicio discipulorum dicere debet magister, sed discipuli magistri. Quin, si fieri potest, intendendus animus in hoc quoque, ut perspiciat quæ quisque, & quomodo laudet: & placere quæ bene dicet, non suo magis quàm eorum nomine delectetur, qui rectè judicabunt.

Pueros adolescentibus sedere permistos, non placet mihi. Nam etiam si vir talis, qualem esse oportet studiis moribúsque præpositum, modestam habere potest etiam juventutem, tamen vel infirmitas à robustioribus separanda est: & carendum non solùm crimine turpitudinis, verùm etiam suspicione. Hæc notanda breviter existimavi. Nam ut absit ab ultimis vitiis ipse præceptor ac schola, ne præcipiendum quidem credo. Ac si quis est, qui flagitia manifesta in deligendo filii præceptore non evitet, jam hinc sciat cætera quoque quæ ad utilitatem juventutis componere conamur, esse sibi, hac parte omissa, supervacua.

(1) Sic, scribendo, facilitatem comparabunt: audiendo quid præceptor de discipulorum scriptionibus sentiat, judicandi vim.

(2) Has laudes sibi invicem ac mutuo reddunt: & in his laudibus con-

sistit omnis declamationum fortuna ac successus.

(3) Solebant adolescentes in schola laudare effusiùs non solùm condiscipulos, sed ipsos etiam præceptores. Hoc quoque improbat Fabius.

C A P U T III.

AN PROTINUS PRÆCEPTORE OPTIMO SIT UTENDUM.

NE illorum quidem persuasio silentio transeunda est, qui etiam cum idoneos rhetori pueros putaverunt, non tamen continuo tradendos eminentissimo credunt, sed apud minores aliquandiu detinent: tanquam instituendis artibus magis sit apta mediocritas præceptoris, cum ad intellectum atque imitationem faciliior, tum ad suscipiendas elementorum molestias minus superba.

Qua in re mihi non arbitror diu laborandum, ut ostendam quantum sit melius optimis imbui, quantaque in eluendis quæ semel infederint vitiis difficultas consequatur, cum geminatum onus succedentes premat, & quidem dedocendi gravius ac prius, quam docendi. Propter quod Timotheum clarum in arte tibiæ ferunt duplices ab iis quos alius instituisse, solitum exigere mercedes, quam si rudes traderentur.

Error tamen est in re duplex: unus, quod interim sufficere illos minores existimant: & bono sanè (1) stomacho contenti sunt. Quæ quanquam & ipsa reprehensione digna securitas, tamen esset utcunque tolerabilis, si ejusmodi præceptores minus docerent, non pejus. Alter, ille etiam frequentior, quod eos qui ampliorem dicendi facultatem sunt consecuti, non putant ad minora descendere: idque interim fieri, quia fastidiunt præstare hanc inferioribus curam; interim, quia omnino non possint. Ego porro eum qui nolit, in numero præcipientium non habeo: posse autem maximè, si velit, optimum quemque contendo. Primum, quod eum qui eloquentiâ cæteris præstet, illa quoque per quæ ad eloquentiam pervenitur, diligentissimè percepisse credibile est. Deinde, quia plurimum in præcipiendo valet (2) ratio, quæ doctissimo cuique planissima est. Postremò, quia nemo sic in majoribus eminet, ut eum minora deficient. Nisi fortè Jovem quidem Phidias optimè fecit, illa autem quæ in ornamentum operis ejus accedunt, alius meliùs elaborasset: aut orator loqui nesciet: aut leviores morbos curare non poterit medicus præstantissimus.

Quid ergo? non est quædam eloquentia major, quam ut eam intellectu consequi puerilis infirmitas possit? Ego verò

(1) Metaphora est à cibis ducta. Nam quemadmodum qui optimo sunt stomacho, delectum ciborum non habent; contra, qui malum, *eustomacha* quærunt & concoctu facilia: ita quo-

que parentes filiorum ingenio freti, delectum præceptorum non habent. *Turn.* Fortè hîc aliquid mendi subest.

(2) Methodus, certus ordo ac modus docendi.

confiteor: sed hunc disertum præceptorem, prudentem quoque, & non ignarum docendi esse oportebit, summittentem se ad mensuram discentis: ut velocissimus quisque, si fortè iter cum parvulo faciat, det manum, & gradum suum minuat, nec procedat ultrà quàm comes possit. Quid, si plerumque accidit, ut faciliora sint ad intelligendum, & lucidiora multò, quæ à doctissimo quoque dicuntur? Nam & prima est eloquentiæ virtus, perspicuitas: & quo quisque ingenio minùs valet, hoc se magis attollere & dilatare conatur: ut staturâ breves in digitos eriguntur, & plura infirmi minantur. (1) Nam tumidos, & corruptos, & tinnulos, & quocunque alio cacozeliæ genere peccantes, certum habeo non virium, sed infirmitatis vitio laborare: ut corpora non robore, sed valetudine inflantur: & recto itinere (2) lapsi plerumque divertunt. Erit ergo obscurior etiam quo quisque deterior.

Non excidit mihi, scripsisse me in libro priore, cùm potiorem in scholis eruditionem esse quàm domi dicerem, libentiùs se prima studia, tenerosque profectus ad imitationem condiscipulorum, quæ facilior esset, erigere. Quod à quibusdam sic accipi potest, tanquam hæc, quam nunc tueor, sententia priori diversa sit. Id à me procul aberit. Namque ea causa vel maxima est cur optimo cuique præceptori sit tradendus puer, quòd apud eum discipuli quoque meliùs instituti, aut dicent quod inutile non sit imitari; aut, si quid erraverint, statim corrigentur. At indoctus ille & probabit fortasse vitiosa, & placere audientibus iudicio suo coget. Sit ergo tam eloquentia quàm moribus præstantissimus, qui ad Phœnicis Homerici exemplum dicere ac facere doceat.

Lib. 9.
Iliad. 443.

(1) Carpit eos, qui dum virtutem aliquam nimis affectant, in vitium ei virtuti vicinum incidunt: quod dicitur *cacozelia*, id est vitiosa affectatio; *Tumidos*, qui sublimitatem; *corruptos*, qui sententiarum acumen & elegantiam; *tinnulos*, qui compositionis numerum & concinnitatem nimis ambitiosè sectantur.

(2) Obscurior hic locus, nec fortè mendo caret. Deberet in hoc secundo

exemplo occurrere vitium aliquod sub imagine virtutis latens, ut & in primo. Nam quando corpora inflantur, videri possit id signum esse virium, sed ab infirmitate & vitio nascitur. Ita qui divertunt à recto itinere, videri possint diverticula quærere amœnitatis aut compendii causa: at id plerumque faciunt, quia *lappi* sunt, id est, quia à recto itinere aberrarunt; vel præ lassitudine: quidam enim legunt *lassi*.

C A P U T IV.

QUÆ DEBEANT ESSE PRIMÆ APUD RHETOREM EXERCITATIONES.

I. Historicæ narrationes. [Fœcunditas laudanda in adolescentibus.—In emendandis eorum scriptis, ne sit nimia severitas.—Assuescant scribere quam poterunt accuratissimè.] II. Confirmatio & refutatio Narrationum. III. Laus & vituperatio hominum. IV. Communes loci, & Theses.—Damnat eos qui communes locos domi scriptos in promptu habent, ut iis data occasione utantur. V. Legum laus & vituperatio.

I. **H**INC jam quas primas in docendo partes rhetorum putem, tradere incipiam: dilata parumper illa, quæ sola vulgò vocatur, arte rhetorica. Ac mihi opportunus maximè videtur ingressus ab eo, cujus aliquid simile apud grammaticos puer didicerit. Et quia narrationum, excepta qua in causis utimur, tres accipimus species: Fabulam, quæ versatur in tragœdiis atque carminibus, non à veritate modò, sed etiam à forma veritatis remotam: Argumentum, quod falsum, sed vero simile comœdiæ fingunt: Historiam, in qua
L. 1. c. 4. est gestæ rei expositio: Grammaticis autem poeticas dedi-
pag. 17. mus; apud rhetorem initium fit historia, tantò robustior,
quantò verior.

L. 4. c. 2. Sed narrandi quidem quæ nobis optima ratio videatur, demonstrabimus, cùm de judiciali parte dicemus. Interim admonere illud satis est, ut sit ea, neque arida prorsus, atque jejuna: (nam quid opus erat tantum studiis laborem impendere, si res nudas atque inornatas indicare satis videretur?) nec rursus sinuosa, & accersitis descriptionibus, in quas plerique imitatione poeticæ licentiæ ducuntur, lasciva. Vitium utrumque: pejus tamen illud quod ex inopia, quàm quod ex copia venit. Nam in pueris oratio perfecta nec exigi nec sperari potest: melior autem est indoles læta generosique conatus, & vel plura justo concipiens interim spiritus. Nec unquam me in his discantis annis offendat, si quid superfuerit. Quin ipsis doctoribus hoc esse curæ velim, ut teneras adhuc mentes more nutricum molliùs alant, & satiari veluti quodam jucundioris disciplinæ lacte patiantur. Erit illud plenius interim corpus, quod mox adulta ætas adstringat. Hinc spes roboris. Maciem namque & infirmitatem in posterum minari solet protinus omnibus membris expressus infans. Audeat hæc ætas plura, & inveniat, & inventis gaudeat, sint licèt illa non satis interim sicca & severa. Facile remedium

est ubertatis: sterilia nullo labore vincuntur. Illa mihi in pueris natura minimum spei dabit, in qua ingenium iudicio præsumitur. Materiam esse primùm volo vel abundantiorē, atque ultrà quàm oporteat fusam. Multum inde decoquent anni, multum ratio limabit, aliquid velut usu ipso deteretur: sit modò unde excidi possit, & quod exculpi. Erit autem, si non ab initio tenuem nimium laminam duxerimus, & quam cœlatura altior rumpat. Quod me de his ætatibus sentire nemo mirabitur, qui apud Ciceronem legerit: *Volo enim se*^{2. De Orat. 88.}
effere in adolescente fecunditas. Quapropter in primis evitandus, & in pueris præcipuè, magister aridus, non minùs quàm teneris adhuc plantis ficcum & sine humore ullo solum. Inde fiunt humiles statim, & velut terram spectantes, qui nihil supra quotidianum sermonem attollere audeant. Macies illis pro sanitate, & iudicii loco infirmitas est: & dum satis putant vitio carere, in idipsum incidunt vitium, quòd virtutibus carent. Quare mihi ne maturitas quidem ipsa festinet, nec musta in lacu statim austera sint: sic & annos ferent, & vetustate proficient.

Ne illud quidem quod admoneamus indignum est, ingenia puerorum nimia interim emendationis severitate deficere. Nam & desperant, & dolent, & novissimè oderunt: &, quod maximè nocet, dum omnia timent, nihil conantur. Quod^{2. Georg. 362, &c.} etiam rusticis notum est, qui frondibus teneris non putant adhibendam esse falcem, quia reformidare ferrum videntur, & cicatricem nondum pati posse. Jucundus ergo tum maximè debet esse præceptor, ut quæ alioqui naturâ sunt aspera, molli manu leniantur: laudare aliqua, ferre quædam, mutare etiam, redditâ cur id fiat ratione: illuminare interponendo aliquid sui. Nonnunquam hoc quoque erit utile, totas ipsum dictare (1) materias, quas & imitetur puer, & interim tanquam suas amet. At si tam negligens ei stylus fuerit, ut emendationem non recipiat, expertus sum prodesse, quoties eandem materiam rursus à me (2) tractatam scribere de integro juberem: posse enim eum adhuc meliùs; quatenus nullo magis studia quàm spe gaudent. Aliter autem alia ætas emendanda est, & pro modo virium exigendum & corrigendum opus. Solebam ego dicere pueris aliquid ausis licentius aut lætius, laudare illud me adhuc; venturum tempus quo idem non permitterem. Ita & ingenio gaudebant, & iudicio non fallebantur.

Sed ut eò revertar, unde sum egressus, narrationes stylo componi, quantâ maximâ possit adhibitâ diligentia, volo.

(1) A se emendatas, & maxima parte compositas.

(2) Fusiùs explicatam. Addebam posse eum adhuc meliùs scribere.

* Exerci-
tatio in
rebus
malis.
Lib. 10.
cap. 7.

Nam ut primò, cùm sermo instituitur, dicere quæ audierint, utile est pueris ad loquendi facultatem: ideòque & retro agere expositionem, & à media in utramque partem discurrere sanè meritò cogantur, sed ad præceptoris (1) gremium, & dum aliud non possunt, & dum res ac verba connectere incipiunt, ut protinus memoriam firment: ita cùm jam formam rectæ atque emendatæ orationis accipient, extemporalis garrulitas, nec expectata cogitatio, & vix surgendi mora, circulatoriæ verè jactationis est. Hinc parentum imperitorum inane gaudium, ipsis verò contemptus operis, & inverecunda frons, & consuetudo pessimè dicendi, & * malorum exercitatio, & quæ magnos quoque profectus frequenter perdidit, arrogans de se persuasio innascitur. Erit suum parandæ facultati tempus, neque à nobis negligenter locus iste transibitur. Interim satis est, si puer omni cura, & summo (quantùm ætas illa capit) labore aliquid probabile scripserit: in hoc affuecat, hujus rei naturam sibi faciat. Ille demum in id quod quærimus, aut ei proximum, poterit evadere, qui antè discet rectè dicere, quàm citò.

II. NARRATIONIBUS non inutiliter subjungitur opus destruendi confirmandique eas, quod ἀνασκεινὴ καὶ κατασκεινὴ vocatur. Id porro non tantùm in fabulosis & carmine traditis fieri potest, verùm etiam in ipsis annalium monumentis: ut si quærat an sit credibile super caput Valerii pugnantis sedisse corvum, qui os oculósque hostis Galli rostro atque alis everberaret, sit in utramque partem ingens ad dicendum materia. Ut de serpente quo Scipio traditur genitus, & lupa Romuli, & Ægeria Numæ. Nam Græcis historiis plerumque poeticæ similis est licentia. Sæpe etiam quæri solet de tempore, de loco, quo gesta res dicitur. Nonnunquam de persona quoque, sicut Livius frequentissimè dubitat, & alii ab aliis historici dissentiant.

III. INDE paulatim ad majora tendere incipiet, laudare claros viros, & vituperare improbos: quod non simplicis utilitatis opus est. Namque & ingenium exercetur multiplici variæque materia, & animus contemplatione recti pravique formatur, & multa inde cognitio rerum venit: exemplisque, quæ sunt in omni genere causarum potentissima, jam tum instruitur, cùm res poscet, usus. Hinc illa quoque exercitatio subit comparisonis, uter melior, uterque deterior: quæ quanquam versatur in ratione simili, tamen & duplicat materiam, & virtutum vitiorumque non tantùm naturam, sed etiam modum tractat. Verùm de ordine laudis, contraque,

(1) Dum adhuc pueri sunt.

quoniam tertia hæc rhetorices pars est, præcipientur suo Lib. 3.
cap. 7.
tempore.

IV. ET communes loci (de iis loquor, quibus citra personas in ipsa vitia moris est perorare, ut in adulterum, aleatorem, petulantem) ex mediis sunt judiciis: & si reum adjicias, accusationes: quanquam hi quoque ab illo generali tractatu ad quasdam deduci species solent, ut si ponatur adulter cæcus, aleator pauper, petulans senex. Habent autem nonnunquam etiam defensionem. Nam & pro luxuria, & pro amore dicimus; & leno interim parasitusque defenditur: sic ut non homini patrocinemur, sed crimini.

Theses autem quæ sumuntur ex rerum comparatione, ut rusticane vita an urbana potior, Jurisperiti an militaris viri laus major, mirè sunt ad exercitationem dicendi speciosæ atque uberes; quæ vel ad suadendi officium, vel etiam ad iudicium disceptationemque juvant plurimum. Nam posterior ex prædictis locus, in causa Murenæ copiosissimè à Cicerone tractatur. Sunt & illæ penè totæ ad deliberativum pertinentes n. 19. &c.
genus, ducendane uxor, petendine magistratus. Namque hæ, personis modò adjectis, suasoriæ erunt.

Solebant præceptores mei, neque inutili, & nobis etiam jucundo genere exercitationis, præparare nos conjecturalibus causis, cum quærere atque exequi juberent, cur armata apud Lacedæmonios Venus; & quid ita crederetur Cupido puer, ac volucer, & sagittis ac face armatus, & similia: in quibus scrutabamur voluntatem, cujus in controversiis frequens quaestio est; quod genus Chriæ videri potest.

Nam locus quidem, quales sunt de testibus, semperne his credendum; & de argumentis, an habenda etiam parvis fides: adeo manifestum est ad forenses actiones pertinere, ut quidam nec ignobiles in officiis civilibus, scriptos eos, memoriæque diligentissimè mandatos, in promptu habuerint: ut quoties esset occasio, extemporales eorum dictiones his velut (1) emblematis exornarentur. Quo quidem (nec enim ejus rei iudicium differre sustineo) summam videbantur mihi infirmitatem de se confiteri. Nam quid hi possint in causis, quarum varia ac nova semper est facies, proprium invenire, quomodo propositis ex parte diversa respondere, altercationibus velociter occurrere, testem rogare, qui etiam in iis quæ sunt communia, & in plurimis causis tractantur, vulgatissimos sensus verbis nisi tanto antè præparatis, prosequi nequeant? Necessè

(1) *Emblema*, insertum quid & applicatum alteri significat. Ita apud Ciceronem *emblemata* dicuntur ornamenta

quædam vasis aureis & argenteis inserta, quæ, cum libitum erat, eximi poterant.

(1) est his, cùm eadem judiciis pluribus dicunt, aut fastidium moveant, veluti frigidi & repositi cibi: aut pudorem deprehensa toties audientium memoriâ infelix supellex: quæ sicut apud pauperes ambitiosos, pluribus & diversis officiis conteratur: cum eo (2) quidem quòd vix ullus est tam communis locus, qui possit cohærere cum causa, nisi aliquo propriæ quæstionis vinculo copulatus; appareâtque eura non tam insertum quàm applicitum, vel quòd dissimilis est cæteris, vel quòd plerumque assumi etiam parum aptè solet, non quia desideratur, sed quia paratus est: ut quidam sententiarum gratiâ verbosissimos locos arcessunt, cùm ex locis debeat nasci sententia. Ita sunt autem speciosa hæc & utilia, si oriuntur ex causa. Cæterum quamlibet pulcra locutio, nisi ad victoriam tendit, utique supervacua, sed interim etiam contraria est. Verum hætenus evagari satis fuerit.

V. LEGUM laus & vituperatio jam majores ac propè summis operibus suffecturas vires desiderant. . .

His ferè veteres facultatem dicendi exercuerunt, assumptâ tamen à dialecticis argumentandi ratione. Nam fictas ad imitationem fori consiliorumque materias apud Græcos dicere, circa Demetrium Phalerea institutum ferè constat. An ab ipso id genus exercitationis sit inventum (ut alio quoque libro sum confessus) parum comperi, sed ne ii quidem, qui hoc fortissimè affirmant, ullo satis idoneo auctore nituntur. Latinos verò dicendi præceptores extremis L. Crassi temporibus cœpisse, † Cicero auctor est: quorum insignis maximè Plotius fuit.

* L. 3. de
Orat. n.
93. Vide
locum Ci-
ceronis de
Plotio,
quem citat
Suetonius
lib. de cla-
ris Rhetoribus, n. 2.

C A P U T V.

DE LECTIONE ORATORUM ET HISTORICORUM APUD RHETOREM.

I. Rhetor discipulos suos historiæ & orationum lectione instruat. II. In id præsertim incumbat, ut virtutes demonstret, aliquando etiam vitia. III. Legat iis interdum vitiosas orationes. IV. Frequenter eos interroget. V. Ejusmodi exercitationem plus omnibus præceptis prodesse.

I. SED de ratione declamandi post paulò: interim, quia prima rhetorices rudimenta tractamus, non omittendum videtur id quoque, ut moneam quantum sit collaturus ad pro-

(1) *Necesse est his, oratoribus scilicet, cùm dicunt eadem in pluribus judiciis, ut eadem illa sæpius repetita, aut velut frigidi & repositi cibi moveant fastidium* *audientibus, aut velut infelix supellex deprehensa toties per memoriam audientium, moveant pudorem ipsis oratoribus.*
(2) Præterquam quòd.

fectum discentium rhetor, si, quemadmodum à grammaticis exigitur poetarum enarratio, ita ipse quoque historiæ, atque etiam magis orationum lectione susceptos à se discipulos instruxerit: quod nos in paucis, quorum id ætas exigebat, & parentes utile esse crediderant, servavimus. Cæterum sentientibus jam tum optima, duæ res impedimento fuerunt: quod & longa consuetudo aliter docendi fecerat legem, & robusti ferè juvenes, nec hunc laborem desiderantes, exemplum (1) nostrum sequebantur. Nec tamen, etiam si quid novi vel ferò invenissem, præcipere in posterum puderet. Nunc verò scio id fieri apud Græcos, sed magis per adjutores: quia non videntur tempora suffectura, si legentibus singulis præire semper ipsi velint.

II. ET hercle prælectio, quæ in hoc adhibetur, ut facilè atque distinctè pueri scripta oculis sequantur, etiam illa quæ vim cujusque verbi, si quod minùs usitatum incidat, docet, multum infra rhetoris officium existimanda est. At demonstrare virtutes, vel, si quando ita incidat, vitia, id professionis ejus atque promissi, qui se magistrum eloquentiæ pollicetur, maximè proprium est: eo quidem validiùs, quòd non utique hunc laborem docentium postulo, ut ad gremium (2) revocatis, cujus quisque eorum velit libri lectioni deserviant. Nam mihi cùm facilius, tum etiam multò magis videtur utile, factò silentio, unum aliquem (quod ipsum imperari per vices optimum est) constituere lectorem, ut protinus pronuntiationi quoque affuescant: tum exposita causa, in quam scripta legatur oratio, (nam sic clariùs quæ dicentur intelligi poterunt) nihil otiosum pati; quòdque in inventione, quòdque in elocutione annotandum erit: quæ in procæmio conciliandi judicis ratio, quæ narrandi lux, brevitatis, fides, quod aliquando consilium, & quàm occulta calliditas: (namque ea sola in hoc ars est, quæ intelligi nisi ab artifice non possit) quanta deinceps in dividendo prudentia, quàm subtilis & crebra argumentatio, quibus viribus inspiret, qua jucunditate permulceat, quanta in maledictis asperitas, in jocis urbanitas: ut denique dominetur in affectibus, atque in pectora irrumpat, animùmque judicum similem iis quæ dicit efficiat. Tum in ratione eloquendi, quod verbum proprium, ornatum, sub-

(1) Non legebant in schola historicos, & oratores unde exempla scribendi peterent; sed proposita à nobis exempla sequebantur. Paulò inferiùs: *An verò declamabit quidem præceptor, ut sit exemplo suis auditoribus: non plus contulerint lecti Cicero ac Demosthenes!*

(2) Non id exigo à docentibus, ut tanquam si pueros instituant qui adhuc velut in gremio præceptoris versentur, quem quisque eorum velit librum explicent: quod fortasse tunc in usu erat privatim pueros docentibus.

lime: ubi amplificatio laudanda, quæ virtus ei contraria: quid speciosè translatus: quæ figura verborum: quæ lenis & quadrata, virilis tamen compositio.

III. Ne id quidem inutile, etiam corruptas aliquando & vitiosas orationes, quas tamen plerique iudiciorum pravitate mirantur, legi palam pueris, ostendique in his quàm multa impropria, obscura, tumida, humilia, sordida, lasciva, effœminata sint: quæ non laudantur modò à plerisque, sed (quod pejus est) propter hoc ipsum quòd sunt prava, laudantur. Nam sermo rectus, & secundùm naturam enuntiatus, nihil habere ex ingenio videtur. Illa verò, quæ utcunque deflexa sunt, tanquam exquisitiora miramur. Non aliter quàm distortis, & quocunque modo prodigiosis corporibus apud quosdam majus est pretium, quàm iis quæ nihil ex communis habitûs bonis perdiderunt: atque etiam qui specie capiuntur, vulsis lævatisque & iniustas comas acu comentibus, & non suo colore nitidis, plus esse formæ putant, quàm possit tribuere incorrupta natura: ut pulcritudo corporis venire videatur ex malis moribus.

IV. NEC solùm hæc ipse debet docere præceptor, sed frequenter interrogare, & iudicium discipulorum experiri. Sic audientibus securitas aberit, nec quæ dicentur, perfluent aures; simulque ad id perducentur, quod ex hoc quæritur, ut inveniant, & ipsi intelligant. Nam quid aliud agimus docendo eos, quàm ne semper docendi sint?

V. HOC diligentiae genus ausim dicere plus collaturum discipulis, quàm omnes omnium artes, quæ juvant sine dubio multum: sed latiore quadam comprehensione, per omnes quidem species rerum quotidie penè nascentium ire quî possunt? Sicut de re militari quanquam sunt tradita quædam præcepta communia, magis tamen proderit scire, qua ducum quisque ratione, in quali loco, tempore sit usus sapienter, aut contrà. Nam in omnibus ferè minus valent præcepta, quàm experimenta. An verò declamabit quidem præceptor, ut sit exemplo suis auditoribus: non plus contulerint lecti Cicero ac Demosthenes? Corrigetur palam, si quid in declamando discipulus erraverit: non potentius erit emendare (1) orationem? quin imò etiam jucundius. Aliena enim quisque vitia reprehendi mavult quàm sua. Nec deerant plura quæ dicerem: sed neminem hæc utilitas fugit: atque utinam tam non pigeat facere istud, quàm non displicebit!

(1) Paulò antè præcepit, ut corruptæ aliquando & vitiosæ orationes in schola legerentur. Eas nunc emendari præcipit.

CAPUT VI.

QUI PRIMI SCRIPTORES LEGENDI.

I. Legendos statim & semper optimos auctores. II. Cavendum ne pueri vel antiquioribus, vel recentioribus nimium se dedant.

I. **Q**UOD si potuerit obtineri, non ita difficilis supererit quæstio, qui legendi sint incipientibus. Nam quidam illos minores, quia facilius eorum intellectus videbatur, probaverunt: alii floridius genus, ut ad alenda primarum ætatum ingenia magis accommodatum. Ego optimos quidem, & statim, & semper, sed tamen eorum candidissimum quemque, & maximè expositum velim; ut Livium à pueris magis quàm Sallustium: & (1) hic historiæ majoris est auctor: ad quem tamen intelligendum jam profectu opus sit. Cicero, ut mihi quidem videtur, & jucundus incipientibus quoque, & apertus est satis: nec prodesse tantum, sed etiam amari potest: tum (quemadmodum (2) Livius præcipit) ut quisque erit Ciceroni simillimus.

II. **D**UO autem genera maximè cavenda pueris puto. Unum, ne quis eos antiquitatis nimius admirator, in Gracchorum, Catonisque & aliorum similium lectione durescere velit. Fient enim horridi atque jejuni. Nam neque vim eorum adhuc intellectu consequentur: & elocutione, quæ tum sine dubio erat optima, sed nostris temporibus aliena, contenti, quod est pessimum, similes sibi magnis viris videbuntur. Alterum, quod huic diversum est, ne recentis hujus lasciviæ flosculis capti, voluptate quadam prava deliniantur, ut prædulce illud genus, & puerilibus ingeniis hoc gratius, quò propius est, adamant.

Firmis autem judiciis, jamque extra periculum positis, suaserim & antiquos legere; ex quibus si assumatur solida ac virilis ingenii vis, deterso rudis seculi squalore, tum noster hic cultus clariùs enitescet: & novos, quibus & ipsis multa virtus adest. Nec enim nos tarditatis natura damnavit, sed dicendi mutavimus genus, & ultrà nobis, quàm oportebat, indulgimus: ita non tam ingenio illi nos superaverunt, quàm proposito. Multa ergo oportebit eligere. Sed curandum erit, ne iis quibus permista sunt, inquinentur. Quosdam verò etiam quos totos imitari oporteat, & fuisse nuper, & nunc esse

(1) Livium intellige: neque enim apud Fabium *hic* ad ultimum membrum semper refertur.

(2) In epistola ad filium: cujus mentio fit l. 10. c. 1. quæ utinam extaret.

* Plinium, * quidem, libenter non concefferim modò, verùm etiam con-
 Tacitum, tenderim. Sed hi qui sint non cuiusque est pronuntiare. Tu-
 & alios suæ tiùs circa priores vel erratur. Ideoque hanc novorum distuli
 ætatis in- lectionem, ne imitatio iudicium antecederet.
 telligit.

C A P U T VII.

QUALES MATERIAS DISCIPULIS DARE AD SCRIBENDUM
RHETOR DEBEAT.

FUIT etiam in hoc diversum præcipientium propositum, quòd eorum quidam materias quas discipulis ad dicendum dabant, non contenti divisione dirigere, latius dicendo prosequerentur: nec solùm probationibus implebant, sed etiam affectibus. Alii, cùm primas modò lineas duxissent, post declamationes, quod omisisset quisque, tractabant: quosdam verò locos non minore cura, quàm cùm ad dicendum ipsi surgerent, excolebant.

Utile utrumque: & ideo neutrum ab altero separo. Sed si facere tantùm alterum necesse sit, plus proderit demonstrasse rectam protinus viam, quàm revocare ab errore jam lapsos. Primùm, quia emendationem auribus modò accipiunt: divisionem verò ad cogitationem etiam & stylum perferunt. Deinde, quòd libentius præcipientem audiunt, quàm reprehendentem. Si qui verò paulò sunt vivaciores, in his præsertim moribus, etiam irascuntur admonitioni, & taciti repugnant. Nec ideò tamen minùs vitia apertè coarguenda sunt. Habenda enim ratio cæterorum, qui recta esse quæ præceptor non emendaverit, credent. Utraque autem ratio miscenda est, & ita tractanda, ut res ipsæ postulabunt. Namque incipientibus danda erit velut præformata materia secundùm cuiusque vires. At cùm satis composuisse se ad exemplum videbuntur, breviter quædam demonstranda vestigia: quæ persecuti jam suis viribus sine adminiculo progredi possint. Nonnunquam credi sibi eos oportebit: ne mala consuetudine semper alienum laborem sequendi, nihil per se conari & quærere sciant. Quòd si satis prudenter dicenda viderint, jam propè consummata fuerit præcipientis opera. Si quid erraverint adhuc, erunt ad ducem reducendi. Cui rei simile quiddam facientes aves cernimus, quæ teneris infirmisque foetibus cibos ore suo collatos partiuntur: at cùm visi sunt adulti, paululum egredi nidis, & circumvolare sedem illam præcedentes ipsæ docent: tum expertas vires, libero cælo suæque ipsorum fiduciæ permittunt.

CAPUT VIII.

EDISCANT PUERI SELECTOS EX ORATIONIBUS VEL HISTORIIS LOCOS : RARO AUTEM QUÆ IPSI SCRIPSERINT.

ILLUD ex consuetudine mutandum prorsus existimo in his, de quibus nunc differimus, ætatibus, ne omnia quæ scripserint ediscant, & certa, ut moris est, die dicant. Quod quidem maximè patres exigunt, atque ita demum studere liberos suos, si quàm frequentissimè declamaverint, credunt : cùm profectus præcipuè diligentiam constet. Nam ut scribere pueros, plurimùmque esse in hoc opere planè velim : sic edificere electos ex orationibus vel historiis, aliòve quo genere dignorum eà curà voluminum locos, multò magis suadeam. Nam & exercebitur acriùs memoria, aliena complectendo, quàm sua : & qui erunt in difficiliore hujus generis labore versati, sine molestia, quæ ipsi composuerint, jam * familia-
riùs animo suo affigent ; & affuescent optimis, semperque ha-
bebunt intra se, quod imitentur : etiam non sentientes, for-
mam orationis illam, quam mente penitus acceperint, expriment. Abundabunt autem copia verborum optimorum, & compositione, ac figuris jam non quæsitis, sed sponte & ex reposito velut thesauro se offerentibus. Accedit his & jucunda in sermone bene à quoque dictorum relatio, & in causis utilis. Nam & plus auctoritatis afferunt ea, quæ non præsentis gratiâ litis sunt comparata : & laudem sæpe majorem, quàm si nostra sint, conciliant.

**Edit. Ar-
gent. habet
familiaria.*

Aliquando tamen permittendum, quæ ipsi scripserint, dicere, ut laboris sui fructum etiam ex illa, quæ maximè petitur, laude plurimum capiant. Verùm id quoque tum fieri oportebit, cùm aliquid commodiùs elimaverint : ut eo velut præmio studii sui donentur, ac se meruisse ut dicerent, gaudeant.

CAPUT IX.

AN SECUNDUM SUI QUISQUE INGENII DOCENDUS SIT NATURAM.

VIRTUS præceptoris haberi solet, nec immeritò, diligenter in iis quos erudiendos suscepit, notare discrimina ingeniorum, & quò quemque natura maximè ferat, scire. Nam est in hoc incredibilis quædam varietas, nec pauciores animorum penè quàm corporum formæ. Quod intelligi etiam

ex ipsis oratoribus potest, qui tantum inter se distant genere dicendi, ut nemo sit alteri similis: quamvis plurimi se ad eorum, quos probabant, imitationem composuerint. Utile deinde plerisque visum est, ita quemque instituire, ut propria naturæ bona doctrinâ foverent, & in id potissimum ingenia quò tenderent, adjuvarentur. Ut si quis palæstræ peritus, cùm in aliquod plenum pueris gymnasium venerit, expertus eorum omni modo corpus animúmque, discernat cui quisque certamini sit præparandus: ita præceptorem eloquentiæ, cùm sagaciter fuerit intuitus cujus ingenium pressolimatóque genere dicendi, cujus acri, gravi, dulci, aspero, nitido, urbano maximè gaudeat, ita se commodaturum singulis, ut in eo, quo quisque eminet, provehatur: quòd & adjuta curâ natura magis evalescat; & qui in diversa ducatur, nec in iis, quibus minùs aptus est, satis possit efficere, & ea, in quæ natus videtur, deferendo faciat infirmiora.

Quod mihi (libera enim vel contra receptas persuasiones rationem sequenti sententia est) in parte verum videtur. Nam proprietates ingeniorum dispicere prorsus necessarium est. In his quoque certum studiorum facere delectum nemo dissuaserit. Namque erit alius historiæ magis idoneus, alius compositus ad carmen, alius utilis studio juris, & nonnulli rus fortasse mittendi. Sic discernet hæc dicendi magister, quomodo palæstricus ille cursorem faciet, aut pugilem, aut luctatorem, aliúve quid ex iis quæ sunt sacrorum (1) certaminum. Verùm ei qui foro destinabitur, non in unam partem aliquam, sed in omnia quæ sunt ejus operis, etiam si quæ difficiliora videbuntur, elaborandum est. Nam & omnino supervacua erat doctrina, si natura sufficeret.

An si quis ingenio corruptus, ac tumidus (ut plerique sunt) inciderit, in hoc eum ire patiemur? aridum atque jejenum non alemus, & quasi vestiemus? Nam si quædam detrahere necessarium est, cur non sit adjicere concessum? Neque ego contra naturam pugno. Non enim deferendum id bonum, si quod ingenitum est, existimo: sed augendum, addendúmque quod cessat. An non clarissimus ille præceptor Isocrates, quem non magis libri bene dixisse, quàm discipuli bene docuisse testantur, cùm de Ephoro atque Theopompo sic judicaret, ut alteri frænis, alteri calcaribus opus esse diceret: aut in illo lentiore tarditatem, aut in hoc penè præcipiti concitationem adjuvandam docendo existimavit, cùm alterum alterius natura miscendum arbitraretur?

(1) Quatuor sunt sacra Græciæ certamina, Nemea, Olympia, Isthmia, Pythia: in quibus omne genus certaminis fiebat. *Turn.*

Imbecillis tamen ingeniis sanè sic obsequendum sit, ut tantum in id, quò vocat natura, ducantur. Ita enim, quod solum possunt, melius efficient. Si verò liberalior natura contigerit, & in qua meritò ad spem oratoris simus aggressi, nulla dicendi virtus omittenda est. Nam licèt sit aliquam in partem pronior, ut necesse est, cæteris tamen non repugnabit, atque ea curâ paria faciet iis in quibus eminebat. Sicut ille (ne ab eodem exemplo recedamus) exercendi corpora peritus, non si docendum (1) pancratiaſten ſuſceperit, pugno ferire vel calce tantum, aut nexus modò, atque in his certos aliquos docebit, ſed omnia quæ ſunt ejus certaminis.

Erit qui ex his aliqua non poſſit : in id maximè quod poterit incumbet. Nam ſunt hæc duo vitanda prorsus : unum, ne tentes quod effici non poſſit : alterum, ne ab eo quod quis optimè facit, in aliud, cui minùs eſt idoneus, transferas. At ſi fuerit qui docebitur, ille, quem adoleſcentes ſenem vidimus, (2) Nicoſtratus, omnibus in eo docendi partibus ſimiliter utetur : efficietque illum, qualis hic fuit, luctando, pugnandòque (quorum utroque certamine iisdem diebus coronabatur) invictum. Et quantò id magis oratoris futuri magiſtro providendum erit ? Non enim ſatis eſt dicere preſſè tantum, aut ſubtiliter, aut aſperè : non magis quàm (3) phonaſco acutis tantum, aut mediis, aut gravibus ſonis, aut horum etiam particulis excellere. Nam ſicut cithara, ita oratio perfecta non eſt, niſi ab imo ad ſummum omnibus intenta nervis conſentiat.

CAPUT X.

DE OFFICIO DISCIPULORUM.

PLURA de officiis docentium locutus, diſcipulos id unum interim moneo, ut præceptores ſuos non minùs quàm ipſa ſtudia ament : & parentes eſſe non quidem corporum, ſed mentium credant. Multum hæc pietas confert ſtudio. Nam ita & libenter audient, & dictis credent, & eſſe ſimiles

(1) *Pancratiaſtes* dicitur, qui omni nixu corporis & contentione adverſarium calce pugnòque ferit, & nexibus illigat ; quod genus exercitationis appellatur *Pancratium*. *Turn.* Et eſt unum è quinque certaminibus, quibus conſtat Πένταθλον, ſeu quinquertium ; quæ ſunt lucta, pugilatus, curſus, ſaltus, & pancratium. Sunt qui *Pancratiaſtas* pro *Pentathlis* intelligi volunt,

id eſt, ii qui quinque illa antiqua Græciæ certamina obibant. Et hunc ſenſum præſens locus poſtulare videtur.

(2) Nicoſtratus, ut meminit Pauſanias, Pancratiaſtes fuit fortiffimus, qui eodem ſacro certamine victoriam & luctæ & pugilatûs eſt adeptus. *Turn.*

(3) *Phonaſcus*, vocis & pronuntiati-
onis magiſter.

concupiscent : in ipsos denique cœtus scholarum læti & alacres convenient. Emendati non irascentur, laudati gaudebunt : ut sint charissimi, studio merebuntur. Nam ut illorum officium est docere, sic horum præbere se dociles. Alioqui neutrum sine altero sufficiet. Et sicut hominis ortus ex utroque gignentium confertur ; & frustra sparseris semina, nisi illa præmollitus foverit sulcus : ita eloquentia coalescere nequit, nisi sociatâ tradentis accipientisq̃ue concordia.

C A P U T XI.

DECLAMATIONES FORENSIBUS CAUSIS QUAM SIMILLIMAS ESSE OPORTERE.

IN his primis operibus, quæ non ipsa parva sunt, sed majorum quasi membra atque partes, bene instituto, ac satis exercitato, jam ferè tempus appetet aggrediendi suasorias judicialésque materias ; quarum antequam viam ingrediar, pauca mihi de ipsa declamandi ratione dicenda sunt : quæ quidem ut ex omnibus novissimè inventa, ita multò est utilissima. Nam & cuncta illa de quibus diximus, in se ferè continet, & veritati proximam imaginem reddit. Ideoque ita est celebrata, ut plerisque videretur ad formandam eloquentiam vel sola sufficere. Neque enim virtus ulla perpetuæ duntaxat orationis reperiri potest, quæ non sit cum hac dicendi meditatione communis. Eò quidem res ista culpâ doctentium recidit, ut inter præcipuas quæ corrumpent eloquentiam causas, licentia atque inscitia declamantium fuerit. Sed eo quod naturâ bonum est, bene uti licet. Sint ergo & ipsæ materiæ quæ fingentur, quàm simillimæ veritati : & declamatio, in quantum maximè potest, imitetur eas actiones, in quarum exercitationem reperta est. Nam magos, & pestilentiam, & responsa, & sæviores Tragicis novercas, aliæque magis adhuc fabulosa, frustra inter sponiones (1) & interdicta quæremus.

Quid ergo ? Nunquam hæc supra fidem, & poetica (ut verè dixerim) themata juvenibus pertractare permittemus, ut expatientur, & gaudeant materiâ, & quasi in corpus eant ? Erit optimum. Sed certè sint grandia * & tumida, non stulta etiam, & acrioribus oculis intuenti ridicula : ac si jam cedendum est, impleat se declamator aliquando, dum sciat, ut quadrupedes cùm viridi pabulo distentæ sunt, sanguinis detractone curantur, & sic ad cibos viribus conservandis idoneos redeam.

* *Sanctius legit: sint grandia, non tumida, non stulta etiam.*

(1) Forenses sunt formulæ. Ejusmodi autem fabulosæ materiæ in foro non tractantur.

unt: ita sibi quoque † tenuandos adipēs, & quicquid humo-^{+ Alii le-}
ris corrupti contraxerit, emittendum, si esse sanus ac robustus^{gunt, te-}
volet. Alioqui tumor ille inanis primo cujusque veri operis^{nuandas.}
conatu deprehendetur.

Totum autem declamandi opus qui diversum omnino à forensibus causis existimant, ii profectò ne rationem quidem qua ista exercitatio inventa sit, pervident. Nam si foro non præparat, aut scenicæ ostentationi, aut furiosæ vociferationi simillimum est. Quid enim attinet judicem præparare, qui nullus est? narrare, quod omnes sciant falsum? probationes adhibere causæ, de qua nemo sit pronuntiaturus? Et hæc quidem otiosa tantum. Affici verò, & ira vel luctu permovere, cujus est ludibrii, nisi quibusdam pugnæ simulacris ad verum discrimen aciemque justam consuescimus?

Nihil ergo inter forense genus dicendi, atque hoc declamatorium intererit? Si profectus gratiâ dicimus, nihil. Utinamque adjici ad consuetudinem posset, ut nominibus uteremur, & perplexæ magis, & longioris aliquando actus controversiæ fingerentur; & verba in usu quotidiano posita minus timeremus; & jocos inferere moris esset: quæ nos, quamlibet per alia in scholis exercitati sumus, tirones in foro inveniunt. Si verò in ostentationem comparetur declamatio, sanè paululum aliquid inclinare ad voluptatem audientium debemus. Nam & iis actionibus, quæ in aliqua sine dubio veritate versantur, sed sunt ad popularem aptatæ delectationem, quales legimus Panegyricos, totumque hoc demonstrativum genus, permittitur adhibere plus cultus; omnemque artem, quæ latere plerumque in judiciis debet, non confiteri modò, sed ostentare etiam hominibus in hoc advocatis. Quare declamatio, quoniam est judiciorum consiliorumque imago, similis esse debet veritati: quoniam autem aliquid in se habet ἐπιδεικτικόν, nonnihil sibi nitoris assumere. Quod faciunt actores comici: qui nec ita prorsus, ut nos vulgò loquimur, pronuntiant, quod esset sine arte; nec procul tamen à natura recedunt, quo vitio periret imitatio: sed morem communis hujus sermonis decore quodam scenico exornant....

CAPUT XII.

REFELLUNTUR, QUI NIHIL EGERE PRÆCEPTIS ELOQUENTIAM
PUTANT.

JAM hinc ergo nobis inchoanda est ea pars artis, ex qua capere initium solent qui priora omiserunt: quanquam video quosdam in ipso statim limine obstaturos mihi, qui nihil egere hujusmodi præceptis eloquentiam putent: sed naturâ suâ & vulgari modo, & scholarum exercitatione contenti, rideant etiam diligentiam nostram: exemplo magni quoque nominis professorum, quorum aliquis, ut opinor, interrogatus, quid esset *σχῆμα καὶ νόημα*, nescire se quidem, sed si ad rem pertineret, esse in sua declamatione, respondit. Alius percontanti, Theodorus (1) an Apollodorus esset; Ego, inquit, *parmularius sum*. Nec sanè potuit urbanius ex confessione inscitiae suae elabi. Porro hi, quia & beneficio ingenii præstantes sunt habiti, & multa etiam memoriâ digna exclamaverunt, plurimos habent similes negligentiae suae, paucissimos naturæ.

Igitur impetu dicere se, & viribus uti gloriantur. Nec enim opus esse probatione aut dispositione in rebus fictis: sed, cujus rei gratiâ plenum sit auditorium, sententiis grandibus, quarum optima quæque à periculo (2) petatur. Quin etiam in cogitando nullâ ratione adhibitâ, aut tectum intuentes, magnum aliquid quod ultro se offerat, pluribus sæpe diebus expectant; aut murmure incerto velut classico instincti, concitatissimum corporis motum non enuntiandis, sed quærendis verbis accommodant.

Nonnulli certa sibi initia, priusquam sensum invenerint, destinant, quibus aliquid disertum subjungendum sit: eaque diu secum ipsi clarèque meditati, desperata connectendi facultate deferunt, & ad alia deinceps atque inde alia non minùs communia atque nota divertunt.

Qui plurimum videntur habere rationis, non in causas tamen laborem suum, sed in locos intendunt: atque in his non corpori prospiciunt, sed abrupta quædam, ut fortè ad manum venere, jaculantur. Unde fit, ut dissoluta, & ex di-

(1) Theodorus & Apollodorus eximii fuerunt Rhetorices professores (quorum fit mentio l. 3. c. 1.) ab hisque emanarunt sectatores *Theodorei* & *Apollodorei*. Jocatus est autem Rhetor, flexo aliorum responso ad eludendum, ac se *parmularium* dixit. Ita enim ap-

pellatur gladiator, qui *parmulâ* pugnat: quem etiam appellant *Thracem*. *Turn.*

(2) Sententias eas putant optimas, quæ sint audaciores & ad temeritatem accedant.

versis congesta oratio cohærere non possit, similisque commentariis puerorum sit, in quos ea quæ aliis declamantibus laudata sunt, regerunt. Magnas tamen sententias, & res bonas (ita enim gloriari solent) elidunt: nam & barbari, & * servi: * Sup. idem faciunt.

CAPUT XIII.

QUARE INERUDITI INGENIOSIORES VULGO HABEANTUR.

NE hoc quidem negaverim, sequi plerumque hanc opinionem, ut fortius dicere videantur indocti. Primum, vitio malè judicantium; qui majorem habere vim credunt ea quæ non habent artem: ut effringere, quàm aperire; rumpere, quàm solvere; trahere, quàm ducere putant robustius. Nam & gladiator qui armorum inscius in pugnam ruit, & luctator qui totius corporis nixu in id quod semel invasit, incumbit, fortior ab his vocatur; cùm interim & hic frequenter suis viribus ipse prosternitur, & illum vehementis † impetûs excipit adversarii mollis (1) articulus. † Alii legunt: & illius vehementes impetus.

Sed sunt in hac parte, quæ imperitos etiam naturaliter fallant. Nam & divisio cùm plurimum valeat in causis, speciem virium minuit: & rudia politis majora, & sparsa compositis numerosiora creduntur.

Est præterea quædam virtutum vitiorumque vicinia, qua maledicus pro libero, temerarius pro forti, effusus pro copioso accipitur. Maledicit autem ineruditus apertius & sæpius vel cum periculo suscepti (2) litigatoris, frequenter etiam suo. Affert & ista res opinionem, quia libentissimè homines audiunt ea quæ dicere ipsi nolissent.

Illud quoque alterum quod est in elocutione ipsa periculum, minùs vitat, (3) conaturque perditè. Inde evenit nonnunquam, ut aliquid grande inveniat, qui semper quærit quod nimium est. Verùm & rarò evenit, & cætera vitia non pensat.

Propter hoc quoque interdum videntur indocti copiam habere majorem, quòd dicunt omnia: doctis est & electio & modus.

(1) Eleganter *mollem articulum* appellavit lenem corporis inflectionem, qua armorum periti adversariorum eludunt petitionem. Nam articulis membra flectuntur. *Turn.*

(2) Litigatoris, cujus causam suscepit.

(3) Nihil non audet. Supra modum res verbis attollere conatur.

His accedit quòd à cura docendi quod intenderint, recedunt. Itaque illud quæstionum & argumentorum (1) apud corrupta judicia frigus evitant: nihilque aliud quàm quo vel pravis voluptatibus aures assistentium permulceant, quærunt.

Sententiæ quoque ipsæ, quas solas petunt, magis eminent, cùm omnia circa illas fordida & abjecta sint: ut *lumina non inter umbras* (quemadmodum Cicero dicit) *sed planè in tenebris clariora sunt*. Itaque ingeniosi vocentur, ut libet, dum tamen constet contumeliosè sic laudari disertum.

Nihilominus confitendum est etiam detrahere doctrinam aliquid, ut limam rudibus, & cotes hebetibus, & vino vetustatem; sed vitia detrahit: atque eo solo minus est, quod literæ perpolierunt, quo melius.

Verùm hi pronuntiatione quoque famam dicendi fortiùs quærunt. Nam & clamant ubique, & omnia levata (ut ipsi vocant) manu emugiunt, multo discursu, anhelitu, jactatione, gestu, motu capitis furentes. Jam collidere manus, terræ pedem incutere, femur, pectus, frontem cædere, mirè ad pul-latum (2) circulum facit: cùm ille eruditus, ut in oratione multa summittere, variare, disponere, ita etiam in pronuntiansu suo cuique eorum quæ dicet, colori accommodare † actum sciat: & si quid sit perpetua (3) observatione dignum, modestus & esse & videri malit.

† Actio-
nem.

At illi hanc vim appellant, quæ est potiùs violentia; cùm interim non actores modò aliquos invenias, sed (quod est turpius) præceptores etiam, qui brevem dicendi exercitationem consecuti, omiſsa ratione, ut tulit impetus, passim tumultuentur: eosque, qui plus honoris literis tribuerunt, & ineptos, & jejunos, & trepidos, & infirmos, ut quodque verbum contumeliosissimum occurrit, appellent.

Verùm illis quidem gratulemur, sine labore, sine ratione, sine disciplina disertis: nos quando & præcipiendi munus etiam pridem deprecati sumus, & in foro quoque dicendi, quia honestissimum finem putabamus, (4) desinere dum desideraremur; inquirendo, scribendoque talia, consolemur otium nostrum, quæ futura usui bonæ mentis juvenibus arbitramur, nobis certè sunt voluptati.

(1) Evitant quæstiones & argumenta, quæ apud corruptos Judices frigida videntur.

(2) Sic appellatur turba populi, & corona, pullatis vestibus utentis. Nam his vestibus plebs Romana utebatur, ut apparet ex Tranquillo in Augusto. *Turn.*

(3) Si quid sit quod perpetuò observari ab oratore & custodiri debeat, id esse modestiam malit.

(4) De Trachallo, qui ob productam longiùs usque ad extremum senectutis tempus forensem operam risui erat, aiebant *malle eum deficere quàm desinere*. Fab. l. 12. c. 11.

CAPUT XIV.

QUIS MODUS SIT IN ARTE.

- I. *Ne orator præcepta Rhetoricæ tanquam leges immutabiles sequatur.*
 II. *Speculare debet quid deceat, quid conveniat.*

I. **N**EMO autem à me exigat id præceptorum genus, quod est à plerisque scriptoribus artium traditum, ut quasi quasdam leges immutabili necessitate conscriptas studiosis dicendi feram: utique procæmium, & id quale: proxima huic narratio; quæ lex deinde narrandi: propositio post hanc, vel, ut quibusdam placuit, excursio: tum certus ordo quæstionum, cæteraque: quæ velut si aliter facere fas non sit, quidam tanquam jussi sequuntur. Erat enim rhetorice res prorsus facilis ac parva, si uno & brevi præscripto contineretur. Sed mutantur pleraque causis, temporibus, occasione, necessitate. Atque ideo res in oratore præcipua consilium est, quia variè, & ad rerum momenta, convertitur.

Quid enim si præcipias Imperatori, quoties aciem instruet, ut dirigat frontem, cornua utrinque promoveat, equites pro cornibus locet? Erit hæc quidem rectissima fortasse ratio, quoties licebit: sed mutabitur naturâ loci, si mons occurret, si flumen obstabit, si collibus, sylvis, asperitatève aliqua prohibebitur. Mutabit hostium genus, mutabit præsentis conditio discriminis: nunc acie directâ, nunc cuneis, nunc auxiliis, nunc legione pugnabitur: nonnunquam terga etiam dedisse simulatâ fugâ proderit. Ita procæmium necessarium an supervacuum, breve an longius; ad judicem omni sermone directo, an aliquando averso per aliquam figuram dicendum sit: constricta an latiùs fusa narratio, continua an divisa, recta an ordine permutato, causæ docebunt. Itémque de quæstionum ordine, cum rectè in eadem controversia aliud alii parti priùs quæri frequenter expediat. Neque enim (1) rogationibus, plebiscitis sancta sunt ista præcepta: sed hoc quicquid est, utilitas excogitavit. Non negabo autem sic utile esse plerumque, alioqui nec scriberem: verùm si eadem illa nobis aliud suadebit utilitas, hanc relictis magistrorum auctoritatibus sequemur.

II. **E**QUIDEM id maximè præcipiam, *ac repetens iterùm-3. Æn. que iterùmque monebo*: res duas in omni actu spectet orator; 436. quid deceat, quid expediat. Expedit autem sæpe mutare ex

(1) *Rogatio* est lex quæcunque: sic *biscitum*, est plebis statutum. *Sancta*, dicta, quia rogabantur suffragia. *Ple-* id est, sancita, decreta.

illo constituto traditòque ordine aliqua, & interim decet: ut in statuis atque picturis videmus variari habitus, vultus, status. Nam recti quidem corporis vel minima gratia est. Neque enim adversa sit facies, & demissa brachia, & juncti pedes, & à summis ad ima rigens opus. Flexus ille, & ut sic dixerim, motus, dat (1) actum quendam effictis. Ideo nec ad unum modum formatæ manus, & in vultu mille species. Cursum habent quædam & impetum, sedent alia, vel incumbunt: nuda hæc, illa velata sunt: quædam mista ex utroque. Quid tam distortum & elaboratum, quàm est ille Discobolos (2) Myronis? Si quis tamen ut parum rectum improbet opus, nōne ab intellectu artis abfuerit, in qua vel præcipuè laudabilis est illa ipsa novitas ac difficultas? Quam quidem gratiam & delectationem afferunt figuræ, quæque in sensibus, quæque in verbis sunt. Mutant enim aliquid à recto, atque hanc præ se virtutem ferunt, quòd à consuetudine vulgari recesserunt.

Habet in pictura speciem tota facies. Apelles tamen imaginem Antigoni latere tantum altero ostendit, ut amissi oculi deformitas lateret. Quid? non in oratione operienda sunt quædam, five ostendi non debent, five exprimi pro dignitate non possunt? ut fecit Timanthes, ut opinor, Cithnius, in ea tabula qua Coloten Teium vicit. * Nam cum in Iphigeniæ immolatione pinxisset tristem Calchantem, tristiores Ulysssem, addidisset Menelao quem summum poterat ars efficere mororem; consumptis affectibus, non reperiens quo dignè modo patris vultum posset exprimere, velavit ejus caput, & suo cuique animo dedit æstimandum. Nōne huic simile est illud Sallustianum; *Nam de Carthagine tacere satius puto, quàm parum dicere?*

* Eandem historiam vide apud Plinium l. 35. c. 10. apud Valerium l. 8. c. 11. In Jugurt.

Propter quæ mihi semper moris fuit, quàm minimè alligare me ad præcepta quæ καθολικά vocant, id est (ut dicamus quomodo possumus) universalialia, vel perpetualia. Rarò enim reperitur hoc genus, ut non labefactari parte aliqua, aut subrui possit. Sed de his plenius suo quicque loco tractabimus. Interim nolo se juvenes satis instructos, si quem ex his qui breves plerumque circumferuntur, artis libellum edidicerint, & velut decretis (3) Technicorum tutos putent. Multo labore, assiduo studio, varia exercitatione, plurimis experi-

(1) Dat motum & velut animam tis. Turn. rebus arte fictis.

(2) Myro optimus statuarius. Discobolos, id est, discum jaciens. Qua in statua mirè expressit nixum & conatum hominis discum jacere molien-

(3) Technicos appellat illos qui præcepta artis, & universales præceptiones tradebant, iisque supersticiosè addicti erant.

mentis, altissima prudentia, præsentissimo consilio constat ars dicendi. Sed adjuvatur his quoque, si tamen rectam viam, non unam orbitam monstrent: à qua declinare qui crediderit nefas, patiaturs neceſſe eſt illam per funes ingredientium tarditatem. Itaque, & ſtratum militari labore iter ſæpe deferimus, compendio ducti: &, ſi rectum limitem ruptis torrentibus pontes inciderint, circumire cogemur: &, ſi janua tenebitur incendio, per parietem exhibimus. Latè fuſum opus eſt, & multiplex, & propè quotidie novum, & de quo nunquam dicta erunt omnia. Quæ ſint tamen tradita, quid ex his optimum, & ſi quid mutari, adjici, detrahi melius videbitur, dicere experiar.

CAPUT XV.

DIVISIO TOTIUS OPERIS.

RHETORICE ſic, ut opinor, optimè dividetur, ut de arte, de artifice, de opere dicamus. Ars erit, quæ diſciplinâ percipi debet: ea eſt bene dicendi ſcientia. Artifex eſt, qui percipit hanc artem, id eſt orator, cujus eſt ſumma, bene dicere. Opus, quod efficitur ab artifice, id eſt bona oratio. Hæc omnia rurfus diducuntur in ſpecies. Sed illa ſequentia ſuo loco: nunc quæ de prima parte tractanda ſunt, ordiar.

CAPUT XVI.

REFUTATIS ALIORUM SENTENTIIS, DOCET RHETORICAM ESSE SCIENTIAM BENE DICENDI; EJUS FINEM, BENE DICERE.

ANTE omnia, quid ſit rhetorice: quæ finitur quidem variè, ſed quæſtionem habet duplicem: aut enim de (1) qualitate ipſius rei, aut de (2) comprehenſione verborum diſſenſio eſt. Prima ac præcipua opinionum circa hoc diſſentia, quòd alii malos quoque viros poſſe oratores dici putant: alii (quorum nos ſententiæ accedimus) nomen hoc, artémque de qua loquimur, bonis demum tribui volunt.

Qui autem dicendi facultatem à majore ac magis expetenda vitæ laude ſecernunt, . . hi ferè aut in perſuadendo, aut in dicendo appoſitè ad perſuadendum, poſitum orandi munus ſunt arbitrati. Id enim fieri poteſt ab eo quoque, qui

(1) Bona ne ſit, an mala.

(2) Quibuſnam verbis definiri debeat.

vir bonus non fit. Est igitur frequentissimus (1) finis rhetorices, vis persuadendi. Hæc opinio originem ab Isocrate (si tamen re vera ars quæ circumfertur, ejus est) duxit. Qui cum longè sit à voluntate infamantium oratoris officia, finem artis temerè comprehendit, dicens esse rhetoricen, persuadendi opificem, id est, *παθῆς δημιουργόν*. Apud Platonem quoque Gorgias in libro qui nomine ejus inscriptus est, idem ferè dicit : sed hanc Plato illius opinionem vult accipi, non suam.

1. de Orat. 260. Cicero pluribus locis scripsit, oratoris officium esse, dicere appositè ad persuadendum. In rhetoricis etiam, quos sine dubio ipse non probat, finem facit persuadere.

Verùm & pecunia persuadet, & gratia, & auctoritas dicentis, & dignitas, & postremò aspectus etiam ipse sine voce, quo vel recordatio meritorum cujusque, vel facies aliqua miserabilis, vel formæ pulcritudo sententiam dictat. Nam &

2. de Orat. 195. (2) M. Aquilium defendens Antonius, cum scissa veste cicatrices, quas is pro patria pectore adverso suscepisset, ostendit ; 7. Ver. 31. non orationis habuit fiduciam, sed oculis populi Romani vim attulit : quem illo ipso aspectu maximè motum in hoc ut ab-

1. de Orat. 227, 228. solveret reum, creditum est. Sergium quidem Galbam miseratione sola, qua non suos modò liberos parvulos in concionem produxerat, sed Galli etiam Sulpitii filium suis ipse manibus circumtulera, elapsum esse, cum aliorum monumentis, tum Catonis oratione testatum est. Et Phrynen non Hyperidis actione quanquam admirabili, sed aspectu corporis, quod illa speciosissimum alioqui, diductâ nudaverat tunicâ, putant periculo liberatam. Quæ si omnia persuadent, non est hic, de quo locuti sumus, idoneus finis.

Ideoque diligentiores visi sunt sibi, qui cum de rhetorice idem sentirent, existimaverunt eam, vim dicendo persuadendi. Quem finem Gorgias in eodem de quo suprâ diximus libro, velut coactus à Socrate, dicit. A quo non dissentit Theodectes, si ipsius id opus est quod de rhetorice nomine ejus inscribitur : si, ut creditum est, Aristotelis : in quo est, finem esse rhetorices, ducere homines dicendo in id quod actor velit. Sed ne hîc quidem satis est comprehensum. Persuadent enim dicendo, vel ducunt in id quod volunt, alii quoque, ut meretrices, adulatores, corruptores. At contrâ non persuadet semper orator : ut interim non sit proprius hic finis ejus, interim sit communis cum iis qui ab oratore procul absunt.

Lib. 1.
Rhet.

Quidam recesserunt ab eventu, sicut Aristoteles, qui dicit : *Rhetorice est vis inveniendi omnia in oratione persuasibilia*. Qui

(1) Definitio.

(2) Legitur in M. C. Manium Aquilium.

finis & illud vitium de quo suprà diximus, habet : & insuper, quòd nihil nisi inventionem complectitur, quæ fine elocutione non est oratio. . .

Apparet ex Gorgia Platoni non rhetoricen videri malam, sed eam veram nisi iusto ac bono non contingere. Adhuc autem in Phædro manifestius facit hanc artem consummari citra iustitiæ quoque scientiam non posse, cui opinioni nos quoque accedimus. An aliter defensionem Socratis, & eorum qui pro patria ceciderant, laudem scripsisset ? quæ certè sunt oratoris opera. Sed in illud hominum genus, quod facultate dicendi malè utebatur, invecus est. Nam & Socrates inhonestam sibi credidit orationem quam ei Lyfias reo composuerat : & tum maximè scribere (1) litigatoribus, quæ illi pro se ipsi dicerent, erat moris : atque ita juri, quo non licebat pro altero agere, fraus adhibebatur. Doctores quoque ejus artis parum idonei Platoni videbantur, qui rhetoricen à iustitia separarent, & veris credibilia præferrent. Nam id quòque dicit in Phædro. . . .

Hi sunt ferè fines maximè illustres, & de quibus præcipuè disputatur. Nam omnes quidem persequi, nec attinet, nec possum, cùm pravum quoddam (ut arbitror) studium circa scriptores artium extiterit, nihil eisdem verbis quæ prior aliquis occupasset finiendi : quæ ambitio procul aberit à me. Dicam enim non utique quæ invenero, sed quæ placebunt. Sicut hoc, rhetoricen esse bene dicendi scientiam : cùm reperto quod est optimum, qui quærit aliud, pejus velit. His approbatis, simul manifestum est illud quoque, quem finem, vel quid summum & ultimum habeat rhetorice, quod τέλοϛ dicitur, ad quod omnis ars tendit. Nam si est ipsa bene dicendi scientia, finis ejus & summum est, bene dicere.

CAPUT XVII.

AN UTILIS SIT RHETORICE.

I. Refellit quæ contra Rhetoricam dicuntur. II. Affert egregiam laudem Eloquentiæ.

I. **SEQUITUR** quæstio, an utilis rhetorice. Nam quidam vehementer in eam invehi solent : &, quod sit indignissimum, in accusationem orationis utuntur orandi viribus : Eloquentiam esse quæ pœnis eripiat scelestos, cujus fraude damnentur interim boni, consilia ducantur in pejus : nec seditiones modò turbæque populares, sed bella etiam inexpia-

(1) Cùm litigatores ipsi causam suam dicere cogerentur, erat moris ut eis alii orationes scriberent.

Aristoph.
in Nub.

† *Ald.*
legit, Ly-
fiam.

bilis excitentur: cujus denique tum maximè sit usus, cum pro falsis contra veritatem valet. Nam & Socrati obijciunt comici, docere eum quomodo pejorem causam meliorem faciat: & contra † Tisiam & Gorgiam similia dicit polliceri Plato. Et his adjiciunt exempla Græcorum Romanorumque, & enumerant qui perniciosâ non singulis tantum, sed rebus etiam publicis, usi eloquentiâ, turbaverint civitatum status, vel everterint: eoque & Lacedæmoniorum civitate expulsam, & Athenis quoque, ubi actor movere affectus vetabatur, velut recisam orandi potestatem.

Quo quidem modo nec duces erunt utiles, nec magistratus, nec medicina, nec ipsa denique sapientia. Nam & dux, Flaminus; & Gracchi, Saturnini, Glauciæ, magistratus; & in medicis, venena; & in iis qui philosophorum nomine malè utuntur, gravissima nonnunquam flagitia deprehensa sunt. Cibos aspernemur, attulerunt sæpe valetudinis causas. Nunquam tecta subeamus, super habitantes aliquando procumbunt. Non fabricetur militi gladius; potest uti eodem ferro latro. Quis nescit, ignes, aquas, sine quibus nulla sit vita, & (ne terrenis immorer) Solem, Lunamque præcipua siderum, aliquando etiam nocere?

† *Vide*
præclaram
quoque elo-
quentiæ
laudem l. 1.

de Or. 30.

34.

l. 2. 33.

36. l. 1. de

Inuv. 1.

5.

II. † NUM igitur negabitur deformem Pyrrhi pacem cæcus ille Appius dicendi viribus diremisse? Aut non divina M. Tullii eloquentia & contra leges Agrarias popularis fuit? & Catilinæ fregit audaciam? & supplicationes, qui maximus honor victoribus bello ducibus datur, in toga meruit? Non perterritos militum animos frequenter à metu revocat orator? & tot pugnandi pericula ineuntibus, laudem vita potiore esse persuadet? Neque verò me Lacedæmonii aut Athenienses magis moverint, quam populus Romanus, apud quem summa semper oratoribus dignitas fuit. Equidem nec urbium conditores reor aliter effecturos fuisse, ut vaga illa multitudo coiret in populos, nisi docta voce commota: nec legum repertores sine summa vi orandi consecutos, ut se ipsi homines ad servitutem juris astringerent. Quin ipsa vitæ præcepta, etiam si naturâ sunt honesta, plus tamen ad formandas mentes valent, quoties pulcritudinem rerum claritas orationis illuminat. Quare etiam si in utramque partem valent arma facundia, non tamen est æquum id haberi malum, quo bene uti licet.

Verum hæc apud eos fortasse quærantur, qui summam rhetorices ad persuadendi vim retulerunt. Si verò est bene dicendi scientia, quem nos finem sequimur, ut sit orator in primis vir bonus, utilem certè eam esse confitendum est. Et

* *Princeps*
deest in
MSS.

hercle Deus ille * princeps parens rerum, fabricatorque mundi, nullo magis hominem separavit à cæteris, quæ quidem

mortalia essent, animalibus, quàm dicendi facultate. Nam corpora quidem magnitudine, viribus, firmitate, patientiâ, velocitate præstantiora in illis mutis videmus; eadem minùs egere acquisitæ extrinsecus opis. Nam & ingredi citiùs, & pasci, & tranare aquas citra docentem naturâ ipsa sciunt. Et pleraque contra frigus ex suo corpore vestiuntur, & arma his ingenita quædam, & ex obvio ferè victus: circa quæ omnia multus hominibus labor est. Rationem igitur nobis præcipuam dedit, ejusque nos socios esse cum diis immortalibus voluit. Sed ipsa ratio neque tam nos juvaret, neque tam esset in nobis manifesta: nisi, quæ concepissemus mente, promere etiam loquendo possemus: quod magis deesse cæteris animalibus, quàm intellectum & * cogitationem quandam videmus. Nam & moliri cubilia, & nidos texere, & educare foetus, & excludere, quin etiam reponere in hiemem alimenta, opera quædam nobis inimitabilia, qualia sunt cerarum & mellis, efficere, nonnullius fortasse rationis est: sed quia carent sermone quæ id faciunt, muta atque irrationabilia vocantur. Denique homines quibus negata vox est, quantum adjuvat animus ille cælestis?

* Alii legunt: cognitionem.

Quare si nihil à diis oratione melius accepimus, quid tam dignum cultu ac labore ducamus? aut in quo malimus præstare hominibus, quàm quo ipsi homines cæteris animalibus præstant? Eo quidem magis, quòd † nulla in parte plenius labor gratiam refert. Id adeo manifestum erit, si cogitaverimus, unde, & quousque jam provecta sit orandi facultas, & adhuc augeri potest. Nam ut omittam, defendere amicos, regere consiliis senatum, populum, exercitum in quæ velit ducere, quàm sit utile, conveniâtque bono viro: nonne pulchrum vel hoc ipsum est, ex communi intellectu, verbisque quibus utuntur omnes, tantum assequi laudis & gloriæ, ut non loqui & orare, sed, quod Pericli contigit, fulgurare ac tonare videaris?

† Legitur in MSS. nulla in arte.

CAPUT XVIII.

AN RHETORICE SIT ARS.

Refutatis quæ contrà dicuntur, statuit Rhetorice esse artem.

FINIS non erit, si expatiari parte in hac, & indulgere voluptati velim. Transeamus igitur ad eam quæstionem quæ sequitur, an † rhetorice ars sit. Quod quidem adeo ex iis qui præcepta dicendi tradiderunt, nemo dubitavit, ut etiam ipsis librorum titulis testatum sit scriptos eos *de arte rhetorica*: Cicero verò etiam quæ rhetorice vocetur, esse artificiosam elo-

† Vide l. 2. de Orat. 30, 31, 32.

1. de In-
vent. 6.

quentiam dicat. Quod non oratores tantum vindicaverunt, ut studiis aliquid suis præstitisse videantur: sed cum his philosophi & Stoici & Peripatetici plerique consentiunt. Ac me dubitasse confiteor, an hanc partem quæstionis tractandam putarem. Nam quis est adeo non ab eruditione modò, sed à sensu remotus hominis, ut fabricandi quidem, & texendi, & è luto vasa ducendi artem putet: rhetoricen autem, maximum ac pulcherrimum (ut suprà diximus) opus, in tam sublime fastigium existimet sine arte venisse? Equidem illos qui contrà disputarunt, non tam id sensisse quod dicerent, quàm exercere ingenia materiæ difficultate credo voluisse: sicut (1) Polycratem cum Busirim laudaret, & Clytemnestram: quamquam is, quod his dissimile * non esset, composuisse orationem quæ est habità contra Socratem, dicitur.

* Legitur
in MSS.
non est.

2 de Orat.
32.

Quidam naturalem esse rhetoricen volunt, & tamen adjuvari exercitatione non diffitentur: ut in libris Ciceronis de Oratore dicit Antonius, Observationem quandam esse, non artem. Quod non ideo, ut pro vero accipiamus, est positum: sed ut Antonii persona fervetur, qui dissimulatio artis fuit.

Hanc autem opinionem habuisse Lyfias videtur: cujus sententiæ talis defensio est, quòd indocti, & barbari, & servi pro se cum loquuntur, aliquid dicant simile principio, narrent, probent, refutent, & (quod vim habeat epilogi) deprecentur. Deinde adjiciunt illas verborum cavillationes: Nihil quod ex arte fiat, ante artem fuisse: atqui dixisse homines pro se, & in alios semper: doctores artis serò & circa Tisiam & Coraca primum repertos: orationem igitur ante artem fuisse, eoque artem non esse. Nos porro quando coeperit hujus rei doctrina, non laboramus exquirere: quanquam apud * Homerum & præceptorem Phœnicem tum agendi tum etiam loquendi, & oratores plures, & omne in tribus ducibus orationis genus, & certamina quoque proposita eloquentiæ inter juvenes invenimus: quin in cælatura clypei Achillis & lites sunt & actores.

* Phœnix,
Iliad. I.
feu l. 9.
443. Tres
duces, eo-
dem lib. 9.
Certami-
na elo-
quentiæ
proposita
inter juve-
nes, II.
O. feu lib.
15. 283.
Clypeus,
II. Σ. feu
l. 18. v.
497—508

Illud admonere fatis est, omnia quæ ars consummarit, à natura initia duxisse: aut tollatur medicina, quæ ex observatione salubrium atque his contrariorum reperta est; &, ut quibusdam placet, tota constat experimentis. Nam & vulnus deligavit aliquis antequam hæc ars esset: & febrem quiete & abstinentia, non quia rationem videbat, sed quia id valetudo

(1) Polycrates Atheniensis fuit, qui inopia coactus est in Cypro Sophistam agere. Laudavit Busirim, quam orationem Isocrates in Busiride damnat, ac Polycrati exemplum præscribit,

quod in laudando Busiride sequi debeat. *Turn.* Busiris autem, tyrannus Ægypti, qui homines ad aram mactare consueverat.

ipsa † coegerat, mitigavit. Nec fabrica sit ars: casus enim † *Legitur in MSS.* primi illi sine arte fecerunt. Nec musica: cantatur † ac fal- *cogebat.* tatur per omnes gentes aliquo modo. Ita si rhetorice vocari † *Ac salta-* debet sermo quicumque, fuisse eam antequam esset ars, con- *tur, deest in MSS.* fitebor. Si verò non quisquis loquitur, orator est, & tum non tanquam oratores loquebantur: necesse est oratorem factum arte, nec ante artem fuisse, fateantur.

Quo illud quoque excluditur, quod dicunt: Non esse artis id quod faciat qui non didicerit; dicere autem homines & qui non didicerunt. Ad cuius rei confirmationem afferunt (1) Demadem remigem & (2) Æschinem hypocriten oratores fuisse. Falsò: nam neque orator esse, qui non didicit, potest: & hos serò potius quàm nunquam didicisse quis dixerit. Quanquam Æschines ab initio sit versatus in literis, quas pater ejus etiam docebat: Demadem neque non didicisse certum sit, & continua dicendi exercitatio potuerit tantum, quantumscunque postea fuit, fecisse. Nam id potentissimum discendi genus est. Sed & præstantiorem, si didicisset, futurum fuisse dicere licet. Neque enim orationes scribere est ausus, ut eum multum valuisse in dicendo sciamus. . . .

Altera est calumnia, nullam artem falsis assentiri opinionibus, quia constitui sine præceptione non possit, quæ semper vera sit: rhetorice assentiri falsis: non esse igitur artem. Ego rhetorice nonnunquam dicere falsa pro veris confitebor, sed non ideo in falsa quoque esse opinione concedam: quia longè diversum est, sibi ipsi quid videri, & ut alii videatur efficere. Nam & imperator falsis utitur sæpe; ut Annibal, cùm *Liv. l. 22. n. 16 & 17.* inclusus à Fabio, sarmentis circum cornua boum deligatis, incensisque, per noctem in adversos montes agens armenta, speciem hosti abeuntis exercitus dedit: sed illum fefellit; ipse quid verum esset, non ignoravit. Nec verò Theopompus La- *Val. l. 4. c. 6.* cædæmonius, cùm permutato cum uxore habitu è custodia ut mulier evasit, falsam de se opinionem habuit, sed custodibus præbuit. Item orator cùm falso utitur pro vero, scit esse falsum, eoque se pro vero uti: non ergo falsam habet ipse opinionem, sed fallit alium. Nec Cicero cùm se tenebras offudisse iudicibus in causa Cluentii gloriatus est, nihil ipse vidit. Et pictor cùm vi artis suæ efficit, ut quædam eminere in opere, quædam recessisse credamus, ipse ea plana esse non nescit.

(1) Demades, orator Atheniensis, nautæ filius fuit, nec à patre ad Rhetores est missus, sed remex factus. *Turn.*

(2) Æschines filius Atrometi literatoris, primùm hypocrita fuit; id est actor personarum in theatro; postea scriba; postremò Rhetor. *Turn.*

Aiunt etiam, Omnes artes habere finem aliquem propositum, ad quem tendant: hunc modò nullum esse in rhetorice, modò non præstari eum qui promittatur. Mentiuntur. Nos enim esse finem jam ostendimus, & quis esset diximus. Præstabit hunc semper orator: semper enim bene dicet. Firmum autem hoc quod opponitur, adversus eos fortasse sit, qui persuadere finem putaverunt. Noster orator, arsque à nobis finita, non sunt posita in eventu. Tendit quidem ad victoriam qui dicit: sed cùm bene dixit, etiamsi non vincat, id quod arte continetur, effecit. Nam & gubernator vult salvâ nave in portum pervenire: si tamen tempestate fuerit abreptus, non ideo minùs erit gubernator, dicetque notum illud, (1) *Dum clavum rectum teneam*. Et medicus * sanitatem ægri petit: si tamen aut valetudinis vi, aut intemperantia ægri, aliòve quo casu summa non contingit, dum ipse omnia secundùm rationem fecerit, medicinæ fine non excidit. Ita oratori bene dixisse finis est. Nam est ars ea, ut post paulum clariùs ostendamus, in actu posita, non in effectu. Ita falsum erit illud quoque quod dicitur: Artes scire quando sint finem consecutæ, rhetorice nescire. Nam se quisque bene dicere intelligit.

* Legitur
in MSS.
sanitatem
ægro pro-
mittit.

pag. 69.

+ Vide
notam in
c. 1. l. 12.
ubi de men-
dacio fusiùs
agitur.

Uti etiam vitiis rhetorice, quod ars nulla faciat, criminantur: quia & falsum dicat, & affectus moveat. Quorum neutrum est turpe, cùm ex bona ratione proficiscitur: ideòque nec vitium. Nam & † mendacium dicere, etiam sapienti aliquando concessum est: & affectus, si aliter ad æquitatem perducere iudex non poterit, necessariò movebit orator. Imperiti enim judicant, & qui frequenter in hoc ipsum fallendi sunt, ne errent. Nam si mihi sapientes iudices dentur, sapientum conciones, atque omne concilium, nihil invidia valeat, nihil gratia, nihil opinio præsumpta, falsique testes: perquam sit exiguus eloquentiæ locus, & propè in solâ delectatione ponatur. Sin & audientium mobiles animi, & tot malis obnoxia veritas, arte pugnandum est, & adhibenda quæ profunt. Nec enim qui rectâ viâ depulsus est, reduci ad eam nisi alio flexu potest. . .

Hæc sunt præcipua quæ contra rhetorice dicantur: alia & minora, & tamen ex his fontibus derivata. Confirmatur autem eam esse artem breviter. Nam five (ut Cleanthes voluit) ars est potestas, viam ac ordinem efficiens; esse certam viam atque ordinem in bene dicendo nemo dubitaverit: five ille ab omnibus ferè probatus finis observatur, artem constare ex

(1) Videtur Hemistichium è poeta Ennio. *Dum clavum rectum teneam, quopiam sumptum* Nonnulli citant ex *navimque gubernem. Eras.* in Adag.

præceptionibus consentientibus & coexercitatis ad finem vitæ utilem, jam ostendimus nihil non horum in rhetorice inesse. Quid quòd & inspectione & exercitatione, ut artes cæteræ, constat? Nec potest ars non esse, si ars est dialectice, quod ferè constat; cùm ab ea specie magis quàm genere differat. Sed nec illa omittenda sunt, qua in re alius se inartificialiter, alius artificialiter gerat, in ea esse artem: & in eo quod qui didicerit, meliùs faciat, quàm qui non didicerit, esse artem. Atqui non solùm doctus indoctum, sed etiam doctior doctum in rhetorices opere superabit: neque essent ejus aliter tam multa præcepta, tàmque magni qui docerent. Id quod cùm omnibus confitendum est, tum nobis præcipuè, qui rationem dicendi à bono viro non separamus.

CAPUT XIX.

EX QUO GENERE ARTIUM SIT RHETORICE.

CUM sint autem artium aliæ positæ in inspectione, id est cognitione & æstimatione rerum, qualis est astrologia, nullum exigens actum, sed ipso rei cujus studium habet intellectu contenta, quæ θεωρητικὴ vocatur: aliæ in agendo, quarum in hoc finis est, & ipso actu perficitur, nihilque post actum operis relinquit, quæ πρακτικὴ dicitur, qualis est saltatio: aliæ in effectū, quæ operis quod oculis subjicitur, consummatione finem accipiunt; quam ποιητικὴν appellamus, qualis est pictura: ferè judicandum est rhetorice in actu consistere. Hoc enim quod est officii sui perficit: atque ita ab omnibus dictum est.

Mihi autem videtur etiam ex illis cæteris artibus multum assumere. Nam & potest aliquando ipsa res per se inspectione esse contenta. Erit enim rhetorice in oratore etiam tacente: & si defierit agere, vel proposito, vel aliquo casu impeditus, non magis desinet esse orator, quàm medicus qui curandi fecerit finem. Nam est aliquis, ac nescio an maximus etiam ex secretis studiis fructus, ac tum pura voluptas literarum, cùm ab actu, id est opere recefferunt, & contemplatione sui fruuntur. Sed effectivè quoque aliquid simile, scriptis orationibus, vel historiis, quod ipsum opus in parte oratoria meritò ponimus, consequetur.

Si tamen una ex tribus artibus habenda sit, quia maximus ejus usus actu continetur, atque est in eo frequentissima, dicatur activa vel administrativa. Nam & hoc ejusdem rei nomen est.

C A P U T XX.

UTRUM PLUS CONFERAT ELOQUENTIÆ, ARS AN NATURÆ.

* Vide l. 1.
de Orat.
113.—
116.

SCIO quæri etiam, * naturæne plus ad eloquentiam conferat, an doctrina. Quod ad propositum quidem nostri operis nihil pertinet: nec enim consummatus orator nisi ex utraque fieri potest. Plurimum tamen referre arbitror, quam esse quæstionem in hoc loco velimus. Nam si parti utrilibet omnino alteram detrahas, natura etiam sine doctrina multum valebit, doctrina nulla esse sine natura poterit. Sin ex pari coeant, in mediocribus quidem utrisque majus adhuc naturæ credam esse momentum, consummatos autem plus doctrinæ debere quàm naturæ putabo: sicut terræ nullam fertilitatem habenti, nihil optimus agricola profuerit, è terra uberi utile aliquid etiam nullo colente nascetur. At in solo fœcundo plus cultor, quàm ipsa per se bonitas soli efficiet. Et si Praxiteles signum aliquod ex (1) molari lapide conatus esset exculpere, Parium marmor mallet rude: at si illud idem artifex expolisset, (2) plus in manibus fuisset, quàm in marmore. Denique natura materiæ, ars doctrinæ est. Hæc fingit, illa fingitur. Nihil ars sine materia: materiæ etiam sine arte pretium est. Ars summa, materiâ optimâ melior.

C A P U T XXI.

AN VIRTUS SIT RHETORICE.

ILLA quæstio est major, an ex mediis artibus, quæ neque laudari per se, neque vituperari possunt, sed utiles aut secus secundum mores utentium fiunt, habenda sit rhetorice: an sit, ut compluribus etiam philosophorum placet, virtus.

Equidem illud quod in studiis dicendi plerique exercuerunt & exercent, aut nullam artem, quæ ἀτεχνία nominatur, puto; (multos enim video sine ratione, sine literis, quâ vel impudentia vel fames duxit, ruentes) aut malam quasi artem, quam κακοτεχνίαν dicimus: nam & fuisse multos, & esse nonnullos existimo, qui facultatem dicendi ad hominum perniciem converterint. Ματαιοτεχνία quoque est quædam, id est supervacua artis imitatio, quæ nihil sanè nec boni nec mali habeat, sed vanum laborem: qualis illius fuit qui grana ci-

(1) Molari lapide nihil asperius, & ad sculpendas imagines minùs aptum. (2) Majus pretium duceret ab artificis labore & peritia, quàm à materia.

ceris ex spatio distante missa, in acum continuè & sine frustratione inferebat: quem cùm spectasset Alexander, donasse eum dicitur ejusdem leguminis modio. Quod quidem præmium fuit illò opere dignissimum. His ego comparandos existimo, qui in declamationibus, quas esse veritati dissimillimas volunt, ætatem multo studio ac labore consumunt. Verùm hæc quam instituere conamur, & cujus imaginem animo concepimus, quæ bonò viro convenit, quæque est vera rhetorice, virtus erit.

Quod philosophi quidem multis & acutis conclusionibus colligunt; mihi verò etiam planiore, ac propriè nostra probatione videtur esse perspicuum. Ab illis hæc dicuntur: Si consonare sibi in faciendis ac non faciendis, virtutis est, quæ pars ejus prudentia vocatur, eadem in dicendis ac non dicendis erit. Et, si virtutes sunt, ad quas nobis etiam antequam doceremur, initia quædam ac semina sunt concessa naturâ; ut ad justitiam, cujus rusticis quoque ac barbaris apparet aliqua imago: nos certè sic esse ab initio formatos, ut possemus orare pro bonis, etiamsi non perfectè, tamen ut inessent quædam (ut dixi) semina ejus facultatis, manifestum est. Non eadem autem his natura artibus est, quæ à virtute sunt remotæ. Itaque cùm duo sint genera orationis, altera perpetua, quæ rhetorice dicitur; altera concisa, quæ dialectice, quas quidem Zenon adeo conjunxit, ut hanc compressæ in pugnum manus, illam explicitæ diceret similem; etiam disputatrix virtus erit: adeo de hac, quæ speciosior atque apertior est, nihil dubitabitur.

Sed pleniùs hoc idem atque apertiùs intueri ex ipsis operibus volo. Nam quid orator in laudando faciet, nisi honestorum ac turpium peritus: aut in suadendo, nisi utilitate proposita & perspecta: aut in judiciis, si justitiæ sit ignarus? Quid? non fortitudinem postulat res eadem, cùm sæpe contra turbulentas populi minas, sæpe cum periculosa potentium offensa, nonnunquam, ut in judicio Miloniano, inter circumfusa militum arma dicendum sit? ut, si virtus non est, ne perfecta quidem esse possit oratio.

Quòd si ea in quoque animalium est virtus, qua præstat cætera vel pleraque, ut in leone impetus, in equo velocitas; hominem porrò ratione atque oratione excellere cæteris certum est: cur non tam in eloquentia, quàm in ratione virtutem ejus esse credamus? Rectèque hoc apud Ciceronem differit Crassus; *Est enim eloquentia una quædam de summis virtutibus.* 3. de Orat. Et ipse Cicero, in sua persona, cùm ad Brutum in epistolis, 55. tum aliis etiam locis, virtutem eam appellat.

At procœmium aliquando, & narrationem dicit malus homo, & argumenta, sic, ut nihil sit in his requirendum. Nam & latro pugnabit acriter, virtus tamen erit fortitudo: & tormenta sine gemitu feret malus servus, tolérantia tamen doloris laude sua non carêbit. Multa fiunt eadem, sed aliter. Sufficiant igitur hæc, quia de utilitate supra tractavimus.

C A P U T XXII.

MATERIA RHETORICÆ RES OMNES QUÆ EI AD DICENDUM SUBJECTÆ ERUNT.

EGO (neque id sine auctoribus) materiam esse rhetorices judico, omnes res quæcunque ei ad dicendum subjectæ erunt. Nam Socrates apud Platonem dicere Gorgiæ videtur, non in verbis esse materiam, sed in rebus. Et in Phædro palam, non in judiciis modò & concionibus, sed in rebus etiam privatis ac domesticis rhetorice esse demonstrat. Quo manifestum est, hanc opinionem ipsius Platonis fuisse. Et Cicero quodam loco materiam rhetorices vocat res quæ subjectæ sunt ei, (1) sed certas. demum putat esse subjectas. Alio verò, de omnibus rebus oratori dicendum arbitratur, his quidem verbis: *Quanquam vis oratoris, professioque ipsa bene dicendi hoc suscipere ac polliceri videatur, ut omni de re, quæcunque sit proposita, ornatè ab eo copiosèque dicatur.* Atque adhuc alibi: *Verum enim oratori, quæ sunt in hominum vita (quandoquidem in ea versatur orator, atque ea est ei subjecta materia) omnia quæsitæ, audita, lecta, disputata, tractata, agitata esse debent.*

Hanc autem quam nos materiam vocamus, id est res subjectas, quidam modò infinitam, modò non propriam rhetorices esse dixerunt: eamque artem circumcurrentem vocaverunt, quòd in omni materia diceret. Cum quibus mihi minima pugna est. Nam de omni materia dicere eam fatentur: propriam habere materiam, quia multiplicem habeat, negant. Sed neque infinita est, etiam si est multiplex: & aliæ quoque artes minores habent multiplicem materiam, velut architectonice: nam ea in omnibus quæ sunt ædificio utilia versatur; & cælatura, quæ auro, argento, ære, ferro, opera efficit. Nam sculptura etiam lignum, ebur, marmor, vitrum, gemmas, præter ea quæ suprà dixi, complectitur. Neque proptinus non est materia rhetorices, si in eadem versatur & alius.

(1) Hoc idem argumentum fusiùs tractat Cicero lib. 1, de Orat. à num. 45. ad 74.

Nam si quæram quæ sit materia statuarii, dicetur æs: si quæram quæ sit excusoris, id est ejus fabricæ, quam * Græci^{* Intelligit fabros vasorum.} χαλκευτικὴν vocant, similiter æs esse respondeant. Atqui plurimum statuis differunt vasa. Nec medicina ideo non erit ars, quia unctio & exercitatio cum palæstrica, ciborum verò qualitas etiam cum coquorum ei sit arte communis.

Quòd verò de bono, utili, justo differere, philosophiæ officium esse dicunt, non obstat. Nam cùm philosophum dicunt, hoc accipi volunt, virum bonum. Cur igitur oratorem, quem à bono viro non separo, in eadem materia versari mirer? Cùm præsertim primo libro jam ostenderim, philosophos omissem hanc ab oratoribus partem occupasse, quæ rhetorices propria semper fuisset, ut illi potius in nostra materia versentur. Denique cùm sit dialectices materia de rebus subjectis disputare, sit autem dialectices oratio concisa; cur non eadem perpetuæ quoque materia videatur?

Solet à quibusdam & illud poni; Omnium igitur artium peritus erit orator, si de omnibus ei dicendum est. Possem hîc Ciceronis respondere verbis: apud quem hoc invenio: *Mea quidem sententia nemo esse poterit omni laude cumulatus orator, nisi erit omnium rerum magnarum atque artium scientiam consecutus.* ^{1. de Orat. 20.} Sed mihi satis est, ejus esse oratorem rei, de qua dicit, non inscium. Neque enim omnes causas novit, & debet posse de omnibus dicere. De quibus ergo dicet? de quibus didicit. Similiter de artibus quoque, de quibus dicendum erit, interim discet: & de quibus didicerit, dicet.

Quid ergo? aut faber de fabrica meliùs, aut de musice musicus, si nesciat orator quid sit de quo quæramur? planè meliùs. Nam & litigator rusticus illiteratusque de causa sua meliùs, quàm orator qui nesciet quid in lite sit, dicet. Sed accepta à musico, à fabro, sicut à litigatore, meliùs orator quàm ipse qui docuerit. Verùm & faber cùm de fabrica, & musicus cùm de musica, si quid confirmationem desideraverit, dicet; non erit quidem orator, sed faciet illud quasi orator: sicut cùm vulnus imperitus deligabit, non erit medicus, sed faciet ut medicus.

An hujusmodi res nec in laudem, nec in deliberationem, nec in judicium veniunt? Ergo cùm de faciendo portu (1) Hostiensis deliberatum est, non debuit dicere sententiam orator? atqui opus erat ratione architectorum. Livores & tumores in corpore, cruditatis an veneni signa sint, non tractat orator? At est id ex ratione medicinæ. Circa mensuras & numeros non versabitur? Dicamus has geometriæ esse partes.

(1) Illum facere destinaverat Julius Cæsar, perfecit Claudius Imperator.

Equidem omnia ferè posse credo casu aliquo venire in officium oratoris : quod si non accidet, non erunt ei subiecta. Ita sic quoque rectè diximus materiam rhetorices esse omnes res ad dicendum ei subiectas, quod quidem probat etiam sermo communis. Nam cùm aliquid de quo dicamus accepimus, positam nobis esse materiam frequenter etiam præfatione testamur. .

Quæsitum à paucissimis etiam de instrumento est. Instrumentum voco, sine quo formari materia, & in id quod velimus effici opus non possit. Verùm hoc ego non artem credo egere, sed artificem. Neque enim scientia desiderat instrumentum, quæ potest esse consummata, etiamsi nihil faciat : sed ille * opifex, ut cælator cælum, & pictor penicilla. Itaque hæc in eum locum, quo de oratore dicturi sumus, differamus.

* Legitur
in MSS.
artifex.
Lib. 11.
§ 12.

MARCI FABII
QUINTILIANI
DE
INSTITUTIONE ORATORIA

LIBER III.

CAPUT I.

- I. *Monet hunc librum minùs jucunditatis quàm cæteros habiturum.*
II. *Agit de Scriptoribus artis Rhetoricæ, cùm Græcis, tum Romanis.*

I. QUONIAM in libro secundo quæsitum est quid esset rhetorice, & quis finis ejus : artem quoque eam esse, & utilem, & virtutem, ut vires nostræ tulerunt, ostendimus ; materiâque ei res omnes de quibus dicere oporteret, subjecimus : jam hinc unde cœperit, quibus constet, quo quæque in ea modo invenienda atque tractanda sint, exequar. Intra quem modum plerique scriptores artium constiterunt, adeo ut Apollodorus contentus solis judicialibus fuerit.

Nec sum ignarus hoc à me præcipuè, quod hic liber inchoat, opus, studiosos ejus desiderasse, ut inquisitione opinionum, quæ diversissimæ fuerunt, longè difficillimum, ita nescio an minimè legentibus futurum voluptati : quippe quod propè nudam præceptorum traditionem desideret. In cæteris enim admiscere tentavimus aliquid nitoris, non jactandi ingenii gratiâ (namque in id eligi materia poterat uberior) sed ut hoc ipso alliceremus magis juventutem ad cognitionem eorum quæ necessaria studiis arbitrabamur, si ducti jucunditate aliqua lectionis, libentiùs discerent ea, quorum ne jejuna atque arida traditio averteret animos, & aures (præsertim tam delicatas) raderet, verebamus. Qua ratione se Lucretius dicit præcepta philosophiæ carmine esse complexum. Namque hac, ut est notum, similitudine utitur : Lib. 4. 11.
Ec.

*Nam veluti pueris absinthia tetra medentes
Cùm dare conantur, priùs oras pocula circum
Contingunt mellis dulci flavoque liquore :*

Et quæ sequuntur. Sed nunc veremur, ne parum hic liber mellis, & absinthii multum habere videatur, sitque salubrior studiis quàm dulcior.

Quin etiam hoc timeo, ne ex eo minorem gratiam ineat, quòd pleraque non inventa per me, sed ab aliis tradita continebit: habeat etiam quosdam qui contrà sentiant, & adversentur, propterea quòd plurimi auctores, quamvis eodem tenderent, diversas tamen vias munierunt, atque in suam quisque induxit sequentes. Illi autem probant, quaecunque ingressi sunt iter: nec facilè inculcatas pueris persuasiones mutaveris: quia nemo non didicisse mavult quàm discere. Est autem, ut procedente libro patebit, infinita dissensio auctorum, primò ad ea quæ rudia atque imperfecta adhuc erant, adjicientibus quod invenissent scriptoribus: mox, ut aliquid sui viderentur afferre, etiam recta mutantibus.

II. NAM primus post eos, quos poetæ tradiderunt, movisse aliqua circa rhetoricen Empedocles dicitur. Artium autem scriptores antiquissimi Corax & Tisias Siculi, quos insecutus est vir ejusdem insulæ Gorgias Leontinus, Empedoclis (ut traditur) discipulus. Is beneficio longissimæ ætatis (nam centum & novem vixit annos) cum multis simul floruit: ideóque & illorum, de quibus suprà dixi, fuit æmulus, & ultra Socratem usque duravit. Thrasymachus Chalcedonius cum hoc, & Prodicus Chius, & Abderites Protagoras, à quo decem millibus denariorum didicisse artem, quam edidit, Evathlus dicitur; & Hippias Eleus, & quem Palamedas Plato appellat, Alcidamas Eleates. Antiphon quoque & primus omnium orationem scripsit, & nihilominus artem ipse composuit, & pro se dixisse optimè est creditus. Etiam Poly-crates, à quo scriptam in Socratem diximus orationem. Et Theodorus Byzantius, ex iis & ipse quos Plato appellat (1) λογοδιδάλας. Horum primi communes locos tractasse dicuntur, Protagoras, Gorgias, Prodicus, & Thrasymachus. Cicero in Bruto negat ante Periclem scriptum quicquam, quod ornatum oratorium habeat: ejus aliqua ferri. Equidem non reperio quicquam tantæ eloquentiæ famâ dignum. Ideóque minùs miror esse, qui nihil ab eo scriptum putent: hæc autem quæ feruntur, ab aliis esse composita.

His succedere multi: sed clarissimus Gorgiæ auditor Isocrates, quanquam de præceptore ejus inter auctores non convenit. Nos autem Aristoteli credimus. Hinc velut diversæ secari cœperunt viæ. Nam & Isocratis præstantissimi discipuli fuerunt in omni studiorum genere, eoque jam seniore

(1) Qui orationem nimis expolirent.

(octavum enim & nonagesimum implevit annum) pomeridianis scholis (1) Aristoteles præcipere artem oratoriam cœpit, noto quidem illo (ut traditur) versu ex (2) Philocteta frequenter usus.

Ἄισχρόν σιωπᾶν, ἢ Ἰσοκράτην ἑᾶν λέγειν.

Turpe esse tacere, & Isocratem pati dicere.

Ars est utriusque, sed pluribus eam libris Aristoteles complexus est. Eodem tempore Theodectes fuit, de cuius opere suprâ dictum est. Theophrastus quoque Aristotelis discipulus pag. 62. de rhetorice diligenter scripsit : atque hinc vel studiosius philosophi quàm rhetores, præcipuèque Stoicorum ac Peripateticorum principes. Fecit deinde velut propriam Hermagoras viam, quam plurimi sunt secuti ; cui maximè par atque æmulus videtur Athenæus fuisse. Multa pòst Apollonius Molon, multa Areus, multa Cæcilius, & Halicarnassæus Dionysius.

Præcipuè tamen in se converterunt studia Apollodorus Pergamenus, qui præceptor Apolloniæ Cæsaris Augusti fuit : & Theodorus Gadareus, qui se dici maluit Rhodium : quem studiosè audisse, cùm in eam insulam secessisset, dicitur Tiberius Cæsar. Hi diversas opiniones tradiderunt, appellatque inde Apollodorei & Theodorei, ad morem certas in philosophia sectas sequendi. Sed Apollodori præcepta magis ex discipulis cognoscas : quorum diligentissimus in tradendo Latinè fuit C. Valgius, Græcè Atticus. Nam ipsius sola videtur ars edita ad Matium, quia cæteras missa ad Domitium epistola non agnoscit. Plura scripsit Theodorus, cuius auditorem Hermagoram sunt qui viderint.

Romanorum primus (quantùm ego quidem sciam) condidit aliqua in hanc materiam M. Cato ille Censorius ; pòst M. Antonius inchoavit. Nam hoc solum opus ejus, atque id ipsum imperfectum, manet. Secuti minùs celebres, quorum memoriam, si quo loco res poscet, non omittam. Præcipuum verò lumen ficut eloquentiæ, ita præceptis quoque ejus dedit unicum apud nos specimen orandi, docendique oratorias artes, M. Tullius : post quem tacere modestissimum foret, nisi & rhetoricos suos ipse adolescenti sibi elapsos diceret, & in ora- 1 de Orat.

5.

(1) Hoc Cicero fusiùs enarrat l. 3. de Orat. n. 141. *Scholas* autem dicit dissertationes, disputationes, & præceptiones. *Scholas* enim Græci propriè dicunt, non tam ludum literarium, quàm disputationes prælectionesque, & id genus alia ; ut manifestum est ex 1. Tulcul. n. 7. *Turn.*

(2) Annotant hunc versum esse in Philocteta Sophoclis, cùm illic nusquam reperiatur. Porro in illa Trægœdia, quæcunque sit, ait Philoctetes sibi turpe esse tacere, cùm barbari loquantur. Ἄισχρόν σιωπᾶν βαρβάρους ὅταν λέγουν. *Turn.*

toriis hæc minora, quæ plerique desiderant, sciens omisisset. Scripsit de eadem materia non pauca Cornificius, aliqua Stertinius, nonnihil pater Gallio: accuratiùs verò priores Gallione Celsus & Lenas, & ætatis nostræ Virginius, Plinius, Rutilius. Sunt & hodie clari ejusdem operis auctores: qui, si omnia complexi forent, consulissent labori meo: sed parco nominibus viventium: veniet eorum laudi suum tempus; ad posteros enim virtus durabit, non perveniet invidia.

Non tamen post tot ac tantos auctores pigebit meam quibusdam locis posuisse sententiam. Neque enim me cujusquam sectæ, velut quadam superstitione imbutus, addixi: & electuris quæ volent facienda copia fuit. Sicut ipse plurimum in unum conféro inventa, ubicunque ingenio non erit locus, curæ testimonium promeruisse contentus.

C A P U T II.

QUÆ SIT RHETORICES ORIGO.

Initium dicendi dedit natura: initium artis, observatio.

NEC diu nos moretur quæstio, quæ rhetorices origo sit. Nam cui dubium est, quin sermonem ab ipsa rerum natura geniti protinus homines acceperint; quod certè principium est ejus rei: huic studium & incrementum dederit utilitas; summam ratio & exercitatio? Nec video quare curam dicendi putent quidam inde cœpisse, quòd ii qui in discrimen aliquod vocabantur, accuratiùs loqui defendendi sui gratiâ instituerint. Hæc enim ut honestior causa, ita non utique prior est, cùm præsertim accusatio præcedat defensionem: nisi quis dicit etiam gladium fabricatum ab eo priùs qui ferrum in tutelam sui, quàm qui in perniciem alterius comparavit.

Initium ergo dicendi dedit natura: initium artis, observatio. Homines enim sicut in medicina cùm viderent alia salubria, alia insalubria, ex observatione eorum effecerunt artem: ita, cùm in dicendo alia utilia, alia inutilia deprehenderent, notarunt ea ad imitandum vitandúmque, & quædam secundum rationem eorum adjecerunt ipsi quoque: hæc confirmata sunt usu: tum quæ sciebat quisque docuit. Cicero quidem initium orandi conditoribus urbium ac legum latoribus dedit, in quibus fuisse vim dicendi necesse est. Cur tamen hanc primam originem putet, non video, cùm sint adhuc quædam vagæ, & sine urbibus ac sine legibus gentes: & tamen qui sunt in his nati & legationibus fungantur, & accusent aliqua ac defendant, & denique alium alio meliùs loqui credant.

*Lib. 1. de
Invent.
n. 2. & 3.
& l. 1. de
Orat. n.
33.*

CAPUT III.

QUINQUE ESSE PARTES RHETORICÆ.

OMNIS autem orandi ratio, ut plurimi maximique auctores tradiderunt, quinque partibus constat, Inventionem, Dispositionem, Elocutionem, Memoriam, Pronuntiationem sive Actionem: utroque enim modo dicitur. Omnis verò sermo, quo quidem voluntas aliqua enuntiatur, habeat necesse est & rem, & verba. Ac si est brevis & una conclusione finitus, nihil fortasse ultra desideret: at oratio longior plura exigit. Non enim tantum refert, quid, & quomodo dicamus, sed etiam quo loco. Opus ergo est Dispositione. Sed neque omnia quæ res postulat, dicere, neque suo quæque loco poterimus, nisi adjuvante Memoria. Quapropter ea quoque pars quarta erit. Verum hæc cuncta corrumpit, ac propemodum perdit indecora vel voce vel gestu Pronuntiatio. Huic quoque igitur necessario tribuendus est quintus locus. . .

CAPUT IV.

TRIA ESSE GENERA CAUSARUM.

TRIA an plura sint genera causarum ambigitur. Nec dubie propè omnes utique summæ apud antiquos auctoritatis scriptores Aristotelem secuti, qui nomine tantum alio Concionalem pro Deliberativa appellat, hac partitione contenti fuerunt. . . Nobis autem & tutissimum est auctores plures sequi, & ita videtur ratio dictare. Est igitur, unum genus, quo laus ac vituperatio continetur, sed est appellatum à parte meliore Laudativum: idem alii Demonstrativum vocant. . . Alterum est Deliberativum. Tertium, Judiciale. Cæteræ species in hæc tria incidunt genera: nec invenitur ex his ulla, in qua non laudare aut vituperare, suadere aut dissuadere, intendere quid vel depellere debeamus.

Ne his quidem accefferim, qui Laudativam materiam honestorum, Deliberativam utilium, Judicalem justorum quæstione contineri putant, celeri magis ac rotunda usi distributione, quam vera. Stant enim quodammodo mutuis auxiliis omnia. Nam & in laude justitia utilitasque tractantur, & in consiliis honestas: & rarò judicalem inveneris causam, in cujus non parte aliquâ eorum quid, quæ suprà diximus, reperiatur.

CAPUT V.

I. Tria esse officia Oratoris. II. Quaestiones esse vel infinitas, vel finitas.

** Vide Cicer. lib. 2. de Orat. 115. & 128. 129.* I. OMNIS autem oratio constat aut ex his quæ significantur, aut ex his quæ significant, id est rebus & verbis. Facultas orandi consummatur naturâ, arte, exercitatione: cui quartam partem adjiciunt quidam imitationis, quam nos arti subjicimus. Tria * sunt autem quæ præstare debet orator, ut doceat, moveat, delectet... Non semper autem omnia in eam quæ tractabitur materiam cadent. Erunt enim quædam remotæ ab affectibus: qui ut non ubique habent locum, ita quocunque irruerint, plurimum valent...

** Vide lib. 2. de Orat. 133.* II. CONVENIT * quæstiones esse aut infinitas, aut finitas. Infinitæ sunt, quæ remotis personis, & temporibus, & locis, cæterisque similibus, in utramque partem tractantur: quod Græci *θέσις* dicunt, Cicero propositum... Finitæ autem sunt ex complexu rerum, personarum, temporum, cæterorumque. Hæ *ὑποθέσεις* à Græcis dicuntur, causæ à nostris. In his omnibus quæstio videtur circa res personasque consistere.. Amplior est semper infinita: inde enim finita descendit. Quod ut exemplo pateat, infinita est, an uxor ducenda: finita, an Catoni ducenda..

In omni autem speciali utique inest generalis, ut quæ sit prior. Ac nescio an in causis quoque quicquid in quæstionem venit qualitatis, generale sit. Milo Clodium occidit: jure occidit infidiatorem.. Nónne hoc quæritur, an hoc sit jus infidiatorem occidendi?..

Quin etiam in iis quæ ad personam referuntur, ut non est satis generalem tractasse quæstionem, ita perveniri ad speciem, nisi illa prius excussa, non potest. Nam quomodo an sibi uxor ducenda sit, deliberabit Cato, nisi constiterit uxores esse ducendas? Et quomodo an ducere Martiam debeat quæretur, nisi Catoni ducenda uxor est?..

CAPUT VI.

TRIPLICEM ESSE STATUM.

STATUS causæ est id quod & orator præcipuè sibi obtinendum, & judex spectandum maximè intelligit: in hoc enim causa consistit. *.

A plurimis (1) tres sunt facti generales status, conjecturæ, finitionis, qualitatis : quibus & Cicero in Oratore utitur, & omnia quæ aut in controversiam aut in contentionem veniant, contineri putat; (2) fitne, quid sit, quale sit. *.

Ipse me paulum in alia, quàm priùs habuerim, opinione nunc esse confiteor. Et fortasse tutissimum erat famæ modò studenti, nihil ex eo mutare, quod multis annis non sensissem modò, verùm etiam approbasssem. Sed non sustineo esse confcius (3) mihi dissimulanti, in eo præsertim opere, quod ad bonorum juvenum aliquam utilitatem componimus, in ulla parte judicii mei. Nam & (4) Hippocrates clarus arte medicinæ, videtur honestissimè fecisse, qui quosdam errores suos, ne posterì errarent, confessus est. Et M. Tullius non dubitavit aliquos suos jam editos libros aliis postea scriptis ipse damnare, sicut (5) Catulum atque Lucillum, & (6) hos ipsos, de quibus modò sum locutus, artis rhetorices. Etenim supervacuum foret in studiis longior labor, si nihil liceret melius invenire præteritis. Neque tamen ex his quicquam, quæ tum præcepi, supervacuum fuit : ad easdem enim particulas hæc quoque, quæ nunc præcipiam, revertentur. Ita neminem didicisse pœniteat. Colligere tantùm eadem, ac disponere paulo significantiùs conor. Omnibus autem patefactum volo, non me hæc seriùs demonstrare aliis, quàm mihi ipse persuaferim. *.

Credendum est igitur iis, quorum auctoritatem secutus est Cicero, tria esse, quæ in omni disputatione quærantur, An sit, Quid sit, Quale sit. Quod ipsa nobis etiam natura præscribit. Nam primùm oportet subesse aliquid, de quo ambigatur : quod quid sit, & quale sit, certè non potest existi-

(1) De triplici statu vide Cicer. lib. 2. de Orat. 104.—114.

(2) Triplex itaque est status. *Conjecturalis*, in quo quæritur & conjici debet, an sit factum: verbi gratiâ in oratione pro Cœlio quæritur utrum Cœlius venenum Clodiæ paraverit. *Qualitatis*, in quo quæritur quale sit id quod factum esse constat: ut in oratione pro Milone quæritur jure nec-ne Milo Clodium occiderit. *Definitivus*, in quo quæritur & definiri debet quid sit id quod factum est: ut in oratione pro Plancio, an largitio pecuniæ facta ab ipso sit ambitus.

(3) Hellenismus.

(4) Hippocrates, ut est lib. *ἰπιδιμίων* 1. in cujusdam curatione, qui lapide percussus fuerat in fincipite, se

deceptum fuisse scribit ex ratione futurarum capitis. Quod etiam meminit Celsus lib. 8. c. 4. *De futuris se deceptum esse Hippocrates memoriæ prodidit, more magnorum virorum, & fiduciam magnarum rerum habentium. Nam levia ingenia, quia nihil habent, nihil sibi detrahunt. Magno ingenio, multaque nihilominus habituro, convenit etiam veri erroris simplex confessio, præcipuè in eo ministerio, quod utilitatis causâ posteris traditur, ne qui decipiantur eadem ratione, qua quis deceptus est. Turn.*

(5) Vide lib. 13. epist. ad Atticum, præsertim epist. 12, & 13.

(6) Lib. 1. de Orat. n. 5. quod modò observavit hoc eodem libro, cap. 1. pag. 77.

mari, nisi priùs esse constiterit. Ideoque ea prima quaestio. Sed non statim quod esse manifestum est, etiam quid sit apparet. Hoc quoque constituto, novissima Qualitas superest: nec his exploratis aliud est ultra. *.

Nunc quia in tria genera causas divisi, ordinem sequar.

CAPUT VII.

DE GENERE DEMONSTRATIVO.

I. Apud Romanos genus hoc quoque cadit in negotia. II. Laus Deorum. III. Laus hominum, eorumque vituperatio. Interest autem ubi quisque laudetur. IV. Laus urbium & locorum.

* Vide lib. I. **A**C potissimum incipiam ab ea quæ constat * laude & vituperatione. Quod genus videtur Aristoteles, atque eum secutus Theophrastus, à parte negotiali, hoc est *πραγματικῇ*, removisse,* totamque ad solos auditores relegasse: & id ejus nominis, quod ab ostentatione ducitur, proprium est. Sed mos Romanus etiam negotiis hoc munus inseruit. Nam & funebres laudationes pendent frequenter ex publico aliquo officio, atque ex senatusconsulto magistratibus sæpe mandantur: & laudare testem, vel contrà, pertinet ad momentum judiciorum: & ipsis etiam reis dare laudatores licet: & editi in competitores, in L. Pisonem, in Clodium & Curi-
* Vide lib. I. 2. de Orat. 44.—46. Item 341—349. Item Partit. 70. —82.
 onem libri, vituperationem continent, & tamen in Senatu loco sunt habitae sententiæ. Neque inficias eo, esse quasdam ex hoc genere materias ad solam compositas ostentationem, ut laudes deorum, virorumque, quos priora tempora tulerunt.*.

Ut desiderat autem laus quæ negotiis adhibetur, probationem: sic etiam illa quæ ostentationi componitur, habet interim aliquam speciem probationis: ut qui Romulum Martis filium, educatumque à lupa dicat, in argumentum cælestis ortus utatur his, quod abjectus in profluentem non potuerit extinguere; quod omnia sic egerit, ut genitum præside bellorum deo incredibile non esset; quod ipsum quoque cælo receptum temporis ejus homines non dubitaverint. Quædam verò etiam in defensionis speciem cadent: ut si in laude Herculis permutatum cum regina Lydiæ habitum, & imperata (ut traditur) pensa orator excuset.

Sed proprium laudis est, res amplificare & ornare. Quæ materia præcipuè quidem in deos & homines cadit: est tamen & aliorum animalium, & carentium animâ.

II. VERUM in deis generaliter primùm majestatem ipsius eorum naturæ venerabimur : deinde propriam vim cujusque, & inventa, quæ utile aliquid hominibus attulerunt. Vis ostenditur, ut in Jove, regundorum hominum : in Marte, belli : in Neptuno, maris. Inventa ; ut artium, in Minerva : Mercurio, literarum : Medicinæ, Apolline : Cerere, frugum : Libero, vini. Tum si qua ab his acta vetustas tradidit, commemoranda. Addunt etiam diis honorem parentes, ut si quis sit filius Jovis. Addit antiquitas, ut iis qui sunt ex Chao. Progenies quoque, ut Apollo ac Diana Latonæ. Laudandum in quibusdam, quòd geniti immortales : in quibusdam, quòd immortalitatem virtute sunt consecuti : quod pietas (1) principis nostri, præsentium quoque temporum decus, fecit.

III. MAGIS est varia laus hominum. Nam primùm dividitur in tempora, quòdque ante eos fuit, quòdque ipsi vixerunt. In iis autem qui fato sunt functi, etiam quod est insectum. Ante hominem, patria ac parentes, majorésque erunt : quorum duplex tractatus est. Aut enim respondisse nobilitati, pulcrum erit ; aut humiliter genus illustrasse factis. Illa quoque interim ex eo, quod ante ipsum fuit, tempore trahentur, quæ responsis vel auguriis futuram claritatem promiserint : ut eum qui ex Thetide natus esset, majorem patre suo futurum cecinisse dicuntur oracula.

Ipsius verò laus hominis ex animo, & corpore, & extrà positus peti debet. Et corporis quidem fortuitorumque cum levior, tum non uno modo tractanda est. Nam & pulcritudinem interim roburque prosequimur honore verborum, ut Homerus * in Agamemnone atque Achille. Interim confert * *De pulcritudine Agamemnonis, Iliad. β. seu l. 2. v. 477. de Achille Il. β 180. & alibi passim. De parva flatu Tydei, Il. ι. seu l. 5. v. 801.* admirationi multum etiam infirmitas, ut cum idem Tydeam parvum, sed bellatorem dicit fuisse. Fortuna verò cum dignitatem affert, ut in regibus, principibusque, (namque est hæc materia ostendendæ virtutis uberior) tum quò minores opes fuerunt, eò majorem benefactis gloriam parit. Sed omnia quæ extra nos bona sunt, quæque hominibus fortè obtigerunt, non ideo laudantur, quòd habuerit quis ea, sed quòd his honestè sit usus. Nam divitiæ, & potentia, & gratia, cum plurimum virium dent in utramque partem, certissimum faciunt morum experimentum : aut enim meliores propter hæc, aut peiores sumus.

Animi semper vera laus. Sed non una per hoc opus viaducitur. Namque aliàs ætatis gradus, gestarumque rerum ordinem sequi speciosius fuit : ut in primis annis laudaretur

(1) Impia adulatio. Domitianus tate, libidine, omnibusque vitiis erat jusserat se vocari Deum. At crudeli-infame portentum.

indoles, tum disciplinæ, post hoc operum, id est factorum, dictorumque contextus: aliàs in species virtutum dividere laudem, fortitudinis, justitiæ, continentiae, cæterarumque, ac singulis assignare quæ secundum quamque earum gesta erunt. Utra sit autem harum via utilior, cum materia deliberabimus: dum sciamus gratiora esse audientibus, quæ solus quis, aut primus, aut certè cum paucis fecisse dicetur; si quid præterea supra spem aut expectationem, præcipuè quod aliena potius causa, quàm sua.

Tempus, quod finem hominis insequitur, non semper tractare contingit: non solum quòd viventes aliquando laudamus, sed quòd rara hæc occasio est, ut referri possint divini honores & decreta, ut publicè statuæ constitutæ. Inter quæ enumeraverim ingeniorum monumenta, quæ seculis probarentur. Nam quidam, sicut Menander, justiora posterorum, quàm suæ ætatis judicia sunt consecuti.

Afferunt laudem liberi parentibus, urbes conditoribus, leges latoribus, artes inventoribus, necnon instituta quoque auctoribus, ut à Numa traditum deus colere, & à Publicola fasces populo submittere.

Qui omnis etiam in vituperatione ordo constabit, tamen in diversum. Nam & turpitudine generis opprobrio multis fuit: & quosdam claritas ipsa notiores circa vitia, & invisos magis fecit: & in quibusdam, ut in Paride traditum est, prædicta perniciēs: & corporis & formæ quibusdam mala contemptum, ut Therisitæ: at * verò quibusdam bona vitiis corrupta, odium attulerunt; ut Nirea imbellem, Plistenem impudicum, à poetis accepimus. Et animi totidem vitia, quot virtutes sunt: nec minùs quàm in laudibus, duplici ratione tractantur. Et post mortem adjecta quibusdam ignominia est, ut † Melio, cujus domus solo æquata: Marcòque Manlio, cujus prænomē ē familia in posterum exemptum est. Et parentes malorum odimus. Et est conditoribus urbium infamiæ, contraxisse aliquam perniciosam cæteris gentem, (1) qualis est primus Judaicæ superstitionis auctor, & Gracchorum leges invisæ. Sed in viventibus quoque judicia hominum velut argumenta sunt morum, & honos aut ignominia veram esse laudem vel vituperationem probat.

Interesse tamen Aristoteles putat ubi quisque laudetur aut vituperetur. Nam plurimùm refert, qui sint audientium

* *Argent. edit. habet, Therisitæ*
atque Iro:
quibusdam, &c.
de Ther- site, ll. β. 212--220.
de Nireo, ll. β. 671
—675.
† *De Melio vide Livium, l. 4, n. 16. de M. Manlio, l. 6. n. 20.*
1 Rhet. c. 9.

(1) Hunc locum nonnulli de *Judeis* intelligunt, quorum superstitionem Romani oderant. Alciatus tamen de *Christianis* intelligit, quorum religionem Judaicam superstitionem

appellabant Romani, quia à Judæis manavit Christianismus. Sic etiam appellare solent Jurisconsulti. Porro Fabii tempore persecutio in Christianos à Domitiano est edita. *Turn.*

mores, quæ publicè recepta persuasio: ut illa maximè quæ probent, esse in eo qui laudabitur, credant: aut in eo contra quem dicemus, ea quæ oderunt. Ita non erit dubium iudicium, quod orationem præcefferit. (1) Ipsorum autem permiscenda laus semper. Nam id benevolos facit: quoties autem fieri poterit, cum materiæ utilitate jungenda. Minùs Lacedæmone studia literarum, quàm Athenis, honoris merebuntur: plus patientia, fortitudo. Rapto vivere quibusdam honestum, aliis cura legum. Frugalitas apud Sybaritas forsitan odio foret, veteribus Romanis summum luxuria crimen. Eadem in singulis differentia. Maximè favet iudex, qui sibi dicentem assentiri putat.

Idem præcipit illud quoque, quod mox Cornelius Celsus propè supra modum invasit, quia fit quædam virtutibus ac vitiis vicinitas, utendum proxima derivatione verborum, ut pro temerario fortem, pro prodigo liberalem, pro avaro parcum vocemus: quæ eadem etiam contrà valent. Quod quidem orator, id est vir bonus, nunquam faciet, nisi fortè communi utilitate ducatur.

IV. LAUDANTUR autem urbes similiter atque homines. Nam pro parente est conditor: & multum auctoritatis affert vetustas, ut iis qui terra dicuntur orti: & virtutes ac vitia circa res gestas; eadèmq; in singulis. Illa propria, quæ ex loci positione aut munitione sunt. Cives illis, ut hominibus liberi, decori. Est laus & operum, in quibus honor, utilitas, pulcritudo, auctor spectari solet. Honor, ut in templis: utilitas, ut in muris: pulcritudo vel auctor, utrobique est. Est & locorum, qualis Siciliæ apud Ciceronem: in quibus ^{4. Verr. 2.} similiter speciem, & utilitatem intuemur: speciem, maritimis, planis, amœnis: utilitatem, salubribus, fertilibus. Erit etiam dictorum honestorum, factorumque laus generalis. Erit & rerum omnis modi. Nam & somni & mortis scriptæ laudes, & quorundam à medicis ciborum. Itaque ut non consensi hoc laudativum genus circa solam versari honesti quæstionem, sic qualitate maximè contineri puto: quanquam omnes tres Status cadere in hoc opus possint, hisque usum C. Cæsarem in vituperando Catone, notaverit Cicero. To- ^{In Top.}

(1) Scilicet *audientium*, quæ vox in uno è manuscriptis codicibus quos percurri, instar notæ legitur, nec ille codex mentionem facit Iudicium. Editiones habent *ipsorum etiam Iudicium*. Sed de Iudicibus hîc non agitur, nec eorum ulla fit mentio apud Aristotelem loco hîc citato, nempe l. 1. Rhet.

c. 9. At idem l. 3. c. 14. sub finem, ubi agit de Exordio, manifestè præcipit ut in genere Demonstrativo *laus auditoris* inferatur. Unde paulo infra suspicor mendum quoque aliquod irrepsisse, ubi legitur: *Maximè favet Iudex, qui sibi dicentem assentiri putat.*

tum autem habet aliquid simile Suaforiis: quia plerumque eadem illic suaderi, hîc laudari solent.

C A P U T VIII.

D E G E N E R E D E L I B E R A T I V O .

I. Non solam in eo quæri utilitatem. II. De ejus proœmio & narratione. III. Tria in suadendo spectanda. 1. Quid sit de quo deliberetur. Partes autem suadendi sunt honestum, utile, possibile: nam rejicit necessarium. 2. Qui sint qui deliberent. Et hîc docet quomodo & turpibus honesta, & bonis parum decora suaderi possint. 3. Quis sit qui suadeat. IV. De Prosopopæiis seu declamationibus in genere deliberativo. V. Quale debeat esse dicendi genus in suaforiis.

* De genere deliberativo, vide Tullium. 2. l. de Orat. 333-340 In Partit. 83-97 2. Orat. 334.

I. DELIBERATIVAS * quoque miror à quibusdam sola utilitate finitas. Ac si quid in his unum sequi oporteret, potior fuisset apud me Ciceronis sententia, qui hoc materiæ genus dignitate maximè contineri putat. Nec dubito quin hi qui sunt in illa priore sententia, secundum opinionem pulcerrimam, ne utile quidem, nisi quod honestum esset, existimarint. Et est hæc ratio verissima, si consilium contingat semper bonorum atque sapientum. Verùm apud imperitos, apud quos frequenter dicenda sententia est, populùmque præcipuè, qui ex pluribus constat indoctis, discernenda sunt hæc, & secundum communes magis intellectus loquendum. Sunt enim multi, qui etiam quæ credunt honesta, non tamen satis utilia quoque existiment: quæ turpia esse dubitare non possunt, utilitatis specie ducti probent: ut foedus * Numantinum, jugùmque Caudinum...

Liv. l. 9. n. 5. & 6. * Vide Cicer. l. 3. Offic. 109.

II. PARS deliberativa (quæ eadem Suaforia dicitur) officiis constat duobus, suadendi & dissuadendi. Proœmio, quale est in judicialibus, non utique eget, quia conciliatus est ei quisque, quem consulit. Initium tamen quodcunque debet habere aliquam proœmii speciem: nec enim abruptè, nec unde libuit, incipiendum; quia est aliquid in omni materia naturaliter primum.

3. Rhet. 6. 14.

In senatu, & utique in concionibus, eadem ratio quæ apud judices, acquirendæ sibi plerumque eorum apud quos dicendum sit benevolentiae. Nec mirum, cùm etiam in Pannegyrice petatur audientium favor, ubi emolumentum non in utilitate aliqua, sed in sola laude consistit. Aristoteles quidem, nec sine causa, putat & à nostra, & ab ejus qui dissentiet, persona duci frequenter in consiliis exordium, quasi mutuantibus hoc nobis à judiciali genere: nonnunquam etiam, ut minor res majore videatur. In demonstrativis verò

proœmia esse maximè libera existimat. Nam & longè à materia duci hæc, ut in Helenes laude Isocrates fecerit: & ex aliqua rei vicinia, ut idem in Panegyrico conqueritur, plus honoris corporum quàm animorum virtutibus dari: & Gorgias in Olympico laudans eos qui primi tales instituerunt conventus. Quos secutus videlicet Crispus Sallustius in bello Jugurthino & Catilinario, nihil ad historiam pertinentibus principiis orsus est. Sed nunc ad Suaforiam, in qua etiam cùm proœmio utemur, brevior tamen, & velut quodam capite tantùm & initio debemus esse contenti.

Narrationem verò nunquam exiget privata deliberatio, ejus duntaxat rei, de qua dicenda sententia est: quia nemo ignorat id de quo consulit. Extrinsecus possunt pertinentia ad deliberationem multa narrari. In concionibus sæpe est etiam illa quæ ordinem rei docet necessaria: & (1) affectus, ut quæ maximè postulabit. Nam & concitanda & lenienda frequenter est ira, & ad metum, cupiditatem, odium, conciliationem impellendi animi. Nonnunquam etiam movenda miseratio est, five ut auxilium obsessis feratur suadere oportebit, five sociæ civitatis everfionem deflebimus.

Valet autem in consiliis auctoritas plurimùm. Nam & prudentissimus esse, haberique & optimus is debet, qui sententiæ suæ de utilibus atque honestis credere omnes velit. In judiciis enim vulgò fas habetur indulgere aliquid studio suo: consilia nemo est qui neget (2) secundùm mores dari.

Græcorum quidem plurimi omne hoc officium concionale esse judicaverunt, & in sola Reipublicæ administratione posuerunt. Quin & Cicero in hac maximè parte versatur. Idemque suasuris de pace, bello, copiis, opibus, vectigalibus, hæc duo præcipuè nota esse voluit, vires civitatis, & mores: ut ex natura cùm ipsarum rerum, tum audientium, ratio suadendi duceretur. Nobis major in re videtur varietas. Nam & consultantium & consiliorum plurima sunt genera.

III. QUARE in suadendo & dissuadendo tria primùm spectanda erunt, Quid sit de quo deliberetur, Qui sint qui deliberent, Qui sit qui suadeat.

1. REM de qua deliberatur, aut certum est posse fieri, aut incertum. Si incertum, hæc erit quæstio sola, aut potentissima. Sæpe enim accidet, ut priùs dicamus, ne si possit quidem fieri, esse faciendum: deinde fieri non posse. Cùm autem de hoc quæritur, conjectura est; an Isthmos intercidi,

(1) Variis modis legitur hic locus apud manuscriptos codices. Unde conjici potest corruptum fortè hunc locum. (2) Secundùm æquitatem & veritatem: secundùm id quod boni mores postulant. At in judiciis vulgò putant posse oratorem indulgere aliquid studio suo.

an ficcari palus Pontina, an portus fieri Hostiæ possit, an Alexander terras ultra Oceanum sit inventurus. Sed in iis quoque quæ constabit posse fieri, conjectura erit aliquando : ut si quæretur, an utique futurum sit, ut Carthaginem superent Romani ; ut redeat Annibal, si Scipio exercitum in Africam transtulerit ; ut servant fidem Samnites, si Romani arma deposuerint. Quædam & fieri posse, & futura esse credibile est : sed aut alio tempore, aut alio loco, aut alio modo.

* De stipendio militibus constituto agit Livius l. 4. n. 59. & 60. de Fabiis l. 5. n. 36. de expeditione in Germaniam Cæsar l. 1. belli Gall.

Ubi conjecturæ non erit locus, alia sunt intuenda. Et primum, aut propter ipsam rem de qua sententiæ rogantur, consultabitur : aut propter alias intervenientes extrinsecus causas. Propter ipsam deliberant patres Conscripti, an * stipendium militi constituent. Hæc materia simplex erit. Accedunt causæ aut faciendi, ut deliberant P. C. an Fabios dedant Gallis bellum minitantibus : aut non faciendi, ut deliberat C. Cæsar, an perseveret in Germaniam ire, cum milites passim testamenta facerent. Hæ Suasoriæ duplices sunt. Nam & illic causa deliberandi est, quod bellum Galli minitentur : esse tamen quæstio potest, dedendine fuerint etiam citra hanc denuntiationem, qui contra fas, cum legati missi essent, prælium inierint, regemque ad quem mandata acceperant, trucidarint. Et hinc nihil Cæsar sine dubio deliberet, nisi propter hanc militum perturbationem : est tamen locus quærendi, an citra hunc quoque casum penetrandum in Germaniam fuerit. Semper autem de eo prius loquemur, de quo deliberari etiam detractis sequentibus posset.

Partes suadendi quidam putaverunt honestum, utile, necessarium. Ego non invenio huic tertiæ locum. Quantalibet enim vis ingruat, aliquid fortasse pati necesse sit, nihil facere. De faciundo autem deliberatur. Quod si hanc vocant necessitatem, in quam homines graviorum metu coguntur, utilitatis erit quæstio. Ut enim si obsessi, & impares, & aquâ ciboque defecti, de facienda ad hostem deditione deliberent, & dicatur, necesse est : nempe sequitur ut hoc subjiciatur, alioqui pereundum est : ita propter id ipsum non est necesse, quia perire potius licet. Denique non fecerunt Saguntini, nec in rate (1) Opitergina circumventi. Igitur in his quoque causis, aut de sola ambigetur utilitate, aut quæstio inter utile atque honestum consistet. At enim si quis liberos procreare velit, necesse habeat uxorem ducere. Quis dubitat ? sed ei qui pater vult fieri, liqueat necesse est,

(1) *Opitergium*, oppidum est Italiæ non procul à Venetiis. Ejus cives bello Pompeium inter & Cæsarem exorto pugna navali ab hostibus circum-

venti, potius quam se hosti trucidandos relinquerent, mutuis cædibus sese confecerunt. Vide Florum, Epit. l. CX.

uxorem esse ducendam. Itaque mihi ne consilium quidem videtur, ubi necessitas est, non magis quàm ubi constat quid fieri omnino non posse. Omnis enim deliberatio de dubiis est. Meliùs igitur, qui tertiam partem dixerunt δύνατον, quod nostri possibile nominant: quæ ut dura videatur appellatio, tamen sola est.

Quas partes non omnes in omnem cadere suasoriam, manifestius est quàm ut docendum sit. Tamen apud plerosque earum numerus augetur, à quibus ponuntur ut partes, quæ species sunt partium. Nam fas, justum, pium, æquum, mansuetum quoque (sic enim sunt interpretati τὸ ἡμέτερον) & si qua adhuc adjicere quis ejusdem generis velit, subjici possunt honestati. An sit autem facile, magnum, jucundum, sine periculo, ad quæstionem pertinet utilitatis: qui loci oriuntur ex contradictione. Est quidem utile, sed difficile, parvum, injucundum, periculosum.

Tamen quibusdam videtur esse nonnunquam de jucunditate sola consultatio: ut si de ædificando theatro, institutendis ludis deliberetur. Sed neminem adeo solutum luxu puto, ut nihil in causa suadendi sequatur præter voluptatem. Præcedat enim semper aliquid necesse est, ut in ludis honor deorum, in theatro non inutilis laborum remissio, deformis & incommoda turbæ, si id non sit, conflictatio: & nihilominus eadem illa religio, cùm theatrum veluti quoddam illius sacri templum vocabimus.

Sæpe verò & utilitatem despiciendam esse dicimus, ut honesta faciamus: ut cùm illis Opiterginis damus consilium, ne se hostibus dedant, quanquam perituri sint, nisi fecerint. Et utilia honestis præferimus, ut cùm suademus ut bello Punico *Liv. l. 22.* servi armentur. Sed tamen neque hîc planè concedendum *n. 57-61.* est esse id inhonestum. Liberos enim naturâ omnes, & eisdem constare elementis, & fortasse antiquis etiam nobilibus ortos, dici potest. Et illic ubi manifestum periculum est, opponenda alia: ut crudeliùs etiam perituros affirmemus, si se dediderint, sive hostis non servaverit fidem, sive Cæsar vicerit, quod est vero similius.

Hæc autem, quæ tantùm inter se pugnant, plerumque nominibus deflecti solent. Nam & utilitas ipsa expugnatur ab iis qui dicunt non solùm potiora esse honesta, quàm utilia, sed ne utilia quidem esse, quæ non sunt honesta: & contrà, quod nos honestum, illi vanum, ambitiosum, stolidum, verbis quàm re probabiliùs vocant. Nec tantùm inutilibus comparantur utilia, sed inter se quoque ipsa: ut si è duobus eligamus, in altero quid sit magis, in altero quid sit minùs. Crescit hoc adhuc. Nam interim triplices etiam Suasoriæ

incidunt : ut cùm Pompeius deliberavit, Parthos, an Africam, an Ægyptum peteret. Ita non tantum utrum sit melius, sed quid sit optimum, quæritur. Item contrà.

Nec unquam incidet in hoc genere materiæ dubitatio rei, quæ undique secundum nos sit. Nam ubi contradictioni locus non est, quæ potest esse causa dubitandi? Ita ferè omnis Suaforia nihil est aliud quàm comparatio. Videndumque, quid consecuturi simus, & per quid ; ut æstimari possit, plus in eo quod petimus, sit commodi : an verò in eo per quod petimus, incommodi. Est utilitatis & in tempore quæstio ; Expedit, sed non nunc. Et in loco ; Non hîc. Et in persona ; Non nobis, non contra hos. Et in genere agendi ; Non sic. Et in modo ; Non in tantum.

2. SED (1) personam sæpius decoris causâ intuemur, quæ & in nobis, & in iis qui deliberant, spectanda est. Itaque quamvis exempla plurimum in consiliis possunt, quia facillimè ad consentiendum homines ducuntur experimentis, refert tamen quorum auctoritas, & quibus adhibeatur. Diversi sunt enim deliberantium animi, duplex conditio. Nam consultant aut plures, aut singuli ; sed in utrisque differentia ; quia & in pluribus multum interest, Senatus sit, an populus : Romani, an Fidenates : Græci, an Barbari : & in singulis, Catoni petendos honores suadeamus, an C. Mario : de ratione belli Scipio prior, an Fabius deliberet. Proinde intuenda, sexus, dignitas, ætas. Sed mores præcipuè discrimen dabunt.

† Vana
laudis
species.

Et honesta quidem honestis suadere facillimum est : si verò apud turpes recta obtinere conabimur, ne videamur exprobrare diversam vitæ sectam, cavendum est. Et animus deliberantis, non ipsa honesti natura, quam ille non respicit, permovendus, sed laude, vulgi opinione : & si parum proficiet hæc † vanitas, secuturâ ex his utilitate : aliquanto verò magis objiciendo aliquos, si diversa fecerit, metus. Nam præter id quòd his levissimi cujusque animus facillimè terretur, nescio an etiam naturaliter apud plurimos plus valeat malorum timor, quàm spes bonorum : sicut facilior eisdem turpium, quàm honestorum intellectus est.

* Spretâ
honestate.

Aliquando bonis quoque suadentur parum decora, dantur parum bonis consilia, in quibus ipsorum qui consulunt, spectatur * utilitas. Nec me fallit, quæ statim cogitatio subire possit legentem. Hoc ergo præcipis? & hoc fas putas? pote-

(1) Dixerat paulò antè utilitatis quæstionem versari in persona : ut ; nam, inquit, sæpius intuemur decoris causa, id est, ut & quid nos deceat, Est illud quidem utile, sed nec nobis, videamus ipsi, & quid eos qui deliberant. nec contra hos. At eandem perso-

rat me liberare M. Cicero, qui ita scribit ad Brutum * propositis Non extat
 plurimis quæ honestè suaderi Cæsari possent: *Simne bonus vir,* hæc epist.
si hæc suadeam? Minimè. *Suasoris enim est finis, utilitas ejus*
cui quisque suadet. At recta sunt. Quis negat? sed non est sem-
per rectis in suadendo locus. Sed quia est altior quæstio, nec
 tantum ad Suasorias pertinet, destinatus est mihi hic locus (1)
 duodecimo, qui summus futurus est, libro. Nec (2) ego
 quicquam fieri turpiter velim: verum interim hæc vel ad
 scholarum exercitationes pertinere credantur: nam & iniquo-
 rum ratio noscenda est, ut meliùs æqua tueamur.

Interim si quis bono inhonesta suadebit, meminerit non sua-
 dere tanquam inhonesta, ut quidam declamatores Sextum
 Pompeium ad piraticam, propter hoc ipsum, quod turpis ac
 crudelis sit, impellunt. Sed dandus illis deformibus (3) color,
 idque etiam apud malos. Nec enim est quisquam tam malus,
 ut malus videri velit. Sic Catilina apud Sallustium loquitur,
 ut rem sceleratissimam non malitiâ, sed indignatione videatur
 audere. Sic Atreus apud Varium:

Jam fero (inquit) infandissima, jam facere cogor.

Quantò magis eis quibus cura famæ fuit, conservandus est
 hic vel (4) ambitus? Quare & cum Ciceroni dabimus confi-
 lium ut Antonium roget, vel etiam ut Philippicas, ita vitam
 pollicente eo, exurat, non cupiditatem lucis allegabimus;
 (hæc enim si valet in animo ejus, tacentibus quoque nobis va-
 let) sed ut se Reipublicæ fervet, hortabimur. Hac illi opus
 est occasione, ne eum talium precum pudeat. Et C. Cæsari
 suadentes regnum, affirmabimus stare jam Rempublicam nisi
 uno regente non posse. Nam qui de re nefaria deliberat, id
 solum quærit, quomodo quàm minimum peccare videatur.

3. MULTUM refert etiam quæ sit persona suadentis, quia
 antea acta vita, si illustris fuit, aut clarius genus, aut ætas, aut
 fortuna, affert expectationem. Providendum est, ne quæ di-
 cuntur, ab eo qui dicit, dissentiant. At his (5) contraria
 summiorem quendam modum postulant. Nam quæ in aliis
 libertas est, in aliis licentia vocatur. Et quibusdam sufficit
 auctoritas, quosdam ratio ipsa ægrè tuetur.

(1) Cap. 1. libri 12. qui summus, seu postremus est.

(2) Etiam si turpia suadeantur, id fieri turpiter non vult Fabius; sed causam aliquam honestiorem prætexi.

(3) Species aliqua honestatis.

(4) Ambitiosa boni nominis in speciem captatio.

(5) Ut, juvenis, tenuis fortuna, obscurum genus, vita non inculpata. Pinus.

IV. IDEOQUE longè mihi difficillimæ videntur (1) *Proso-
popœiæ*, in quibus ad reliquum *Suasoriæ* laborem, accedit
etiam personæ difficultas. Namque idem illud aliter Cæsar,
aliter Cicero, aliter Cato suadere debet. Utilissima verò
hæc exercitatio, vel quòd duplicis est operæ, vel quòd poetis
quoque, aut historiarum futuris scriptoribus plurimùm confert :
verùm & oratoribus necessaria. Nam sunt multæ à Græcis
Latinisque compositæ orationes, quibus alii uterentur, ad
quorum conditionem vitamque aptanda, quæ dicebantur, fuer-
unt.

An eodem modo cogitavit, aut eandem personam induit
(2) Cicero, cùm scriberet Cn. Pompeio, & cùm C. Appio,
cæterisque : ac non uniuscujusque eorum fortunam, dignitatem,
res gestas intuitus, omnium quibus vocem dabat, etiam ima-
ginem expressit ? ut meliùs quidem, sed tamen ipsi dicere vi-
derentur. Neque enim minùs vitiosa est oratio, si ab homine,
quàm si à re, cui accommodari debuit, diffidet. Ideoque
Lyfias optimè videtur in iis quæ scribebat indoctis, servasse
veritatis fidem.

Enim verò præcipuè declamatoribus considerandum est,
quid cuique personæ conveniat : qui paucissimas controversias
ita dicunt ut (3) advocati : plerumque filii, patres, divites,
senes asperi, lenes, avari, denique superstitiosi, timidi, deri-
sores fiunt : ut vix comœdiarum actoribus plures habitus in
pronuntiando concipiendi sint, quàm his in dicendo. Quæ
omnia videri possunt *Proso-
popœiæ*, quas ego *Suasoriis* subjeci,
quia nullo alio ab his quàm personâ distant.

V. NON simplex autem circa *Suasorias* error in plerisque
declamatoribus fuit, qui dicendi genus in his diversum, atque
in totum illi judiciali contrarium esse existimaverunt. Nam
& principia abrupta, & concitatum semper orationem, & in
verbis effusorem (ut ipsi vocant) cultum affectaverunt, &
earum breviores utique (4) commentarios quàm judicialis
materiæ facere elaboraverunt.

Ego porro, ut proœmio video non utique opus esse *Suasoriis*,
propter quas dixi suprâ causas : ita cur initio furioso fit

(1) Hic per *Proso-
popœias* intelligit
declamationes, in quibus aliquem de-
liberantem inducimus : alienam perso-
nam gerimus. Dicit autem eas esse
duplicis operæ, quia in iis & suaderi
oportet, & servari decorum personæ.

(2) Cicero aliquando nobilibus Ro-
manis orationes scribebat, quas illi
ediscebant, & in Senatu, aut apud po-
pulum pronuntiabant. *Turn.*

(3) In scholasticis declamationibus
agebant, non ut advocati, ut patroni ;
sed ut rei ipsi ; filii, patres, &c. Ita-
que *Proso-
popœiæ* nullo alio à *Suasoriis*
quàm personâ distant : quia in *Suasoria*
sub persona nostra suademus, in *Pro-
so-
popœia* idem facimus sub aliena.

(4) Breviores orationes faciendas
putaverunt in genere deliberativo,
quàm in judiciali.

exclamandum, non intelligo: cùm proposita consultatione rogatus sententiam, si modò est sanus, non (1) quiritet, sed quàm maximè potest civili & humano ingressu mereri assensum deliberantis velit.

Cur autem torrens, & utique æqualiter concitata sit in ea dicentis oratio, cùm vel præcipuè moderationem rationémque consilia desiderent? Neque ego negaverim sæpius (2) subsidere in controversiis impetum dicendi proœmio, narratione, argumentis: quem si detrahas, id ferè supererit, quo Suasoriae constant. Verùm id quoque æqualius erit, non tumultuosius atque turbidius.

Verborum autem magnificentia non validiùs est affectanda Suasorias declamantibus, sed contingit magis. Nam & personæ ferè magnæ fingentibus placent, Regum, Principum, Populi, Senatûs: & res ampliores. Ita, cùm verba rebus appetuntur, ipso materiæ nitore clarescunt. Alia veris consiliis ratio est. Ideoque Theophrastus quàm maximè remotum ab omni affectatione in deliberativo genere voluit esse sermonem, secutus in hoc auctoritatem præceptoris sui, quanquam dissentire ab eo non timidè solet. Namque Aristoteles idoneam maximè ad scribendum demonstrativam, proximamque ab ea judicalem putavit: videlicet quoniam prior illa tota esset ostentationis, hæc secunda egeret artis, vel ad fallendum, si ita poposcisset utilitas: consilia fide prudentiâque constarent. Quibus in demonstrativa consentio. Nam & omnes alii scriptores idem tradiderunt. In judiciis autem consiliisque secundum conditionem ipsius quæ tractabitur rei, accommodandam dicendi credo rationem. Nam & Philippicas Demosthenis eisdem quibus habitas in judiciis orationes, video eminere virtutibus. Et Ciceronis (3) sententiæ & conciones, non minùs clarum quàm est in accusationibus ac defensionibus eloquentiæ lumen ostendunt. Dicit tamen de Suasoria idem *In Partit.* hoc modo: *Tota autem oratio simplex & gravis, & sententiis* n. 97.

(1) *Quiritare* dicitur is, qui *Quiritium* fidem clamans implorat.

(2) Fateor in genere judiciali *sæpius impetum dicendi subsidere*, immiui, sedari: id est minorem esse dicendi acrimoniam in *exordio*, quod lene; in *narratione*, quæ perspicua & fluens; in *confirmatione*, quæ subtilis esse debet. *Quem impetum si detrahas à genere judiciali, id ferè in eo supererit, quo Suasoriae constant.* Id est, manebit oratio gravis illa quidem, sed non im-

petuosa; & talem quoque desiderat Suasorium genus. Verùm hæc vis & acrimonia, quæ remoto impetu superest, instar rapidi fluminis intra ripas æqualiùs fluet, non more torrentis tumultuosius atque turbidius huc & illuc rapietur. *Ex Pino.*

(3) *Sententiæ* in Senatu dictæ, ut in Antonium & Catilinam. *Conciones* habitæ ad populum, ut pro lege Manilia, in Rullum.

debet ornatior esse quàm verbis. Usū (1) exemplorum nulli materiæ magis convenire meritò ferè omnes consentiunt, cū plerumque videantur respondere futura præteritis, habeatūque experimentum, velut quoddam rationis testimonium.

Brevitas quoque aut copia non genere materiæ, sed modo constat. Nam ut in consiliis plerumque simplicior quæstio est, ita sæpe in causis minor.

Quæ omnia vera esse sciet, si quis non orationes modò, sed historias etiam (namque in his conciones atque sententiæ plerumque suadendi ac dissuadendi funguntur officio) legere maluerit, quàm in commentariis rhetorum consenescere. Inveniet enim nec in consiliis abrupta initia, & concitatus sæpe in judiciis dictum, & verba aptata rebus in utroque genere, & breviores aliquando causarum orationes quàm sententiarum.

Ne illa quidem in his vitia deprehendet, quibus quidam declamatores laborant, quòd & contrà sentientibus inhumanè convitiantur, & ita plerumque dicunt, tanquam ab iis qui deliberant, utique dissentiant: itaque objurgantibus similiores sunt quàm suadentibus. Hæc adolescentes sibi scripta sciant, ne aliter quàm dicturi sint, exerceri velint, & in desuescendis morentur. Cæterum cū advocari cœperint in consilia amicorum, dicere sententiam in Senatu, suadere si quid consulet princeps; quod præceptis fortasse non credunt, usu docebuntur.

C A P U T IX.

D E G E N E R E J U D I C I A L I.

I. Quinque sunt in eo partes orationis: Proœmium, Narratio, Probatio, Refutatio, Peroratio. II. In his non ut quidque primum dicendum, ita primum cogitandum est.

I. **N**UNC de judiciali genere, quod est præcipuè multiplex, sed officiis constat duobus, * Intentionis ac Depulsionis. Cujus partes, ut plurimis auctoribus placuit, quinque sunt, * Proœmium, Narratio, Probatio, Refutatio, Peroratio. * His adjecerunt quidam Partitionem, Propositionem, Excessum: quarum priores duæ probationi † subjectæ sunt, cedunt. . Egressio verò, vel (quod usitatus esse cœpit) ex-

* Accusationis ac defensionis.

† Sub-

jectæ sunt.

(1) Cum hic refellat eos qui in genere deliberativo effusorem verborum magnificentiam putant adhibendam, quod est tertium caput è quatuor quæ sibi refutanda proposuit, non video cur repentè de exemplis agat. Fortè id ex alio loco huc translatus.

cessus, five est extra causam, non potest esse pars causæ: five est in causa, adiutorium vel ornamentum partium earum est, ex quibus egreditur. Nam si quicquid in causa est, pars causæ vocabitur, cur non argumentum, similitudo, locus communis, affectus, exempla, partes vocentur? Tamen nec iis assentior, qui detrahunt refutationem, tanquam probationi subiectam, ut Aristoteles. Hæc enim est quæ constituat, illa quæ destruat. Hoc quoque idem aliquatenus novat, quod proœmio non narrationem subjungit, sed propositionem..

II. VERUM || ex his quas constitui partibus, non, ut *Vide* quidque primum dicendum, ita primum cogitandum est: *Cicer. l. 2. de Orat.* sed ante omnia intueri oportet, quod sit genus causæ, quid in ea quærat, quid profit, quid noceat: deinde, quid con-³¹⁵firmandum sit, ac refellendum: tum quomodo narrandum: (expositio enim, probationum est præparatio: nec esse utilis potest, nisi prius constiterit quid debeat de probatione promittere): postremò intuendum quemadmodum iudex sit conciliandus. Neque enim nisi totis causæ partibus diligenter inspectis, scire possumus qualem nobis cognoscentis animum facere expediat, severum an mitem, concitatum an remissum, adversum gratiæ an obnoxium.

Nec ideo tamen eos probaverim, qui scribendum quoque proœmium novissimè putant. Nam ut conferri materiam omnem oportet, & quid quoque loco sit opus, constare debet, antequam dicere aut scribere ordiamur, ita incipiendum ab iis quæ prima sunt. Nam nec pingere quisquam aut fingere cœpit à pedibus: nec denique ars ulla consummatur ibi, unde ordiendum est. Quid fiet alioqui, si spatium componendi orationem stylo non fuerit? nōne & nos hæc inversa consuetudo deceperit? Inspicienda igitur materia est, quo præcipimus ordine: scribenda, quo dicimus.*.

M A R C I F A B I I
Q U I N T I L I A N I
D E
I N S T I T U T I O N E O R A T O R I A

L I B E R IV.

P R Æ F A T I O.

Blanditur Domitiano, qui sororis suæ nepotes educandos ei commiserat. Deinde proponit quæ tribus libris sequentibus tractanda sunt.

PERFECTO, Marcelle Victori, operis tibi dedicati tertio libro, & jam quartâ ferè laboris parte transactâ, novæ insuper mihi diligentiae causa, & altior sollicitudo, quale iudicium hominum emereret, accessit. Adhuc enim velut studia inter nos conferebamus: & si parum nostra institutio probaretur à cæteris, contenti fore domestico usu videbamur, ut tui meique filii disciplinam formare, satis putaremus. Cùm verò mihi Domitianus Augustus sororis suæ (1) nepotum delegaverit curam, non satis honorem iudiciorum (2) cælestium intelligam, nisi ex hoc quoque oneris magnitudinem metiar. Quis enim mihi aut mores excolendi sit modus, ut eos non immeritò probaverit sanctissimus censor? aut studia, ne fefellisse in his videar Principem, ut in omnibus, ita in eloquentia quoque eminentissimum? Quòd si nemo miratur poetas maximos sæpe fecisse, ut non solum initiis operum suorum Musas invocarent, sed profecti quoque longiùs, cùm ad aliquem graviolem venissent locum, repeterent vota, & velut nova precatione uterentur: mihi quoque profectò poterit ignosci, si, quod initio, cùm primùm hanc materiam inchoavi, non fecerim, nunc omnes in auxilium deos, ipsùmque in primis, quo neque præsentius aliud, neque studiis magis

(1) Domitilla, soror Domitiani, filiam habuit Flaviam Domitillam, quæ nupsit Flavio Clementi, consobрино Domitiani, ex quo suscepit duos filios, quorum cura commissa est Fabio. Erant igitur propriè *nepotes sororis* Domitiani, non, ut Turnebus putat, ne-

potes ex sorore.

(2) Honorem iudicii quod de me tulit Deus Domitianus. Impia adulatio. Laudat ut censorem sanctissimum, imò ut Deum, quem ob nefandas libidines nemo non abhorrebat.

propitium numen est, invocem: ut quantum nobis expectationis adjecit, tantum ingenii adspiret, dextérque ac volens adfit, & me, qualem esse credidit, faciat.

Cujus mihi religionis non hæc sola ratio, quæ maxima est, sed alia, * qua sic procedit ipsum opus, ut majora præteritis, ac magis ardua sint quæ ingredior. Sequitur enim ut judicialium causarum, quæ sunt maximè variæ ac multiplices, ordo explicetur: quod proœmii sit officium: quæ ratio narrandi: quæ probationum sit fides, seu proposita confirmamus, seu contradicta dissolvimus: quanta vis in perorando, seu reficienda brevi repetitione rerum memoria est judicis; five affectus (quod est longè potentissimum) commovendi. De quibus partibus singulis quidam separatim scribere maluerunt, velut onus totius corporis veriti, & sic quoque complures de unaquaque earum libros ediderunt: quas ego omnes ausus contexere, propè infinitum mihi laborem prospicio, & ipsa cogitatione suscepti muneris fatigor. Sed durandum est, quia cœpimus: & si viribus deficiemur, animo tamen perseverandum.

CAPUT I.

DE EXORDIO.

I. Melius id vocari à Græcis proœmium. — Exordium adhiberi, ut concilietur benevolentia, attentio, docilitas. II. De benevolentia. Eam tripliciter conciliari. Aut à personis, quæ sunt quinque. 1. Actor causæ. 2. Partis adversæ patronus. 3. Litigator. 4. Adversarius. 5. Judex. — Aut à causis. — Aut ab iis quæ causis vel personis adjuncta sunt. III. De attentione. IV. De docilitate. V. Hæc tria variè adhiberi pro variis quinque generibus causarum. VI. Quandonam & quomodo adhibenda Insinuatio, quæ est altera species Exordii. VII. Quomodo perfici facillimè possit Exordium. — Rectè duci ab actione adversæ partis. — Ei convenire modestiam. — Vitandam artis suspensionem, & verborum audaciam. VIII. Qui stylus, qui modus, quæ figuræ Exordio convenient. — Quæ præcipua ejus vitia. IX. Exordium non semper locus: & Exordii vis in aliis partibus. X. De transitione ab Exordio ad partem sequentem.

I. QUOD * principium Latinè vel exordium dicitur, majore quadam ratione Græci videntur προίμιον nominasse: quia à nostris initium modò significatur, illi satis clarè partem hanc esse ante ingressum rei de qua dicendum sit, ostendunt. Nam sive propterea quòd οἶμν cantus est, & citharœdi pauca illa quæ antequam legitimum † certamen inchoent, emerendi favoris gratiâ canunt, proœmium vocaverunt: oratores quoque ea, quæ priusquam causam exordiantur, ad conciliandos sibi judicum animos præloquuntur, eadem appellatione signarunt: sive quòd οἶμον iidem Græci viam appellant, id quod ante ingressum rei ponitur, sic vocare est insti-

* Edit.
Argent.
habet quia.

I. De
Exordio
vide Cicer.
1 Rhet. 6.
— 11. l. 1.
de Inven.
20—26.
l. 2. de
Orat. 315.
— 325.
† Quidam
legunt car-
men.

tutum : certè procœmium est, quod apud judicem dici, priusquam causam cognoverit, profit.

Causa principii nulla alia est, quàm ut auditorem, quo sit nobis in cæteris partibus accommodatior, præparemus. Id fieri tribus maximè rebus, inter auctores plurimos constat, si benevolum, attentum, docilem fecerimus : non quia ista per totam actionem non sint custodienda, sed quia in initiis maximè necessaria, per quæ in animum judicis, ut procedere ultrà possimus, admittimur.

II. BENEVOLENTIAM aut à personis ducimus, aut à causis accipimus. Sed personarum non est, ut plerique crediderunt, triplex tantùm ratio, ex litigatore, adversario, & Judice.

I. N A M exordium duci nonnunquam etiam ab actore causæ solet. Quanquam enim pauciora de seipso dicit, & parcius : plurimum tamen ad omnia momenti est in hoc positum, si vir bonus creditur. Sic enim continget, ut non studium advocati videatur afferre, sed penè testis fidem. Quare in primis existimetur venisse ad agendum ductus officio vel cognationis, vel amicitiae : maximèque, si fieri poterit, Reipublicæ, aut alicujus certè non mediocris exempli. Quod sine dubio multò magis ipsis litigatoribus faciendum est, ut ad agendum magna atque honesta ratione, aut etiam necessitate accessisse videantur.

Sed ut præcipua in hoc dicentis auctoritas, si omnis in subeundo negotio suspicio * sordium, aut odiorum, aut ambitionis abfuerit : ita quædam in his quoque commendatio tacita, si nos infirmos & impares ingeniis contrà agentium dixerimus, qualia sunt pleraque Messalæ procœmia. Est enim naturalis favor pro laborantibus : & judex religiosus libentissimè patronum audit, quem justitiæ suæ minimè timet. Inde illa veterum circa occultandam eloquentiam simulatio multum ab hac nostrorum temporum jactatione diversa.

Vitandum etiam, ne contumeliosi, maligni, superbi, maledici in quemquam hominem ordinemve videamur, præcipuèque eorum qui lædi nisi aversa judicum voluntate non possunt. Nam in judicem ne quid dicatur, non modò palam, sed quod omnino intelligi possit, stultum erat monere, nisi fieret.

2. E T I A M partis adversæ patronus dabit exordio materiam : interim cum honore, si eloquentiam ejus ac gratiam nos timere fingendo, ut ea suspecta sint judici, fecerimus : interim per contumeliam, sed hoc perquam rarò, ut Asinius pro Urbinæ hæredibus Labienum adversarii patronum inter argumenta causæ malæ posuit. Negat hæc esse procœmia Cornelius Celsus, quia sint extra litem. Sed ego cum auctoritate summorum auctorum magis ducor, tum pertinere ad causam puto, quicquid ad dicentem pertinet : cum sit naturale, ut judices his quos libentius audiunt, facilius etiam credant.

* Avari-
tiæ.

3. IPSIUS autem litigatoris persona tractanda variè est. Nam tum dignitas ejus allegatur, tum commendatur infirmitas: nonnunquam contingit relatio meritorum: de quibus verecundiùs dicendum erit sua, quàm aliena laudanti. Multum agit sexus, ætas, conditio; ut in fœminis, senibus, pupillis, liberos, parentes, conjuges allegantibus. Nam sola rectum quoque judicem inclinat miseratio. Degustanda tamen hæc procemio, non consumenda.

4. ADVERSARIi verò persona propè iisdem omnibus, sed è contrario ductis, impugnari solet. Nam & potentes sequitur invidia, & humiles abjectòsque contemptus, & turpes ac nocentes odium: quæ tria sunt ad alienandos judicum animos potentissima. Neque hæc dicere satis est, quod datur etiam imperitis: pleraque augenda aut minuenda, ut expediet. Hoc enim oratoris est, illud causæ.

5. JUDICEM conciliabimus nobis non tantùm laudando eum, quod & fieri cum modo debet, & est tamen parti utrique commune: sed si laudem ejus ad utilitatem nostræ causæ conjunxerimus, ut allegemus pro honestis dignitatem illi suam, pro humilibus justitiam, pro infelicibus misericordiam, pro læsis severitatem, & similiter cætera.

Mores quoque, si fieri potest, judicis velim nosse. Nam prout asperi, lenes, jucundi, graves, duri, remissi erunt, aut assumere in causam naturas eorum quæ competent, aut mitigare quæ repugnabunt, oportebit.

Accidit autem interim hoc quoque, ut aut nobis inimicus, aut adversario sit amicus, qui judicat: quæ res utrique parti tractanda est: ac nescio an ei magis, in quam videtur propensior. Est enim nonnunquam pravis hic ambitus, adversus amicos, aut pro his quibuscum similitates gerant, pronuntiandi, faciendique injustè, ne fecisse videantur.

Fuerunt etiam quidam rerum suarum judices. Nam & in libris observationum à Septimio editis, affuisse (1) Ciceronem tali causæ invenio: & ego pro Regina (2) Berenice, apud eam, causam dixi. Similis hîc quoque superioribus ratio est. (3) Adversarius enim fiduciam partis suæ jactat, patronus timet cognoscentis verecundiam.

(1) Marcellum, Dejotarum, Ligarium defendit apud Cæsarem judicem, cujus erat causa. *Turn.*

(2) Berenice hæc uxor fuit Ptolemæi Regis Ægypti, filia Herodis Regis Judææ, & soror Agrippæ, à Tito fratre Domitiani adamata. *Turn.*

(3) Orator qui agit adversus Judi-

cem, jactat fiduciam suæ partis, quæ nihil timet à suo judice, licet eundem adversarium & judicem habeat. Contrà, patronus qui pro judice stat, timere se significat ne is malo pudore contra se ipsum pronuntiet, licet justa sit ejus causa.

Præterea detrahenda vel confirmanda opinio, si quam præcipuè domo videbitur judex attulisse. Metus etiam nonnunquam est amovendus : ut Cicero pro Milone, ne arma Pompeii contra se disposita putarent, laboravit. Nonnunquam adhibendus, ut idem * in Verrem facit : sed adhibendi modus alter ille frequens est & favorabilis, ne malè sentiat populus Romanus, ne judicia transferantur : alter autem asper & rarus, quo minatur corruptis accusationem. Et id quidem in concilio ampliore, utcunque tutius ; nam & mali inhihentur, & boni gaudent : apud singulos verò nunquam suaferim, nisi defecerint omnia. Quod si necessitas exigit, non erit jam ex arte oratoria, non magis quàm appellare, etiamsi id quoque sæpe utile est ; aut antequam pronuntiet, reum facere. Nam & minari & deferre, etiam non orator potest.

* Verr. 2.
tota ora-
tione, sed
præsertim
num. 36—
50.

Si causa conciliandi nobis judicis materiam dabit, ex hac potissimum aliqua in usum principii, quæ maximè favorabilia videbuntur, decerpi oportebit. . Quæ sint porro in causis favorabilia, enumerare non est necesse : quoniam & manifesta erunt, cognita cujusque controversiæ conditione, & omnia colligi in tanta litium varietate non possunt. Ut autem hoc invenire & augere, ita quod lædit, aut omnino repellere, aut certè minuere, ex causa est.

Miseratio quoque aliquando ex eadem venit, siue quid passus sumus grave, siue passuri. Nec enim sum in hac opinione, qua quidam, ut eo distare procœmium ab epilogo credam, quòd in hoc præterita, in illo futura dicantur : sed quòd in ingressu parcius & modestiùs prætentanda est judicis misericordia ; in epilogo verò liceat totos effundere affectus, & fictam orationem induere personis, & defunctos excitare, & * pignora eorum producere : quæ minùs exordiis sunt usitata. Sed hæc, quæ suprà dixi, non movere tantùm, verùm ex diverso amoliri quoque procœmio, opus est. Ut autem nostrum miserabilem, si vincamur, exitum : ita adversariorum superbum, si vicerint, utile est credi.

* Uxorem
liberos,
&c.

SED ex iis quoque, quæ non sunt personarum nec causarum, verùm adjuncta personis & causis, duci procœmia solent. Personis applicantur non pignora modò, de quibus suprà dixi, sed propinquitates, amicitiae, interim regiones etiam, civitatésque, & si quid aliud ejus quem defendimus causâ dici potest. Ad causam extrà pertinet tempus, unde principium pro Cælio. Locus, unde pro Dejotaro. (1) Habitus, unde pro Milone. Opinio, unde in Verrem. Deinceps, ne omnia enumerentur, fama judiciorum, expectatio vulgi. Nihil enim horum in causa est, ad causam tamen pertinet. Adjicit Theophrastus ab actione principium, quale videtur esse Demost.

(1) Novi judicii nova forma,

henis pro Ctesiphonte, ut sibi dicere suo potiùs arbitrio liceat rogantis, quàm eo modo quem accusator actione præscripserat. (1) Fiducia ipsa solet opinione arrogantiae laborare. Faciunt favorem & illa penè communia, non tamen omittenda, vel idèo, ne * occupentur: optare, † abominari, rogare, * Ab adversario. † Amoliri à se suspiciones.

III. QUÆ plerumque attentum quoque judicem faciunt, si res agi videtur nova, magna, atrox, pertinens ad exemplum: præcipuè tamen si judex aut sua vice, aut Reipublicæ commoveretur: cujus animus spe, metu, admonitione, precibus, (2) vanitate denique, si id profuturum credimus, agitandus est. Sunt & illa excitandis ad audiendum non inutilia, si nos, neque diu moraturos, neque extra causam dicturos existiment.

IV. DOCILEM sine dubio & hæc ipsa præstat attentio: sed & illud, si breviter & dilucidè summam rei de qua cognoscere debeat, indicaverimus: quod Homerus atque Virgilius operum suorum principiis faciunt. Nam istius rei modus est, ut propositioni similior sit, quàm expositioni: nec quomodo quicque sit actum, sed de quibus dicturus sit orator ostendat. Nec video quod hujus rei possit apud oratores reperiri melius exemplum, quàm Ciceronis pro Cluentio: *Animadverti, judices, omnem accusatoris orationem in duas divisam esse partes: quarum altera mihi niti & magnopere confidere videbatur invidiâ jam inveteratâ judicii Juniani: altera tantummodo consuetudinis causâ timidè & diffidenter attingere rationem veneficii criminum, qua de re lege est hæc quæstio constituta.* Id tamen totum respondententi facilius est, quàm proponenti: quia (3) hîc admonendus judex, illic docendus est.

Nec me quanquam magni auctores in hoc duxerint, ut non semper facere attentum ac docilem judicem velim: non quia nesciam id quod ab illis dicitur, esse pro mala causa, qualis ea sit, non intelligi: verùm quia istud non negligentia judicis contingit, sed errore. Dixit enim adversarius, & fortasse persuasit: nobis opus est † ejus diversa opinione; quæ mutari † Judicis. non potest, nisi illum fecerimus ad ea quæ dicemus, docilem & attentum. Quid ergo? Imminuenda quædam, & elevanda, & quasi contemnenda esse consentio, ad remittendam intentionem judicis, quam adversario præstat; ut fecit pro Ligario Cicero. Quid enim agebat aliud ironia illa, quàm ut Cæsar minùs se in rem tanquam non novam intenderet? Quid pro Cælio, quàm ut res expectatione minor videretur?

(1) Hæc parum videntur cohærere cum iis quæ præcedunt. Fortè hic corruptum aliquid.

(2) Laudibus, quæ plerumque falsæ aut vanæ sunt.

(3) Ab eo qui proponit, judex docendus est, quia res est nova: ab eo qui respondet, monendus tantùm, quia notum jam id de quo agitur.

* *De gene-
ribus cau-
sarum vide
Cicer. l. 1.
Rhet. 5 l.
1. de In-
vent. 20,
21.*

V. VERUM ex iis quæ proposui, aliud in alio genere causæ desiderari palam est. * Genera porro causarum plurimi quinque fecerunt, Honestum, Humile, Dubium vel Anceps, Admirabile, Obscurum : id est ἐνδοξον, ἄδοξον, ἀμφιδοξον, παράδοξον, δυσπαρανοηθέντων. Sunt quibus rectè videatur adjici Turpe, quod alii Humili, alii Admirabili subjiciunt. Admirabile autem vocant, quod est præter opinionem hominum constitutum. In Ancipiti maximè benevolum judicem, in Obscuro docilem, in Humili attentum parare debemus. Nam Honestum quidem ad conciliationem satis per se valet : in Admirabili & Turpi, remediis opus est.

+ *De Insi-
nuatione
vide Cicer.
1. Rhet. 9.
11. l. 1.
de Invent.
23. 25.*

VI. ET eò quidam exordium in duas dividunt partes, Principium & † Insinuationem : ut sit in principiis recta benevolentia & attentionis postulatio : quæ quia esse in turpi genere causæ non possit, Insinuatio surrepat animis, maximè ubi frons causæ non satis honesta est, vel quia res sit improba, vel quia hominibus parum probetur : aut (1) si facie quoque ipsa premitur, vel invidia consistentis ex diverso patroni, aut patris, vel miserabilis senis, cæci, infantis.

Et quidam, quibus adversus hæc modis sit medendum, verbosius tradunt, materiâsque sibi ipsi fingunt, & ad morem actionum persequuntur : sed hæc cum oriantur ex causis, quarum species consequi omnes non possumus, nisi generaliter comprehendantur, in infinitum sunt extrahenda. Quare singulis consilium ex propria ratione nascetur.

Illud in universum præceptum sit, ut ab iis quæ lædunt, ad ea quæ prosunt, refugiamus. Si causâ laborabimus, persona subveniat : si personâ, causa : si nihil quod nos adjuvet erit, quæramus quid adversarium lædat. Nam ut optabile est, plus favoris mereri : sic proximum, odii minus. In iis quæ negari non poterunt, elaborandum, ut aut minora quàm dictum sit, aut alia mente facta, aut nihil ad præsentem quæstionem pertinere, aut emendari posse pœnitentiâ, aut satis jam punita videantur. Ideoque agere advocato quàm litigatori facilius : quia & laudat sine arrogantia crimine, & aliquando utiliter etiam reprehendere potest. Nam se quoque moveri interim finget, ut pro Rabirio Posthumo Cicero, dum aditum sibi ad aures faciat, & auctoritatem induat vera sentientis, quo magis credatur, vel defendenti eadem vel neganti..

His etiam de causis insinuatione videtur opus esse, si adversarii actio judicum animos occupaverit, vel si dicendum apud fatigatos est : quorum alterum promittendo nostras probationes, & adversas eluendo vitabimus : alterum & spe brevitatis, &

(1) Si cliens adversus patronum, aut filius adversus patrem agat, facies ipsa & præsentia utriusque, aut, etiam si ab-

fit invidia quæ inde nascitur, clientem aut filium premit.

iis quibus attentum fieri judicem docuimus. Et urbanitas opportuna reficit animos, & undecunque petita judicis voluptas levat tædium. Non inutilis etiam est ratio occupandi quæ videntur obstare: ut Cicero dicit scire se, mirari quosdam, quòd ^{1. Verr.} is qui per tot annos defenderit multos, læserit neminem, ad accusandum Verrem descenderit: deinde (1) ostendit hanc ipsam sociorum defensionem. Quod schema πρόληψις dicitur.

VII. VERUM quoniam non est satis demonstrare discipulis, quæ sint in ratione procemii, sed dicendum etiam quomodo perfici facillimè possint: hoc adjicio, ut dicturus intueatur, quid, apud quem, pro quo, contra quem, quo tempore, quo loco, quo rerum statu, quâ vulgi famâ dicendum sit; quid judicem sentire credibile sit antequam incipiamus: tum, quid aut desideremus, aut deprecemur, ipsa illum natura eò ducet, ut sciat quid primùm dicendum sit. At nunc omne (2) quod cœperint, procemium putant: & ut quicque succurrerit, utique si aliqua sententia blandiatur, exordium. Multa autem sine dubio ex aliis partibus sunt, aut aliis partibus causæ communia: nihil tamen in quoquam meliùs dicitur, quàm quod æquè bene dici alibi non possit.

Multum gratiæ exordio est, quod ab actione adversæ partis materiam trahit, hoc ipso, quòd non compositum domi, sed ibi, atque è re natum, & facilitate famam ingenii auget, & facie simplicis sumptique è proximo sermonis fidem quoque acquirit: adeo ut, etiamsi reliqua scripta atque elaborata sint, tamen plerumque videatur tota extemporalis oratio, cujus initium nihil præparatum habuisse manifestum est.

Frequentissimè verò procemium decebit & sententiarum, & compositionis, & vocis, & vultûs modestia: adeo ut in genere causæ etiam indubitabili, fiducia se ipsa nimium exerere non debeat. Odit enim judex ferè litigantis securitatem: cùmque jus suum intelligat, tacitus reverentiam postulat.

Nec minùs diligenter, ne suspecti simus in ulla parte, vitandum: propter quod minimè ostentari debet in principiis cura, quia videtur ars omnis dicentis contra judicem adhiberi. Sed ipsum istud evitare, summæ artis est. Nam id sine dubio ab omnibus, & quidem optimè præceptum est; verùm aliquatenus temporum conditione mutatur, quia jam quibusdam in judiciis, maximèque capitalibus, ut apud Centumviros, ipsi judices exigunt sollicitas & accuratas actiones: contemnique se, nisi in dicendo etiam diligentia appareat, credunt: nec doceri tantùm, sed etiam delectari volunt. Et est difficilis hujus rei

(1) Ostendit hanc ipsam Verris accusationem esse sociorum defensionem.

(2) Malim legere: omne id quo, id est unde, cœperint.

moderatio: quæ tamen ita temperari potest, ut videamur accuratè, non callidè dicere.

Illud ex præceptis veteribus manet, ne quod insolens verbum, ne audaciùs translatum, ne aut ab obsoleta vetustate, aut poeticâ licentiâ sumptum, in principio deprehendatur. Nondum enim recepti sumus, & custodit nos recens audientium intentio. Magis conciliatis animis, & jam calentibus, hæc libertas feretur, maximèque cùm in locos fuerimus ingressi, quorum naturalis ubertas licentiam verbi notari circumfuso nitore non patitur.

VIII. NEC argumentis autem, nec locis, nec narrationi similis esse in proœmio debet oratio: (1) neque tamen deducta semper, atque circumlata, sed sæpe simplici ac illaboratæ similis, nec verbis vultùque nimia promittens. Dissimulata enim, &, ut Græci dicunt, ἀνεπίφρατος actio meliùs sæpe surrepit. Sed hæc prout formari animos iudicum expediet.

Turbari memoriâ, vel continuandi verba facultate destitui, nusquam turpius: cùm vitiosum proœmium possit videri ut cicatricosa facies: & pessimus certè gubernator, qui navem, dum portum egreditur, impegit.

Modus autem principii pro causa. Nam brevius simplices, longius perplexæ, suspectæque & infames desiderant. Ridendi verò, qui velut leges proœmiis omnibus dederunt, ut intra quatuor sensus terminarentur. Nec minùs evitanda est immodica ejus longitudo, ne in caput excrevisse videatur, & quo præparare debet, fatiget.

Sermonem à persona iudicis aversum, qui ἀποστροφὴ dicitur, quidam in totum à proœmio summovent, nonnulla quidem in hanc persuasionem ratione ducti. Nam prorsus esse hoc magis secundùm naturam confitendum est, ut eos alloquamur potissimum, quos conciliare nobis studemus. Interim tamen est & hoc proœmio necessarium, sensus aliquis: & is acrior fit atque vehementior ad personam directus alterius. Quod si accadat, quo jure, aut qua tanta superstitione prohibemur dare per hanc figuram sententiæ vires? Nec enim istud scriptores artium, quia non liceat, sed quia non putent utile, vetant. Ita si vincet utilitas, propter eandem causam facere debemus, propter quam vetamur. Et Demosthenes ad Æschinem orationem in proœmio convertit, & Marcus Tullius cùm pro aliis quibusdam, ad quos ei visum est, tum pro Ligario ad Tiberonem. Nam erat multò futura languidior, si esset aliter figurata. Quod faciliùs cognoscet, si quis illam totam partem vehementissimam, cujus hæc forma est, *Habes*

(1) *Deducta*: tenuis & subtilis. *Circumlata*: periodica; quæ certo verborum circuitu & numero comprehenditur.

igitur, *Tubero, quod est accusatori maxime optandum, & cætera,* convertat ad judicem: tum enim verè averfa videatur oratio, & languescat vis omnis, dicentibus nobis, *Habet igitur Tubero, quod est accusatori maxime optandum.* Illo enim modo preffit atque institit, hoc tantum indicasset. Quod idem in Demosthene, si flexum illum mutaveris, accidet. Quid? non Salustius directo ad Ciceronem, in quem ipsum dicebat, usus est principio, & quidem protinus? *Graviter & iniquo animo maledicta tua paterer, Marce Tulli.* Sicut & Cicero fecerat in Catilinam: *Quousque tandem abutere patientia nostra?*

Ac ne quis Apostrophem miretur, idem Cicero pro Scauro ambitus reo prosopopœia loquentis pro reo utitur: pro Rabirio verò Posthumo, eodémque Scauro reo repetundarum, etiam exemplis: pro Cluentio (ut modò ostendi) partitione. Non tamen hæc, quia possunt bene aliquando fieri, passim facienda sunt, sed quoties præceptum vicerit ratio: quo modo & similitudine, dum brevi, & translatione, atque aliis tropis (quæ omnia cauti illi ac diligentes prohibent) utemur interim: nisi si cui divina illa pro Ligario ironia, de qua paulo antè dixeram, displicet.

Alia exordiorum vitia veriùs tradiderunt. Quod in plures causas accommodari potest, Vulgare dicitur: id minus favorabile, aliquando tamen non inutiliter assumimus, à magnis sæpe oratoribus non evitatum. Quo & adversarius uti potest, Commune appellatur. Quod adversarius in suam utilitatem deflectere potest, Commutabile. Quod causæ non cohæret, Separatum. Quod aliunde trahitur, Translatum. Præterea quod Longum, quod contra præcepta est. Quorum pleraque non principii modò sunt vitia, sed totius orationis.

IX. HÆC de procæmio, quoties erit ejus usus. Non semper autem est. Nam & supervacuum aliquando est, ut si sit præparatus satis etiam sine hoc judex: aut si res præparatione non egeat. Aristoteles quidem in totum id necessarium apud ^{1. Rhet.} bonos judices negat. Aliquando tamen uti, nec, si velimus, ^{c. 1.} eo licet, cùm judex occupatus, cùm angusta sunt tempora, cùm major potestas ab ipsa re cogit incipere.

Contraque est interim procæmii vis etiam non in exordio. Nam judices & in narratione nonnunquam, & in argumentis, ut attendant, & ut faveant, rogamus: quo Prodicus velut dormitantes, eos excitari putabat; quale est Ciceronis: *Tum C. Varenius, is qui à familia Anchariana occisus est: Hoc, quæso, Judices, diligenter attendite.* Utique si multiplex causa est, sua quibusque partibus danda præfatio est: ut, *Audite nunc reliqua: Et, Transeo nunc illuc.* Sed in ipsis etiam probationibus multa funguntur procæmii vice, ut facit Cicero pro Clu-

entio, dicturus contra Censores: pro Murena, cum Servio se
 n. 7—10. excusat. Verum id frequentius est, quam ut exemplis confir-
 mandum sit.

X. QUOTIES autem proœmio fuerimus usi, tum five
 ad expositionem transibimus, five protinus ad probationem,
 id debet in principio postremum esse, cui commodissime
 jungi initium sequentium poterit.

Illa verò frigida & puerilis est in scholis affectatio, ut ipse
 transitus efficiat aliquam utique sententiam, & hujus velut
 præstigiæ plausum petat: ut Ovidius lascivire in Metamorphosi
 solet; quem tamen excusare necessitas potest, res diversissimas
 in speciem unius corporis colligentem. Oratori verò quid est
 necesse surripere hanc transgressionem, & judicem fallere,
 qui ut ordini rerum animum intendat, etiam commonendus
 est? Peribit enim prima pars expositionis, si iudex narrari
 nondum sciet. Quapropter ut non abruptè cadere in narra-
 tionem, ita non obscurè transcendere, est optimum.

Si verò longior sequetur, ac perplexa magis expositio, ad
 eam ipsam præparandus iudex erit: ut Cicero sæpius, sed
 Pro Clu- hoc præcipuè loco fecit: *Paulo longius exordium rei demonstnan-*
 ent. 11. *dæ petam; quod, quæso, iudices, ne molestè patiamini. Principiis*
enim cognitis, multò facilius extrema intelligetis. Hæc mihi ferè
 sunt de exordio comperta.

C A P U T II.

DE NARRATIONE.

I. Interdum non esse narrationi locum.---Narrationem esse vel causæ,
 vel rerum ad causam pertinentium. II. Non semper exordio subjiciendam.
 III. Narratio quid sit. Triplex ejus species. 1. Vel est tota pro nobis;
 & tunc contenti sumus ut sit lucida, brevis, verisimilis.---Quomodo hæc
 singula consequi possimus. 2. Vel tota pro adversariis; & tunc non quidem
 omittenda narratio, sed utendum quibusdam remediis.---Quid in falsis
 expositionibus observandum. 3. Vel mista ex utrisque. IV. Refelluntur
 qui digressionem, apostrophem, prosopopæiam, argumenta, affectus omnino
 à narratione excludunt. V. Qualis debeat esse ornatu narrationis. VI.
 De evidentia narrationis, & de auctoritate narrantis.

MAXIME naturale est, & fieri frequentissime solet, ac
 debet, ut præparato per hæc, quæ suprâ dicta sunt,
 iudice, res de qua pronuntiaturus est, indicetur. Ea est *
 narratio.

* De Nar-
 ratione
 vide Cicer.

1. Rhet.

12—16.

I. PLERIQUE semper narrandum putaverunt: quod
 falsum esse pluribus coarguitur. Sunt enim ante omnia quæ-

dam tam breves causæ, ut propositionem potius habeant, ^{l. 1. de Invent. 27} quàm narrationem. —30. l. 2. de Orat.

Id accidit aliquando utrique parti, cùm vel nulla expositio est, vel de re constat, de jure quæritur: ut apud centum-^{326—} viros: Filius an frater debeat esse intestato hæres. Aut cùm ^{330.} est quidem narrationi locus, sed aut antè judicis nota sunt omnia, aut priore loco rectè exposita.

Accidit aliquando alteri, & sæpiùs actori causæ; vel quia satis est proponere, vel quia sic magis expedit. Satis est dixisse: Certam creditam pecuniam peto ex stipulatione; Legatum peto ex testamento. Diversæ partis expositio est, cur ea non debeantur. Et satis est actori, & magis expedit sic indicare: Dico ab Horatio sororem suam interfectam. Namque & cum propositione judex crimen omne cognoscit, & ordo, & causa facti pro adversario magis est. Reus contra tunc narrationem subtrahit, cùm id quod objicitur, nec negari, nec excusari potest, sed in sola juris quæstione consistit, ut in eo qui cùm pecuniam privatam ex æde sacra surripuit, sacrilegii reus est, confessio verecundior est, quàm expositio: *Non negamus pecuniam de templo esse sublatam. Calumniatur tamen accusator actione sacrilegii, cùm privata fuerit, non sacra: vos autem de hoc cognoscitis, an sacrilegium sit admissum.*

Sed ut has aliquando non narrandi causas puto, sic ab illis dissentio, qui non esse narrationem existiment, cùm reus, quod objicitur, tantùm negat. In qua est opinione Cornelius Celsus, qui . . non putat esse narrationem, nisi quæ summam criminis de quo judicium est, continet. .

Ego autem, magnos alioqui secutus auctores, duas esse in judiciis narrationum species existimo: alteram ipsius causæ, alteram rerum ad causam pertinentium expositionem. Non occidi hominem, nulla narratio est: convenit. Sed erit aliqua, & interim etiam longa, circa argumenta ejus criminis, de antea acta vita, de causis propter quas innocens in periculum deducatur, aliisque quibus incredibile id quod objicitur, fiat. Nec enim accusator hoc tantùm dicit, Occidisti: sed quibus id probet, narrat: ut in tragædiis, cùm Teucer Ulyssæm reum facit Ajacis occisi, dicens inventum eum in solitudine juxtà exanime corpus inimici cum gladio cruento: non id modò Ulysses respondet, non esse à se id facinus admissum, sed sibi nullas cum Ajace inimicitias fuisse: de laude inter ipsos certatum. Deinde subjungit, quomodo in eam solitudinem venerit, jacentem exanimem sit conspiciatus, gladium è vulnere extraxerit. His subtextitur argumentatio. Sed ne illud quidem sine narratione est, dicente accusatore; Fuiisti in

eo loco, in quo tuus inimicus occisus est: non fui. Dicendum enim ubi fuerit.

Quare ambitus quoque causæ & repetundarum hoc etiam plures ejusmodi narrationes habere poterunt, quo plura crimina. In quibus ipsa quidem neganda sunt, sed argumentis expositione contraria resistendum, & interdum singulis, interdum universis. An reus ambitus malè narrabit, quos parentes habuerit, quemadmodum ipse vixerit, quibus meritis fretus ad petitionem descenderit? Aut qui repetundarum infimulabitur, num & antea actam vitam, & quibus de causis vel provinciam universam, vel accusatorem aut testem offenderit, non utiliter exponet? Quæ si narratio non est, ne illa quidem Ciceronis pro Cluentio prima, cujus est initium: *A. Cluentius Habitus*. Nihil enim hîc de veneficio, sed de causis quibus ei mater inimica sit, dicit.

Illæ quoque sunt pertinentes ad causam, sed non ipsius
 7. Verr. 7. causæ narrationes, vel exempli gratiâ, ut in Verrem de L. Domitio, qui pastorem, quod is aprum quem ipsi muneri obtulerat, exceptum esse à se venabulo confessus esset, in crucem sustulit. Vel excutiendi alicujus extrinsecus criminis, ut pro Rabirio Posthumo: *Nam ut ventum Alexandriam est ad Auletem, Judices, hæc una ratio à rege proposita Posthumo est servandæ pecuniæ, si curationem, & quasi dispensationem regiam suscepisset.* Vel augendi, ut describitur iter Verris.

7. Verr. 26, &c. Ficta interim narratio introduci solet, vel ad concitandos
 n. 59, 60. judices, ut pro Roscio contra Chrysogonum: vel ad solvendo
 n. 57, &c. aliqua urbanitate, ut pro Cluentio contra fratres Cepasios: in
 6 Verr. terdum per digressionem decoris gratiâ, qualis rursus in Ver-
 105, &c. rem de Proserpina: *In his quondam locis mater filiam quæsisse dicitur.* Quæ omnia eò pertinent, ut appareat non utique non narrare eum qui negat: sed illud ipsum narrare quod negat.

Nec hoc quidem simpliciter accipiendum, quod est à me positum, supervacuum esse narrationem rei quam judex noverit. Quod sic intelligi volo, si non modò factum quid sit, sciet: sed ita factum etiam, ut nobis expedit, opinabitur. Neque enim narratio in hoc reperta est, ut tantum cognoscat judex, sed aliquanto magis ut consentiat. Quare etiam si non erit docendus, sed aliquo modo afficiendus, narrabimus cum præparatione quadam. Scire quidem eum in summa quid actum sit, tamen rationem quoque facti cujusque cognoscere ne gravetur. Interim propter aliquem in consilium adhibitum nos repetere illa simulemus: interim ut rei quæ ex adverso proponatur, iniquitatem omnes etiam circumstantes intelligant.

In quo genere plurimis figuris erit varianda expositio ad effugiendum tædium nota audientis: sicut, *Meministi. Et, Fortasse supervacuum fuerit hic commorari. Sed quid ego diutius, cum tu optimè noris? Illud quale sit, tu scias.* Et his similia. Alioqui si apud judicem cui nota causa est, narratio semper videtur supervacua, potest videri non semper esse etiam ipsa actio necessaria.

II. ALTERUM est de quo frequentius quæritur, an sit utique narratio procæmio subjicienda. Quod qui opinantur, non possunt videri nulla ratione ducti. Nam cum procæmium idcirco comparatum sit, ut judex ad rem accipiendam fiat conciliator, docilior, & intentior; & probatio, nisi causâ prius cognitâ, non possit adhiberi: protinus notitiâ rerum instruendus videtur.

Sed hoc quoque interdum mutat conditio causarum: nisi fortè Marcus Tullius in oratione pulcherrima, quam pro Milone scriptam reliquit, malè distulisse narrationem videtur tribus præpositis quæstionibus: aut profuisset exponere quomodo insidias Miloni fecisset Clodius, si reum qui à se hominem occisum fateretur, defendi omnino fas non fuisset: aut si jam præjudicatione Senatûs damnatus esset Milo: aut si Cn. Pompeius, qui propter aliquam gratiam iudicium militibus armatis clauserat, tanquam adversus existimaretur. Ergo hæ quoque quæstiones vim procæmii obtinebunt, cum omnes judicem præparaverint. Sed aliter * pro L. Murena postea * Alii le-
quoque narravit, cum objecta diluit. Quod fiet utiliter, ^{gunt pro-}
quoties crimen non repellendum tantum, sed etiam transferen- ^{Vareno}
dum erit, ut prius his defensis velut initium sit aliud culpandi ^{reo: quæ}
narratio: ut in armorum ratione antiquior cavendi quàm ^{oratio non}
ictum inferendi cura est. ^{extat. In}

Erunt quædam causæ (nec id rarò) crimen quidem de quo cognitio est, faciles ad diluendum, sed & multis anteaactæ vitæ flagitiis, & gravibus criminibus oneratae: quæ prius amovenda sunt, ut propitius judex defensionem ipsius negotii, cuius propria quæstio est, audiat: ut si defendendus est M. Cælius, nōne optimè patronus occurrat prius convitiis luxuriæ, petulantia, impudicitia, quàm veneficii, in quibus solis omnis Ciceronis versatur oratio? tum narret de bonis paulatim, totamque dein explicet causam, quæ est ipsius actione defensa?.

III. NUNC quæ sit ratio narrandi, subjungam. Narratio est rei factæ, vel (1) ut factæ: utilis ad persuadendum expositio: vel (ut Apollodorus finit) oratio docens auditorem, quid in controversia sit. Eam plerique scriptores, maximè qui sunt ab Isocrate, volunt esse lucidam, bre-

(1) Tanquam factæ. Res enim quæ narratur, aut vera, aut certè verisimilis esse debet.

vem, verisimilem.. Eadem nobis placet divisio: quanquam
 & * Aristoteles ab Isocrate parte in una diffenferit, præceptum
 * 3. Rhet. brevitat^s irridens, tanquam necesse sit longam aut brevem esse
 cap. 16. expositionem, nec liceat ire per medium. Theodori quoque
 solam relinquunt ultimam partem, quia nec breviter utique,
 nec dilucidè semper sit utile exponere. Quo diligentius dis-
 tinguenta sunt singula, ut quid quoque loco profit, ostendam.
 Narratio est aut tota pro nobis, aut tota pro adversariis, aut
 mista ex utrisque.

1. SI erit tota pro nobis, contenti sumus iis tribus partibus,
 per quas efficitur, quo iudex facilius intelligat, meminerit, cre-
 dat. Nec quisquam reprehensione dignum putet, quòd pro-
 posuerim eam quæ sit tota pro nobis, debere esse verisimilem,
 cum vera sit. Sunt enim plurima vera quidem, sed parum
 credibilia, sicut falsa quoque frequenter verisimilia. Quare
 non minùs laborandum est, ut iudex, quæ vera dicimus, quàm
 quæ fingimus, credat.

Sunt quidem hæ, quas suprà retuli, virtutes, aliarum quo-
 que partium. Nam & per totam actionem vitanda est obscu-
 ritas, & modus ubique custodiendus, & credibilia esse oportet
 omnia quæ dicuntur. Maximèque hæc in ea parte custodien-
 da sunt, quæ prima iudicem docet: in qua si acciderit, ut aut
 non intelligat, aut non meminerit, aut non credat, frustra in
 reliquis laborabimus.

Erit autem aperta narratio atque dilucida, si fuerit primùm
 exposita verbis propriis & significantibus, & non sordidis qui-
 dem, non tamen exquisitis, & ab usu remotis: tum distincta
 rebus, personis, temporibus, locis, causis; ipsa etiam pronun-
 tiatione in hoc accommodata, ut iudex, quæ dicuntur, quàm
 facillimè accipiat.

Quæ quidem virtus negligitur à plurimis, qui ad clamorem
 dispositæ, vel etiam fortè circumfusæ multitudinis compositi,
 non ferunt illud intentionis silentium: nec sibi disertⁱ videntur,
 nisi omnia tumultu ac vociferatione concusserint: rem indi-
 care, sermonis quotidiani, & in quemcunque etiam indoctiorum
 cadentis esse existimant: cum interim, quod tanquam facile
 contemnunt, nescias præstare minùs velint, an possint. Neque
 enim aliud in eloquentiâ cuncta experti difficilius reperient,
 quàm id quod se dicturos fuisse omnes putant, postquam au-
 dierunt. Quia non bona iudicant esse illa, sed (1) vera. Tum
 autem optimè dicit orator, cum videtur vera dicere. At nunc
 velut campum nacti expositionis, hîc potissimum & vocem

(1) Cum res dilucidè & simpliciter non esse bonam, perfectam; sed tantum-
 exponitur, putant ejusmodi narratio- modo veram.
 nem, quia figurarum lenociniis careat,

flectunt, & cervicem reponunt, & brachium in latus jactant, totóque & rerum, & verborum, & compositionis genere lasciunt: deinde (id quod sit monstro simile) placet actio, causa non intelligitur. Verum hæc omittamus, ne minùs gratiæ præcipiendo recta, quàm offensæ reprehendendo prava, mereamur.

Brevis erit narratio ante omnia, si inde cœperimus rem exponere, unde ad judicem pertinet: deinde, si nihil extra causam dixerimus: tum etiam si reciderimus omnia, quibus sublati nec cognitioni quicquam, nec utilitati detrahatur. Solet enim quædam esse partium brevitatis, quæ longam tamen efficit summam. *In portum veni, navim prospexi, quanti veberet interrogavi, de pretio conveni, conscendi, sublatae sunt anchorae, solvimus oram, provecti sumus.* Nihil horum dici celerius potest; sed sufficit dicere, *è portu navigavi.* Et quoties exitus rei satis ostendit priora, debemus hoc esse contenti, quo reliqua intelliguntur. Quare cum dicere liceat, *Est mihi filius juvenis; omnia illa supervacua, Cupidus ego liberorum uxorem duxi, natum sustuli, filium educavi, in adolescentiam perduxi.*

Non minùs autem cavenda erit, quæ nimium corripientes omnia sequitur, obscuritas: fatiusque est aliquid narrationi superesse quàm deesse. Nam supervacua cum tædio dicuntur, necessaria cum periculo subtrahuntur. Quare vitanda etiam illa Sallustiana (quanquam in ipso virtutis locum obtinet) brevitatis, & abruptum sermonis genus, quod otiosum fortasse lectori minùs fallit, audientem transvolat, nec dum repetatur expectat: cum præsertim lector non ferè sit nisi eruditus; judicem rura plerumque in (1) decurias mittant, de eo pronuntiatum, quod intellexerit: ut fortasse ubique, in narratione tamen præcipuè, media hæc tenenda sit via dicendi, quantum opus est, quantum satis est.

Quantum opus est autem, non ita solum accipi volo, quantum ad indicandum sufficit, quia non inornata debet esse brevitatis, alioqui sit indocta: nam & fallit voluptas, & minùs longa quæ delectant videntur: ut amœnum ac molle iter, etiam si est spatii amplioris, minùs fatigat quàm durum arduumque compendium. Nec enim mihi unquam tanta fuerit cura brevitatis, ut non ea quæ credibilem faciunt expositionem, inferi velim. Simplex enim, & undique præcisa, non tam narratio potest vocari, quàm confusio.

Sunt porro multæ conditione ipsa rei longæ narrationes, quibus extrema (ut præcepi) procemii parte ad intentionem

(1) E judicibus multi agriculturæ Porro in *decurias*, five in certas portiones, erant divisi.
dediti manebant in villis: unde veniebant in urbem ad exercenda judicia.

præparandus est iudex : deinde curandum, ut omni arte vel ex spatio ejus detrahamus aliquid, vel ex tædio.

Ut minùs longa sit, efficiemus, quæ poterimus differendo, non tamen sine mentione eorum quæ differemus : *Quas causas occidendi habuerit, quos assumpserit conscios, quemadmodum disposuerit insidias, probationis loco dicam.* Quædam verò ex ordine præmittenda, quale est apud Ciceronem : * *Moritur Fulcinius.*
Pro Cæcin.
 111. *Multa enim quæ sunt in re, quia remota sunt à causa, præmittam.*

Ac partitio tædium levat. *Dicam quæ acta sint ante ipsum rei contractam, dicam quæ in re ipsa, dicam quæ postea.* Ita tres potiùs modicæ videbuntur narrationes, quàm una longa. Interim expediet expositiones brevi interfatione distinguere. *Audistis quæ antè acta sunt; accipite nunc quæ insequuntur.* Reficietur enim iudex priorum fine, & se velût ad novum rursus initium præparabit.

Si tamen adhibitis quoque his artibus in longum exierit ordo rerum, erit non inutilis in extrema parte commonitio ;
Pro Lig. 4. quod Cicero etiam in brevi narratione facit : *Adbuc, Cæsar, Qu. Ligarius omni culpa caret: domo est egressus, non modò nulum ad bellum, sed ne ad minimam quidem belli suspicionem, & cætera.*

Credibilis autem erit narratio ante omnia, si priùs consuluerimus nostrum animum, ne quid naturæ dicamus adversum : deinde si causas ac rationes factis præposuerimus ; non omnibus, sed de quibus quæritur. Si personas convenientes iis quæ facta credi volumus, constituerimus ; ut furti reum, cupidum : adulterii, libidinosum : homicidii, temerarium. Vel contrà, si defendemus. Præterea loca, tempora, & similia.

Est autem quidam etiam ductus rei credibilis, qualis in Comœdiis & in Mimis. Aliqua enim naturaliter sequuntur & cohærent, ut si bene priora narraveris, iudex ipse quod postea sis narraturus expectet.

Ne illud quidem fuerit inutile, semina quædam probationum spargere : verùm sic, ut narrationem esse meminerimus, non probationem. Nonnunquam etiam argumento aliquo confirmabimus quod proposuerimus : sed simplici & brevi : ut in veneficiis, Sanus bibit, statim concidit, livor ac tumor confestim est insecutus.

Hoc faciunt & illæ præparationes, cùm reus dicitur robustus, armatus, sollicitus, contra infirmos, inermes, securos. Omnia denique quæ probatione tractaturi sumus, personam, causam, locum, tempus, instrumentum, occasionem narratione delibabimus.

Aliquando si destituti fuerimus his, etiam fatebimur vix esse credibile, sed verum, & hoc majus habendum scelus; nescire nos quomodo factum sit, aut quare; mirari; sed probaturos.

Optimæ verò præparationes erunt, quæ latuerint, ut à Cicerone sunt quidem utilissimè prædicta omnia, per quæ Miloni Clodius, non Clodio Milo infidiatus esse videatur; plurimum tamen facit illa callidissima simplicitatis imitatio: *Milo autem cum in Senatu fuisset eo die quoad Senatus est dimissus, domum venit: calceos & vestimenta mutavit: paulisper dum se uxor, ut sit, comparat, commoratus est.* Quàm nihil præparatò, nihil festinatò fecisse videtur Milo? Quod non solum rebus ipsis vir eloquentissimus, quibus moras & lentum prosecutionis ordinem ducit, sed verbis etiam vulgaribus & quotidianis, & arte occulta consecutus est: quæ si aliter dicta essent, strepitu (1) ipsum judicem, (2) deinde patronum excitassent. Frigida videntur ista plerisque: sed hoc (1) ipsum manifestum est quomodo judicem fefellerit, quòd vix à lectore deprehenditur.

Hæc sunt quæ credibilem faciunt expositionem. Nam ne contraria aut sibi repugnantia in narratione dicamus, si cui præcipiendum est, is reliqua frustra docetur: etiam si quidam scriptores artium hoc quoque tanquam occultum, & à se prudenter erutum, tradunt.

His tribus narrandi virtutibus adjiciunt quidam magnificentiam, quam *μεγαλοπρέπειαν* vocant: quæ neque in omnes causas cadit (nam quid in plerisque judiciis privatis de re certa credita, locato & conducto, interdictis, habere loci potest supra modum se tollens oratio?) nec semper est utilis, ut vel proximo Miloniano exemplo patet. Et meminerimus multas esse causas, in quibus confitendum, excusandum, summittendum sit quod exponimus: quibus omnibus aliena est illa magnificentiae virtus. Quare non magis proprium narrationis est magnificè dicere, quàm miserabiliter, invidiosè, graviter, dulciter, urbanè, quæ cum suo quæque loco sint laudabilia, non sunt huic parti propriè assignata, & velut dedita.

Illa quoque ut narrationi apta, ita cum cæteris partibus communis est virtus, quam Theodectes huic uni propriè dedit. Non enim magnificam modò vult esse, verum etiam jucundam expositionem.

Sunt qui adjiciant his evidentiam, quæ *ἐνάργεια* Græcè vocatur. Neque ego quenquam deceperim, ut diffimulem Cice-

(1) Sensus multo fit clarior, si in utroque loco pro *ipsum*, legas *ipso*. *diendum patronum excitassent.* Id est, ad cavendum. Non video quis sensus possit elici ex his verbis: *deinde patronum.*

(2) Quidam legunt: *judicem ad custo-*

roni quoque plures partes placere. Nam præterquam *planam, & brevem, & credibilem*; vult esse *evidentem, moratam, cum dignitate*.

In Top. 97. Sed (1) oratione, morata debent esse omnia; cum dignitate, quæ poterunt. Evidentia in narratione, quantum ego intelligo, est quidem magna virtus, cum quid veri non dicendum, sed quodammodo etiam ostendendum est. Sed subjici perspicuitati potest, quam quidam etiam contrariam interim putaverunt, quia in quibusdam causis obscuranda veritas est: quod est ridiculum. Nam qui obscurare vult, narrat falsa pro veris: & is qui narrat, debet laborare ut videantur quam evidentissima.

2. SED quatenus etiam forte quadam pervenimus ad difficilius narrationum genus, jam de his loquamur, in quibus res contra nos erit: quo loco nonnulli prætereundam narrationem putaverunt. Et sanè nihil est facilius, nisi prorsus totam causam omnino non agere. Sed si aliqua justa ratione hujusmodi susceperis litem, cujus artis est, malam esse causam silentio confiteri? Nisi fortè tam hebes futurus est iudex, ut secundum id pronuntiet, quod sciet narrare te noluisse. Neque inficias eo, in narratione, ut aliqua neganda, aliqua adjicienda, aliqua mutanda, sic aliqua etiam tacenda: sed tacenda, quæ tacere oportebit, & liberum erit. Quod fit nonnunquam brevitatis quoque gratia, quale illud est: *Respondit quod ei visum est*.

Distinguiamus igitur genera causarum. Namque in quibus non de culpa quæritur, sed de * actione; etiam si erunt contra nos themata, confiteri nobis licebit. Pecuniam de templo sustulit, sed privatam: non ideo sacrilegus est.. Verum in his quoque confessionibus est aliquid, quod ex invidia quam expositio adversarii fecit, detrahi possit, cum etiam servi nostri de peccatis suis mollius loquantur. Quædam enim quasi non narrantes mitigabimus. Non quidem (ut adversarius dicit) consilium furti in templum attulit, nec diu captavit ejus rei tempus: sed occasione & absentia custodum corruptus, & pecunia, quæ nimium quam in animis hominum potest, victus est. Sed quid refert? peccavit, & fur est. Nihil attinet id defendere, cujus pœnam non recusamus. Interdum quasi damnemus ipsi.

Nonnunquam propositione præmuniri potest causa, & deinde exponi. Contraria sunt omnia tribus filiis, qui in mortem patris conjurarant: sortiti nocte singuli per ordinem cum ferro cubiculum intrarunt patre dormiente: cum occidere eum nemo potuisset, excitato omnia indicaverunt. Si (2) tamen

* Intelligit statum definitivum, ut patet exemplo seq.

(1) In tota oratione, non in narratione sola. Totus hic locus sic interpunctus, multo est clarior.

(2) Diu suspensus manet sensus ob longam patris orationem, usque ad hæc verba: *Omnia hæc, &c.*

pater qui divisit (1) patrimonium, & reos parricidii defendit, sic agat: *Quod contra legem sufficit, parricidium objicitur juvenibus quorum pater vivit, atque etiam liberis suis adest. Ordinem rei narrare quidem nihil necesse est, cum ad legem nihil pertineat: sed si confessionem culpæ meæ exigitis; ego fui pater durus, & patrimonii, quod jam melius ab his administrari poterat, tenax custos. Deinde subjicitur: stimulatos ab iis quorum indulgentiores parentes erant: semper tamen eum habuisse animum, qui sit eventu deprehensus, ut occidere patrem non possent. Nec enim jurejurando opus fuisse, si alioqui hoc mentis habuissent, nec sorte, nisi quod se quisque eximi voluerit. Omnia hæc qualiacunque placidioribus animis accipientur, illa brevi primæ propositionis defensione mollita.*

At cum quæritur an factum sit, vel quale factum sit, licet omnia contra nos sint, quomodo tamen evitare expositionem salva causæ ratione possumus? Narravit accusator, nec ita, ut quæ essent acta, tantum indicaret: sed adjecit invidiam, rem verbis exasperavit, acceperunt probationes, peroratio incendit, & plenos iræ reliquit. Expectat naturaliter judex quid narretur à nobis. Si nihil exponimus, illa esse quæ adversarius dixit, & talia qualia dixit, credat necesse est.

Quid ergo? eadem exponemus? Si de qualitate agetur, cujus tum demum quæstio est, cum de re constat eadem, sed non eodem modo: alias causas, aliam atque aliam rationem dabo. Verbis elevare quædam licebit: luxuria hilaritatis, avaritia parsimoniam, negligentia simplicitatis nomine lenietur. Vultu denique, voce, habitu, vel favoris aliquid, vel miserationis merebor. Solet nonnunquam movere lacrymas ipsa confessio.

Atque ego libenter interrogem, sintne illud defensori quæ non narraverint, necne. Nam si neque defenderint, neque narraverint, tota causa prodetur. At si defensori sunt proponere certè plerumque id quod confirmaturi sumus, oportet. Cur ergo non exponamus quod & dilui potest? Ut hoc contingat, utique indicandum est. Aut quid inter probationem & narrationem interest, nisi quod narratio est probationis continua propositio, rursus probatio narrationi congruens confirmatio?

Videamus ergo num expositio hæc longior demum esse debeat, & paulo verbosior præparatione, & quibusdam argumentis: (argumentis dico, non argumentatione, cui tamen plurimum confert frequens affirmatio) effecturos nos quod di-

(1) Liberis scilicet. Intelligere opus est legem fuisse, ne filii qui parricidium fecissent, aliquid de bonis patris ca-

perent. Igitur in hoc themate gentiles & agnati petunt hæreditatem filiosque accusant. *Turn.*

cimus : non posse vim rerum ostendi prima expositione : expectent, & opiniones suas differant, & bene sperent. Denique narrandum est utique, quicquid aliter quàm adversarius exposuit, narrari potest ; aut eo etiam procœmia sunt in his causis supervacua : quæ quid magis agunt, quàm ut cognitioni rerum accommodatiorem judicem faciant ? Atqui constat nusquam eorum esse majorem usum, quàm ubi animus judicis ab aliqua contra nos insita opinione flectendus est.

Conjecturales autem causæ, in quibus de facto quæritur, non tam sæpe rei de qua judicium est, quàm eorum per quæ res colligenda est, expositionem habent. Quæ cùm accusator suspiciosè narret, reus levare suspicionem debeat, aliter ab hoc atque ab illo ad judicem perferri oportet.

At (1) enim quædam argumenta turba valent : diducta, leviora sunt. Id quidem non eò pertinet, ut quærat an narrandum, sed quomodo narrandum sit. Nam & congerere plura expositione quis prohibet, si id utile est causæ ? & (2) promittere ; sed & dividere narrationem, & probationem subjungere partibus, atque ita transire ad sequentia ?

Nam ne iis quidem accedo, qui semper eo putant ordine, quo quid actum sit, esse narrandum : sed eo modo quo expedit. Quod fieri pluribus figuris licet. Nam & aliquando excidisse simulamus, cùm quid utiliore loco reducimus : & interim nos reducturos reliquum ordinem testamur, quia sic futura sit causa lucidior. Interim re exposita, subjungimus causas quæ antecesserunt. Nec enim est ulla lex defensionis, certumque præscriptum. Pro re, pro tempore, intuenda quæ profint : atque ut erit vulnus, ita vel curandum protinus ; vel, si curatio differri potest, interim deligandum.

Nec sæpius narrare duxerim nefas, quod Cicero pro Cluentio fecit : estque non concessum modò, sed aliquando etiam necessarium, ut in causis repetundarum, omnibûsque quæ simplices non sunt. Amentis est enim superstitione præceptorum contra rationem causæ trahi. Narrationem ideo ante probationes ponere est institutum, ne judex, qua de re quærat, ignoret. Cur igitur, si singula probanda aut refellenda erunt, non singula etiam narrentur ? Me certè, quantacunque nostris experimentis habenda est fides, fecisse hoc in foro, quoties ipsa desiderabat utilitas, probantibus & eruditis, & iis qui

(1) Hoc Fabio objiciunt ii, qui cùm tota contra nos causa est, censent amputandam esse narrationem. Tunc enim narrandum non esse aiunt, nisi adjunctis multis argumentis, quæ causam per se malam fulciant & corroborarent. At cùm narratio continua sit,

necessariò accidit ut argumenta, quæ simul congesta vim sortè aliquam haberent, diducta & sparsa per totam narrationem, infirmiora videantur. *Ex Turn.*

(2) Nos pluribus argumentis rem alibi probaturos.

judicabant, scio : & (quod non arroganter dixerim, quia sunt plurimi quibuscum egi, qui me refellere possint si mentiar) ferè ponendæ à me causæ officium exigebatur. Neque ideo tamen non sæpius facere oportebit, ut rerum ordinem sequamur. Quædam verò etiam turpiter convertuntur : ut si peperisse narres, deinde concepisse : apertum testamentum, deinde signatum. In quibus si id quod posterius est dixeris, de priore tacere optimum est.

Sunt quædam & falsæ expositiones, quarum in foro duplex est genus. Alterum, quod instrumentis adjuvatur : ut Publius Clodius fiducia testium, qua nocte incestum Romæ commiserat, Interamnæ se fuisse dicebat. Alterum, quod est tuendum dicentis ingenio.

Sed utrumcunque erit, prima sit curarum, ut id quod fingimus, fieri possit : deinde, ut & personæ, & loco, & tempori congruat, & credibilem rationem & ordinem habeat : si contingat etiam, ut veræ alicui rei cohæreat, aut argumento, quod sit in causa, confirmetur. Nam quæ tota extra rem petita sunt, mentiendi licentiam produnt.

Curandum præcipuè (quod fingentibus frequenter accidit) nequa inter se pugnent. Quædam enim partibus blandiuntur, sed in summam non consentiunt. Præterea, ne iis quæ vera esse constabit, adversa sint. Orator autem meminisse debet actione tota quid finxerit, quoniam solent excidere quæ falsa sunt : verumque est illud, quod vulgò dicitur, Mendacem memorem esse oportere..

Fingenda verò meminerimus ea quæ non cadent in testem. Sunt autem quæ nostro dicuntur (1) animo, cujus ipsi tantum conscii sumus. Item quod à defunctis : nec enim hoc est qui neget. Itémque ab eo cui idem expediet : is enim non negabit. Ab adversario quoque : quia non est habiturus in negando fidem. Somniorum & superstitionum colores ipsa jam facilitate auctoritatem perdiderunt.

Non est autem satis in narratione uti coloribus, nisi per totam actionem consentiant : cum præsertim quorumdam probatio sola sit in asseveratione & perseverantia : ut ille parasitus, qui ter abdicatum à divite juvenem, & (2) absolutum, tanquam suum filium asserit, habebit quidem colorem, quo dicat & paupertatem sibi causam exponendi fuisse, & ideo à se parafiti personam esse susceptam, quia in illa domo filium haberet : & ideo illum innocentem ter abdicatum, quia filius abdicantis non esset. Nisi tamen omnibus verbis & amorem

(1) Pro nostro arbitrio. Ut nobis placet. filius ter abdicatus fuerit, eum non posse invitum in patris familiam & potestatem reduci. Turn.

(2) Libertum. Valerius scribit, si

patrium, atque hunc quidem ardentissimum ostenderit, & odium divitis, & metum pro juvene, quem periculosè mansurum in illa domo, in qua tam invisus sit, sciat; suspicione (1) subjecti petitoris non carebit.

3. Quòd si pars expositionis pro nobis, pars contra nos erit, miscenda sit, an separanda narratio, cum ipsa causæ conditione deliberandum est. Nam si plura sint quæ nocent, quæ profunt obruentur. Itaque tunc dividere optimum erit, & iis quæ partem nostram adjuvabunt, expositis & confirmatis, adversus reliqua uti remediis de quibus suprà dictum est. Si plura proderunt, etiam conjungere licebit quæ obstant, ut in medio, velut auxiliis nostris, posita, minus habeant virium. Quæ tamen non erunt nuda ponenda, sed ut & nostra aliquâ argumentatione firmemus, & diversa, cur credibilia non sint, adjiciamus: quia nisi distinxerimus, verendum est ne bona nostra permixtis malis inquinentur.

IV. ILLA quoque de narratione præcipi solent, ne qua ex ea fiat excursio, ne avertatur à iudice sermo, ne alienæ personæ vocem demus, ne argumentemur: adjiciunt quidam etiam, ne utamur affectibus. Quorum pleraque sunt frequentissimè custodienda; imò nunquam, nisi ratio coegerit, mutanda: ut sit expositio perspicua & brevis.

Nihil quidem tam rarò poterit habere rationem, quàm excursio: nec unquam debet esse nisi brevis, & talis, ut vi quadam videamur affectûs velut recto itinere depulsi; qualis est Ciceronis circa nuptias Saffiæ: *O mulieris scelus incredibile, & præter hanc unam, in omni vita inauditum! O libidinem effrænatam & indomitam! O audaciam singularem! Non timuisse, si minùs vim deorum, hominûmque famam, at illam ipsam noctem, facèsque illas nuptiales, non limen cubiculi, non cubile filiæ, non parietes denique ipsos superiorum testes nuptiarum!*

Sermo averfus à iudice, & brevius indicat interim, & coar-
 pag. 134. guit magis. Qua de re idem quod de procæmio dixeram, sentio; sicut de Prosopopœia quoque: qua tamen non Servius modò Sulpitius utitur pro Aufidia: *Somnône te languido, an 7. Verr. 105. & gravi lethargo, putem oppressum?* sed M. quoque Tullius circa 116. & c. navarchos; nam ea quoque rei expositio est: *Ut adeas, tantum n. 71, 72. dabis, & reliqua.* Quid? pro Cluentio, Staleni Bulbique colloquium nōne ad credulitatem plurimum & fidem confert? Quæ ne fecisse sine observantia quadam videatur, quanquam n. 31, 32. hoc in illo credibile non est, in Partitionibus præcipit, ut habeat narratio *suavitatem, admirationes, expectationes, exitus inopinatos, colloquia personarum*, omnes affectus.

(1) Subdititii & sycophantæ, & malo dolo subornati ad intendendam litem.

Argumentabimur in narratione, ut dixi, nunquam; argumentum ponemus aliquando: quod facit pro Ligario Cicero, n. 4. cum dicit sic eum provinciæ præfuisse, ut illi pacem esse expediret. Inferemus expositioni & brevem, cum res poscet, defensionem, & rationem factorum. Nec enim narrandum est tanquam testi, sed tanquam patrono. Rei ordo per se talis est: Q. Ligarius legatus in Africam cum cos. C. Confidio profectus est. Quid ergo M. Tullius? Q. igitur, inquit, *Ligarius, cum esset adhuc nulla belli suspicio, legatus in Africam cum cos.* Pro Lig. n. 2. C. Confidio profectus est. Alibi: Non modò nullum ad bellum, sed ne ad minimam quidem suspensionem belli. Et cum esset indicanti satis, Q. Ligarius nullo se implicari negotio passus est: adjecit; Domum spectans & ad suos redire cupiens. Ita quod exponebat & ratione fecit credibile, & affectus quoque implevit.

Quo magis miror eos, qui in narratione non putant esse utendum affectibus. Qui si hoc dicunt, non diu, nec ut in epilogo; mecum sentiunt. Effugiendæ sunt enim moræ. Cæterum cur ego judicem nolim, cum eum doceo, etiam moveri? Cur, quod in summa parte sum actionis petiturus, non in primo statim rerum ingressu, si fieri potest, consequar; cum præsertim etiam in probationibus faciliore sim animo ejus abusus, occupato vel ira, vel miseratione?

An non Marcus Tullius circa verbera civis Romani omnes 7. Verr. 161. brevissimè movet affectus? non solum conditione ipsius, loco injuriæ, genere verberum, sed animi quoque commendatione? Summum enim virum ostendit, qui cum virgis caderetur, non ingemuerit, non rogaverit, sed tantum civem se Romanum esse cum invidia cadentis, & fiducia juris clamaverit. Quid? Philodami casum nonne cum per totam expositionem 3 Verr. 76. incendit invidia, tum in supplicio lacrymis implevit, cum flentes non tam narraret quàm ostenderet, patrem de morte filii, filium de patris? Quid ulli epilogi possunt habere miserabile magis? Serum est enim advocare his rebus affectum in peroratione, quas securus narraveris. Assuevit illis judex, jamque eas sine motu mentis accipit, quibus commotus novis non est: & difficile est mutare habitum animi semel constitutum.

V. EGO verò (neque enim dissimulabo judicium meum, quanquam id quod sum dicturus, exemplis magis quàm præceptis ullis continetur) narrationem, ut si ullam partem orationis, omni qua potest gratia & venere exornandam puto: sed plurimum refert, quæ sit natura ejus rei quam exponimus.

In parvis ergo, quales sunt ferè privatæ, sit illè preffus, & velut applicitus rei cultus: in verbis summa diligentia, quæ in locis impetu feruntur, & circumjectæ orationis copia latent:

hîc expressa, &, ut vult Zeno, sensu tincta esse debebunt : compositio diffimulata quidem, sed tamen quàm jucundissima : figuræ non illæ poeticæ, & contra rationem loquendi auctoritate veterum receptæ. Nam debet esse quàm purissimus fermo, & qui varietate tædium effugiat, & mutationibus animum levet : ne in eundem casum, similem positionem, pares elocutionum tractus incidamus. Caret enim cæteris lenociniis expositio, & nisi commendetur hac venustate, jaceat necesse est. Nec in ulla parte intentior est judex : eoque nihil rectè dictum perit. Præterea, nescio quomodo etiam credit faciliùs, quæ audienti jucunda sunt ; & voluptate ad fidem ducitur.

Ubi verò major res erit, & atrocia invidiosè, & tristia miserabiliter dicere licebit : non ut consumantur affectus, sed ut velut primis lineis designentur : ut planè qualis futura sit imago rei, statim appareat. Ne (1) sententiâ quidem velut fatigatum intentione stomachum judicis reficere diffuaserim, maximè quidem brevi interjecta, qualis est illa : *Fecerunt servi Milonis, quod suos quisque servos in re tali facere voluisset.* Interim paulo liberiore, qualis est illa : *Nubit genero socrus, nullis auspiciis, nullis auctoribus, funestis ominibus omnium.* Quod cùm sit factum iis quoque temporibus, quibus omnis ad utilitatem potius quàm ad ostentationem componebatur oratio, & erant adhuc severiora judicia : quanto nunc faciendum magis, cùm in ipsa capitis aut fortunarum pericula irrupit voluptas ? Cui hominum desiderio quantum dari debeat, alio * loco dicam. Interim aliquid indulgendum esse confiteor.

Pro Mil.
29.
Pro Cluent. 14.

* 4. *Parte*
Proæmii
lib. 8. &
cap. 3. e-
jusdem li-
bri.

† *Vide hujus rei exempla apud*

Ciceronem
pro Rosc.
Amer. n.

98. *Veri.* 7.
n. 105. &
161, &c.

VI. MULTUM confert adjecta veris credibilis rerum imago, † quæ velut in rem præsentem perducere audientes videtur. .

Ne illud quidem præteribo, quantam afferat fidem expositioni, narrantis auctoritas ; quam mereri debemus ante omnia quidem vita, sed & ipso genere orationis : quod quo fuerit gravius, sanctius, hoc plus habeat necesse est in affirmando quoque ponderis. Effugienda igitur in hac præcipuè parte omnis calliditatis suspicio : (neque enim se usquam custodit magis judex) nihil videatur fictum, nihil sollicitum : omnia potius à causa, quàm ab oratore profecta credantur. Sed hoc pati non possumus, & perire artem putamus, nisi appareat : cùm desinat ars esse, si apparet. Pendemus ex laude, atque hanc laboris nostri ducimus summam. Ita, quæ circumstantibus ostentare volumus, judiciis prodimus. . .

(1) Ratione dicendi illustriore.

CAPUT III.

DE EGRESSIONE.

Egressio non semper necessaria est post narrationem.——Quandonam ibi sit adhibenda.——Frequenter utilis est ante Confirmationem.——Ea multiplex.——Nulli non parti orationis convenit.

ORDINE ipso narrationem sequitur confirmatio. Probanda sunt enim quæ propter hoc exposuimus. Sed priusquam ingrediar hanc partem, pauca mihi de quorundam opinione dicenda sunt.

Plerisque moris est, prolato rerum ordine protinus utique in aliquem lætum atque plausibilem locum quàm maximè possint favorabiliter excurrere. Quod quidem natum ab ostentatione declamatoria, jam in forum venit, postquam agere causas non ad utilitatem litigatorum, sed ad patronorum jactationem repertum est: ne si pressæ illi (qualis sæpius desideratur) narrationis gracilitati conjuncta argumentorum pugnacitas fuerit, dilatis diutius dicendi voluptatibus oratio refrigescat.

In quo vitium illud est, quòd sine discrimine causarum atque utilitatis, hoc, tanquam semper expediat, aut etiam necesse sit, faciunt, eoque desumptas ex his partibus, quarum alius erat locus, sententias in hanc congerunt, ut plurima aut iterum dicenda sint, aut quia alieno loco dicta sunt, dici suo non possint.

Ego autem confiteor hoc expatiandi genus non modò narrationi quidem, sed etiam quæstionibus vel universis, vel interim singulis opportunè posse subjungi, cùm res postulat, aut certè permittit: atque eo vel maximè illustrari ornatique orationem, sed si cohæret & sequitur, non si per vim * cuneatur, * Per vim quasi cuneis adigitur. & quæ natura juncta erant, distrahit. Nihil enim tam est consequens, quàm narrationi probatio: nisi excursus ille, vel quasi finis narrationis, vel quasi initium probationis est. Erit ergo illi nonnunquam locus, ut si expositio circa finem atrox fuerit, persequamur eam velut erumpente protinus indignatione. Quod tamen ita fieri oportebit, si res dubitationem non habebit: alioqui prius est, quod objicias, verum efficere, quàm magnum, quia criminis invidia pro reo est priusquam probatur. Difficillima est enim gravissimi cujusque sceleris fides.

Idem fieri non inutiliter potest, ut si merita in adversarium aliqua exposueris, in ingratum inveharis: aut si varietatem criminum narratione demonstraveris, quantum ab ea pericu-

* Sententia quam fit laturus de causa.

lum intentetur, ostendas. Verùm hæc breviter omnia. Judex enim ordine audito festinat ad probationem, & quamprimum certus esse *sententiæ cupit. Præterea cavendum est, ne ipsa expositio vanescat, averfis in aliud animis, & inani mora fatigatis.

Sed ut non semper est necessaria post narrationem illa procuratio, ita frequenter utilis ante quæstionem præparatio, utique si prima specie minùs erit favorabilis, si legem asperam tuebimur, aut pœnarias actiones inferemus. Est hic locus velut sequentis exordium, ad conciliandum probationibus nostris judicem. Quod liberiùs hîc & vehementiùs fieri potest, quia judici jam nota causa est. His igitur velut fomentis, si quid erit asperum, præmolliemus, quo facilius aures judicum, quæ post dicturi erimus, admittant, ne jus nostrum oderint. Nihil enim facilè persuadetur invitis. Quo loco tamen judicis quoque noscenda natura est, juri magis an æquo sit appositus. Proinde enim magis aut minùs erit hoc necessarium. Cæterùm res eadem & post quæstionem perorationis vice fungitur.

† De Egreffione vide Cicer. l. 2. de Invent. 97. l. 2. de Orat. 311, 312. 4. Verr. 2. 6. Verr. 105. n. 8. &c.

Hanc partem παρέκβασις Græci vocant, Latini egressum, vel † egreffionem. Sed hæ sunt plures, ut dixi, quæ per totam causam varios habent excursus: ut laus hominum locorumque, ut descriptio regionum, expositio quarundam rerum non solum gestarum, sed etiam fabulosarum. Quo ex genere est in orationibus contra Verrem compositis, Siciliæ laus, Proserpinæ raptus; pro L. Cornelio popularis illa virtutum Cn. Pompeii commemoratio: in quam ille divinus orator, velut nomine ipso ducis cursus dicendi teneretur, abrupto quem inchoaverat sermone divertit actutum.

Παρέκβασις est (ut mea quidem fert opinio) alienæ rei, sed ad utilitatem causæ pertinentis, extra ordinem procurrens tractatio. Quapropter non video cur hunc ei potissimum locum assignent, qui rerum ordinem sequitur: non magis quàm illud, cur hoc ita demum proprium putent, si aliquid in digressu sit exponendum, cùm tot modis à recto itinere declinet oratio. Nam quicquid dicitur præter illas quinque (quas fecimus) partes, egressio est; indignatio, miseratio, invidia, convitium, excusatio, conciliatio, maledictorum refutatio: similia his, quæ non sunt in quæstione, omnis amplificatio, minutio, omne affectus genus: atque ea maximè (1) jucundam & ornatam faciunt orationem, de luxuria, de avaritia, de religione, de officiis: quæ cùm sint argumentis subiecta similium rerum, quia cohærent, egredi non videntur.

(1) Malim legere: atque ea maximè quæ jucundam, &c.

Sed plurima sunt, quæ rebus nihil secum cohærentibus inferuntur, quibus iudex reficitur, admonetur, placatur, rogatur, laudatur. Innumerabilia sunt hæc, quorum alia sicut præparata afferimus, quædam ex occasione vel necessitate dicimus, si quid nobis agentibus novi accidit, interpellatio, interventus alicujus, tumultus. Unde Ciceroni quoque in proœmio, cùm diceret pro Milone, digredi fuit necesse, ut ipsa oratiuncula, qua usus est, patet. Poterit autem paulo longius exire, qui præparat aliquid ante quæstionem, & qui finitæ probationi velut commendationem adjicit. At qui ex media erumpit, citò ad id redire debet, unde divertit.

CAPUT IV.

DE PROPOSITIONE.

SUNT qui narrationi propositionem subjungant, tanquam partem judicialis materiæ: cui opinioni respondimus. *pag. 94.* Mihi autem propositio videtur omnis, confirmationis initium: (1) quod non modò in ostendenda quæstione principali, sed nonnunquam etiam in singulis argumentis poni solet. Sed nunc de priore loquimur.

Ea non semper uti necesse est. Aliquando enim sine propositione quoque satis manifestum est quid in quæstione versetur: utique si narratio ibi finem habet, ubi initium quæstio: adeo ut aliquando subjungatur expositioni, quæ solet in argumentis esse, (2) summa collectio. *Hæc sicut exposui, ita gesta Pro Mil. sunt, Iudices: insidiator superatus, vi victa vis, vel potius oppressa 30. virtute audacia est.*

Sed nonnunquam valde utilis est, præcipuè ubi res defendi non potest, & de fine quæritur; ut pro eo qui pecuniam privatam de templo sustulit; *Sacrilegii agitur: De sacrilegio cognoscitis*; ut iudex intelligat id unum esse officii sui, quærere an id quod obicitur, sacrilegium sit. Item in causis obscuris ac multiplicibus.

Sunt autem propositiones & simplices, & duplices, vel multiplices. Quod accidit non uno modo. Nam & plura crimina junguntur: ut cùm Socrates accusatus est quòd corrumperet juventutem, & novas superstitiones induceret. Et fin-

(1) Duplex est propositio; altera generalis & totius causæ, quæ breviter complectitur id quod in controversiam venit: altera specialis, quæ singulis argumentationibus solet præponi. *Turn.*

(2) Aliquando narrationi subjicitur *summa collectio*, id est, ἀνακεφαλαιωσις eorum quæ in ea dicta sunt, quod fieri solet in argumentis.

gula ex pluribus colliguntur : ut cùm legatio malè gesta obicitur (1) Æschini, quòd mentitus sit, quòd nihil ex mandatis fecerit, quòd moratus sit, quòd munera acceperit. . Hæ si ponantur singulæ subjectis probationibus, plures erunt propositiones : si jungantur, in partitionem cadunt. .

Habet interim vim propositionis, etiam si per se non est propositio : ut cùm ex posito rerum ordine, subjicimus, *De his cognoscitis* ; ut sit hæc commonitio judicis, quo se ad quæstionem acriùs intendat, & quodam velut tactu excitatus finem esse narrationis, & initium probationis intelligat, & nobis confirmationem ingredientibus, ipse quoque quodammodo novum audiendi sumat exordium.

C A P U T V.

D E P A R T I T I O N E.

I. Quando & quibus de causis partitione non sit utendum. II. Quas utilitates habeat. III. Quæ sint ejus virtutes.

† *De Partitione*

vide Cicer.

1. de In-

vent. 31,

32, 33.

PARTITIO † est nostrarum aut adversarii propositionum, aut utrarumque ordine collata enumeratio.

I. HAC quidam utendum semper putant, quòd & eâ fiat causa lucidior, & judex intentior ac docilior, si scierit & de quo dicimus, & de quo dicturi postea sumus. Rursus quidam periculosum id oratori arbitrantur, duabus ex causis, quòd nonnunquam excidere soleant quæ promissimus, & si qua in partiendo præterierimus, (2) occurrere. Quod quidem nemini accidit, nisi qui planè vel nullo fuerit ingenio, vel ad agendum nihil cogitati præmeditatique detulerit. Alioqui quæ tam manifesta & lucida est ratio, quàm rectæ partitionis? Sequitur enim naturam ducem, adeo ut memoriæ id maximum sit auxilium, via dicendi non decedere.

1. Rhet.

17.

Quapropter ne illos quidem probaverim, qui partitionem vetant ultra tres propositiones extendere. Quæ sine dubio si nimium sit multiplex, fugiet memoriam judicis, & turbabit intentionem. Hoc tamen numero velut lege non est alliganda, cùm possit causa plures desiderare.

Alia sunt magis propter quæ partitione non semper sit utendum. Primùm quia pleraque gratiora sunt, si inventa subitò,

(1) Missus est legatus Æschines ad Philippum regem Macedoniæ de fœdere percutiendo : postea autem accusatus est à Demosthene. Est autem

hæc divisio orationis Demosthenis, quam habuit *de malè obita legatione.* Turn.

(2) Judici vel auditori.

nec domo allata, sed inter dicendum ex re ipsa nata videantur. Unde illa non injucunda schemata : *Penè excidit mihi : &, Fugerat me : &, Rectè admones.* Propositis enim probationibus, omnis in reliquum gratia novitatis præcerpitur.

Interim verò etiam fallendus est judex, & variis artibus subeundus : ut aliud agi, quàm quod petimus, putet. Nam est nonnunquam dura propositio, quam judex si providet, non aliter reformidat, quàm qui ferrum medici, antequam curetur, aspexit. At si re non antè proposita, securum, ac nulla denuntiatione in se conversum, intrarit oratio, efficiet quod promittenti non crederetur.

Interim refugienda non modò distinctio quæstionum est, sed omnino tractatio : affectibus perturbandus, & ab intentione auferendus auditor. Non enim solùm oratoris est docere, sed plus eloquentia circa movendum valet. Cui rei contraria est maximè tenuis illa, & scrupulosè in partes sectæ divisionis diligentia, eo tempore, quo cognoscenti judicium conamur auferre.

Quid, quòd interim quæ per se levia sunt & infirma, turba valent ? Ideoque congerenda sunt potius, & velut eruptione pugnandum : quod tamen rarum esse debet, & ex necessitate demum, cùm ipsum hoc, quod dissimile rationi est, coegerit ratio.

Præter hæc in omni partitione est utique aliquid potentissimum, quod cùm audivit judex, cætera tanquam supervacua gravari solet. Itaque si plura vel objicienda sunt, vel diluenda, & utilis & jucunda partitio est, ut quid quaque de re dicturi sumus, ordine appareat. At si unum crimen variè defenderimus, supervacua ; ut si ita partiamur : *Dicam non talem esse hunc quem tueor, ut in eo credibile videri possit homicidium : dicam occidendi causam huic non fuisse : dicam hunc eo tempore quo occisus est homo, trans mare fuisse.* Omnia quæ antequam * id * *Legendum puto, ante id.* quod ultimum est, exequeris, inania videri necesse est. Festinat enim judex ad id quod potentissimum est, & velut obligatum promisso patronum, si est patientior, tacitus appellat : si vel occupatus, vel in aliqua potestate, vel etiam sic moribus compositus, cum convitio efflagitat.

Itaque non defuerunt qui Ciceronis illam pro Cluentio partitionem improbarent, qua se dicturum esse promisit primum, *neminem majoribus criminibus, gravioribus testibus in judicium vocatam, quàm Oppianicum : deinde, præjudicia esse facta ab his ipsis judicibus, à quibus condemnatus sit : postremò, judicium pecunia tentatum non à Cluentio, sed contra Cluentium :* quia si probari posset quod est tertium, nihil necesse fuerit dicere priora. Rursum nemo tam erit aut injustus, aut stultus, quin eum fateatur

n. 11.

optimè pro Murena esse partitum; *Intelligo, Judices, tres totius accusationis partes fuisse, & earum unam in reprehensione vitæ, alteram in contentione dignitatis, tertiam in criminibus ambitus esse versatam.* Nam sic & ostendit lucidissimè causam, & nihil fecit altero supervacuum.

De illo quoque genere defensionis plerique dubitant: *Si occidi, rectè feci: sed non occidi.* Quò enim prius pertinere, si sequens firmum sit? hæc invicem obstare, & utroque utentibus, in neutro haberi fidem. Quod sanè in parte verum est, & illo sequenti (si modò indubitabile sit) solo utendum. At si quid in eo quod est fortius timebimus, utraque probatione nitemur. Alius enim alio moveri solet: & qui factum putavit, justum credere potest: qui tanquam justo non movebitur, factum fortasse non credet: ut certa manus uno telo possit esse contenta, incertæ plura spargenda sunt, ut sit & fortunæ locus. Egregiè verò Cicero pro Milone insidiatorem primò Clodium ostendit: tum addit ex abundanti, etiam si id non fuisset, talem tamen civem cum summa virtute interfectoris & gloria necari potuisse.

Nec illum tamen ordinem, de quo priùs dixi, damnaverim: quia quædam etiam si sint dura, in id tamen valent, ut ea molliant quæ sequuntur. Neque omnino sine ratione est id quod vulgò dicitur, (1) *Iniquum petendum, ut æquum feras.* Quod tamen nemo sic accipiat, ut omnia credat audenda. Rectè enim Græci præcipiunt, *Non tentanda quæ effici omnino non possunt.*

Sed quoties hac, de qua loquor, duplici defensione utemur, id laborandum est, ut in illam partem sequentem fides ex priore ducatur. Potest enim videri, qui tutò etiam confessus fuit, mentiendi causam in negando non habere: & illud utique faciendum est, ut quoties suspicabimur à iudice aliam probationem desiderari, quàm de qua loquimur, promittamus nos plenè & statim de eo satis esse facturos: præcipuè si de (2) pudore agitur.

Frequenter autem accidit, ut causa parum verecunda, jure tuta sit: de quo ne inviti iudices audiant & adversi, frequentius sunt admonendi, secuturam defensionem probitatis ac dignitatis: expectent paulum, & agi ordine sinant. Quædam interim nos & invitis litigatoribus simulandum est dicere: quòd Cicero pro Cluentio facit circa judiciariam legem. Nonnunquam quasi interpellemur ab his, subsistere. Sæpe avertenda

n. 144,

145, 149,

150, 157.

(1) Erasmus putat dictum esse à mercatoribus, qui pluris merces suas indicant, ut justum tandem pretium ferant. *Turn.*

(2) Si causa per se parum est honesta & verecunda, ut ipse Fabius ait paulo infra.

ad ipsos oratio : hortandi, ut finant nos uti nostro consilio. Ita surrepetur animo iudicis, & dum sperat probationem pudoris, asperioribus illis minùs repugnabit. Quæ cùm receperit, etiam verecundiæ defensionì faciliòs erit. Sic utraque res invicem juvabit, eritque iudex circa jus nostrum spe modestiæ attentior, circa modestiam juris probatione proclivior.

II. SED ut non semper necessaria, ac etiam supervacua partitio est : ita opportunè adhibita plurimum orationi lucis & gratiæ confert. Neque enim solùm id efficit, ut clariora fiant quæ dicuntur rebus velut ex turba extractis, & in conspectu iudicum positis : sed reficit quoque audientem certo singulorum partium fine, non aliter quàm facientibus iter multum detrahunt fatigationis (1) notata inscriptis lapidibus spatia. Nam & exhausti laboris nosse mensuram voluptati est, & hortatur ad reliqua fortiùs exequenda, scire quantum supersit. Nihil enim longum videri necesse est, in quo quid ultimum sit, certum est. Nec immeritò multum ex diligentia partiendi tulit laudis Q. Hortensius : cujus tamen divisionem in digitos ductam, nonnunquam Cicero leviter eludit.

1. Verr. 45.

Nam est certus ejus modus, & evitanda maximè concisa nimium & velut articulosa partitio. Nam & auctoritati plurimum detrahunt minuta illa, nec jam membra sed frustra : & hujus gloriæ cupidi, quo subtiliùs & copiosiùs divisisse videantur, & supervacua assumunt, & quæ natura singularia sunt, secant ; nec tam plura faciunt, quàm minora : deinde cùm fecerunt mille particulas, in eandem incidunt obscuritatem, contra quam partitio inventa est.

III. DIVISA & simplex propositio quoties utiliter adhiberi potest, primùm debet esse aperta, atque lucida ; (nam quid sit turpius, quàm id esse obscurum ipsum, quod in eum solum adhibetur usum, ne sint cætera obscura ?) tum brevis, nec ullo supervacuo onerata verbo. Non enim quid dicamus, sed de quo dicturi simus, ostendimus.

Obtinendum etiam, ne quid in ea desit, ne quid supersit. Superest autem sic ferè, cùm aut in species partimur, quod in genera partiri sit satis ; aut genere posito, subjicitur species : ut dicam de virtute, justitia, continentia ; cùm justitia atque continentia virtutis sint species.

Partitio proponit quid sit de quo conveniat, quid de quo ambigatur. In eo quod convenit, quid adversarius fateatur, quid nos. In eo de quo ambigatur, quæ dicturi simus, quæ nostræ propositiones, quæ partis adversæ. Turpissimum verò est, non eo ordine exequi, quo quicque proposueris.

(1) Milliarum olim lapidibus notabant. Unde apud historicos legimus : *ad primum ab urbe lapidem, secundum, tertium. Turn.*

MARCI FABII
Q U I N T I L I A N I
DE
INSTITUTIONE ORATORIA
L I B E R V.
P R O Œ M I U M.

Docet pernecessariam esse oratoribus probationem. Agit primum de probationibus quæ ad omnes quæstiones pertinent; deinde de iis quæ in quoque causæ genere propriæ sunt.

* *Supple,*
fuerunt.

FUERUNT & clari quidem auctores, quibus solum videretur oratoris officium, docere. Namque & affectus duplici ratione excludendos putabant: primum, quia vitium esset omnis animi perturbatio; deinde, quia iudicem à veritate depelli misericordia, vel ira, similibusque, non oporteret; & voluptatem audientium petere, cum vincendi tantum gratia diceretur, non modò agenti supervacuum, sed vix etiam viro dignum arbitrabantur. Plures * verò, qui nec ab illis sine dubio partibus rationem orandi summovent, hoc tamen proprium atque præcipuum crederent opus, sua confirmare, & quæ ex adverso proponerentur, refutare.

Utrumcunque est, (nec enim hoc loco meam interpono sententiam) hic erit liber illorum opinione maximè necessarius, quo tota hæc sola tractantur; quibus sanè & ea quæ de judicialibus causis jam dicta sunt, serviunt. Nam neque proœmii, neque narrationis est alius usus, quàm ut iudicem præparent: & status nosse, atque ea de quibus suprà scripsimus, intueri, supervacuum foret, nisi ad hanc perveniremus. Denique ex quinque quas judicialis materiæ fecimus partibus, quæcunque alia potest aliquando necessaria causæ non esse: lis nulla est, cui probatione opus non sit. Ejus præcepta sic optimè divisuri videmur, ut prius in commune quæ ad omnes quæstiones pertinent, ostendamus: deinde quæ in quoque causæ genere propria sunt, exequamur.

CAPUT I.

DE PROBATIONUM DIVISIONE.

Probationes vel sunt inartificiales, vel artificiales. Agit primum de inartificialibus.

AC prima quidem illa partitio ab Aristotèle tradita, consensum ferè omnium meruit, alias esse * probationes quas extra dicendi rationem acciperet orator, alias quas ex causa traheret ipse, & quodammodo gigneret. Ideoque illas ἀτέχνως, id est inartificiales, has ἐντέχνως, id est artificiales vocaverunt. Ex illo priore genere sunt præjudicia, rumores, tormenta, tabulæ, jusjurandum, testes: in quibus pars maxima contentionum forensium consistit. Sed ut ipsa per se carent arte, ita summis eloquentiæ viribus & allevanda sunt plerumque, & refellenda. Quare mihi videntur magnopere damnandi, qui totum hoc genus à præceptis removerunt. Nec tamen in animo est, omnia quæ aut pro his, aut contrà dici solent, complecti. Non enim communes locos tradere destinamus, quod esset operis infiniti: sed viam quandam atque rationem. Quibus demonstratis, non modò in exequendo suas quisque vires debet adhibere, sed etiam inveniendò similia, ut quæque conditio litium poscet. Neque enim de omnibus causis dicere quisquam potest, saltem præteritis, ut taceam de futuris.

CAPUT II.

DE PRÆJUDICIIS.

JAM præjudiciorum vis omnis tribus in generibus versatur: Rebus, quæ aliquando ex paribus causis sunt judicatæ, quæ exempla rectius dicuntur; ut de rescissis patrum testamentis, vel contra filios confirmatis: Judiciis, ad ipsam causam pertinentibus, unde etiam nomen ductum est; qualia in Oppianicum facta dicuntur, & à Senatu adversus Milonem: Aut cum de eadem causa pronuntiatum est, ut in reis (1) deporta-

(1) Relegatio est cum certo loco interdicitur *deportatio*, cum aliquis in certum locum relegatur. Porro, ut testatur Ulpianus, de causa *deportando* rum iterum apud Judicem potest agi; ac si restituantur, pristinum adipiscuntur honoris gradum. *Turn.*

tis, & (1) assertione secunda, & de partibus (2) centumvir-
lium, quæ in duas hastas divisæ sunt.

Confirmantur præcipuè duobus, auctoritate eorum qui pro-
nuntiaverunt, & similitudine rerum de quibus quæritur. Re-
felluntur autem rarò per contumeliam judicum, nisi fortè ma-
nifesta in his culpa erit. Vult enim cognoscentium quisque
firmam esse alterius sententiam : & ipse pronuntiaturus non
libenter exemplum, quod in se fortasse recidat, facit. Con-
fugiendum ergo est in duobus superioribus, si res feret, ad ali-
quam dissimilitudinem causæ. Vix autem ulla est per omnia
alteri similis. Si id non continget, ac eadem causa erit : aut
actorum inculanda negligentia, aut de infirmitate personarum
querendum, contra quas erit judicatum : aut de gratia quæ
testes corruperit, aut de invidia, aut de ignorantia : aut inve-
niendum quid causæ postea accesserit. Quorum si nihil erit,
licet tamen dicere multas judiciorum causas ad iniquè pro-
nuntiandum valere : ideoque damnatum (3) Rutilium, abso-
lutos (4) Clodium atque (5) Catilinam. Rogandi etiam Ju-
dices, ut rem potiùs intueantur ipsam, quàm (6) iurijurando
alieno suum donent. Adversùs consulta autem Senatus, & de-
creta Principum vel Magistratum, remedium nullum est,
nisi aut inventa quantulacunque causæ differentia, aut aliqua
vel eorundem, vel ejusdem potestatis hominum posterior
constitutio, quæ sit priori contraria : quæ si deerunt, lis non
erit.

C A P U T III.

D E R U M O R E E T F A M A .

* De Ru-
moribus
vide Cicer.
l. 2. Rhet.
12.

FAMAM atque * rumorem pars altera consensum civitatis,
& velut publicum testimonium vocat : altera sermonem
fine ullo certo auctore dispersum, cui malignitas initium de-

(1) *Affertio*, iudicium est de alicu-
jus libertate constitutum, appellaturque
causa liberalis. Si igitur de liberali
causa jam pronuntiatum sit, & facta
provocatione, aut alia Iudicum sub-
fortitione, iterum de causa disceptetur,
locus erit præiudicio. *Turn.*

(2) Centumviri hasta in foro posita
de causis cognoscebant, erantque in du-
as partes divisi.

(3) Rutilius iustissimè Asiam admi-
nistravit. Sed cùm publicanorum in-
jurias illic coercuisset, invisus est fac-
tus Equitibus, penes quos erant iudicia,
ideoque in exilium missus. Vide Flor.
l. 3. c. 17. *Turn.*

(4) Clodius restituto Cicerone mul-

ta in eum per vim admiserat. Milo
Tribunus plebis Clodium de vi accu-
savit. Sed iudicium, opera Clodii,
ejusque amicorum, usque eò perductum
est, donec habitis ædilitiis comitiis,
Clodius Ædilis creatus in iudicium vo-
cari non potuit.

(5) Catilina Prætor administravit
Africam. Postea accusatus repetun-
darum fuit : sed optimatum factione
absolutus est. *Turn.*

(6) Iudices jurabant se ex lege judi-
caturos. Hortandi igitur ut memores
iurisjurandi rem per se diligenter ex-
pendant, nec temerè sequantur iudici-
um eorum qui re non penitus perspectâ
pravè forsitan judicarunt.

derit, incrementum credulitas; quod nulli non etiam innocentissimo possit accidere fraude inimicorum falsa vulgantium. Exempla utrinque non deerunt:

CAPUT IV.

DE TORMENTIS.

SICUT in * tormentis quoque, qui est locus frequentissimus, * *De tormentis, seu quæstionibus, vide Cicer. l. 2. Rhet. 10.* cum pars altera, quæstionem, vera fatendi necessitatem vocet: altera sæpe etiam causam falsa dicendi, quod aliis patientia facile mendacium faciat, aliis infirmitas necessarium. Quid attinet plura de his? Plenæ sunt orationes veterum ac novorum. Quædam tamen in hac parte erunt propria cuiusque litis. Nam si de habenda quæstione agetur, plurimum intererit, quis, & quem postulet aut offerat, & in quem, & ex qua causa: si jam erit habita, quis ei præfuerit, quis & quo modo sit tortus, an credibilia dixerit, an inter se constantia: perseveraverit in eo quod cœperat, an aliquid dolore mutaverit: prima parte quæstionis, an procedente cruciatu. Quæ utrinque tam infinita sunt, quàm ipsa rerum varietas.

CAPUT V.

DE TABULIS.

CONTRA tabulas quoque sæpe dictum, sæpe dicendum est, cum eas non solum refelli, sed etiam accusari, sciamus esse usitatum. Cum sit autem in his aut scelus signatorum, aut ignorantia, tutius ac facilius id quod secundo loco diximus tractatur, quod scilicet pauciores rei fiunt. Sed hoc ipsum argumenta ex causa trahit, si fortè aut incredibile est id actum esse quod tabulæ continent: aut (ut frequentius evenit) aliis probationibus æquè inartificialibus solvitur: si aut is in quem signatum est, aut aliquis signator dicitur abfuisse, vel prius esse defunctus: si tempora non congruunt: si vel antecedentia vel insequentia tabulis repugnant. Inspectio ipsa etiam sæpe falsum deprehendit.

CAPUT VI.

DE JURE JURANDO.

* Ab adversario.

JUSJURANDUM litigatores aut offerunt suum, aut non recipiunt * oblatum: aut ab adversario exigunt, aut recusant cum ab ipsis exigatur.

Offerre, suum sine illa conditione, ut vel adversarius juret, ferè improbum est. Qui tamen id faciet, aut vita se tuebitur, ut eum non sit credibile pejeraturum; aut ipsa vi religionis: in qua plus fidei consequetur, si id egerit, ut non cupidè ad hoc descendere, sed ne hoc quidem recusare videatur: aut si causa (1) modò patietur litis, propter quam devoturus se ipse non fuerit: aut si præter alia causæ instrumenta, adjicit ex abundanti hanc quoque conscientiae suæ fiduciam.

Qui (2) non recipit, & iniquam conditionem, & à multis contemni jurisjurandi metum dicet: cum & philosophi quidam sint reperti qui deos habere rerum humanarum curam negarent: eum verò qui nullo deferente jurare sit paratus, & ipsum velle de causa sua pronuntiare, & quàm id quod offert, leve ac facile credat, ostendere.

At is qui (3) defert, agere modestè videtur, cum litis adversarium judicem faciat, & eum cujus cognitio est, onere liberet, qui profectò alieno jurejurando stari quàm suo malit.

Quo difficilior recusatio est, nisi fortè res est ea, quam credibile sit notam ipsi non esse. Quæ excusatio si deerit, hoc unum relinquetur, ut invidiam sibi ab adversario quæri dicat, atque id agi, ut in ea causa, in qua vincere non possit, queri possit. Itaque hominem quidem malum occupaturum hanc conditionem fuisse, se autem probare malle quæ affirmet, quàm dubium cuiquam relinquere, an pejerarit.

(1) Aut si res controversa erit ejusmodi, ut credibile non videatur ipsum sibi imprecaturum ob rem tam exiguam. *Turn.*

(2) Qui non recipit oblatum ab adversario jusjurandum, duas affert cau-

sas: 1. iniquam esse conditionem, si nempe cujuspiam salus ab alieno jramento pendeat: 2. à multis contemni jurisjurandi metum.

(3) Qui jusjurandum ab adversario exigit.

CAPUT VII.

DE TESTIBUS.

MAXIMUS patronis circa * testimonia fudor est. Ea dicuntur aut per tabulas, aut à præsentibus. * De testibus vide Cicer. l. 2. Rhet. 9.

Simplicior contra tabulas pugna. Nam & minùs obstitisse videtur pudor inter paucos signatores, (1) & pro diffidentia premitur absentia. Si reprehensionem non capit ipsa persona, infamare signatores licet. Tacita præterea quadam significatione refragatur his omnibus, quòd nemo per tabulas dat testimonium, nisi sua voluntate: quo ipso non esse amicum ei se, contra quem dicit, fatetur. Nec tamen protinus cesserit orator, quo minùs & amicus pro amico, & inimicus contra inimicum possit verum (si integra sit ei fides) dicere. Sed latè locus uterque tractatur.

Cum præsentibus verò ingens dimicatio est: ideòque velut duplici contra eos, próque his, acie configitur, (2) actionum & interrogationum. In actionibus primùm generaliter pro testibus, atque in testes dici solet. Est hic communis locus, cùm pars altera nullam firmiorem probationem esse contendit, quàm quæ sit hominum scientiâ nixa: altera ad detrahendam illis fidem, omnia per quæ fieri soleant falsa testimonia enumerat. Sequens ratio est, cùm specialiter quidem, sed tamen multos pariter invadere patroni solent. Nam & (3) gentium simul universarum elevata testimonia ab oratoribus scimus, & tota genera testimoniorum, ut de (4) auditionibus: non enim ipsos esse testes, sed injuratorum afferre voces: utque in causis repetundarum, qui se reo numerasse pecunias jurant, litigatorum non testium habendos loco. Interim adversùs singulos dirigitur actio. Quod insectationis genus & permistum defensionis legimus in orationibus plurimis, & separatim editum, sicut in Vatinius testem.

Totum igitur excutiamus locum, quando universam institutionem aggressi sumus. Sufficiebant alioqui libri duo à Domitio Afro in hanc rem compositi, quem adolescentulus senem colui: ut non lecta mihi tantùm ea, sed pleraque ex ipso sint

(1) Qui absens testimonium dicebat, tabulas conficiebat præsentibus signatoribus, in quibus suum testimonium perscribebat. *Turn.* Absentia autem videri potest signum diffidentiae, quasi testis sibi ipse diffidat.

(2) Per actionem intelligitur oratio

perpetua qua utitur orator.

(3) Cicero elevat testimonia Gallorum pro Fonteio, n. 11.—23. Græcorum Asianorumque pro Flacco, n. 9.—12.

(4) Cum testes dicunt tantùm se audivisse quid ab aliis.

* Lib. 12.
c. 9. fusè
explicat
quomodo
orator
causam
ponere
debeat.

cognita. Is verissimè præcipit, primum esse in hac parte officium oratoris, ut totam causam familiariter norit: quod sine dubio ad omnia pertinet. Id quomodo contingat, explicabimus, * cùm ad destinatum huic parti locum venerimus. Eares suggeret materiam interrogationi, & veluti tela ad manum subministrabit. Eadem docebit, ad quæ judicis animus actione sit præparandus. Debet enim vel fieri vel detrahi testibus fides oratione perpetua: quia sic dictis quisque movetur, ut est ad credendum, vel non credendum, antè formatus.

Et quoniam duo genera sunt testium, aut voluntariorum, aut eorum quibus iudex in publicis judiciis lege denunciare solet; quorum altero utraque pars utitur, alterum accusatoribus tantum concessum est: separemus officium dantis testes, & refellentis.

Qui voluntarium producit, scire quid is dicturus sit, potest: + Inter-ideoque faciliorem videtur in † rogando habere rationem. rogando. Sed hæc quoque pars acumen & vigilantiam poscit: providendumque, ne timidus, ne inconstans, ne imprudens sit testis. Turbantur enim, & à patronis diversæ partis inducuntur in laqueum. Sed & plus deprehenso nocent, quàm firmi & interriti profuissent. Multum igitur domi antè versandi, ac variis percontationibus, quales haberi ab adversario possunt, explorandi sunt. Sic fit, ut aut consent sibi, aut si quid titubaverint, opportuna rursus ejus, à quo producti sunt, interrogatione velut in gradum reponantur.

In his quoque adhuc qui constiterint sibi, vitandæ sunt infidiæ: nam frequenter subijci ab adversario solent, & omnia profutura polliciti, diversa respondent, & auctoritatem habent non arguentium illa, sed confitentium. Explorandum igitur quas causas lædendi adversarium afferant: nec id satis est, inimicos fuisse, sed an deserint, an per hoc ipsum reconciliari velint, ne corrupti sint, ne pœnitentia propositum mutaverint. Quod cùm in iis quoque, qui ea quæ dicturi videntur, re vera sciunt, necessarium est præcavere, tum multo magis in iis (1) qui se dicturos quæ falsa sunt, pollicentur. Nam & frequentior eorum pœnitentia est, & promissum suspectius: & si perseveraverint, reprehensio (2) faciliior.

Eorum verò quibus denunciatur, pars testium est quæ reum lædere velit, pars quæ nolit. Idque interim scit accusator, interim nescit.

(1) Videtur Fabius non repudiare modi pessimæ artium, non ut fiant, testimonia eorum, qui se dicturos, quæ sed ut vitentur. falsa sunt, pollicentur; quod esset hominis parum probi. Sed idem paulo post monet se facere mentionem ejus- (2) Alii codices habent, *deprehenso faciliior*: quemadmodum antea dixit, *Testem deprehensum. Turn.*

Fingamus in præsentia scire. In utroque enim genere summis artibus interrogantis opus est. Nam si habet testem cupidum lædendi, cavere debet hoc ipsum, ne cupiditas ejus appareat: nec statim de eo quod in judicium venit, rogare, sed aliquo circuitu ad id pervenire, ut illi, quod maximè dicere voluit, videatur expressum; nec nimium instare interrogationi, ne ad omnia respondendo, testis fidem suam minuat, sed (1) in tantum evocare eum, quantum sumere ex uno satis est.

At in eo qui verum invitus dicturus est, prima felicitas interrogantis est extorquere quod is noluerit. Hoc non alio modo fieri potest, quàm longiùs interrogatione repetita. Respondet enim quæ nocere causæ non arbitrabitur: ex pluribus deinde quæ confessus erit, eò perducetur, ut quod dicere non vult, negare non possit. Nam ut in oratione sparsa plerumque colligimus argumenta, quæ per se nihil reum aggravare videantur, congregatione deinde eorum factum convincimus: ita hujusmodi testis multa de antea actis, multa de infecutis, loco, tempore, persona cæterisque est interrogandus, ut in aliquod responsum incidat, post quod illi vel fateri quæ volumus necesse sit, vel iis quæ jam dixerat, repugnare. Id si non contingit, reliquum erit, ut eum nolle dicere manifestum sit: protrahendùsque, ut in aliquo quod vel extra causam sit, deprehendatur. Tenendus etiam diutius, ut omnia, ac plura quàm res desiderat, pro reo dicendo, suspectus judici fiat: quo non minùs nocebit, quàm si vera in reum dixisset.

At si (quod secundo loco diximus) nesciet actor quid propositi testis attulerit, paulatim, & ut dicitur, pedetentim interrogando experietur animum ejus, & ad id responsum quod eliciendum erit, per gradus ducet. Sed quia nonnunquam sunt hæ quoque testium artes, ut primò ad voluntatem respondeant, quo majore fide diversa postea dicant, est accusatoris, suspectum testem dum prodest, dimittere.

* Patronorum in parte expeditior, in parte difficilior interrogatio est. Difficilior hoc, quod raro unquam possunt ante judicium scire quid testis dicturus sit. Expeditior, quòd cum interrogandus est, sciunt quid dixerit. Itaque in eo quod incertum est, cura & inquisitione opus est, quis reum premat, quas & quibus ex causis inimicitias habeat: eaque in oratione prædicenda atque amolienda sunt, five odio conflatos testes, five invidia, five gratia, five pecunia videri volumus. Et si deficietur numero pars diversa, paucitatem: si abundabit,

* Hic patronus opponitur accusatori.

(1) Non omnia quæ posita sunt in erit, ab eo poscemus: reliqua ab aliis controversia, sed quod nobis utile testibus. *Turn.*

conspirationem: si humiles producet, vilitatem: si potentes, gratiam oportebit incessere. Plus tamen proderit causas, propter quas reum lædant, exponere: quæ sunt variæ, & pro conditione cujusque litis aut litigatoris. Nam contra illa quæ suprâ diximus, simili ratione responderi locis communibus solet, quia & in paucis atque humilibus accusator simplicitate gloriari potest, quòd neminem præter eos quos putarit scire, quæsierit; & multos atque honestos commendare aliquando est facilius.

Verùm interim & singulos, ut exornare, ita destruere contingit, aut (1) recitatis in actione, aut nominatis testibus. Quod iis temporibus, quibus testis non nisi post finitas actiones rogabatur, & facilius & frequentius fuit. Quid autem in quemque testium dicendum sit, sumi nisi ab ipsorum personis non potest.

Reliquæ interrogandi sunt partes. Qua in re primum est, nosse testem. Nam timidus terreri, stultus decipi, iracundus concitari, ambitiosus inflari, longus protrahi potest: prudens verò & constans, vel tanquam inimicus & perversus dimittendus statim; vel non interrogatione, sed brevi interlocutione patroni refutandus est; aut aliquo, si continget, urbano dicto refrigerandus; aut si quid in ejus vitam dici poterit, infamia criminum destruendus. Probos quosdam & verecundos non asperè incessere profuit: nam sæpe qui adversus insectantem pugnassent, modestia mitigantur.

Omnis autem interrogatio, aut in causa est, aut extra causam.

In causa, sicut accusatori præcepimus, patronus quoque altiùs, & unde nihil suspecti sit, repetita percontatione, priora sequentibus applicando, eò sæpe perducit homines, ut ab invitis quod profit extorqueat. Ejus rei sine dubio nec disciplina ulla in scholis, nec exercitatio traditur: & naturali magis acumine, aut usu contingit hæc virtus. Si quod tamen exemplum ad imitationem demonstrandum sit, solum est quod ex dialogis Socraticorum, maximèque Platonis, duci potest: in quibus adeo scitæ sunt interrogationes, ut cùm plerisque bene respondeatur, res tamen ad id quod volunt efficere, perveniat. Illud fortuna interim præstat, ut aliquid quod inter se parum consentiat, à teste dicatur: interim (quod sæpius evenit) ut testis testi diversa dicat. Acuta autem interrogatio, ad hoc quod casu fieri solet, etiam ratione perducet.

(1) Legi possit, *citatis*: ut sit sensus, aliquando perpetua oratione refutari testem, aut cùm eum *citamus*, id est, coram vocamus in conspectum

judicum, aut cùm duntaxat nominamus, non etiam coram advocamus. *Turn.*

Extra causam quoque multa quæ profint, rogari solent, de vita testium aliorum, de sua quisque, si turpitudine, si humilitas, si amicitia accusatoris, si inimicitia cum reo: in quibus aut dicant aliquid quod profit, aut in mendacio vel cupiditate lædendi deprehendantur. Sed in primis interrogatio debet esse circumspecta, quia multa contra patronos venustè testis sæpe respondet, eique præcipuè vulgò favetur; tum verbis quàm maximè ex medio sumptis, ut qui rogatur (is autem est & sæpius imperitus) intelligat, aut ne intelligere se neget: quod interrogantis non leve frigus est.

Illæ verò pessimæ artes, testem subornatum in subsellia adversarii mittere, ut inde excitatus plus noceat, vel dicendo contra reum, cum quo federit; vel cùm adjuvisse testimonio videbitur, faciendo ex industria multa immodestè atque intemperanter, per quæ non à se tantùm dictis detrahat fidem, sed cæteris quoque qui profuerant, auferat auctoritatem. Quorum mentionem habui, non ut fierent, sed ut vitarentur.

Sæpe inter se collidi solent, inde testatio, hinc testes: locus utrinque. Hæc enim se pars jurejurando, illa consensu signantium tuetur. Sæpe inter testes & argumenta quæsitum est: inde scientiam in testibus & religionem, ingenia esse in argumentis dicitur; hinc testem gratia, metu, pecunia, ira, odio, amicitia, ambitu fieri, argumenta ex natura duci; in his judicem sibi, in illis alii credere. Communia hæc pluribus causis, multumque jactata sunt, semperque jactabuntur. Aliquando utrinque sunt testes, & quæstio sequitur, ex his utri meliores viri: ex causis, utri magis credibilia dixerint: ex litigatoribus, utri gratia magis valuerint.

His adjicere si quis volet ea quæ divina testimonia vocantur, ex responsis, oraculis, ominibus, duplicem sciat eorum esse tractatum: generalem alterum, in quo inter Stoicos & Epicuri sectam secutos pugna perpetua est, regaturne providentia mundus; specialem alterum, contra partes divinationis, ut quæque in quæstionem cadit. Aliter enim oraculorum, aliter aruspicum, augurum, conjectorum & mathematicorum fides confirmari, aut refelli potest, cùm sit rerum earum diversa ratio.

Circa ejusmodi quoque instrumenta firmanda, vel destruenda, multum habet operis oratio, si quæ sint voces per vinum, somnium, dementiam emissæ, vel excepta parvulorum indicia, quos pars altera nihil fingere, altera nihil judicare dictura est.

Nec tantùm præstari hoc genus potest, sed etiam ubi non est, desiderari solet. Pecuniam dedisti: quis numeravit? ubi? unde? Venenum arguis: ubi emi? à quo? quanti? per quem

dedi? quo confcio? Quæ ferè omnia pro Cluentio Cicero in crimine veneficii excutit. Hæc de inartificialibus quàm brevissimè potui.

C A P U T VIII.

D E P R O B A T I O N E A R T I F I C I A L I.

Ejus tres sunt species: signa, argumenta, exempla. Quosdam reprehendit qui spretis probationibus, quibus veluti nervis causæ continentur, in locos communes excurrunt.——Subjicit generalem omnium probationum divisionem.

PARS altera probationum, quæ est tota in arte, constatque rebus ad faciendum fidem appositis, plerumque aut omnino negligitur, aut levissimè attingitur ab iis qui argumenta velut horrida & confragosa vitantes, amœnioribus locis defident: neque aliter quàm hi qui traduntur à Poetis gustu cujusdam apud Lotophagos graminis, & Sirenum cantu deliniti, voluptatem saluti prætulisse, dum laudis falsam imaginem sequuntur, ipsa propter quam dicitur victoria cadunt.

Atqui cætera, quæ continuo orationis tractu magis decurrunt, in auxilium atque ornamentum argumentorum comparantur, nervisque illis quibus causa continetur, adjiciunt superinducti corporis speciem: ut si fortè quid factum ira, vel metu, vel cupiditate dicatur, latius quæ cujusque affectus natura sit, persequamur. Iisdem laudamus, incusamus, augemus, minuimus, describimus, deterremus, querimus, consolamur, hortamur. Sed horum esse opera in rebus aut certis, aut de quibus tanquam certis loquimur, potest. Nec abnuerim esse aliquid in delectatione, multum verò in commovendis affectibus. Sed hæc ipsa plus valent, cùm se didicisse judex putat: quod consequi nisi argumentatione, aliâque omni fide rerum non possumus.

Quorum priusquam partiar species, indicandum reor, esse quædam in omni probationum genere communia. Nam nec ulla quæstio est, quæ non sit aut in re, aut in persona. Nec esse argumentorum loci possunt, nisi in iis quæ rebus aut personis accidunt. Eaque aut per se inspicere solent, aut ad aliud referri. Nec ulla confirmatio, nisi aut ex antecedentibus, aut ex consequentibus, aut ex pugnantis: & hæc necesse est, aut ex præterito tempore, aut ex conjuncto, aut ex sequenti petere. Nec ulla res probari, nisi ex alia potest, eaque sit oportet aut major, aut par, aut minor.

Argumenta verò reperiuntur aut in quæstionibus, quæ etiam separatæ à complexu rerum personarumque spectari per se possint; aut in ipsa causa, cum invenitur aliquid in ea non ex communi ratione ductum, sed ejus judicii de quo cognoscitur, proprium.

Probationum præterea omnium aliæ sunt necessariae, aliæ credibiles, aliæ non repugnantes. Adhuc omnium probationum quadruplex ratio est: ut vel quia aliquid est, aliud non fit; ut quia dies est, nox non est: vel quia est aliquid, & aliud fit; ut quia Sol est super terram, dies est: vel quia aliquid non est, aliud fit: ut quia nox non est, dies est: vel quia aliquid non est, nec aliud fit; ut quia non est rationale, nec homo est. His in universum prædictis partes subjiciam.

CAPUT IX.

DE SIGNIS.

OMNIS igitur probatio artificialis constat aut signis, aut argumentis, aut exemplis. Nec ignoro plerisque videri signa partem argumentorum: quæ mihi separandi ratio hæc fuit prima, quòd sunt penè ex illis inartificialibus. Cruenta enim vestis, & clamor, & livor, & talia, sunt instrumenta, qualia tabulæ, rumores, testes: nec inveniuntur ab oratore, sed ad eum cum ipsa causa deferuntur. Altera, quòd signa five indubitata sint, non sunt argumenta: quia ubi illa sunt, quæstio non est; argumento autem, nisi in re controversa, locus esse non potest: five dubia, non sunt argumenta, sed ipsa argumentis egent. Dividuntur autem in has primas duas species, quòd eorum alia sunt (ut dixi) quæ necessaria sunt, quæ Græci vocant τεκμήρια: alia non necessaria, quæ σημεῖα.

Priora illa sunt quæ aliter habere se non possunt: quæ mihi vix pertinere ad præcepta artis videntur. Nam ubi est signum insolubile, ibi ne lis quidem est. Id autem accidit, cum quid aut necesse est fieri, factumve esse, aut certè omnino non potest fieri, vel esse factum: quo in causis posito, lis non est nisi facti.

Alia sunt signa non necessaria, quæ εἰμαῖα Græci vocant: quæ etiam si ad tollendam dubitationem sola non sufficiunt, tamen adjuncta cæteris, plurimum valent.

Signum vocant (ut dixi) σημεῖον: quanquam id quidam indicium, quidam vestigium nominaverunt, per quod alia res intelligitur, ut per sanguinem cædes. At quia sanguis vel ex hostia respersisse vestem potest, vel è naribus profluxisse, non

utique qui vestem cruentam habuerit, homicidium fecerit. Sed ut per se non sufficit, ita cæteris adjunctum, testimonii loco ducitur, si inimicus, si antè minatus, si eodem loco fuit. Quibus signum cùm accessit, efficit, ut quæ suspecta erant, certa videantur. Alioqui sunt quædam signa utrique parti communia, ut livores, tumores. Nam videri possunt & veneficii, & cruditatis. Et vulnus in pectore, sua manu & aliena perisse dicentibus, in æquo est. Hæc perinde firma habentur, atque extrinsecus adjuvantur. .

CAPUT X.

DE ARGUMENTIS.

I. Quid sit argumentum. II. De locis argumentorum : quæ vel a personis, vel a rebus ducuntur. 1. Quæ personas spectant breviter percurrit. 2. Ad res pertinent causæ, locus, tempus, facultates seu instrumenta, modus. Præterea, definitio, genus, species, differentia, propria remotio, similia, dissimilia, contraria, pugnantia, consequentia, conjugata, comparatio. III. Singulas argumentorum species exequi non patitur natura rerum.—Videndum in primis quid probari opus sit—Exemplum ejusmodi causæ. IV. Quid sentiendum de his argumentorum locis, & quomodo eis utendum.

I. **N**UNC de argumentis. Hoc enim nomine complectimur omnia quæ Græci ἐνδυμήματα, ἐπιχαρήματα, ἀποδείξεις vocant : quanquam apud illos est aliqua horum nominum differentia, etiamsi vis eodem ferè tendit. . . . Cùm sit argumentum ratio probationem præstans, qua colligitur aliud per aliud, & quæ quod est dubium, per id quod dubium non est, confirmat : necesse est esse aliquid in causa, quod probatione non egeat. Alioqui nihil erit quo probemus, nisi fuerit quod aut sit verum, aut videatur, ex quo dubiis fides fiat.

Pro certis autem habemus, primùm quæ sensibus percipiuntur, ut quæ videmus, audimus : qualia sunt signa. Deinde ea in quæ communi opinione consensum est : Deos esse ; Præstandam pietatem parentibus. Præterea quæ legibus cauta sunt, quæ persuasionem, etiamsi non omnium hominum, ejus tamen civitatis aut gentis in qua res agitur, in mores recepta sunt : ut pleraque in jure non legibus, sed moribus constant. Si quid inter utramque partem convenit, si quid probatum est, denique cuicunque adversarius non contradicit. Sic enim fiet argumentum : Cùm providentia mundus regatur, administranda est Respublica ; ut administranda Respublica sit, si liquebit mundum providentia regi.

Debent etiam nota esse rectè argumenta tractaturo, vis & natura omnium rerum, & quid quæque earum plerumque

efficiat. Hinc enim sunt quæ *εἰκότα* dicuntur. Credibilium autem genera sunt tria. Unum firmissimum, quod ferè accidit, ut liberos à parentibus amari. Alterum velut propensius: Eum qui rectè valeat, in crastinum perventurum. Tertium tantum non repugnans: In domo furtum factum ab eo qui domi fuit. Ideoque Aristoteles in secundo de arte Rhetorica libro, diligentissimè est executus, quid cuique rei, & quid cuique homini soleat accidere: & quas res, quosque homines, quibus rebus aut hominibus vel conciliaffet, vel alienasset ipsa natura: ut divitias qui sequatur, aut ambitum, aut superstitionem: quid boni probent, quid mali petant, quid milites, quid rustici: quo quæque modo res vitari vel appeti soleat.

Verum hoc exequi mitto. Non enim longum tantum, sed etiam impossibile, ac potius infinitum est: præterea positum in communi omnium intellectu. Si quis tamen desideraverit, à quo peteret, ostendi. Omnia autem credibilia, in quibus pars maxima consistit argumentationis, ex huiusmodi fontibus fluunt: An credibile sit à filio patrem occisum, incestum cum filia commissum: & contrà, veneficium in noverca, adulterium in luxurioso. Illa quoque: An scelus palam factum, an falsum dixerit propter exiguam summam; quia suos quisque horum velut mores habet, plerumque tamen, non semper: alioqui indubitata essent, non argumenta.

II. EXCUTIAMUS nunc argumentorum * locos: quamquam quibusdam ii quoque, de quibus suprà dixi, videntur. Locos appello, non ut vulgò nunc intelliguntur, in luxuriam & adulterium, & similia: sed sedes argumentorum, in quibus latent, ex quibus sunt petenda. Nam ut in terra non omnia generantur omnia, nec avem aut feram reperiās, ubi quæque nasci aut morari soleat ignarus; & piscium quoque genera alia planis gaudent, alia saxosis, regionibus etiam littoribusque discreta sunt; nec helopem nostro mari, aut scarum ducas: ita non omne argumentum undique venit, ideoque non passim quærendum est. Multus alioqui error est, & exhausto labore, quod non ratione scrutabimur, non poterimus invenire nisi casu. At si scierimus ubi quicque nascatur, cum ad locum ventum erit, facilè quod in eo erit, pervidebimus.

I. IMPRIMIS igitur argumenta sæpe à persona ducenda sunt: cum sit, ut dixi, divisio, ut omnia in hæc duo partiamur, res, atque personas: ut causa, tempus, locus, occasio, instrumentum, modus, & cætera, rerum sint accidentia. (1) Personis autem non quicquid accidit, exequendum mihi est, ut plerique fecerunt, sed unde argumenta sumi possunt.

(1) Quoniam loci argumentorum exempla ducta è Tullio. Loci, qui ducti vel à personis, vel à rebus, in sequuntur, ducti à personis, pertinent ad adjuncta. scholis latius tractari solent, & exemplis illustrari; citabo in singulis

* Vide
Cicer. l. 2.
de Orat.
162—
173. &
in Topicis.
6—78.

Ea porro sunt (1) Genus. Nam similes parentibus ac maioribus suis filii plerumque creduntur: & nonnunquam ad honestè turpiterque vivendum inde causæ fluunt.

(2) Natio. Nam & gentibus proprii mores sunt: nec idem in Barbaro, Romano, Græco, probabile est.

(2) Patria. Quia similiter etiam civitatum leges, instituta, opiniones habent differentiam.

(3) Sexus. Ut latrocinium facilius in viro, veneficium in foemina credas.

(4) Ætas. Quia aliud aliis annis magis convenit.

(5) Educatio & disciplina. Quoniam refert à quibus, & quo quisque modo sit institutus.

(6) Habitus corporis. Ducitur enim frequenter in argumentum species libidinis, robur petulantia. His contraria in diversum.

(7) Fortuna. Nec enim idem credibile est in divite, ac paupere: propinquis, amicis, clientibus abundante, & his omnibus destituto.

(7) Conditionis etiam distantia est. Nam clarus an obscurus, magistratus an privatus, pater an filius, civis an peregrinus, liber an servus, maritus an cælebs, parens liberorum an orbus sit, plurimum distat.

(8) Animi natura. Etenim avaritia, iracundia, misericordia, crudelitas, severitas, aliæque his similia afferunt frequenter fidem, aut detrahunt, sicut (9) victus, luxuriosus, an frugi, an sordidus, quæritur.

(9) Studia quoque: nam rusticus, forensis, negotiator, miles, navigator, medicus, aliud atque aliud efficiunt.

Intuendum etiam quid affectet quisque, locuples videri an disertus, justus an potens. Spectantur antea dictaque. Ex præteritis enim æstimari solent præsentia.

Ponunt in persona & (10) nomen, quod quidem ei accidere necesse est, sed in argumentum rarò cadit: nisi cùm aut ex causa datum est, ut sapiens, magnus, planus: aut & ipsum

(1) *Genus*. Verr. 7. n. 30. & 136. Pro Sext. n. 6.

(2) *Natio & Patria*. Verr. 7. n. 166. Pro Arch. n. 4. De testibus Asiaticis, pro Flacco n. 9.—19.

(3) *Sexus*. Pro Sext. n. 48.

(4) *Ætas*. Pro Rosc. Amer. n. 39. Pro lege Manil. n. 61.

(5) *Educatio & Disciplina*. Pro Quint. n. 55. Philip. 2. n. 18.

(6) *Habitus corporis*. Pro Rosc. Amer. n. 135. Pro Rosc. Com. n. 20. In Pis. n. 1.

(7) *Fortuna & Conditio*. Pro Quint. n. 93. Pro Rosc. Amer. 133, 134.

(8) *Animi Natura*. Pro lege Manil. n. 66. in Pis. n. 41. Pro Cæel. n. 12.

(9) *Vitus & Studia*. Pro Rosc. Amer. n. 75. Pro Muren. 61—66. Pro Cæel. n. 45, 46.

(10) *Nomen*, seu, *Notatio nominis*. Pro Rosc. Amer. de nomine Chrysgoni. n. 124.

alicujus cogitationis attulit causam, ut * Lentulo conjurati-
onis, quòd libris Sibyllinis aruspicumque responsis dominatio
dari tribus Corneliis dicebatur, seque eum tertium esse credebat
post Syllam Cinnamque, quia & ipse Cornelius erat. Nam
& illud extat apud (1) Euripidem, frigidum sanè, quòd no-
men Polynicis ut argumentum morum frater incescit. Joco-
rum tamen ex eo frequens materia, qua * Cicero in Verrem
non semel usus est.

Hæc ferè circa personas sunt, aut his similia. Nec enim
complecti omnia, vel in hac parte, vel in cæteris possumus,
contenti rationem plura quæsituris ostendere.

2. Nunc ad res transeo, in quibus maximè sunt personis
juncta quæ agimus, ideoque prima tractanda. In omnibus
porro quæ fiunt, quæritur aut quare, aut ubi, aut quando,
aut quomodo, aut per quæ facta sunt.

Ducuntur igitur argumenta ex (2) causis factorum, vel fu-
turatorum: quorum materiam, quam ὕλην alii, δύναμιν alii nomi-
naverunt, in duo genera, sed quaternas utriusque dividunt
species. Nam ferè versatur ratio faciendi circa bonorum adepti-
onem, incrementum, conservationem, usum; aut malorum
evitationem, liberationem, imminutionem, (3) conversionem:
namque hæc in deliberando plurimum valent. Sed has causas
habent recta: prava contrà ex falsis opinionibus veniunt.
Nam est his initium ex iis quæ creduntur bona aut mala: inde
errores existunt, & pessimi affectus; in quibus sunt ira, odium,
invidia, cupiditas, spes, ambitus, audacia, metus, cæteraque
ejusdem generis. Accedunt aliquando fortuita, ebrietas, ig-
norantia. Quæ interim ad veniam valent, interim ad proba-
tionem criminis: ut si quis dum alii infidiatur, alium dicetur
interemisse.

Ducuntur argumenta & ex (4) loco. Spectatur enim ad
finem probationis, montanus an planus, maritimus an medi-
terraneus, confitus an incultus, frequens an desertus, pro-
pinquus an remotus, opportunus consiliis an adversus. Quam

(1) In Phœnissis v. 649. ἀληθῶς δ' ὄνομα Πολυνείκη πᾶτ' ἰδέτο σοι θεῖα προ-
νοία νεκρῶν ἐπώνυμον.

(2) Causa est quadruplex. *Materialis*. Candelabrum Jovis: Verr. 6. n. 64. *Formalis*. Furta Verris exaggerantur à materia & forma. Verr. 6. n. 4, 72, 74, 124. Mortem non esse timendam probat Tullius ex ipsius animæ natura: Pro Sext. n. 47. Voluptates fugiendas ex dignitate mentis humanæ: 1 de Off. n. 105, 106. *Efficiens*. Voluptas causa malorum plurimorum: De Senect. n.

39—41. Abundantia in Campanis causa superbiæ: 2. Agr. n. 94. Verres causa omnium scelerum quæ ab ejus affectis commissa sunt: Verr. 4. n. 26. *Finalis*. Finis belli pax: Philip. 7. n. 19. & servitutis depulsio: Philip. 8. n. 12. Cicero urget Tiberonem à fine armorum contra Cæsarem susceptorum: Pro Ligar. n. 9.

(3) Mutationem. v. g. cum mors in exilium vertitur.

(4) Locus. Agr. 2. n. 94. Pro Mil. n. 53. Philip. 2. n. 63, 104, 105.

partem videmus vehementissimè pro Milone tractasse Cicero-
nem. Et hæc quidem & similia ad conjecturam frequentius
pertinent : sed interim ad jus quoque, privatus an publicus,
sacer an profanus, noster an alienus : ut in persona, magistra-
tus, pater, peregrinus. Hinc enim quæstiones oriuntur. Pri-
vatam pecuniam sustulisti : verum quia de templo, non fur-
tum, sed sacrilegium est. . Ad qualitatem quoque frequenter
pertinet locus. Neque enim idem ubique aut licet, aut de-
corum est. Quinetiam in qua quicque civitate quærat,ur,
interest : moribus enim & legibus distant. Ad commendatio-
nem quoque & invidiam valet. Nam & Ajax apud Ovidium,
Lib. 3. Antè rates, inquit, *agimus causam, & mecum confertur Ulysses.*
Metam. 5. Pro Mil. Et Miloni inter cætera objectum est, quod Clodius in mo-
17, 18. numentis ab eo majorum suorum esset occisus.

Ad suadendi momenta idem valet, sicut (1) Tempus,
cujus . . ratio, & in consiliis quidem, & in illo demonstrativo
genere versatur : sed in judiciis frequentissima est. Nam &
juris quæstiones facit, & qualitatem distinguit, & ad con-
jecturam plurimum confert : ut (2) cum interim probationes
inexpugnabiles afferat, quales sunt si dicatur (ut suprà posui)
pag. 131. (3) signator, qui ante diem tabularum decessit : aut commi-
sisse aliquid, vel cum infans esset, vel cum omnino natus non
esset. Præter id, quod omnia facile argumenta, aut ex iis quæ
ante rem facta sunt, aut ex conjunctis rei, aut consequentibus
ducuntur. Ex antecedentibus, Mortem minatus es, noctu
existi, proficiscentem antecessisti. . Ex adjunctis, sonus audi-
tus est ; clamor sublatus est. Ex insequentibus sunt illa, la-
tuisti, profugisti, livores & tumores apparuerunt. .

Intuendæ sunt, præcipuèque in conjecturis, & (4) facul-
tates. Credibilis est enim occisos à pluribus pauciores, à fir-
mioribus imbecilliores, à vigilantibus dormientes, à præparatis
inopinantes. Quorum contraria in diversum valent. Hæc &
in deliberando intuemur, & in judiciis ad duas res solemus re-
ferre, an voluerit quis, an potuerit : nam & voluntatem spes
facit. Hinc illa apud Ciceronem conjectura ; Infidius est
Clodius Miloni, non Milo Clodio. Ille cum servis robustis,
hic cum mulierum comitatu : ille in equo, hic in rheda : ille
expeditus, hic penula irretitus. Facultati autem licet instru-
mentum conjungere. Sunt enim in parte facultatis & copiæ.
Sed ex instrumento aliquando etiam signa nascuntur, ut spi-
culum in corpore inventum.

(1) *Tempus.* Pro lege Man. n.
35. Pro Cæel. n. 1. Pro Mil. n. 49
—52.

(2) *Ut cum*, pro, quippe quod.

(3) Si dicatur aliquis fuisse signator.

(4) *Facultates.* Pro Mil. n. 54, 55.
Pro Rosc. Amer. n. 74, & 92, 93.

His adjicitur (1) Modus, quem *τρόπον* dicunt, quo quæritur quemadmodum quid sit factum. Id quod tum ad qualitatem scriptumque pertinet; ut si negemus adulterum veneno occidisse, cum ferro licuisset occidere, sed vel oportuisset: tum ad conjecturas quoque: ut si dicam bona mente factum, ideoque palam; mala, ideoque ex insidiis, noctu, in solitudine.

In rebus autem omnibus de quarum vi aut natura quæritur, quasque etiam citra complexum personarum, cæterorumque ex quibus fit causa, per se intueri possumus, tria fine dubio rursus spectanda sunt, An sit, Quid sit, Quale sit. Sed quia sunt quidam loci argumentorum his omnibus communes, dividi in hæc tria genera non possunt: ideoque locis potius, ut in quosque incurrent, subjienda sunt.

Ducuntur igitur argumenta ex (2) finitione seu fine: nam utroque modo traditur. Ejus duplex ratio est: aut enim simpliciter quæritur, Sitne hoc virtus: aut antecedente finitione, Quid sit virtus. Id aut in universum verbis complectimur, ut, Rhetorice est bene dicendi scientia: aut per partes, ut, Rhetorice est rectè inveniendi, & disponendi, & eloquendi cum firma memoria, & cum dignitate actionis, scientia. Præterea finimus aut (3) vi, sicut superiora: aut *ἐτυμολογία*, ut affiduum ab affe dando, & locupletem à locorum, pecuniosum à pecorum copia.

Finitioni subjecta maximè videntur genus, species, differens, proprium. Ex his omnibus argumenta ducuntur.

(4) Genus ad probandam speciem minimum valet, plurimum ad refellendam. Itaque non quia est arbor, platanus est: at quod non est arbor, utique platanus non est. Nec quod non est virtus, utique potest esse justitia. Itaque à genere perveniendum est ad ultimam speciem: ut, Homo est animal, non est satis, id enim genus est: Mortale, etiamsi species est, cum aliis tamen communis finitio: Rationale, nihil supererit ad demonstrandum id quod velis.

(1) *Modus*. Pro Mil. n. 33, & 54. Pro domo sua, n. 53.

(2) *Definitio* Libertatis: Parad. 5. Virorum bonorum: Parad. 1. Divitis: Parad. 6. Civitatis: Parad. 4. Exilii: Pro Domo sua. n. 72. Supplicii: In Pis. n. 43—47. Hominis popularis: Agr. 2. n. 9, & 10. Pop. Romani: Pro Domo sua. n. 89, 90. Consulis: In Pis. n. 23. Historiæ: l. 2. de Orat. n. 36. Per affirmationem Curiae: Pro Mil. n. 90. Per negationem Optima-

tum: Pro Sex. n. 9. Per utrumque simul. Verr. 3. n. 8.

(3) Explicando vim rei aut verbi: quid sit, quid significet.

(4) *Genus*. Virtutes Imperatoris in genere: Pro lege Man. n. 64—67. Laudat studia humanitatis: Pro Arch. n. 12—20. De gravitate parricidii: Pro Rosc. Amer. 62—72. De Græcis testibus: Pro Flac. n. 9—29. De Stoicis: Pro Mur. n. 61—67.

Contrà (1) species firmam probationem habet generis, infirmam refutationem. Nam quod iustitia est, utique virtus est: quod non est iustitia, potest esse virtus, ut est fortitudo, continentia, constantia. Nunquam itaque tolletur à specie genus, nisi omnes species quæ sunt generi subjectæ removeantur: hoc modo, Quod neque immortale est, neque mortale, animal non est.

His adjiciunt (2) propria, & differentia. Propriis confirmatur finitio, differentibus solvitur. Proprium autem est, aut quod soli accidit, ut homini sermo, risus: aut quod utique accidit, sed non soli, ut igni calefacere. Et sunt ejusdem rei plura propria, ut ipsius ignis lucere, calere. Itaque quodcunque proprium deerit, solvet finitionem: non utique quodcunque erit, confirmabit. Sæpissime autem quid sit proprium cujusque, quæritur: ut si per *ἐτυμολογίαν* dicatur, Tyrannicidæ proprium est tyrannum occidere, negemus. Non enim si traditum sibi eum carnifex occiderit, tyrannicida dicatur; nec si imprudens, vel invitus. Quod autem proprium non erit, differens erit: ut aliud est servum esse, aliud servire: qualis esse in (3) addictis quæstio solet. Qui servus est, si manumittatur, fit libertinus, non itidem addictus.

Est argumentorum genus ex remotione, quo modò efficitur totum falsum, modò id quod relinquitur, verum. Totum falsum est, hoc modo: Pecuniam te credidisse dicis? aut habuisti ipse, aut ab aliquo accepisti, aut invenisti, aut furripuisti. Si neque domi habuisti, neque ab alio accepisti, nec cætera, non credidisti. Reliquum fit verum sic: Hic servus, quem tibi vendicas, aut verna tuus est, aut emptus, aut donatus, aut testamento relictus, aut ex hoste captus, aut alienus. Deinde remotis prioribus, supererit alienus.

n. 37. Periculosum, & cum cura intuendum genus: quia si in proponendo unum quodlibet omiserimus, cum risu quoque tota res solvitur. Tutius quod Cicero pro Cecinna facit, cùm interrogat, Si hæc actio non sit, quæ sit? Simul enim removen-
tur omnia. Vel cùm duo ponentur inter se contraria, quorum tenuisse utrumlibet sufficiat; quale Ciceronis est: *Unum quidem certè, nemo erit tam iniquus Cluentio, qui mihi non concedat, si constet corruptum illud esse judicium, aut ab Habito, aut ab Oppianico esse corruptum. Si doceo non ab Habito, vinco ab Oppianico. Si ostendo ab Oppianico, purgo Habitem.*

Pro Clu-
ent. 64.

(1) Species. Laudatur Pompeii temperantia à præcipuis temperantiæ speciebus, per negationem: Pro lege Man. n. 40. Pisonis scelera exaggerantur per species crudelitatis, avaritiæ, perfidiæ,

impietatis: In Pis. n. 88—94.

(2) Propria & Differentia ad definitionem præcipuè pertinent.

(3) Addictus est is, quem lex servire, donec solverit, jubet. Turn.

Est argumentorum locus ex (1) similibus : Si continentia virtus, utique & abstinencia. Si fidem debet tutor, & procurator. Ex (2) dissimilibus : Non si lætitia bonum, & voluptas. Non quod mulieri, idem pupillo. Ex (3) contrariis : Frugalitas bonum, luxuria enim malum. Si malorum causa bellum est, erit emendatio pax. Si veniam meretur qui imprudens nocuit, non meretur præmium qui imprudens profuit. Ex (4) repugnantibus : Qui est stultus, sapiens non est. Ex (5) consequentibus, sive adjunctis : Si iustitia est bonum, rectè judicandum. Si malum perfidia, non est fallendum. Idem retro. . .

His illud adjicere ridiculum putarem, nisi eo Cicero uteretur, quod (6) conjugatum vocant : ut, Eos qui rem justam faciant, justè facere. Quod certè non eget probatione. Quod compascuum est, compascere licere. .

Apposita vel (7) comparativa dicuntur, quæ majora ex minoribus, minora ex majoribus, paria ex paribus probant.

Confirmatur conjectura ex majore : Si quis sacrilegium facit, faciet & furtum. Ex minore : Qui facilè ac palam mentitur, pejerabit. Ex pari : Qui ob rem judicandam pecuniam accepit, & ob dicendum falsum testimonium accipiet.

Juris confirmatio est hujusmodi ; Ex majore : Si adulterum occidere licet, & loris cædere. Ex minore : Si furem nocturnum occidere licet, quid latronem ? Ex pari : Quæ poena adversus interfectorem patris justa est, eadem adversus matris. Quorum omnium tractatus versatur in syllogismis.

Illa magis finitionibus aut qualitatibus profunt : Si robur corporibus bonum non est, minùs sanitas. Si furtum scelus, magis sacrilegium. Si abstinencia virtus, & continentia. Si mundus providentia regitur, administranda est Respublica. Si domus ædificari sine ratione non potest, quid agendum in navalium cura, & armorum ? . .

Ergo ut breviter contraham summam, ducuntur argumenta à personis, causis, locis, tempore, . . facultatibus, (quibus instrumentum subjecimus) modo, id est ut quicque sit factum, finitione, genere, specie, differentibus, propriis, remotione, . .

(1) <i>Similitudo.</i> <i>Ad probandum.</i> Pro Cluent. n. 67. Pro Mur. n. 4. Pro Sext. n. 24 & 25. <i>Ad ornandum.</i> Pro lege Man. n. 22. Philip. n. 115. Philip. 8. n. 15.	Philip. 2. n. 30 & 31.
(2) <i>Dissimilitudo.</i> Pro Mur. n. 19 —22. Pro Plane. n. 68.	(5) <i>Consequentia.</i> Pro Mil. n. 61. Pro Flac. n. 99. Catil. 4. n. 11 & 12.
(3) <i>Contraria.</i> Pro Cæl. n. 31. Pro Cluent. n. 153.	(6) <i>Conjugata.</i> Pro Marcel. n. 12.
(4) <i>Repugnantia.</i> Pro Cæl. n. 45.	(7) <i>Comparatio</i> triplex. <i>A majore ad minus.</i> Pro Mil. n. 16. Pro Rosc. Amer. n. 131. <i>A minore ad majus.</i> Pro lege Man. n. 11. Pro Planc. n. 26. <i>A Paribus.</i> Catil. 1. n. 17. Pro Sylla n. 3—5.

* Adjeci similibus, dissimilibus, * contrariis, pugnantibus, consequen-
contrariis, tibus, . . jugatis, comparatione, quæ in plures diducitur spe-
 quod vide-
 batur de-
 esse, cies. . .

III. HAS ferè sedes accepimus probationum in universum :
 quas nec generatim tradere sat est, cùm ex qualibet earum in-
 numerabilis argumentorum copia oriatur, neque per singulas
 species exequi patitur natura rerum. Quod qui sunt facere
 conati, duo pariter subierunt incommoda, ut & nimium di-
 cerent, nec tamen totum.

Unde plurimi cùm in hos inexplicabiles laqueos inciderunt,
 omnem etiam quem ex ingenio suo potuerant habere cona-
 tum, velut adstricti certis legum vinculis perdiderunt, & ma-
 gistrum respicientes, naturam ducem sequi desierunt. Nam
 ut per se non sufficit scire, omnes probationes aut à personis,
 aut à rebus peti, quia utrumque in plura dividitur : ita ex an-
 tecedentibus, & junctis, & infrequentibus trahenda esse argu-
 † *Argent.* menta qui acceperit, † protinus in hoc sit instructus, ut quid
edit. habet, in quaque causa dicendum sit, ex his sciat ; præsertim cùm
 num pro- plurimæ probationes in ipso causarum complexu reperiantur,
 tinus in ita ut sint cum alia lite nulla communes ; eæque sint & poten-
 hoc sit in- tissimæ, & minimè obviæ, quia (1) communibus ex præcep-
 structus ? tis propria inveniendæ sunt. Hoc genus argumentorum sanè
 dicamus ex circumstantia, quia *περίστασις* dicere aliter non pos-
 sumus : vel ex iis quæ cujusque causæ propria sunt. . .

Nec minus in hoc curæ debet adhiberi, quid proponendum,
 quàm quomodo sit quod proposueris, probandum. Hic
 omnino vis inventionis, si non major, certè prior. Nam ut
 tela supervacua sunt nescienti quid petat : sic argumenta, nisi
 prævideris cui rei adhibenda sint. Hoc est, quod compre-
 hendi arte non possit. Ideoque cùm plures eadem didicerint,
 generibus quidem argumentorum similibus utentur : alius ta-
 men alio plura, quibus utatur, inveniet.

Sit exempli gratia proposita controversia, quæ minimè com-
 munes cum aliis quæstiones habet. Cùm Thebas evertisset
 Alexander, invenit tabulas, quibus centum talenta mutuò
 Theffalis dedisse Thebanos continebatur. Has, quia erat usus
 commilitio Theffalorum, donavit his ultro. Postea restituti à
 Cassandro, reposcunt Thebani Theffalos. Apud (2) Am-
 phietyonas agitur. Centum talenta & credidisse eos constat,
 & non recepisse. Lis omnis ex eo quòd Alexander ea Theffa-
 lis donasse dicitur, pendet. Constat illud quoque, non esse

(1) Is debet esse communium præ-
 ceptorum usus, ut assuescamus elicere
 ipsi & invenire argumenta quæ cujusque
 causæ propria sint & peculiaris.

(2) *Amphietyones*, Judices erant to-

tius Græciæ, qui in Thermopylis de
 litibus disceptabant. Eò autem con-
 ventus fiebat ab omnibus Græciæ po-
 pulis. *Turn.*

his ab Alexandro pecuniam datam. Quæritur ergo, an perinde sit quod datum est, ac si pecuniam dederit. Quid proderunt argumentorum loci, nisi hæc prius videro, nihil eum egisse donando, non potuisse donare, non donasse?

Et prima quidem actio facilis ac favorabilis, repetentium jure quod vi sit ablatum: sed hinc aspera & vehemens quæstio exoritur de jure belli, dicentibus Theffalis, hoc regna, populos, fines gentium atque urbium contineri. Inveniendum contrà est, quo distet hæc causa à cæteris quæ in potestatem victoris venirent: nec circa probationem res hæret, sed circa propositionem. Dicamus primùm in eo quod in judicium deduci potest, nihil valere jus belli: nec armis erepta, nisi armis posse retineri. Itaque ubi illa valeant, non esse judicem: ubi judex sit, illa nihil valere. Hoc inveniendum est, ut adhiberi possit argumentum. Ideo captivos si in patriam suam redierint, liberos esse, quia bello parta nonnisi eadem vi possideantur. Proprium est & illud causæ, quòd Amphictyones judicant: ut alia apud Centumviros, alia apud privatum judicem in iisdem quæstionibus ratio sit.

Tum secundo gradu non potuisse donari à victore jus, quia id demum sit ejus, quod ipse teneat. Jus, quod sit incorporale, apprehendi manu non posse. Hoc reperire difficilius, quàm cum inveneris, argumentis adjuvare: ut alia sit conditio hæredis, alia victoris: quia ad illum jus, ad hunc res transeat. Proprium deinde materiæ, jus publici crediti transire ad victorem non potuisse, quia quod populus crediderit, omnibus debeatur: & quamdiu quilibet unus superfuerit, esse eum totius summæ creditorem: Thebanos autem non omnes in Alexandri manu fuisse. Hoc non extrinsecus probatur, quæ vis est argumenti, sed ipsum per se valet.

Tertii loci pars prior magis vulgaris, non in tabulis esse jus: itaque multis argumentis defendi potest. Mens quoque Alexandri duci debet in dubium, honorarit eos, an deceperit. Illud jam rursus materiæ proprium, & velut novæ controversiæ, quòd restitutione recepisse jus, etiamsi quod amiserint, Thebani videntur. Hic & quid Cassander velit, quæritur. Sed vel potentissima apud Amphictyonas æqui tractatio est.

IV. HÆC non idcirco dico, quòd inutilem horum locorum, ex quibus argumenta ducuntur, cognitionem putem, alioqui nec tradidissem: sed ne si qui cognoverint ista, si cætera negligant, perfectos se protinus atque consummatos putent: & nisi in cæteris quæ mox præcipienda sunt, elaboraverint, mutam quandam scientiam consecutos intelligant. Nec enim artibus editis factum est, ut argumenta inveniremus: sed dicta sunt omnia antequam præciperentur, mox ea scriptores observata & collecta ediderunt. Cujus rei probatio est, quod ex-

emplis eorum veteribus utuntur, & ab oratoribus illa repetunt: ipsi nullum novum, & quod dictum non sit, inveniunt. Artifices ergo illi, qui dixerunt: sed habenda iis quoque gratia est, per quos labor nobis detractus est. Nam quæ priores beneficio ingenii singula invenerunt, nobis & non sunt requirenda, & nota omnia. Sed non magis hoc fat est, quàm palæstram didicisse, nisi corpus exercitatione, continentia, cibis, ante omnia natura juvetur: sicut contrà, ne illa quidem satis sine arte profuerint.

Illud quoque studiosi eloquentiæ cogitent, neque omnibus in causis ea quæ demonstravimus, cuncta posse reperiri; neque cùm proposita fuerit materia dicendi, scrutanda singula, & velut ostiatim pulsanda, ut sciant an ad probandum id quod intendimus, fortè respondeant, nisi cùm discunt, & adhuc usu carent. Infinitam enim faciet ipsa res dicendi tarditatem, si semper necesse sit, ut tentantes unumquodque eorum, quod sit aptum atque conveniens, experiendo noscamus: nescio an etiam impedimento futura sint, nisi & animi quædam ingenua natura, & studio exercitata velocitas, rectà nos ad ea quæ conveniunt causæ, ferant. Nam ut cantus vocis plurimum juvat sociata nervorum concordia, si tamen tardior manus, nisi inspectis dimensisque singulis quibus quæque vox fidibus jungenda sit, dubitet, potius fuerit esse contentum eo quod simplex canendi natura tulerit; ita hujusmodi præceptis debet quidem apta esse, & citharæ modo intenta ratio doctrinæ. Sed hoc exercitatione multa consequendum: & quemadmodum illorum artificum, etiam si aliò spectent, manus tamen ipsa consuetudine ad graves, acutos, mediósque horum sonos fertur; sic oratoris cogitationem nihil moretur hæc varietas argumentorum & copia, sed quasi offerat se, & occurrat: & ut literæ syllabæque scribentium cogitationem non exigunt, sic rationes sponte quadam sequantur.

C A P U T XI.

D E E X E M P L I S.

TERTIUM est genus ex iis quæ extrinsecus adducuntur in causam, Græci vocant παράδειγμα: nostri exemplum. . .
 * *Vide eandem particulam, ut, in definitione narrationis pag. 109.* Est autem id rei gestæ, * aut ut gestæ, utilis ad persuadendum id quod intenderis commemoratio. Intuendum igitur, totum simile sit, an ex parte: ut aut omnia ex eo sumamus, aut quæ utilia erunt. Simile est: Jure occisus est Saturninus, sicut Gracchi. Dissimile: Brutus occidit liberos prodicionem molientes, Manlius virtutem filii morte multavit. Contrari-

um : Marcellus ornamenta Syracusanis hostibus restituit, Verres eadem fociis abstulit. Et probandorum & culpandorum ex his confirmatio eisdem gradus habet. Etiam in iis quæ futura dicemus, utilis similibus admonitio est : ut si quis dicens Dionysium idcirco petere custodes salutis suæ, ut eorum adjutus armis tyrannidem occupet, hoc referat exemplum, eadem ratione Pisistratum ad dominationem pervenisse.

Sed ut sunt exempla interim tota similia, ut hoc proximum : sic interim ex majoribus ad minora, ex minoribus ad majora ducuntur. Si propter matrimonia violata urbes everse sunt, quid fieri adultero par est ? Tibicines cum ab urbe discessissent, publicè revocati sunt : quanto magis principes civitatis viri, & bene de Republica meriti, cum invidiæ cesserint, ab exilio reducendi ? Ad exhortationem verò præcipuè valent imparia. Admirabilior in fœmina, quàm in viro virtus. Quare si ad fortiter faciendum accendatur aliquis, non tantum afferent momenti Horatius & Torquatus, quantum illa mulier cujus manu Pyrrhus est interfectus : & ad moriendum non tam Cato & Scipio, quàm Lucretia. Quod ipsum est ex minoribus ad majora.

Singula igitur horum generum ex Cicerone (nam unde potius ?) exempla ponamus. Simile est hoc pro Murena : *Etenim mihi ipsi accidit, ut cum duobus Patriciis, altero improbisimo atque audacissimo, altero modestissimo atque optimo viro peterem : superavi tamen dignitate Catilinam, gratia Galbam.* Majus minoris, pro Milone : *Negant intueri lucem fas esse ei qui à se hominem occisum esse fateatur ? In qua tandem urbe hoc homines stultissimi disputant ? nempe in ea, quæ primum judicium de capite vidit M. Horatii fortissimi viri, qui nondum libera civitate, tamen populi Romani comitiis liberatus est, cum sua manu sororem esse interfectam fateretur.* Minus majoris : *Occidi, occidi non Spurium Melium, qui annona levanda, jacturæque rei familiaris, quia nimis amplecti plebem putabatur, in suspicionem incidit regni appetendi, &c.* Deinde, *Sed eum (auderet enim dicere, cum patriam periculo suo liberasset) cujus nefarium adulterium in pulvinaribus.* Et totus in Clodium locus.

Diffimile plures causas habet. Fit enim genere, modo, tempore, loco, cæterisque : per quæ ferè omnia Cicero præjudicia quæ de Cluentio videbantur facta, subvertit. Contrario vero exemplo censoriam * notam, laudando censorem Africanum, qui eum quem pejerasse (1) conceptis verbis palam

(1) Antiqui in jurejurando certam verborum formulam observabant; idque conceptis verbis jurare dicebant. Quod si quis tum falsum dixisset, conceptis verbis pejerasse ferebatur. Turn.

Vide Valer. Max. l. 4. c. 1. n. 10. 2. Æn. 540. dixisset, testimonium etiam pollicitus si quis contrà diceret, nullo accusante (1) traducere equum passus est. Quæ quia erant longiora, non suis verbis exposui. Breve autem apud Virgilium contrarii exemplum est :

*At non ille, satum quo te mentiris, Achilles
Talis in hoste fuit Priamo.*

n. 9. Quædam autem ex iis quæ gesta sunt, tota narrabimus ; ut Cicero pro Milone : *Pudicitiam cum eriperet militi Tribunus militaris in exercitu Caii Marii, propinquus ejus Imperatoris, ab eo interfectus est, cui vim afferebat. Facere enim probus adolescens periculose, quam perpeti turpiter maluit. Atque hunc ille summus vir scelere solutum periculo liberavit.*

n. 8. Quædam significare satis erit, ut idem, ac pro eodem : *Neque enim posset aut Hala ille Servilius, aut P. Nasica, aut L. Opimius, aut me Consule Senatus non nefarius haberi, si sceleratos interfici nefas esset. Hæc ita dicentur, prout nota erunt, vel utilitas causæ aut decor postulabit.*

Eadem ratio est eorum quæ ex poeticis fabulis ducuntur, nisi quòd his minus affirmationis adhibetur : cujus usus qualis esse deberet, idem optimus auctor ac magister eloquentiæ ostendit. Nam hujus quoque generis eadem in oratione reperietur exemplum : *Itaque hoc, judices, non sine causa etiam fictis fabulis doctissimi homines memoriæ prodiderunt, eum qui patris ulciscendi causa matrem necavisset, variatis hominum sententiis, non solum humana, sed etiam sapientissimæ Deæ sententia liberatum.*

Illæ quoque fabulæ, quæ etiam si ab Æsopo originem non acceperunt (nam videtur earum primus auctor Hesiodus) nomine tamen Æsopi maximè celebrantur, ducere animos solent, præcipuè rusticorum, & imperitorum : qui & simpliciùs quæ ficta sunt, audiunt, & capti voluptate, facilè iis quibus delectantur, consentiunt. Siquidem & Menenius Agrippa plebem cum patribus in gratiam traditur reduxisse nota illa de membris humanis adversùs ventrem discordantibus fabula.

Liv. l. 2. n. 32. Et Horatius ne in poemate quidem humilem hujus generis usum putavit, his versibus :

Lib. 1. Epist. 1. v. 73.

Olim quod vulpes ægroto cauta leoni, &c. .

Proximas exempli vires habet similitudo, præcipuèque illa quæ ducitur citra ullam translationum misturam ex rebus penè paribus. *Ut qui accipere in campo consueverunt, iis candidatis*

ProCluent. 75.

(1) Romani Equites Idibus Quintilibus recognoscebantur, equumque traducebant. Quibus autem Censor inustam vellet ignominie notam, iis equum adimebat. *Turn.*

quorum nummos suppressos esse putant, inimicissimi solent esse: sic huiusmodi iudices infesti tum reo venerat. Nam παραβολή, quam Cicero collationem vocat, longiùs res quæ comparantur, repetere solet. Nec hominum modò inter se opera similia spectantur, ut Cicero pro Murena facit: *Quod si è portu solventibus, qui jam in portum ex alto invehuntur, prædicere summo studio solent* ^{Et n. 4.} *tempestatum rationem, Et prædonum, Et locorum; quod natura fert, ut iis faveamus qui eadem pericula quibus nos perfuncti sumus, ingrediantur: quo me tandem animo esse oportet, propè jam ex magna jactatione terram videntem, in hunc, cui video maximas tempestates esse subeundas?* Sed & à mutis atque etiam inanimis interim huiusmodi ducitur: . ut si animum dicas excolendum, similitudine utaris terræ, quæ neglecta sentes atque dumos, exculta fructus creat: aut si ad curam Reipublicæ horteris, ostendas apes etiam formicâsque, non modò muta, sed etiam parva animalia, in commune tamen laborare. Ex hoc genere dictum est illud Ciceronis: *Ut corpora nostra sine mente, ita civitas* ^{Pro Cluent.} *sine lege, suis partibus ut nervis ac sanguine Et membris uti non po-* ^{146.} *test.* Sed ut hac corporis humani pro Cluentio; ita pro Cornelio, equorum; pro Archia, saxorum quoque est usus similitudine. ^{n. 19.} Illa (ut dixi) propiora; *ut remiges sine gubernatore, ita milites sine imperatore, nihil valere.*

Solent tamen fallere similitudinum species, ideóque adhibendum est his iudicium. Neque enim ut navis utilior nova quàm vetus, sic amicitia: vel ut laudanda quæ pecuniam suam pluribus largitur, ita quæ formam. Verba sunt in his similia, largitionis & vetustatis: vis quidem longè diversa, pecuniæ, & pudicitiae. Itaque in hoc genere maximè quæritur, an simile sit quod infertur. Etiam in illis interrogationibus Socratis, cavendum ne incautè respondeas: ut apud Æschinem Socraticum male respondit (1) Aspasia Xenophon- ^{1. de In-} ^{vent. 51,} ^{52.} *tis uxor. Quod Cicero his verbis transfert. Dic mihi, quæso, Xenophontis uxor, si vicina tua melius habeat aurum, quàm tu habes, utrum illius, an tuum malis? Illius, inquit. Quid si vestem Et cæterum ornatum muliebrem pretii majoris habeat, quàm tu habes, tuum, an illius malis? illius verò, respondit. Age, inquit, si virum illa meliorem habeat, quàm tu habes, virumne tuum, an illius malis? Hic mulier erubuit. Meritò; malè enim responderat, se malle alienum aurum quàm suum: nam est id improbum. At si respondisset: malle se aurum suum tale esse, quale illud effet, potuisset pudicè respondere, malle se virum suum talem esse, qualis melior effet. . .*

(1) Legendum videtur *Aspasia*, ut ex Cicer. l. 1. de Invent. apparet. Aspasia enim non fuit Xenophontis uxor, (sed Sophistria, quæ Rhetoricen

docuit, & Periclem amavit:) & ea cum Xenophontis uxore disputat apud Æschinem. *Turn.*

Adhibetur extrinsecus in causam & auctoritas. Hæc secuti Græcos, à quibus κρίσεις dicuntur, judicia aut judicationes vocant, non de quibus ex causa dicta sententia est; (nam ea quidem in exemplorum locum cedunt) sed si quid ita visum gentibus, populis, sapientibus viris, claris civibus, illustribus poetis referri potest.

Ne hæc quidem vulgò dicta, & recepta persuasione populari, sine usu fuerint testimonia. Sunt enim quodammodo vel potentiora etiam, quòd non causis accommodata, sed liberis odio & gratia mentibus, ideo tantùm dicta factaque, quia aut honestissima, aut verissima videbantur.

An verò me de incommodis vitæ differentem non adjuvabit earum persuasio (1) nationum, quæ fletibus natos, lætitia defunctos prosequuntur? aut si misericordiam commendabo iudici, nihil proderit quòd prudentissima civitas Atheniensium non eam pro affectu, sed pro numine accepit?

Nam illa septem præcepta sapientum, nōne quasdam vitæ leges existimamus? Si causam veneficii dicat adultera, non Marci Catonis iudicio damnata videatur, qui nullam adulteram non eandem esse veneficam dixit?

Jam sententiis quidem poetarum non orationes modo sunt refertæ, sed libri etiam philosophorum: qui quanquam inferiora omnia præceptis suis ac literis credunt, repetere tamen auctoritatem à plurimis versibus non fastidierunt. Neque est ignobile exemplum, Megareos ab Atheniensibus, cùm de Salamine contenderent, victos Homeri (2) versu, qui tamen ipse non in omni editione reperitur, significans Ajacem naves suas Atheniensibus junxisse.

Ea quoque quæ vulgò recepta sunt, hoc ipso quòd incertum auctorem habent, velut omnium fiunt, quale est: (3) *Ubi amici, ibi opes.* Et; *Conscientia mille testes.* Et apud Cicero-
De senect. nem; *Pares autem (ut est in vetere proverbio) cum paribus facil-*
7. *lime congregantur.* Neque enim durassent hæc in æternum, nisi vera omnibus viderentur.

(1) Herodotus hoc refert de Thraus, populis Thraciæ finitimis, lib. 5. n. 4. *Turn.* nem inseruisse versum illum, & causam obtinuisse. Versus Homeri sunt hi ex Il β. v. 561.

(2) Plutarchus in Solone ait Solo-

Αἴας δ' ἐκ Σαλαμῖν' ἄγειν δυοκαίδεκα νῆας.
 Στῆσε δ' ἄγων, ἵν' Ἀθηναίων ἴσαντο φάλαγγες.

(3) Plaut. in Trucul. Act 4. sc. 4. locum alii legunt.
 v. 32. Apud quem tamen aliter hunc

CAPUT XII.

DE USU ARGUMENTORUM.

Argumentum debet plerumque esse confesum : interdum tamen probandum est. — Firmissimis argumentorum, singulis instandum, infirmiora congreganda sunt. — Argumenta ponere satis non est : adjuvanda sunt. — De probationibus quæ ducuntur ex effectibus. — Quo loco potentissima argumenta ponenda sint. — Contra effæminatam eloquentiam.

HÆC ferè de probatione vel ab aliis tradita, vel usu percepta in hoc tempus sciebam. Nec mihi fiducia est, ut ea sola esse contendam : quin imò hortor ad quærendum, & inveniri posse fateor : quæ tamen adjecta fuerint, non multum ab his abhorrebunt. Nunc breviter quemadmodum sit utendum his subjungam.

Traditum ferè est argumentum oportere esse confesum. Dubiis enim probari dubia quæ possunt ? Quædam tamen, quæ in alterius rei probationem ducimus, ipsa probanda sunt. Occidisti virum, eras enim adultera. Priùs de adulterio convincendum est : ut cum id cœperit esse pro certo, fiat incerti argumentum. Spiculum tuum in corpore occisi inventum est : negat suum. Ut probationi profit, probandum est. Illud hoc loco monere inter necessaria est, nulla esse firmiora, quàm quæ ex dubiis facta sunt certa. Cædes à te commissa est, cruentam enim vestem habuisti. Non est tam grave argumentum si fatetur, quàm si convincitur. Nam si fatetur, multis ex causis potuit cruenta esse vestis. Si negat, hîc causæ cardinem ponit : in quo si victus fuerit, etiam in sequentibus ruit. Non enim videtur in negando mentiturus fuisse, nisi desperasset id posse defendi, si confiteretur.

Firmissimis argumentorum, singulis instandum, infirmiora congreganda sunt : quia illa per se fortia non oportet circumstantibus obscurare, ut qualia sunt appareant ; hæc imbecilla naturâ, mutuo auxilio sustinentur. Itaque si non possunt valere quia magna sunt, valebunt quia multa sunt, quæ ad ejusdem rei probationem omnia spectant ; ut si quis hæreditatis gratia hominem occidisse dicatur : *Hæreditatem sperabas, & magnam hæreditatem : & pauper eras, & tum maximè à creditoribus appellaberis : & offenderas cum cujus hæres eras, & mutaturum tabulas sciebas.* Singula levia sunt, & communia, universa verò nocent, etiam si non ut fulmine, tamen ut grandine.

Quædam argumenta ponere satis non est, adjuvanda sunt : ut si cupiditas causa sceleris fuit, quæ sit vis ejus : ira, quantum efficiat in animis hominum talis affectio. Ita & firmiora

erunt ipsa, & plus habebunt decoris, si non nudos, & velut carne spoliatos artus ostenderint. Multum etiam refert, si argumento nitemur odii, utrum hoc ex invidia sit, an ex injuria, an ex ambitu: vetus, an novum: adversus inferiorem, parem, an superiorem: alienum, an propinquum. Suos habent omnia ista tractatus, & ad utilitatem partis ejus quam tuemur, referenda sunt.

Nec tamen omnibus semper quæ invenerimus argumentis onerandus est judex: quia & tædium afferunt, & fidem detrahunt. Neque enim judex potest credere satis esse ea potentia, quæ non putamus ipsi sufficere, qui dicimus. In rebus verò apertis argumentari tam sit stultum, quàm in clarissimum solem mortale lumen inferre.

His quidam probationes adjiciunt, quas (1) παθητικὰς vocant, ductas ex affectibus. Atque Aristoteles quidem potentissimum putat ex eo qui dicit, si sit vir optimus: quod ut optimum est, ita longè quidem, sed sequitur tamen videri. Inde enim illa nobilis Scauri defensio: *Quintus Varius Sucionensis ait Æmilium Scaurum Rempublicam populi Romani prodidisse; Æmilius Scaurus negat.* Cui simile quiddam fecisse Iphicrates dicitur, qui cùm Aristophontem, quo accusante similis criminis reus erat, interrogasset, an is accepta pecunia Rempublicam proditurus esset, isque id negasset: *Quod igitur, inquit, tu non fecisses, ego feci?*

Quæsitum etiam, potentissima argumenta primòne ponenda sint loco, ut occupent animos: an summo, ut inde dimittant: an partita primo summòque ut (2) Homerica dispositione in medio sint infirma: an à minimis crescant. Quæ prout ratio causæ cujusque postulabit, ordinabuntur, uno (ut ego censeo) excepto, ne à potentissimis ad levissima decrescat oratio.

Ipsas argumentorum velut sedes, non me quidem omnes ostendisse confido, plurimas tamen. Quod eo diligentius faciendum fuit, quia declamationes quibus ad pugnam forensem velut (3) præpilatis exerceri solebamus, olim jam ab illa vera imagine orandi recesserunt, atque ad solam compositæ voluptatem nervis carent.

Quapropter eloquentiam licet hanc (ut sentio enim, dicam) libidinofam resupina voluptate auditoria probent: nullam esse existimabo, quæ ne minimum quidem in se indicium masculini & incorrupti, ne dicam gravis & sancti viri, ostendet. An verò statuarum artifices, pictorésque clarissimi, cùm corpora

(1) Videtur Fabius *patheticas* dixisse pro ethicis. Ethicæ enim Aristoteli sunt, quæ ab hominum moribus ducuntur: de quibus agit hoc loco Fabius, ut de patheticis lib. 6. *Turn.*

(2) Nestor apud Homerum Il. 1. Δ

seu 4. v. 297. fortes prima collocat acie, imbelles media, præstantes ultima. *Turn.*

(3) Intelligit hastas exacuminatas, qualibus utebantur in ludo Trojæ.

quàm speciosissima fingendo pingendóve effingere cuperent, nunquam tamen in hunc inciderunt errorem, ut (1) Bagoam, aut Megabyzum aliquem in exemplum operis assumerent sibi, sed (2) Doryphoron illum, aptum vel militiæ vel palæstræ, aliorum quoque juvenum bellicosorum & athletarum corpora decora verè existimaverunt: nos qui oratorem studemus effingere non arma, sed tympana eloquentiæ demus?

Igitur & ille quem instituimus adolescens, quàm maximè potest, componat se ad imitationem veritatis, initurusque frequenter forensium certaminum pugnam, jam in schola victoriam spectet, & ferire vitalia ac tueri sciat: & præceptor id maximè exigat, & inventum præcipuè probet. Nam ut ad pejora juvenes laude ducuntur, ita laudari in bonis gaudent. Nunc illud mali est, quod necessaria silentio plerumque transeunt, nec in dicendo videtur inter bona (3) utilitas. Sed hæc & in alio (4) nobis tractata sunt opere, & in hoc sæpe repetenda. Nunc ad ordinem inceptum revertamur.

CAPUT XIII.

DE REFUTATIONE.

I. Difficilius est defendere, quam accusare. II. Quod protulit contra nos adversarius, si proprium est judicii, aut negandum, aut defendendum, aut transferendum.—Si accersitum, refutandum leviter. III. Utrum plura simul aggredienda sint, an amolienda singula.—Palam falsa negare satis est.—Efficiendum ut quid aut contrarium esse, aut a causa diversum, aut incredibile, aut supervacuum, aut nostræ potius causæ videatur esse conjunctum. IV. Loci communes a conjectura, finitione, qualitate.—Quædam nonnunquam bene contemnuntur.—In similibus quærendum aliquid dissimile. V. Quando verba ipsa adversarii referri oporteat, quando alia substitui.—Quando exponendum crimen totum, quando per partes. VI. De argumentis, quæ dicuntur communia. De iis quæ inter se pugnant.—De nonnullis vitiosis argumentationibus. VII. Quomodo contradictiones nobis oppositæ refutandæ sint: & quando personam ipsius patroni invadere liceat.—Monet declamatores ne contradictiones eas ponant, quibus facillime responderi possit. VIII. In defendendo ne sit orator nimis sollicitus.—Videndum utrique parti ubi sit rei summa.

REFUTATIO* dupliciter accipi potest. Nam & pars de- *De Refut.*
fensoris tota posita est in refutatione; & quæ dicta sunt *vide Cicer.*
ex diverso, debent utrinque dissolvi: & hæc est propriè, cui *l. 1. de invent. 78--*

(1) Nomina Eunuchis frequentia.

(2) *Doryphoros* appellant Græci satellites ac prætorianos milites, qui regibus ad custodiam corporis solent assistere. Sunt autem hi excelsa statura & egregia ferè forma. Cæterum Polycletus *Doryphorum* finxit, quam statu-

am sibi magistræ dixit fuisse *Lyfippus. 96. Turn.*

(3) Quæ utilia tantum ad causam sunt, nec ita venusta, jam non numerantur inter virtutes orationis.

(4) In libro de causis corruptæ eloquentiæ, qui non extat.

in causis quartus assignatur locus : sed utriusque similis conditio est. Neque verò ex aliis locis ratio argumentorum in hac parte peti potest, quàm in confirmatione : nec locorum, aut sententiarum, aut verborum & figurarum alia conditio est. Affectus plerumque hæc pars mitiores habet.

I. NON sine causa tamen difficilius semper est creditum (quod Cicero sæpe testatur) defendere, quàm accusare. Primum, quòd est res illa simplicior. Proponitur enim uno modo : variè dissolvitur, cùm accusatori satis sit plerumque verum esse id quod objecerit : patronus neget, defendat, transferat, excuset, deprecetur, molliat, minuat, avertat, despiat, derideat. (1) Quare indirecta ferè, atque, ut sic dixerim, clamorosa est actio. Hinc mille flexus & artes desiderantur. Tum accusator præmeditata pleraque domo affert : patronus etiam inopinatis frequenter occurrit. Accusator dat testem : patronus ex re ipsa refellit. Accusator criminum invidia, etsi falsa sit, materiam dicendi trahit, de parricidio, sacrilegio, majestate, quæ patrono tantùm neganda sunt. Ideoque accusationibus etiam mediocres in dicendo suffecerunt ; bonus defensor nemo, nisi qui eloquentissimus, fuit. Nam ut quod sentio semel finiam, tanto est accusare quàm defendere, quanto facere quàm sanare vulnera facilius.

II. PLURIMUM autem refert, & quid protulerit adversarius, & quomodo. Primum igitur intuendum est, id cui responsuri sumus, proprium sit ejus judicii, an ad causam extrà accersitum.

Pro Lig.
10.

Nam si est proprium, aut negandum, aut defendendum, aut transferendum : extra hæc in judiciis ferè nihil est. Deprecatio quidem, quæ est sine ulla specie defensionis, rara admodum, & apud eos solos judices, qui nulla certa pronuntiandi forma tenentur : quànquam illæ quoque apud C. Cæsarem, & Triumviros, pro diversarum partium hominibus actiones, etiam si precibus utuntur, adhibent tamen patrocinia. Nisi hoc non fortissimè defendentis est dicere : *Quid aliud egimus, Tubero, nisi ut quod hic potest, nos possemus?* Quod si quando apud principem, aliúmve cui utrum velit liceat, dicendum erit ; dignum quidem morte eum pro quo loquemur, clementia tamen servandum esse vel talem : primum omnium non erit nobis res cum adversario, sed cum iudice : deinde forma deliberativæ magis materiæ, quàm judicialis utemur. Suadebimus enim ut laudem humanitatis potiùs quàm voluptatem ultionis concupiscat. Apud judices quidem secundùm leges dicturos sententiam, de confessis præcipere ridiculum est. Ergo

(1) Hoc intelligendum de actione palam sed indirectè diluit, & magnos patroni, qui sæpe objecta crimina non sæpe clamores adhibet.

quæ neque negari, neque transferri possunt, utique defendenda sunt, qualiacunque sint : aut causa cadendum.

Negandi duplicem ostendimus formam : aut non esse factum : aut non hoc esse quod factum sit. Quæ neque defendi, neque transferri possunt, utique neganda : nec solum si finitio potest esse pro nobis, sed etiam si nuda inficiatio superest. Testes erunt : multa in eos dicere licet. Chirographum : de similitudine literarum differendum. Utique nihil erit pejus quàm confessio.

Ultima est actionis controversia, cùm defendendi negandive non est locus, translatio.

At si extra causam sit adductum, & tamen conjunctum, malim quidem dicere, nihil id ad quæstionem, nec esse in his morandum, & minus esse quàm adversarius dicit : (i) tamen velut huic simulationi oblivionis ignoscam. Debet enim bonus advocatus pro rei salute brevem negligentiae reprehensionem non pertimescere.

III. VIDENDUM etiam simul nobis plura aggredienda sint, an amolienda singula. Plura simul invadimus, si aut tam infirma sunt, ut pariter impelli possint : aut tam molesta, ut pedem conferre cum singulis non expediat. Tum enim toto corpore enitendum, &, ut sic dixerim, directa fronte pugnandum est. Interim si resolvere ex parte diversâ dicta difficilius erit, nostra argumenta cum adversariorum argumentis conferemus, si modò, hæc ut valentiora videantur, effici poterit.

Quæ verò turba valebunt, diducenda erunt, ut quod paulò Pag. 155. antè dixi : *Eras hæres, & pauper, & magna pecunia appellabaris à creditoribus, & offenderas, & mutaturum tabulas testamenti sciebas.* Urgent universa. At si singula quæque dissolveris, jam illa flamma, quæ magna congerie convaluerat, diductis quibus alebatur, concidet : ut si vel maxima flumina in rivos diducantur, qualibet transitum præbent.

Itaque propositio quoque secundùm hanc utilitatem accommodabitur, ut eâ nunc singula ostendamus, nunc complectamur universa. Nam interim quod pluribus collegit adversarius, satis est semel proponere : ut si multas causas faciendi quod arguit, reo dicet accusator fuisse : nos non enumeratis singulis, semel hoc intuendum negemus, quia non quisquis causam faciendi sceleris habuit, & fecerit. Sæpius tamen accusatori congerere argumenta, reo dissolvere expediet.

Id autem quod erit ab adversario dictum, quomodo refutari debeat intuendum est. Nam si erit palam falsum, negare satis

(i) Simulare potest patronus oblitum se respondere huic loco. Inest hic aliquid obscuritatis. Fortè quid omissum.

n. 168.

est : ut pro Cluentio Cicero, Eum quem dixerat accusator epoto poculo concidisse, negat eodem die mortuum. Palam etiam contraria, & supervacua, & stulta reprehendere nullius est artis. Ideoque nec rationes eorum, nec exempla tradere necesse est. Id quoque (obscurum vocant) quod secretò, & sine teste aut argumento dicitur factum, satis natura sua infirmum est. Sufficit enim quòd adversarius non probat. Item si ad causam non pertinet.

Est tamen interim oratoris efficere, ut quid aut contrarium esse, aut à causa diversum, aut incredibile, aut supervacuum, aut nostræ potiùs causæ videatur esse conjunctum. Objicitur Oppio, quòd de militum cibariis detraxerit ; asperum crimen : sed contrarium ostendit Cicero, quia iidem accusatores objecerunt Oppio, quòd is voluerit largiendo corrumpere exercitum. Testes in Cornelium accusator lecti à Tribuno codicis pollicetur : facit hoc Cicero supervacuum, quia idem fateatur ipse. Petit accusationem in Verrem Quintus Cæcilius, quòd fuerat quæstor ejus : ipsum * Cicero ut pro se videretur effecit.

1. Verr.

59. 65.

* Malim
legere, ip-
sum hoc.

IV. CÆTERA quæ proponuntur, communes locos habent. Aut enim conjectura excutiuntur, an vera sint : aut finitione, an propria : aut qualitate, an inhonesta, iniqua, improba, inhumana, crudelia, & cætera quæ ei generi accidunt. .

Nonnunquam tamen quædam bene contemnuntur, vel tanquam levia, vel tanquam ad causam nihil pertinentia. Multis hoc locis facit Cicero. Sed hæc simulatio interim huc usque procedit, ut quæ dicendo refutare non possumus, quasi fastidendo calcemus.

Quoniam verò maxima pars eorum similibus constat, rimandum erit diligentissimè, quid sit in quoque quod assumitur, dissimile. Id in jure facile deprehenditur. Est enim scriptum de rebus utique diversis, tantòque magis ipsa rerum differentia potest esse manifesta. Illas verò similitudines, quæ ducuntur ex mutis animalibus aut inanimis, facile est eludere. Exempla rerum variè tractanda sunt, si nocebunt. Quæ si dubia erunt, fabulosa dicere licebit : si vera, maximè quidem dissimilia. Neque enim fieri potest ut paria sint omnia ; ut si Nafica post occisum Gracchum defendatur exemplo Halæ, à quo Melius est interfectus : Melium regni affectatorem fuisse, à Graccho leges modò latas esse populares : Halam magistrum equitum fuisse, Nasicam privatum esse dicatur. Si defecerint omnia, tum videndum erit, an obtineri possit, ne illud quidem rectè factum. Quod de exemplis, idem etiam de judicatis observandum.

V. QUOD autem posui, referre, quo quicque accusator modo dixerit, huc pertinet, ut si est minus efficaciter locutus,

ipsa ejus verba ponantur : si acri & vehementi usus fuerit oratione, eandem rem nostris verbis mitioribus proferamus ut Cicero pro Cornelio : *Codicem attigit*. Et protinus cum quadam defensione : ut si pro luxurioso dicendum sit *Objecta est paulo * liberalior vita*. Sic & pro sordido parcum, & pro * Libe-
maledico liberum dicere licebit. Utique nunquam commit-
tendum est, ut adversariorum dicta cum sua confirmatione referamus, aut (1) etiam loci alicujus executione adjuvemus, nisi cum eludenda : *Apud exercitum mihi fueris, inquit : tot an- Pro Mur.*
nis forum non attigeris : abfueris tandiu : & cum tam longo inter- 21.
vallo veneris, cum iis qui in foro habitant, de dignitate contendas.

Præterea in contradictionibus interim totum crimen exponitur : ut Cicero pro Scauro contra Bostarem facit, velut orationem diversæ partis imitatus. Aut pluribus propositionibus junctis : ut pro Vareno : *Cum iter per agros & loca sola faceret cum Populeno, in familiam Ancharianam incidisse dixerunt : deinde Populenum occisum esse : illico Varenum vinctum adservatum, dum hic ostenderet quid de eo fieri vellet.*

Quod est utique faciendum, si erit incredibilis rei ordo, & ipsa expositione fidem perditurus. Interim per partes dissolvitur, quod contextu nocet : & plerumque id est tutius. Quædam contradictiones natura sunt singulæ. Id exemplis non eget.

VI. COMMUNIA bene apprehenduntur, non tantum quia utriusque sunt partis, sed quia plus profunt respondententi. Neque enim pigebit, quod sæpe monui, referre : Commune qui prior dicit, contrarium facit. Est enim contrarium, quo adversarius bene uti potest. *At enim non verisimile est, tantum Cic. pro*
scelus M. Cottam esse commentum. Quid? hoc verisimile est, tan- Oppio.
tum scelus Oppium esse conatum?

Artificis autem est invenire in actione adversarii, quæ inter semetipsa pugnent, aut pugnare videantur ; quæ aliquando ex rebus ipsis manifesta sunt : ut in causa Cæliana, Clodia *Pro Cæl.*
aurum se Cælio commodasse dicit, quod signum magnæ fa- 31.
miliaritatis est : venenum sibi paratum, quod summi odii argumentum est. Tubero Ligarium accusat, quod is in Africa *Pro Lig.*
fuerit : & queritur quod ab eo ipse in Africam non sit ad- n. 9.
missus.

Aliquando verò præbet ejus rei occasionem minus considerata ex adverso dicentis oratio : quod accidit præcipue cupidis sententiarum, ut ducti occasione dicendi, non respiciant quid dixerint, dum locum præsentem, non totam causam intuentur. Quid tam videri potest contra Cluentium, quàm

(1) Ipsa ejus argumenta iisdem ferè verbis exactè referendo.

cenforia nota? Quid tam contra eundem, quàm filium ab Egnatio corrupti iudicii, quo Cluentius Oppianicum circumvenisset, crimine exhæredatum? At hæc Cicero pugnare invicem ostendit. *Sed tu, Acci, consideres censeo diligenter utrum*
P. Clu- ent. 135. censorium iudicium grave velis esse, an Egnatii. Si Egnatii; leve est quod censores de cæteris subscripserunt. Ipsum enim Cn. Egnatium, quem tu gravem esse vis, ex senatu ejecerunt. Sin autem censorium; hunc ipsum Egnatium, quem pater cenforia subscriptione exhæredavit, censores in senatu, cum patrem ejicerent, retinuerunt.

Illa magis vitiosè dicuntur, quàm acutè, reprehenduntur: argumentum dubium, pro necessario: controversum, pro confesso: commune pluribus, pro proprio: vulgare, supervacuum, (1) seriùs constitutum, contra fidem. Nam & illa accidunt parum cautis, ut crimen augeant, quod probandum est: de facto disputent, cum de auctore quærat: impossibilia aggrediantur: pro effectis relinquant vix dum inchoata: de homine dicere, quàm de causa malint: (2) hominum vitam rebus assignent; ut si quis decemviratum accuset, non Appium: manifestis repugnent: dicant quod aliter accipi possit: summam quæstionis non intueantur: non ad proposita respondeant, quod unum aliquando recipi potest, cum mala causa adhibitis extrinsecus remediis tuenda est: ut cum peculatus reus Verres fortiter & industriè tutatus contra piratas Siciliam dicitur.

7. Verr. 1-4.

VII. EADEM adversùs contradictiones nobis oppositas præcepta sunt. Hoc tamen ampliùs, quòd circa eas multi duobus vitiis diversis laborant. Nam quidam etiam in foro tanquam molestam rem & odiosam prætereunt: & iis plerumque quæ composita domo attulerunt, contenti, sine adversario dicunt.

Alii diligentia lapsi, verbis etiam vel sententiolis omnibus respondendum putant; quod est & infinitum, & supervacuum. Non enim causa reprehenditur, sed actor: quem ego semper videri malim sic disertum, ut si dixerit quod rei profit, ingenii credatur laus esse, non causæ: si quando fortè lædat, causæ, non ingenii culpa. Itaque illæ reprehensiones, aut obscuritatis, qualis in Rullum est: aut infantiae in dicendo, qualis in Pisonem: aut inscitiae rerum verborumque, & infultitatis etiam, qualis in Antonium est, accommodantur justis odiis, suntque utiles ad conciliandum iis quos invisos facere volueris, odium.

2. Agr. 13. 3. Philipp. 22.

Alia respondendi patronis ratio: & aliquando non eorum

(1) Videtur argumentum seriùs constitutum, quo adversarius opportuno & suo loco non est usus, sed alieno, itaque facile est refutatu. *Turn.*
 (2) Ut si quis decemviratui assignet vitam & vitia Appii.

oratio modò sed vita etiam, vultus denique, incessus, habitus rectè incusari solet: ut adversùs Quintium Cicero, non hæc *Pro Clu-* solùm, sed ipsam etiam prætextam demissam ad talos infec- *ent. 111.* tatus est. Prefferat enim turbulentis concionibus Cluentium Quintius. Nonnunquam elevandæ invidiæ gratia, quæ asperiùs dicta sunt, eluduntur: ut à Cicerone Triarius. Nam cùm Scauri columnas per urbem plaustris vectas esse dixit: *Ego porro, inquit, qui Albanas habeo columnas, clitellis eas apportavi.* Et magis hoc in accusatores concessum est, quibus convitiari aliquando patrocinii fides cogit. Illa verò adversùs omnes & recepta, & non inhumana conquestio, si callidè quid tacuisse, breviasse, obscurasse, distulisse dicuntur. .

Declamatores verò in primis sunt admonendi, ne contradictiones eas ponant, quibus facillimè responderi possit: neu sibi stultum adversarium fingant. Facimus autem, quòd maximè uberes loci, popularèsque nascuntur sententiæ materiam dicendi nobis quod volumus ducentibus; ut non sit inutilis ille versus: *Non malè respondit, malè enim prior ille rogat.* Fallet hæc nos in foro consuetudo, ubi adversario, non ipsi nobis respondebimus. Aiunt Accium interrogatum, cur causas non ageret, cùm apud eum in Tragœdiis tanta vis esset hanc reddidisse rationem: *Quòd illic ea dicerentur quæ ipse vellet, in foro dicturi adversarii essent quæ minimè vellet.* Ridiculum est ergo in exercitationibus quæ foro præparantur, priùs cogitare quid responderi, quàm quid ex diverso dici possit. Et bonus præceptor non minùs discipulum laudare debet, si quid pro diversa, quàm si quid pro sua parte acriùs excogitarit. .

VIII. EST & illud vitium, nimiùm solliciti, & circa omnia momenta luctantis. Suspectam enim facit iudici causam, & frequenter quæ statim dicta omnem dubitationem sustulissent, dilata, ipsis præparationibus fidem perdunt, quia patronus & aliis crediderit opus fuisse. Fiduciam igitur orator præ se ferat, sempérque ita dicat, tanquam de causa optimè sentiat. Quod (sicut omnia) in Cicerone præcipuum est. Nam illa summa cura securitati est similis, tantæque in oratione auctoritas, ut probationis locum obtineat, dubitare nobis non audentibus.

Porro qui scierit quid pars adversa, quid nostra habeat valentissimum, facilè judicabit quibus maximè rebus vel occurrendum sit, vel instandum. Ordo quidem in parte nulla minus affert laboris. Nam si agimus, nostra confirmanda sunt primùm: tum quæ nostris opponuntur, refutanda. Si respondemus, priùs incipiendum est à refutatione. . Videndum præcipuè utrique parti, ubi sit rei summa. Nam ferè accidit, ut in causis multa dicantur, de paucis iudicetur.

In his probandi refutandique ratio est: sed adjuvanda viribus dicentis, & adornanda. Quamlibet enim sint ad docendum quod volumus accommodata, tamen erunt infirma, nisi majore quodam oratoris spiritu impleantur. *.

CAPUT XIV.

I. Quid sit Epichirema: quid Enthymema. II. Orator debet iis uti rariùs. III. Qualis ornatus argumentis conveniat.

I. EPICHIRESMATIS (1) tres sunt partes: prima intentio, secunda assumptio, tertia connexio. Sumamus ex Cicerone exemplum: *Meliùs gubernantur ea, quæ consilio reguntur, quàm quæ sine consilio administrantur. Nihil autem omnium rerum meliùs quàm omnis mundus administratur. Consilio igitur mundus administratur.* In tribus autem quas fecimus partibus non est forma semper eadem. Porro Epichirema nullo differt à syllogismis, nisi quòd illi & plures habent species, & vera colligunt veris: Epichiresmatis frequentior circa credibilia usus.

Enthymema ab aliis oratorius syllogismus, ab aliis pars dicitur syllogismi, propterea quòd (2) syllogismus utique conclusionem & propositionem habet, & per omnes partes efficit quod proposuit: enthymema tantum intentum intelligi contentum fit. Syllogismus talis: Solum bonum virtus: Nam id demum bonum est, quo nemo malè uti potest: virtute nemo malè uti potest: bonum est ergo virtus. Enthymema ex consequentibus: Bonum est virtus, qua nemo malè uti potest. Et contrà: Non est bonum pecunia: Non enim bonum, quo quisquam malè uti potest: pecunia potest quis malè uti: non igitur bonum est pecunia. Enthymema ex pugnantis: An bonum est pecunia, qua quisque potest malè uti?

II. PEREGISSE mihi videor sacra tradentium artes: sed consilio locus superest. Namque ego ut in oratione syllogismo quidem aliquando uti nefas non duco, ita constare totam, aut certè confertam esse aggressionum & enthymematum stipatione minimè velim. Dialogis enim & dialecticis disputationibus

(1) *Epichirema* aliter ab aliis intelligitur. Hic illud Fabius penè confundit cum syllogismo. Utriusque tres partes: Major propositio, seu intentio; Minor propositio, seu assumptio; Conclusio, seu connexio. In utroque hæ partes sæpe transponuntur ab oratore, & inverso ordine collocantur. Exemplum desumptum est è lib. 1. de Invent. n. 57—73. ubi Cicero hujus ratiocinationis quinque partes esse fusiùs demonstrat.

(2) Syllogismus tres semper habet propositiones: Enthymema autem duas, *Intentionem* enim, seu Majorem propositionem plerumque suppressit, eamque *intelligi tantum* postulat, non verbis exprimi.

erit similior, quàm nostri operis actionibus, quæ quidem inter se plurimum differunt. Namque * illi homines docti, & in- * Malim, ter doctos verum quærentes, minutiùs & scrupulosiùs scrutan- ^{illic: in} tur omnia, & ad liquidum confessumque perducunt: ut qui ^{dialogis &} sibi & inveniendi & judicandi vindicent partes, quarum alte- ^{dialecticis} ram *τοκικήν*, alteram *κριτικήν* vocant. Nobis ad aliorum judicia ^{disputati-} componenda est oratio, & sæpius apud omnino imperitos, ^{onibus.} atque aliarum certè ignaros literarum loquendum est: quos nisi & delectatione allicimus, & viribus trahimus, & nonnunquam turbamus affectibus, ipsa quæ justa ac vera sunt, tenere non possumus.

Locuples & speciosa vult esse eloquentia: quorum nihil consequetur, si conclusionibus certis, & crebris, & in unam propè formam cadentibus concisa, & contemptum ex humilitate, & odium ex quadam servitute, & ex copia satietatem, & ex amplitudine fastidium tulerit. Feratur igitur non semitis, sed campis: non, uti fontes angustis fistulis colliguntur, sed ut latissimi amnes, totis vallibus fluat, ac sibi viam, si quando non acceperit, faciat.

Nam quid miserius illa lege velut præformatas infantibus literas persequentium, &, ut Græci dicere solent, (1) *quem mater amictum dedit, sollicitè custodientium*: (2) Propositio ac conclusio ex consequentibus & repugnantibus? Non inspiret, non augeat, non mille figuris variet ac verset: ut ea nasci, & ipsa provenire natura, non manufacta, & arte suscepta magistrum fateri ubique videantur?

Quis unquam sic dixit orator? Nonne apud ipsum Demosthenem paucissima hujusmodi reperiuntur? Quæ apprehensa Græci magis (nam hoc solum nobis pejus faciunt) in catenas ligant, & inexplicabili serie connectunt, & indubitata colligunt, & probant confessa, & se antiquis per hoc similes vocant. Deinde interrogati, nunquam respondebunt, quem imitentur. Sed de figuris alio loco.

III. NUNC illud adjiciendum, ne iis quidem consentire me, qui semper argumenta sermone puro, & dilucido, & distincto, cæterum minimè * lato ornatòque putant esse dicenda. Nam- * ^{Argent.} que ea distincta quidem, ac perspicua debere esse confiteor: in ^{editio ha-} rebus verò minoribus etiam sermone ac verbis quàm maximè ^{bet. læto.} propriis, & ex usu. At si major erit materia, nullum ornatum his, qui modò non obscuret, subtrahendum puto. Quoque quid natura magis asperum, hoc pluribus condiendum est vo-

(1) Proverbium est de his qui ab imbuta semel opinione deduci non possunt. *Turn.*

(2) Est ista lex formandi Enthymematis, cui serviliter adhærere oratorem vetat Fabius.

† Ironiâ luptatibus, & nimis suspecta argumentatio, † diffimulatione :
 quadam & multum ad fidem adjuvat audientis voluptas. Nisi fortè
 condienda existimamus Ciceronem malè in hac ipsa argumentatione dix-
 est. Fortè isse † *silere leges inter arma, & gladium nobis interim ab ipsis por-*
 hîc ali- *rigi legibus.* His tamen habendus modus, ut sint ornamento,
 quid deest, non impedimento,
 || *Pro Mil.*
 10.

MARCI FABII
QUINTILIANI
DE
INSTITUTIONE ORATORIA
LIBER VI.

PROŒMIUM.

DE FORTUNA SUA OB AMISSOS LIBEROS ET CON-
JUGEM QUERITUR.

HÆC, Marcelle Victori, ex tua voluntate maximè ingreſſus, tum ſi qua ex nobis ad juvenes bonos pervenire poſſet utilitas, noviffimè penè & neceſſitate quadam officii (1) delegati mihi, ſedulò laborabam : reſpiciens tamen illam curam meæ voluptatis, qui filio, cujus eminens ingenium ſollicitam quoque parentis diligentiam merebatur, hanc optimam partem relicturus hæreditatis videbar : ut ſi me, quod æquum & optabile fuit, fata intercepiſſent, præceptore tamen patre uteretur. At me fortuna id agentem diebus ac noctibus, feſtinantemque metu meæ mortalitatis, ita ſubitò proſtravit, ut laboris mei fructus ad neminem minùs quàm ad me pertineret. Illum enim de quo ſumma conceperam, & in quo ſpem unicam ſenectutis reponebam, repetito (2) vulnere orbitatis amiſi.

Quid nunc agam ? aut quem ultrà eſſe uſum mei diis reprobantibus credam ? Nam ita fortè accidit, ut eum quoque librum, quem de cauſis corruptæ eloquentiæ emiſi, jam ſcribere aggreſſus, ſimili ictu ferirer. Tunc igitur optimum fuit, infauſtum opus, & quicquid hoc eſt in me infelicium literarum, ſuper immaturum funus conſumpturis viſcera mea flammis injicere, neque hanc impiam (3) vivacitatem novis inſuper

(1) Quia Domitianus Imperator Ipſe mox adjicit : *cui nihil objici, niſi quod vivam, poteſt.* Sumi etiam fortè poſſet pro acri & vivido ingenio ſemper

(2) Nam priùs alterum ex filiis quinquennem amiſerat ; deinde amiſit Quintilianum decennem. *Turn.* ad ſcribendum prompto & alacri. Hoc ſenſu videtur minùs latinum, uſurpatur tamen à Fabio, lib. 2. c. 7. pag. 65.

(3) *Vivacitas* hîc ſumitur pro vita *Siqui verò ſunt paulo vivaciores.* longiùs protracta, & diutius conſervata.

curis fatigare. Quis enim bonus parens mihi ignoscat, si studere amplius possum? ac non oderit hanc animi mei firmitatem, si quis in me est alius usus vocis, quàm ut incusem deos, superstes omnium meorum? nullam (1) terras despicere providentiam tester? si non meo casu, cui tamen nihil objici, nisi quòd vivam, potest; at illorum certè, quos utique immeritos mors acerba damnavit: erepta mihi priùs eorundem matre, quæ nondum expleto ætatis undevicesimo anno, duos enixa filios, quamvis acerbissimis rapta fatis, felix decessit. Ego vel hoc uno malo sic eram afflicto, ut me jam nulla fortuna posset efficere felicem. Nam cùm omni virtute, quæ in foeminas cadit, functa, insanabilem attulit marito dolorem: tum ætate ea puellari, præsertim meæ comparata, potest & ipsa numerari inter vulnera orbitatis. Liberis tamen superstitibus oblectabar: & quod nefas erat, sæva, sed (2) optabat ipsa, me salvo maximos cruciatus præcipiti via effugit.

Mihi filius minor quintum egressus annum, ut in malis agerem, prior alterum ex duobus eruit lumen. Non sum ambitiosus in malis, nec augere lacrymarum causas volo: utinàmque esset ratio minuendi. Sed dissimulare quî possum, quid illi gratiæ in vultu, quid jucunditatis in sermone, quos ingenii igniculos, quam præstantiam placidæ, & (quod scio vix posse credi tantum) altæ mentis ostenderit; qualis amorem quicumque alienus infans mereretur. Illud verò insidiantis, quo me validiùs cruciaret, fortunæ fuit, ut ille mihi blandissimus, me suis nutricibus, me aviæ educanti, me omnibus, qui (3) sollicitare solent illas ætates, anteferreret. Quapropter illi dolori, quem ex matre optima, atque laudem omnem supergressa, paucos ante menses ceperam, gratulor. Minus

(1) Verè impia doloris acerbitas, quæ eò erumpit, ut Providentiam neget: sed digna homine Ethnico. Mortem, præsertim in ætate tam tenera, ut pœnam intuebatur: puerulos & se ipsum infantes putabat: non poterat autem sibi persuadere à justis diis puniri infantes. Similis fere querelæ & luctûs habemus recens exemplum, sed longè modestius, in matre Christianâ non minùs quàm eruditâ. ob ereptam immatura morte filiam. Qui dolor utinam non diutius nobis invidet doctas in Homeri Odysseam elucubrationes quales jam in Iliadem prodierunt.

(2) Duas affert causas solatii in morte conjugis: quòd illa sibi reliquisset superstites liberos; & quòd eadem

præcipiti obitu maximos cruciatus effugisset. Sed perobscura posterior hæc sententia. *Et, quod nefas erat, quod contingere non debuerat, sæva conjux, sæva, inquam, quæ me salvo decesserat, sed hoc optabat ipsa, maximos cruciatus præcipiti via effugit:* quos scilicet filiorum immatura mors attulisset. Potest hic locus aliter interpunctus, aliter etiam explicari: *Et, quod nefas erat, sæva, sed (optabat ipsa me salvo) maximos cruciatus præcipiti via effugit:* ut sit sensus: sæva quidem, sed præcipiti via, quod ipsa optabat dummodo salvus remanerem, maximos cruciatus effugit.

(3) Curam gerere. Quo sensu minùs latinum videtur: sed multa ejusmodi apud Fabium. Vel, *blanditiis allicere.*

enim est quod flendum meo nomine, quàm quod illius gaudendum est.

Una post hæc Quintilianū mei spe ac voluptate nitebar : & poterat sufficere solatio. Non enim flosculos, sicut prior, sed jam decimum ætatis ingressus annum, certos atque deformatos (1) fructus ostenderat. Juro per mala mea, per infelicem conscientiam, per illos manes, numina doloris mei; has me in illo vidisse virtutes ingenii, non modò ad percipiendas disciplinas, quo nihil præstantius cognovi, plurima expertus, studiique jam tum non coacti, (sciunt præceptores) sed probitatis, pietatis, humanitatis, liberalitatis : ut prorsus possit hinc esse tanti fulminis metus, quòd observatum ferè est, celerius occidere festinatam maturitatem : & esse nescio quam, quæ spes tantas decerpat, invidiam, ne videlicet ultrà quàm homini datum est, nostra provehantur. Etiam illa fortuita aderant omnia, vocis jucunditas claritasque, oris suavitas, & in utraque lingua, tanquam ad eam demum natus esset, expressa proprietas omnium literarum. Sed hæc spes adhuc : illa majora, constantia, gravitas, contra dolores etiam ac metus robur. Nam quo ille animo, qua medicorum admiratione, mensum octo valetudinem tulit ! ut me in supremis consolatus est ! quàm etiam deficiens, quàmque (2) non tunc ipsum illum alienatæ mentis errorem circa solas literas habuit !

Tuóne ego, ô meæ spes inanes, labentes oculos, tuum fugientem spiritum vidi ? Tuum corpus frigidum exangue complexus, animam recipere, auramque communem haurire amplius potui ? dignus his cruciatibus quos fero, dignus his (3) cogitationibus ? Téne consulari nup̄ adoptione ad omnium spes honorum patris admotum, te avunculo Prætori generum destinatum, te omnium spe Atticæ eloquentiæ candidatum, superstes parens tantum ad pœnas, amisi ? Et si non (4) cupido lucis, certè patientia vindicet te reliqua mea ætate. Nam frustra mala omnia ad crimen fortunæ relegamus. Nemo nisi sua culpa diu dolet. Sed vivimus, & aliqua vivendi ratio quærenda est : credendumque doctissimis hominibus, qui unicum adverforum solatium literas putaverunt.

Si quando tamen ita resederit præsens in petus, ut aliqua tot luctibus alia cogitatio inferi possit, non injustè petierim moræ veniam. Quis enim dilata studia miretur, quæ potius non

(1) Venustissima est metaphora. Deformati enim appellantur fructus, cum delapso flore formati apparent, & (ut dicitur) nodati. *Turn.*

(2) Cum ob vim morbi in cæteris rebus pateretur delirium, circa solas

literas minimè delirabat.

(3) Quæ me die ac noctu torquent.

(4) Vita misera, quam traham cupidè minùs quàm patienter, te vindicabit, & ultionem sumet de patre qui tali filio superstes vivere potuit.

abrupta esse mirandum est? Tum si qua minùs fuerint (1) effecta iis quæ leviùs adhuc afflictû coeperamus, imperitiæ *
 dum: non aut fortunæ remittantur: quæ si quid mediocrium alioqui in
 imperitiæ, nostro ingenio virium fuit, ut non extinxerit, debilitavit ta-
 at fortu- men. Sed vel propter hoc nos contumaciùs erigamus, quòd
 na. Pitb. illam ut perferre nobis difficile est, ita facile contemnere. Ni-
 hil enim sibi adversùs me reliquit, & infelicem quidem, sed
 certissimam tamen attulit mihi ex his malis securitatem. Boni
 † Muretus (2) autem consulere nostrum laborem vel propter hoc † cer-
 & Guil- tum est, quòd in nullum jam proprium usum perseveramus:
 lelm. le- sed omnis hæc cura ad alienos, ut alienis utilis (si modò quid
 gunt: æ- utile scribimus) spectat. Nos miseri, sicut facultates patri-
 quum est. monii nostri, ita hoc opus aliis præparamus, aliis relinquemus.
 Turn.

CAPUT I.

DE PERORATIONE.

Ejus duæ partes: Recapitulatio, Affectus. I. Recapitulatio breviter fiat, & varietur figuris.—Id unum Epilogi genus visum est Atticis & Philosophis.—In cæteris quoque partibus adhiberi potest. II. Affectus. 1. Ex parte Accusatoris. Excitando invidiam, odium, iram.—Efficiendo ut id quod objicit, aut quam atrocissimum, aut quam maxime miserabile esse videatur.—Debet etiam avertere judicem a miseratione qua reus sit usurus. 2. Ex parte defensoris. Quenam periclitantem commendare soleant.—Misericordia maxime petitur ex iis quæ passus est reus, aut quæ patitur, aut quæ eum damnatum manent.—Tunc præcipue utiles sunt Prosopopæiæ.—Nunquam debet esse longa misericordia. III. Factis quibusdam, non solum verbis, misericordia excitatur.—Tunc multum refert quomodo se dicenti, qui ad id adhibetur, accommodet. IV. Nemo nisi summis ingenii viribus, lacrymas movere aggrediatur.—Quomodo misericordia discutiatur.—Leniores epilogi.—Affectus per totam orationem spargendi.

† De Per- **P**ERORATIO † sequebatur, quam cumulum quidam, con-
 oratione clusionem alii vocant. Ejus duplex ratio est, posita aut
 vide Cicer. in rebus, aut in affectibus.
 l. 1. de I. RERUM repetitio & congregatio, quæ Græcè dicitur
 Invent. n. ἀνακεφαλαίωσις, à quibusdam Latinorum enumeratio, & memo-
 98, 109. riam judicis reficit, & totam simul causam ponit ante oculos,
 l. 2. de & etiam si per singula minùs moverat, turbâ valet. In hac,
 Orat. n. quæ repetemus, quàm brevissimè dicenda sunt; &, quod
 185, 216. Græco verbo patet, decurrendum per capita. Nam si mora-
 & in O- ratore n. bimur, non jam enumeratio, sed altera quasi fiet oratio. Quæ
 128--133. autem enumeranda videntur, cum pondere aliquo dicenda sunt,

(1) Minùs accuratè elaborata minùs, dicare, ut ipse Fabius interpretatur polita. alio loco: rationem habere laboris mei.

(2) Boni consulere, id est, bonum ju-

& aptis excitanda sententiis, & figuris utique varianda : alioqui nihil est odiosius recta illa repetitione, velut memoriæ judicum diffidentis. Sunt autem innumerabiles; optimèque in Verrem Cicero : *Si pater ipse judicaret, quæ diceret cùm hæc probarentur?* 7 Verr. & deinde subjecit enumerationem. Aut cùm idem, & in eun- 135. dem, per invocationem deorum spoliata à Praetore templa dinumerat. 7. Verr. 183, &c.

Id unum epilogi genus visum est plerisque Atticorum, & philosophis ferè omnibus, qui de arte oratoria scriptum aliquid reliquerunt. Id sensitse Atticos credo, quia Athenis affectus movere etiam per præconem prohibebatur orator. Philosophos minùs miror, apud quos vitii est loco, affici : nec boni mores videntur, sic à vero judicem averti; nec convenire bono viro vitiis uti. Necessarios tamen affectus fatebuntur, si aliter obtineri vera & justa, & in commune profutura non possint.

Cæterùm illud constitit inter omnes, etiam in aliis partibus actionis, si multiplex causa sit, & pluribus argumentis defensa, utiliter ἀνακεφαλαιώσιν fieri solere : sicut nemo dubitaverit multas esse causas, in quibus nullo loco sit necessaria, si breves & simplices fuerint. Hæc pars perorationis accusatori patronoque æquè communis est.

II. AFFECTIBUS quoque eisdem ferè utuntur : sed rariùs (1) hic, ille sæpius ac magis. Nam huic concitare judices, illi flectere convenit. Verùm & accusator habet interim lacrymas ex miseratione ejus (2) rei quem ulciscitur : & reus de indignitate calumniæ * conspiracyonis vehementiùs interim queritur. Dividere (3) igitur hæc officia commodissimum, quæ plerumque sunt, ut dixi, proœmio similia, sed liberiora, plenioraque. Inclinatione enim judicum ad nos, petitur initio parciùs, cùm admitti satis est, & oratio tota superest. In epilogo verò est, qualem animum judex in consilium ferat, & jam nihil ampliùs dicturi sumus, nec restat quò servemus. Est igitur utrisque commune, conciliare sibi, avertere ab adversario judicem : concitare affectus, & componere. Et brevissimum quidem hoc præceptum dari utrique parti potest, ut totas causæ suæ vires orator ante oculos ponat : & cùm viderit quid invidiosum, favorabile, invisum, miserabile, aut sit in rebus, aut videri possit, ea dicat, quibus, si judex esset ipse, maximè moveretur. Sed certius est ire per singula.

* Malim legere: calumniæ & conspiracyonis.

I. ET quæ conciliat quidem accusatorem, in præceptis exordii jam diximus. Quædam tamen, quæ illic ostendere

(1) Accusator,

(3) Disputare separatim de diversis

(2) Omitti possit rei; quanquam affectibus quos excitant Accusator & utrique parti pariter convenit. Reus.

fatis est, in peroratione implenda sunt magis : si contra impotentem, invisum, perniciosum suscepta causa est : si iudicibus ipsis aut gloriæ damnatio rei, aut deformitati futura absolutio. Nam egregiè in Vatinius Calvus : *Factum, inquit, ambitum scitis omnes, & hoc vos scire omnes sciunt.* Cicero quidem in Verrem etiam emendari posse infamiam iudiciorum damnato reo dicit, quod est unum ex supradictis. Metus etiam, si est

*Verr. 3. n. 22. & Verr. 7. n. 172, 181. * pag. 128.* adhibendus, ut facit idem, hunc habeat locum fortio-
rem quàm in proœmio. Qua de re quid sentirem, alio jam libro ex-
posui.*

Concitare quoque invidiam, odium, iram, liberiùs in peroratione contingit ; quorum invidiam gratia, odium turpitudinis, iram offensio iudicis facit, si contumax, arrogans, securus sit ; qui non ex facto modò, dictòve aliquo, sed vultu, habitu, aspectu, moveri solet. Egregièque nobis adolescentibus dixisse accusator Cossutiani Capitonis videbatur, Græcè quidem, sed in hunc sensum : *Erubescit Cæsarem timere.*

Summa tamen concitandi affectus accusatori in hoc est, ut id quod objicit, aut quàm atrocissimum, aut etiam, si fieri potest, quàm maximè miserabile esse videatur.

Atrocitas crescit ex his : quid factum sit, à quo, in quem, quo animo, quo tempore, quo loco, quo modo : quæ omnia infinitos anfractus habent. Pulsatum querimus : de re primùm ipsa dicendum : tum si senex, si puer, si magistratus, si probus, si bene de Republica meritis. Etiam si percussus sit à vili aliquo contemptoque, vel ex contrario à potente nimium, vel ab eo à quo minimè oportuit, & si die fortè solenni, aut iis temporibus cùm iudicia hujus rei maximè exercerentur, aut in sollicito civitatis statu : item in theatro, in templo, in concione. Crescit invidia, & si non errore, nec ira ; vel etiam si fortè ira, sed iniqua, quòd patri affuisset, quòd respondisset, quòd honores contra peteret : & si plus etiam videri potest voluisse quàm fecit. Plurimum tamen affert atrocitatis, modus, si graviter, si contumeliosè : ut Demosthenes ex parte percussi corporis, ex vultu ferientis, ex habitu invidiam Mediæ quærit. Occisus est : utrum ferro, an igne, an veneno, uno vulnere an pluribus, subito an expectatione tortus, ad hanc partem maximè pertinet.

Utitur frequenter accusator & miseratione, cùm aut ejus casum quem ulciscitur, aut liberorum aut parentum solitudinem conqueritur. Etiam futuri temporis imagine iudices movet, qui maneant eos casus, qui de vi & injuria questi sunt, nisi vindicentur : fugiendum de civitate, cedendum bonis, aut omnia quæcunque inimicus fecerit perferenda.

Sed sæpius id est accusatoris, avertere iudicem à miseratione qua reus sit usus, atque ad fortiter iudicandum concitare.

Cujus loci est etiam occupare quæ dicturum facturumve adversarium putes. Nam & cautiore ad custodiam suæ religionis iudices facit, & gratiam responsuris aufert, cum ea quæ prædicta sunt ab accusatore, jam si pro reo petentur, non sint nova. . Docendi interim quoque Iudices, quid rogantibus respondere debeant, quod est unum repetitionis genus.

2. PERICLITANTEM verò commendat dignitas, & studia fortia, & susceptæ bello cicatrices, & nobilitas, & merita majorum. Hoc quod proximè dixi, Cicero atque Asinius certatim sunt usi : pro Scauro patre hic, ille pro filio. Commendat & causa periculi, si suscepisse inimicitias ob aliquod factum honestum videtur : præcipuè bonitas, humanitas, misericordia. Justè enim tunc petere ea quisque videtur à iudice, quæ alii ipse præstiterit. Referenda hæc pars quoque ad utilitatem Reipublicæ, ad iudicium gloriam, ad exemplum, ad memoriam posteritatis.

Plurimum tamen valet miseratio, quæ iudicem flecti non tantum cogit, sed motum quoque animi sui lacrymis confiteri. Hæc petentur aut ex iis quæ passus est reus, aut ex iis quæ tum maximè patitur, aut ex iis quæ damnatum manent : quæ & ipsa duplicantur, cum dicimus ex qua illi fortuna, & in quam recidendum sit. Affert in his momentum & ætas, & sexus, & pignora, liberi dico, & parentes, & propinqui. Quæ omnia tractari variè solent. Nonnunquam etiam & ipse patronus has partes subit ; ut Cicero pro Milone : *O me miserum, ô me infelicem ! revocare me tu in patriam Milo potuisti per hos, ego te in patria per eosdem retinere non potero ?* Maximèque si (ut tunc accidit) non convenient ei qui accusatur, preces. Nam quis ferret Milonem pro capite suo supplicantem, qui à se virum nobilem interfectum quia id fieri oportuisset, fateretur ? Ergo & ille captavit ex illa præstantia animi favorem, & in locum lacrymarum ejus ipse successit.

His præcipuè locis utiles sunt prosopopœiæ, id est fictæ alienarum personarum orationes, quales (1) litigatorem decent, vel patronum. Mutæ tamen res movent, aut cum (2) ipsis loquimur, aut cum ipsas loqui fingimus. Ex (3) personis quoque trahitur affectus. Non enim audire iudex videtur aliena mala deflentes, sed sensum ac vocem auribus accipere miserorum ; quorum etiam mutus aspectus lacrymas

(1) Malim legere, *litis actorem* : id pellamus.

est, accusatorem. Accusator patronum, patronus accusatorem interdum inducunt loquentes. Vide Cic. Verr. 7. n. 1—4. & Pro Murem. n. 21.

(2) Cum ipsas per apostrophen com-

(3) Excitatur quoque affectus, cum orator personis ipsis, quarum causa agitur, sermonem attribuit, & eas inducit loquentes.

movet: quantòque essent miserabiliora, si ea dicerent ipsi, tanto sunt quadam portione ad afficiendum potentiora, cum velut ipsorum ore dicuntur: ut scenicis actoribus eadem vox, eadem pronuntiatio plus ad movendos affectus sub (1) persona valet. Itaque idem Cicero quanquam preces non dat Miloni, eumque potius animi præstantia commendat, accommodavit ei tamen & verba, & convenientes etiam forti viro
Pro Mil. conquestiones. O frustra, inquit, mei suscepti labores! O spes
 94. *fallaces! O cogitationes inanes meæ!*

Nunquam tamen debet esse longa miseratio: nec sine causa dictum est, *Nihil facilius quàm lacrymas inarescere*. Nam
 1. de In- cum etiam veros dolores mitiget tempus, citius evanes-
 vent. 109. cat necesse est illa quam dicendo effinximus imago: in qua si moramur, lacrymis fatigatur auditor, & requiescit, & ab illo quem coeperat impetu, ad rationem redit. Non patiamur igitur frigescere hoc opus, & affectum cum ad summum perduxerimus, relinquamus: nec speremus fore ut aliena quisquam diu ploret. Ideoque cum in aliis, tum maxime in hac parte debet crescere oratio: quia quicquid non adjicit prioribus, etiam detrahare videtur: & facile deficit affectus, qui descendit.

III. NON solum autem dicendo, sed etiam faciendo quædam, lacrymas movemus: unde & producere ipsos qui periclitentur, squalidos atque deformes, & liberos eorum ac parentes, institutum, & ab accusatoribus ostendi cruentum gladium, & lecta è vulneribus ossa, & vestes sanguine perfusas videmus, & vulnera resolvi, ac verberata corpora nudari. Quarum rerum ingens plerumque vis est, velut in rem præsentem animos hominum ducentium. Et populum Romanum egit in furorem prætexta Caii Cæsaris prolata in foro cruenta. Sciebatur interfectum eum, corpus denique ipsum impositum lecto erat: vestis tamen illa sanguine madens ita præsentavit imaginem sceleris, ut non occisus esse Cæsar, sed tum maxime occidi videretur.

Sed non ideo probaverim, quod factum & lego, & ipse aliquando vidi, depictam tabulam supra (2) Jovem in imaginem rei, cujus atrocitate iudex erat commovendus. Quæ enim est actoris infantia, qui mutam illam effigiem magis quàm orationem pro se putet locuturam?

At sordes, & squalores, & propinquorum quoque similem habitum scio profuisse, & magnum ad salutem momentum preces attulisse. Quare & obsecratio illa iudicum per cha-

(1) Intellige faciem confictam, seu larvam. Nam histriones in scenis inducebant personas, hoc est facies servi, sanctius Judices sententiam ferrent. aut ancillæ, aut mariti, aut senis, &c. *Turn.* (2) In foro Romano statua Jovis erat posita, ut ex Numinis religione

rissima pignora, utique si & reo sint liberi, conjux, parentes, utilis erit: & deorum etiam invocatio, velut ex bonâ conscientia profecta videri solet: stratum denique jacere, & genua complecti; nisi tamen persona nos & antea vita, & rei conditio prohibebit. Quædam enim tam fortiter tuenda quàm facta sunt. Verum sic est habenda auctoritatis ratio, ne sit invisa securitas.

Fuit quondam inter hæc omnia potentissimum id, quo Lucium Murenam Cicero accusantibus clarissimis viris eripuisse *Pro Mur.* præcipuè videtur. Persuasit enim nihil esse ad præsentem *79, &c.* rerum statum utilius, quàm pridie Calend. Januarias ingredi consulatum. Quod genus nostris temporibus totum penè sublatum est, cum omnia curæ tutelæque unius innixa, periclitari nullo judicii exitu possint.

De accusatoribus & reis sum locutus, quia in periculis maximè versatur affectus. Sed privatæ quoque causæ utrumque habent perorationis genus: & illud quod est ex enumeratione probationum, & hoc quod ex lacrymis; si aut statu periclitari, aut * opinione litigator videtur. Nam in parvis * *Fama.* quidem litibus has tragædias movere, tale est, quale si personam Herculis & cothurnos aptare infantibus velis.

Illud ne indignum quidem admonitione, ingens in epilogis meo judicio verti discrimen, quomodo se dicenti, qui excitatur, accommodet. Nam & imperitia, & rusticitas, & rigor, & deformitas afferunt interim frigus: diligentérque hæc sunt actori providenda. Equidem repugnantes eos patrono, & nihil vultu commotos, & intempestivè ridentes, & facto aliquo vel ipso vultu risum moventes sæpe etiam vidi: præcipuè verò cum aliqua velut scenicè fiunt.

Transtulit patronus aliquando puellam, quæ soror esse adversarii dicebatur (nam de hoc lis erat) in adversa subsellia, tanquam in gremio fratris relicturus: at is à nobis præmonitus decesserat. Tum ille alioqui vir facundus, inopinatæ rei casu obmutuit, & infantem suam frigidissimè reportavit.

Alius imaginem mariti pro rea proferre magni putavit: at ea sæpius risum fecit. Nam & ii quorum officii erat ut traderent eam, ignari qui esset epilogus, quoties respexisset patronus, offerebant palam, & prolata novissimè, deformitate ipsâ, (nam fenis (1) cadaveri infusa) præteritam quoque orationis gratiam perdidit.

Nec ignotum quid Gliconi, cui Spiridion fuit cognomen, acciderit. Huic puer, quem in jus productum, quid fleret *Pro Clu.* interrogabat, *Ex pædagogo se vellicari* respondit. Sed nihil *ent. 67, &c.*

(1) Veteres mortui hominis imaginem gypso aut cera infusa exprimebant.

illa contra Cepasios Ciceronis fabula efficacius ad pericula epilogorum.

Omnia tamen hæc tolerabilia, quibus actionem mutare facile est. At qui à stylo non recedunt, aut conticescunt ad hos casus, aut frequentissimè falsa dicunt. Inde est enim, *Tendit ad vestra genua supplices manus.* Et, *Hæret in complexu liberorum miser.* Et, *Revocat ecce me.* Etsi nihil horum is, de quo dicitur, faciat. Et, è scholis hæc vitia, in quibus omnia liberè fingimus, & impune, quia pro facto est quicquid volumus. Non admittit hoc idem veritas fori. Egregièque Cassius dicenti adolescentulo: *Quid me torvo vultu intueris, Severe? Non mehercule,* inquit, *faciebam, sed sic scripsisti ecce.* Et quàm potuit truculentissimè eum aspexit.

IV. ILLUD præcipuè monendum, ne quis nisi summis ingenii viribus ad movendas lacrymas aggredi audeat. Nam ut est longè vehementissimus hic cùm invaluit affectus, ita si nihil efficit, tepet, quem meliùs infirmus actor tacitis judicum cogitationibus reliquisset. Nam & vultus, & vox, & ipsa illa excitati rei facies, ludibrio etiam plerumque sunt hominibus quos non permoverunt. Quare metiatur ac diligenter æstimet vires suas actor: & quantum onus subiturus sit, intelligat. Nihil habet ista res medium, sed aut lacrymas meretur, aut risum.

Non autem commovere tantùm miserationem, sed etiam discutere, epilogi est proprium, cùm oratione continua, quæ motos lacrymis iudices ad justitiam reducat, tum etiam quibusdam urbanè dictis; quale est: *Date puero panem, ne ploret.* Et corpulento litigatori, cujus adversarius item puer circa iudices erat ab advocato latus: *Quid faciam? Ego te bajulare non possum.*

Sed hæc tamen non debent esse mimica. Ita neque illum probaverim, qui inter clarissimos sui temporis oratores fuit, qui pueris in epilogum productis, talos projecit in medium, quos illi diripere cœperunt. Namque hæc ipsa discriminis sui ignorantia potuit esse miserabilis. Neque illum, qui cùm esset cruentus gladius ejus ab accusatore prolatus, quo is hominem probabat occisum, subitò ex subselliis ut territus fugit, & capite ex parte velato, cùm ad agentem ex turba prospexisset, interrogavit an jam ille cum gladio recessisset. Fecit enim risum, sed ridiculus fuit. Discutiendæ tamen oratione hujusmodi scenæ. Egregièque Cicero & contra imaginem Saturnini pro Rabirio graviter, & contra juvenem, cujus subinde vulnus in judicio resolvebatur, pro Vareno multa dixit urbanè.

n. 24, &
25.

Sunt & illi leniores epilogi, quibus adversario satisfacimus, si fortè sit ejus persona talis, ut illi debeatur reverentia; aut

cùm amicè aliquid commonemus, & ad concordiam hortamur. Quod est genus egregiè tractatum à Passieno, cùm Domitiæ uxoris suæ pecuniariam litem adversus fratrem ejus Ænobarbum ageret. Nam cùm de necessitudine multa dixisset, de fortuna quoque, qua uterque abundabat, adjecit: *Nihil vobis minùs deest, quàm de quo contenditis.*

Omnes autem hos affectus, etiamsi quibusdam videntur in procæmio atque in epilogo sedem habere, in quibus sanè sunt frequentissimi, tamen aliæ quoque partes recipiunt: sed breviores, ut * cùm ex his plurima sint reservanda. At hîc, si usquam, totos eloquentiæ aperire fontes licet. Nam ex his, si bene diximus reliqua, possidemus jam judicum animos: & confragosis atque asperis evecti, tota pandere possumus vela: & cùm sit maxima pars epilogi amplificatio, verbis atque sententiis uti licet magnificis, atque ornatis. Tunc est commovendum theatrum, cùm ventum est ad ipsum illud, quo veteres tragœdiæ comœdiæque clauduntur: *Plaudite.* In aliis autem partibus tractandus affectus erit, ut quisque nascetur. Nam neque exponi sine hoc res atroces & miserabiles debent. Cùm de qualitate alicujus rei quæstio est, probationibus uniuscujusque rei rectè subjungitur. Ubi conjunctam ex pluribus causam agimus, etiam necesse erit uti pluribus quasi epilogis: ut in Verrem Cicero fecit. Nam & Philodamo, & Navarchis, & cruciatis civibus Romanis, & aliis plurimis suas lacrymas dedit. .

* Ut cùm
Par locu-
tio, pag.
187.

3 Verr.
76, &c.
7. Verr.
105, &c.
116. &c.

CAPUT II.

DE AFFECTIBUS.

I. Dominari præsertim in affectibus eloquentiam. II. Quid sit *πᾶθος*, quid *ἥθος*. III. Ut orator in aliis moveat affectus, necesse est ut prior ipse moveatur.—Quomodo id possit assequi.

I. QUAMVIS autem pars hæc judicialium causarum sit summa, præcipuèque constet affectibus, & aliqua de his necessariò dixerim, non tamen potui, ac ne debui quidem locum istum in unam speciem concludere. Quare adhuc opus superest cùm ad obtinenda quæ volumus, potentissimum, tum supradictis multo difficilius, movendi judicum animos, atque in eum quem volumus habitum formandi, & velut transfigurandi. Qua de re pauca, quæ postulabat hæc materia, sic attingi, ut magis quid oporteret fieri, quàm quo id modo consequi possimus, ostenderem. Nunc altiùs omnis rei repetenda ratio est.

Nam & per totam (ut diximus) causam locus est affectibus ; & eorum non simplex natura, nec in transitu tractanda, quo nihil majus afferre vis orandi potest. Nam cætera forsitan tenuis quoque & angusta ingenii vena, si modo vel doctrina vel usu sit adjuta, generare atque ad frugem aliquam perducere queat. Certè sunt, sempérque fuerunt non parum multi, qui satis peritè, quæ essent probationibus utilia, reperirent : quos equidem non contemno, sed hætenus utiles credo, ne quid per eos judici sit ignotum, atque (ut dicam quod sentio) dignos, à quibus causas disertis docerentur. Qui (1) verò judicem rapere, & in quem vellet habitum animi posset, perducere, quo dicto flendum & irascendum esset, rarius fuit.

Atque hoc est quod dominatur in judiciis : hæc eloquentiam regunt. Namque argumenta plerumque nascuntur ex causa, & pro meliore parte plura sunt semper : ut qui per hæc vicit, tantum non defuisse sibi advocatum sciat. Ubi verò animis judicum vis afferenda est, & ab ipsa veri contemplatione abducenda mens, ibi proprium oratoris opus est. Hoc non docet litigator : hoc libellis non continetur. Probationes enim efficiunt sanè, ut causam nostram meliorem esse judices putent : affectus præstant, ut etiam velint. Sed id quia volunt, credunt quoque.

Nam cum irasci, favere, odisse, misereri cœperint, agi jam rem suam existimant : & sicut amantes de forma judicare non possunt, quia sensum oculorum premit amor, ita omnem inquirendæ veritatis rationem judex amittit occupatus affectibus : æstu fertur, & velut rapido flumini obsequitur. Ita argumenta ac testes quid egerint, * pronuntiatio ostendit : commotus autem ab oratore judex, quid sentiat, sedens adhuc atque audiens confitetur. An cum ille, qui plerisque perorationibus petitur, fletus erumpit, non palam dicta sententia est ? Huc igitur incumbat orator, hoc opus ejus, hic labor est : sine quo cætera nuda, jejuna, infirma, ingrata sunt. Adeo velut spiritus operis hujus atque animus est in affectibus.

* Pronuntiata à Judice sententia.

II. HORUM autem, sicut antiquitus traditum accepimus, duæ sunt species : alteram Græci πάθος vocant, quam nos rectè vertentes ac propriè affectum dicimus : alteram ήθος, cujus nomine, ut ego quidem sentio, caret sermo Romanus ; mores appellantur : atque inde pars quoque illa philosophiæ ήθικη, moralis est dicta. Sed ipsam rei naturam spectanti mihi, non tam mores significari videntur, quàm morum quædam proprietas. Nam ipsis quidem omnes habitus mentis continentur. Cautiores voluntatem complecti, quàm nomina interpretari maluerunt. Affectus igitur hos concitados, illos mites atque

(1) Sensus quidem clarus, at non videtur satis expedita constructio.

compositos esse dixerunt : in altero vehementer commotos, in altero lenes : denique hos imperare, illos persuadere : hos ad perturbationem, illos ad benevolentiam prævalere. .

Propria tamen mihi hujus nominis exprimenda natura est, quatenus appellatione ipsa non satis significari videtur. ἤθος quod intelligimus, quódque à (1) docentibus desideramus, id erit, quod ante omnia bonitate commendabitur : non solum mite ac placidum, sed plerumque blandum & humanum, & audientibus amabile atque jucundum : in quo exprimendo summa virtus ea est, ut fluere omnia ex natura rerum hominumque videantur, quo mores dicentis ex oratione pelluceant, & quodam modo agnoscantur.

Quod est sine dubio inter conjunctas maximè personas, quoties perferimus, ignoscimus, satisfacimus, monemus, procul ab ira, procul ab odio. Sed tamen alia patris adversus filium, tutoris adversus pupillum, mariti adversus uxorem moderatio est. Hi enim præ se ferunt eorum à quibus læduntur charitatem : neque alio modo invisos eos faciunt, quàm quòd amare ipsi videntur. Alia cùm senex adolescentis, alia cùm convitium honestus inferioris fert. Hic enim tantum concitari, illic etiam affici debet. .

Hinc etiam ille major ad concitandum odium nasci affectus solet, cùm hoc ipso quòd nos adversariis submittimus, intelligitur tacita impotentiae exprobratio. Namque eos graves & intolerabiles id ipsum demonstrat, quod cedimus : & ignorant cupidi maledicendi, aut affectatores libertatis, plus invidiam quàm convitium posse : nam invidia adversarios, convitium nos invisos facit. .

Denique hoc omne bonum & comem virum poscit. Quas virtutes cùm etiam in litigatore debeat orator, si fieri potest, approbare, utique ipse aut habeat, aut habere credatur. Sic proderit plurimum causis, quibus ex sua bonitate faciet fidem. Nam qui dum dicit, malus videtur, utique male dicit. Non enim videtur iusta dicere : alioqui ἤθος (2) videretur. Quare & ipsum etiam dicendi genus in hoc placidum debet esse ac mite, nihil superbum, nihil elatum (3) saltem ac sublime desideret. Propriè, jucundè, credibiliter dicere, sat est. Ideoque & medius ille orationis modus maximè convenit.

Diversum est huic quod πάθος dicitur, quódque nos affectum propriè vocamus : & ut proximè utriusque differentiam

(1) Vel ab iis oratoribus, qui Judicem docere conantur ; ad quod leniores illi affectus valent : vel à præceptoribus, in quibus illa morum suavitas maximè necessaria est.

(2) Si videretur iusta dicere, tunc esset ἤθος.

(3) Quid significat illud, *saltem* ! Malim etiam legere, *desiderat*.

signem, illud comœdiæ, hoc tragœdiæ simile. Hæc pars circa iram, odium, metum, invidiam, miserationem, ferè tota versatur. Quæ quibus ex locis ducenda sint, & manifestum omnibus, & à nobis in ratione proœmii atque epilogi dictum est.

* Inviden- & quem facimus : & invidiam ; namque altera * invidum, alte-
tem: ra invidiosum facit. Hoc autem hominis, illud rei est, in quo
& plus habet operis oratio. Nam quædam videntur gravia per se, parricidium, cædes, veneficium : quædam efficienda sunt. Id autem contingit, cùm magnis alioqui malis gravius esse id quod passi sumus ostenditur ; quale est apud Virgilium :

3. *Æn.*
321.

*O felix una ante alias Priameia virgo,
Hostilem ad tumulum Trojæ sub mænibus altis,
Fussa mori !*

Lib. 8.
cap. 4.

Quàm miser enim casus Andromachæ, si comparata ei felix Polyxena ? aut cùm ita exaggeramus injuriam nostram, ut etiam quæ multo minora sunt, intoleranda dicamus. Si pulfasses, defendi non poteras : vulnerasti. Sed hæc diligentius, cùm ad amplificationem venerimus, dicemus.

Interim notasse contentus sum, non id solum agere affectus, ut quæ sunt, ostendantur acerba ac luctuosa ; sed etiam ut quæ toleranda haberi solent, gravia videantur : ut cùm in maledicto plus injuriæ, quàm in manu : in infamia plus pœnæ dicimus, quàm in morte. Namque in hoc eloquentiæ vis est, ut judicem non ad id tantùm impellat, in quod ipse à rei natura duceretur : sed aut qui non est, aut majorem quàm est, faciat affectum. Hæc est, illa quæ *δείνωσις* vocatur, rebus indignis, asperis, invidiosis addens vim oratio : qua virtute præter alios plurimum Demosthenes valuit.

III. QUOD si tradita mihi sequi præcepta sufficeret, satisfeceram huic parti, nihil eorum quæ legi, vel didici, quod modò probabile fuit, omittendo. Sed (1) mihi in animo est, quæ latent penitus, ipsa hujus loci aperire penetralia : quæ quidem non aliquo tradente, sed experimento meo, ac natura ipsa duce accepi. Summa enim (quantum ego quidem sen-

(1) Fabius præceptum, quod sequitur, nempe *ut moveamur ipsi, si movere alios volumus*, tanquam novum, & a nemine antea tractatum, sed à se uno natura duce & usu magistro inventum tradit. Quod quidem mirum videri debet. Nam quis nescit illud Horatii :

si vis me flere, dolendum est primum ipsi tibi? Tullius verò hunc ipsum locum fusiùs tractavit. l. 2. de Orat. n. 189. — 197. Id certè Fabio exciderat : neque enim tam inanem jactantiam suspicari licet in eo viro, cujus præcipua laus modestia,

tio) circa movendos affectus in hoc posita est, ut moveamur ipsi. Nam & luctus, & iræ, & indignationis aliquando ridicula fuerit imitatio, si verba vultumque tantum, non etiam animum accommodaverimus. Quid enim aliud est causæ, ut lugentes utique in recenti dolore disertissimè quædam exclaimare videantur, & ira nonnunquam indoctis quoque eloquentiam faciat, quàm quòd illis inest vis mentis, & veritas ipsa morum?

Quare in iis quæ verisimilia esse volumus, simus ipsi similes eorum, qui verè patiuntur, affectibus; & à tali animo profiscatur oratio, qualem facere iudicem volet. An ille dolebit, qui audiet me, cùm hoc dicam, non dolentem? Irascetur, si nihil ipse qui in iram concitat, idque exigit, simile patietur? Siccis agenti oculis lacrymas dabit? fieri non potest. Nec incendit nisi ignis, nec madescimus nisi humore, nec res ulla dat alteri colorem quem ipsa non habet. Primum est igitur, ut apud nos valeant ea quæ valere apud iudicem volumus, afficiamurque antequam afficere conemur.

At quomodo fiet ut afficiamur? Neque enim sunt motus in nostra potestate. Tentabo etiam de hoc dicere. Quas *Φαντασίαι* Græci vocant, nos sanè visiones appellemus; per quas imagines rerum absentium ita repræsentantur animo, ut eas cernere oculis, ac præsentem habere videamur: has quisquis bene conceperit, is erit in affectibus potentissimus. Hunc quidam dicunt *ἐνφαντασιωτὸν*, qui sibi res, voces, actus, secundum verum optimè finget: quòd quidem nobis volentibus facillè continget.

Nam ut * inter otia animorum, & spes inanes, & velut somnia quædam vigilantium, ita nos hæc de quibus loquimur, ^{si quidem vel exempli gratia.} imagines prosequuntur, ut peregrinari, navigare, præliari, populos alloqui, divitiarum quas non habemus usum videamur disponere; nec cogitare, sed facere: hoc animi vitium ad utilitatem non transferemus? Ut hominem occisum querar, non omnia quæ in re præsentem accidisse credibile est, in oculis habebam? non percussor ille subitus erumpet? non expavescet circumventus? exclamabit, vel rogabit, vel fugiet? non ferientem, non concidentem videbo? non animo sanguis, & ^{4 Acad. 17.} pallor, & gemitus, extremus denique expirantis hiatus ^{†† Infidebit.} infidet?

Insequetur *ἐνάργεια* quæ à Cicerone illustratio & evidentia nominatur: quæ non tam dicere videtur, quàm ostendere: & affectus non aliter, quàm si rebus ipsis intersimus, sequentur. An non ex his visionibus illa sunt:

*Excussi manibus radii, revolutaque pensa? &
Levique patens in pectore vulnus?*

Et equus ille in funere Pallantis, *positis qui insignibus*

11 *Æn.*
9 o.

It lacrymans, guttisque humectat grandibus ora?

Quid? non idem poeta penitus ultimi fati cepit imaginem, ut diceret:

Et dulces moriens reminiscitur Argos?

10 *Æn.*
781.

Ubi verò miseratione opus erit, nobis ea de quibus querimus, accidisse credamus, atque id animo nostro persuadeamus. Nos illi simus, quos gravia, indigna, tristia passos queramus. Nec agamus rem quasi alienam, sed assumamus parumper illum dolorem. Ita dicemus, quæ in simili nostro casu dicturi essemus. Vidi ego sæpe histriones atque comædos, cum ex aliquo graviore actu personam deposuissent, flentes adhuc egredi. Quòd si in alienis scriptis sola pronuntiatio ita falsis * accedit affectibus, quid nos faciemus qui illa cogitare debemus, ut moveri periclitantium vice possimus?

* *Legendum accendit.*

Sed in schola rebus quoque ipsis affici convenit, easque veras sibi fingere: hoc magis, quòd illic ut litigatores loquimur frequentius, quàm ut advocati. Orbem agimus, & naufragum, & periclitantem: quorum induere personas quid attinet, nisi affectus assumimus? Hæc dissimulanda mihi non fuerunt, quibus ipse, quantuscunque sum, aut fui, (nam pervenisse me ad aliquod nomen ingenii credo) frequenter motus sum, ut me non lacrymæ solùm deprehenderint, sed pallor, & vero similis dolor.

CAPUT III.

DE RISU.

I. Quanta sit ejus rei difficultas.—De Demosthene & Cicerone. II. Quanta sit vis risus. III. Pendet a natura & occasione. IV. Ridiculi varia nomina. V. Quomodo risus excitetur. Quæ in eo vitanda: & qui modus sit servandus. VI. Unde petatur risus. Ridicula aut ostenduntur, aut narrantur, aut dicto notantur. VII. Non omnes jocos oratori convenire.—Frigidos esse jocos in verbis positos. VIII. Exempla falsè dictorum.

* *De risu vide Cicer. l. 2. de Orat. n. 216—290*

HUIC diversa virtus, quæ * risum judicis movendo, & illos tristes solvit affectus, & animum ab intentione rerum frequenter avertit, & aliquando etiam reficit, & à fatietate vel à fatigatione renovat.

I. QUANTA sit autem in ea difficultas, vel duo maximi oratores, alter Gæcæ, alter Latinæ eloquentiæ principes, docent. Nam plerique Demostheni facultatem hujus rei defuisse credunt, Ciceroni modum. Nec videri potest noluisse Demosthenes: cujus pauca admodum dicta, nec sanè cæteris ejus virtutibus respondentia, palam ostendunt non displicuisse illi jocos, sed non contigisse. Noster verò, non solum extra judicia, sed in ipsis etiam orationibus habitus est nimius risus affectator.

Mihi quidem, siue id rectè judico, siue amore immodico præcipui in eloquentia viri laboro, mira quædam videtur in eo fuisse urbanitas. Nam & in sermone quotidiano multa, & in altercationibus, & interrogandis testibus plura quàm quisquam, dixit facetè: & illa ipsa quæ sunt in Verrem dicta ^{3. Verr.} frigidius, aliis assignavit, & testimonii loco posuit: ut quo ^{121.} sunt magis vulgaria, eo sit credibilis illa ab oratore non ficta, sed passim esse jactata. Utinam (1) Quintus, & libertus ejus Tyro, aut alius quisquis fuit, qui tres hac de re libros edidit, parcius dictorum numero indulgissent, & plus judicii in eligendis quàm in congerendis studii adhibuissent: minùs obiectus calumniantibus foret; qui tamen nunc quoque, ut in omni ejus ingenio, faciliùs quid rejici, quàm quid adjici possit, invenient.

Affert autem summam rei difficultatem: (2) primùm, quòd ridiculum dictum plerumque falsum est, hoc semper humile, sæpe ex industria depravatum: præteræ nunquam honorificum: tum varia hominum judicia in eo, quia non ratione aliqua, sed motu quodam, nescio an enarrabili, judicatur. Neque hoc ab ullo satis explicari puto, licet multi tentaverint. Unde risus quidem non solum factò aliquo dictòve, sed interdum quodam etiam corporis tactu laceffitur. Præterea non una ratione moveri solet. Neque enim acutè tantùm ac venustè, sed stultè, iracundè, timidè dicta aut facta ridentur. Ideoque anceps ejus rei ratio est, quòd à derisu non procul abest risus. Habet enim, ut Cicero dicit, sedem in deformitate aliqua & turpitudine. Quæ cùm in aliis demonstrantur, urbanitas: cùm in ipsum dicentem recidunt, stultitia vocatur. ^{1 de Orat. 236 & 248.}

(1) Alii legunt: *Utinamque libertus ejus Tyro*. Tyro Tullius, Ciceronis libertus, tres libros edidit de jocos Ciceronianis. Macrobius tamen ait nonnullos existimare, libros à Cicerone conscriptos fuisse. *Turn.*

(2) *Salsum*, seu scurrile, *semper est humile*. *Ex industria depravatum*: intelligit ridiculum quod ex quadam depravata imitatione sumi solet, ut ait Cicero l. 2. de Orat. n. 242. *nunquam honorificum* ipsi scilicet oratori.

Valer.
Max. l. 5
c. 1.

II. CUM videatur autem res levis, & quæ à scurris, mimis, insipientibus denique sæpe moveatur, tamen habet vim nescio an imperiosissimam, & cui repugnari minimè potest. Erumpit enim etiam invitis sæpe, nec fultus ope: nec vultus modò ac vocis exprimit confessionem, sed totum corpus vi sua concutit. Rerum autem sæpe (ut dixi) maximarum momenta vertit, cum odium iramque frequentissimè frangat. Documento sunt juvenes Tarentini, qui multa de Pyrrho rege securiùs inter cœnam locuti, cum rationem facti reposcerentur, & neque negari res, neque defendi posset, risu sunt & opportuno joco elapsi. Namque unus ex iis: *Imò, inquit, nisi lagena defecisset, occidissemus te.* Eaque urbanitate tota est invidia criminis dissoluta.

III. VERUM hoc quidquid est, ut non ausim dicere carere omnino arte, quia nonnullam observationem habet, suntque ad id pertinentia & à Græcis & à Latinis composita præcepta: ita planè affirmo præcipuè positum esse in natura & occasione. Porro natura non tantum in hoc valet, ut acutior quis atque habilior sit ad inveniendum; nam id sanè doctrina posset augeri: sed inest proprius quibusdam decor in habitu atque vultu, ut eadem illa minùs dicente alio videantur urbana esse. Occasioni verò & (1) in rebus est tanta vis, ut sæpe adjuti ea non indocti modò, sed etiam rustici falsè dicant in eum quisquis aliquid dixerit prior. Sunt enim longè venustiora omnia in respondendo, quàm in provocando.

Accedit difficultati, quòd ejus rei nulla exercitatio est, nulli præceptores. Utique in conviviiis & sermonibus multi dicaces: (2) sed quia in hoc usu quotidiano proficimus. Oratoria urbanitas rara, nec ex arte propria, sed ad hanc consuetudinem accommodata.

IV. PLURIBUS autem nominibus in eadem re vulgò utimur: quæ tamen si diducas, suam propriam quandam vim ostendent.

Nam & *urbanitas* dicitur: qua quidem significari video sermonem præ se ferentem in verbis, & sono, & usu proprium quemdam gustum urbis, & sumptam ex conversatione doctorum tacitam eruditionem: denique cui contraria sit rusticitas.

(1) Etiam in rebus ipsis.

(2) Sic locum hunc interpungendum censui. Est autem hic sensus: In conviviiis quidem & sermonibus multi dicaces reperiuntur: sed hoc contingit, quia in id usu quotidiano proficimus. Ora-

toriz urbanitas rara est, quia ejus rei nulla exercitatio est in scholis, nec habet artem propriam & peculiarem, sed accommodatur ad consuetudinem hanc, conviviorum scilicet & sermonum, de qua paulo antè dixit.

Venustum esse, quod cum gratia quadam & venere dicatur, apparet.

Salsum in consuetudine pro ridiculo tantum accipimus, natura non utique hoc est, quanquam & ridicula oporteat esse falsa. Nam & Cicero, omne quod falsum sit, ait esse Atti-
corum; non quia sunt maxime ad risum compositi: & Catul-
lus cum dicit, *Orat. 90.*

Nulla in tam magno est corpore mica salis:

non hoc dicit, nihil in corpore ejus esse ridiculum. *Salsum* igitur erit, quod non erit insulsum, velut quoddam simplex orationis condimentum: quod sentitur latente judicio velut palato, excitatque & à tædio defendit orationem. Sanè tamen, ut * ille in cibis paulo liberaliùs aspersus, si tamen non fit immodicus, affert aliquid propriæ voluptatis: ita hi quoque in dicendo habent quiddam quod nobis faciat audiendi fitim. *Ut ille. Utsal. Ita bi. Ita sales. Et ficquidam legendum putant.*

Facetum quoque non tantum circa ridicula opinor consistere. Neque enim diceret Horatius *facetum* carminis genus natura concessum esse Virgilio. Decoris hanc magis, & exultæ cujusdam elegantiae appellationem puto. Ideoque in epistolis Cicero hæc Bruti refert verba: *Næ illi sunt pedes faceti, ac deliciis ingredienti molles.* Quod convenit cum illo Horatiano, *Lib 1. Sat. 10. v. 44.*

Molle atque facetum Virgilio.

Jocum verò accipimus, quod est contrarium serio. Nam & fingere, & terrere, & promittere, interim jocus est.

Dicacitas sine dubio à dicendo, quod est omni generi commune, ducta est: propriè tamen significat sermonem cum risu aliquos incessentem. Ideo Demosthenem urbanum fuisse dicunt, dicacem negant.

V. PROPRIUM autem materiæ de qua nunc loquimur, est ridiculum. Ideoque hæc tota disputatio à Græcis *περὶ γελοίας* inscribitur. Ejus prima divisio traditur eadem, quæ est omnis orationis, ut sit positum in rebus, aut in verbis. Usus autem maxime simplex. Aut enim ex aliis risum petimus, aut ex nobis, aut ex rebus mediis. Aliena aut reprehendimus, aut refutamus, aut elevamus, aut * repercu-
timus, aut eludimus. (1) Nostra, ridicula indicamus, & ut
verbo Ciceronis utar, dicimus aliqua subabsurda. Namque
eadem, quæ si imprudentibus excidant, stulta sunt; si simu-
lamus, venusta creduntur. Tertium est genus, ut idem dicit, *Ibid.*

(1) Ipsi dedita operâ ridicula quæ-
dam & subabsurda dicimus, aut in dic-
tis factisve nostris tale aliquid inesse
dissimulanter fatemur.

in decipiendis expectationibus, dictis aliter accipiendis, cæterisque, quæ neutram personam contingunt. Ideoque à me media dicuntur.

Item, ridicula aut facimus, aut dicimus. Facto risus conciliatur interim admista gravitate: ut Marcus Cælius prætor, cum sellam ejus curulem Consul Isauricus fregisset, alteram posuit loris intentam. Dicebatur autem cos. à patre aliquando cæsus (1) flagris. Interim sine respectu pudoris, ut in illa (2) pyxide Cæliana. Quod neque oratori neque ulli gravi viro conveniat. Idem autem, de vultu gestuque ridiculo dictum sit: in quibus est quidem summa gratia, sed major cum captare risum non videntur. Nihil enim ex iis quæ dicuntur falsè, dicitur falsius. Quanquam autem gratiæ plurimum dictis severitas effert, fitque ridiculum id ipsum, quia qui dicit, non ridet: est tamen interim & aspectus, & habitus oris, & gestus non inurbanus, cum his modus contingit.

* *Legendum potius videtur, lædere.*
† *Malim abstinere etiam à lenibus jocis, quibus possit quispiam offendi.*

Id porro quod dicitur, aut est lascivum & hilare, qualia Galbæ pleraque; aut contumeliosum, qualia nuper Junii Bassi; aut asperum, qualia Cassii Severi; aut lene, qualia Domitii Afri. Refert his ubi quis utatur. Nam in conviviis, & quotidiano sermone lasciva humilibus, hilaria omnibus conveniunt. * *Ludere nunquam velimus, longèque absit propositum illud: Potius amicum quàm dictum perdidit.* In hac quidem pugna forense † *malim mihi lenibus interdiceret: quanquam & contumeliosè & asperè dicere in adversarios permixtum est: cum accusare etiam palam, & caput alterius justè petere concessum sit.* Sed hinc quoque tamen inhumana videri solet fortunæ infectatio: vel quia culpa caret, vel quia recidere etiam in ipsos qui objecerunt potest.

Primum itaque considerandum est, & quis, & qua causa, & apud quem, & in quem, & quid dicat. Oratori minimè convenit distortus vultus, gestusque, quæ in mimis rideri solent. Dicacitas etiam scurrilis & scenica huic personæ alienissima est. Obscœnitas verò non à verbis tantum abesse debet, sed etiam à significatione. Nam si quando objici potest, non in omni loco exprobranda est. Oratorem præterea ut dicere urbanè volo, ita videri affectare id, planè nolo. Quapropter ne dicet quidem falsè quoties poterit, & dictum potius aliquando perdet, quàm minuet auctoritatem. Nec accusatorem autem atroci in causa, nec patronum in miserabili jocantem feret quisquam.

(1) Quod illi tacitè exprobravit Cælius, cum intendisset sellam loris. *Turn.*

(2) De illa pyxide agit Cicero in

orat. pro Cæl. n. 63—69 sed obscœnissimam fabulam quæ consecuta est, & de qua hinc loquitur Fabius, tacet.

Sunt etiam iudices quidam tristiores, quàm ut risum libenter patiantur. Solet interim accidere, ut id quod in adversarium dicimus, aut in *iudicem conveniat, aut in nostrum * *Vide huius rei exemplum l. 2. de Orat. n. 245.* quoque litigatorem: quamquam aliqui reperiuntur qui ne id quidem, quod in ipsos recidere possit, evitent: quod fecit Longus Sulpitius, qui cùm ipse foedissimus esset, eum contra quem iudicio † liberali aderat, ne faciem quidem habere liberi hominis dixit. Cui respondens Domitius Afer: *Et tu, † In quo de libertate agbatur.* inquit, *ex animi sententia, Longe? Qui malam faciem habet, liber non est.*

Vitandum etiam ne petulans, ne superbum ne loco, ne tempori alienum, ne præparatum, & domo allatum videatur, quod dicimus. Nam adversus miseros, sicut suprà dixeram, inhumanus est jocus. Sed quidam ita sunt receptæ auctoritatis, & notæ verecundiæ, ut nocitura sit in eos dicendi petulantia. Nam de amicis jam præceptum est.

Illud non ad orandi ferè consilium, sed ad omnia pertinet, ne laceffat hoc modo, quem lædere sit periculosum, ne aut inimiciæ graves insequantur, aut turpis satisfactio. Malè etiam dicitur, quod in plures convenit, si aut nationes totæ incessantur, aut ordines, aut conditio, aut studia multorum. Ea quæ dicit vir bonus, omnia salvâ dignitate ac verecundia decent. Nimium enim risus pretium est, si probitatis impendio constat.

VI. UNDE autem concilietur risus, & quibus ex locis peti soleat, difficillimum est dicere. Nam si species omnes persequi velimus, nec modum reperiemus, & frustra laborabimus. Risus igitur oriuntur aut ex corpore ejus in quem dicimus: aut ex animo, qui factis ab eo dictisque colligitur: aut ex iis quæ sunt extrâ posita. Intra hæc enim est omnis vituperatio: quæ si gravius posita sit, seria est: si leviùs, ridicula. Hæc aut ostenduntur, aut narrantur, aut dicto notantur.

Rarum est autem, ut oculis subicere contingat, ut fecit * *Vide eandem hist. latius deductam. l. 2. de Orat. 266.* C. * Julius, qui cùm Helmio Mancix sæpius obstrepenti sibi diceret, *Jam ostendam qualis sis*: isque planè instaret interrogatione, qualem se tandem ostensurus esset, digito demonstravit imaginem Galli in scuto Mariano Cimbrico pictam. Cui Mancia tum simillimus est visus. Tabernæ autem erant circa forum, ac scutum illud signi gratia positum.

Narrare quæ † falsa sint, in primis est subtile, & oratorium: ut Cicero pro Cluentio narrat de Cepasio atque Fabritio. *† Legi posset falsa. n. 57, &c.* Sed in his omnibus cùm elegans & venusta exigitur tota expositio, tum id est festivissimum, quod adjicit orator. Nam & à Cicerone sic est Fabritii fuga illa condita. *Itaque cùm*

callidissimè se putaret dicere, & cùm illa verba gravissima ex intimo
 || Legitur artificio deprompsisset: Respicite iudices hominum fortunas, respicite ||
 apud Cicer. varios duròsque casus, respicite C. Fabritii senectutem: cùm hoc Re-
 dubios va- spicite, ornandæ orationis causa sæpe dixisset, respexit ipse: at Fa-
 riosque casus. britius à subselliis demisso capite discesserat. Et cætera quæ adjecit:
 nam est notus locus: cùm in re hoc solum esset, Fabritium à
 judicio recessisse.

Orat. 87. In narrando autem Cicero consistere facetias putat, dicaci-
 tatem in jaciendo. Mirè fuit in hoc genere venustus Afer
 Domitius, cujus orationibus complures hujusmodi narrationes
 insertæ reperiuntur: sed dictorum quoque ab eodem urbanè,
 sunt editi libri.

2. de Orat. Illud quoque genus est positum non in hac veluti jacula-
 213. & tione verborum, & inclusa breviter urbanitate, sed in quodam
 pro Cluent. longiore actu, quod de Craffo contra Brutum Cicero in secun-
 140. do de Oratore libro, & aliis quibusdam locis narrat. Nam
 cùm Brutus in accusatione Cn. Planci, ex duobus lectoribus
 ostendisset contraria L. Craffum patronum ejus in oratione,
 quam de Colonia Narbonensi habueret, suasisse iis quæ de
 lege Servilia dixeret; tres excitavit & ipse lectores, hisque
 patris ejus dialogos dedit legendos: quorum cùm in Priver-
 nati unus, alter in Albano, tertius in Tiburti sermonem habi-
 tum complecteretur, requirebat ubi essent eæ possessiones.
 Omnes autem illas Brutus vendiderat: & cùm paterna man-
 ciparet prædia, turpis habebatur.

Similis in apologis quoque, & quibusdam etiam interim
 historiis exponendis gratia consequi solet. Sed acutior est illa
 atque velocior in urbanitate brevitās. Cujus quidem duplex
 est forma, dicendi, ac respondendi: sed ratio communis in
 parte; nihil enim in laceffendo dici potest, quod non etiam
 in reperiendo.

VII. CUM sint autem loci plures, ex quibus dicta ridicula
 ducantur, repetendum est mihi, non omnes eos oratoribus
 convenire. Inprimis autem ex amphibolia, neque illa ob-
 scura, quæ (1) Atellanæ more captent; nec qualia vulgò
 jactantur à vilissimo quoque conversâ in maledictum ferè am-
 biguitate. Ne illa quidem, quæ Ciceroni aliquando, sed non
 in (2) agendo, exciderunt, ut dixi, cùm is candidatus qui
 coqui filius habebatur, coram eo suffragium ab alio peteret:
 Ego (3) quoque tibi jure favebo. Non quia excludenda sint

(1) Attellanæ fabulæ sunt latinæ, dictis jocularibus refertæ; ab Atella Oscanorum urbe appellatæ. Turn.

(2) In actionibus. In orationibus.

(3) Amphibolia est in dictione, jure. Alludit enim ad illa jussula, quæ con-

diuntur à coquis. Aiunt etiam alii ambiguitatem esse in dictione quoque, quæ nomen esse potest, & conjunctio.

De alio item dicit Cicero: Optimo jure magistratum es adeptus. Turn.

omnino verba duos sensus significantia, sed quia rarò belle respondeant, nisi cùm prorsus rebus ipsis adjuvantur.

Quare non (1) hoc modò penè & ipsum scurrile Ciceronis est in eundem, de quo suprà dixi, Isauricum: *Miror quid sit, quòd pater tuus homo constantissimus te nobis* (2) *varium reliquit*: sed illud ex eodem genere præclarum; cùm objiceret Miloni accusator in argumentum factarum Clodio insidiarum, quòd Bovillas ante horam nonam divertisset, ut expectaret dum Clodius à villa sua exiret, & identidem interrogaret quo tempore Clodius occisus esset, respondit: *Serò*. Quòd vel solum sufficit, ut hoc genus non totum repudietur. Nec plura modò significari solent, sed etiam diversa; ut Nero de servo pessimo dixit: (3) *Nulli apud se plus fidei haberi; nihil ei neque occlusum neque obsignatum esse*.

Frigida est nominum fictio, adjectis, detractis, mutatis literis: ut Acisculum, quia esset pactus, Pacisculum: & Placidum nomine, quia is acerbus natura esset, Acidum: & Tullium, cùm fur esset, Tollium, dictos invenio. Sed hæc eadem genera commodiùs in rebus, quàm in nominibus respondent. Afer enim venustè Manlium Suram multum in agendo discursantem, salientem, manus jactantem, togam dejicientem & reponentem, *non agere* dixit, *sed satagere*. Est enim dictum per se urbanum, *satagere*, etiamsi nulla subsit alterius verbi similitudo. Fiunt & detracta & adjecta aspiratione, & binis conjunctis verbis similiter sæpius frigida, aliquando tamen recipienda.

Eadèmq; conditio est in iis quæ à nominibus trahuntur. Multa ex hoc (4) Cicero in Verrem, sed ut ab aliis dicta.^{n. 27.} Modò futurum ut omnia *verreret*, cùm diceretur *Verres*: modò Herculi quem expilaverat, molestiorem apro Erymanthio fuisse: modò malum Sacerdotem, qui tam nequam Verrem reliquisset: quia Sacerdoti Verres successerat. Præbet tamen aliquando occasionem quædam felicitas hoc quoque genere bene utendi; ut pro Cecinna Cicero in testem Sex. Clodium Phormionem: *Nec minùs niger, inquit, nec minus confidens, quàm ille Terentianus est Phormio*.

(1) Ex his duobus exemplis, primum quidem penè scurrile, at alterum elegans & facetum. Inest aliquid obscuritatis in his vocibus, *non hoc modo*.

(2) *Vari* appellantur pustulæ, quæ in toto corpore, præsertimque facie nasci solent, quasdamque in vultu cavitates facere. Inde *varius* homo dictus per ambiguitatem vel inconstans,

vel illis cavitatibus deformis. *Turn.*

(3) Servis, quorum nobis perspecta est probitas & fides, nihil claudimus: at improbi servi omnia quantumvis occlusa solent aperire. *Turn.*

(4) *Verreret*. Ver. 4. n. 18. & 19. *Apro Erymanthio*. Verr. 6. n. 95. *Malum Sacerdotem, & jus Verrinum*. Verr. 3. n. 121.

VIII. ACRIORA igitur sunt & elegantiora, quæ trahuntur ex vi rerum. . Chrysippus, cum in triumpho Cæsaris eborea oppida essent translata, & post dies paucos Fabii Maximi lignea, thecas esse oppidorum Cæsaris dixit. *. Et Augustus nuntiantibus Tarraconensibus palmam in ara ejus enatam : *Apparet, inquit, quàm sæpe accendatis. . .* Catulus dicenti Philippo, *Quid latras? Furem video,* inquit. . Est genus decipiendi opinione, aut dicta aliter intelligendi, quæ sunt in omni hac materia vel venustissima. Inopinatum & à laceffente poni solet ; quale est quod refert Cicero : *Quid huic abest, nisi res & virtus?* Aut illud Afri : *Homo in agendi causis optimè vestitus. **

2. de Orat.
281.

Ex Historia etiam ducere urbanitatem, eruditum ; ut Cicero fecit, cum ei testem in judicio Verris roganti dixisset Hortensius : *Non intelligo hæc ænigmata, Atqui debes,* inquit, *cum Sphingem domi habeas.* Acceperat autem ille à Verre sphingem æneam, magnæ pecuniæ. . .

Meo quidem judicio, illa est urbanitas, in qua nihil absonum, nihil agreste, nihil inconditum, nihil peregrinum, neque sensu, neque verbis, neque ore gestuve possit deprehendi : ut non tam sit in singulis dictis, quàm in toto colore dicendi : qualis apud Græcos atticissimos ille redolens Athenarum proprium saporem. . .

CAPUT IV.

DE ALTERCATIONE.

De ea cur nunc agat.---Quanti sit momenti.---Altercator sit ingenio veloci ac mobili.---Careat iracundiæ vitio.---Semper id in oculis habeat, de quo quæritur.---Ne sit clamorosus.---Quas struere adversario insidias possit.---Quid urgendum sit, quid omittendum, videat.---Exerceat se ad eam rem.

ALTERCATIONIS præcepta poterant videri tunc inchoanda, cum omnia quæ ad continuam orationem pertinent, peregissem : nam est usus ejus ordine ultimus. Sed cum sit posita in sola inventione, neque habere dispositionem possit, nec elocutionis ornamenta magnopere desideret, aut circa memoriam & pronuntiationem laboret ; prius quàm secundam quinque partium, hanc quæ tota ex prima pendet, tractaturus non alieno loco videor : quam scriptores ideo fortasse alii reliquerunt, quia satis cæteris præceptis in hanc quoque videbatur esse prospectum. Constat enim aut intentione, aut depulsione, de quibus satis traditum est : quia

quicquid in actione perpetua circa probationes utile est, idem in hac brevi atque concisa profit necesse est. Neque alia dicuntur in altercatione, sed aliter aut interrogando, aut respondendo. Cujus rei ferè omnis observatio in illo testium loco nobis excussa est. Tamen quia latiùs hoc opus aggressi sumus, neque perfectus orator sine hac virtute dici potest, paululum impendamus huic quoque peculiaris operæ, quæ quidem in quibusdam causis ad victoriam vel plurimum valet. .

Lib. 5. c. 7.

Asperrima in hac parte dimicatio est, nec alibi dixeris magis (1) mucrone pugnari. Nam & firmissima quæque memoriæ judicis inculcanda sunt, & præstandum quicquid in actione promissimus, & refellenda mendacia. Nusquam est denique qui cognoscit, intentior. Nec immeritò quidam, quanquam in dicendo mediocres, hac tamen altercandi præstantia meruerunt nomen patronorum. At quidam litigatoribus suis illum modò ambitiosum declamandi sudorem præstitisse contenti, cum turba laudantium destituunt subsellia, pugnamque illam (2) decretoriam imperitis ac sæpe (3) pullatæ turbæ relinquunt. Itaque videas alios plerumque judiciis privatis ad actiones vocari, alios ad probationes. Quæ si dividenda sunt officia, hoc certè magis necessarium est: pudendumque dictu, si plus litigantibus profunt minores. (4) In publicis certe judiciis vox illa præconis, præter patronos, ipsum qui egerit, citat.

Opus est igitur inprimis ingenio veloci ac mobili, animo præsentis & acri. Non enim cogitandum, sed dicendum statim est, & propè sub conatu adversarii, manus erigenda. Quare cum in omni parte hujusce officii plurimum facit, totas non diligenter modò, sed etiam familiariter nosse causas: tum in altercatione maximè necessarium est, omnium personarum, instrumentorum, temporum, locorum habere notitiam. .

Bonus altercator vitio iracundiæ careat. Nullus enim rationi magis obstat affectus, & fert extra causam, & plerumque deformia convitia facere ac mereri cogit, & ipsos nonnunquam judices * incitat. Melior moderatio, ac nonnunquam etiam * *Irritat.* *Sic legit Passer.* patientia. Neque enim refutanda tantum quæ è contrario di-

(1) Elegans metaphora, ducta à pugnis bellicis, ubi tunc Mars est atrocissimus, cum projectis pilis ad manus & gladios venit.

(2) Qua decernitur de summa causæ.

(3) *Pullatam* appellamus turbam ipsos imperitos. Vulgus enim Romæ olim dimissis togis pullum induerat amictum: hic tamen intelliguntur

pragmatici; oratores enim erant purpurati. *Turn.*

(4) In publicis judiciis post peroratam utrinque causam præco solet patronos ad altercationem vocare: cum, quæ plures sint alicujus causæ patroni, tamen actorem causæ nominatim citat, ut illi videatur turpe, si altercata non possit. *Turn.*

cuntur, sed contemnenda, elevanda, ridenda sunt: nec usquam plus loci reperit urbanitas: contra turbantes audendum, & impudentiæ fortiter resistendum. Sunt enim quidam præduri in hoc oris, ut obstrepant ingenti clamore, & medios sermones intercipient, & omnia tumultu confundant: quos ut non imitari, sic acriter propulsare oportebit, & ipsorum improbitas retundenda: & iudices vel præsidentes magistratus appellandi frequenter, ut loquendi vices serventur. Nam (1) est res animi jacentis, & mollis supra modum frontis, fallitque plerumque, quod probitas vocatur, quæ est imbecillitas.

Valet autem in altercatione plurimum acumen: quod sine dubio ex arte non venit. Natura enim non docetur; arte tamen adjuvatur. In qua præcipuum est semper id in oculis habere, de quo quæritur, & quod volumus efficere: quia propositum tenentes, in rixam non ibimus: nec causæ debita tempora convitiando conteremus: gaudebimurque si hoc adversarius facit. Omnia (2) tempora fere parata sunt meditati diligentur quæ aut ex adverso dici, aut responderi à nobis possint. Nonnunquam tamen solet hoc quoque esse artis genus, ut quædam in actione dissimulata subito in altercando proferantur; & inopinatis eruptionibus, & ex insidiis (3) citissimo facto simillimum. Id autem tum faciendum cum est aliquid cui responderi non statim possit: potuerat autem si tempus ad * disponendum fuisset. Nam quod fideliter firmum est, à primis statim actionibus arripere optimum est, quo sæpius diutiùsque dicatur.

* Leg. respondendum.

Illud vix saltem præcipiendum videtur, ne turbidus & clamorosus tantum sit altercator, & quales ferè sunt, qui literas nesciunt. Nam improbitas licet adversario molesta sit, judici invisæ est. Nocet etiam diu pugnare in iis quæ obtinere non possis. Nam ubi vinci necesse est, expedit cedere, quia si plura sunt de quibus quæritur, facilius erit in cæteris fides, si unum, mitior solet irrogari pœna verecundiæ. Nam culpam præsertim deprehensam pertinaciter tueri, culpa altera est.

Dum stat acies, multi in re consilii atque artis est, ut errantem adversarium trahas, & ire quàm longissimè cogas, ut vana interim spe exultet. Ideo quædam bene dissimulantur

(1) Nimia hæc patientia probitas non est, sed imbecillitas.

(2) Vox ista, *tempora*, prorsus superflua; & huc videtur irrepsisse è superiore versu, seu linea.

(3) Legendum potiùs, *citissimè factis*.

Hoc dicendi genus simillimum est inopinatis eruptionibus quæ repente fiunt ex insidiis, id est, ex occultis locis. Sed fortè hîc aliquid mendii subest.

instrumenta. Instat enim, & sæpe discrimen omne committunt, quòd deesse nobis putant, & faciunt probationibus nostris auctoritatem postulando. Expedit etiam dare aliquid adversario, quod pro se putet: quod apprehendens, majus aliquid cogatur dimittere. Duas interim res proponere, quarum utramlibet malè sit electurus: quòd in altercatione fit potentius, quàm in actione; quia in illa nobis ipsi respondemus, in hac adversarium quasi confessum tenemus.

Est inprimis acuti, videre quo iudex dicto moveatur, quid respuat: quod ex vultu sæpissime, & aliquando etiam dicto aliquo factòve ejus deprehenditur. Et instare proficientibus; & ab iis quæ non adjuvant, quàm mollissimè pedem oportet referre. Faciunt hoc medici quoque, ut remedia perinde perseverent adhibere, vel desinant, ut illa recipi vel respui vident. Nonnunquam, si rem evolvere propositam facile non sit, inferenda est alia quæstio; atque in eam si fieri potest, iudex avocandus. Quid enim cùm respondere non possis, agendum est, nisi ut aliud invenias, cui adversarius respondere non possit?

Exercitatio verò hujus rei longe facilior. Nam est utilissimum, frequenter cum aliquo qui sit studiorum eorundem, sumere materiam vel veræ vel etiam fictæ controversiæ, & diversas partes altercationis modo tueri: quod idem etiam in simplici genere quæstionum fieri potest.

Ne illud quidem ignorare advocatum volo, quo quæque ordine probatio sit apud iudices proferenda: cujus rei eadem in argumentis ratio est, ut potentissima prima & summa ponantur. Illa enim ad credendum præparant iudicem, hæc ad pronuntiandum.

CAPUT V.

DE JUDICIO ET CONSILIO.

HIS pro nostra facultate tractatis, non dubitassem transire protinus ad dispositionem, quæ ordine ipso sequitur; nisi vereretur, ne quoniam fuerunt qui iudicium inventioni subjungerent, præterisse hunc locum quibusdam videretur, qui mea quidem opinione adeo partibus operis hujus omnibus connexus ac mistus est, ut ne à sententiis quidem aut verbis saltem singulis possit separari: nec magis arte traditur, quàm gustus aut odor. Ideoque nos quid in quaque re sequendum cavendumque sit, docebimus, ut ad ea iudicium dirigatur. Præcipuum igitur, ne quod effici non potest aggrediamur, ut contraria vitemus & communia, ne quid in eloquendo corrup-

rum obscurumque sit, (1) referatur oportet ad sensus, qui non docentur.

Nec multum (2) iudicio credo distare consilium, nisi quod illud ostendentibus se rebus adhibetur, hoc latentibus, & aut omnino nondum repertis, aut dubiis: & quod iudicium frequentissime certum est; consilium verò est ratio quædam altè petita, & plerumque plura perpendens & comparans, habensque in se & inventionem, & iudicationem.

* Confili-
um, Sed (3) ne hæc quidem præcepta in universum spectanda sunt. Nam ex re * sumitur, cui locus ante actionem est frequenter. Nam Cicero summo consilio videtur in Verrem vel contrahere tempora dicendi maluisse, quam in eum annum quo erat Q. Hortensius cos. futurus, incidere. Et in ipsis actionibus primum ac potentissimum obtinet locum. Nam quid dicendum, quid tacendum, quid differendum sit, exigere, consilii est: negare sit satius, an defendere: ubi proæmio utendum, & quali: narrandumne, & quomodo: jure prius pugnandum, an æquo: qui sit ordo utilissimus: tum omnes colores; asperè, an leniter, an etiam submissè loqui expediat. Sed hæc quoque, ut quisque passus est locus, monuimus: idemque in reliqua parte faciemus. Pauca tamen exempli gratia ponam, quibus manifestius appareat, quid sit quod demonstrari posse præceptis non arbitror.

2 Olynth. Laudatur consilium Demosthenis, quod cum suaderet bellum Atheniensibus parum id prosperè expertis, nihil adhuc factum esse ratione monstrat. Poterat enim emendari negligentia. At si nihil esset erratum, meliores in posterum spei non erat ratio. Idem cum offensam vereretur si objurgaret populi segnitiam, in asserenda libertate Reipublicæ, majorum laude uti maluit, qui rem fortissimè administrassent. Nam & faciles habuit aures, & naturâ sequebatur, ut meliora probantes peiorum poeniteret.

3 Olynth. Ciceronis quidem vel una pro Cluentio quamlibet multis exemplis sufficeret oratio. Nam quod in eo consilium maxime mirer? primamne expositionem, qua matri, cujus filium premebat auctoritas, abstulit fidem? an quod idem corrupti iudicii crimen transferre in adversarium maluit, quam negare propter inveteratam (ut ipse dicit) infamiam? An quod in re

(1) Videntur hæc verba per vim huc translata è suo loco. Melius cohererent cum iis quæ præcedunt: *Nec magis arte traditur, quam gustus aut odor, referatur oportet ad sensus qui non docentur.* Aut fortasse notula è margine in textum transit.

(2) Iudicium est in rebus inventu

facilioribus, & quasi se ostendentibus: consilium in occultis, retrusioribus, & dubiis. *Turn.*

(3) Significat in consilio & iudicio non esse universales præceptiones, cum subinde pro ratione circumstantiarum variant. *Turn.*

invidiosa legis auxilio novissimè est usus? quo genere defensionis etiam offendisset nondum præmollitas judicum mentes? An quòd seipsum invito Cluentio facere testatus est? Quid pro Milone? quòd non ante narravit, quàm præjudiciis omnibus reum liberaret? quòd insidiarum invidiam in Clodium vertit; quanquam re vera fuerat pugna fortuita? quòd factum & laudavit, & tamen voluntatem Milonis removit? quòd illi preces non dedit, & in earum locum ipse successit?

Illud dicere satis habeo, nihil esse non mòdo, in orando, sed in omni vita, prius consilio frustráque sine eo tradi cæteras artes: plúsque vel sine doctrina prudentiam, quam sine prudentia facere doctrinam. Apparet etiam orationem accommodare locis, temporibus, personis, esse ejusdem virtutis. Sed hic *Lib. 11* quia latiùs fusus est locus, mistúsque cum elocutione, tractabitur *c. 1.* cùm præcipere de aptè dicendo cœperimus.

M A R C I F A B I I
Q U I N T I L I A N I
D E

INSTITUTIONE ORATORIA

L I B E R VII.

P R O Æ M I U M.

D E U T I L I T A T E D I S P O S I T I O N I S.

DE Inventionē (ut arbitror) satis dictum est. Neque enim ea demum, quæ ad docendum pertinent, executi sumus, verumetiam motus animorum tractavimus. Sed ut opera extruētibz satis non est, saxa atque materiam & cætera ædificanti utilia congerere, nisi disponendis iis collocandisque artificum manus adhibeatur: sic in dicendo quamlibet abundans rerum copia, cumulum tantum habeat atque congestum, nisi illas eandem dispositio in ordinem digestas, atque inter se commissas devinxerit.

Nec immeritò secunda quinque partium posita est, cum sine ea prior nihil valeat. Neque enim, quanquam fuis omnibus membris, statua sit, nisi collocetur. Et si quam in corporibus nostris aliorumve animalium partem permutes & transferas, licet habeat eadem omnia, prodigium sit tamen. Et artus etiam leviter loco moti, perdunt quo viguerunt usum: & turbati exercitus sibi ipsi sunt impedimento. Nec mihi videntur errare, qui ipsam rerum naturam stare ordine putant quo confuso, peritura sint omnia. Sic oratio carens hac virtute tumultuetur necesse est, & sine rectore fluitet, nec cohæreat sibi. Multa repetat, multa transeat, velut nocte in ignotis locis errans: nec initio, nec fine proposito, casum potius quam consilium sequatur.

Quapropter totus hic liber serviat dispositioni. Quæ quidem, si certa aliqua via tradi in omnes materias ullo modo posset, non tam paucis contigisset. Sed cum infinitæ litium formæ fuerint, futuræ quæ sint, & tot seculis nulla reperta sit causa, quæ esset tota alteri similis, sapiat oportet actor, & vigilet, & inveniat, & judicet, & consilium à se ipso petat. Neque inficias eo quædam esse quæ demonstrari possint, eaque non omittam.

CAPUT I.

DE DISPOSITIONE.

I. Quid sit dispositio. Interdum utilitate mutatur. II. Ut fiat optima dispositio, diligenter cognoscenda omnia quæ in causis versantur. III. An semper sit a gravissimis incipiendum. IV. Quæstio vel est simplex, vel conjuncta. Quis ordo sit in utraque servandus. V. Exponit Fabius quid ipse in variis occasionibus soleret observare. VI. Ut doceat quomodo in quibusque causis singula inveniri & disponi recte possint, in exemplum affert argumentum declamationis, quale in scholis tradi solebat. VII. Res ipsa, & exercitatio, melius quam ars docent quæ debeat esse dispositio.

I. SIT igitur (ut suprâ significavi) divisio, rerum plurium in Pag. 124.

singulas partitio, singularum in partes discretus ordo, & recta quædam collatio, prioribus sequentia annectens: dispositio, utilis rerum ac partium in locos distributio. Sed meminerimus ipsam dispositionem plerumque utilitate mutari, nec eandem semper primam quæstionem ex utraque parte tractandam. Cujus rei ut cætera exempla præteream, Demosthenes quoque atque Æschines possunt esse documento, in judicio Ctesiphontis diversum secuti ordinem, cum accusator à jure, quo videbatur potentior, cœperit; patronus omnia, vel penè omnia ante jus posuerit, quibus judicem quæstioni legum præpararet. Aliud enim alio docere prius expedit, alioqui semper petitoris arbitrio diceretur.

II. IGITUR quid ego sim secutus, quod partim præcep-
tis, partim usurpatum ratione cognoveram, promam: nec unquam dissimulavi. Erat mihi curæ in controversiis forensibus, nosse omnia quæ in causa versarentur. . Cum hæc in conspectu quodammodo collocaveram, non minùs pro adversa parte, quàm pro mea cogitabam.

Et primùm (quod non difficile dictu est, sed tamen ante omnia intuendum) constituebam, quid utraque pars vellet efficere, tum per quid, hoc modo. Cogitabam quid primùm petitor diceret. Id aut confessum erat, aut controversum. Si confessum, non poterat ibi esse quæstio. Transibam ergo ad responsum partis alterius: idem intuebar: nonnunquam etiam quod inde obtinebatur, confessum erat: Ubi primùm cœperat non convenire, quæstio oriebatur. Id tale est: Occidisti hominem, occidi. Convenit: transeo. Rationem reddere debet reus quare occiderit. Adulterum, inquit, cum adultera occidere licet. Legem esse certum est. Tertium jam aliquid videndum est, in quo pugna consistat. Non fuerunt adulteri; fuerunt: quæstio. De facto ambigitur, conjectura est. Interim verò & tertium confessum est, adulteros fuisse. Sed ti-

bi, inquit accusator, illos non licuit occidere. Exul enim eras, & ignominiosus. De jure quæritur. At si protinus dicenti, occidisti; respondeatur, non occidi: statim pugna est. Sic explorandum est ubi controversia incipiat, & considerari debet quæ primam quæstionem facit.

III. QUOD pertinet ad actorem, non planè dissentio à Celso, qui sine dubio Ciceronem est secutus. Instat tamen huic parti vehementiùs, ut putet primo firmum aliquid esse ponendum, summo firmissimum, imbecilliora medio: quia & initio movendus sit judex, & summo impellendus. At pro reo plerumque gravissimum quicque primum * movendum est, ne illud spectans judex, reliquorum defensionem sit averfior.

*Malimlere amovendum: refutatione amolendum.

Interim tamen & hoc mutabitur, si leviora illa palam falsa erunt, gravissimi defensio difficilior: ut detracta priùs accusatoribus fide aggrediamur ultimum, jam iudicibus omnia vana esse credentibus. Opus erit tamen præfatione, qua & ratio reddatur dilati criminis, & promittatur defensio, ne id quod non statim diluamus, timere videamur.

Anteactæ vitæ crimina plerumque prima purganda sunt, ut id de quo laturus est sententiam judex, audire propitius incipiat. Sed hoc quoque pro Vareno Cicero in ultimum distulit: non quid frequentissimè, sed quid tum expediret, intuitus.

IV. CUM simplex (1) intentio erit, videndum est, an unum aliquid respondeamus, an plura. Si unum, in re quæstionem instituamus, an in scripto. Si in re, negandum sit quod objicitur an tuendum. Si in scripto, in qua specie juris pugna sit, & in ea de verbis, an voluntate quærat. Id ita consequemur, si intuiti fuerimus quæ sit lex quæ litem faciat, hoc est, qua iudicium sit constitutum. . Conjuncta defensio est, qualis pro Rabirio; si occidisset, rectè fecisset; sed non occidit.

Ubi verò multa contra unam propositionem dicimus, cogitandum est primùm quicquid dici potest: tum ex his quo quicque loco dici expediat, ordinandum. In quo non idem sentio, quod de propositionibus paulo antè, quòdque de argumentis probationum loco concessi, aliquando nos incipere à firmioribus. Nam vis quæstionum semper crescere debet, & ad potentissima ab infirmis pervenire, si sunt ejusdem generis, si diversi.

Pag. 156.

V. SOLEBAM hoc facere præcipuè, ut vel ab ultima specie (nam ea ferè est, quæ continet causam) retrorsum quærerem usque ad primam generalem quæstionem, vel à genere ad extremam speciem descenderem, etiam in suasoriis. Ut deliberat Numa, an regnum offerentibus Romanis recipiat,

(1) Cùm accusatio, quæstio, erit simplex, & unum aliquid objicietur.

Primum id est genus, an regnandum, an in civitate aliena, an Romæ, an laturi sint Romani talem regem.

(1) Solebam & excerpere quid mihi cum adversario conveniret, si modò id pro me erat: nec solùm premere confessionem, sed partiendo multiplicare, ut in illa controversia: Dux qui competitorem patrem in suffragiis vicerat, captus est. Euntes ad redimendum eum legati, obvium habuerunt patrem revertentem ab hostibus: is legatis dixit, Serò itis. Excuserunt illi patrem, & aurum in sinu ejus invenerunt; ipsi perseveraverunt ire quò intenderant: invenerunt Ducem crucifixum, cujus vox fuit, Cavete proditorem. Reus est pater. Quæ conveniunt? Proditio nobis prodita est, & prodita à Duce: quærimus proditorem. Te iisse ad hostes fateris, & iisse clam, & ab iis incolumem redisse, aurum retulisse, & aurum occultum habuisse. Nam quod * fecit, id nonnunquam potentius fit in propositione: quæ si animos occuparit, prope aures ipsi defensionis præcluduntur. In totum autem congregatio criminum accusantem adjuvat, separatio defendentem.

* *Malim legere, fatetur: sup. adversarius.*

Solebam, id quod fieri & in argumentis dixi, in tota facere materia, ut propositis extra quæ nihil esset omnibus, deinde cæteris remotis, solum id superesset quod credi volebam. Ut in prævaricationum criminibus: ut absolvatur reus, aut innocentia ipsius sit, aut interveniente aliqua potestate, aut vi, aut corrupto judicio, aut difficultate probationis, aut prævaricatione. Nocentem fuisse confiteris: nulla potestas obstitit, nulla vis, corruptum judicium non quereris, nulla probandi difficultas fuit: quid superest, nisi ut prævaricatio fuerit? Si omnia amoliri non poteram, tamen plura amoliebar. Hominem occisum esse constat, non in solitudine, ut à latronibus suspicer: non prædæ gratia, quia in spoliatus est: non hæreditatis spe, quia pauper fuit. Odium igitur in causa. Quis inimicus?

(2) Quæ res autem faciliorem divisioni viam præstat, eadem inventioni quoque. Excutere quicquid dicitur, prodest, & velut rejectione facta ad optimum pervenire. Accusatur Milo, quòd clodium occiderit: aut fecit, aut non. Optimum erat

(1) Hæc est species divisionis, cum ostendimus in quo nobis conveniat cum adversario, in quo non conveniat. *Turn.*

(2) Ad divisionem, hoc est, ut seceratur in quo nobis cum adversario conveniat, in quo non prodest totam diligenter causam excutere: id quoque

inventioni utile est; quia sensim excutendo aliud atque aliud, tandem invenimus, quod est utilissimum nobis. Cæterum *rejectionem facere* dixit per metaphoram. Nam postquam Prætor judices erat sortitus, utrique permittebatur parti certum quendam numerum judicum rejicere. *Turn.*

negare : si non potest, occidit ergo aut jure, aut injuria. Uti-
que jure : aut voluntate igitur, aut necessitate. Nam ignoran-
tia prætendi non potest. Voluntas anceps est. Sed quia ita
id homines putant, adjungenda defensio, ut id pro Republica
fuerit. Necessitate : subita igitur pugna, non præparata : al-
ter igitur insidiatus est. Uter ? profectò Clodius. Vidésne ut
ipsa rerum necessitas deducat ad defensionem ? Adhuc : Aut
utique voluit occidere insidiatorem Clodium, aut non : tutius
Pro Mil. si noluit. *Fecerunt ergo servi Milonis, neque jubente, neque sciente*
19. *Milone.* At hæc tam timida defensio detrahit auctoritatem
illi, qua rectè dicebamus occisum. Adjicitur : *quod suos quis-*
que servos in tali re facere voluisset. Hoc eo est utilius, quòd
sæpe nihil placet, & aliquid dicendum est. Intueamur ergo
omnia : ita apparebit aut id quod optimum est, aut id quod
minimè malum. .

VI. At quomodo inveniemus etiam illas occultiores quæ-
siones ; scilicet quomodo sententias, verba, figuras, colores ;
ingenio, cura, exercitatione. Non tamen ferè unquam nisi
imprudentem fugerint, si (ut dixi) naturam sequi ducem velit.
Sed plerique eloquentiæ famam affectantes, contenti sunt locis
speciosis modò, vel nihil ad probationem conferentibus. Alii
nihil (1) vitantes, ea quæ in oculos incurrunt, exquirenda pu-
tant. Quod quo faciliùs appareat, unam de schola contro-
versiam non ita sanè difficilem aut novam proponam in ex-
emplum.

Qui reo proditoris patri non affuerit, exhaeres sit. Proditionis
damnatus, cum advocatione exulet. Reo proditoris patri disertus
filius affuit rusticus non affuit ; damnatus abiit cum advocatione
* In bello in exilium. Rusticus cum * fortiter fecisset, præmii nomine
scilicet. impetravit restitutionem patris, & fratris. Pater reversus intes-
tatus decessit : petit rusticus partem bonorum, orator totum
sibi vindicat.

Hic illi eloquentes, quibùsque nos, circa lites (2) raras so-
licitiores, ridiculi videmur, invadent personas favorabiles.
Actio pro rustico contra disertum, pro viro forti contra imbel-
lem, pro restituto contra ingratum, pro eo qui parte conten-
tus sit, contra eum qui fratri nihil dare ex paternis velit. Quæ
omnia sunt in materia, & multum juvant, victoriam tamen
non tradunt. In hac quærentur sententiæ, si fieri poterit,

(1) Nullum delectum facientes. Ni-
hil quantumlibet vulgare vitantes. At
malim legere, *rimantes.*

(2) Hunc videtur habere sensum, ut,

quia sollicitiores sunt, & plus temporis
impendunt in excutiendis litibus, rario-
res causas agant quàm cæteri.

præcipites vel obscuræ. Nam ea nunc virtus est, (1) ut pulcrè fuerit cum materia tumultu & clamore transactum.

Illi (2) verò quibus propositum quidem melius, sed cura in proximo est, hæc velut innatantia videbunt, excusatum esse rusticum, qui non interfuerit iudicio, nihil collaturus patri: sed ne disertum quidem habere quod (3) imputet reo, cum is damnatus sit. Dignum esse hæreditate restitutorem, non avarum, impium, ingratum, qui dividere nolit cum fratre, eoque sic merito. (4) Quæstionem quoque illam primam scripti, & voluntatis, qua non expugnata, non sit sequentibus locus.

At qui naturam sequetur, illa cogitabit profectò: primò hoc dicturum rusticum, Pater intestatus duos nos filios reliquit, partem jure gentium peto. Quis tam imperitus, quis tam procul à literis, quin sic incipiat, etiamsi nescierit quid sit propositio? Hanc communem omnium legem leviter adornabit, ut justam. Nempe sequetur, ut quæramus quid huic tam æquæ postulationi respondeatur. At id manifestum est. Lex est quæ jubet exhæredem esse eum, qui patri proditoris reo non affuerit: tu autem non affuisti. Hanc propositionem necessariò sequitur legis laudatio, & ejus qui non affuerit vituperatio.

Adhuc versamur in confessis: redeat animus ad petitem. Nunquid non hoc cogitet necesse est, nisi qui sit planè hebes: Si lex obstat, nulla lis est, inane iudicium est: atqui & legem esse, & hoc quod ea puniat, à rustico factum, extra dubitationem est. Quid ergo dicemus? Rusticus eram. Sed lex erat, omnes complectitur: nihil proderit. Quæramus ergo, num infirmari in aliqua parte lex possit. Quid aliud (sæpius dicam) natura permittit, quàm ut cum verba contrà sint, de voluntate quærat? generalis igitur quæstio: Verbis, an voluntate sit standum. Sed enim in commune de jure omni disputandum semper, nec unquam satis iudicatum est. Quærendum igitur in hac ipsa, qua consistimus, an aliquid inveniri possit, quod scripto adversetur. Ergo quisquis non affuerit, exhæres erit? quisquis sine exceptione? Jam se illa

(1) Ut materia litis egregiè tractata videatur, si acutis & vibrantibus sententiis orator clamorem & tumultum excitavit. Fortè hic corruptum aliquid. Vide eandem sententiam, sed clariùs expressam, l. 4. c. 2. pag. 110.

(2) Illi qui nihil penitus rimantes, attendunt ea tantùm quæ in proximo sunt, non nisi innatantia vident, id est

quæ in superficie apparent, & ultro in oculos incurrunt.

(3) Non posse gloriari, quasi aliquid profuerit reo patri, cum is damnatus sit.

(4) Oratores, de quibus loquitur, qui non nisi in proximo posita intuentur, videbunt quoque primam illam scripti & voluntatis quæstionem, quam latius in sequentibus exequitur.

vel ultro offerent argumenta: Filius infans, & æger non affuit, & qui aberat, & qui militabat, & qui in legatione erat. Jam multum acti est: posset aliquis non affuisse, & hæres esse.

Transeat nunc idem ille qui (1) cogitavit, ut ait Cicero, *tibicinis Latini modo* ad disertum. Ut ista concedam, tu nec infans es, nec æger eras, nec abfuisti, nec militasti, nec in legatione fuisti. Non aliud occurrit quàm illud: Sed rusticus sum. Contrà, quod palam est, dicet: Ut agere non potueris, affidere potuisti. Et verum est. Quare redeundum est rustico ad animum Legumlatoris. Impietatem punire voluit, ego autem impius non sum. Contra quæ disertus: Tu impiè fecisti, inquit, cùm exhæredationem meruisti; licet te postea vel pœnitentia vel ambitus ad hoc genus optionis adduxerit. Præterea propter te damnatus est pater. Videbaris enim de causa pronuntiasse. Ad hæc rusticus: Tu verò in causa damnationis fuisti: multos offenderas: inimicitias domui contraxeras. Hæc conjecturalia. Illud quoque, quod coloris loco rusticus dicit, patris fuisse tale consilium, ne universam domum periculo subiceret. Hæc prima quæstione scripti & voluntatis continentur.

Intendamus ultrà animum, videamúsque an aliquid inveniri præterea possit, * quo id modo fiat. Sedulò imitor quærentem, ut quærere doceam, & omisso speciosiore illo styli genere, ad utilitatem me summitto discentium.

Omnes adhuc quæstiones ex persona petitoris ipsius duximus: cur non aliquid circa patrem quærimus? Dictum verò est, *cui quis non affuerit, exhæres erit*. Cur non conamur & hîc quærere, Num cuicunque non affuerit? Facimus hoc sæpe in iis controversiis, in quibus petuntur in vincula, qui parentes suos non alunt: an eum qui testimonium in filium impietatis reum dixit? an eum qui filium lenoni vendidit? In hoc de quo loquimur patre, quid apprehendi potest? Damnatus est. Numquid igitur lex ad absolutos tantùm patres pertinet? dura prima fronte quæstio. Non desperemus: credibile est hoc voluisse legumlatorem, ne auxilia liberorum innocentibus deessent. Sed hoc dicere rustico verecundum est, quia innocentem fuisse patrem fatetur. Dat aliud argumentum controversia: *Damnatus proditiōis cum advocato exulet*. Vix videtur posse fieri, ut pœna filio eadem, (1) patri &

(1) Qui hæc in gratiam rustici cogitavit, jam transeat in partes disertis. Alludit ad locum Ciceronis pro Muren. n. 26.

si affuerit, & si non affuerit, constituta sit. (2) Præterea lex ad exules nulla pertinet. Non ergo credibile est, de non advocato damnati scriptum. An possint enim bona esse ulla exulis, rusticus in utraque parte dubium facit. Disertus & verbis inhærebit, in quibus nulla exceptio est: & propter hoc ipsum pœnam esse constitutam eis qui non affuerint, ne periculo exilii deterreantur ab advocacy, & rusticum innocenti non affuisse dicet.

Illud protinus non indignum quod annotetur, posse ex uno statu duas generales fieri quæstiones: An quisquis, an cuicunque. Hæc ex duabus personis quæsitæ sunt. E tertia autem, quæ est adversarii, nulla oriri quæstio potest: quia nulla fit ei de sua parte controversia.

Nondum tamen cura deficiat. Ista enim omnia dici possent etiam non restituto patre. Nec statim eò tendamus, quod occurrit ultro, à rustico restitutum. Qui id subtiliter quæret, aliquid spectabit ultrà. Nam ut genus species sequitur, ita speciem genus præcedit. Fingamus ergo ab alio restitutum, ratiocinativa atque collectiva quæstio orietur, an restitutio pro sublatione judicii sit, & perinde valeat, ac si judicium non fuisset. Ubi tentabit rusticus dicere, ne impetrare quidem aliter potuisse suorum restitutionem uno præmio, nisi patre, perinde ac si accusatus non esset, revocato. Quæ res, advocati quoque pœnam, tanquam is non affuisset, remiserit. Tum venimus ad id quod primùm occurrebat, à rustico restitutum esse patrem. Ubi rursus ratiocinamur, an restitutor accipi debeat pro advocato, quando id præstiterit, quod advocatus petiit: nec improbum sit pro simili accipi, quod plus est. Reliqua jam æquitatis sunt, utrius justius sit desiderium. Id ipsum adhuc dividitur, etiamsi uterque sibi totum vindicaret, nunc utique, cùm alter (3) semissem, alter universa, fratre excluso.

Sed his tractatis, etiam habet magnum momentum apud judices patris memoria, cùm præsertim de bonis ejus quærat. Erit ergo conjectura, qua mente pater intestatus deces-

(1) Vix videtur fieri posse ut debeat similiter infligi pœna ei qui patri adfuerit, aut non adfuerit, Eadem autem pœna est *bonorum amissio*. Nam *exul* bona perdit, & *exhæres* bona quoque perdit. *Turn.*

(2) Exul ita capite diminuitur, ut civitatis jus perdat, ac proinde reliqua quoque jura. Cùm igitur scribitur in lege, *Qui patri proditoris reo, &c.* non debet intelligi de *damnato patre*, id est exule, ad quem nulla lex pertinet, sed

de *absoluto*. *Turn.* Atque adeo ea lex non est scripta *de non advocato damnati*, id est de eo filio qui non adfuerit tanquam advocatus patri qui damnatus est.

(3) Mediam partem hæreditatis. Veteres volentes aliquid dividere in partes, ut hæreditatem, & quidvis simile, id *assem* appellaverunt, & partes *uncias*. Constat autem as duodecim uncias. Unde *ex asse hæres* dicitur, qui solus est hæres.

ferit. Sed ea pertinet ad qualitatem, quæ alterius status instrumentum est. Plerumque autem in fine causarum de æquitate tractabitur, quia nihil libentiùs iudices audiunt. Aliquando tamen hunc ordinem mutabit utilitas: ut si in jure minus fiduciæ erit, æquitate iudicem præparemus. Nihil habui ampliùs, quod in universum præciperem. * . .

VII. SUNT pleraque ejusmodi, quæ nisi proposita de qua dicendum est materia, viam docendi non præbeant. Non enim causa universa in quæstiones ac locos diducenda est: sed hæ ipsæ partes habent rursus ordinem suum. Nam & in procæmio primum est aliquid, & secundum, ac deinceps. Et quæstio omnis ac locus habet suam dispositionem, ut theses etiam simplices. . Est & hoc, quod scriptor demonstrare non possit, nisi certa definitaque materia. Sed quid una faciat, aut altera? quin imò centum ac mille in re infinita!

Præceptoris est, in alio atque alio genere quotidie ostendere quis ordo sit rerum, & quæ copulatio: ut paulatim fiat usus, & ad similia transitus. Tradi enim omnia quæ ars efficit, non possunt. Nam quis pictor omnia quæ in rerum natura sunt, adumbrare didicit? Sed percepta semel imitandi ratione, assimilabit quicquid acceperit. Quis enim non faber vasculum aliquod, quale nunquam viderat, facit? Quædam verò non docentium sunt, sed discientium. Nam & medicus quid in quoque valetudinis genere faciendum sit, quid quibus signis providendum, docebit. Vim sentiendi pulsus venarum, caloris motus, spiritus meatum, coloris distantiam, * quæ sua cujusque sunt, ingenium dabit.

* Quæ
uniuscu-
jusque æ-
groti pro-
pria sunt.

Quare plurima petamus à nobis, & cum causis deliberemus, cogitemusque homines ante invenisse artem quàm docuisse. Illa enim potentissima est, quæque verè dicitur œconomica totius causæ dispositio, quæ constitui nisi velut in re præsentī non potest: ubi assumendum procæmium, ubi omittendum: ubi utendum expositione continua, ubi partita: ubi ab initiis incipiendum, ubi more Homérico à mediis, vel ultimis: ubi omnino non exponendum: quando à nostris, quando ab adversariorum propositionibus, incipiamus: quando à firmissimis probationibus, quando à levioribus: quando in causa proponendæ procæmiis quæstiones, qua præparatione præmuniendæ: quid iudicis animus accipere possit statim dictum, quò paulatim deducendus: singulis, an universis opponenda refutatio: reservandi perorationi, an per totam orationem diffundendi affectus: de jure priùs, an de æquitate dicendum: an antea acta crimina, an de quibus iudicium est, priùs objicere, vel diluere conveniat: si multiplices causæ erunt, quis ordo faciendus, quæ testimonia, tabulæve cujusque generis in actione recitandæ, quæ reservandæ. Hæc est velut imperatoria virtus copias

suas partientis ad casus praeliorum, retinentis partes propter castella tuenda, custodiendâsve urbes, petendos commeatus, obsidenda itinera, mari denique ac terra dividensis.

Sed hæc in oratione præstat omnia, cui affuerint natura, doctrina, studium. Quare nemo expectet, ut alieno tantum labore sit disertus. Vigilandum ducat iterum, enitendum, pallendum: est facienda sua cuique vis, sua ratio: non respiciendum ad hæc, sed in promptu habenda: nec tanquam tradita, sed tanquam innata. Nam viam demonstrare velociter ars potest, si qua est: verum ars satis præstat, si copias eloquentiæ ponit in medio: nostrum est uti eis scire.

Reliqua partium est demum dispositio. Et in his ipsis primus aliquis sensus, & secundus, & tertius: qui non modò ut sint ordine collocati, elaborandum est; sed ut inter se juncti, atque ita cohærentes, ne commissura pelluceat: corpus sit, non membra. Quod ita continget, si & quid in quoque conveniat viderimus, & ut verba verbis applicemus, non pugnancia, sed quæ invicem complectantur. Ita res diversæ distantibus ex locis, quasi invicem ignotæ non collidentur, sed aliqua societate cum prioribus ac sequentibus se copulâque tenebunt: ac videbitur non solum composita oratio, sed etiam continua. Verum longius fortasse progredior fallente transitu, & à dispositione ad elocutionis præcepta labor, quod proximus liber inchoabit.

MARCI FABII
Q U I N T I L I A N I
D E

INSTITUTIONE ORATORIA

L I B E R VIII.

P R O Æ M I U M.

I. Non onerandos esse præceptis adolescentes. II. Enumeratio eorum quæ antea dicta sunt à capite 16. lib. 2. quæ maximè pertinent ad Inventionem & Dispositionem. III. Elocutio pars Rhetoricæ ut pulcherrima, sic etiam difficillima. IV. Rerum quàm verborum maiorem curam esse habendam.

I. **H**IS ferè, quæ in proximos quinque libros collata sunt, ratio inveniendi, atque inventa disponendi continetur: quam ut per omnes numeros penitus cognoscere, ad summam scientiæ necessarium est, ita incipientibus brevius ac simpliciùs tradi magis convenit. Aut enim difficultate institutionis tam numerosæ atque perplexæ deterreri solent: aut eo tempore quo præcipuè alenda ingenia, atque indulgentia quadam enutrienda sunt, asperiorum tractatu rerum atteruntur: aut si hæc sola didicerint, satis se ad eloquentiam instructos arbitrantur: aut quasi ad certas quasdam dicendi leges alligati, conatum omnem reformidant. Unde existimant accidisse, ut qui diligentissimi artium scriptores extiterunt, ab eloquentia longissimè fuerint,

Via tamen opus est incipientibus, sed ea plana, & cùm ad ingrediendum, tum ad demonstrandum expedita. Eligat itaque peritus ille præceptor ex omnibus optima, & tradat ea demum in præsentia, quæ placent, remotâ refutandi cætera morâ. Sequuntur enim discipuli quò duxeris. Mox cum robore discendi crescet etiam eruditio. Iidem primò solum iter credant esse in quod inducentur, mox illud cognituri etiam optimum. Sunt autem neque obscura, neque ad percipiendum difficilia, quæ scriptores diversis opinionibus pertinaciter tuendis, involverunt. Itaque in toto artis huiusce tractatu difficilius est judicare quid doceas, quàm cùm judicaris, docere: præcipuèque in duabus his partibus perquam

sunt pauca, circa quæ si is qui instituetur non repugnauerit, pronum ad cætera habiturus est cursum.

II. NEMPE enim plurimum in hoc laboris exhausimus, ut ostenderemus, Rhetoricen bene dicendi scientiam, & utilem, & artem, & virtutem esse materiam ejus, res omnes de quibus dicendum esset. Tum & eas in tribus ferè generibus, demonstrativo, deliberativo, judicialique reperiri. Orationem porrò omnem constare rebus, & verbis: in rebus intuendam inventionem, in verbis elocutionem, in utrisque collocationem: quæ memoria complecteretur, actio commendaret.

Oratoris officium, docendi, movendi, delectandi partibus contineri. Ex quibus ad docendum expositio & argumentatio, ad movendum, affectus pertinerent: quos per omnem quidem causam, sed maximè tamen in ingressu ac fine dominari. Nam delectationem, quamvis in utroque sit eorum, magis tamen proprias in elocutione partes habere. Quæstiones alias infinitas; alias finitas, quæ personis, locis, temporibus continerentur. In omni porro materia tria esse quærenda: An sit, quid sit, quale sit.

His adjiciebamus demonstrativam laude ac vituperatione constare. In ea, quæ ab ipso de quo diceremus, quæ post eum acta essent, intuendum. Hoc opus tractatu honestorum utiliùmque constare. Suasoriis accedere tertiam partem ex conjectura: Possétne fieri, & an esset futurum, de quo deliberaretur. Hic præcipuè diximus spectandum, Quis, apud quem, quid diceret. Judicialium causarum alias in singulis, alias in pluribus controversiis consistere. In omni porro causa judiciali, quinque esse partes, quarum exordio conciliari audientem, narratione causam proponi, confirmatione roborari, refutatione dissolvi, peroratione aut memoriam judicis refici, aut animos moveri.

His argumentandi & afficiendi locos, & quibus generibus concitari, placari, resolvi judices oportet, adjecimus. Accessit ratio (1) divisionis: credere modò qui discet, velit, certam quandam viam esse, in qua multa etiam sine doctrina præstare debeat per se ipsa natura: ut hæc de quibus dixi, non tam inventa à præceptoribus, quàm cùm fierent, observata esse videantur.

III. PLUS exigunt laboris & curæ quæ sequuntur. Hinc enim jam elocutionis rationem tractabimus, partem operis, ut *de Orat.* inter omnes oratores convenit, difficillimam. Nam & M. 94. Antonius, cujus suprà habuimus mentionem, ait à se disertos

(1) *Divisionem* appellat distributivam, quæ res *dispositionem* orationis efficit. *Turn.*
onem thematis & causæ in capita suæ,

Orat. 44. visos esse multos, eloquentem autem neminem. Disertis satis putat, dicere quæ oporteat : ornatè autem dicere, proprium esse eloquentissimi. Quæ virtus si usque ad eum in nullo reperta est, ac ne in ipso quidem, aut L. Craſſo ; certum est & in his, & in prioribus eam desideratam, quia difficillima fuit. Et M. Tullius inventionem quidem ac dispositionem prudentis hominis putat, eloquentiam oratoris. Ideoque præcipuè circa partis hujus præcepta elaboravit. Quod eum meritò fecisse, etiam ipso rei de qua loquimur nomine palam declaratur. Eloqui enim hoc est, omnia quæ mente conceperis promere, atque ad audientes perferre : sine quo supervacua sunt priora, & similia gladio condito, atque intra vaginam suam hærenti.

Hoc itaque maximè docetur : hoc nullus nisi arte assequi potest : huc studium abhibendum : hoc exercitatio petit, hoc imitatio : hîc omnis ætas consumitur : hoc maximè orator oratore præstantior : hoc genera ipsa dicendi alia aliis potiora. Neque enim Asiatici, aut quocunque alio genere corrupti, res non viderunt, aut eas non collocaverunt : neque quos aridos vocamus, stulti, aut in causis cæci fuerunt : sed his judicium in eloquendo ac modus, illis vires defuerunt. Ut appareat in hoc & vitium & virtutem esse dicendi.

IV. NON ideo tamen sola est agenda cura verborum. Occurram enim necesse est, & velut in vestibulo protinus apprehensuris hanc confessionem meam, resistam iis, qui omiſſa rerum (qui nervi sunt in causis) diligentia, quodam inani circa voces studio senescunt : idque faciunt gratia decoris : quod est in dicendo mea quidem opinione pulcherrimum, sed cùm sequitur, non cùm affectatur. Corpora sana, & integri sanguinis, & exercitatione firmata, ex iisdem his speciem accipiunt, ex quibus vires : namque & colorata, & adstricta, & lacertis expressa sunt : sed eadem si quis vulsa atque fucata muliebriter comat, foedissima sint ipso formæ labore. Et cultus concessus atque magnificus addit hominibus ut (1) Græco versu testatum est, auctoritatem : at muliebris & luxuriosus, non corpus exornat, sed detegit mentem. Similiter illa translucida & versicolor quorundam elocutio res ipsas effœminat, quæ illo verborum habitu vestiuntur. Curam ergo verborum, rerum volo esse sollicitudinem.

Nam plerumque optima rebus cohærent, & cernuntur suo lumine. At nos quærimus illa tanquam lateant semper,

(1) Alludit ad proverbium græcum : *Εἵματα ἀνδρῶν. Vestis virum facit* : quo à Fabio significari verſum quemdam significamus ipsum ornatum magnificentiam quandam & auctoritatem hominibus addere. Existimat Erasmus à Fabio significari verſum quemdam Homericum, quem Nauficaë de Ulyſſe dixit lib. Z seu 6. Odyſ. v. 29. *Turn.*

séque subducant. Ita nunquam putamus circa id esse, de quo dicendum est: sed ex aliis locis petimus, & inventis vim afferimus. Majore animo aggredienda eloquentia est: quæ si toto corpore valet, ungues polire, & capillum reponere, non existimat ad curam suam pertinere.

Sed evenit plerumque, ut hac diligentia deterior etiam fiat oratio. Primum quia sunt optima minimè accersita, & simplicibus atque ab ipsa veritate profectis similia. Nam illa quæ curam fatentur, & ficta atque composita videri etiam volunt, nec gratiam consequuntur, & fidem amittunt, * * *Legi fortè possit præter.* propter id quod sensus obumbrant, & velut læto gramine sata strangulant. Nam & quod rectè dici potest, circumimus amore verborum: & quod satis dictum est, repetimus: & quod uno verbo patet, pluribus oneramus: & pleraque † † *Rem circuitu quodam designare.* significare melius putamus, quàm dicere.

Quid, quòd nihil jam proprium placet, dum parum creditur disertum, quod & alius dixisset? A corruptissimo quoque poetarum figuras seu translationes mutuamur: tum demum ingeniosi scilicet, si ad intelligendos nos opus sit ingenio. Atqui satis apertè Cicero præceperat, *in dicendo vitium vel maximum esse, à vulgari genere orationis, atque à consuetudine communis sensus abhorre.* Sed ille durus, atque ineruditus: nos meliùs, quibus sordent omnia quæ natura dictavit; qui non ornamenta quærimus, sed lenocinia: quasi verò sit ulla verborum, nisi rei cohærentium, virtus: quæ ut propria sint, & dilucida, & ornata, & aptè collocentur, si tota vita laborandum est, omnis studiorum fructus amissus est. *1. de Orat. 12.*

|| Atque plerosque videas hærentes circa singula: & dum || *Malim* inveniunt, & dum inventa ponderant, ac dimetiuntur. Quod *atqui.* etiam si idcirco fieret, ut semper optimis uterentur, abominanda tamen hæc infelicitas erat, quæ & cursum dicendi refrænât, & calorem cogitationis extinguit morâ & diffidentiâ. Miser enim, & (ut sic dicam) pauper orator est, qui nullum verbum æquo animo perdere potest. Sed ne perdet quidem, qui rationem loquendi primum cognoverit, tum lectione multa & idonea copiosam sibi verborum supellectilem compararit, & huic adhibuerit artem collocandi: deinde hæc omnia exercitatione plurima roborarit, ut semper in promptu sint, & ante oculos. Namque & hoc qui fecerit, ei res cum nominibus suis occurrent.

Sed opus est studio præcedente, & acquisita facultate, & quasi reposita. Namque ista quærendi, judicandi, comparandi anxietas, dum discimus adhibenda est, non cùm dicimus.

(1) Alioqui, sicut qui patrimonium non pararunt, subinde quærunt, ita in oratione, qui non satis laborarunt. Si præparata vis dicendi fuerit, erunt in officio, sic ut non ad requisita respondere, sed ut semper sensibus inhærere videantur, atque ut umbra corpus sequi.

Tamen in hac ipsa cura est aliquid satis. Nam cum Latina, significantia, ornata, aptè sint collocata, quid ampliùs laboremus? Quibusdam tamen nullus finis calumniandi est, & cum singulis penè syllabis commorandi: qui etiam cum optima sint reperta, quærunt aliquid quod sit magis antiquum, remotum, inopinatum: nec intelligunt (2) jacere sensus in oratione, in qua verba laudantur. Sit igitur cura elocutionis quàm maxima, dum sciamus tamen nihil verborum causa esse faciendum, cum verba ipsa rerum gratia sint reperta: quorum ea sunt maximè probabilia quæ sensum animi nostri optimè promunt, atque in animis iudicum, quod volumus, efficiunt. Ea debent præstare sine dubio & admirabilem & jucundam orationem. Verùm admirabilem non sic quomodo prodigia miramur; & jucundam orationem non deformi voluptate, sed cum laude ad dignitatem conjuncta.

CAPUT I.

DE ELOCUTIONE.

Spektatur elocutio in verbis aut singulis, aut conjunctis. In singulis intuendum ut sint latina, perspicua, ornata, & ad id quod efficere volumus accommodata. In conjunctis, ut emendata, ut collocata, ut figurata. De ratione latine atque emendate loquendi pauca adjicit iis quæ ante dicta sunt.

IGITUR quam Græci *Φράσις* vocant, Latinè dicimus elocutionem. Eam spectamus in verbis, aut singulis, aut conjunctis. In singulis intuendum est, ut sint Latina, perspicua, ornata, & ad id quod efficere volumus accommodata. In conjunctis, ut emendata, ut collocata, ut figurata. Sed

(1) Totus hic locus, qui aliter ab aliis legitur, fortasse non caret mendis. Malim legere, *sin præparata. Erunt in officio*, scilicet *verba deest. Ad requisita respondere*: de lerem lubens, ad Fabius lib. 10 cap. 3. eandem ferè sententiam his verbis clariùs exprimit: *Celeritatem dabit consuetudo. Paulatim*

res faciliùs se ostendent, verba respondent, compositio sequetur: cuncta denique, ut in familia bene instituta, in officio erunt.

(2) Humiles videri sententias, nulliusque pretii haberi in ea oratione, in qua verba tantùm laudantur.

* ea quæ de ratione Latinè atque emendatè loquendi fuerunt * *De ratione Latinè atque emendatè loquendi vide Cicer. l. 3. de Orat. n. 37—48.*
dicenda, in libro primo, cùm de Grammaticæ loqueremur, executi sumus.

Verùm illic tantum ne vitiosa essent, præcepimus : hîc non alienum est admonere, ut sint quàm minimè peregrina, & externa. Multos enim quibus loquendi ratio non deficit, invenias ; quos curiosè potius loqui dixeris, quàm Latinè : quo modo & illa Attica anus Theophrastum hominem alioqui disertissimum, annotata unius affectatione verbi, hospitem dixit : nec alio se id deprehendisse interrogata respondit, quàm quòd nimium Atticè loqueretur. Et in Tito Livio miræ facundiæ viro putat inesse Pollio Asinius quandam (1) Patavinatatem. Quare, si fieri potest, & verba omnia, & vox, huius alumnum urbis oleant : ut oratio Romana planè videatur, non civitate donata.

CAPUT II.

DE PERSPICUITATE.

I. Perspicuitas pendet præsertim a proprietate verborum. II. Unde oriatur, & quomodo vitari possit obscuritas.

I. **P**ERSPICUITAS * in verbis præcipuam habet proprietatem : sed proprietatem ipsa non simpliciter accipitur. * *De perspicuitate vide Cicer. l. 3. de Orat. n. 48—50.*

Primus enim intellectus est, sua cuiusque rei appellatio, qua non semper utimur. Nam & obscœna vitabimus, & sordida, & humilia. Sunt autem humilia infra dignitatem rerum, aut (2) ordinis. In quo vitio cavendo non mediocriter quidam errare solent, qui omnia quæ sunt in usu, etiam si causæ necessitas postulet, reformidant : ut ille qui in actione (3) *Ibericas herbas*, se solo nequicquam intelligente, dicebat, nisi irridens hanc vanitatem Cassius Severus, *spartum* eum dicere velle indicasset. In hac autem proprietatis specie, quæ nominibus ipsis cuiusque rei utitur, nulla virtus est : atque ei contrarium est vitium id quod apud nos improprium, *ἀνυρον* apud Græcos vocatur ; quale est,

(1) Id est, quandam phrasim, quæ redolebat potius Patavium quàm Romanam. *Turn.*

(2) Infradignitatem personarum co-

ram quibus agitur.

(3) *Spartum* frutex est nexilis & vitilis, genistæ similis, frequentissimus in Hispania, teste Plinio. *Turn.*

Non tamen quicquid non erit proprium protinus & improprium vitio laborabit: quia primum omnium multa sunt & Græcè & Latinè non denominata. Nam & qui jaculum emit, jaculari dicitur: qui pilam aut fudem, appellatione privatim sibi assignata caret. Et ut lapidare quid sit manifestum est; ita glebarum testarumque jactus non habet nomen. Unde abusio, quæ *κατάχρησις* dicitur, necessaria. Translatio quoque, in qua vel maximus est orationis ornatus, verba non suis rebus accommodat. Quare proprietas non ad nomen, sed ad vim significandi refertur: nec auditu, sed intellectu perpendenda est.

Secundo modo dicitur proprium inter plura quæ sunt ejusdem nominis, id, unde cætera ducta sunt: ut Vertex est contorta in se aqua, vel quicquid aliud similiter vertitur. Inde propter flexum capillorum, pars est summa capitis, & ex hoc quod est in montibus eminentissimum. Rectè inquam dixeris hæc omnia vertices: propriè tamen, unde initium est. Sic (1) soleæ, & turdi pisces, & cætera.

Tertius est huic diversus modus, cum res communis pluribus, in uno aliquo habet nomen eximium: ut carmen funebre propriè Nænia: & tabernaculum ducis, Augustale. Item quod commune est & aliis nomen, intellectu alicui rei peculiariter tribuitur: ut urbem, Romam accipimus: & venales, novitios: & Corinthia, æra: cum sint urbes aliæ quoque, & venalia multa, & tam aurum & argentum, quàm æs Corinthium. Sed ne in his quidem virtus oratoris inspicitur.

At illud jam non mediocriter probandum, quod hoc etiam laudari modo solet ut propriè dictum, id est, quo nihil inveniri possit significantius: ut Cato dixit C. Cæsarem ad evertendam Rempublicam (2) sobrium accessisse: ut Virgilius, *Deductum carmen*; & Horatius *Acrem tibiam, Hannibalémque dirum*.

Interim autem quæ sunt in quoque genere præcipua, proprii locum accipiunt, ut Fabius inter plures imperatorias virtutes Cunctator est appellatus.

(1) *Solea* piscis est planus, à similitudine soleæ pedis nostri. *Turdus* quoque piscis est saxatilis, à similitudine turdi avis. *Turn.*

(2) Scribit Tranquillus Cæsarem vini parcissimum fuisse, ut dixerit Cato

solum Cæsarem sobrium accessisse ad evertendam Rempublicam. In nomine *sobrii* proprietas est: significatur enim magna cura, diligentia; & provisio, qualis esse solet in sobriis. *Turn.*

Possunt videri verba, quæ plus significant quàm eloquuntur, in parte ponenda perspicuitatis: intellectum enim adjuvant. Ego autem libentiùs emphasin retulerim ad ornatum orationis, quia non ut intelligatur efficit, sed ut plus intelligatur.

II. AT obscuritas fit etiam verbis ab usu remotis: ut si commentarios quis Pontificum, & vetustissima fœdera & exoletos scrutatus auctores, id ipsum petat ex eis, ut quæ inde contraxerit, non intelligantur. Hinc enim aliqui famam eruditionis affectant, ut quædam soli scire videantur. Fallunt etiam verba, vel regionibus quibusdam magis familiaria, vel artium propria, ut (1) Atabulus ventus, & navis (2) Saccharia: . quæ vel vitanda apud judicem ignarum significationem earum, vel interpretanda sunt. Sicut in his quæ homonyma dicuntur: ut, Taurus animal sit, an mons, an signum in cœlo, an nomen hominis, an radix arboris, nisi distinctum non intelligitur.

Plus tamen est obscuritatis in contextu & continuatione sermonis, & plures modi. Quare nec fit tam longus, ut eum prosequi non possit intentio: nec (3) traiectione tam turdus, ut in hyperbaton finis ejus differatur. Quibus adhuc pejor est mistura verborum, qualis in illo versu:

Saxa vocant Itali mediis quæ in fluctibus aras.

1. *Æn.*

113.

Etiam interjectione, qua & oratores & historici frequenter utuntur, ut medio sermone aliquem inferant sensum, impediri solet intellectus, nisi quod interponitur, brevè est. Nam Virgilius illo loco, quo pullum equinum describit, cùm dixisset,

Nec vanos horret strepitus,

3. *Georg.*

79.

compluribus insertis, alia figura quinto demum versu redit:

*Tum si qua sonum procul arma dedere,
Stare loco nescit.*

Vitanda imprimis ambiguitas, non hæc solùm, quæ incertum intellectum facit, ut, *Chremetem audiivi percussisse Demeam*; sed illa quoque quæ etiamsi turbare non potest sensum, in

- (1) Nomen proprium venti, qui etiam ad faccar. *Turn.*
Apuliam infestat. Vide Horat. l. 1.
Sat. 5. v. 78. ἀπὸ τῆ ἀτῆν βάλλειν. (3) Intelligit transpositionem verborum, quæ si longius transferrantur, sensum obscurum efficiunt.
- (2) Quæ faccos fert: vel quæ faccis fert species aromaticas. Alii referunt

idem tamen verborum vitium incidit : ut si quis dicat *visum à se hominem librum scribentem*. Nam etiamsi librum ab homine scribi pateat, malè tamen composuerat, fecerátque ambiguum quantum in ipso fuit.

Et etiam in quibusdam turba inanium verborum, qui dum communem loquendi morem reformidant, ducti specie nitoris, circumeunt omnia copiosa loquacitate quæ dicere volunt : ipsam deinde illam feriem cum alia simili jungentes, miscentéque, ultrà quàm ullus spiritus durare possit, extendunt. In hoc malum etiam à quibusdam laboratur : neque id novum vitium est, cùm jam apud (1) Titum Livium inveniam fuisse præceptorem aliquem, qui discipulos obscurare quæ dicerent, juberet, Græco verbo utens, *σκότισον*. Unde illa scilicet egregia laudatio : *Tanto melior : ne ego quidem intellexi*.

Alii brevitatis æmuli, necessaria quoque orationi subtrahunt verba, & velut satis sit scire ipsos quæ dicere velint, quantum ad alios pertineat, nihil putant. At ego (2) otiosum sermonem dixerim, quem auditor suo ingenio non intelligit. . Pervasit quidem jam multos ista persuasio, ut id jam demum eleganter atque exquisitè dictum putent, quod interpretandum sit. Sed auditoribus etiam nonnullis grata sunt hæc, quæ cùm intellexerint, acumine suo delectantur, & gaudent non quasi audiverint, sed quasi invenerint.

P. 142. Nobis prima sit virtus perspicuitas, propria verba, rectus ordo, non in longum dilata conclusio : nihil neque desit, neque superfluat. Ita sermo & doctis probabilis, & planus imperitis erit. Hæc est eloquendi observatio. Nam rerum perspicuitas quo modo præstanda sit, diximus in præceptis narrationis. Similis autem ratio est in omnibus. Nam si neque pauciora quàm oportet, neque plura, neque inordinata aut indistincta dixerimus, erunt dilucida, & negligenter quoque audientibus aperta : quia id ipsum in consilio est habendum, non semper tam esse acrem judicis intensionem, ut obscuritatem apud se ipse discutiat, & tenebris orationis inferat quoddam intelligentiæ suæ lumen, sed multis eum frequenter cogitationibus avocari : nisi tam clara fuerint quæ dicemus, ut in animum ejus oratio, ut sol in oculos, etiamsi in eam non intendatur, incurrat. Quare non ut intelligere possit, sed ne omnino possit non intelligere, curandum. Propter quod etiam repetimus sæpe, quæ non satis percepisse eos qui cognoscunt putamus : *Quæ causa utique nostrâ est culpâ dicta obscurius*.

(1) In Epistola T. Livii ad filium, cujus Fabius alibi mentionem facit.

(2) Vanum, nihil significantem, cùm non intelligatur.

Qua causa ad planiora & communia magis verba descendimus: cum id ipsum optimè fiat, quod nos aliquando non optimè fecisse simulamus.

CAPUT III.

DE ORNATU.

I. Quam vim habeat ornatus.—Sit virilis, non effæminatus.—Pro materiae genere variatus. II. Ornatus est in singulis verbis, & conjunctis. In singulis, cum plura idem significant, debet fieri delectus. III. Verba, Vel sunt propria, quibus dignitatem dat antiquitas—Vel ficta; & hic agit de ratione fingendi verba.—Vel translata, de quibus alio loco. IV. Antequam de ornatu conjuncti sermonis agat, attingit præcipua vitia, quæ ornatui contraria sunt. V. Ad ornatum venit: ad quem præcipue valent ἐνάργεια seu hypotyposis.—Similitudines.—βραχυλογία.—Emphasis.—ἀφέλεια. VI. Postremo vim oratoris in augendo & minuendo esse, de quo in sequenti capite.

I. VENIO nunc ad * ornatum, in quo sine dubio plus * *De ornatu*
quàm in cæteris dicendi partibus sibi indulget orator. *vide Cicer.*
Nam emendatè quidem ac dilucidè dicentium, tenue præmi- *l. 3. de*
um est, magisque vitiis carere est, quàm ut aliquam magnam *Orat. n. 91*
virtutem adeptus esse videaris. Inventio cum imperitis sæpe *—104. &*
communis: dispositio modicæ doctrinæ credi potest: & quæ *n. 147—*
sunt artes altiores, plerumque occultantur, ut artes sint: *170 & in*
denique omnia hæc ad utilitatem causarum solam referenda *Orat. n. 75*
sunt. Cultu verò atque ornatu se quoque commendat ipse *—86.*
qui dicit; & in cæteris judicium doctorum, in hoc verò
etiam popularem laudem petit.

Non fortibus modò, sed etiam fulgentibus armis præliatus *Pro Corn.*
in causa est Cicero Cornelii: qui non affecutus esset docendo ju- *Balb. 7.*
dicem tantum, & utiliter demum ac Latinè perspicuèque di- *&c.*
cendo, ut populus Romanus admirationem suam non accla-
matione tantum, sed etiam plausu confiteretur. Sublimitas
profectò, & magnificentia, & nitor, & auctoritas expressit
illum fragorem. Nec tam insolita laus esset profecuta dicen-
tem, si usitata, & cæteris similis fuisset oratio. Atque ego illos
credo, qui aderant nec sensisse quid facerent, nec sponte judi-
ciòque plausisse: sed velut mente captos, & quo essent in loco
ignaros, erupisse in hunc voluntatis affectum.

Sed ne causæ quidem parum confert idem hic orationis or-
natus. Nam qui libenter audiunt, & magis attendunt, &
faciliùs credunt: plerumque ipsa delectatione capiuntur, non-
nunquam admiratione auferuntur. Nam & ferrum affert ocu-

Lib. 3.
Rhet.

lis terroris aliquid, & fulmina ipsa non tam nos confunderent, si vis eorum tantum, non etiam ipse fulgor timeretur. Recteque Cicero his ipsis ad Brutum verbis quadam in epistola scribit: *Nam eloquentiam quæ admirationem non habet, nullam judico.* Aristoteles quoque eandem petendam maximè putat.

Sed hic ornatus (repetam enim) virilis, fortis, & sanctus sit: nec effœminatam lævitatem, nec fucō eminentem colorem amet; sanguine & viribus niteat. Hoc autem adeo verum est, ut cū in hac maximè parte sint vicina virtutibus vitia, etiam qui vitiis utuntur, virtutis tamen his nomen imponant. Quare nemo ex (1) corruptis dicat me inimicum esse culte dicentibus. Non nego hanc esse virtutem, sed illis eam non tribuo. An ego fundum cultiorem putem, in quo mihi quis ostenderit lilia, & violas, & amœnos fontes surgentes, quàm ubi plena mœssis, aut graves fructu vites erunt! Sterilem platanum, tonsasque myrtos, quàm maritam ulmum, & uberes oleas præoptaverim? Habeant illa divites: licet quid essent, si aliud nihil haberent?

Nullusne ergo etiam fructiferis adhibendus est decor? quis negat? Nam & in ordinem certaque intervalla redigam eas arbores. Quid enim illo (2) quincunce speciosius, qui, in quamcunque partem spectaveris, rectus est? Sed protinus in id quoque prodest, ut terræ succum æqualiter trahant. Surgentia in altum cacumina oleæ, ferro coercebo: in orbem se formosius fundet, & protinus fructum ramis pluribus feret. Decentior equus, cujus astricta sunt ilia; sed idem velocior. Pulcher aspectu sit athleta, cujus lacertos exercitatio expressit; idem certamini paratior. Nunquam verò species ab utilitate dividitur. Sed hoc quidem discernere modici judicii est.

Illud observatione dignius, quod hic ipse honestus ornatus pro materiæ genere debet esse variatus. Atque ut à prima divisione ordiar, non idem demonstrativis, & deliberativis, & judicialibus causis conveniet. Namque illud genus ostentationi compositum, solam petit audientium voluptatem: ideoque omnes dicendi artes aperit, ornatumque orationis exponit: ut qui non insidietur, nec ad victoriam, sed ad solum finem laudis & gloriæ tendat. Quare quicquid erit sententiis popolare, verbis nitidum, figuris jucundum, translationibus magnifi-

(1) *Corruptos* vocat, qui sententias & acumina sectando, nimia affectatione cultus & quasi muliebribus lenociniis veræ & musculæ eloquentiæ dignitatem corruperant: quod vitium ætate Fabii maximè invaluerat.

(2) *Quincunx* est arborum ordo dispositarum in triangulum. Sic autem dicebatur à figura quinti numeri, V, quam singuli trianguli exprimunt. Vide Virg. l. 2. Georg. v. 277.

cum, compositione elaboratum, velut institor quidam eloquentiæ, intuendum & penè pertractandum dabit. Nam eventus ad ipsum, non ad causam refertur.

At ubi res agitur, & vera dimicatio est, ultimus sit famæ locus. Propterea non debet quisquam, ubi maxima rerum momenta versantur, de verbis esse sollicitus. Neque hoc eò pertinet, ut in his nullus sit ornatus, sed uti pressior & severior, * eo minùs confessus, præcipuè ad materiam accommo-
* Eo videtur hic suffragium. Et huc fortè è superiore versu irrepsit.
 datus. Nam & suadendo sublimius aliquid senatus, concitatus populus, & in judiciis publicæ capitalésque causæ poscunt accuratius dicendi genus. At privatum consilium, causasque paucorum, ut frequenter accidit, calculorum, purus sermo, & dissimilis curæ magis decuerit. An non pudeat certam creditam pecuniam periodis postulare? aut circa stillicidia affici? aut in mancipii (1) redhibitione suadere? Sed ad propositum.

II. ET quoniam orationis tam ornatus quàm perspicuitas, aut in singulis verbis est, aut in pluribus positus, quid separata, quid conjuncta exigant, consideremus. Quanquam rectissimè traditum est, perspicuitatem propriis, ornatum translatis verbis magis egere; sciamus inornatum esse, quod sit improprium. Sed cùm idem frequentissimè plura significant, quod *συμνωμία* vocatur, jam sunt aliis alia honestiora, sublimiora, nitidiora, jucundiora, vocaliora. Nam ut syllabæ è literis meliùs sonantibus clariores sunt, ita verba è syllabis magis vocalia: & quo plus quæque spiritus habet, auditu pulcrior. Et quod facit syllabarum, idem verborum quoque inter se copulatio: ut aliud alii junctum meliùs sonet.

Diversus est tamen usus. Nam rebus atrocibus verba etiam ipso auditu aspera magis convenient. In universum quidem, optima simplicium creduntur, quæ aut maximè exclamant, aut sono sunt jucundissima. Et honesta quidem turpibus potiora semper. nec sordidis unquam in oratione erudita locus. Clara illa, atque sublimia, plerumque materiæ modo * cernen-
* Aestimanda. Dijudicanda.
 da sunt. Quod enim alibi magnificum, tumidum alibi. Et quæ humilia circa res magnas, apta circa minores videntur. Et sicut in oratione nitida notabile est humilius verbum, & velut macula: ita à sermone tenui sublime nitidumque discordat fitque corruptum, quia in plano tumet.

Quædam non tam ratione quàm sensu judicantur ut illud,

(1) *Redhibitio* est ex ædilitio edicto cum quis tibi vendidit servum vitiosum, aut morbosum, petitque ut tibi pretium reddat, & servum recipiat.
Turn.

8. *Æn.*
641.

Cæsa jungebant fœdera porca,

fecit elegans, fictio nominis: quòd si fuisset porco, vile erat. In quibusdam ratio manifesta est. Risimus, & meritò, nuper poetam qui nixerat.

Prætextam in cista mures rosere Camilli.

At Virgilii miramur illud:

1. *Georg.*
181.

Sæpe exiguus mus.

Nam epitheton, *exiguus*, aptum, proprium, effecit ne plus expectaremus; & casus singularis magis decuit; & clausula ipsa unius syllabæ non usitata, addidit gratiam. Imitatus est itaque utrumque Horatius:

Art. Poet.
139.

Nascetur ridiculus mus.

Nec augenda semper oratio, sed submittenda nonnunquam est. Vim rebus aliquando & ipsa verborum humilitas affert. An cùm dicit in Pisonem Cicero, *cùm tibi tota cognatio in sarcophago advebatur*; incidisse videtur in sordidum nomen, non eo contemptum hominis, quem destructum volebat, auxisse?

III. CUM sint autem verba propria, ficta, translata: propriis dignitatem dat antiquitas. Namque & sanctiorem & magis admirabilem faciunt orationem, quibus non quilibet fuerat usus: eoque ornamento accerrimi judicii P. Virgilius unicè est usus. *Olli* enim, & *Quianam*, & (1) *Mi*, & *Pone*, pellucet, & aspergunt illam, quæ etiam in picturis est gratissima, vetustatis inimitabilem arti auctoritatem. Sed utendum modo, nec ex ultimis tenebris repetenda. Satis est vetus, *Quæso*: quid necesse est dicere, *Oppidò*? quo sunt usi paulum tempore nostro superiores; vereor ut jam non ferat quisquam: certè *Antigerio*, cujus eadem significatio est, nemo nisi ambiciosus utetur. (2) *Ærumnas*, quid opus est? tanquam parum sit si dicatur *labor*. Horridum, *Reor*: tolerabile, *Autumo*: Tragicum, *Prolem ducendam*: *Universam ejus prosapiam*, infusum. Quid multa? totus propè mutatus est sermo. Quæ-

(1) *Mi* pro *mibi*. l. 6. *Æn.* v. 104. *Pone* præpositio antiqua, pro *post*. *Pone nos recede*. Plant. sed apud Virgilium hoc sensu non occurrit. *Ponè*, adverbium, pro *retro*, non inusitatum.

(2) A *labore* distat *ærumna* unde hæc *ægritudo laboriosa* definitur à Tullio l. 4. *Tusc.* n. 18. Vide etiam l. 2. de finibus n. 118. sæpius hæc vox à Tullio adhibetur.

dam tamen adhuc vetera vetustate ipsa gratiùs nitent, quædam etiam necessariò interim sumuntur: *enuncupare, effari, &* multa alia etiam audientibus grata inferi possunt, sed ita demum, si non appareat affectatio..

Fingere, ut (1) primo libro dixi, Græcis magis concessum est, qui sonis etiam quibusdam & affectibus non dubitaverunt nomina aptare; non alia libertate, quàm qua illi primi homines rebus appellationes dederunt. Nostri autem in jungendo aut derivando paulum aliquid ausi, vix in hoc satis recipiuntur. Nam memini (2) juvenis admodum inter Pomponium & Senecam etiam præfationibus esse tractatum, an *Gradus eliminat*, apud Accium in Tragœdia dici oportuisset. At veteres ne *Expektorat* quidem timuerunt. Et sanè ejusdem notæ est, *Exanimat*.

At in tractu & declinatione talia sunt, qualia apud Ciceronem *Beatitas & beatitudo*: quæ dura quidem sentit esse, ^{1. de Nat. Deor. 95.} veruntamen usu putat posse molliri. Nec à verbis modò, sed à nominibus quoque derivata sunt quædam, ut à Cicerone (3) *Sullaturit*, & ab Asinio *Fimbriaturit & figulaturit*.

Multa ex Græco formata nova, at plurima à Sergio Flavio, quorum dura quædam admodum videntur, ut *Ens & essentia*: quæ cur tantopere aspernemur, nihil video, nisi quòd iniqui iudices adversùs nos sumus: ideòque paupertate sermonis laboramus.

Quædam tamen perdurant. Nam & quæ vetera nunc sunt, fuerunt olim nova, & quædam in usu perquàm recentia; ut *Messala* primus *reatum, munerarium* Augustus primus dixerunt. *Piraticam* quoque ut *musicam & fabricam* dici adhuc dubitabant mei præceptores. *Favorem & urbanum*, Cicero nova credit. Nam & in Epistola ad Brutum: *Eum*, inquit, *amorem, & eum (ut hoc verbo utar) favorem in consilium advocabo*. Et ad Appium Pulcrum: *Te hominem non solum + Lib. 3. sapientem, verumetiam (ut nunc loquuntur) urbanum*. (4) Idem ^{ep. 8. Tullius habet, ut nunc loquimur,} putat à Terentio primum dictum esse *obsequium*. Cæcilius ad Sifennam, *Albenti cælo*. *Cervicem* videtur Hortensius primus dixisse; nam veteres pluraliter appellabant.

(1) Fabius lib. 1. sic de fictis verbis: (quem nos locum omisimus) *Audendum tamen; namque, ut Cicero ait, etiam quæ primò dura visa sunt, usu molliuntur. Sed minimè nobis concessa est ὀνομαστοποιία. Quis enim ferat si quid simile illis meritò laudatis, λόγι βίος, &c. σίγει ὀφθαλμὸς fingere audeamus! Jam ne balare quidem aut hianire fortiter dicemus, nisi iudicio vetustatis niterentur.*

(2) Hæc constructio verborum non usitata.

(3) Ad Attic. lib. 3. ep. 12. *Syllaturit animus ejus & proscripturit*. Derivatio est à Sulla vel Sylla, qui cives Romanos proscriptit. *Turn.*

(4) Nec tamen hoc verum est: nam usurpatum fuerit *obsequium* à Plauto & Nævio ante Terentium, idcircoque Fabius adjecit, *putat. Turn.*

Partit. 16. Audendum itaque. Neque enim accedo Celso, qui ab oratore verba fingi vetat. Nam cùm sint eorum alia (ut dicit Cicero) nativa, id est quæ significata sunt primo sensu : alia reperta, quæ ex his facta sunt : ut jam nobis ponere alia quàm quæ illi rudes homines primique fecerunt, fas non fit ; at derivare, flectere, conjungere, quod natis postea concessum est, quando desit licere ? Et si quid periculosius finxisse videretur, quibusdam remediis præmuniendum est : *Ut ita dicam, Si licet dicere, Quodammodo, Permite mihi sic.* Quod idem etiam in iis quæ licentiùs translata erunt, proderit, quæ non tutò dici possunt. In quo non falli iudicium nostrum, solitudine ipsa manifestum erit. Qua de re Græcum erit illud elegantissimum, quo præcipitur ita, (1) *προεπιπλήσσειν τῇ ὑπερβολῇ.*

Translata probari nisi in contextu sermonis non possunt. Itaque de singulis verbis satis dictum, quæ per se nullam virtutem habent. Sed ne inornata sunt quidem, nisi cùm sunt infra rei de qua loquendum est dignitatem : excepto, si obscena nudis nominibus enuncientur. Quod * viderint, qui non putant esse vitanda, quia nec sit vox ulla naturâ turpis : & si qua est rei deformitas, aliâ quoque appellatione quacunque ad intellectum eundem nihilominus perveniat. Ego Romani pudoris more contentus, ut jam respondi talibus, verecundiam silentio vindicabo.

* Vide
Cicer. l. 9.
ep. 22. ad
famil.

IV. JAM hinc igitur ad conjuncti sermonis rationem transeamus. Cujus ornatus in hæc duo prima dividitur, Quam concipiamus elocutionem, Quo modo efferamus. Nam primum est, ut liqueat, augere quid velimus, an minuire ; concitatè dicere, an moderatè ; lætè, an severè ; abundanter, an pressè ; asperè, an leniter ; magnificè, an subtiliter ; graviter, an urbanè : tum quo translationis genere, quibus figuris, qualibus sententiis, quo modo, qua postremò collocati-
one, id quod intendimus, efficere possimus.

Cæterùm dicturus quibus ornetur oratio, priùs ea quæ sunt huic contraria laudi, attingam : nam prima virtus est, vitio carere. Igitur ante omnia, ne speremus ornatam orationem fore, quæ probabilis non erit. Probabile autem Cicero id genus dicit, quod non plus minùsve est quàm decet. Non quia comi expoliri non debeat, (nam & hæc ornatus pars est) sed quia vitium est ubique quod nimium est. Itaque vult esse auctoritatem & pondus in verbis : sententias vel graves, vel aptas opinionibus hominum ac moribus. His enim salvis licet assumere ea quibus illustrem fieri orationem putat. Delectant

Partit. 19.

(1) Id est, præmunire hyperbolen, niendo castigationem & reprehensionem. Ex Arist. 3. Rhet.

translata, superlata, ad nomen adjuncta, duplicata, & idem significantia, ab ipsa actione atque ab imitatione rerum non abhorrentia.

Sed quoniam vitia prius demonstrare aggressi sumus, vel hoc vitium sit, quod * κακόφωνον vocatur.

* Ut Dorica castra.

Deformitati proximum est humilitatis vitium, ταπεινῶσιν vocant, qua rei magnitudo vel dignitas minuitur: ut, *Saxea est verruca in summo montis vertice*. Cui naturā contrarium, sed errore par est, parvis dare excedentia modum nomina, nisi cum ex industria risus inde captatur. Itaque nec paricidam, nequam dixeris hominem: nec deditum fortē meretrici, nefarium: quod alterum parum, alterum nimium est. Proinde quædam hebes, sordida, jejuna, tristis, ingrata, † vilis oratio est. Quæ vitia facillimè fiunt manifesta contrariis virtutibus. Nam primum acuto, secundum nitido, tertium copioso, deinceps hilari, jucundo, accurato diversum est.

† Id est neglecta: huic enim opponitur accurata oratio.

Vitanda & μείωσις, cum sermoni quidem deest aliquid quominus plenus sit: quanquam id obscuræ potius quam inornatæ orationis vitium est. Sed hoc quoque cum à prudentibus fit, schema dici solet, sicut ταυτολογία, id est ejusdem verbi aut sermonis iteratio. Hæc enim, quanquam non magno pere summis auctoribus vitata interim, vitium videri potest: in quod sæpe incidit etiam Cicero securus tam parvæ observationis, sicut hoc loco: *Non solum igitur illud iudicium iudicii simile, iudices, non fuit.*

Pro Cluent. 96.

Peior hac ὁμοιολογία est, quæ nulla varietatis gratia levat tædium, atque est tota coloris unius, quæ maximè deprehenditur carens arte oratoria. Eaque & in sententiis, & figuris, & compositione longa, non animis solum sed etiam auribus est ingratißima.

Vitanda μακρολογία, id est longior quam oporteat sermo, ut apud Livium: *Legati non impetrata pace, retrò domum, unde venerant, abierunt*. Sed huic vicina periphrasis virtus habetur.

Est & πλεονασμός vitium, cum supervacuis verbis oneratur oratio: *Ego meis oculis vidi*. Satis est enim, *vidi*. Emendavit hoc non inurbanè in Hircio Cicero, qui cum in Pansam declamans, filium à matre decem mensibus in utero latum esse dixisset: *Quid? aliæ, inquit, in penula solent ferre?* Nonnunquam tamen illud genus, cujus exemplum priore loco posui, affirmationis gratia adhibetur?

Vocemque his auribus hausi.

4. Æn. 359.

At vitium erit, quoties otiosum fuerit, & supererit; (1) non cum adjicietur.

Est etiam quæ (2) περιεργία vocatur, supervacua (ut sic dixerim) operositas, ut à diligenti curiosus, & à religione superstitio distat. Atque ut semel finiam, verbum omne quod neque intellectum adjuvat, neque ornatum, vitiosum dici potest.

Κακόζηλον, id est mala affectatio, per omne dicendi genus peccat. Nam & tumida, & exilia, & prædulcia, & abundantia, & arcessita, & exultantia sub idem nomen cadunt. Denique κακόζηλον vocatur, quicquid est ultra virtutem, quoties ingenium iudicio caret, & specie boni fallitur: omnium in eloquentia vitiorum pessimum. Nam cætera cum vitentur, hoc petitur. Est autem totum in elocutione. Nam rerum vitia sunt, stultum, commune, contrarium, supervacuum: corrupta oratio in verbis maximè impropriis, redundantibus, comprehensione obscura, compositione fracta, vocum similium aut ambiguarum puerili captatione consistit. Est autem omne κακόζηλον utique falsum, etiamsi non omne falsum κακόζηλον, ut cum dicitur aliter quàm se natura habet, & quàm oportet, & quàm sat est. Totidem autem generibus corrumpitur oratio, quot ornatur. Sed de hac parte & in alio à nobis opere plenius dictum est & in hoc sæpe tractabitur, & adhuc spargetur omnibus locis. Loquentes enim de ornatu, subinde quæ sunt vitanda, similia virtutibus vitia, dicemus.

V. (3) ORNATUM est quod perspicuo ac probabili plus est. Ejus primi sunt gradus, in eo quod velis (4) exprimendo, concipiendoque: tertius, qui hæc nitidiora faciat, quod propriè dixeris cultum.

Pag. 113. Itaque ἐνάργειαν, cujus in præceptis narrationis feci mentionem, quia plus est evidentia, vel ut alii dicunt, repræsentatio quàm perspicuitas; & illud quidem patet, hæc se quodammodo ostendit; inter ornamenta ponamus. Magna virtus est, res de quibus loquimur, clarè, atque ut cerni videantur, enuntiare. Non enim satis efficit, neque ut debet plenè do-

(1) Non erit vitium, cum adjicitur ex industria.

(2) περιεργία tam est in rebus quàm in verbis. Fit autem cum nimiam diligentiam utimur. Inde enim vel addendo; vel detrahendo, aut nimium excolendo, aut sæpius mutando, orationem vitiamus, & reddimus inornatam. Turn.

(3) Oratio potest esse perspicua, &

probabilis, id est nihil habere plus minusve quàm decet, ut ex Cicerone paulo antè definitur pag. 220. necdum esse ornata. Id quod duabus hisce virtutibus adjicitur, efficit ornatum.

(4) Fortè hîc aliquid mendi subest: certè inversus ordo. Prius est enim rem concipere animo, quàm eam verbis exprimere.

minatur oratio, si ulque ad aures volet, atque ea sibi iudex de quibus cognoscit, narrari credit, non exprimi, & oculis mentis ostendi. Sed quoniam pluribus modis accipi solet, non equidem in omnes eam particulas secabo, quarum ambitiosè à quibusdam numerus augetur, sed maximè necessarias attingam.

Est igitur unum genus, quo tota rerum imago quodammodo verbis depingitur :

Constitit in digitos extemplò arrectus uterque,

5 *Æn.*
426.

& cætera, quæ nobis illam pugilum congregantium faciem ita ostendunt, ut non clarior futura fuerit spectantibus. Plurimum in hoc genere, sicut in cæteris, eminet Cicero. An quisquam tam procul à concipiendis imaginibus rerum abest, ut cum illa in Verrem legit, *Stetit soleatus prætor populi Romani cum pallio purpureo, tunicaque talari, muliercula nixus in littore :* non solum ipsum os intueri videatur, & locum, & habitum, sed quædam etiam ex iis quæ dicta non sunt, sibi ipse adstruat ? Ego certè mihi cernere videor & vultum, & oculos, & deformes utriusque blanditias, & eorum qui aderant tacitam averfationem, ac timidam verecundiam.

Interim ex pluribus efficitur illa quam conamur exprimere facies, ut est apud eundem (namque ad omnium ornandi virtutum exempla vel unus sufficit) in descriptione convivii luxuriosi : *Videbar mihi videre alios intrantes, alios autem exeuntes, partim ex vino vacillantes, partim besterna potatione oscitantes. Versabatur inter hos Gallius unguentis oblitus, redimitus coronis. Humus erat immunda, lutulenta vino, coronis languidulis, & spinis cooperta piscium.* Quid plus videret qui intrasset ?

Sic urbium captarum crescit miseratio. Sine dubio enim qui dicit expugnatam esse civitatem, complectitur omnia quæcunque talis fortuna recipit : sed in affectus minùs penetrat brevis hic velut nuntius. At si aperias hæc quæ verbo uno inclusa erant, apparebunt effusæ per domos ac templa flammæ, & ruentium tectorum fragor, & ex diversis clamoribus unus quidam sonus, aliorum fuga incerta : alii in extremo complexu fuorum cohærentes, & infantium foeminarumque ploratus, & malè usque in illum diem servati fato senes : tum illa profanorum sacrorumque direptio, efferentium prædas repetentiumque discursus, & acti ante suum quisque prædonem catenati, & conata retinere infantem suum mater, & ficiubi majus lucrum est, pugna inter victores. Licet enim hæc omnia (ut dixi) complectatur everfio, minus est tamen totum dicere, quàm omnia.

Consequemur autem ut manifesta sint, si fuerint verisimilia: & licebit etiam falso adfingere quicquid fieri solet. Contingit eadem claritas etiam ex accidentibus.

2. Æn. 29.

*Mibi frigidus horror
Membra quatit, gelidusque coit formidine sanguis.*

7. Æn.
518.

Et trepidæ matres pressere ad pectora natos.

Atque hujus summæ, judicio quidem meo, virtutis facillima est via. Naturam intueamur, hanc sequamur. Omnis eloquentia circa opera vitæ est: ad se refert quisque quæ audit. Et id facillimè accipiunt animi, quod cognoscunt.

Præclarè vero ad inferendam rebus lucem repertæ sunt similitudines, quarum aliæ sunt quæ probationis gratia inter argumenta ponuntur, aliæ ad exprimendam rerum imaginem compositæ, quod est hujus loci proprium.

2. Æn.
355.
4. Æn.
254.

*Inde lupi ceu
Raptores atrâ in nebulâ. Et,
Misit, avi similis, quæ circum littora, circum
Pisces scopulos humilis volat æquora juxta.*

Quo in genere id est præcipuè custodiendum, ne id quod similitudinis gratia ascrivimus, aut obscurum sit, aut ignotum. Debet enim quod illustrandæ alterius rei gratia assumitur, ipsum esse clarius eo quod illuminat. Quare sanè poetis quidem permittamus hujusmodi exempla:

4. Æn.
143.

*Qualis ubi hybernâ Lyciam, Xanthique fluenta
Deserit, aut Delon maternam invisit Apollo.*

pag. 152.

Non idem decebit oratorem, ut occultis aperta demonstret. Sed illud quoque, de quo in argumentis diximus, similitudinis genus ornat orationem, facitque sublimem, floridam, jucundam, mirabilem. Nam quo quæque longius petita est, hoc plus affert novitatis, atque inexpectata magis est. Illa vulgaria videri possunt, & utilia tamen ad conciliandam fidem: *Ut terram cultu, sic animum disciplinis meliorem uberiorémque fieri. Et, Ut medici ab alienata morbis membra præcidunt; ita turpes ac perniciosos, etiamsi nobis sanguine cohæreant, amputandos.* Jam sublimius illud pro Archia: *Saxa atque solitudines voci respondent, bestiae sæpe immanes cantu flectuntur atque consistunt, &c.* Quod quidem genus à quibusdam declamatoriâ maximè licentiâ corruptum est. Nam & falsis utuntur: nec illa iis quibus

n. 19.

* tandem similia videri volunt, applicant. Quorum utrumque in iis est, quæ me juvene ubique cantari solebant: *magnorum fluminum navigabiles fontes sunt.* Et, *Generosioris arboris statim planta cum fructu est.* * Non habet hîc usitatum sensum ista vox.

In omni autem parabola aut præcedit similitudo, & res sequitur; aut præcedit res, & similitudo sequitur. Sed interim libera & separata est: interim, quod longè optimum est, cùm re, cujus est imago, connectitur, collatione invicem respondente, quod facit redditio contraria, quæ ἀνταπόδοσις dicitur. Præcedit similitudo illa, cujus modo feci mentionem:

*Inde lupi ceu
Raptores atra in nebula.*

Sequitur in primo Georgicôn post longam de bellis civilibus n. 512. atque externis conquestionem:

*Ut cùm carceribus sese effudere quadrigæ,
Addunt se in spatia, & frustra retinacula tendens
Fertur equis aurigæ, neque audit currus habenas.*

Sed hæc sunt sine antapodofi.

Redditio autem illa rem utramque quam comparat, velut subjicit oculis, & pariter ostendit. Cujus præclara apud Virgilium multa reperio exempla: sed oratoriis potius utendum est. Dicit Cicero pro Murena: *Ut aiunt in Græcis artificibus eos n. 29. aulædos esse, qui citharædi fieri non potuerunt, sic nos videmus, qui oratores evadere non potuerunt, eos ad juris studium devenire.* Illud n. 36. pro eodem, jam penè poetico spiritu, sed tamen cum sua redditione, quod est ad ornatum accommodatiùs: *Nam ut tempestates sæpe certo aliquo cæli signo commoventur, sæpe improvise, nulla ex certa ratione, obscura aliqua ex causa concitantur: sic in hac comitiorum tempestate populari sæpe intelligas quo signo commota sit; sæpe ita obscura est, ut casu excitata esse videatur.* Sunt & illæ breves: *Vagique per sylvas ritu ferarum.* Et illud Ciceronis in Clodium: *Quo ex judicio velut incendio nudus effugit.* Quibus similia possunt cuicunque etiam ex quotidiano sermone succurrere.

Huic subjacet virtus non solùm apertè ponendi rem ante oculos, sed circuncisè atque velociter. Ac meritò laudatur brevitatis integritas, sed ea minùs præstat quoties nihil dicit nisi quod necesse est, βραχυλογία vocant, quæ reddetur inter schemata. Est verò pulcherrima, cùm plura paucis complectimur, quale illud Sallustii est: *Mitbridates corpore ingenti perinde armatus.* Hoc malè imitantes sequitur obscuritas.

Vicina prædictæ, sed amplior virtus est ἐμφασις, altiore præbens intellectum, quàm quem verba per se ipsa declarant.

Ejus duæ sunt species: altera, quæ plus significat quàm dicit; altera, quæ etiam id quod non dicit.

4. *Odyss.* Prior est & apud Homerum, cùm Menelaus Graios in equo
272, &c. sedisse dicit: nam verbo uno magnitudinem ejus ostendit. Et
2. *Æn.* apud Virgilium:
261.

Demissum lapsi per funem.

3. *Æn.* Nam sic quoque altitudo demonstrata est. Idem Cyclopa cùm
631. *jacuisse* dicit *per antrum immensum*, prodigiosum illud corpus spatio loci mensus est.

Sequens posita est in voce aut omnino suppressâ, aut etiam abscissâ. Supprimitur vox ut fecit pro Ligario Cicero: *Quodd si in tanta tua fortuna lenitas tanta non esset, quantam tu per te, per te, inquam, obtines. Intellego quid loquar.* Tacuit enim illud, quod nihilominus accipimus, non deesse homines qui ad crudelitatem eum impellerent. Abscinditur per ἀποσιώπῃσιν, quæ quoniam est figura, reddetur suo loco.

Est in vulgaribus quoque verbis emphasis: *Virum esse oportet. Et, homo est ille. Et, vivendum est.* Adeo similis est arti plerumque natura.

Non tamen satis eloquentiæ est, ea de quibus dicat, clarè atque evidenter ostendere: sed sunt multi ac varii excolendæ orationis modi. Nam & ipsa illa ἀφέλεια simplex & in-affectata habet quendam purum, qualis etiam in fœminis amatur, ornatum. Et sunt quædam velut è tenui diligentia circa proprietatem significationémque munditiæ. Alia copiâ locuples, alia floribus læta: virium non unum genus. Nam quicquid in suo genere satis effectum est, valet.

IV. SED vis oratoris omnis in augendo minuendóque consistit. Utrique parti totidem modi, ex quibus præcipuos attingemus: reliqui similes erunt. Sunt autem positi in rebus, & verbis. Sed quæ fit rerum inventio ac ratio, tractavimus: nunc quid elocutio attollat aut deprimat, dicendum.

C A P U T IV.

DE AMPLIFICATIONE.

Prima amplificandi ratio est in nomine—Præcipua quatuor amplificationis genera. I. Incrementum. II. Comparatio. III. Ratiocinatio. IV. Congeries.—Minuendi totidem modi sunt, quot augendi.

PRIMA est igitur amplificandi vel minuendi species in ipso rei nomine, ut cùm eum qui fit cæsus, occisum;

eum qui sit improbus, latronem : contráque eum qui pulsavit, attigisse ; qui vulneravit, læsisse dicimus. Utriusque pariter exemplum est pro M. Cælio : *Si vidua liberè, proterva petulanter, dives effusè, libidinosa meretricio more viveret, adulterum ego putarem, si quis banc paulo liberiùs salutasset ?* Nam & impudicam, meretricem vocavit ; & eum cui longior cum illa fuerat usus, liberiùs salutasse.

Hoc genus increfcit, ac fit manifestius, si ampliora verba cum ipsis nominibus, pro quibus ea positori sumus, conferantur ; ut Cicero in Verrem : *Non enim furem, sed raptorem : non 6. Verr. adulterum, sed expugnatorem pudicitiae : non sacrilegum, sed hostem 9. sacrorum, religionumque : non sicarium, sed crudelissimum carnificem civium sociorumque in vestrum iudicium adduximus.* Illo enim modo ut fit multum, hoc etiam plus ut fit efficitur.

Quatuor tamen maximè generibus video constare amplificationem, incremento, comparatione, ratiocinatione, congerie.

I. INCREMENTUM est potentissimum, cum magna videntur etiam quæ inferiora sunt. Id autem uno gradu fit, aut pluribus. Per id venit non modò ad summum, sed interim quodammodo supra summum. Omnibus his sufficit vel unum 7. Verr. Ciceronis exemplum : *Facinus est vincere civem Romanum, scelus 169. verberare, propè parricidium necare : quid dicam in crucem tollere ?* Nam & si tantum verberatus esset, uno gradu increverat, ponendo etiam id esse facinus, quod erat inferius. Et si tantum occisus esset, per plures gradus ascenderat. Cum verò dixerit, *propè parricidium necare*, supra quod nihil est ; adjecit, *quid dicam in crucem tollere ?* Ita cum id quod maximum est occupasset, necesse erat in eo quod ultra est, verba deficere.

Fit & aliter supra summum adjectio ; ut apud Virgilium de Lauso :

*Quo pulcrior alter
Non fuit, excepto Laurentis corpore Turni.*

7. Æn.
649.

Summum est enim, *Quo pulcrior alter non fuit.* Huic deinde aliquid supra positum est.

Tertius quoque est modus, ad quem non per gradus itur, ut quod non est plus quàm maximum, sed quo nihil majus est. *Matrem tuam occidisti. Quid dicam amplius ? matrem tuam occidisti.* Nam & hoc augendi genus est, tantum aliquid efficere, ut non possit augeri.

Crescit oratio minùs apertè, sed nescio an hoc ipso efficacius, cum citra distinctionem in contextu & cursu semper aliquid priore majus insequitur ; ut de vomitu in Antonium Cicero :

2. Philip. 63. *In cœtu verò populi Romani, negotium publicum gerens, Magister equitum.* Singula incrementum habent. Per se deforme, vel non in cœtu vomere : in cœtu etiam non populi : populi etiam non Romani : vel si nullum negotium ageret, vel si non publicum : vel si non magister equitum. Sed alius divideret hæc, & circa singulos gradus moraretur : hic in sublime etiam currit, & ad summum pervenit non nixu, sed impetu.

II. VERUM ut hæc amplificatio in superiora tendit, ita quæ fit per comparisonem, incrementum ex minoribus petit. Augendo enim quod est infra, necesse est extollat id quod
2. Philip. 63. *suprà positum est ; ut idem, atque in eodem loco : Si hoc tibi inter cœnam & in illis immanibus poculis tuis accidisset, quis non turpe duceret ? In cœtu vero populi Romani.* Et in Catilinam :
1. Catil. 17. *Servi mehercle mei si me isto pacto metuerent, ut te metuunt omnes cives tui, domum meam relinquendam putarem.*

Interim proposito velut simili exemplo, efficiendum est, ut sit majus id quod à nobis exaggerandum est ; ut idem pro Cluentio, cùm exposuisset Milesiam quandam à secundis hæredibus pro abortu pecuniam accepisse : *Quanto est, inquit, Oppianicus in eadem injuria majore supplicio dignus ? Si quidem illa cùm suo corpori vim attulisset, se ipsa cruciavit : hic autem idem illud effecit per alieni corporis vim atque cruciatum.*
n. 32.

Nec putet quisquam hoc, quanquam est simile illi ex argumentis loco, quo majora ex minoribus colliguntur, idem esse. Illic enim probatio petitur, hîc amplificatio : sicut in Oppianico non id agitur in illa comparisonem, ut ille malè fecerit, sed ut pejùs. Est tamen quanquam diversarum rerum quædam vicinia.

Repetam igitur hîc quoque idem quo sum illic usus exemplum, sed non in eundem usum. Nam hoc mihi ostendendum est, augendi gratia non tota modò totis, sed etiam partes partibus comparari ; sicut hoc loco : *An verò vir amplissimus P. Scipio pontifex maximus Tiberium Gracchum mediocriter labefactantem statum Reipublicæ privatus interfecit : Catilinam orbem terrarum cæde atque incendio vastare cupientem nos coss. perfecerimus ?* Hîc & Catilina Graccho, & status Reipublicæ orbi terrarum, & mediocris labefactatio cædi & incendiis & vastationi, & privatus Consulibus comparatur : quæ si quis dilatare velit, plenos singula locos habent.
1. Catil. n. 3.

III. QUAS dixi per ratiocinationem fieri amplificationes, videamus an satis proprio verbo significaverim. Nec sum in hoc sollicitus, dum res ipsa volentibus discere appareat. Hoc sum tamen secutus, quòd hæc amplificatio alibi posita est, alibi valet : ut aliud crescat, aliud augetur ; inde ad id quod extolli volumus, ratio deducitur. Objecturus Antonio Cicero

merum & vomitum: *Tu, inquit, istis faucibus, istis lateribus, 2 P. ista gladiatoria totius corporis firmitate.* Quid fauces & latera ^{63.} ad ebrietatem? Minimè sunt otiosa. Nam respicientes ad hæc, possumus æstimare quantum ille vini in Hippiae nuptiis exhausserit, quod ferre & coquere non posset illa gladiatoria corporis firmitate. Ergo si ex alio colligitur aliud, nec improprium, nec inusitatum nomen est ratiocinationis.

Sic ex insequentibus amplificatio ducitur. Siquidem tanta vis fuit vini erumpentis, ut non casum afferret aut voluntatem, sed necessitatem, ubi minimè deceret, vomendi: & cibus non recens, ut accidere interim solet, redderetur, sed qui usque in posterum diem redundaret.

Idem hoc præstant quæ antecesserunt. Nam cùm Æolus à Junone rogatus,

*Cavum conversa cuspide montem
Impulit in latus, ac venti velut agmine factò
Quà data porta ruunt:*

1. *Æn.*
85.

apparet quanta sit futura tempestas.

Quid? cùm res atrocissimas quâsque in summam ipsi extulimus invidiam, elevamus consultò, quo graviora videantur quæ secutura sunt: ut à Cicerone factum est cùm illa diceret: 7. *Verr. Levia sunt hæc in hoc reo crimina. Metum virgarum Navarchus nobilissimæ civitatis pretio redemit: humanum est. Alius, ne securi feriretur, pecuniam dedit: usitatum est.* Nonne usus est ratiocinatione, qua colligerent audientes, quantum illud esset quod inferebatur, cui comparata hæc, humana viderentur, atque usitata?

Sic quoque solet ex alio aliud augeri, ut cùm Annibalis bellicis laudibus ampliatur virtus Scipionis. Et fortitudinem Gallorum Germanorùmque miramur, quo sit major C. Cæsaris gloria.

Illud quoque est ex relatione ad aliquid, quod non ejus rei gratia dictum videtur, amplificationis genus. Non putant indignum Trojani principes, Graios Trojanosque propter Helenæ speciem tot mala tanto temporis spatio sustinere. Quænam igitur illa forma credenda est? Non enim hoc dicit Paris, qui eam rapuit: non aliquis juvenis, aut unus è vulgo: sed senes, & prudentissimi, & Priamo affidentes. Verùm & ipse rex decenni bello exhaustus, amissis tot liberis, imminente summo discrimine, cui faciem illam, ex qua tot lacrymarum origo fluxisset, invisam atque abominandam esse oportebat; & audit hæc, & eam filiam appellans juxta se locat, & excusat etiam, atque sibi esse malorum causam negat.,

Lib. 3. II.
146. &c.

Lib. 7. Il. 219. Quin ex instrumento quoque, heroum illorum magnitudo æstimanda nobis datur. Ad hoc pertinet clypeus Ajacis, & Lib. 16. hasta Pelias Achillis. Qua virtute egregiè est usus in Cyclope Il. 140. Virgilius. Nam quod illud corpus mente concipiam, cujus

3. Æn. 659.

Trunca manum pinus regit?

Quid cùm vix lorica duo multiplicem connixi humeris ferrent: quantus Demoleos, qui indutus eam

5. Æn. 265.

Cursu palantes Troas agebat?

2. Philip. 67. Quid M. Tullius de M. Antonii luxuria tantum fingere saltem potuisset, quantum ostendit dicendo, *Conchyliatis Cn. Pompeii peristromatis servorum in cellis stratos lectos videres?* Conchyliata peristromata, & Cn. Pompeii, & in cellis servorum, nihil potest dici ultrà: & necesse est tamen ultrà infinito plus in domino cogitare.

Est hoc simile illi quod ἐμφασίς dicitur: sed illa ex verbo, hoc ex re conjecturam facit: tantòque plus valet, quanto res ipsa verbis est firmior.

IV. POTES adscribi amplificationi congeries quoque verborum ac sententiarum idem significantium. Nam etiam si non per gradus ascendant, tamen velut acervo quodam allevantur. Pro Lig. n. 9. *Quid enim tuus ille, Tubero, districtus in acie Pharsalica gladius agebat? cujus latus ille mucro petebat? qui sensus erat armorum tuorum? quæ tua mens? oculi? manus? ardor animi? quid cupiebas? quid optabas?* Simile est hoc figuræ quam συναρτισµὸν vocant: sed illic plurium rerum est congeries, hîc unius multiplicatio. Hæc etiam crescere solet verbis omnibus altiùs atque altiùs insurgentibus: Aderat janitor carceris, carnifex Prætoris, mors terròrque sociorum & civium Romanorum, licitor Sextius.

7. Verr. 117.

Eadem ferè est ratio minuendi. Nam totidem sunt ascendentibus, quot descendantibus, gradus. Ideòque uno ero exemplo contentus ejus loci quo Cicero de oratione Rulli hæc dicit: 2. Agr. 13. *Pauci tamen, qui proximi adstiterant, nescio quid illum de lege Agraria voluisse dicere suspicabantur.* Quod si ad (1) intellectum referas, minutio est: si ad obscuritatem, incrementum.

Scio posse videri quibusdam speciem amplificationis hyperbolen quoque: nam & hæc in utramque partem valet. Sed

(1) Si Tullius probare voluit non si obscuritatem orationis exaggerare intellectum esse Rullum, minutio est: voluit, incrementum est.

quia (1) excedit hoc nomen, in tropos differenda est. Quos continuo subjungerem, nisi esset à cæteris separata ratio dicendi, quæ constat non propriis, sed translatis. Demus ergo breviter hoc desiderio jam penè publico: ne omittamus * * Nempe eum quem plerique præcipuum ac penè solum putant orationis ornatum. qui consistit in sententiis.

CAPUT V.

DE SENTENTIIS.

I. Quot sint genera sententiarum. Sententia, seu γνώμη.—Enthymema, & Epiphonema.—Νόημα—Clausula. II. Alii sententias solas sectantur.—Alii eas omnino damnant.—Neutri recte sentiunt.

I. SENTENTIAM veteres quod animo sensissent vocaverunt. Id cum est apud oratores frequentissimum, tum etiam in usu quotidiano quasdam reliquias habet. Nam & juraturi ex animi nostri sententia, & gratulantes ex sententia dicimus. Non raro tamen & sic locuti sunt, ut sensa sua dicerent: nam sensus, corporis videbantur. Sed consuetudo jam tenuit, ut mente concepta, sensus vocaremus: lumina autem, præcipueque in clausulis posita, sententias. Quæ minus crebra apud antiquos, nostris temporibus modo carent. Ideoque mihi & de generibus earum, & de usu arbitror pauca dicenda.

Antiquissimæ sunt, quæ propriè, quamvis omnibus idem sit nomen, sententiæ vocantur, quas Græci γνώμης appellant. Utrumque autem nomen ex eo acceperunt, quod similes sunt consiliis aut decretis. Est autem hæc vox universalis, quæ etiam citra complexum causæ possit esse laudabilis. Interim ad rem tantum relata: ut, *Nihil est tam popolare quàm bonitas. Pro Lig.* Interim ad personam: quale est Afri Domitii: *Princeps qui vult omnia scire, necesse habet multa ignoscere.*

Observant esse eam aliquando simplicem, ut eam quàm supra dixi; aliquando ratione subjecta: * *Nam in omni certamine, qui opulentior est, etiamsi accipit injuriam, tamen quia plus potest, facere videtur.* Nonnunquam duplicem: † *Obsequium amicos, veritas odium parit.* Illud notabile ex diversis: *Mors misera non est, aditus ad mortem miser est.* Ac rectæ quidem sunt tales: *Tam deest avaro quod habet, quàm quod non habet.*

Sed majorem vim accipiunt commutatione figuræ: ut,

(1) Hyperbole ultra verum & rei naturam excedit: & in hoc differt ab amplificatione.

* Salust. in Jugurth. in orat.
† Micip. ad Jug.
† Terent. Andr. A&.
1. Sc. 1.
v. 42.
P. Syrus.

12. *Æn.*
646.

Usque adeòne mori miserum est?

Acrius enim hoc, quàm per se, *Mors misera non est.* Et translatione à communi ad proprium. Nam cùm sit rectum, *Nocere facile est, prodesse difficile;* vehementiùs apud Ovidium Medea dicit:

Servare potui, perdere an possim rogás?

Pro Lig.
38.

Vertit ad personam Cicero: *Nibil habet, Cæsar, nec fortuna tua majus, quàm ut possit: nec natura melius, quàm ut velis servare quàm plurimos.* Ita quæ erant rerum propria, fecit hominis.

In hoc genere custodiendum est, & id quidem ubique, ne crebræ sint, ne palam falsæ (quales frequentur ab iis dicuntur qui hæc καδολικά vocant: & quicquid pro causa videtur, quasi indubitatum pronuntiant) & ne passim & à quocunque dicantur. Magis enim decent eos in quibus est auctoritas, ut rei pondus etiam persona confirmet. Quis enim ferat puerum, aut adolescentulum, aut etiam ignobilem, si judicet in dicendo, & quodammodo præcipiat?

Pro Lig.
10.

Enthymema quoque est omne quod mente concipimus; propriè tamen dicitur quæ est sententia ex contrariis, propterea quòd eminere videtur inter cætera: ut (1) Homerus poeta, Urbs Roma. Non semper autem ad probationem adhibetur, sed aliquando ad ornatum: *Quorum igitur impunitas, Cæsar, tuæ clementiæ laus est, eorum te ipsorum ad crudelitatem acuet oratio:* Non (2) quia sit ratio dissimilis, sed qui jam per alia, ut id injustum appareret, effectum erat. Et addita in clausula est epiphonematis modo non tam probatio, quàm extrema quasi insultatio. Est enim epiphonema, rei narratæ vel probatæ summa acclamatio:

1. *Æn.* 37.

Tantæ molis erdt Romanam condere gentem.

Pro Mil.
n. 9.

Facere enim probus adolescens periculosè, quam perpeti turpiter maluit.

Est & quod appellatur à novis νόημα, qua voce omnis intellectus accipi potest. Sed hoc nomine donarunt ea quæ

(1) Sententia ex contrariis propriè dicitur *Enthymema*, propterea quòd eminere videtur inter cætera Enthymematum genera: ut per Poëtam, Homerus; per Urbem, Roma intelligitur: quia inter Poëtas Homerus, inter Urbes Roma eminet. Hic locus desumptus est ex Topicis Tullii, n. 55.

(2) Hæc sententia, quæ est ex contrariis, non adhibetur ad probationem, nec est nova ratio, & dissimilis earum quas antea attulerat Cicero; sed ad ornatum subjicitur, postquam Cicero aliis argumentis probavit hanc Tiberonis accusationem esse injustam.

non dicunt, verum intelligi volunt; ut in eum quem sæpius à ludo redemerat soror, agentem cum ea talionis, quod ei pollicem dormienti recidisset: (1) *Eras dignus ut haberes integram manum.* Sic enim auditur: *Ut depugnares.*

Vocatur aliquid & clausula, quæ si est quod conclusionem dicimus, & rectè, & quibusdam in partibus necessaria est: *Quare prius de facto vestro fateamini necesse est, quàm Ligarii cul-* Pro Lig. *pam ullam reprehendatis.* Sed nunc illud volunt, ut omnis lo- n. 2
cus, omnis sensus in fine sermonis feriat aurem. Turpe autem ac propè nefas ducunt, respirare ullo loco, qui acclamationem non petierit. Inde minuti corruptique sensiculi, & extra rem petiti. Neque enim possunt tam multæ bonæ sententiæ esse, quàm necesse est multæ sint clausulæ..

Facit quasdam sententias sola geminatio; qualis est Senecæ in eo scripto quod Nero ad Senatum misit occisa matre, cum se periclitatum videri vellet: *Salvum me esse adhuc nec credo, nec gaudeo.* Melior, cum ex contrariis valet: * *Habeo quem* * Ad Att. 1. 8. ep. 7.
fugiam, quem sequar non habeo. de Pom. peio & Cæsare.

Ad hoc plerique minimis etiam inventiunculis gaudent, quæ excussæ risum habent, inventæ facie ingenii blandiuntur. De eo qui naufragus, & antè agrorum sterilitate vexatus, in scholis fingitur se suspendisse: *Quem nec terra recipit, nec mare, pendeat.* Huic simile in illo, cui pater sua membra laceranti venenum dedit: *Qui hæc edit, debet hoc bibere.* Et in luxuriosum, qui (2) ἀποκατρίγων simulasse dicitur: *Necte laqueum, habes quod faucibus tuis irascaris. Sume venenum, decet luxuriosum bibendo mori.* Finis non erit, si singulas corruptorum prosequar formas. Illud potiùs, quod est magis necessarium.

II. DUÆ sunt diversæ opiniones: aliorum sententias solas penè spectantium; aliorum, omnino damnantium: quorum mihi neutrum admodum placet.

Densitas earum obstat invicem, ut in fatis omnibus fructibusque arborum nihil ad justam magnitudinem adolescere potest, quod loco, in quem crescat, caret. Nec pictura in qua nihil circumlitum est, eminet. Ideoque artifices etiam cum

(1) Nonnulli erant in lanistarum familia tanquam servi, ut vel inviti cogerentur pugnare. Hic igitur sæpius redemptus fuerat à sorore. Cum tamen pugnandi miro teneretur studio, iterum locabat operam suam lanistæ. Soror igitur pollicem illi abscidit, ne posset ampliùs digladiari. Turn. Sic T. Pomp. Atticus gloriabatur (ut refert Corn. Nepos) *se cum matre, quam*

extulit annorum XC. cum esset LXVII, nunquam in gratiam rediisse: quo significabat nunquam sibi cum ea dissidium fuisse,

(2) ἀποκατρίγων est ex proposito mortis electio per inedia & famem. Turn. ἀποκατρίγειν, obdurescere. Item, consumi; laqueo, aut inedia, aut veneno sibi mortem consciscere.

plura in unam tabulam opera contulerunt, spatiis distinguunt, ne umbræ in corpora cadant.

Facit res eadem concisam quoque orationem. Subsistit enim omnis sententia : ideoque post eam utique aliud est initium. Unde soluta ferè oratio, & è singulis non membris, sed frustis collata, structurâ caret ; cùm illa rotunda & undique circuncisa insistere invicem nequeant.

Præter hoc etiam color ipse dicendi quamlibet clarus, multis tamen ac variis velut maculis conspergitur. Porro ut affert lumen clavus (1) purpuræ loco infertus, ita certè neminem deceat intertexta pluribus notis vestis. Quare licet hæc enitere, & aliquatenus extare videantur, tamen lumina illa non flammæ, sed scintillis inter fumum emicantibus similia dixeris ; quæ ne apparent quidem tibi tota lucet oratio, ut in sole sidera ipsa definunt cerni : & quæ crebris parvisque conatibus se attollunt, inæqualia tantùm, & velut confragosa, nec admirationem consequuntur eminentium, & planorum gratiam perdunt.

Hoc quoque accidit, quòd solas captanti sententias, multas necesse est dicere leves, frigidas, ineptas. Non enim potest esse delectus, ubi numero laboratur. Itaque videas & divisionem pro sententia poni, & argumentum, si tantùm in clausulæ calce pronuntietur. *Occidisti uxorem ipse adulter : non ferrem te etiamsi repudiasses.* Divisio est. *Vis scire venenum esse amatorium ? viveret homo, nisi illud bibisset.* Argumentum est. Nec multas plerique sententias dicunt, sed omnia tanquam sententias.

Hinc quibusdam contrarium studium, qui fugiunt ac reformidant omnem hanc in dicendo voluptatem, nihil probantes nisi planum, & humile, & sine conatu. Ita dum timent ne aliquando cadant, semper jacent. Quod enim tantum in sententia bona crimen est ? non causæ prodest ? non judicem movet ? non dicentem commendat ?

At est quoddam genus, quo veteres non utebantur. Ad quam usque nos vocatis vetustatem ? Nam si ad illam extremam, multa Demosthenes, quæ ante eum nemo. Quomodo potest Ciceronem probare, qui nihil putet ex Catone Gracchisque mutandum ? Sed ante hos simplicior adhuc ratio loquendi fuit.

Ego verò hæc lumina orationis, velut oculos quosdam esse eloquentiæ credo. Sed neque oculos esse toto corpore velim, ne cætera membra suum officium perdant. Et si necesse sit,

(1) *Clavi* dicebantur in tunicis *Se-* tis clavorum instar, qui suo loco in-
natorum purpurei quidam nodi, capi- ferti, tunicam exornabant.

veterem illum horrorem dicendi malim, quàm istam novam licentiam. Sed patet media quædam via: sicut in cultu victu- que accessit aliquis citra reprehensionem nitor, quem sicut possumus adjiciamus virtutibus. Prius tamen sit vitiis carere: ne dum volumus meliores esse veteribus, simus tantum dissimiles.

Reddam nunc, quam proximam esse dixeram, partem de tropis, quos motus clarissimi nostrorum auctores vocant. Horum tradere præcepta & Grammatici solent. Sed à me, cum de illorum officio loquerer, dilata pars hæc est, quia de ornatu^{pag. 21.} orationis gravior videbatur locus, & majori operi servandus.

CAPUT VI.

DE TROPIS.

Tropi duplicis sunt generis. I. Alii significationis gratia assumuntur. Metaphora. Synecdoche. Metonymia. Antonomasia. Onomatopoiia. Catachresis. II. Alii decoris gratia. Epitheton. Allegoria. Ænigma. Ironia. Periphrasis. Hyperbaton. Hyperbole.

TROPUS * est verbi vel sermonis à propria significatione in aliam cum virtute mutatio. Circa quem inexpli-^{De Trop- nis, vide Cicer. lib. 3. de Orat. n. 155—170.} cabilis & Grammaticis inter ipsos, & philosophis pugna est, quæ sint genera, quæ species, qui numerus, quis cui subjiciatur. Nos omittis quæ nihil ad instituendum oratorem pertinent, cavillationibus, necessarios maximè atque in usum receptos exequemur: hoc modò in his annotasse contenti, quosdam gratia significationis, quosdam decoris assumi: & esse alios in verbis propriis, alios in translatis: vertique formas non verborum modò, sed & sensuum, & compositionis. Quare mihi videntur errasse, qui non alios crediderunt tropos, quàm in quibus verbum pro verbo poneretur. Neque illud ignoro, in iisdem ferè qui significandi gratia adhibentur, esse & ornatum: sed non idem accidet contrà; eruntque quidam tantum ad speciem accommodati.

I. INCIPIAMUS igitur ab eo qui cum frequentissimus est, tum longè pulcherrimus, translationem dico, quæ Metaphora Græcè vocatur. Quæ quidem cum ita est ab ipsa nobis concessa natura, ut indocti quoque ac non sentientes ea frequenter utantur; tum ita jucunda atque nitida, ut in oratione quamlibet clara, proprio tamen lumine eluceat. Neque enim vulgaris esse, nec humilis, nec insuavis, rectè modò adscita sit, potest. Copiam quoque sermonis auget permutando, aut

mutuando quod non habet : quòdque difficillimum est, præstat ne ulli rei nomen deesse videatur.

Transfertur ergo nomen aut verbum ex eo loco in quo proprium est, in eum in quo aut proprium deest, aut translatum proprio melius est. Id facimus aut quia necesse est, aut quia significantius, aut (ut dixi) quia decentius. Ubi nihil horum præstabit, quod transferetur, improprium erit. Necessitate rustici dicunt *Gemmam* in vitibus : quid enim dicerent aliud : & *Sitire segetes*, & *Fructus laborare*. Necessitate nos, *Durum hominem* aut *asperum*. Non enim proprium erat quod daremus his affectibus nomen. Jam *Incensum ira* : & *Inflammatum cupiditate* : & *Lapsum errore*, significandi gratia. Nihil enim horum suis verbis, quàm his accersitis, magis proprium erat. Illa ad ornatum, *Lumen orationis* : & *Generis claritatem* : & *Concionum procellas* : & *Eloquentiæ flumina* : ut Cicero pro Milone, *Clodium fontem gloriæ ejus* vocat : & alio loco, *Segetem ac materiam*.

In totum autem metaphora brevior est quàm similitudo : eoque distat, quòd illa comparatur rei quam volumus exprimere, hæc pro ipsa re dicitur. Comparatio est, cùm dico fecisse quid hominem ut leonem : Translatio, cùm dico de homine, leo est.

Hujus vis omnis quadruplex maximè videtur. Cùm in rebus animalibus aliud pro alio ponitur ; ut de agitatore :

Gubernator magna contorsit equum vi.

Lib. 37. & ut Livius Scipionem à Catone *adlatrari* solitum refert. Ina-
n. 54. nima pro aliis generis ejusdem sumuntur : ut,

6. *Æn.* *Classique immittit habenas.*
n. 1.

Aut pro rebus animalibus inanima :

Ferro an fato virtus Argivum occidit.

Aut contrà :

* *Sedet inscius alto*
Accipiens sonitum saxi de vertice pastor.

† *Alii legunt* : quæ *Præcipuèque ex his oritur mira sublimitas, quæ † audacia proxima, periculo translationis attollitur, cùm rebus sen-*
audaci, &
proximè

* Lib. 2. *Æn.* v. 307. legitur, *stupet. sex*, quæ pars est summa capitis, sumitur pro montis cacumine.
Non video ubi hîc res animata sumatur pro inanimâ : nisi fortè, quia ver-

su carentibus actum quendam & animos damus; qualis periculum est:

Pontem indignatus Araxes.

translatio-
ne tollun-
tur.

8. *Æn.*

Et illa Ciceronis: *Quid enim tuus ille, Tubero, districtus in acie Pharsalica gladius agebat? cujus latus ille mucro petebat? qui sensus erat armorum tuorum?* Duplicatur interim hæc virtus apud Virgilium:

728.
Pro Lig.

n. 9.

Ferrumque armare veneno.

9. *Æn.*

773.

Nam & veneno armare, & ferrum armare, translatio est..

Ut modicus autem atque opportunus ejus usus illustrat orationem: ita frequens & obscurat, & tædio complet; continuus verò in allegoriam & ænigmata exit. Sunt quædam etiam humiles translationes: ut id de quo modò dixi: *Saxea est veruca.* Et fordidæ. Non enim si Cicero rectè *sentinam Republicæ* dixit, foeditatem hominum significans: idcirco probem illud quoque veteris oratoris: *Persecuisti Reipublicæ vomicas.* Optimèque Cicero demonstrat cavendum, ne sit deformis translatio: qualis est (nam ipsis ejus utar exemplis) *Castratam morte Africani Rempublicam.* Et, *Stercus curiæ Glauciam.* Ne nimio major, aut, quod sæpius accidit, minor: ne dissimilis. Quorum exempla nimium frequenter deprehendet, qui scierit hæc vitia esse. Sed & copia quoque modum egressa vitiosa est, præcipuè in eadem specie. Sunt & duræ, id est à longinqua similitudine ductæ: ut,

Hor. l. 4.

Od. 13.

Hor. l. 2.

Sat. 5.

*Capitis nives. Et,
Juppiter hybernas cana nive conspuat Alpes.*

In illo verò plurimum erroris, quòd ea quæ poetis (qui & omnia ad voluptatem referunt, & plurima vertere etiam ipsa metri necessitate coguntur) permessa sunt, convenire quidam etiam prosæ putant. At ego in agendo nec *Pastorem populi* auctore Homero dixerim: nec *Volucres pennis remigare*, licet Virgilius in apibus ac Dædalo speciosissimè sit usus. Metaphora enim aut vacantem occupare locum debet, aut si in alienum venit, plus valere eo quod expellit.

v. 41.

2. *Il. 85.*
Æc.

Quod aliquanto penè jam magis de Synecdoche dicam. Nam translatio permovendis animis plerumque & signandis rebus, ac sub oculos subjiciendis reperta est. Hæc variare sermonem potest, ut ex uno plures intelligamus; parte totum; specie genus; præcedentibus sequentia; vel contrà: omnia liberiora poetis, quàm oratoribus. Nam prosa, ut mucronem pro gladio, & tectum pro domo recipiet: ita non puppim pro

navi, nec abietem pro tabellis. Et rursus ut pro gladio ferrum, ita non pro equo quadrupedem.

Maximè autem in orando valebit numerorum illa libertas. Nam & Livius sæpe sic dicit: *Romanus prælio victor*; cùm Romanos vicisse significat. Et contrà Cicero ad Brutum: *Populo*, inquit, *imposuimus*, & *oratores visi sumus*; cùm de se tantum loqueretur. Quod genus non orationes modò ornat, sed etiam quotidiani sermonis usus recipit.

Nec procul ab hoc genere discedit *μετωνομία*, quæ est nominis pro nomine positio. Cujus vis est, pro eo quod dicitur, causam propter quam dicitur, ponere. Hæc inventa ab inventore, & subjecta ab obtinentibus significat: ut,

1. *Æn.*
181. *Hor.*
Art. Poet.
63. *Cererem corruptam undis. Et,*
Receptus
Terra Neptunus classes Aquilonibus arcet.

Quod fit retrò duriùs.

Refert autem in quantum dictus tropus oratorem sequatur. Nam ut Vulcanum pro igne vulgò audivimus: & *Vario Marte pugnatum*, eruditus est sermo: & Venerem quàm coitum dixisse magis decet: ita Liberum & Cererem pro vino & pane licentius, quàm ut fori severitas ferat: sicut ex eo quod continet, id quod continetur, usus recipit: ut bene moratas Urbes, & Poculum epotum, & Seculum felix. At id quod contrà est, rarò audeat quis, nisi poeta:

2. *Æn.*
311. *Jam proximus ardet*
Ucalegon.

Nisi fortè hoc potiùs est à possessore, quod possidetur: ut, Hominem devorari, cujus patrimonium consumitur.

Illud quoque & poetis & oratoribus frequens, quo eum qui efficit, ex eo quod efficitur, ostendimus. Nam & carminum auctores,

Hor. l. 1.
Od. 4.
6. *Æn.*
275. *Pallida mors æquo pulsat pede pauperum tabernas,*
Regumque turres. Et,
Pallentesque habitant morbi, tristisque senectus.

Et orator Præcipitem iram, Hilarem adolescentiam, Segne otium dicet.

Αντωνομασία quæ aliquid pro nomine ponit, poetis utroque modo frequentissima, & per Epitheton, quia detracto eo cui apponitur, valet pro nomine; Tydides, Pelides: & ex his quæ in quoque sunt præcipua:

1. *Æn.*
69, &c. *Divum pater atque hominum rex.*

Et ex factis, quibus persona signatur :

*Thalamo quæ fixa reliquit
Impius.*

4. *Æn.*
495.

Oratoribus etiam si rarus ejus rei, nonnullus tamen usus est. Nam ut Tydiden & Peliden non dixerint, ita dixerunt Impium pro parricida : Everforem quoque Carthaginis & Numantiae pro Scipione ; & Romanæ eloquentiæ principem, pro Cicerone posuisse non dubitent. Cicero ipse certè usus est hac *Pro Mur.* libertate : *Non multa peccas, inquit ille fortissimo viro senior 60. magister : & si peccas, te regere possum.* Neutrum enim nomen positum est, & utrumque intelligitur.

Ὀνοματοποιία quidem, id est fictio nominis, Græcis inter maximas habita virtutes, nobis vix permittitur. Et sunt plurima ita posita ab iis qui sermonem primi fecerunt, aptantes affectibus vocem. Nam *Mugitus* & *Sibilus* & *Murmur* inde venerunt. Deinde tanquam consummata sint omnia, nihil generare audemus ipsi, cum multa quotidie ab antiquis ficta moriantur. Vix illa quæ *παράγόμενα* vocant, quæ ex vocibus in usum receptis quocunque modo declinantur, nobis permitimus : qualia sunt *Sullaturit*, & *Proscripturit*. Atque *Lau-Supra.* *reati* postes, pro illo, Lauro coronati, ex eadem fictione sunt. *pag. 219.* Sed hoc feliciter evaluit : at contrà, *Vio* pro *Eo*, infelicius..

Eo magis necessaria *κατάχρησις*, quam rectè dicimus abusio- *Vide pag.* nem, quæ non habentibus nomen suum accommodat quod in ^{27.} proximo est. Sic,

*Equum divina Palladis arte
Ædificant.*

2 *Æn.* 15.

& apud Tragicos, *Et jam leo pariet* ; at pater est. Mille sunt hæc. Et *Acetabula*, quicquid habet : & *Pyxides*, cujuscunque materiæ sunt : & *Parricida*, matris quoque aut fratris interfector. Discernendūque est hoc totum à translatione genus : quòd abusio est, ubi nomen defuit ; translatio, ubi aliud fuit..

II. CÆTERA jam non significandi gratia, sed ad ornamdam modò, non augendam orationem assumuntur.

Ornat enim *ἐπίθετον*, quod rectè dicimus Appositum : à nonnullis Sequens dicitur. Eo poetæ & frequentius & liberiùs utuntur. Namque illis satis est, convenire verbo cui apponitur : itaque & *Dentes albi*, & *Humida vina* in his non reprehenduntur. Apud oratorem, nisi aliquid efficitur, redundat. ^{7. *Æn.*} ^{667.} Tum autem efficitur, si sine illo quod dicitur minus est ; quæ- ^{3. *Georg.*} ^{364.} lia sunt : *O scelus abominandum ! O deformem libidinem ! Ex-* ornatur autem res tota maximè translationibus, *Cupiditas ef-*

1. *Cat* 25. *frænata.* Et, *Insanæ substructiones.* Et solet fieri aliis adjunctis Epitheton tropis, ut apud Virgilium, *Turpis egestas,* & 85. *Tristis senectus.*

6. *Æn.* 276. Verumtamen talis est ratio hujusce virtutis, ut sine appositis nuda sit & velut incompta oratio. Ne oneretur tamen multis. 3. *Georg.* 67. Nam fit longa & impedita, ut in quæstionibus eam judices similem agmini totidem lixas habenti, quot milites quoque: in quo & numerus est duplex, nec duplum virium. Quamquam non singula modò, sed etiam plura verba apponi solent: ut,

3. *Æn.* 475. *Conjugio Anchisa Veneris dignate superbo,
Cura Deum, bis Pergameis erepte ruinis.*

Sed hoc quoque modo duo verba uni apposita, ne verum quidem decuerint,

Sunt autem quibus non videatur hic omnino tropus, quia nihil vertat. Necessè est enim semper, ut id quod est appositum, si à proprio divideris, per se significet, & faciat Antonomasiam. Nam si dicas, Ille qui Numantiam & Carthaginem evertit, Antonomasia est: si adjeceris Scipio, Appositum. Non potest ergo non esse junctum.

Ἀλληγορία, quam Inversionem interpretamur, aliud verbis, aliud sensu ostendit, ac etiam interim contrarium. Prius, ut:

Hor. l. 1. *O navis, referent in mare te novi*
Od. 14. *Fluctus. O quid agis? fortiter occupa Portum.*

Totusque ille Horatii locus, quo navim, pro Republica: fluctuum tempestates, pro bellis civilibus: portum pro pace atque concordia dicit. Tale Lucretius:

Lib. 4. *Avia Pieridum peragro loca.*
ver. 1.

& Virgilius:

2. Georg. *Sed nos immensum spatiis confecimus æquor,*
541. *Et jam tempus equum spumantia solvere colla.*

Sine translatione verò in Bucolicis:

9. Eclog. *Certè equidem audieram, quàm se subducere colles*
v. 7. *Incipiunt, mollique jugum demittere clivo*
Usque ad aquam, & veteris jam fracta cacumina fagi,
Omnia carminibus vestrum servasse Menalcam.

Hoc enim loco præter nomen cætera propriis decisa sunt verbis. Verum non pastor Menalcas, sed Virgilius est intelligendus.

Habet usum talis allegoriæ frequenter oratio, sed rarò totius: plerumque apertis permista est. Tota apud Ciceronem talis est: *Hoc miror enim, querorque quenquam hominem ita pessundare alterum verbis velle, ut etiam navem perforet, in qua ipse naviget.* Illud commistum frequentissimum: *Equidem Pro Mil. cæteras tempestates & procellas in illis duntaxat fluctibus concionum semper Miloni putavi esse subeundas.* Nisi adjecisset *Duntaxat fluctibus concionum*, esset allegoria: nunc eam miscuit. Quo in genere & species ex arcessitis verbis venit, & intellectus ex propriis.

Illud verò longè speciosissimum genus orationis, in quo trium permista est gratia, similitudinis, allegoriæ, & translationis: *Quod fretum, quem Euripum, tot motus, tantas, tam vari- Pro Mur: as habere creditis agitationes, commutationes, * fluctus, quantas 35. perturbaciones, & quantos æstus habet ratio comitiorum? Dies in- Apud Tullium le- termisus unus, aut nox interposita sæpe † & perturbat omnia, Et gitur, agi- totam opinionem parva nonnunquam commutat aura rumoris.* tationes fluctuum.

Nam id quoque in primis est custodiendum, ut quo ex genere cœperis translationis, hoc definas. Multi enim cùm initium à tempestate sumpserunt, incendio aut ruina finiunt: & quæ est inconsequentia rerum fœdissima. † Vacat conjunctio, & nec legitur apud Tullium.

Cæterùm allegoria parvis quoque ingeniis, & quotidiano sermoni frequentissimè servit. Nam illa in agendis causis jam detrita, *Pedem conferre, &, Jugulum petere, &, Sanguinem mittere*, inde sunt: nec offendunt tamen. Est enim grata in eloquendo novitas & commutatio, & magis inopinata delectant. Ideòque jam in his amissimus modum, & gratiam rei nimia captatione consumpsimus.

Est in (1) exemplis allegoria, si non ratione prædicta ponantur. Nam ut *Dionysium Corinthi esse*, quo Græci omnes utuntur: ita plurima similia dici possunt.

Hæc allegoria quæ est obscurior, ænigma dicitur: vitium meo quidem judicio, si quidem dicere dilucidè virtus: quo tamen & poetæ utuntur.

*Dic quibus in terris, & eris mihi magnus Apollo,
Tres pateat cœli spatium non amplius ulnas.*

3. Eclog.
104.

Et oratores nonnunquam: ut (2) Cœlius Quadrantariam Clytemnestram.

(1) Sensus est: Exempla plerumque in allegoriam incidere, si ita restricta ponantur, ut ratio historiæ non exprimatur. Ut Lacedæmonii Philippo responderunt bellum minitanti; *Dionysium esse Corinthi*: quo significabant fortunæ vicissitudinem & mutationem. Dionysius enim Siculorum tyrannus, regno expulsus, Corinthi Musicam & literas docuit. Turn. (2) Alii legunt, Cæcilius. Per Clytemnestram quadrantariam allegoricè.

In eo vero genere quo contraria ostenduntur, ironia est: Illusionem vocant: quæ aut pronuntiatione intelligitur, aut persona, aut rei natura. Nam si qua earum verbis dissentit, apparet diversam esse orationi voluntatem...

Pluribus autem verbis cum id quod uno aut paucioribus certè dici potest, explicatur, περίφρασιν vocant, circuitum loquendi, qui nonnunquam necessitatem habet, quoties dictu deformia operit; ut Sallustius, *Ad requisita naturæ*. Interim ornatum petit solum, qui est apud poetas frequentissimus, ut:

2. *Æn.*
268.

*Tempus erat, quo prima quies mortalibus agris
Incipit, & dono divûm gratissima serpit.*

Et apud oratores non rarus, semper tamen adstrictior. Quicquid enim significari brevius potest, & cum ornatu latius ostenditur, περίφρασις est: cui nomen Latinè datum est non fanè orationis aptum virtuti, circumlocutio. Verum hæc ut cum decorem habet, περίφρασις, ita cum in vitium incidit, περισσολογία dicitur. Obstat enim quicquid non adjuvat.

*Nonnulli legunt, *compositio-
nis*: quod huic loco magis convenit.

Τπερβατόν quoque, id est verbi transgressionem, quam frequenter ratio * comparisonis & decor poscit, non immeritò inter virtutes habemus. Fit enim frequentissimè aspera, & dura, & dissoluta, & hians oratio, si ad necessitatem ordinis sui verba redigantur, & ut quodque oritur, ita proximis, etiam si vinciri non potest, alligetur. Differenda igitur quædam, & præsumenda, atque ut in structuris lapidum impolitorum, loco quo convenit quicque ponendum. Non enim recidere ea, nec polire possumus, quæ coagmentata se magis jungant, sed utendum his qualia sunt, eligendæque sedes. Nec aliud potest sermonem facere numerosum, quàm opportuna ordinis mutatio..

*Pro
Cluent.
n. 1.*

Verùm id cum duobus verbis fit, ἀναστροφὴ dicitur, reversio quædam, qualia sunt vulgò, *Mecum, Secum*: apud oratores & historicos, *Quibus de rebus*. At cum decoris gratia distrahitur longius verbum, propriè hyperbati tenet nomen: ut, *Animadverti, judices, omnem accusatoris orationem in duas divisam esse partes*. Nam *In duas partes divisam esse*, rectum erat, sed durum & incomptum.. Poetæ quidem etiam verborum divisionem faciunt, & transgressionem:

3. *Georg.*
381.

Hyperboreo septem subiecta trioni.

quod oratio nequaquam recipiet..

intelligitur mulier adultera. Nam quædam autem Agamemnonis uxorem abdrans pretium olim erat libidinis, adultero Ægyptio vitiata esse nemo quod meretrici dabatur. Clytemnestra nescit. *Turn.*

Hyperbolen audacioris ornatus summo loco posui. Est hæc ementiens superjectio. Virtus ejus ex diverso par augendi atque minuendi. Fit pluribus modis. Aut enim plus facto dicimus: *Vomens frustis esculentis gremium suum & totum tribunal implevit.* 2. Philip, 63.

*Geminique minantur
In cælum scopuli.*

1. Æn,
166,

Aut res per similitudinem attollimus:

*Credas innare revulsas
Cycladas.*

8. Æn,
691.

Aut per comparisonem: ut,

Fulminis ocyor alis,

5. Æn,
319.

Aut signis quasi quibusdam:

*Illa vel intactæ segetis per summa volaret
Gramina, nec teneras cursu læsisset aristas.*

7. Æn,
808,

Vel translatione, ut ipsum illud volaret.

Crescit interim hyperbole, alia insuper addita; ut Cicero in Antonium dicit: *Quæ Charybdis tam vorax? Charybdim dico? quæ si fuit, fuit animal unum. Oceanus medius fidius vix videtur tot res, tam dissipatas, tam distantibus in locis positas, tam citò absorbere potuisse.* 2. Philip, 67.

Exquisitam verò figuram hujus rei deprehendisse apud principem Lyricorum Pindarum videor in libro quem inscripsit ὕμνος. Is namque Herculis impetum adversus Meropas, qui in insula Co dicuntur habitasse, non igni, nec ventis, nec mari, sed fulmini dicit similem fuisse: ut illa minora, hoc par esset. Quod imitatus Cicero, illa composuit in Verrem: *Versabatur in Sicilia longo intervallo non Dionysius ille, nec Phalaris (tulit enim illa quondam insula multos & crudeles tyrannos) sed novum quoddam monstrum ex vetere illa immanitate, quæ in iisdem versata locis dicitur. Non enim Charybdim tam infestam, neque Scyllam navibus, quam istum in eodem freto fuisse arbitror. Nec pauciora sunt genera minuendi,* 7. Verr, 144.

Vix ossibus hærent.

2, Eclog.
102.

Et quod Cicero * in quodam joculari libello:

*Fundum Varro vocat, quem possim mittere funda:
Ni tamen exciderit, quâ cava funda patet.*

* Varro
fundum ap-
pellatum
esse cen-
suit à fun-
da. Itaque
Cicero
jocatur.

Sed hujus quoque rei fervetur mensura quædam. Quamvis enim est omnis hyperbole ultra fidem, non tamen esse debet ultra modum: nec alia magis via in *κακοζηλίαν* itur. Piget referre plurima hinc orta vitia, cum præsertim minimè sint ignota & obscura. Monere satis est, mentiri hyperbolen, nec ita, ut mendacio fallere velit. Quo magis intuendum est, quousque deceat extollere, quod nobis non creditur. Pervenit hæc res frequentissimè ad risum: qui si captatus est, urbanitatis; sin aliter, stultitiæ nomen assequitur.

Est autem in usu vulgo quoque, & inter ineruditos, & apud rusticos, videlicet quòd naturâ est omnibus augendi res vel minuendi cupiditas insita, nec quisquam vero contentus est. Sed ignoscitur, quia non affirmamus. Tum est hyperbole virtus, cum res ipsa de qua loquendum est, naturalem modum excessit. Conceditur enim ampliùs dicere, quia dici quantum est, non potest: meliùsque ultrà quàm citrà stat oratio. Sed de hac satis, quia eundem locum plenius, in eo libro quo causas corruptæ eloquentiæ reddebamus, tractavimus.

MARCI FABII
 Q U I N T I L I A N I
 D E

INSTITUTIONE ORATORIA

L I B E R IX.

C A P U T I.

D E F I G U R I S.

I. Quo differant figuræ à Tropis. II. Quid sit figura. Figuras esse vel sententiarum, vel verborum. III. Figuras sententiarum valere & ad probandum, & ad movendos affectus.

I. **C**UM sit proximo libro de tropis dictum, sequitur pertinens ad figuras, quæ schemata Græcè vocantur, locus, ipsa rei natura conjunctus superiori. Nam plerique has tropos esse existimaverunt: quia sive ex hoc duxerint nomen, quòd sint formati quodammodo; sive ex eo quod vertant orationem, unde & motus dicuntur: fatendum erit esse utrumque eorum etiam in figuris. Usus quoque est idem. Nam & vim rebus adjiciunt, & gratiam præstant. Nec desunt qui tropis figuræ nomen imponant. Quo magis signanda est utriusque rei differentia. Est igitur Tropus, sermo à naturali & principali significatione translatus ad aliam, ornandæ orationis gratia: vel (ut plerique Grammatici finiunt) dictio ab eo loco, in quo propria est, translata in eum, in quo propria non est. Figura (sicut nomine ipso patet) est conformatio quædam orationis remota à communi & primùm se offerente ratione. Quare in tropis ponuntur verba alia pro aliis. Horum nihil in figuras cadit. Nam & propriis verbis, & ordine collocatis fieri figura potest..

II. **E**ST autem non mediocris inter auctores dissensio, & quæ vis nominis ejus, & quot genera, & quàm multæ sint species. Quare primùm intuendum est, quid accipere debeamus figuram. Nam duobus modis dicitur: Uno qualiscunque forma sententiæ; sicut in corporibus, quibus quoquo modo sint composita, utique habitus est aliquis. Altero, quod propriè schema dicitur, in sensu vel sermone aliqua à vulgari

& simplici specie cum ratione mutatio : sicut nos sedemus, incumbimus, respicimus. Itaque cum in eisdem casus, aut tempora, aut numeros, aut etiam pedes, continuo quis aut certe nimium frequenter incurrit, præcipere solemus variandas figuras esse vitandæ similitudinis gratia. In quo ita loquimur, tanquam omnis sermo habeat figuram. Itemque eadem figurâ dicimus curritare, qua lectitare, id est eadem ratione declinari. Quare illo intellectu priore & communi nihil non figuratum est.

Sed si habitus quidam, & quasi gestus sic appellandi sunt, id demum hoc loco accipi schema oportebit, quod sit in simplici ac in promptu posito dicendi modo poëtice vel oratorie mutatum. Sic enim verum erit aliam esse orationem ἀσχηματιστον, id est carentem figuris, quod vitium non inter minima est : aliam ἐσχηματισμένην, id est figuratam. Ergo figura sit arte aliqua novata forma dicendi.

*Defiguris
sententiarum
&
verborum,
vide Cicer.
l. 3. de
Orat. n.
201-208.

Duæ * sunt ejus partes : διανοίας, id est sententiarum : & λέξεως, id est verborum. Quare sicut omnem orationem, ita figuras quoque versari necesse est in sensu, & in verbis.

III. UT verò naturâ prius est concipere animo res, quàm enuntiare, ita de iis figuris ante loquendum est, quæ ad mentem pertinent : quarum quidem utilitas tum magna, tum multiplex, in nullo non orationis opere vel clarissimè elucet. Nam etsi minimè videtur pertinere ad probationem, qua figura quicque dicatur, facit tamen credibilia quæ dicimus, & in animos judicum quæ non observatur irrepit. Namque ut in armorum certamine & adversos ictus, & rectas ac simplices manus tum videre, tum etiam cavere ac propulsare facile est : averse tectæque minùs sunt observabiles ; & aliud ostendisse quàm petas, artis est : sic oratio quæ astu caret, pondere, mole, & impulsu præliatur ; simulanti, variantique conatus, in latera atque in terga incurrere datur, & arma (1) advocare, & velut nutu fallere. Jam verò affectus nihil magis ducit. Nam si frons, oculi, manus multum ad motum animorum valent, quanto plus orationis ipsius vultus ad id, quod intendimus efficere, compositus ? Plurimum tamen ad commendationem facit, siue in conciliandis agentis moribus, siue ad promerendum actioni favorem, siue ad levandum varietate fastidium, siue ad quædam vel decentiùs indicanda vel tutiùs. *.

(1) Meliùs legitur *avocare*, id est tem corporis, quam tu simulato ictu avertere arma adversarii in eam par- petis, ut aliam nudatam aggrediare.

CAPUT II.

DE FIGURIS SENTENTIARUM.

I. Quæ figuræ valeant ad probandum. Interrogatio. Prolepsis. Dubitatio. Communicatio. Sustentatio. Permissio. II. Quæ figuræ augendis affectibus accommodata sint. Exclamatio. Παρρησία Profopœia. Apostrophe. Hypotyposis. Ironia. Aposiopesis. Ethopoiia. Dissimulatio artificii. Emphasis. III. Explicat quid sit schema: (unde controversiæ figuratæ) quod adhibetur tribus de causis. 1. Si dicere palam parum tutum est. 2. Si non decet. 3. Venustatis gratia.

I. **I**NCIPIAMUS ab iis quibus acrior & vehementior fit probatio, quod primo loco posuimus. Simplex est sic rogare:

Sed vos qui tandem? quibus aut venistis ab oris?

1. *Æn.*

373.

Figuratum autem, quoties non sciscitandi gratia assumitur, sed instandi. *Quid enim tuus ille, Tubero, districtus in acie Pharsa-* Pro. Lig.
lica gladius agebat? &, Quousque tandem abutere, Catilina, pa- n. 9.
tientia nostra? &, Patere tua consilia non sentis? & totus denique 1. *Catil.*
hic locus. Quanto enim magis ardet, quàm si diceretur: *Diu* n. 1.
abuteris patientia nostra; &, Patent tua consilia. Interrogamus etiam. . aut invidiæ gratia, ut Medea apud Senecam:

Quas peti terras jubes?

v. 453.

Aut miserationis, ut Sinon apud Virgilium:

*Heu quæ me tellus, inquit, quæ me æquora possunt
Accipere?*

2. *Æn.*

69.

Totum hoc plenum est varietatis. Nam & indignationi convenit:

Et quisquam numen Junonis adoret?

1. *Æn.*

52.

Et admirationi:

*Quid non mortalia pectora cogis
Auri sacra fames?*

3. *Æn.*

56.

Est interim acrius imperandi genus:

Non arma expedient, totâque ex urbe sequentur?

4. *Æn.*

592.

Est aliqua etiam in respondendo figura, cùm aliud interroganti, ad aliud, quia sit utilius, occurritur. Tum augendi criminis gratia; ut testis in reum rogatus, an ab reo fustibus va-

pulasset : *Et innocens*, inquit. Tum declinandi, quod est frequentissimum : Quæro an occideris hominem, respondetur : *Latronem*. An fundum occupaveris, respondetur : *Meum*.

Cæterum etiam interrogandi seipsum, & respondendi sibi, solent esse non ingratae vices ; ut Cicero pro Ligario : *Apud quem igitur hæc dico ? nempe apud eum qui cum hoc sciret, tamen me antè quàm vidit, Reipublicæ reddidit*. Aliter pro Cælio ficta interrogatio est. *Dicet aliquis : Hæc igitur est tua disciplina ? sic tu instituis adolescentes ?* & totus locus. Deinde : *Ego si quis, judices, hoc robore animi, atque hac indole virtutis ac continentiae fuit, &c.* Cui diversum est, cum alium rogaveris, non expectare responsum, & statim subijcere. *Domus tibi deerat ? at habebas. Pecunia superabat ? at egebas.* Quod schema quidam per subjectionem vocant.

* Vide ex.

empla

bujus figuræ Verr.

7. n. 2.

pro Arch.

n. 15.

In exordiis

orat. pro

Rosc.

Amer. &

Divin. in

Verr.

|| Pro Clu-

ent. n. 4.

Mire verò in causis valet * Præsumptio, quæ πρόληψις dicitur, cum id quod objici potest, occupamus. Id neque in aliis partibus parum est, & præcipuè proœmio convenit.

Afferit aliquam fidem veritatis & Dubitatio, cum simulamus quærere nos unde incipiendum, ubi desinendum ; quid potissimum dicendum, an omnino dicendum sit : cujusmodi exemplis plena sunt omnia : sed unum interim sufficit : || *Equidem quod ad me attinet, quò me vertam nescio. Negem fuisse infamiam judicii corrupti, &c.*

A quo schemate non procul abest illa quæ dicitur Communicatio, cum aut ipsos adversarios consulimus, ut Domitius Afer pro Cloantilla : *At illa nescit trepida quid liceat fæminæ, quid conjugem deceat : fortè vos in illa sollicitudine obvios casus miseræ mulieri obtulit. Tu frater, vos paterni amici, quod consilium datis ?* Aut cum iudicibus quasi deliberamus, quod est frequentissimum : *Quid suadetis ?* &, *Vos interrogo : Quid tandem fieri oportuit ?* ut Cato : *Cedo, si vos in eo loco essetis, quid aliud fecissetis ?* Et alibi : *Communem rem agi putatote, ac vos huic rei præpositos esse.*

Sed nonnunquam communicantes aliquid inexpectatum subjungimus, quod & per se schema est ; ut in Verrem Cicero : *Quid deinde ? quid censetis ? furtum fortasse, aut prædam aliquam ?* Deinde cum diu suspendisset iudicum animos, subjecit quod multo esset improbius. Hoc Celsus sustentationem vocat. Est autem duplex : nam contra frequenter cum † expectationem gravissimorum fecimus, ad aliquid quod sit leve, aut nullo modo criminofum, descendimus. Sed quia non tantum per communicationem fieri solet, παράδοξον alii nominaverunt, id est inopinatum.

* Vide l.

4. Rhet.

n. 45. pro.

Flacco n.

96.

Est penè idem fons illius quam * Permissionem vocant, qui Communicationis, cum aliqua ipsi iudicibus relinquimus æstimanda, aliqua nonnunquam adversariis quoque.

II. QUÆ verò sunt augendis affectibus accommodatæ figuræ, constant maximè simulatione. Namque & irasci nos, & gaudere, & timere, & admirari, & dolere, & indignari, & optare, quæque sunt similia his, fingimus. Inde sunt illa: *Liberatus sum, Respiravi. Et, Bene habet: &, Quæ amentia est hæc? &, O tempora! ô mores! &, Miserum me! consumptis enim lacrymis, infixus tamen pectori hæret dolor.* Quod Exclamationem quidam vocant, ponuntque inter figuras orationis. Hæc quoties vera sunt, non sunt in ea forma, de qua nunc loquimur: affimulata, & arte composita, proculdubio schemata sunt existimanda.

Quod idem dictum sit de oratione libera, quam Cornificius licentiam vocat, Græci *παρρησίαν*. Quid enim minùs figuratum, quàm vera libertas? Sed frequenter sub hac facie latet adulatio. Nam Cicero cùm dicit pro Ligario: *Suscepto bello Cæsar, gesto jam etiam ex parte magna, nulla vi coactus, consilio ac voluntate mea ad ea arma profectus sum, quæ erant contra te sumpta;* non solum ad utilitatem Ligarii respicit, sed magis laudare victoris clementiam non potest. In illa verò sententia: *Quid autem aliud egimus, Tubero, nisi ut quod hic potest nos possemus?* admirabiliter utriusque partis facit bonam causam: sed hoc eum demeretur, cujus mala fuerat.

Illa adhuc audaciora, & majorum (ut Cicero existimat) laterum, Fictiones personarum, quæ *προσωποποιῖαι* dicuntur. Mirè namque tum variant orationem, tum excitant. His etiam adversariorum cogitationes velut secum loquentium protrahimus: quæ tamen ita demum à fide non abhorrent, si ea locutos finxerimus, quæ cogitasse eos non sit absurdum. Et nostros cum aliis sermones & aliorum inter se credibiliter inducimus: & || suadendo, objurgando, querendo, laudando, miserando, personas idoneas damus. Quin deducere deos in hoc genere dicendi, & § inferos excitare concessum est. ¶ Urbes etiam, Populique vocem accipiunt.

Sed in his quæ natura non permittit, hoc modo mollior fit figura: ** *Etenim si mecum patria, quæ mihi vita mea multo est charior, si cuncta Italia, si omnis Respublica sic loquatur: M. Tulli, quid agis?* Illud audacius genus: *Quæ tecum, Catilina, sic agit, & quodammodo tacita loquitur: Nullum jam aliquot annis facinus extitit, nisi per te.* Commodè etiam aut †† nobis aliquas ante oculos esse rerum personarumve imagines fingimus, aut eadem adversariis aut iudicibus non accidere miramur; qualia sunt: *Videtur mihi. Et, Nónne videtur tibi?* Sed magna quædam vis eloquentiæ desideratur. Falso enim & incredibilia natura necesse est aut magis moveant, quia supra vera sunt; aut pro vanis accipiantur, quia vera non sunt.

Sed formas quoque fingimus sæpe, ut Famam Virgilius: ut

Voluptatem, ac Virtutem (quemadmodum à (1) Xenophonte traditur) Prodicus : ut Mortem ac Vitam, quas contendentes in Satyra tradit Ennius. .

Aversus quoque à iudice sermo, qui dicitur ἀποστροφή, mirè movet ; five adversarios invadimus : *Quid enim tuus ille, Tubero, in acie Pbarsalica gladius agebat ?* Sive ad invocationem aliquam convertimur : *Vos enim jam ego Albani tumuli atque luci.* Sive ad invidiosam implorationem : *O leges Porciæ, legesque Sempronie !* .

Illà verò (ut ait Cicero) sub oculos subiectio, tum fieri solet, cùm res non gesta indicatur, sed ut sit gesta ostenditur : nec universa, sed per partes : quem locum proximo libro subjecimus evidentiae, & Celsus hoc nomen isti figuræ dedit. Ab aliis ὑποτύπωσις dicitur, proposita quædam forma rerum ita expressa verbis, ut cerni potius videatur, quàm audiri : *Ipse inflammatus scelere ac furore, in forum venit : ardebant oculi : toto ex ore crudelitas emicabat.* Nec solum quæ facta sint aut fiant, sed etiam quæ futura sint, aut futura fuerint, imaginamur.

Mire tractat hæc Cicero pro Milone, quæ facturus fuerit Clodius si præturam invasisset. .

Εἰρωνείαν inveni qui dissimulationem vocarent : quo nomine quia parum totius hujus figuræ videntur vires ostendi, nimirum sicut in plerisque, Græca erimus appellatione contenti. Igitur εἰρωνεία quæ est schema, ab illa quæ est tropus, genere ipso nihil admodum distat : in utroque enim contrarium ei quod dicitur, intelligendum est : species verò prudentiùs intuenti, diversas esse facile est deprehendere.

Primum, quòd tropus apertior est : & quanquam aliud dicit ac sentit, non tamen aliud simulat. Nam & omnia circà ferè recta sunt ; ut illud in Catilinam : *A quo repudiatus, ad sodalem tuum virum optimum M. Marcellum demigraſti.* In duobus demum verbis est ironia : ergo etiam brevior est tropus. At in figura, totius voluntatis fictio est, apparens magis quàm confessa ; ut illic verba sint verbis diversa, hîc sensus sermoni, ut * joci : & tota interim causæ confirmatio, tum etiam vita universa ironiam habere videtur, qualis est vita Socratis. Nam ideo dictus εἰρων, id est agens imperitum, & admirator aliorum tanquam sapientium : ut quemadmodum ἀλληγορίαν facit continua μεταφορά, sic hoc schema faciat troporum ille contextus. .

Εἰρωνεία est, & cùm similes imperantibus vel permittentibus sumus :

4. *Æn.*
381.

I, sequere Italiam ventis.

(1) Xenophon ὑπομνημ. β. refert Prodicum finxisse voluptatem & virtutem cum Hercule collocatas in similitudine : quarum altera ad fortitudinem invitaret, altera ad inertiam. *Τὴν,*

Et cùm ea quæ nolumus videri in adversariis esse, concedimus eis. Id acriùs fit cùm eadem in nobis sunt, & in adversario non sunt :

*Meque timoris
Argue tu Drance, quando tot cædis acervos
Teucrorum tua dextra dedit.*

11. *Æn.*
383.

Quod idem contrà valet, cùm aut ea quæ à nobis absunt, aut etiam quæ in adversarios recidunt, quasi fatemur :

Me duce Dardanius Spartam expugnavit adulter.

10. *Æn.*
92.

Nec in personis tantùm, sed & in rebus versatur hæc contraria dicendi, quàm quæ intelligi velis, ratio : ut totum pro Q. Ligario procœmium ; & illæ elevationes : *Videlicet. O dii boni !*

Scilicet is superis labor est. .

4. *Æn.*
379.

Ἀποσιώπῃσις, quam idem Cicero Reticentiam appellat, & ipsa ostendit affectus : Vel iræ, ut :

Quos ego . . sed motos præstat componere fluctus.

1. *Æn.*
139.

Vel sollicitudinis, & quasi religionis: *An hujus ille legis, quam Clodius à se inventam gloriatur, mentionem facere ausus esset vivo Milone, ne dicam consule ? De nostrum enim omnium. . non audeo totum dicere.* Cui simile est in procœmio pro Ctesiphonte Demosthenis.

Imitatio morum alienorum, quæ ἡθοποιία, vel, ut alii malunt, μίμησις dicitur, jam inter leviores affectus numerari potest. Est enim posita ferè in eludendo : sed versatur & in factis, & in dictis. In factis quod est ὑποτυπῶσις vicinum. Id dictis, quale est apud Terentium :

*At ego nesciebam quorsum tu ires : Parvula
Hinc est abrepta, eduxit mater pro sua,
Soror dicta est, cupio abducere ut reddam suis. .*

Eunuch.
Æt. 1.
sc. 2.
v. 75.

Sunt & illa jucunda, & ad commendationem cùm varietate, tum etiam ipsa natura plurimum profunt, quæ simplicem quandam, & non præparatam ostendendo orationem, minùs nos suspectos judici faciunt. Hinc est quasi pœnitentia dicti ; ut pro Cœlio : *Sed quid ego ita gravem personam induxi ?* Et quibus utimur vulgò : *imprudens incidi.* Vel cùm quærere nos quid dicamus, fingimus : *Quid reliquum est ?* &, *Numquid omisi ?* Et cùm ibidem in Verrem ait Cicero : *Unum etiam mihi reliquum hujusmodi crimen est ; &, Aliud ex alio succurrit mihi.*

Unde etiam venusti transitus fiunt: non quia transitus ipse sit schema; ut Cicero narrato Pisonis exemplo, qui annulum sibi cudi ab aurifice in tribunali suo iusserat, velut hoc in me-
 6 Verr. 57. moriam adductus, adjecit: *Hic modò me commonuit Pisonis annulus; quod totum effluxerat. Quàm multis istum putatis hominibus honestis de digitis annulos aureos abstulisse?* Et cùm aliqua velut
 6 Verr. n. 5. ignoramus: *Sed earum rerum artificem, quem? quemnam? rectè admones; Polycletum esse dicebant.* Quod quidem non in hoc tantùm valet. Quibusdam enim dum aliud agere videmur, aliud efficimus: sicut hîc Cicero consequitur, nè cùm morbum in signis atque tabulis objiciat Verri, ipse quoque earum rerum studiosus esse credatur. Et (1) Demosthenes juranda per interfectos in Marathone & Salamine, id agit, ut minore invidia cladis apud Cheroneam acceptæ laboret.

Est emphasis etiam inter figuras, cùm ex aliquo dicto latens aliquid eruitur; ut apud Virgilium:

4. Æn.
550

*Non licuit thalami expertem sine crimine vitam
Degere more feræ?*

Quaquam enim de matrimonio queritur Dido, tamen huc erupit ejus affectus, ut sine thalamis vitam non hominum putet, sed ferarum. Aliud apud Ovidium genus, apud quem & Myrrha nutrici amorem patris sic confitetur:

10 Me-
tam. 422.

O, dixit, felicem conjuge matrem!

III. HUIC (2) vel confinis, vel eadem est, qua nunc utimur plurimum. Jam enim ad id genus, quod & frequentissimum est, & expectari maximè credo, veniendum est: in quo per quandam suspicionem, quod non dicimus accipi volumus: non utique contrarium, ut in εἰρωνεία sed aliud latens, & auditori quasi inveniendum: quod jam ferè solum schema à nostris vocatur, & unde controversiæ figuratæ dicuntur. Ejus triplex usus est. Unus, si dicere palam parum tutum est. Alter, si non decet. Tertius, qui venustatis modò gratia adhibetur, & ipsa novitate ac varietate magis quàm si relatio sit recta, delectat.

(1) Pro Ctesiph. Ad Cheroneam urbem Bœotiae Philippus Macedonum Rex superavit Athenienses. Ex eo prælio Demosthenes abjecto Clypeo profugit. Miltiades autem in Marathone campo Atticæ regionis superavit exercitum Darii Persarum Regis. The-

mistocles in Salaminio freto profligavit exercitum Xerxes. Turn.

(2) Totus hic locus translatus est ex tractatione Dionysii Halicarnassei, qua agit de schematismis, id est de figuratis controversiis. Turn.

1. Ex his quod est primum, frequens in scholis est. Vera negotia nunquam adhuc habuerunt hanc silentii necessitatem, sed aliam huic similem: verum multo ad agendum difficilior, cum personæ potentes obstant, sine quarum reprehensione teneri causa non possit. Ideoque hoc parcius & circumspectius faciendum: quia nihil interest quomodo offendas. Et (1) aperta figura perdit hoc ipsum, quod figura est. Ideoque à quibusdam tota res repudiatur, siue intelligatur, siue non. Sed licet modum adhibere. Imprimis, ne sint manifestæ. Non erunt autem, si ex verbis dubiis, & quasi duplicibus petentur; qualis est in suspecta nuru: *Duxi uxorem, quæ patri placuit.* Res ipsæ perducant iudicem ad suspicionem, & amoliamur cætera, ut hoc solum supersit; in quo multum etiam affectus juvant, & interrupta silentio dictio, & cunctationes. Sic enim fiet, ut iudex quærat illud nescio quid, quod ipse fortasse non crederet si audiret: & ei quod à se inventum existimat, credat.

Sed ne si optimæ quidem sint, esse debent frequentes. Nam densitate ipsa figuræ aperiuntur, nec offensæ minus habent, sed auctoritatis. Nec pudor videtur quod non palam objicias, sed diffidentia. In summa, sic maximè iudex credit figuris, si nos putat nolle dicere. Equidem quandoque & in personas incidi tales, & in rem quoque (quod est magis rarum) quæ obtineri nisi hac arte non posset. Ream tuebar, quæ subjecisse dicebatur marito testamentum, & dicebantur chirographum marito expirante hæredes dedisse, & verum erat. Nam quia per leges institui uxor non poterat hæres, id fuerat actum, ut ad eam bona per hoc tacitum fidei-commissum pervenirent. Et caput quidem veri * facile erat, si hoc diceremus palam, * Facile sed peribat hæreditas. Ita ergo fuit nobis agendum, ut iudices illud intelligerent factum, delatores non possent apprehendere ut dictum: & contigit utrumque. Quod non inseruissim veritus opinionem jactantiæ, nisi probare voluissim, in foro quoque esse his figuris locum.

Quædam etiam quæ probare non possis, figura potius spargenda sunt. Hæret enim nonnunquam telum istud occultum, & hoc ipso quod non apparet, eximi non potest. At si idem dicas palam, & defenditur, & probandum est.

2. Cum autem obstat nobis personæ reverentia (quod secundum posuimus genus) tanto cautius dicendum est, quanto validius bonos inhibet pudor quàm metus. Hic verò tegere nos iudex quod sciamus, & verba vi quadam veritatis erumpentia credat coercere. Nam quanto minus aut

(1) Si continuando figura apertior enim definit esse ars, statim atque apparet, figuræ nomen amitteret. Ars

ipsi in quos dicimus, aut iudices, aut assistentes oderint hanc maledicendi lasciviam, si nolle nos credant? Aut quid interest quomodo dicatur, cum & res & animus intelligitur?

Lib. 7.
Herod.

Confinia sunt his celebrata apud Græcos schemata, per quæ res asperas molliùs significant. Nam Themistocles suasisse existimatur Atheniensibus, *ut urbem apud deos deponerent*: quia durum erat dicere, ut relinquerent. Et qui victorias aureas in usum belli conflare volebat, ita declinavit, *victoriis utendum esse*. Totum autem allegoriæ simile est, aliud dicere, aliud intelligi velle.

Quæsitum etiam est, quomodo contra figuras responderi oporteat. Et quidam semper ex diverso aperiendas putaverunt, sicut latentia vitia rescinduntur. Idque sanè frequentissimè faciendum est, aliter enim dilui objecta non possunt, utique cum quæstio in eo consistit, quod figuræ petunt. At cum maledicta sunt tantum, non intelligere interim, bonæ conscientiæ est. Atque etiam cum fuerint crebriores figuræ, quam ut dissimulari possint, postulandum est, ut illud nescio quid, quod adversarii obliquis sententiis significare voluerint, si fiducia sit, objiciant palam, aut certè non exigant, ut quod ipsi non audent dicere, id iudices non modò intelligant, sed etiam credant.

Pro Cæl.
32.

3. TERTIUM est genus, in quo sola meliùs dicendi petitur occasio. Ideoque id Cicero non putat esse positum in contentione. Tale est illud, quod idem utitur in (1) Clodium: *Quibus iste, qui omnia sacrificia nosset, facile à se deos placari posse arbitrabatur*. . Levissimum autem longè genus ex verbo, etiamsi est apud Ciceronem in Clodium: *Præsertim quam omnes amicam omnium potius quam cujusquam inimicam putaverunt*. .

(1) Hæc ait propterea quod Clodius ingressus erat in opertum bonæ Deæ, quod non licebat viris. Unde

facetè Cicero fingit peritum esse sacrificiorum. Turn.

CAPUT III.

DE FIGURIS VERBORUM.

I. Duplex earum genus. Grammaticum unum. Laus ejusmodi figurarum. Aliquot exempla afferuntur. II. Rhetoricum alterum; quod fit, 1. Per adjectionem. Geminatio. Anaphora. Epistrophe. Symploce. Repetitio, quæ est multiplex. Epanalepsis. Epanodos. Polypoton. Anadiplosis. Synonymia. Expolitio. Polysyndeton. Gradatio. 2. Per detractionem. Synecdoche, seu Elleipsis. Asyndeton. Συνεξευγμένον, seu Adjunctio. 3. Aut per similitudinem: Paronomasia. Antanaclassis. Aut per paria: πᾶρισον· ὁμοιοτέλευτον· ὁμοιόπτωτον· ἰσόκωλον. Aut per contraria: Antitheton. III. Quo pacto figuris sit utendum.

I. VERBORUM verò figuræ, & mutatæ sunt semper, & utcunque valuit consuetudo, mutantur. Itaque si antiquum sermonem nostro comparemus, penè jam quicquid loquimur, figura est: ut *huic rei invidere*, non, ut omnes veteres, & Cicero præcipuè, *banc rem*: & *Incumbere illi*, non *in illum*: & *Plenum vino*, non *vini*: & *Huic non hunc adulari*, jam dicitur, & mille alia. Utinàmque non pejora vincant. Verùm schemata λέξεως duorum sunt generum: alterum loquendi rationem vocant; alterum, quod ad collocationem maximè exquisitum est. Quorum tametsi utrumque convenit orationi, tamen possis illud grammaticum, hoc rhetoricum magis dicere.

Prius fit iisdem generibus, quibus vitia. Effet enim omne schema vitium, si non peteretur, sed accideret. Verùm auctoritate, vetustate, consuetudine plerumque defenditur, sæpe etiam ratione quadam. Ideoque cùm sit à simplici rectoque loquendi genere deflexa, virtus est, si habet probabile aliquid quod sequatur. Una tamen in re maximè utilis, ut quotidiani & semper eodem modo formati sermonis fastidium levet, & nos à vulgari dicendi genere defendat. Quo si quis parcet, & cùm res poscet utetur, velut asperso quodam condimento, jocundior erit: at qui nimium affectaverit, ipsam illam gratiam varietatis amittet. Quanquam sunt quædam figuræ ita receptæ, ut penè jam hoc ipsum nomen effugerint: quæ etiam si fuerint crebriores, aures consuetas minùs ferient. Nam & secretæ, & extra vulgarem usum positæ, ideoque magis nobiles, ut novitate aurem excitant, ita copia fatiant: nec se obvias fuisse dicenti, sed conquisitas, & ex omnibus latebris extractas, congestasque declarant.

1 Georg.
183.
8. Eclog.
28.
Pro Mil.
33.

Fiunt ergo & circa genus figuræ in nominibus. Nam & *Oculis capti talpæ*, & *Timidi damæ* dicuntur à Virgilio : sed subest ratio, quia sexus uterque altero significatur. Tam enim mares esse talpas damasque quàm fœminas certum est. Et in verbis ; ut *Fabricatus est gladium* : & *inimicos punitus es*. Quod mirum minùs est, quòd in natura verborum est, & quæ facimus, patiendi modo sæpe dicere ut *Arbitror*, *Suspikor* ; & contrà faciendi, quæ patimur, ut *Vapulo* : ideòque frequens permutatio est, & pleraque utroque modo efferuntur : *Luxuriatur*, *luxuriat* : *Fluctuatur*, *fluctuat* ; *Assentior*, *assentio* : *Revertor*, *revertor*. Est figura & in numero : vel cùm singulari pluralis subjungitur, *Gladio pugnacissima gens, Romani*. Gens enim ex multis. Vel è diverso :

(1) *Quot non risere parentes,
Nec deus hunc mensa, dea nec dignata cubili est.*

† *Legendum videtur, hos.*

Pers. Sat.
1. v. 10.

Ex illis enim qui non risere, † hunc non dignatus deus, nec dea dignata. Et mutatione partium, ut in satyra :

*Et nostrum istud vivere triste
Aspexi :*

cùm infinito verbo sit usus pro appellatione. Nostram enim vitam vult intelligi. Utimur & verbo pro participio, ut :

5. *Æn.*
248.

Magnum dat ferre talentum,

tanquam ferendum. Et participio pro verbo : *Volo datum* . . .

Hæc schemata & his similia, quæ erunt per mutationem, adjectionem, detractionem, ordinem, & convertunt in se auditorem, nec languere patiuntur subinde aliqua notabili figura excitatum, & habent quandam ex illa vitii similitudine gratiam, ut in cibis interim acor ipse jucundus est. Quod continget, si neque supra modum multæ fuerint, nec ejusdem generis, aut junctæ, aut frequentes : quia satietatem ut varietas earum, ita raritas effugit.

II. ILLUD est acrius genus quod non tantùm in ratione positum est loquendi, sed ipsis sensibus tum gratiam, tum etiam vires accommodat.

|| *Geminatio.*

1. E QUIBUS primum fit quod fit per adjectionem. Plura sunt genera. Nam & || verba geminantur, vel amplificandi gratia ;

(1) Mire torquentur in his versibus Grammatici. Nam permulti putant cui legendum esse in dativo singulari : Fabius verò accipit in nominativo plurali ; & statim subjicit *bunc*, pro *hos. Turn.* Vide Ruzum in hunc locum Virgilii. Eclog. 4. v. 62.

ut : *Occidi, occidi, non Sp. Melium.* alterum est enim quod in- *Pro Mil.*
dicat, alterum quod affirmat. Vel miserandi, ut : *n. 72.*

Ab Corydon, Corydon.

*1. Eclog.
69.*

Quæ eadem figura nonnunquam per ironiam ad elevandum convertitur. Similis geminationis post aliquam interjectionem repetitio est, sed paulo etiam vehementior : *Bona, miserum me* *2. Philip. 64.*
(*consumptis enim lacrymis tamen infixus animo hæret dolor*) *bona,*
inquam, Cn. Pompeii acerbissimæ voci subiecta præconis. Vivis, & *1. Cat. 4.*
vivis non ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam.

Et * ab iisdem verbis plura acriter & instanter incipiunt : * *Ana-*
Nihilne te nocturnum præsidium palatii, nihil urbis vigiliæ, nihil *phora.*
timor populi : nihil consensus bonorum omnium, nihil hic munitissi- *1. Cat. 1.*
mus habendi senatus locus, nihil horum ora vultusque moverunt ? † *Epistrophe.*

Et † iisdem desinunt : *Quis eos postulavit ? Appius. Quis* *Pro Mil.*
produxit ? Appius.

Quancquam hoc exemplum ad aliud quoque || schema per- *59.*
tinet, cujus initia inter se & fines iidem sunt ; *Quis & Quis,* || *Sym-*
Appius & Appius. Quale est : *Qui sunt qui fœdera sæpe rupe-* *plocce.*
runt ? Carthaginenses. Qui sunt qui in Italia crudele bellum ges- *4. Rhet. 20.*
serunt ? Carthaginenses. Qui sunt qui Italiam deformaverunt ?
Carthaginenses. Qui sunt qui sibi ignosci postulant ? Cartha-
ginenses.

† Etiam in contraposis vel comparativis solet respondere † *Repeti-*
primorum verborum alterna repetitio : *Vigilas tu de nocte, ut* *tio, quæ*
tuis consultoribus respondeas : ille, ut eò quod intendit, maturè cum *est multi-*
exercitu perveniat. Te gallorum, illum buccinarum cantus exsusci- *plex.*
tat. Tu actionem instituis, ille aciem instruit. Tu caves ne con- *Pro Mar. 22.*
sultores tui, ille ne urbes aut castra capiantur. Sed hac gratia
non fuit contentus orator, vertit in contrarium eandem figu-
ram : Ille tenet & scit ut hostium copię, tu ut aquæ pluvie arce-
antur. Ille exercitatus est in propagandis finibus, tu in regendis.

Possunt media quoque respondere vel primis : ut :

Te nemus Angitia, vitrea te Fucinus unda.

*7. Æn.
759.*

Vel ultimis : *Hæc navis onusta præda Siciliensi : cum ipsa quoque* *7. Verr. 43.*
esset ex præda. Nec quisquam dubitavit idem posse fieri iteratis
utrinque mediis.

(1) Respondent primis & ultima : *Multi & graves dolores* *7. Verr. 128,*
inveni parentibus, & propinquis multi.

(1) *Epanalepsis* est repetitio quæ fit *dimus tuam victoriam præliorum exitu*
in initio præcedentis, & fine sequentis *terminatam : gladium vaginâ vacuum*
sententiæ. Ut pro Marcello n. 17. *Vi-* *in urbe non vidimus.*

Est & illud repetendi genus, quod semel proposita iterat & dividit :

2. *Æn.*
435.

*Iphitus & Pelias mecum ; quorum Iphitus ævo
Jam gravior, Pelias & vulnere tardus Ulyssi.*

Pro Lig.
19.

* Polyp-
toton.

(1) *Επάνοδος* dicitur Græcè, nostri Regressionem vocant. Nec solùm in eodem sensu, sed etiam in diverso eadem verba contrà sumuntur : *Principum dignitas erat penè par, non par fortasse eorum qui sequebantur.*

Interim * variatur casibus hæc & generibus iteratio : *Magnus est labor dicendi, magna res est. Pater hic tuus ? patrem hunc appellas ? patris tu hujus filius es ?* Fit casibus modò hoc schema, quod *πὸλύπτωτον* vocant. . .

† Anadi-
plosis, seu,
reduplica-
tio.

10. *Eclog.*
72.

Prioris sententiæ verbum ultimum, ac sequentis primum frequenter est † idem. Quo quidem schemate utuntur poetæ sæpius :

*Pierides vos hæc facietis maxima Gallo :
Gallo, cujus amor tantum mihi crescit in horas.*

1. *Cat.* 2. Sed ne oratores quidem rarò : *Hic tamen vivit : vivit ? imo etiam in Senatum venit. .*

1. *Cat.* 10. Congregantur quoque (2) verba idem significantia : *Quæ cum ita sint, Catilina, perge quò cæpisti : egredere aliquando ex urbe. Patent portæ, proficiscere. Et in eundem alio libro :*

1. *Cat.* 1. *Abiit, excessit, erupit, evasit. .*

Nec verba modò, sed (3) sensus quoque idem facientes acervantur : *Perturbatio istum mentis, & quædam scelerum offusa caligo, & ardentes furiarum faces excitarunt. . Congeruntur & idem & diversum significantia. Quæro ab inimicis, sintne hæc investigata, comperta, patefacta, sublata, deleta, extincta per me. .*

† Asynde-
ton.

Hoc exemplum aliam quoque efficit † figuram, quæ quia conjunctionibus caret, Dissolutio vocatur ; apta, cum quid instantiùs dicimus. Nam & singula inculcantur, et quasi plura fiunt. Ideòque utimur hac figura non in singulis modò verbis, sed sententiis etiam ; ut Cicero dicit contra concionem Metelli : *Qui indicabantur, eos vocari, custodiri, ad Senatum adduci jussi : in Senatu sunt positi. Et totus hic locus. Contrarium*

(1) *Epanodos* propriè est, cum per eadem recurrimus, verba ordine inverso relegentes. Cic. pro l. Man. n. 67. *Ecquam putatis civitatem pacatam fuisse, quæ locuples sit ? Ecquam locupletem, quæ illis pacata esse videatur ? Et Paterculus l. 2. c. 117. de Varo Syriæ præfecto : Quam (provinciam)*

pauper divitem ingressus, dives pauperem reliquit.

(2) *Synonymia*, cum plura junguntur, idem vel penè idem significantia.

(3) *Expolitio* Vide Cic. pro Lig. n. 9, pro Mil. n. 10. Potest etiam annumerari inter figuras sententiarum.

est * schema, quod conjunctionibus abundat. Illud ἀσύνδετον, * Polysyn-
hoc πολυσύνδετον dicitur. deton.

*Teſtūque, larēque,
Armāque, Amyclæumquē canem, Creſſāmque pharetram. .*

3 Georg.
344.

Utrumque horum coacervatio. Fons quidem unus, quia acriora facit, & instantiora quæ dicimus, & vim quandam præ se ferentia, velut sæpius erumpentis affectus.

Gradatio quæ dicitur κλίμαξ, apertiore habet artem, & magis affectatam, ideoque esse rarior debet. Est autem ipsa quoque adjectionis: repetit enim quæ dicta sunt, & priusquam ad aliud descendat, in prioribus resistit. Ejus exemplum ex Græco notissimo transferatur: *Nec hæc dixi quidem, sed nec Demost. scripsi: nec scripsi quidem, sed nec obii legationem: nec obii qui- pro Cle- dem, sed nec persuasi Thebanis.* Sunt tamen erudita & Latina: *Africano virtutem industria, virtus gloriam, gloria æmulos com- 4. Rhet. paravit. .* 34.

2. At quæ per detractionem fiunt figuræ, brevitatis novitatisque maximè gratia petuntur: quarum una est. . (1) Synecdoche, cùm subtractum verbum aliquod satis ex cæteris intelligitur; ut Cælius in Antonium: *Stupere gaudio Græcus.* Simul enim auditur *Cæpit. .*

† Altera est per detractionem figura, de qua modò dictum † Asyn-
est, cui conjunctiones eximuntur. ton.

Tertia quæ dicitur † συνεζευγμένον. In qua unum ad verbum † Id est, plures sententiæ referuntur, quarum unaquæque desideraret Adjunc-
illud, si sola poneretur. Id accidit aut præposito verbo ad tio.
quod reliqua respiciant: *Vicit pudorem libido, timorem audacia, Pro Clu- rationem amentia.* Aut illato, quo plura clauduntur: *Neque ent. 15. enim is es Catilina, ut te aut pudor unquam à turpitudine, aut metus 1. Cat. 22. à periculo, aut ratio à furore revocaverit.* Medium quoque potest esse, quod & prioribus & sequentibus sufficiat. .

3. TERTIUM est genus figurarum, quæ aut similitudine aliqua vocum, aut paribus, aut contrariis vertunt in se aures, & animos excitant. Huic nomen est (2) παρονομασία, quæ dicitur Agnominatio. .

(1) Synecdoche idem videtur ac *El- leipsis*, cui opponitur Pleonasmus. *Hunc- cine hominem? hancine impudentiam? hancine audaciam?* subaudi, feremus.

(2) Παρονομασία, five Agnominatio: quæ aliam efficit sententiam literæ unius pluriumve adjectione, detracti- one, transpositione, immutatione. Ad- jectione: ut apud Terent. *Heaut. Act.*

2. sc. 2. v. 115. *Tibi erunt parata verba, huic homini verbera.* Detrac- tione: Cic. *Res mihi invisæ visæ sunt.* Et, *O fortunatam natam me Consule Roman!* Transpositione: Cic. l. 1. ad Att. ep. 10. *Consul autem ipse parvo animo & pravo; facie magis quàm fa- cetis ridiculus.* Immutatione: 3. Phil. 22. *Ex oratore arator factus.*

Cui confinis est ἀντανάκλασις, ejusdem verbi contraria significatio. Cùm Proculeius quereretur de filio, quòd is mortem suam *expectaret*, & ille dixisset, se verò *non expectare*: Imò, inquit, *rogo expectes*. Non ex eodem, sed ex diverso vicinum accipitur, cùm *supplicio afficiendum dicas, quem supplicatione dignum judicaris*. Aliter quoque voces aut eadem diversa in significatione ponuntur, aut productione tantùm, vel correptione mutatae: quod etiam in jocis frigidum equidem tradi inter praecepta miror, eorùmque exempla vitandi potius quàm imitandi gratia pono. *Amari jucundum est, si curetur nequid insit amari. Avium dulcedo ad avium ducit.*

* *Id est,* Sed elegantius, quod est positum * in distinguendam rei ad. proprietatem: *Hanc reipublicae pestem paulisper reprimi, non in perpetuum comprimi posse.* Et quæ præpositionibus in contra- 1. *Cat.* 30. rium mutantur: *Non emissus ex urbe, sed emissus in urbem esse videatur.* Melius atque acrius, quod cùm figura jucundum 1. *Cat.* 27. est, tum etiam sensu valet: *Emit morte immortalitatem.* Illa levior est: *Non Pisonum, sed pistorum.* Et, *Ex aratore orator.* Pessimum vero: *Ne Patres Conscripti videantur circumscripti.* 3. *Philip.* 22. *Rarò evenit, sed vehementer venit.* Sic contingit ut aliquis sensus vehemens & acer venustatem aliquam non eodem ex verbo non dissonam accipiat. Et cur me prohibeat pudor uti domestico exemplo? Pater meus contra eum qui se *legationi immoriturum* dixerat, deinde vix paucis diebus insumptis re infecta redierat: *Non exigo uti immoriaris legationi; immorare.* Nam & valet sensus ipse, & in verbis tantùm distantibus jucundè consonat vox, præsertim non captata, sed velut oblata; cùm altero suo sit usus, alterum ab adversario acceperit.

Magnæ veteribus curæ fuit, gratiam dicendi è paribus (1) contrariis acquirere. Gorgias in hoc immodicus, copiosus utique prima ætate Isocrates fuit. Delectatus est his etiam M. Tullius, verùm & modum adhibuit non ingratae (nisi copia redundet) voluptati, & rem alioqui levem, sententiarum pondere implevit. Nam per se frigida & inanis affectatio cùm in acres incidit sensus, innata videtur esse, non accersita.

† *Per similia intelligit hic paria.* Similium † ferè quadruplex ratio est. Nam est primum, quoties verbum verbo simile, aut non dissimile valde, quaeritur; ut:

1. *Æn.* 463.

Puppēsque tuæ, pubēsque tuorum.

(1) Fabius tertium genus figurarum distribuerat in tria membra. *Tertium est genus figurarum, quæ aut similitudine aliquâ vocum, aut paribus, aut contrariis vertunt in se aures.* Hastenus pri-

mum membrum executus est: nunc transit ad secundum. Itaque videtur aut delendum esse *contrariis*, aut addendam conjunctionem &: & *paribus* & *contrariis*.

Et, Si in hac calamitosa fama, quasi in aliqua perniciosissima flamma. Et, Non enim tam spes laudanda, quam res est. Aut *Pro Clu-* certè par est extremis syllabis consonans: Non verbis, sed *ent. n. 4.* armis. Et hoc quoque quoties in sententias acres incidit, pulchrum est: Quantum possis, in eo semper experiri ut prosis. Hoc est *πάρισον*, ut plerisque placuit.

Secundum, ut clausula similiter cadat (1) vel iisdem in ultimam partem collatis, *ὁμοιοτέλευτον* similem duarum sententiarum vel plurium finem: Non modò ad salutem ejus extin- *Pro Mil.* guendam, sed etiam gloriam per tales viros infringendam. . *n. 5.*

Tertium est, quod in (2) eisdem casus cadit, *ὁμοιοπτῶλον* dicitur. . Ut est apud Afrum: Amisso nuper infelicitis aulæ, si non præsidio inter pericula, tamen solatio vitæ inter adversa. Ea verò videntur optima, in quibus initia sententiarum & fines consentiunt: ut hic, præsidio, solatio. .

Etiam ut sint, quod est quartum, membris æqualibus, quod *ισόκωλον* dicitur: Si quantum in agro locisque desertis audacia po- *Pro Cec.* test, tantum in foro atque judiciis impudentia valeret: *init.* *ισόκωλον* est, & *ὁμοιοπτῶλον* habet: non minùs nunc in causa cederet Aulus C- cinna Sexti Ebutii impudentiæ, quam tum in vi facienda cessit au- daciæ: *ισόκωλον*, *ὁμοιοπτῶλον*, *ὁμοιοτέλευτον*. Accedit & ex illa figura gratia qua nomina dixi mutatis casibus repeti: Non minùs cederet, quam cessit. .

Contrapositum autem (*ἀντιθετον* dicitur) non uno fit modo. Nam & fit si singula singulis opponuntur; ut: Vicit pudorem *Pro Clu-* libido, timorem audacia, rationem amentia. Et bina binis: Non *ent. 15.* nostri ingenii, vestri auxilii est. Et sententiæ sententiis: Domi- *Pro Clu-* netur in concionibus, jaceat in judiciis. . Odit populus Romanus pri- *ent. n. 5.* vatam luxuriam, publicam magnificentiam diligit. . Fit etiam as- *Pro Mur.* sumpta illa figura, qua verba declinata repetuntur, quod *76.* *ἀντιμεταβολή* dicitur: Non ut edam vivo, sed ut vivam edo. Et quod apud Ciceronem conversum ita est, ut cùm mutationem casus habeat, etiam similiter definat; ut: Et sine invidia culpa *Pro Clu-* pleæatur, & sine culpa invidia ponatur. Quod & eodem clau- *ent. 5.* ditur verbo; ut quod dicit de (3) Sexto Roscio: Etenim cùm *Pro Quin-* *tio 78.*

(1) Procul dubio mendosus est hic locus. Hunc certè sensum habet: *ὁμοιοτέλευτον*, seu similiter definens, in hoc positum est, ut clausula similiter cadens, verbis ejusdem soni in ultimam partem collatis, similem efficiat duarum sententiarum vel plurium finem.

(2) *ὁμοιοπτῶτον*, neque semper finem habet similem; est enim tantùm casus similis, etiamsi dissimilis sit sonus: ut,

Pollet auctoritate, circumfluit opibus, abundat amicis; nec tantùm in fine deprehenditur, sed vel initio, vel medio.

(3) Lege Q. de eodem sic Tullius pro Q. Rosc. Com. n. 17. Qui medijs fidijs (audacter dico) plus fidei, quam artis; plus veritatis, quam disciplinæ possidet in se: quem populus Romanus meliorem virum, quam histrionem esse arbitratur: qui ita dignissimus scena proprijs

artifex ejusmodi sit, ut solus dignus videatur esse qui scenam introeat; tum vir ejusmodi est, ut solus videatur dignus, qui eo (1) non accedat. . .

III. EGO illud de figuris adjiciam breviter, sicut ornant orationem opportunè positæ, ita ineptissimas esse, cùm immodicè petuntur. Sunt qui neglecto rerum pondere, & viribus sententiarum, si vel inania verba in hos modos depravarint, summos se judicent artifices, ideóque non desinunt easnectere: quas sine sententia sectari tam est ridiculum, quàm quærere habitum gestúmque sine corpore. Sed ne hæ quidem quæ rectè fiunt, densandæ sunt nimis. Nam & vultus mutatio, oculorúmque conjectus multum in actu valet: sed si quis ducere os exquisitis modis, & frontis ac luminum inconstantia trepidare non desinat, rideatur. Et oratio habeat rectam quandam velut faciem: quæ ut stupere immobili rigore non debebit; ita sæpius in ea, quam natura dedit, specie continenda est. Sciendum verò in primis, quid quisque in orando postulet locus, quid persona, quid tempus. Major enim pars harum figurarum posita est in delectatione. Ubi verò atrocitate, invidia miseratione pugnandum est, quis ferat contrapositis, & pariter cadentibus, & consimilibus irascentem, flentem, rogantem? cùm in his rebus cura verborum deroget affectibus fidem: & ubicunque ars ostentatur, veritas abesse videatur.

artificium, ut dignissimus sit curia propter abstinentiam.

(1) Scenici artifices, ut Comædi, infamiâ notabantur. *Turn.*

CAPUT IV.

DE COMPOSITIONE.

I. Cur post Tullium de compositione scribat—Refellit eos qui orationem incompositam & magis naturalem, & magis virilem esse contendunt.—Valeat compositio & ad delectationem, & ad affectus.—Etiam veteribus curæ fuit. II. Oratio alia vineta, soluta alia.—In compositione spectantur ordo, junctura, numerus. III. De ordine, in verbis singulis & contextis. IV. De junctura. Ea est in verbis, incisive, membris, periodis. Primo de junctura in verbis: tum de incisive & membris pauca. V. De numeris. 1. Quod sit discrimen inter numerum & rhytmum. Divisio rhytmorum. 2. Verborum delectus sit ad compositionem.—Ratio pedum difficilior in oratione quam in versu. 3. Numerus dominatur in fine & initio: valet etiam in medio. 4. Versus absit ab oratione. 5. De pedibus, & eorum structura. 6. Quatenus compositioni numerosæ opera danda sit. 7. Quo compositionis genere, & ubi utendum sit. Et ibi agit de incisive, membris, periodis.

I. DE * COMPOSITIONE non equidem post Marcum * *De com-
Tullium scribere auderem (cui nescio an ulla pars positione &
operis hujus sit magis elaborata) nisi & ejusdem ætatis ho-
mines scriptis ad ipsum etiam literis reprehendere id collo-
candi genus ausi fuissent, & post eum plures multa ad eandem
rem pertinentia memoriæ tradidissent. Itaque accedam in
plerisque Ciceroni, atque in iis ero, quæ indubitata sunt, *De com-
brevior: in quibusdam paulum fortasse dissentiam. Nam
etiam cùm judicium meum ostendero, suum tamen legentibus
relinquam.**

Neque ignoro quosdam esse, qui curam omnem compositionis excludant, atque illum horridum sermonem ut fortè effluxerit, modò magis naturalem, modò etiam magis virilem esse contendant. Qui si id demum naturale esse dicunt, quod à natura primum ortum est, & quale ante cultum fuit, tota hæc ars orandi subvertetur. Neque enim locuti sunt ad hanc regulam & diligentiam primi homines, nec procæmiis præparare, docere expositione, argumentis probare, affectibus commovere scierunt. Ergo his omnibus, non sola compositione caruerunt: quorum si fieri nihil meliùs licebat, ne domibus quidem casae, aut vestibis pellium tegmina, aut urbibus montes ac sylvas mutari oportuit. Quæ porro ars statim fuit? quid non cultu nitescit? cur vites coercemus manu? cur eas fodimus? rubos arvis excidimus? terra & hæc generat. Mansuefacimus animalia? indomita nascuntur. Verùm, id est maximè naturale, quod fieri natura optimè patitur.

Fortius verò quî incompositum potest esse, quàm junctum & bene collocatum? Neque si parvi pedes vim detrahant rebus, ut (1) Sotadeorum, & (2) Galliamborum, & quorundam in oratione simili penè licentia lascivientium, (3) (compositionis est judicandum. Cæterum quanto vehementior fluminum cursus est pronò alveo, ac nullas moras obiciente, quàm inter obstantia saxa fractis aquis ac reluctanti-bus: tanto quæ connexa est, & totis viribus fluit, fragosâ atque interruptâ melior oratio. Cur ergo vires ipsas specie solvi putent, quando nec ulla res sine arte satis valeat, & comitetur semper artem decor? An non eam quæ emissâ optimè est, hastam speciosissimè contortam ferri videmus? & arcu dirigentium tela, quo certior manus, hoc est habitus ipse formosior? Jam in certamine armorum, atque in omni palæstra, quid satis rectè cavetur ac petitur, cui non artifex motus, & certi quidam pedes adsint? Quare mihi compositione velut (4) amentis quibusdam nervisve intendi & concitari sententiæ videntur.

Ideo eruditissimo cuique persuasum est, valere eam quàm plurimum, non ad delectationem modò, sed ad motum quoque animorum. Primum, quia nihil intrare potest in affectum, quod in aure velut quodam vestibulo statim offendit. Deinde quòd natura ducimur ad modos. Neque enim aliter eveniret, ut illi quoque organorum soni, quanquam verba non exprimunt, in alios tamen atque alios motus ducerent auditorem. In certaminibus sacris non eadem ratione concitant animos ac remittunt: nec eosdem modos adhibent cùm bellicum est canendum, & cùm posito genu supplicandum: nec idem signorum concentus est procedente ad prælium exercitu, idem receptui carmen. Pythagoreis certè moris fuit, & cùm evigilassent, animos ad lyram excitare, quo essent ad agendum erectiores; & cùm somnum peterent, ad eandem prius lenire mentes, ut si quid fuisset turbidiorum cogitationum, componerent.

Quòd si numeris & modis inest quædam tacita vis, in oratione est vehementissima: quantumque interest, sensus idem quibus verbis efferatur, tantum, verba eadem qua compo-

(1) *Sotadei* versus sunt nunc iam-bici, nunc trochaici, nunc dactylici, nunc anapæstici: qui retrosum etiam leguntur, & efficiunt aliud quoddam genus carminis. *Turn.*

(2) In quibusdam *Callimachiorum* legitur, à Callimacho poeta, qui versus iambicos exiles composuit. Sunt tamen *Galliambi* versus quidam trochaici

apud Terentium. Nonnulli legunt *Polymbos*, qui versus sunt iambici, qui retrorsus leguntur. *Turn.*

(3) Non est hoc vitium compositionis, sed ejusmodi versuum, qui constant parvis pedibus, & lascivi sunt.

(4) *Amentum*, vinculum quo hasta media ligatur & torquetur. *Amenta*que torquent. 9. *Æn.* 665.

sitione vel in (1) exitu jungantur, vel fine claudantur. Nam quædam & sententiis parva, & elocutione modica, virtus hæc sola commendat. Denique quod cuique visum erit vehementer, dulciter, speciosè dictum, solvat & turbet: aberit omnis vis, jucunditas, decor. Solvit quædam sua in Oratore Cicero: *Nam neque me divitiæ movent, quibus omnes Africanos & n. 232. Lælios multi venalitii mercatorésque superarunt.* Immuta paululum, ut sit: *multi superaverunt mercatores, venalitiique, & sequentes deinceps periodos: quas si ad illum modum perturbes, velut fracta aut transversa tela projeceris.* Idem corrigit quæ à Graccho composita durius putat. Illum decet: nos hac sumus probatione contenti, quòd in scribendo quæ se nobis solutiora obtulerint, componimus. Quid enim attinet eorum exempla quærere, quæ sibi quisque experiri potest? Illud notasse satis habeo, quo pulciora & sensu & elocutione dissolveris, hoc orationem magis deformem fore. Quia negligentia collocationis ipsâ verborum luce deprehenditur.

Itaque ut confiteor penè ultimam oratoribus artem compositionis, quæ perfecta sit, contigisse: ita illis priscis habitam inter curas, in quantum adhuc profecerant, puto. Neque enim mihi quamlibet magnus auctor Cicero persuaserit, Ly- Or. 186. fiam, Herodotum, Thucydidem, parum studiosos ejus fuisse. 219. Genus fortasse sint secuti non idem quod Demosthenes, aut Plato: quanquam & ii ipsi inter se dissimiles fuerunt. Nam neque illud in Lyfia dicendi textum tenue atque rarum, lætioribus numeris corrumpendum erat. Perdidissent enim gratiam, quæ in eo maxima est, simplicis atque inaffectedati coloris: perdidisset fidem quoque. Nam scribebat aliis, non ipse dicebat; ut oportuerit esse illa rudibus & incompositis similia: quod ipsum compositio est. At historiæ (quæ currere debet ac ferri) minùs convenissent intersistentes clausulæ, & debita actionibus respiratio, & cludendi inchoandique sententias ratio. In concionibus quidem etiam similiter cadentia quædam, & contrapposita deprehendas: in Herodoto verò cùm omnia (ut ego quidem sentio) lenitur fluant, tum ipsa *διάλεκτος*, habet eam jucunditatem, ut latentes etiam numeros complexa videatur. Sed de propositorum diversitate post paulum. Nunc quæ priùs iis qui rectè componere volent, discenda sint.

II. EST igitur ante omnia oratio alia vincta, atque contexta: soluta alia, qualis in sermone & epistolis; nisi cùm

(1) Per *exitum* videtur intelligere decursum periodi ab initio, unde quodammodo exit, ad finem ubi subsistit.

In illo enim decursu secum invicem verba *junguntur*; at in fine *clauduntur*.

aliquid supra naturam suam tractant, ut de Philosophia, de Republica, similibusque. Quod non eo dico, quia non illud quoque solutum habeat suos quosdam, & forsitan difficiliore etiam pedes; neque enim aut hiare semper vocalibus, aut destitui temporibus volunt sermo & epistola: sed non fluunt, nec cohererent, nec verba de verbis trahunt; ut potius laxiora in his vincula, quam nulla sint. Nonnunquam in causis quoque minoribus decet eadem simplicitas, quæ non illis, sed aliis utitur numeris, dissimulatque eos, & tantum communit occultius.

At illa connexa series tres habet formas: Incisa, quæ *κόμματα* dicuntur: Membra, quæ *κῶλα*: & *περίοδον*, quæ est vel ambitus, vel circumductum, vel continuatio, vel conclusio.

In omni porro compositione tria sunt necessaria, ordo junctura, numerus.

III. PRIMUM igitur de ordine. Ejus observatio in verbis est singulis & contextis. Singula sunt quæ diximus *ἀσύνδετα*. In his cavendum est, ne decrescat oratio, & fortiori subjungatur aliquid infirmius, ut sacrilego fur, aut latroni petulans. Augeri enim debent sententiæ, & insurgere: ut 2. Philip. 63. optimè Cicero: *Tu, inquit, istis faucibus, istis lateribus, ista gladiatoria totius corporis firmitate*. Aliud enim majus alio supervenit. At si cœpisset à toto corpore, non bene ad latera faucisque descenderet. Est & alius naturalis ordo, ut viros ac fœminas, diem ac noctem, ortum & occasum dicas potius, quam retrorsum. Quædam ordine permutato fiunt supervacua, ut Fratres gemini. Nam si præcesserint *Gemini*, *Fratres* addere non est necesse. Illa nimia quorundam fuit observatio, ut vocabula verbis, verba rursus adverbis, nomina appositis, & pronomibus rursus essent priora. Nam fit contra quoque frequenter non indecorè. Necnon illud nimie est superstitionis, ut quæque sint tempore, ea etiam facere ordine priora: non quin frequenter sit hoc melius, sed quia interdum plus valent ante gesta, ideoque levioribus supponenda sunt.

Verbo sensum cludere, multo, si compositio patiat, optimum est. In verbis enim sermonis vis inest. At si id asperum erit, cedat hæc ratio numeris, ut fit apud summos Græcos Latinosque oratores frequentissimè. Sine dubio enim omne quod non (1) cludet, hyperbaton est. Ipsum hoc inter tropos vel figuras, quæ sunt virtutis, receptum est. Non

(1) Omne verbum quod non rectè transferetur, quod est hyperbaton. Alii cludet periodum, quod erit numerosum & sonorum in fine periodi, aliò legunt: *in hyperbato*.

enim ad pedes verba dimensa sunt: ideóque ex loco transferuntur in locum, ut jungantur quo congruunt maximè: sicut in structura saxorum rudium etiam ipsa enormitas invenit cui applicari, & in quo possit insistere. Felicissimus tamen sermo est, cui & rectus ordo, & apta junctura, & cum his numerus opportunè cadens contingit.

Quædam verò transgressiones & longæ sunt nimis, ut in *Lib. 8. c. 2.* superioribus diximus libris: & interim etiam compositione *pag. 277.* vitiosæ, quæ in hoc ipsum petuntur, ut exultent atque lasciviant; quales illæ Mecænatis: *Sole & aurora rubent plurima. Inter sacra movit aqua fraxinos. Ne exequias quidem unus inter miserrimos viderem meas.* Quod inter hæc pessimum est, quia in re tristi ludit compositio.

Sæpe tamen est vehemens aliquis sensus in verbo: quod si in media parte sententiæ latet, transiri intentione, & obscurari circumjacentibus solet: in clausula positum assignatur auditori, & infigitur; quale est illud Ciceronis: *Ut tibi necesse esset* *2. Philip.* *in conspectu populi Romani vomere postridie.* Transfer hoc ultimum, minus valebit. Nam totius ductûs hic est quasi mucro, ut per se fœdæ vomendi necessitati, jam nihil ultra expectantibus, hanc quoque adjiceret deformitatem, ut cibus teneri non posset *postridie.*

Hæc arbitror, ut in brevi de ordine fuisse dicenda: qui si vitiosus est, licet & juncta sit, & aptè cadens oratio, tamen meritò incomposita dicatur.

IV. JUNCTURA sequitur: ea est in verbis, incisis, membris, periodis. Omnia namque ista & virtutes & vitia in complexu habent. Atque ut ordinem sequar; * Primum sunt, * Sensus est
quæ imperitis quoque ad reprehensionem notabilia videntur, *sensus.*
id est quæ commissis inter se verbis duobus, ex ultima prioris, *Videtur*
ac prima sequentis syllaba, deforme † aliquod nomen efficiunt: *aliquid*
tum vocalium concursus; qui cùm accidit, hiat, & intersistit, *deesse ut:*
& quasi laborat oratio. Pessimè longæ, quæ easdem inter se *Primum*
litteras committunt, sonabunt. Præcipuus tamen erit hiatus *ab oratione*
earum, quæ cavo aut patulo maximè ore efferuntur. E, *absint, &c.*
† plenior litera est, I, angustior. Ideóque obscurius in his *† Ut apud*
vitium. Minus peccabit qui longis breves subjiciet, & adhuc *Virg. Do-*
qui præponet longæ brevem. Minima est in duabus brevibus *rica castra.*
offensio. Atque cùm aliæ subjunguntur aliis, perinde aspe- *Cæca cali-*
riores erunt, prout oris hiatu simili aut diverso pronuntia- *gine.*
buntur. *† Alii le-*
gunt, pla-
nior. Fortè
legi possit,
lenior.

Non tamen id ut crimen ingens expavescendum est: ac nescio negligentia in hoc, an sollicitudo sit pejor. Inhibeat enim necesse est hic metus impetum dicendi, & à potioribus

• Pars
omitti po-
test.

† Legere
malim,
opimæ;
cui magis
convenit
particula
velut.

Orat. 77.

† Fortè pro,
ut. Virtus

Xerxis.

§ Similes

& ejusdem

soni, ut /

cum s.

|| Argent

editio ha-

bet L.

Afranius.

n. 161.

avertat. Quare ut negligentia * pars est hoc pati: ita hu-
militatis ubique perhorrescere. Nimiósque non immerito in
hac cura putant omnes Isocratem secutos, præcipuèque Theo-
pompum. At Demosthenes & Cicerò modicè respexerunt ad
hanc partem. Nam & coeuntes literæ, quæ (1) συναλοιφῇ di-
citur, etiam leniorem faciunt orationem, quàm si omnia verba
suo fine claudantur; & nonnunquam hiulca etiam decent,
faciuntque ampliora quædam: ut, *Pulcra oratione acta omnino
jactare.* Tum longè per se † & velut optimæ syllabæ aliquid
etiam mediæ temporis inter vocales, quasi interfistatur, assumunt.
Qua de re utar Ciceronis potissimum verbis: *Habet, inquit,
ille tanquam hiatus & concursus vocalium molle quiddam, & quod
indiket non ingratam negligentiam, de re hominis magis quàm de
verbis laborantis.*

Cæterùm consonantes quoque, eæque præcipuè quæ sunt
asperiores, in commissura verborum rixantur: † &, / ultima
cum x proximâ, quarum tristior etiam, si § binæ collidantur,
stridor est, ut, *ars studiorum.* Quæ fuit causa & Servio subtra-
hendæ / literæ, quoties ultima esset, aliâque consonante susci-
peretur. Quod reprehendit || Lauranius: *Messala defendit.*
Nam neque Lucilium putant uti eadem ultima, cùm dicit,
Serenu' fuit, & dignu' loco. Quinetiam Cicero in Oratore plures
antiquorum tradit sic locutos. Inde, *Belligerare po' meridiem.*
Et illa Censorii Catonis. *Die' hanc;* æquè, m litera in e mol-
lita. Quæ in veteribus libris reperta mutare imperiti solent: &
dum librariorum inscientiam insectari volunt, suam confitentur.
Atqui eadem illa litera quoties ultima est, & vocalem verbi se-
quentis ita contingit, ut in eam transire possit, etiamsi scribitur,
tamen parum exprimitur: ut,

Multum ille.

Et

Quantum erat.

adeo ut penè cujusdam novæ literæ sonum reddat. Neque
enim eximitur, sed obscuratur, & tantùm aliqua inter duas
vocales velut nota est, ne ipsæ coeant.

Videndum etiam, ne syllabæ verbi prioris ultimæ, sint primæ
sequentis. Id nequis præcipi miretur, Ciceroni in epistolis
excidit: *Res mihi invisæ visæ sunt, Brute.* Et in Carmine:

O fortunatam natam me Consule Romam!

(1.) Συναλοιφή. Grammatici voca-
bant, cùm duæ vocales in unam syl-
labam coalescebant. τῶνομα pro το
ῶνομα. Fabius ipse aliquanto post in
hoc eodem capite affert hoc exem-

plum: *Ubi libido dominatur, innocentia
leve præsidium est.* Dixerat hanc
periodum cladi duplici anapæsto.
*Nam synalæphe facit ut ultimæ syllabæ
pro una sonent.*

Etiam monosyllaba, si plura sunt, malè continuabuntur, quia necesse est compositio multis clausulis concisa subsultet. Ideoque etiam brevium verborum ac nominum vitanda continuatio: & ex diverso quoque longorum; afferunt enim quandam dicendi tarditatem.

Illa quoque vitia sunt ejusdem loci, si cadentia similiter, & similiter desinentia, & eodem modo declinata, multa jungantur. Nec verba quidem verbis, aut nomina nominibus, similiæque his continuari decet, cum virtutes etiam ipsæ tædium pariant, nisi gratia varietatis adjutæ.

Membrorum, incisorumque junctura non eo modo est observanda, quo verborum: quanquam & in his extrema & prima coeunt. Sed plurimum refert compositionis, quæ quibus anteponas. Nam (1) & *vomens frustis esculentis, vinum* 2. *Philip. redolentibus, gremium suum & totum tribunal implevit.* Et contra (nam frequentius utar iisdem diversarum quoque rerum exemplis, quo sint magis familiaria) *Saxa atque solitudines voci* Pro Arch. *respondent, bestiae saepe immanes cantu flectuntur atque consistunt.* 19. Magis id infurgebat, si verteretur. Nam etsi plus est saxa quam bestias commoveri, inest tamen compositioni decor.

V. SED transeamus ad numeros. Omnis structura, ac dimensio & copulatio vocum constat aut numeris, (numeros $\rho\upsilon\theta\mu\acute{o}s$ accipi volo) aut $\mu\acute{\epsilon}\tau\rho\omega$, id est dimensione quadam.

I. Quod etiamsi constat utrumque pedibus, habet tamen non simplicem differentiam. Nam rhythmus, id est numeri, spatio temporum constant; metra etiam ordine: ideoque alterum esse quantitatis videtur, alterum qualitatis. (2) $\rho\upsilon\theta\mu\acute{o}s$ aut par est, ut Dactylus: unam enim syllabam parem + bre- + Vox dua-
vibus habet. Est quidem vis eadem & aliis pedibus, sed bus vide-
nomen illud tenet. Longam esse duorum temporum, brevem tur hic de-
unius, etiam pueri sciunt. Aut fescuplex, ut Pæon, cujus vis esse.
est ex longa & tribus brevibus: quique ei contrarius, ex tribus brevibus & longa, vel alio quoquo modo tempora tria ad duo relata fescuplum faciunt. Aut duplex, ut Iambus; nam est ex brevi & longa: quique est ei contrarius. Sunt hi & metrici pedes: sed hoc interest, quod rhythmus indifferens est, Dacty-

(1) Constructio verborum manca. Fortè deest aliquid. Sensus minimè obscurus. In primo exemplo vis ipsa rerum postulabat, ut hunc sequeretur ordinem: *gremium suum & totum tribunal implevit.* Contrà in secundo, si invertisset ordinem, oratio magis infurgebat; nam majus est *saxa voci respondere, quam bestias cantu flecti.* Sed ratio compositionis hunc ordi-

nem postulabat, ut numerosius caderet oratio.

(2) Eandem rem sic paucis Tullius in Orat. n. 188. *Pes qui adhibetur ad numeros, partitur in tria: ut necesse sit partem pedis aut æqualē esse alteri parti, aut altero tanto, aut si quis esse majorem. Ita fit æqualis dactylus, duplex iambus, sesquiplez pæon.*

lúſne ille priores habeat breves, an ſequentes; tempus enim ſolum metitur, ut à (1) ſublatione ad poſitionem iisdem ſit ſpatiis pedum: in verſu pro Daſtylo poni non poterit Anapæſtus aut Spondeus; nec Pæon eadem ratione à brevibus incipiet ac deſinet. Neque ſolùm alium pro alio pedem metrorum ratio non recipit, ſed ne Daſtylum quidem aut fortè Spondeum, alterum pro altero. Itaque ſi quinque continuos Daſtylos, ut ſunt in illo,

10. *Æn.*
v. 1.

Panditur interea domus omnipotentis olympi,

confundas, ſolveris verſum. .

2. COLLOCATIO autem verba jam probata, & electa, & velut assignata ſibi debet connectere: nam vel dura inter ſe commiſſa potiora ſunt (2) inutilibus. Tamen & eligere quædam, dum ex iis quæ idem ſignificent, atque idem valeant, permiferim: & adjicere, dum non otioſa: & detrachere, dum non neceſſaria: ſed & figuris mutare & caſus & numeros, quorum varietas frequenter gratia compoſitionis adſcita, etiam ſine numero ſolet eſſe jucunda. Etiam ubi aliud ratio, aliud conſuetudo poſcit, utrum volet ſumat compoſitio: *Vitaviſſe* vel *vitaviſſe*, *Deprebendere* vel *deprendere*. * Coitus etiam ſyllabarum non negabo, & quicquid ſententiis aut eloquentiæ non nocebit. Præcipuum tamen in hoc opus eſt, ſcire quod quodque loco verbum maximè quadret. Atque his optimè componet, qui hoc ſolùm (3) componendi gratia faciet.

* *Συναλοι-*
φν intelli-
git de qua
dixit an-
tea, pag.
345.

Ratio verò pedum in oratione eſt multo quàm in verſu difficiliſior. Primùm quòd verſus paucis continetur, oratio longiores habet ſæpe circuitus: deinde, quòd verſus ſemper ſimilis ſibi eſt, & una ratione decurrit; orationis compoſitio niſi varia eſt, & offendit ſimilitudine, & affectatione deprehenditur.

3. Et in omni quidem corpore, totoque (ut ita dixerim) tractu numeris inſerta eſt. Neque enim loqui poſſumus niſi è ſyllabis brevibus ac longis, ex quibus pedes fiunt. Magis tamen & deſideratur in clauſulis, & apparet: primùm, quia ſenſus omnis habet ſuum finem, poſſidétque naturale intervallum, quo à ſequentis initio dividatur: deinde, quòd aures

(1) Hoc eſt, ab initio ad finem: quia initio tollitur vox, deprimitur in fine. Vel potiùs alludit ad morem Muſicorum, qui pedis vel manus ſublatione & poſitione tempora metiuntur.

(2) Nihil ſignificantibus, nihil ad rem pertinentibus, nullam vim ha-

bentibus.

(3) Legendum putem: *qui non hoc ſolùm, &c.* Fabius ipſe ſub finem huius capitis: ſed neque longioribus quàm oportet hyperbatis compoſitioni ſerviamus, ne quæ ejus gratia fecerimus, propter eam ſeciſſe videamur.

continuum vocem secutæ, ductæque velut prono decurrentis orationis flumine, tum magis judicant, cum ille impetus stetit, & intuendi tempus dedit. Non igitur durum fit, neque abruptum, quo animi velut respirant ac reficiuntur. Hæc est sedes orationis, hoc auditor expectat, hîc laus omnis * decla-
mat.

Proximam clausulis diligentiam postulant initia, nam & ad hæc intentus auditor est. (1) Sed eorum facilius ratio est. Non enim coherent aliis, nec præcedentibus fer-
viunt, sed novum exordium sumunt: cum illa, quamlibet sit composita, ipsam gratiam perdat, si ad eam rupta via veniamus. Namque cum sit, ut videtur, severa Demosthenis compositio, *πρῶτον μὲν, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τοῖς θεοῖς εὐχομαι πᾶσι καὶ πάσαις*, & illa quæ ab uno (quod sciam) Bruto minùs probatur, cæteris placet; *καὶ μήπω βάλλῃ μηδὲ τοξεύῃ*: non desunt qui Ciceronem carpant in his: † *Familiaris cæperat esse balneatori*: & (2) non minùs dura *Archipirata*. Nam *Balneatori* & *Archipirata* idem finis est qui *πᾶσι καὶ πάσαις* & qui *μηδὲ τοξεύῃ*: sed priora sunt ideo severiora. Est in eo quoque non-nihil, quod hîc singulis verbis bini pedes continentur, quod etiam in carminibus est permolle: nec solum ubi quinæ syllabæ nectuntur, ut in his, *Fortissima Tyndaridarum*: sed etiam ubi quaternæ, cum versus cluditur *Apennino*, & *Armamentis*, & *Oriona*. Quare hoc quoque vitandum est, ne plurium syllabarum verbis utamur in fine.

Mediis quoque non ea modò cura fit, ut inter se cohæreant, sed ne pigra, ne longa sint: ne, quod nunc maximum

(1) In iis quæ sequuntur, multum inest obscuritatis. Mutatio punctorum, & unius vocalæ, nonnihil fortasse lucis afferet; is autem videtur esse sensus. Facilius est observare numeros in periodorum initiis: non enim pendent à præcedentibus, nec cum iis coherent. At clausula (sic enim explicari debet pronomen, illa) quamlibet sit composita & numerosa, ipsam illam gratiam perdet, si ad eam ruptâ viâ, id est duro & abrupto initio ac decursu veniamus. Nam cum duæ phrasæ Demosthenis, quas citat, habeant *severam* compositionem, id est gravem, numerosam, & plenam dignitatis; non desunt qui carpant ac damnent Ciceronem in duabus phrasibus, quæ eundem finem habent, nempe Creticum cum Spondeo. Hu-

jus autem tam diversæ in re pari sententiæ causas affert duas, 1. Priora sunt in eo severiora. (sic enim legendum conjicio, pro *ideo*) In periodis Demosthenis *priora*, id est quæ præcedunt clausulam, sunt severiora, magis composita & sonora, quàm in periodis Tullii. 2. Tullius concludit istas periodos dictionibus quæ habent singulæ quinque syllabas, quod etiam in carminibus est *permolle* & languidum, ac minùs numerosum & severum.

(2) Hunc locum non comperi apud Ciceronem. Verr. 7. n. 36, 78. fit sæpe mentio *archipirata*, & sic periodus definit, n. 69. *terrestrem archipiratam*. Forte hæ voces, non minùs dura, sunt Fabii, non Ciceronis.

* Malim, exclamat: hîc laudator exclamat, hîc clamores excitantur

† Apud Ciceronem pro Cæli. n. 62. legitur: familiaris facta erat balneatori Horat. 1. Sat. 1. v. 100.

* Vide
hujus vitii
exemplum.
Pag. 267.

Pro Clu-
ent. init.

7. Verr.
116.

7. Verr.
117.

Pro Mil.
1.

Pro Clu-
ent. n. 1.

vitium * est, brevium contextu resultent, ac sonum reddant, penè puerilium crepitaculorum. Nam ut initia clausulæque plurimum momenti habent, quoties incipit sensus aut desinit; sic in mediis quoque sunt quidam conatus qui leviter insistant: ut currentium pes, etiamsi non moratur, tamen vestigium facit. Itaque non modò membra atque incisa bene incipere atque cludi decet, sed etiam, in iis quæ non dubiè contexta sunt, nec respiratione utuntur, illi vel occulti gradus. Quis enim dubitet unum sensum & unius spiritus esse; *Animadverti, judices, omnem accusatoris orationem in duas divisam esse partes?* Tamen & duo prima verba, & tria proxima, & deinceps duo rursus, ac tria, suos quasi numeros habent spiritum sustinentes. Sicut (1) apud rhythmicos æstimantur hæ particulæ: prout sunt graves, acres, lentæ, celeres, remissæ, exultantes proinde id quod ex illis conficitur, aut severum, aut luxuriosum, aut quadratum, aut solutum erit.

Quædam etiam clausulæ sunt claudæ atque pendentes, si relinquantur: sed sequentibus suscipi ac sustineri solent; eoque facto vitium quod erat in fine, continuatio emendat. *Non vult P. R. obsoletis criminibus accusari Verrem.* Durum si definas: sed cùm est continuatum iis quæ sequuntur, quanquam natura ipsa divisa sint; *Nova postulat, inaudita desiderat:* salvus est cursus. *Ut adeas, tantum dabis:* male cluderet; nam & trimetri versus pars ultima est. Excipit: *Ut cibum vestitumque intro ferre liceat tantum.* Præceptum adhuc; firmatur ac sustinetur ultima: *Recusabat nemo.*

4. VERSUM in oratione fieri, multo foedissimum est totum; sicut etiam in parte, deforme: utique si pars posterior in clausula deprehendatur, aut rursus prior in ingressu. Nam quod est contrà, sæpe etiam decet: quia & cludit interim optimè prima pars versus, dum intra paucas syllabas, præcipuè senarii atque octonarii. *In (2) Africa fuisse,* initium senarii est, primum pro Q. Ligario caput cludit. *Esse videatur,* (nam nimis frequens) octonarium inchoat. Et ultima versus, initio conveniunt orationis: *Etsi vereor, judices.* Et, *Animadverti, judices.* Sed initia initiis non conveniunt. T. Livius hexametri exordio cœpit. *Facturusne operæ pretium sim.* Nam

(1) Mutanda hîc puncta censui, ut aliquis posset sensus erui, qui aliter esset intricatissimus. Ut in Musica, sic in oratione, prout singulæ partes sunt magis aut minùs numerosæ, ita etiam totum, quod ex illis conficitur, magis aut minùs numerosum est. Animadvertite *severum* hîc quoque in bonam partem sumi; ut paulo superiùs.

(2) *In Africa fuisse,* est initium versus Senarii; & cludit primum pro Q. Ligario caput, seu primam periodum, aut partem periodi. *Esse videatur,* est initium versus octonarii, & cludit plerasque Tullii periodos, sed frequentius adhibetur; nam hoc ei ab invidis vitio datum est.

ita edidit, estque melius quàm quo modo emendatur. Nec clausulæ clausulis; ut Cicero: *Quo me vertam nescio*, qui trimetri *Pro Lig.* finis est. . Pejùs claudit finis hexametri, ut Brutus in epistolis: *n. 1.* *Neque enim illi malunt habere tutores aut defensores, quanquam sciunt placuisse Catoni.* .

5. SED quia orationem jam constare pedibus dixi, aliqua de iis quoque; quorum nomina quoniam varia esse traduntur, constituendum est quo quemque appellemus. Et quidem Ciceronem sequar: nam is eminentissimos Græcorum est secutus, excepto quòd pedes mihi trisyllabos non videtur excedere, quanquam ille Pæone (1) Dochimóque, quorum prior in quatuor, secundus in quinque incurrit, utatur. Nec tamen ipse diffimulat quibusdam numeros videri, non pedes: nec immeritò. Quicquid enim supra tres syllabas habet, id ex pluribus est pedibus. Ergo cùm constent quatuor pedes * binis, * Syllabis, octo ternis; Spondeum, longis duabus: Pyrrhichium, quem alii Pariambum vocant, † brevibus: Iambum, brevi longâ- † Duabus, que: huic contrarium è longa & brevi, hunc Choreum nos, ut alii Trochæum, nominemus. Ex iis verò qui ternas syllabas habent, Dactylum, longa duabúsque brevibus: huic temporibus parem, sed retroactum, appellari constat Anapæstum. Media inter longas brevis faciet Amphimacrum: sed frequentius ejus nomen est Creticus. Longa inter breves, Amphibrachys: duabus longis brevem sequentibus, Bacchius: totidem longis brevem præcedentibus, huic contrarius Palimbacchius erit. Tres breves Trochæum, quem Tribrachyn dici volunt, qui Choreo Trochæi nomen imponunt: totidem longæ Molossion efficiunt.

Horum pedum nullus non in orationem venit. Sed quò quique sunt temporibus pleniores longisque syllabis magis stabiles, hoc graviores faciunt orationem; breves celerem ac mobilem. Utrumque locis utile. Nam & illud, ubi opus est velocitate, tardum & segne: & hoc, ubi pondus exigitur, præceps ac resultans meritò damnetur. . .

Nec verò in literis syllabisque natura mutatur, sed refert quæ cum qua optimè coeat. Plurimum igitur auctoritatis, ut dixi, & ponderis habent longæ, celeritatis breves: quæ si miscentur quibusdam longis, currunt; si continuantur, exultant. . .

Nec solùm refert quis cludat, sed quis antecedit. Retro rum autem neque plus tribus, iique si non ternas syllabas ha-

(1) *Dochimus* apud Ciceronem & Fabium primam habet brevem, deinde duas longas, quartam brevem, ultimam longam: ut, *amicos leves*. Grammatici nonnulli volunt duas primas esse breves, ut *hyacinthini*. *Turn.*

bebunt, repetendi sunt: (absit (1) tamen poetica observatio) neque minùs duobus, alioqui pes erit, non numerus. Potest tamen vel unus esse Dichoreus, si unus est qui constat ex duobus Choreis. Itémque Pæon, qui est ex Choreo & Pyrrhichio, quem aptum initiis putant. Vel contrà qui est ex tribus brevibus & longa, cui clausulam assignant: de quibus ferè duobus scriptores hujus artis loquuntur: alios omnes, quotcunque sint temporum, quæ ad orationem pertineant, Pæonas appellant. Est & Dochimus, qui fit ex Bacchio & Iambo, vel Iambo & Cretico, stabilis in clausulis, & severus.

Spondeus quoque, quo plurimum est Demosthenes usus, moram semper per se habet: optimè præcedet eum Creticus; ut in hoc: *De quo* ego nihil dicam nisi depellendi criminis causâ*, Illud est quod suprâ dixi, † multum referre, unône verbo pedes sint duo comprehensi, an uterque liber. Sic enim fit forte, *Criminis causâ*; molle *Archipiratæ*: mollius, si *Tribrachys* præcedat; *facilitates, temeritates*. Est enim quoddam in ipsa divisione verborum latens tempus, ut in (2) Pentametri medio Spondeo: qui nisi alterius verbi fine, alterius initio constet, versum non efficit.

Cludet Dichoreus, si pes idem sibi ipsi jungetur, quo Asiatici sunt usi plurimum. Cujus exemplum Cicero ponit: *Patris dictum sapiens, temeritas filii comprobavit*. Accipiet ante se Choreus & Pyrrhichium: *Omnes propè cives virtute, gloria, dignitate superabat*.

Cludet & Dactylus, nisi eum observatio ultimæ Creticum facit; ut: *Muliercula nixus in littore*. Habebit antè bene Creticum & Iambum, Spondeum malè, pejùs Choreum. Cludit Amphibrachus: *2. Ligarium in Africa fuisse*, si non eum malumus esse Bacchium.

Creticus est initiis optimus: *Quod precatus à diis immortalibus sum*. Et clausulis: *In conspectu populi Romani vomere postridie*. Apparet verò quàm bene eum præcedant, vel Anapæstus, vel ille qui videtur fini aptior, Pæon. Sed & se ipse sequitur:

Servare quàm plurimos.

Nec ego cum præcedentes pedes posui, legem dedi, ne alii essent: sed quid ferè accideret, quod in præsentia videretur optimum, ostendi. Et quidem optimè est sibi junctus Anapæstus, ut qui sit Pentametri finis, vel (3) Rhythmus, qui nomen ab eo traxit: *Nam ubi libido dominatur, innocentia*

(1) Absit tamen religiosa poetarum observatio: nam permutari pedes possunt.

(2) Pentametrus constat quinque pedibus.

Sì nōn errās sēt fēcērāt illā mī nūs.

(3) Per *rhythmus anapæsticus* significare videtur carmen anapæsticum monometrum, quod constat duobus anapæstis. Turn.

leve præsidium est. Nam synalœphe facit, ut ultimæ syllabæ pro una sonent. Melior fiet præcedente Spondeo vel Bacchio; ut si mutes idem: *Leve innocentiae præsidium est.* . .

6. Totus verò hic locus non ideo tractatur à nobis, ut oratio, quæ ferri debet ac fluere, dimetiendis pedibus, ac perpendendis syllabis consenescat. Nam id tum miseri, tum in minimis occupati est. Neque enim qui se totum in hac cura consumpserit, potioribus vacabit: siquidem relicto rerum pondere, ac nitore contempto, *tesserulas* (ut ait (1) Lucilius) *struet, & vermiculaté inter se lexeis committet.* Nónne ergo refrigeretur sic calor, & impetus pereat? ut equorum cursum qui dirigit, minuit, & passus qui æquat, cursum frangit: quasi numeri non fuerint in compositione deprehensi. Sicut poema nemo dubitaverit imperito quodam initio fustum, & aurium mensura, & similiter decurrentium spatiorum observatione esse generatum, mox in eo repertos pedes. Satis igitur in hoc nos componit multa scribendi exercitatio, ut ex tempore etiam similia fundamus.

Neque verò tam † sint intuendi pedes, quàm universa comprehensio: ut versum facientes, totum illum decursum, non sex vel quinque partes, ex quibus constat versus, aspiciunt. Antè enim carmen ortum est, quàm observatio carminis. Indéque (2) illud,

† *Malim
sunt.*

Verfibu' quos olim Fauni vatésque canebant.

Orat. 171.

Ergo quem in poemate locum habet (3) versificatio, eum in oratione compositio. Optimè autem de illa judicant aures, quæ & plena sentiunt, & parum expleta desiderant, & fragosis offenduntur, & lenibus mulcentur, & contortis excitantur, & stabilia probant, clauda deprehendunt, redundantia & nimia fastidiunt. Ideoque docti rationem componendi intelligunt, indocti voluptatem.

Quædam verò arte tradi non possunt. Mutandus est * casus, si durius is quo cœperamus, feratur. Num in quem transe-

* *Casum
intellige
vel nomi-*

(1) Alludit ad hos Lucilii versus: *Quàm lepidè lexeis composuæ, ut tessellæ omnes Arte pavimento atque emblemate vermiculato.* Appellat autem *tesserulas*, lapillos quadratos, aptè formatos, quibus struuntur pavimenta, quæ dicuntur esse tessellata. *Vermiculatum* autem appellamus opus, quod constat minutis quidem, sed variis formis, representatque diversas species. *Turn.*

(2) Hoc versu Ennius significare volebat se primum apud Latinos aptè car-

men condidisse, quasi priores poetæ num, vel uterentur versibus impolitis & incompositis, cujuscemodi olim citra observationem à Faunis reddebantur in oraculis. *Turn.*

(3) *Versificatio* est observatio legis & pedum in carmine. Unde *Versificatores* appellantur, qui carmina condunt ex lege, et si tamen non tam aptè poeta vocari debeant. Nam poeta nescio quid augustius habet. *Turn.*

3 Verr.
n. 1.

mus ex quo, præcipi potest? Figuræ laboranti etiam compositioni variatæ sæpe succurrunt. Quæ? cum orationis, tum etiam sententiæ. Num præscriptum ejus rei ullum est? Occasionibus utendum, & cum re præsentī deliberandum. Enimvero spatia ipsa, quæ in hac quidem parte plurimum valent, quod possunt, nisi aurium habere judicium? Cur alia paucioribus verbis satis plena, vel nimium, alia pluribus brevīa & abscissa sunt? Cur in circunductionibus etiam cum sensus finitus est, aliquid tamen loci vacare videtur? *Neminem vestrum ignorare arbitror, judices, hunc per hosce dies sermonem vulgi, atque hanc opinionem populi Romani fuisse.* Cur hosce, potius quam hos? neque enim erat asperum. Rationem fortasse non reddam, sentiam esse melius. Cur non satis sit, *sermonem vulgi fuisse?* compositio enim patiebatur. Ignorabam, sed ita ut audio, hoc animus accipit, plenum sine hac geminatione non esse. Ad sensum igitur referenda sunt. Nequeas satis fortè quid seyerum, quid jucundum sit, intelligere: facias quidem naturâ duce melius quam arte, sed naturæ ipsi ars inerit.

7. ILLUD prorsus oratoris, scire, ubi quoque genere compositionis sit utendum. Ea duplex observatio: altera, quæ ad pedes refertur; altera, quæ ad comprehensiones quæ efficiuntur ex pedibus. Et de iis (1) prius. Diximus igitur esse incisa, membra, circuitus.

(2) Incisum (quantum mea fert opinio) erit sensus non expleto numero conclusus: plerisque pars membri. Tale est

(1) Prius dicet de comprehensionibus, quæ ex pedibus efficiuntur.

(2) Quoniam quæ hîc à Fabio de periodis, membris, & incisis dicuntur, paulo sunt obscuriora, paucis contraham quæ de iisdem in schola tradi solent. *Periodus* est circuitus verborum & sententiarum, sensum perfectum efficiens. *Si quantum in agro locisque desertis audacia potest, tantum in foro atque in judiciis impudentia valeret; non minus in causa cederet.* *Aul. Cæcinnæ Sext. Æbutii impudentiæ, quam tum in vi faciendâ cessit audaciæ.* Pro Cæcinnæ. Vide & initium orat. de Provinciæ Consul.

Periodus constat membris, seu colis, & commatibus, seu incisis, quæ & articuli nominatur.

Membrum est oratio perfecti sensus, at suspensū tamen, sic ut nondum tota sententia percipiatur. *Si quantum in agro locisque desertis audacia potest.*

Comma dicitur, cum singula mem-

bra, aut singulæ phrasæ, vel etiam dictiones, interpunctionibus distinguuntur. *O scelus! & pestis! & labes!* In *Pis. 56. Abiit, excessit, evasit, erupit.* 2. *Catil. 1.*

Periodus vel est simplex, vel composita. *Simplex* est unius membri. v. gr. *Alexander temperanter vivendo venerationem apud posteros habuisset.*

Composita est duorum, trium, aut quatuor membrorum: rarò, aut potius nunquam ad quinque membra aut plura producit. Tunc enim non tam *periodus* quam *periodica oratio* dicitur.

Bimembris. Si temperanter vixisset Alexander, apud posteros venerationem habuisset.

Trimembris. Si quantum virtute bellicâ cæteris Imperatoribus præcelluit Alexander, tantum & eisdem temperantiæ laude superavisset, summam venerationem apud posteros habuisset.

Quadrinembris. Si quantum virtute

enim quo Cicero utitur: *Domus tibi deerat? at habebas. Pecunia superabat? at egebas.* Fiunt autem etiam singulis verbis ^{223.} incisa; ut: *Diximus, testes dare volumus.* Incisum est, *diximus.*

Membrum autem est sensus numeris conclusus, sed à toto corpore abruptus, & per se nihil efficiens. Id enim, *O callidos homines!* perfectum est: at remotum à cæteris, vim non habet: ut per se manus, & pes, & caput. Et, *O rem excogitam! o ingenia metuenda!* Quando ergo incipit corpus esse? cum venit extrema conclusio: *Quem, quæso, nostrum fefellit, id vos ita esse facturos?* quam (1) Cicero brevissimam putat. Itaque ferè incisa & membra mista sunt, & conclusionem utique desiderant.

Periodo plurima nomina dat Cicero, ambitum, circuitum, comprehensionem, continuationem, circumscriptionem. Genera ejus duo sunt: alterum simplex, cum sensus unus longiore ambitu circumducitur; alterum, quod constat membris & incisis, quæ plures sensus habent. *Aderat janitor carceris, & carnifex prætoris,* & reliqua. Habet periodus membra minimum duo. Medius numerus videtur quatuor: sed recipit frequenter & plura. Modus ei à Cicerone aut quatuor senariis ^{Orat.} versibus, aut ipsius spiritus modo terminatur. Præstare debet, ^{222.} ut sensum concludat: sit aperta, ut intelligi possit: non immodica, ut memoriâ contineri. Membrum longius justo, tardum: brevius instabile est.

Ubicunque acriter erit & instanter pugnaciterque dicendum, membratim * cæsimque dicemus. Nam hoc in oratione plurimum valet: adeoque rebus accommodanda compositio, ut asperis asperos etiam numeros adhiberi oporteat, & cum dicente æquè audientem inhorrescere. Membratim plerumque ^{* Vide exempla in orat. Pro Mil. 37. Pro Lig. 9.} narrabimus, aut ipsas periodos majoribus intervallis, & velut laxioribus nodis resolvemus, exceptis quæ non docendi gratia, sed ornandi narrantur: ut in Verrem, Proserpinæ raptus. Hæc ^{6. Verr.} enim lenis & fluens contextus decet. ^{106.}

Periodus apta procemiis majorum causarum, ubi sollicitudine, commendatione, miseratione res eget. Item communibus locis, & in omni amplificatione: sed poscitur tum austera, si accuses; tum fusa, si laudes. Multum & in epilogis pollet. Totum autem adhibendum est, quo sit amplius compositionis genus, cum judex non solum rem tenet, sed etiam

bellicâ cæteris Imperatoribus præceluit Alexander, tantum & eosdem temperantia laude superavisset; non minus venerationis apud posteros habuisset, quàm apud suos habuisse dicitur amoris, imperii, dignitatis.

(1) Sic de hoc eodem loco Tullius in Orat. 225. *Extrema sequitur comprehensio, sed ex duobus membris, quæ non potest esse brevior.* Dissolvenda hæc periodus, ut duo membra reperiantur: *Id fecistis: & neminem nostrum fefellit.*

captus est oratione, & se credit actori, & voluptate jam ducitur.

Historia non tam finitos numeros, quàm orbem quemdam contextumque desiderat. Namque omnia ejus membra connexa sunt, quoniam lubrica est, ac fluit: ut homines qui manibus invicem apprehensis gradum firmant, continent & continentur. Demonstrativum genus omne fusiores habet liberioresque numeros. Judiciale & concionale, ut materiâ varium est, sic etiam ipsâ collocatione verborum.

Pag. 276. Ubi jam nobis pars ex duabus (quas modò fecimus) secunda tractanda est. Nam quis dubitat alia leniùs, alia concitatiùs, alia sublimiùs, alia pugnaciùs, alia graviùs esse dicenda? Gravibus, sublimibus, ornatis, longas magis syllabas convenire? ita ut lenia (1) spatium, sublimia & ornata claritatem quoque * vocum possint, potiùs quàm his contraria. Magis (2) laudarem brevibus argumenta, partitiones, jocos: & quicquid est sermoni magis simile.

* Malim
legere,
vocis.

Itaque componemus proœmium variè, atque ut sensus ejus postulabit. . Nam judicis animus variè præparatur: tum miserabiles esse volumus, tum modesti, tum acres, tum graves, tum blandi: tum flectere, tum ad diligentiam hortari. Hæc ut sunt diversa naturâ, dissimilem componendi quoque rationem desiderant. An similibus Cicero usus est numeris in exordio pro Milone, pro Cluentio, pro Ligario?

Narratio ferè tardiores, atque, ut sic dixerim, modestiores desiderat pedes, & nominibus maximè mixtos. Nam & verbis ut sæpius pressa est, ita interim insurgit: sed docere & infigere animis res semper cupit: quod minimè festinantium opus est. Ac mihi videtur tota narratio constare longioribus membris, brevioribus periodis.

Argumenta acria & citata, pedibus quoque ad hanc naturam accommodatis utentur, non tamen ita ut Trochæis, quæ celeria quidem, sed sine viribus sunt. Verùm quamvis sint brevibus longisque mixta, non tamen plures longas quàm breves (3) habentia. Illa sublimia spatiosas clarasque voces habent, amant amplitudinem Dactyli quoque, ac Pæonis, etiam si majori ex parte syllabis brevibus, temporibus tamen satis pleni. Aspera contrà lambis maximè concitantur: non solùm quòd sint è duabus modò syllabis, eoque frequentiore quasi pul-

+ E superiore versu
reponendum hîc
censeo,
habentia.

(1) Spatium longiùs in pronuntian-

do.
(2) Hîc aliquid mendi subest. Pro laudarem, malim legere, donarem. Bre-
viores pedes magis conveniunt argu-
mentis, &c.

(3) Pro habentia, quod huc fortè ex inferiore versu irrepsit, legendum putem, habeant. Argumenta possunt misceri brevibus & longis syllabis; non tamen plures longas, quàm breves habeant.

sum habent, quæ res lenitati contraria est; sed etiam quòd omnibus partibus insurgunt, & à brevibus in longas nituntur & crescunt. Ideoque meliores Choreis, qui à longis in breves cadunt. Summissa, qualia in epilogis, lentas & ipsa & minùs exclamantes exigunt.

Denique ut semel finiam, sic ferè componendum, quo modo pronuntiandum erit. An non in procemiis plerumque summissi (nisi cùm in accusatione concitandus est iudex, aut aliquâ indignatione complendus) in narratione pleni atque expressi, in argumentis citati, atque ipso etiam motu celeres sumus? ut in locis ac descriptionibus fusi ac fluentes, in epilogis plerumque dejecti & infracti? Atqui (1) corporis quoque motui sua quædam tempora; & ad signa pedum, non minùs saltationi, quàm modulationibus adhibet musica ratio numeros. Quid? non vox ad * actus accommodatur naturæ * In acti-
ipfarum de quibus dicimus rerum? Quo minùs id mirum in one. In
pedibus orationis, cùm debeant sublimia ingredi, lenia duci, pronunti-
acria currere, delicata fluere. Itaque ubi est necesse, affect- atione.
amus etiam tumorem, qui Spondeis atque Iambis maximè continetur:

(2) *Hyperoargus sceptrum mihi liquit Pelops.*

Asperum verò & maledicum etiam in carmine Iambis grafatur:

*Quis hoc potest videre? quis potest pati?
Nisi impudicus, & vorax, & aleo?*

In universum autem, si sit necesse, duram potius atque asperam compositionem malim esse, quàm effœminatam & enervem, qualis apud multos: & quotidie magis lascivimus, (3) syntonorum modis saltitantes. Ac ne tam bona quidem ulla erit, ut debeat esse continua, & in eosdem semper pedes ire. Nam & versificandi genus est, unam legem omnibus sermonibus dare: & id cùm manifesta affectatione (cujus rei maximè cavenda suspicio est) tum etiam similitudine tædium

(1) Motus corporis constat variis numeris: saltatio quoque. Parem igitur varietatem in oratione servare debemus. Cùm *signa pedum* dixit aut intellexit pedum motum numerosum in saltatione, aut pedum percussiones, quibus metimur tempora. *Turn.*

2) Seneca aliter citat hunc versum epist. 80. *En impero Argis: regna*

mihi liquit Pelops.

(3) *Syntoni*, symphoniaci sunt, qui instrumentis pulsatis harmoniamque efficientibus convenientem, modos suggerunt saltantibus. Alii appellant *syntonos*, qui motu corporis convenienti respondent tonis & modulationi canentium. *Turn.*

* Alii legunt, perdit. Mendum hinc aliquod suspicor.

ac satietatem creat. Quoque est dulcius, magis * perit, amittitque & fidem, & affectus; motusque omnes, qui est in hac cura deprehensus: nec potest ei credere, aut propter eum dolere & irasci iudex, cui putat hoc vacare. Ideoque (1) initia quaedam quasi solvenda de industria sunt, illa quidem maximi laboris, ne laborata videantur.

Sed neque longioribus quam oportet hyperbatis compositioni serviamus, ne quæ ejus gratiâ fecerimus, propter eam fecisse videamur. Et certè nullum aptum atque idoneum verbum prætermitemus gratiâ lenitatis. Neque enim erit ullum tam difficile, quod non commodè inseri possit, nisi quòd in evitandis ejusmodi verbis non decorem compositionis quærimus, sed facilitatem. Non tamen mirabor Latinos magis indulgisse compositioni quam Atticos, quamvis minùs in verbis habeant varietatis & gratiæ. Nec vitium dixerim, si Cicero à Demosthene paululum in hac parte descivit. Sed quæ sit differentia nostri Græcique sermonis, explicabit summus liber.

Compositio (nam finem imponere egresso destinatum modum volumini festino) debet esse honesta, jucunda, varia. Ejus tres partes, ordo, conjunctio, numerus. Ratio, in adjectione, detractio, mutatione. Usus, pro natura rerum quas dicimus. Cura (2) magna, ut sentiendi atque loquendi prior sit. Diffimulatio curæ præcipua, ut numeri sponte fluxisse, non arcessiti & coacti esse videantur.

(1) Sæpe numero in procemiis simplicitas esse debet: nam ea magis solet irrepere in animos auditorum. Illic igitur aut numeri sunt tollendi, aut certè obscurandi, ne eos intelligat ju-

dex. Turn. Pro *initia*, multi codices habent *vineta*.

(2) *Cura magna* compositionis debet esse; ita ut tamen cura *sentiendi atque loquendi prior sit*.

MARCI FABII
 Q U I N T I L I A N I
 D E
 INSTITUTIONE ORATORIA
 L I B E R X.
 C A P U T I.
 D E C O P I A V E R B O R U M.

I. Facilitas dicendi comparatur legendo, scribendo, dicendo. (Ad lectionem refertur auditio & imitatio: ad scriptionem emendatio & cogitatio.) Oratori autem parandæ sunt opes, quæ constant rerum & verborum copiâ. De rebus nunc non agitur. II. Verborum copia parari cum judicio debet.—Paratur autem auditione & lectione.—Quæ sint utriusque commoda—Optimum quemque legendum, & quomodo—Etiam in optimis non laudanda omnia. III. Quantum & quatenus oratori conferant Poetæ.—Historici.—Philosophi. IV. Pauca de lectione veterum, & novorum.—De varietate opinionum super his. V. Eminentissimos Græcorum scriptores suis quemque virtutibus designat. 1. Poetas: Heroicos.—Elegiacos.—Iambicos.—Lyricos.—Tragicos—Comædos. 2. Historicos. 3. Oratores. 4. Philosophos. VI. Eundem in Latinis persequitur ordinem.

I. SED hæc eloquendi præcepta sicut cognitioni sunt necessaria, ita non satis ad vim dicendi valent, nisi illis firma quædam facilitas, quæ apud Græcos *ἔξις* nominatur, accesserit: quam, scribendo plus, an legendo, an dicendo consequamur, solere quæri scio. Quod esset diligentius nobis examinandum, si quâlibet earum rerum possemus unâ esse contenti. Verùm ita sunt inter se connexa & indiscreta omnia, ut, si quid ex his defuerit, frustrâ sit in cæteris laboratum. Nam neque solida atque robusta fuerit unquam eloquentia, nisi multo stylo vires acceperit: & citra lectionis exemplum labor ille carens rectore fluit. Qui autem scierit quo sint quæque modo dicenda, nisi tanquam in procinctu paratam quidem ad omnes casus habuerit eloquentiam, velut clausis thesauris incubabit.

Non autem ut quicque præcipuè necessarium est, sic ad efficiendum oratorem maximi protinus erit momenti. Nam certè cùm sit in eloquendo positum oratoris officium, dicere ante omnia est; atque hinc initium ejus artis fuisse manifestum est: proximam deinde imitationem: novissimam

scribendi quoque diligentiam. Sed ut perveniri ad summa nisi ex principiis non potest ; ita procedente jam opere, minima incipiunt esse quæ prima sunt.

Lib. 1. § 2. Verum nos non quomodo sit instituendus orator, hoc loco dicimus : (nam id quidem aut satis, aut certè uti potuimus, à nobis dictum est) sed ut Athletam quia omnia jam perdidicerit à præceptore, nimirum quo genere exercitationis ad certamina præparandus sit : ita eum qui res invenire & disponere sciet, verba quoque & eligendi, & collocandi rationem perceperit, instruamus quâ ratione quæ didicerit, facere quàm optimè & quàm facillimè possit. Non ergo dubium est, quin ei velut opes sint quædam parandæ, quibus uti, ubicunque desideratum erit, possit. Eæ constant copia rerum ac verborum.

II. SED res propriæ sunt cujusque causæ, aut paucis communes ; verba in universas paranda : quæ si rebus singulis essent singula, minorem curam postulerent ; nam cuncta sese cum ipsis protinus rebus offerrent. Sed cum sint aliis alia aut magis propria, aut magis ornata, aut plùs efficientia, aut meliùs sonantia ; debent esse non solùm nota omnia, sed in promptu, atque (ut ita dicam) in conspectu, ut cum se judicio dicentis ostenderint, facilis ex his optimorum sit electio.

Equidem scio quosdam collecta quæ idem significarent vocabula solitos ediscere, quo faciliùs & occurreret unum ex pluribus ; & cum essent usi aliquo, si breve intrà spatium rursus desideraretur, effugiendæ repetitionis gratiâ fumerent aliud quo idem intelligi posset. Quod cum est puerile, & cujusdam infelicitis operæ, tum etiam utile parum : turbam enim modò congregat, ex quâ fine discrimine occupet proximum quodque.

Nobis autem copia cum judicio paranda est, vim orandi, non circulatoriam volubilitatem spectantibus. Id autem consequemur optima legendo atque audiendo. Non enim solùm nomina ipsa rerum cognoscemus hâc curâ, sed cui quodque loco sit aptissimum. Omnibus enim ferè verbis, præter pauca quæ sunt parùm verecunda, in oratione locus est. Nam scriptores quidem Iamborum, veterisque comœdiæ, etiam in (1) illis sæpe laudantur : sed nobis nostrum opus interim tueri satis est. Omnia verba (exceptis de quibus dixi) sunt alicubi optima. Nam & humilibus interim, & vulgaribus est opus : & quæ cultiore in parte videntur sordida, ubi res poscit, propriè dicuntur.

Hæc ut sciamus, atque eorum non significationem modò, sed formas etiam (2) mensurâsque norimus, ut ubicunque erunt posita convenient, nisi multa lectione atque auditione

(1) Quæ parùm verecunda sunt.

& conjugationum formas ac mensuras.

(2) Intelligit varias declinationum

assequi non possumus: cùm omnem sermonem auribus primùm accipiamus. Propter quod (1) infantes à mutis nutribus jussu regum in solitudine educati, etiam si verba quædam emisisse traduntur, tamen loquendi facultate caruerunt.

Sunt autem alia hujus naturæ, ut idem pluribus vocibus declarent, ita ut nihil significationis, quo potius utaris, intersit, ut *ensis & gladius*. Alia, quæ etiam si propria rerum aliquarum sint nomina, τροπικῶς tamen ad eundem intellectum feruntur, ut *ferrum & mucro*. Nam per abusum *Sicarios* etiam omnes vocamus, qui cædem telo quocunque commiserint. Alia circuitu verborum plurimum ostendimus! quale est:

Et pressi copia lactis.

1. Eclog.
82.

Plurima verò mutatione figuramus: *Scio, non ignoro: & Non me fugit, non me præterit: & Quis nescit? Nemini dubium est.* Sed etiam ex proximo mutuari licet. Nam *& intelligo, & sentio, & video*, sæpè idem valent quod *Scio*. Quorum nobis ubertatem ac divitias dabit lectio, ut his non solum cùm occurrerint, sed etiam cùm oporteat, utamur. Non semper enim hæc inter se idem faciunt: nec sicut de intellectu animi rectè dixerim, *Video*; ita de visu oculorum, *Intelligo*. Nec ut *mucro gladium*, sic *mucronem gladios* ostendit.

Sed ut copia verborum sic paratur, ita non verborum tantum gratiâ legendum vel audiendum est. Nam omnium quæcunque docemus, hoc sunt exempla potentiora etiam ipsis quæ traduntur artibus, cùm eò qui discit perductus est, ut ea intelligere sine demonstrante, & sequi jam suis viribus possit; quia quæ doctor præcipit, orator ostendit.

Alia verò legentes, alia audientes magis adjuvant. Excitat qui dicit, spiritu ipso, nec imagine & ambitu rerum, sed rebus incendit. Vivunt enim omnia, & moventur, excipimurque nova illa velut nascentia, cum favore ac sollicitudine. Nec fortunâ modo judicii, sed etiam ipsorum qui orant periculo afficimur. Præter hæc, vox & actio decora, commoda, ut quisque locus postulabit, pronuntiandi vel potentissima in dicendo ratio, &, ut semel dicam, pariter omnia decent.

In lectione certius judicium, quod audienti frequenter aut suus cuique favor, aut ille laudantium clamor extorquet. Pudet enim dissentire, & velut tacitâ quâdam verecundiâ inhibemur plus nobis credere; cùm interim & vitiosa pluribus

(1) Sammetichus Rex Ægyptiorum (ut tradit Herodotus initio lib. 2.) quibusdam infantulis, quos in solitudine educabat, nutrices præfecit mutas. Illi

post bimatum, cùm esurirent, fortè *beccos* pronuntiaverunt, quod significat linguâ Phrygiâ panem & cibum. *Turn.*

placeant, & à corrogatis laudentur etiam quæ non placent. Sed è contrario quoque accidit, ut optimè dictis gratiam prava iudicia non referant. Lectio libera est, nec actionis impetu transcurrit, sed repetere sæpius licet, siue dubites, siue memoriæ penitus affigere velis. Repetamus autem, & tractemus : & ut cibos mansos ac propè liquefactos demittimus, quo faciliùs digerantur ; ita lectio non cruda, sed multâ iteratione mollita, & velut confecta, memoriæ imitationique tradatur.

Ac diu non nisi optimus quisque, & qui credentem sibi minimè fallat, legendus est ; sed diligenter, ac penè ad scribendi sollicitudinem : nec per partes modò scrutanda omnia, sed perlectus liber utique ex integro resumendus, præcipuéque oratio, cujus virtutes frequenter ex industria quoque occultantur. Sæpe enim præparat, dissimulat, insidiatur orator, eaque in primâ parte actionis dicit, quæ sunt in summâ profutura. Itaque suo loco minùs placent, adhuc nobis quare dicta sint ignorantibus. Ideoque erunt cognitis omnibus repetenda.

Illud verò utilissimum, nosse eas causas quarum orationes in manus sumpimus, & quoties continget, utrinque habitas legere actiones, ut Demosthenis atque Æschinis inter se contrarias ; ut Servii Sulpitii & Messalæ, quorum alter pro Aufidia, contrà dixit alter ; & Pollionis & Cassii, reo Aspernate ; aliàsque plurimas. Quin etiam si minùs pares videbuntur, aliquæ tamen ad cognoscendam litium quæstionem rectè requiruntur : ut contra Ciceronis orationes, Tiberonis in Q. Ligarium, & Hortensii pro Verre.

Quin etiam easdem causas ut quisque egerit, utile erit scire. Nam pro domo Ciceronis dixit Calidius, & pro Milone orationem Brutus exercitationis gratiâ scripsit, etiamsi egisse eum Cornelius Celsus falsò existimat. Et Pollio ac Messala defenderunt eosdem. Et nobis pueris insignes pro Voluseno Catulo, Domitii Afri, Crispi Passieni, Decimi Lælii, orationes ferebantur.

Neque id statim legenti persuasum sit, omnia quæ magni auctores dixerint, utique esse perfectæ. Nam & labuntur aliquando, & oneri cedunt, & indulgent ingeniorum suorum voluptati, nec semper intendunt animum, & nonnunquam fatigantur : cùm Ciceroni dormire interim Demosthenes, Horatio etiam Homerus ipse videatur. Summi enim sunt, homines tamen ; acciditque iis qui quicquid apud illos repererunt, dicendi legem putant, ut deteriora imitentur, (id enim est facilius) ac se abundè similes putent, si vitia magnorum consequantur.

Modestè tamen & circumspecto iudicio de tantis viris pronuntiandum est, ne (quod plerisque accidit) damnent quæ

non intelligunt. Ac si necesse est in alterutram errare partem, omnia eorum legentibus placere, quàm multa displicere maluerim.

III. PLURIMUM dicit oratori conferre Theophrastus lectionem poetarum: multique ejus judicium sequuntur, neque id immeritò. Namque ab his & in rebus spiritus, & in verbis sublimitas, & in affectibus motus omnis, & in personis decor petitur, præcipueque velut attrita quotidiano actu forensi ingenia, optimè rerum talium blanditiâ reparantur. Ideoque in hac lectione Cicero requiescendum putat.

Meminerimus tamen non per omnia poetas esse oratori sequendos, nec libertate verborum, nec licentiâ figurarum: ^{2 de Orat. n. 14. &} totumque illud studiorum genus ostentationi comparatum, ^{pro Arch. n. 6.} præter id quòd solam petit voluptatem, eamque fingendo non falsa modò, sed etiam quædam incredibilia, sectatur, patrocinio quoque aliquo juvari: quòd alligatì ad certam pedum necessitatem, non semper propriis uti possint, sed depulsi à recta via, necessariò ad eloquendi quædam diverticula confugiant; nec mutare quædam modò verba, sed extendere, corripere, convertere, dividere cogantur: nos verò armatos stare in acie, & summis de rebus decernere, & ad victoriam niti decet.

Neque ego arma squalere situ ac rubigine velim, sed fulgorem his inesse, qui terreat, qualis est ferri, quo mens simul visusque præstringatur; non qualis auri argentique, imbellis, & potius habenti periculosus.

Historia quoque alere orationem quodam molli jucundoque succo potest. Verùm & ipsa sic est legenda, ut sciamus plerasque ejus virtutes oratori esse vitandas. Est enim proxima poetis, & quodammodo carmen solutum: & scribitur ad narrandum, non ad probandum; totumque opus non ad actum rei, pugnamque præsentem, sed ad memoriam posteritatis, & ingenii famam componitur. Ideòque & verbis liberioribus, & remotioribus figuris narrandi tædium evitat.

Itaque, ut dixi, neque illa Sallustiana brevitás, quâ nihil ^{Pag. 111.} apud vacuas aures atque eruditas potest esse perfectius, apud occupatum variis cogitationibus judicem, & sæpius ineruditum, captanda nobis est: neque illa Livii lactea ubertas satis docebit eum, qui non speciem expositionis, sed fidem quærit. Adde quòd M. Tullius ne Thucydidem quidem aut Xeno- ^{Orat. 30.} phontem utiles oratori putat, quanquam illum bellicum ^{ca-31. 32.} nere, hujus ore Musas esse locutas existimet.

Licet tamen nobis in digressionibus uti vel historico nunquam nitore, dum in iis de quibus erit quæstio, meminerimus non athletarum toros, sed militum lacertos esse; nec versicolorem illam, quâ Demetrius Phalereus dicebatur uti, vestem bene ad forenses pulverem facere.

Est & alius ex historiis usus, & is quidem maximus, sed non ad præsentem pertinens locum, ex cognitione rerum explorumque, quibus imprimis instructus esse debet orator, ne omnia testimonia expetat à litigatore, sed pleraque ex vetustate diligenter sibi cognita sumat; hoc potentiora, quòd ea sola criminibus odii & gratiæ vacant.

A philosophorum verò lectione ut essent nobis multa petenda, vitio factum est oratorum, qui quidem illis optima sui operis parte cesserunt. Nam & de justis, honestis, utilibus, quæque sunt his contraria, & de rebus divinis maximè dicunt & argumentantur acriter: & altercationibus atque interrogationibus oratorem futurum optimè Socratici præparant. Sed his quoque adhibendum est simile iudicium, ut etiam cum in rebus versetur iisdem, non tamen eandem esse conditionem sciamus litium ac disputationum, fori & auditorii, præceptorum & periculorum.

IV. CREDO exacturos pleròsque, cum tantum esse utilitatis in legendo iudicemus, ut id quoque adjungamus operi, qui sint legendi, quæ in quoque auctore præcipua virtus. Sed persequi singulos, infiniti fuerit operis. Quippe cum in Bruto M. Tullius tot millibus versuum de Romanis tantum oratoribus loquatur, & tamen de omnibus ætatis suæ, quibus *Brut. 248.* cum vivebat, exceptis Cæsare atque Marcello, silentium egerit: quis erit modus, si & illos, & qui postea fuerunt, & Græcos omnes, & Philosophos, & Poetas persequi velim? Fuerit igitur brevitatis illa tutissima, quæ est apud Livium in epistola ad filium scripta, legendos Demosthenem atque Ciceronem: tum ita, ut quisque esset Demostheni & Ciceroni simillimus.

Non est tamen dissimulanda nostri quoque iudicii summa. Paucos enim, vel potius vix ullum ex iis qui vetustatem pertulerunt, existimo posse reperiri, qui iudicium adhibentibus non allaturus sit utilitatis aliquid: cum se Cicero ab illis quoque vetustissimis auctoribus, ingeniosis quidem, sed arte carentibus, plurimum fateatur adjutum. Nec multo aliter de nobis sentio. Quotus enim quisque inveniri tam demens potest, qui ne minimam quidem alicujus certæ fiduciæ partis memoriam posteritatis speraverit? qui si quis est, intra primos statim versus deprehendetur, & citius nos dimittet, quam ut ejus nobis magno temporis detrimento constet experimentum. Sed non quicquid ad aliquam partem scientiæ pertinet, protinus ad faciendam etiam *ᾠκείαν* (de qua loquimur) accommodatum est.

Verum antequam de singulis loquar, pauca in universum de varietate opinionum dicenda sunt. Nam quidam solos veteres legendos putant, neque in ullis aliis esse naturalem elo-

quentiam, & robur viris dignum, arbitrantur. Alios recens hæc lascivia, deliciæque, & omnia ad voluptatem multitudinis imperitæ composita, delectant. Sunt etiam qui rectum dicendi genus sequi volunt. Alii pressa demum & tenuia, & quæ minimum ab usu quotidiano recedant, sana & verè Attica putant. Quosdam elatior ingenii vis, & magis concitata, & plena spiritus capit. Sunt & lenis, & nitidi, & compositi generis non pauci amatores. De qua differentia differam diligentiùs, cùm de genere dicendi quærendum erit. Lib. 12.
cap. 10.

V. INTERIM summatim quid à qua lectione petere possint, qui confirmare facultatem dicendi volunt, attingam. Paucos enim, qui sunt eminentissimi, excerpere in animo est. Facile est autem studiosis, qui sint his simillimi, judicare: ne quisquam queratur omisos fortè aliquos eorum, quos ipse valde probet. Fateor enim plures legendos esse, quàm qui à me nominabuntur. Sed nunc genera ipsa lectionum, quæ præcipuè convenire intendentibus ut oratores fiant existimem, persequar.

I. Igitur ut Aratus (1) ab Jove incipiendum putat, ita nos ritè cœpturi ab Homero videmur. Hic enim (quemadmodum ex Oceano dicit ipse amnium vim fontiumque cursus Il. l. 21.
v. 195. initium capere) omnibus eloquentiæ partibus exemplum & ortum dedit. Hunc nemo in magnis sublimitate, in parvis proprietate superaverit. Idem lætus ac pressus, jucundus & gravis, tum copia, tum brevitate mirabilis; neque poeticâ modò, sed oratoriâ virtute eminentissimus.

Nam ut de laudibus, exhortationibus, consolationibus taceam, nōne vel nonus liber, quo missa ad Achillem legatio continetur; vel in primo, inter duces illa contentio; vel dictæ in secundo sententiæ, omnes litium ac consiliorum explicant artes? Affectus quidem vel illos mites, vel hos concitados, nemo erit tam indoctus, qui non in sua potestate hunc auctorem habuisse fateatur.

Age verò, nōne in utriusque sui operis ingressu paucissimis versibus legem proœmiorum non dico servavit, sed constituit? Nam & benevolum auditorem invocatione dearum, quas præsidere vatibus creditum est, & intentum proposita rerum magnitudine, & docilem summa celeriter comprehensa facit. Narrare verò quis breviùs, quàm qui mortem nuntiat Il. l. 16.
v. 18, 21.
Il. l. 9. v.
525, &c. Patrocli: quis significantiùs potest, quàm qui Curetum Ætolorumque prælium exponit? Jam similitudines, amplificationes, exempla, digressus, signa rerum & argumenta, cæteraque probandi ac refutandi, sunt ita multa, ut etiam qui de

(1) Aratus sic incipit Astrologica. Ἐκ Διὸς ἀρχόμεθα. Ab Jove principium.

Il. l. 24.
v. 486,
Ec.

artibus scripserunt, plurima earum rerum testimonia ab hoc poeta petant. Nam epilogus quidem quis unquam poterit illis Priami rogantis Achillem precibus æquari?

Quid? in verbis, sententiis, figuris, dispositione totius operis, nōne humani ingenii modum excedit? Ut magni sit viri, virtutes ejus non æmulatione (quod fieri non potest) sed intellectu sequi. Verū hic omnes sine dubio, & in omni genere eloquentiæ procul à se reliquit, Heroicos tamen præcipuè, videlicet quia clarissima in materiâ simili comparatio est.

Rarò affurgit Hesiodus, magnâque pars ejus in nominibus est occupata, tamen utiles circa præcepta sententiæ, lenitâsque verborum & compositionis probabilis: datûrque ei palma in illo mediò dicendi genere.

Contrà in Antimacho vis & gravitas, & minimè vulgare eloquendi genus habet laudem. Sed quamvis ei secundas ferè Grammaticorum consensus deferat, & affectibus, & jucunditate, & dispositione, & omnino arte deficitur, ut planè manifestò appareat, quanto sit aliud proximum esse, aliud secundum.

Panyasin ex utroque mistum putant, in eloquendo neutrius æquare virtutes: alterum tamen ab eo materia, alterum disponendi ratione superari.

(1) Apollonius in ordinem à Grammaticis datum non venit, quia Aristarchus atque Aristophanes poetarum judices, neminem sui temporis in numerum redegerunt: non tamen contemnendum edidit opus æquali quâdam mediocritate.

Arati materia motu caret, ut in qua nulla varietas, nullus affectus, nulla persona, nulla cujusquam sit oratio: sufficit tamen operi, cui se parem credidit.

Admirabilis in suo genere Theocritus, sed Musa illa rustica & pastoralis non forum modò, verū ipsam etiam urbem reformidat.

Audire videor undique congerentes nomina plurimorum poetarum. Quid? Herculis acta non bene Pisandros? Quid?

10. Eclog. 50. (2) Nicandrum frustra secuti Macer atque Virgilius? Quid? Euphorionem transibimus? quem nisi probasset Virgilius, idem nunquam certè conditorum Chalcidico versu carminum fe-

(1) Apollonius Rhodius scripsit *Argonautica*. Vixit autem tempore Aristarchi & Aristophanis Bytantii Grammaticorum, qui severam in auctores criticen exercuerunt sub Ptolemæo

Philometore.

(2) Nicander poeta Colophonius fuit. Scripsit *Theriaca*, & *Alexipharmaca*: præterea *Georgica*, quæ imitatus est Virgilius. *Turn.*

cisset in Bucolicis mentionem. Quid? Horatius frustra Tyr- *Art. Poet*
tæum Homero subjungit? 402.

Nec sanè quisquam est tam procul à cognitione eorum remotus, ut non indicem certè ex bibliotheca sumptum transferre in libros suos possit. Nec ignoro igitur quos transeo, nec utique damno, ut qui dixerim esse in omnibus utilitatis aliquid: sed ad illos jam perfectis constitutisque viribus revertemur. Quod etiam in cœnis grandibus sæpe facimus, ut cùm optimis satiati simus, varietas tamen nobis ex vilioribus grata sit.

Tunc & Elegiam vacabit in manus sumere, cujus princeps habetur Callimachus. Secundas confessione plurimorum Philætas occupavit. Sed dum assequimur illam firmam (ut dixi) facilitatem, optimis affuescendum est; & multâ magis, quàm multorum lectione firmanda mens, & ducendus est color.

Itaque ex tribus receptis Aristarchi judicio scriptoribus iamborum, ad *Æt* maximè pertinebit unus Archilochus. Summa in hoc vis elocutionis, cùm validæ, tum breves vibrantesque sententiæ, plurimum sanguinis atque nervorum: adeo ut videatur quibusdam, quòd quoquam minor est, materiæ esse, non ingenii vitium. *Ad facilitatem comparandam.*

Novem verò Lyricorum longè Pindarus princeps, spiritûs magnificentia, sententiis, figuris, beatissimâ rerum verborumque copiâ, & velut quodam eloquentiæ flumine: propter quæ Horatius eum meritò credit nemini imitabilem. *Lib. 4. Od. 2.*

Stesichorum, quàm sit ingenio validus materiæ quoque ostendunt, maxima bellas & clarissimos canentem duces, & epici carminis onera lyrâ sustinentem. Reddit enim personis in agendo simul loquendoque debitam dignitatem; ac si tenuisset modum, videtur æmulari proximus Homerum potuisse: sed redundat, atque effunditur: quod ut est reprehendendum, ita copiæ vitium est.

Alcæus in parte operis aureo plectro meritò donatur, quia tyrannos insectatur: multum etiam moribus confert: in eloquendo quoque brevis, & magnificus, & diligens, plurimùmque Homero similis: sed in lusus & amores descendit, majoribus tamen aptior. *Horat. Lib. 2. Od. 13.*

Simonides tenuis, alioqui sermone proprio, & jucunditate quadam commendari potest: præcipua tamen ejus in commovenda miseratione virtus, ut quidam in hac eum parte omnibus ejusdem operis auctoribus præferant.

Antiqua Comœdia cùm sinceram illam sermonis Attici gratiam propè sola retinet, tum facundissimæ libertatis, etsi est in insectandis vitiis præcipua, plurimum tamen virium in cæteris partibus habet. Nam & grandis, & elegans, & venusta,

& nescio an ulla, post Homerum tamen, quem ut Achillem semper excipi par est, aut similior sit oratoribus, aut ad oratores faciendos aptior. Plures ejus auctores: Aristophanes tamen, & Eupolis, Cratinusque præcipui.

Tragœdias primus in lucem Æschylus protulit, sublimis, & gravis, & grandiloquus sæpe usque ad vitium: sed rudis in plerisque, & incompositus: propter quod correctas ejus fabulas in certamen deferre posterioribus poetis Athenienses permisere, suntque eo modo multi coronati.

Sed longè clariùs illustraverunt hoc opus Sophocles atque Euripides: quorum in dispari dicendi via uter sit poeta melior, inter plurimos quæritur. Idque ego sanè, quoniam ad præsentem materiam nihil pertinet, injudicatum relinquo. Illud quidem nemo non fateatur necesse est, iis qui se ad agendum comparant, utiliorem longè Euripidem fore. Namque is & in sermone (quod ipsum reprehendunt, quibus gravitas, & cothurnus & sonus Sophoclis videtur esse sublimior) magis accedit oratorio generi: & sententiis densus, & in iis quæ à sapientibus tradita sunt, penè ipsis est par, & in dicendo ac respondendo cuilibet eorum qui fuerunt in foro disertis, comparandus. In affectibus verò cùm omnibus mirus, tum in iis qui miseratione constant facilè præcipuus.

Hunc & admiratus maximè est (ut sæpe testatur) & secutus, quanquam in opere diverso, Menander: qui vel unus, meo quidem judicio, diligenter lectus, ad cuncta quæ præcipimus effingenda sufficiat: ita omnem vitæ imaginem expreßit: tanta in eo inveniendi copia, & eloquendi facultas: ita est omnibus rebus, personis, affectibus accommodatus. Nec nihil profectò viderunt, qui orationes quæ Charisii nomine eduntur, à Menandro scriptas putant. Sed mihi longè magis orator probari in opere suo videtur: nisi fortè aut illa mala judicia, quæ Epitrepontas, Epicleros, Lochos habent; aut meditationes in Psophoda, & Nomothete, & Hypobolimæo, non omnibus oratoriis numeris sunt absolutæ.

Ego tamen plus adhuc quiddam collaturum declamatoribus puto, quoniam his necesse est secundum conditionem controversiarum plures subire personas, patrum, filiorum, maritorum, militum, rusticorum, divitum, pauperum, irascentium, deprecantium, mitium, asperorum. In quibus omnibus mirè custoditur ab hoc poeta decorum. Atque ille quidem omnibus ejusdem operis auctoribus abstulit nomen, & fulgore quodam suæ claritatis tenebras obduxit.

Habent tamen alij quoque Comici, si cum venia legantur, quædam quæ possis decerpere: & præcipuè Philemon, qui ut pravis sui temporis judiciis Menandro sæpe prælatus est, ita consensu omnium meruit credi secundus.

2. HISTORIAM multi scripsere præclare, sed nemo dubitat duos longè cæteris præferendos, quorum diversa virtus laudem penè est parem consecuta. Densus & brevis, & semper instans sibi Thucydides: dulcis, & candidus, & fusus Herodotus: ille concitatis, hic remissis affectibus melior: ille concionibus, hic sermonibus: ille vi, hic voluptate.

Theopompus his proximus, ut in historia prædictis minor, ita oratori magis similis; ut qui antequam est ad hoc opus sollicitatus, diu fuerit orator. Philistus quoque meretur qui turbæ (1) quamvis bonorum post hos auctorum eximatur, imitator Thucydidis: & ut multo infirmior, ita aliquatenus lucidior.

Ephorus, ut Isocrati visum, calcaribus eget. Clitarchi probatur ingenium, fides infamatur. Longo post intervallo temporis natus Timagenes, vel hoc est ipso probabilis, quòd intermissam historias scribendi industriam novâ laude reparavit. Xenophon non excidit mihi, sed inter philosophos reddendus est.

3. SEQUITUR Oratorum ingens manus, cùm decem simul Athenis ætas una tulerit: quorum longè princeps Demosthenes, ac penè lex orandi fuit: tanta vis in eo, tam densa omnia, ita quibusdam nervis intenta sunt, tam nihil otiosum, is dicendi modus, ut nec quid desit in eo, nec quid redundet, invenias. Plenior Æschines, & magis fusus, & grandiori similis, quo minùs strictus est: carnis tamen plus habet, lacerorum minus. Dulcis inprimis & acutus Hyperides: sed minoribus causis, ut non dixerim utilior, magis par.

His ætate Lyfias major, subtilis atque elegans, & quo nihil, si oratori satis sit docere, quæras perfectius. Nihil enim est inane, nihil accersitum: puro tamen fonti, quàm magno flumini propior. Isocrates in diverso genere dicendi nitidus & comptus, & palæstræ quàm pugnae magis accommodatus, omnes dicendi veneres sectatus est: nec immeritò. Auditoriis enim se, non judiciis comparârat: in inventione facilis, honesti studiosus, in compositione adeo diligens, ut cura ejus reprehendatur.

Neque ego in his de quibus sum locutus, has solas virtutes, sed has præcipuas puto: nec cæteros parum fuisse magnos. Quinetiam & Phalereum illum Demetrium (quantum is primus inclinasse eloquentiam dicitur) multum ingenii habuisse & facundiæ fateor, vel ob hoc memoriâ dignum, quòd ultimus est ferè ex Atticis qui dici possit orator: quem tamen in illo medio genere dicendi præfert omnibus Cicero.

Orat. 92.

(1) Dignus est qui post tres superiores cæteris præferatur. *Turn.*

4. PHILOSOPHORUM, ex quibus plurimum se traxisse eloquentiæ M. Tullius confitetur, quis dubitet Platonem esse præcipuum, siue acuminè differendi, siue eloquendi facultate divinâ quâdam & Homericâ? multum enim supra profam orationem, & quam pedestrem Græci vocant, surgit: ut mihi non hominis ingenio, sed quodam Delphico videatur oraculo instinctus.

Quid ego commemorem Xenophontis jucunditatem illam in affectatam, sed quam nulla possit affectatio consequi? ut ipsæ finxisse sermonem Gratiæ videantur: & quod de Pericle veteris Comœdiæ testimonium est, in hunc transferri justissimè possit, in labris ejus sedisse quandam persuadendi Deam.

Quid reliquorum Socraticorum elegantiam? Quid Aristotelem? quem dubito scientiâ rerum, an scriptorum copiâ, an eloquendi suavitatem, an inventionum acumine, an varietate operum, clariorem putem. Nam in Theophrasto tam est eloquendi nitor ille divinus, ut ex eo nomen quoque traxisse dicatur.

Minus indulgere eloquentiæ Stoici veteres: sed cum honesta suaferunt, tum in colligendo probandoque quæ instituerant, plurimum valuerunt; rebus tamen acuti magis, quàm (id quod sanè non affectarunt) oratione magnifici.

VI. IDEM nobis per Romanos quoque auctores ordo ducendus est.

I. ITAQUE ut apud illos Homerus, sic apud nos Virgilius auspiciatissimum dederit exordium, omnium ejus generis poetarum Græcorum nostrorumque illi haud dubiè proximus. Utar enim verbis iisdem, quæ ex Afro Domitio juvenis accepi; qui mihi interroganti, quem Homero crederet maximè accedere: *Secundus, inquit, est Virgilius, propior tamen primo quàm tertio.* Et hercle ut illi naturæ cœlesti atque immortaliter cesserimus, ita curæ & diligentiae vel ideo in hoc plus est, quod ei fuit magis laborandum: & quantum eminentioribus vincimur, fortasse æqualitate pensamus.

Cæteri omnes longè sequuntur. Nam Macer & Lucretius legendi quidem, sed non ut phrasin, id est corpus eloquentiæ faciant; elegantes in sua quisque materia, sed alter humilis, alter difficilis. Attacinus (1) Varro in iis per quæ nomen est affecutus, interpretis operis alieni, non spernendus quidem, verum ad augendam facultatem dicendi parum locuples. Ennium sicut sacros vetustate lucos adoremus, in quibus gran-

(1) Attacinus Varro vixit tempore Ovidii. Scripsit autem *Argonautica*, ut interpres Apollonii Rhodii. Ap- pellatus est Attacinus ab Attace, vico Galliæ Narbonensis, ut vult Eusebius; ut alii, ab Attace fluvio. *Turn.*

dia & antiqua robora jam non tantam habent speciem, quantam religionem.

Propiores alii, atque ad hanc phrasin, de qua loquimur, magis utiles. Lascivus quidem in Heroicis quoque Ovidius, & nimium amator ingenii sui, laudandus tamen in partibus. Cornelius autem Severus, etiamsi versificator quam poeta melior, si tamen, ut est dictum, ad exemplar primi libri bellum Siculum perscripsisset, vindicaret sibi jure secundum locum. Sed eum consummari mors immatura non passa est: puerilia tamen ejus opera & maximam indolem ostendunt, & mirabilem præcipuè in ætate illa recti generis voluntatem.

Multum in Valerio Flacco nuper amissimus. Vehemens & poeticum ingenium Saleii Bassi fuit, nec ipsum senectute maturum. Rabirius ac Peto non indigni cognitione, si vacet. Lucanus ardens, & concitatus, & sententiis clarissimus, &, ut dicam quod sentio, magis oratoribus quam poetis annumerandus.

Hos nominavimus, quia (1) Germanicum Augustum ab institutis studiis deflexit cura terrarum, parumque diis visum est esse eum maximum poetarum. Quid tamen iis ipsis ejus operibus, in quæ * donatus imperio juvenis successerat, subli-
 * Quæ in-
 choarat,
 cum est
 imperio
 donatus.
 mius, doctius, omnibus denique numeris præstantius? Quis enim caneret bella melius, quam qui sic gerit? Quem præfidentes studiis deæ propius audirent? Cui magis suas artes aperiret familiare numen Minervæ? Dicent hæc plenius futura sæcula. Nunc enim cæterarum fulgore virtutum laus ista perstringitur. Nos tamen sacra literarum colentes feras, Cæsar, si non tacitum hoc præterimus, & Virgiliano certè versu testamur,

Inter viatrices hederam tibi serpere lauros.

*Eclog. 8.
v. 13.*

Elegia Græcos quoque provocamus; cujus mihi tersus atque elegans maximè videtur auctor Tibullus. Sunt qui Propertium malint. Ovidius utroque lascivior: sicut durior Gallus.

Satyra quidem tota nostra est, in qua primus insignem laudem adeptus est Lucilius, qui quosdam ita deditos sibi adhuc habet amatores, ut eum non ejusdem modò operis auctoribus, sed omnibus poetis præferre non dubitent. Ego quantum ab

(1) Domitianum Imperatorem intelligit, qui *Germanicus* dici voluit, quasi Germaniam domuisset. Se quoque Palladis filium appellari jussit, ut testantur ejus numismata, unde paulo post: *Cui magis suas artes aperiret fa-*

miliare numen Minervæ. Turnebus (si tamen ille auctor est Notarum quæ ei attribuantur) hunc locum de Germanico Cæsare Drusi filio intelligendum duxit. Miror hoc cuiquam venire in mentem potuisse.

Lib. 1.
Satyr. 4.
v. 11.

illis, tantum ab Horatio dissentio, qui Lucilium *fluere lutulentum*, & esse aliquid quod tollere possis, putat. Nam & eruditio in eo mira, & libertas, atque inde acerbitas, & abundè salis.

Multo est terfior, ac purus magis Horatius, & ad notandos hominum mores præcipuus. Multum & veræ gloriæ, quamvis uno libro, Persius meruit. Sunt clari hodièque, & qui olim nominabuntur.

Alterum illud est, & prius Satyræ genus, quod non solâ carminum varietate mistum condidit Terentius Varro, vir Romanorum eruditissimus. Plurimos hic libros & doctissimos composuit, peritissimus linguæ Latinæ, & omnis antiquitatis, & rerum Græcarum, nostrarumque: plus tamen scientiæ collaturus, quàm eloquentiæ.

Iambus non sanè à Romanis celebratus est ut proprium opus, à quibusdam interpositus: cujus acerbitas in Catullo, Bibaculo, Horatio: quanquam illi (1) epòdos intervenire reperiatur.

At Lyricorum idem Horatius ferè solus legi dignus. Nam & insurgit aliquando, & plenus est jucunditatis & gratiæ, & variis figuris & verbis felicissimè audax. Si quem adjicere velis, is erit Cæsius Bassus, quem nuper vidimus: sed eum longè præcedunt ingenia viventium.

Tragœdiæ scriptores Accius atque Pacuvius clarissimi, gravitate sententiarum, verborumque pondere, & auctoritate personarum. Cæterum nitor, & summa in excolendis operibus manus, magis videri potest temporibus, quàm ipsis defuisse. Virium tamen Accio plus tribuitur: Pacuvium videri doctiorem, qui esse docti affectant, volunt. Jam Varii Thyestes cui libet Græcorum comparari potest. Ovidii Medea videtur mihi ostendere quantum vir ille præstare potuerit, si ingenio suo temperare quàm indulgere maluisset. Eorum quos viderim, longè princeps Pomponius Secundus: quem senes parum Tragicum putabant, eruditione ac nitore præstare confitebantur.

In Comœdia maximè claudicamus: licet Varro Musas, ** Quidam legunt Stilonis,* Ælii * Stolonis sententia, Plautino dicat sermone locuturas fuisse, si Latinè loqui vellent: licet Cæcilium veteres laudibus ferant: licet Terentii scripta ad Scipionem Africanum referantur: quæ tamen sunt in hoc genere elegantissima, & plus adhuc habitura gratiæ, si intra (2) versus trimetros stetissent.

(1) *Epòdus* vocatur versus minor, qui majori subjungitur, & quasi accinit; ab *ἐπὶ δὲ* *ἄκτινο*. Horatius autem in libro, qui inde dicitur *Epodon*, versibus trimetris Iambicis præsertim sæpe subjungit dimetros.

(2) Terentius more Comicorum utitur versibus Iambicis cujusbet men-

Vix levem consequimur umbram, adeo ut mihi sermo ipse Romanus non recipere videatur illam solis concessam Atticis viderem, quando eam ne Græci quidem in alio genere linguæ obtinuerint. (1) Togatis excellit Afranius: utinamque non inquinasset argumenta fœdis amoribus, mores suos fassus.

2. At non historia cefferit Græcis, nec opponere Thucydidem Sallustium verear; nec indignetur sibi Herodotus æquari T. Livium, cum in narrando miræ jucunditatis, clarissimique candoris, tum in concionibus suprâ quàm narrari potest eloquentem: ita dicuntur omnia cum rebus tum personis accommodata: sed affectus quidem, præcipuè eos qui sunt dulciores, ut parcissimè dicam, nemo historicorum commendavit magis. Ideoque immortalem illam Sallustii velocitatem, diversis virtutibus consecutus est. Nam mihi egregiè dixisse videtur Servilius Novianus, pares eos magis quàm similes: qui & ipse à nobis auditus est, clari vir ingenii, & sententiis creber, sed minùs pressus, quàm historiæ auctoritas postulat.

Quam paulum ætate præcedens eum Bassus Aufidius egregiè utique in libris belli Germanici præstitit, genere ipso probabilis in omnibus, sed in quibusdam suis ipse viribus minor.

Supereft adhuc, & exornat ætatis nostræ gloriam, (2) vir sæculorum memoriâ dignus, qui olim nominabitur, nunc intelligitur. Habet amatores, nec imitatores: ut libertas, quam circuncisis quæ dixisset, ei nocuerit. Sed elatum abundè spiritum & audaces sententias deprehendas etiam in iis quæ manent. Sunt & alii scriptores boni: sed nos genera degustamus, non bibliothecas excutimus.

3. ORATORES verò vel præcipuè Latinam eloquentiam parrem facere Græcæ possunt. Nam Ciceronem cuicunque eorum fortiter opposuerim. Nec ignoro quantam mihi concitem pugnam, cum præsertim id non sit propositi, ut eum Demostheni comparem hoc tempore: neque enim attinet, cum Demosthenem in primis legendum, vel ediscendum potius putem.

Quorum ego virtutes plerasque arbitror similes, consilium, ordinem, dividendi, præparandi, probandi rationem, omnia denique quæ sunt inventionis. In eloquendo est aliqua diversitas: densior ille, hic copiosior: ille concludit astrictiùs, hic

furæ, v. g. tetrametris, qui habent octo pedes. Optaret Fabius ut trimetros tantum adhibuisset, qui constant sex pedibus.

(1) *Togatæ comædiæ* sunt totæ Latinae, scilicet moribus & ritu Romano composita; ut *palliatæ* vocantur, quæ

ad imitationem Græcorum sunt compositæ. *Turn.*

(2) Nonnulli Plinium indicari putant; plerique Tacitum: & hoc verisimilius. Et fortasse multa tunc è scriptis suis metu temporum detraxerat, quæ postea restituta sunt.

latius pugnat: ille acumine semper, hic frequenter & pondere: illi nihil detrahi potest, huic nihil adjici: curæ plus in illo, in hoc naturæ.

Salibus certè & commiseratione (qui duo plurimum affectus valent) vincimus. Et fortasse * epilogos illi mos civitatis abstulerit. Sed & nobis illa quæ Attici mirantur, diversa Latini sermonis ratio minùs permiserit. In epistolis quidem, quam sunt utriusque, nulla contentio est.

* Non li-
cebat A.
thenis af-
fectum
movere,
ac ne epi-
logo qui-
dem uti.
Turn.

Cedendum verò in hoc quidem, quòd & ille prior fuit, & ex magna parte Ciceronem, quantus est, fecit. Nam mihi videtur M. Tullius, cùm se totum an imitationem Græcorum contulisset, effinxisse vim Demosthenis, copiam Platonis, jucunditatem Isocratis. Nec verò quod in quoque optimum fuit, studio consecutus est tantùm, sed plurimas vel potiùs omnes ex seipso virtutes extulit immortalis ingenii beatissimâ ubertate. Non enim pluvias (ut ait Pindarus) aquas colligit, sed vivo gurgite exundat, dono quodam Providentiæ genitus, in quo totas vires suas eloquentia experiretur.

Nam quis docere diligentius, movere vehementius potest? Cui tanta unquam jucunditas affuit? ut ipsa illa quæ extorquet, impetrare eum credas: & cùm transversum vi suâ judicem ferat, tamen ille non rapi videatur, sed sequi. Jam in omnibus quæ dicit, tanta auctoritas inest, ut dissentire pudeat: nec advocati studium, sed testis aut judicis afferat fidem. Cùm interim hæc omnia, quæ vix singula quisquam intentissimâ curâ consequi posset, fluunt illaborata: & illa, quâ nihil pulcrius auditu est, oratio, præ se fert tamen felicissimam facilitatem.

Quare non immeritò ab hominibus ætatis suæ regnare in judiciis dictus est: apud posteros verò id consecutus, ut Cicero jam non hominis, sed Eloquentiæ nomen habeatur. Hunc igitur spectemus: hoc propositum sit nobis exemplum. Ille se profecisse sciat, cui Cicero valde placebit.

Multa in Asinio Pollione inventio, summa diligentia: adeo ut quibusdam etiam nimia videatur: & consilii & animi satis: à nitore & jucunditate Ciceronis ita longè abest, ut videri possit sæculo prior.

At Messala nitidus, & candidus, & quodammodo præ se ferens in dicendo nobilitatem suam: viribus minor.

C. verò Cæsar si foro tantùm vacasset, non alius ex nostris contra Ciceronem nominaretur. Tanta in eo vis est, id acumen, ea concitatio, ut illum eodem animo dixisse, quo bellavit, appareat. Exornat tamen hæc omnia mira sermonis, cujus propriè studiosus fuit, elegantia.

Multum ingenii in Cælio, & præcipuè in accusando multa urbanitas: dignusque vir, cui & mens melior, & vita longior contigisset.

Inveni qui Calvum præferrent omnibus, inveni qui contra crederent eum nimiam contra se calumniâ verum sanguinem perdidisse. Sed est & sancta & gravis oratio, & castigata, & frequenter vehemens quoque. Imitator est autem Atticorum: fecitque illi properata mors injuriam, si quid adjecturus, non si quid detracturus fuit.

Et Servius Sulpitius insignem non immeritò famam tribus orationibus meruit. Multa, si cum judicio legatur, dabit imitatione digna Cassius Severus, qui si cæteris virtutibus colorem & gravitatem orationis adjecisset, ponendus inter præcipuos foret. Nam & ingenii plurimum est in eo, & acerbitas mira, & urbanitas, & vis summa: sed plus stomacho quàm consilio dedit: præterea ut amari sales, ita frequenter amaritudo ipsa ridicula est.

Sunt & alii multi disertissimi, quos persequi longum est. Eorum quos viderim, Domitius Afer, & Julius Africanus, longè præstantissimi. Verborum arte ille, & toto genere dicendi præferendus, & quem in numero veterum locare non timeas: hic concitator, sed in cura verborum nimius, & compositione nonnunquam longior, & translationibus parum modicus.

Erant clara & nuper ingenia. Nam & Trachallus plerumque sublimis, & satis apertus fuit, & quem velle optima crederes: auditus tamen major. Nam & vocis, quantum in nullo cognovi, felicitas, & pronuntiatio vel scenis suffectura, & decor: omnia denique ei, quæ sunt extrâ, superfuerunt. Et Vibius Crispus, compositus, & jucundus, & delectationi natus, privatis tamen causis quàm publicis melior.

Julio Secundo si longior contigisset ætas, clarissimum profectò nomen oratoris apud posteros foret. Adjecisset enim, atque adjiciebat cæteris virtutibus suis, quod desiderari potest. Id est autem, ut esset multo magis pugnax, & sæpius ad curam rerum ab elocutione respiceret. Cæterum interceptus quoque magnum sibi vindicat locum. Ea est facundia, tanta in explicando quod velit gratia: tam candidum, & lene, & speciosum dicendi genus: tanta verborum etiam quæ assumpta sunt proprietas: tanta in quibusdam ex periculo petitis significantia.

Habebunt qui post nos de oratoribus scribent, magnam eos qui nunc vigent materiam verè laudandi. Sunt enim summa hodie, quibus illustratur forum, ingenia. Namque & consummati jam patroni veteribus æmulantur, & eos juvenum ad optima tendentium imitatur ac sequitur industria.

4. SUPERSUNT qui de Philosophia scripserunt : quo in genere paucissimos adhuc eloquentes literæ Romanæ tulerunt. Idem igitur M. Tullius, qui ubique, etiam in hoc opere Platonis æmulus extitit. Egregius verò, multoque quàm in orationibus præstantior Brutus, suffecit ponderi rerum : scias eum sentire quæ dicit. Scripsit non parum multa Cornelius Celsus, Scepticos secutus, non sine cultu ac nitore. Plancus in Stoicis rerum cognitioni utilis. In Epicureis levis quidem, sed non injucundus tamen auctor est Catus.

Ex industria Senecam in omni genere eloquentiæ distuli, propter vulgatam falsò de me opinionem, quâ damnare eum, & invisum quoque habere sum creditus. Quod accidit mihi, dum corruptum, & omnibus vitiis fractum dicendi genus revocare ad severiora judicia contendo. Tum autem solus hic ferè in manibus adolescentium fuit. Quem non equidem omnino conabar excutere, sed potioribus præferri non sinebam, (1) quos ille non destiterat incessere, cum diversi sibi conscius generis, placere se in dicendo posse iis quibus illi placerent, diffideret. Amabant autem eum magis, quàm imitabantur : tantumque ab illo defluebant, quantum ille ab antiquis descenderat. Foret enim optandum, pares, aut saltem proximos illi viro fieri. Sed placebat propter sola vitia, & ad ea se quisque dirigebat effingenda, quæ poterat. Deinde cum se jactaret eodem modo dicere, Senecam infamabat.

Cujus & multæ alioqui, & magnæ virtutes fuerunt, ingenium facile & copiosum, plurimum studii, & multarum rerum cognitio : in qua tamen aliquando ab iis quibus inquirenda quædam mandabat, deceptus est. Tractavit etiam omnem ferè studiorum materiam. Nam & orationes ejus, & poemata, & epistolæ, & dialogi feruntur. In philosophia parum diligens, egregius tamen vitiorum insectator fuit.

Multæ in eo claræque sententiæ : multa etiam morum gratia legenda : sed in eloquendo corrupta pleraque, atque eo perniciosissima, quòd abundant dulcibus vitiis. Velles eum suo ingenio dixisse, alieno judicio. Nam si aliqua contemp-

+ Si quædam orationis lenocinia minus studiosè sectatus esset.

fisset, si parum + concupisset, si non omnia sua amasset, si rerum pondera minutissimis sententiis non fregisset, consensu potius eruditorum, quàm puerorum amore comprobaretur.

Verùm sic quoque jam robustis, & severiore genere satis firmatis legendus, vel ideo, quòd exercere potest utrinque judicium. Multa enim (ut dixi) probanda in eo, multa etiam admiranda sunt : eligere modò curæ sit, quod utinam ipse fecis-

(1) Cellius lib. 12. ait Senecam que Virgilium, ac multis in locis re-conatum esse vituperare Ciceronem at-prehendere. Turn.

set. Digna enim fuit illa natura, quæ meliora vellet, quæ quod voluit effecit.

CAPUT II.

DE IMITATIONE.

I. Eam utilem esse & necessarium.—Ne sis tamen contentus iis quæ ab aliis inventa sunt: ipse aliquid invenias.—Contende etiam, quos imitaris, non consequi tantum, sed superare. II. Videndum quos, & quid in iis imitemur.—Quisque in imitando consulat vires suas. III. Decorum materiæ servandum.—Cavendum, ne cui nos uni generi dedamus:—aut uni auctori. IV. Imitatio non sit in verbis tantum, sed multo magis in rebus.

I. **E**X his cæterisque lectione dignis auctoribus & verborum sumenda copia est, & varietas figurarum, & componendi ratio, tum ad exemplum virtutum omnium mens dirigenda. Neque enim dubitari potest, quin artis pars magna contineatur imitatione. Nam ut invenire primum fuit, estque præcipuum: sic ea quæ bene inventa sunt, utile sequi. Atque omnis vitæ ratio sic constat, ut quæ probamus in aliis, facere ipsi velimus. Sic literarum ductus, ut scribendi fiat usus, pueri sequuntur: sic musici vocem docentium, pictores opera priorum, rustici probatam experimento culturam in exemplum intuentur. Omnis denique disciplinæ initia ad propositum sibi præscriptum formari videmus. Et hercle necesse est aut similes aut dissimiles bonis simus. Similem rarò natura præstat, frequenter imitatio.

Sed hoc ipsum, quod tanto faciliorem nobis rationem rerum omnium facit, quàm fuit iis, qui nihil quod sequerentur habuerunt, nisi cautè & cum iudicio apprehenditur, nocet. Ante omnia igitur imitatio per se ipsa non sufficit, vel quia pigri est ingenii, contentum esse iis quæ sunt ab aliis inventa. Quid enim futurum erat temporibus illis, quæ sine exemplo fuerunt, si homines nihil nisi quod jam cognovissent, faciendum sibi aut cogitandum putassent? Nempe nihil fuisset inventum. Cur igitur nefas est reperiri aliquid à nobis, quod ante non fuerit? An illi rudes solâ mentis naturâ ducti sunt in hoc, ut tam multa generarent: nos ad quærendum non eo ipso concitemur, quod certè scimus invenisse eos qui quæsierunt? Et cùm illi, qui nullum cuiusquam rei habuerunt magistrum, plurima in posteros tradiderint, nobis usus illarum rerum ad eruendas alias non proderit: sed nihil habebimus nisi beneficii alieni? Quemadmodum quidam pictores in id solum student, ut describere tabulas mensuris ac lineis sciant.

Turpe etiam illud est, contentum esse id consequi, quod imiteris. Nam rursus quid erat futurum, si nemo plus effecisset eo quem sequebatur? Nihil in poetis supra Livium Andronicum, nihil in historiis supra Pontificum annales haberemus: ratibus adhuc navigaremus: non esset pictura, nisi quæ lineas modo extremas umbræ quam corpora in sole fecissent, circumscriberet. Ac si omnia percenseas, nulla sit ars qualis inventa est, nec intra initium stetit: nisi fortè nostra potissimum tempora damnamus hujus infelicitatis, ut nunc demum nihil crescat. Nihil enim crescit sola imitatione.

Quod si prioribus adjicere fas non est, quomodo sperare possumus ullum oratorem perfectum? cùm in iis quos maximos adhuc novimus, nemo sit inventus, in quo nihil aut desideretur, aut reprehendatur.

Sed etiam (1) qui summa non appetent, contendere potius quàm sequi debent. Nam qui agit ut prior sit, forsitan etiam si non transierit, æquabit. Eum verò nemo potest æquare, cujus vestigiis sibi utique insistendum putat. Necessè est enim semper sit posterior, qui sequitur.

Adde quòd plerumque facilius est plus facere, quàm idem. Tantam enim difficultatem habet similitudo, ut ne ipsa quidem natura in hoc ita evaluerit, ut non res quæ simillimæ videantur, utique discrimine aliquo discernantur.

Adde quòd quicquid alteri simile est, necesse est minus sit eo quod imitatur, ut umbra corpore, & imago facie, & actus histrionum veris affectibus. Quod in orationibus quoque evenit. Namque iis quæ in exemplum assumimus, subest & natura, & vera vis: contrà omnis imitatio ficta est, & ad alienum propositum accommodatur. Quo fit ut minus sanguinis ac virium declamationes habeant, quàm orationes: quòd in illis vera, in his assimulata materia est.

Adde quòd ea quæ in oratore maxima sunt, imitabilia non sunt, ingenium, inventio, vis, facilitas, & quicquid arte non traditur. Ideoque plerique cùm verba quædam ex orationibus excerpserunt, aut aliquos compositionis certos pedes, mirè à se quæ elegerunt, effingi arbitrantur: cùm & verba intercidant, invalescantque temporibus, ut quorum certissima sit regula in consuetudine, eaque non suâ naturâ sint bona aut mala, (nam per se soni tantum sunt) sed prout opportunè propriæque aut secus collata sunt: & compositio cùm rebus accommodata sit, tum ipsâ varietate gratissima.

II. QUAPROPTER exactissimo judicio circa hanc partem

(1) Sed etiam qui non tendent ad summam perfectionem, contendere potius debent ut superent alios, quàm eos tantum sequi.

studiorum examinanda sunt omnia. Primum, quos imitemur. Nam sunt plurimi, qui similitudinem pessimi cujusque, & corruptissimi concupierint. Deinde in ipsis quos elegerimus, quid sit ad quod efficiendum nos comparemus. Nam in magnis quoque auctoribus incidunt aliqua vitiosa, & à doctis inter ipsos etiam mutuò reprehensa: atque utinam tam bona imitantes dicerent meliùs, quàm mala pejùs dicunt.

Nec verò saltem iis quibus ad evitanda vitia judicii satis fuit, sufficiat imaginem virtutis effingere, & solam, ut sic dixerim, cutem, vel potius illas (1) Epicuri figuras, quas è summis corporibus dicit effluere. Hoc autem iis accidit, qui non introspectis penitus virtutibus, ad primum se velut aspectum orationis aptarunt; & cum iis felicissimè cessit imitatio, * qui verbis atque numeris sunt non multum differentes, vim *
dicendi atque inventionis non assequuntur, sed plerumque de-
clinant in pejùs, & proxima virtutibus vitia comprehendunt,
fiuntque pro grandibus tumidi, pressis exiles, fortibus teme-
rarii, lætis corrupti, compositis † exultantes, simplicibus neg-
ligentes.

* Qui de-
est in multis
MSS.

† Vide lo-
cum Me-
cen. Pag.
267.

Ideoque qui horridè atque incompositè quidlibet frigidum illud & inane extulerunt, antiquis se pares credunt: qui carent cultu atque sententiis, Atticis scilicet: qui præcis conclusionibus obscuri, Sallustium atque Thucydidem superant: tristes ac jejuni Pollionem æmulantur: otiosi & supini, si quid modò longiùs circunduxerunt, jurant Ciceronem ita locutum fuisse. Noveram quosdam, qui se pulchrè expressisse genus illud cœlestis hujus in dicendo viri sibi viderentur, si in clausula posuissent, *esse videatur*. Ergo primum est, ut quod imitaturus est quisque, intelligat: & quare bonum sit, sciat.

Tum in suscipiendo onere coniuiat suas vires. Nam quædam sunt inimitabilia, quibus aut infirmitas naturæ non sufficiat, aut diversitas repugnet. Nec cui tenue ingenium erit, sola velit fortia & abrupta: cui forte quidem, sed indomitum, amore subtilitatis & vim suam perdat, & elegantiam quam cupit, non assequatur. Nihil est enim tam indecens, quàm cum mollia durè fiunt.

Atque ego illi præceptori, quem institueram in libro secundo, tradidi non ea sola docenda esse, ad quæ quemque discipulorum naturâ compositum videret. Nam is & adjuvare debet quæ in quoque eorum invenerit bona, &, quantum fieri potest, adjicere quæ desunt, & emendare quædam, & mutare;

Cap. 9.
Pag. 51,
Ec.

(1) Epicurus dicebat assiduè è corporibus simulacra & idola, velut exuvias quasdam, effluere, quæ oculos

pullerent, atque ita visionem efficerent. Hoc autem duntaxat ex opinione Democriti. Turn.

rector enim est alienorum ingeniorum atque formator: difficilius est naturam suam fingere. Sed ne ille quidem doctor, quanquam omnia quæ recta sunt, velit esse in suis auditoribus quàm plenissima, in eo tamen cui naturam obstare viderit, laborabit.

III. ID quoque vitandum (in quo magna pars errat) ne in oratione poetas nobis & historicos, in illorum operibus oratores aut declamatores imitandos putemus. Sua cuique proposita lex, suus decor est. Nec Comœdia in cothurnos affurgit, nec contrà Tragoedia focco ingreditur. Habet tamen omnis eloquentia aliquid commune. Id imitemur, quod commune est.

Etiam hoc solet incommodi accidere iis qui se uni alicui generi dediderunt, ut si asperitas his placuit alicujus, hanc etiam in leni ac remisso causarum genere non exuant: si tenuitas aut nuditas, in asperis gravibusque causis ponderi rerum parum respondeant: cùm sit diversa non causarum modò inter ipsas conditio, sed in singulis etiam causis partium; sintque alia leniter, alia asperè, alia concitatè, alia remissè, alia docendi, alia movendi gratiâ dicenda: quorum omnium dissimilis atque diversa inter se ratio est.

Itaque ne hoc quidem suaferim, uni se alicui propriè, quem per omnia sequatur, addicere. Longè omnium perfectissimus Græcorum Demosthenes, aliquid tamen aliquo in loco meliùs alii: plurima ille, sed non qui maximè imitandus, etiam solus imitandus est. Quid ergo? non est satis omnia sic dicere, quomodo M. Tullius dixit? Mihi quidem satis esset, si omnia consequi possem. Quid tamen noceret, vim Cæsaris, asperitatem Cælii, diligentiam Pollionis, iudicium Calvi, quibusdam in locis assumere? Nam præter id quòd prudentis est, quod in quoque optimum est, si possit, suum facere: tum in tanta rei difficultate unum intuentes, vix aliqua pars sequitur. Ideoque cùm totum exprimere quem elegeris, penè sit homini inconcessum, plurimum bona ponamus ante oculos, ut aliud ex alio hæreat, & quo quicque loco conveniat, aptemus.

IV. IMITATIO autem (nam sæpius idem dicam) non fit tantùm in verbis. Illuc intendenda mens, quantum fuerit illis viris decòris in rebus atque personis, quod consilium, quæ dispositio, quàm omnia etiam quæ delectationi videantur data, ad victoriam spectent: quid agatur proœmio; quæ ratio, & quàm varia narrandi; quæ vis probandi ac refellendi; quanta in affectibus omnis generis movendis scientia; (1) quantaque

(1) Malim legere, *quàmque*. Quàm omnia etiam, quæ delectationi videantur data, ad victoriam spectent. laus ipsa popularis ad utilitatem causæ dirigatur. Ut paulo superiùs: *quàm*

laus ipsa popularis utilitatis gratiâ assumpta, quæ tum est pulcherrima, cum sequitur, non cum accersitur. Hæc si præviderimus, tum verè imitabimur.

Qui verò etiam propria his bona adjecerit, ut suppleat quæ deerant, circumcidat si quid redundabit, is erit (quem quærimus) perfectus orator: quem nunc consummari potissimum oportebat, cum tanto plura bene dicendi exempla supersint, quàm illis qui adhuc summi sunt, contigerunt. Nam erit hæc quoque laus eorum, ut priores superasse, posteros docuisse dicantur.

CAPUT III.

DE SCRIBENDO.

I. Quanta sit utilitas scribendi. II. Scribendum est quàm diligentissimè: hæc sollicitudo initiis necessaria. III. Carpit quorundam in scribendo odiosam morositatem.—Exemplum affert.—Ad celeritatem scribendi proderit, si rem attentè perspexerimus.—Carpit inertem negligentiam aliorum. IV. Damnat dictandi consuetudinem.—Locum secretum, scribendo aptum esse; non tamen nemora & sylvas. V. Nocturna lucubratio quatenus sit utilis. VI. Utrum in ceratis tabellis, an in membranis scribi oporteat; & quomodo.

I. **E**T hæc quidem auxilia extrinsecus adhibentur: in iis autem quæ nobis ipsis paranda sunt, ut laboris, sic utilitatis etiam longè plurimum affert stylus. Nec immeritò M. Tullius hunc optimum effectorem ac magistrum dicendi *de Orat.* 1 vocat. Cui sententiæ personam L. Crassi in disputationibus 150. quæ sunt de Oratore assignando, judicium suum cum illius auctoritate conjunxit.

Scribendum ergo quàm diligentissimè, & quàm plurimum. Nam ut terra altius effossa, generandis alendisque seminibus fecundior est: sic profectus non à summo petitus, studiorum fructus effundit uberiùs, & fideliùs continet. Nam sine hac (1) quidem conscientia, illa ipsa ex tempore dicendi facultas inanem modò loquacitatem dabit, & verba in labris nascentia. Illic radices, illic fundamenta sunt: illic opes velut sanctiore quodam ærario reconditæ, unde ad subitos quoque casus, cum res exiget, proferantur. Vires faciamus ante omnia, quæ sufficient labori certaminum, & usu non exhauriantur. Nihil enim rerum ipsa natura voluit magnum effici citò, præposuitque pulcherrimo cuique operi difficultatem: quæ nascendi quoque hanc fecerit legem, ut majora animalia diutius visceribus parentum continerentur.

(1) Nisi quis sibi conscius sit se multum in scribendo laborem insumpsisse.

II. SED cùm sit duplex quæstio, quomodo, & quæ maximè scribi oporteat, jam hinc (1) ordinem sequar. Sit primò vel tardus, dum diligens stylus : quæramus optima, nec protinus se offerentibus gaudeamus : adhibeatur judicium inventis, dispositio probatis. Delectus enim rerum verborumque habendus est, & pondera singulorum examinanda.

Postea subeat ratio collocandi, versenturque omni modo numeri : non ut quodque se proferet verbum, occupet locum. Quæ quidem ut diligentius exequamur, repetenda sæpius erunt scriptorum proxima. Nam præter id quod sic melius junguntur prioribus sequentia, calor quoque ille cogitationis, qui scribendi morâ refrixit, recipit ex integro vires, & velut repetito spatio sumit impetum ; quod in certamine saliendi fieri videmus, ut conatum longiùs petant, & ad illud quò contenditur spatium, cursu ferantur : utque in jaculando brachia reducimus, & expulsuri tela, nervos retro tendimus.

Interim tamen, si fuerit flatus, danda sunt vela, dum nos indulgentia illa non fallat. Omnia enim nostra, dum nascuntur, placent : alioqui nec scriberentur. Sed redeamus ad judicium, & retractemus suspectam facilitatem. Sic scripsisse Sallustium accepimus : & sanè manifestus est etiam ex opere ipso labor. * Virgilium quoque paucissimos die composuisse

* Vide
Gell. l. 17.
c. 10.

versus, auctor est Varus. Oratoris quidem alia conditio est. Itaque hanc moram & sollicitudinem initiis impero. Nam primùm hoc constitutum, hoc obtinendum est, ut quàm optimè scribamus. Celeritatem dabit consuetudo. Paulatim res faciliùs se ostendent, verba respondebunt, compositio sequetur, cuncta denique, ut in familia bene instituta, in officio erunt. Summa hæc est rei : citò scribendo non fit ut bene scribatur ; bene scribendo, fit ut citò.

Sed tum maximè cùm facultas illa contigerit, resistamus, ac provideamus, & ferocientes equos frænis quibusdam coercemus : quod non tam moram faciet, quàm novos impetus dabit.

III. NEC enim rursus eos qui robur aliquod in stylo fecerint, ad infelicem calumniandi se pœnam alligandos puto. Nam quomodo sufficere civilibus officiis possit, qui singulis actionum partibus insenescat ? Sunt autem quibus nihil sit satis : omnia mutare, omnia aliter dicere quàm occurrit, velint : increduli quidam, & de ingenio suo pessimè meriti, qui diligentiam putant, facere sibi scribendi difficultatem. Nec promptum est dicere, utros peccare validiùs putem, quibus

(1) Primam quæstionem, nempe quis sit modus & ordo scribendi, tractat hoc capite : quinto alteram, nempe quæ maximè scribi oporteat.

omnia sua placent, an quibus nihil. Accidit enim etiam ingeniosis adolescentibus frequenter, ut labore consumantur, & in silentium usque descendant nimiam bene dicendi cupiditate.

Qua de re memini narrasse mihi Julium Secundum, illum æqualem meum, atque à me, ut notum est, familiariter amatum, miræ facundiæ virum, infinitæ tamen curæ, quid esset sibi à patruo suo dictum. Is fuit Julius Florus, in eloquentia Galliarum (quoniam ibi demum exercuit eam) princeps; alioqui inter paucos disertus, & dignus illa propinquitate. Is cum Secundum scholæ adhuc * operatum, tristem fortè vidisset, interrogavit, Quæ causa frontis tam adductæ: nec diffimulavit adolescens, tertium jam diem esse, ex quo omni labore materiæ ad scribendum destinatæ non inveniret exordium: quo sibi non præsens tantum dolor, sed etiam desperatio in posterum fieret. Tum Florus arridens: *Nunquid tu, inquit, melius dicere vis, quàm potes?* Ita se res habet, curandum est, ut quàm optimè dicamus: dicendum tamen pro facultate. Ad profectum enim opus est studio, non indignatione.

* *Quidam legunt: adhuc operam dantem.*

Ut possimus autem scribere etiam plura, & celerius, non exercitatio modò præstabit, in qua sine dubio multum est, sed etiam ratio: si non resupini, spectantesque tectum, & cogitationem murmure agitant, expectaverimus quid obveniat; sed quid res poscat, quid personam deceat, quod sit tempus, qui iudicis animus, intuiti, humano quodam modo ad scribendum accesserimus. Sic nobis & initia, & quæ sequuntur, natura ipsa præstabit. Certa sunt enim pleraque, & nisi conniveamus, in oculos incurrunt: ideoque nec indocti nec rustici diu quærunt unde incipiant: quo pudendum est magis, si difficultatem facit doctrina. Non ergo putemus semper optimum esse, quod latet: immutescamus alioqui, si nihil dicendum videatur, nisi quod non invenimus.

Diversum est huic eorum vitium, qui primò decurrere per materiam stylo quàm velocissimo volunt, & sequentes calorem atque impetum, ex tempore scribunt: (hanc sylvam vocant) repetunt deinde, & componunt quæ effuderant: sed verba emendantur & numeri, manet in rebus temerè congestis quæ fuit levitas. Protinus ergo adhibere curam rectius erit, atque ab initio sic opus ducere, ut (1) cælandum, non ex integro fabricandum sit. Aliquando tamen affectus sequemur, in quibus ferè plus calor quàm diligentia valet.

IV. SATIS apparet ex eo quòd hanc scribentium negligentiam damno, quid de illis dictandi deliciis sentiam. Nam in

(1) Metaphora est ducta à cælatori- conflare solent optimè opus, deinde bus aut vasculariis. Nam vascularii illud exsculpere & expolire. *Turn.*

stylo quidem quamlibet properato dat aliquam cogitationi moram non consequens celeritatem ejus manus: ille cui dictamus, urget; atque interim pudet etiam dubitare, aut resistere, aut mutare, quasi conscium infirmitatis nostræ timentes. Quo fit, ut non rudia tantum, & fortuita, sed impropria interim, dum sola est connectendi sermonis cupiditas, effluant: quæ nec scribentium curam, nec dicentium impetum consequantur. At idem ille qui excipit, si tardior in scribendo, aut inertior in legendo velut offensator fuerit, inhibetur cursus: atque omnis quæ erat concepta mentis intentio, morâ, & interdum iracundiâ excutitur.

1. Satyr.
106.

Tum illa quæ apertiore animi motum sequuntur, quæque ipsa animum quodammodo concitant, quorum est jactare manum, torquere vultum, simul vertere latus, & interim objurgare, quæque Persius notat, cum leviter dicendi genus significat, *Nec pluteum, inquit, cædit, nec demorsos sapit ungues*: etiam ridicula sunt, nisi cum soli sumus.

Denique ut semel quod est potentissimum dicam, secretum, quod dictando perit, atque liberum arbitris locum, & quam altissimum silentium scribentibus maximè convenire nemo dubitaverit.

Non tamen protinus audiendi, qui credunt aptissima in hoc nemora, sylvasque, quod illa cæli libertas, locorumque amœnitas, sublimem animum, & beatiorum spiritum parent. Mihi certè jucundus hic magis, quam studiorum hortator videtur esse secessus. Namque illa ipsa quæ delectant, necesse est avocent ab intentione operis destinati. Neque enim se bonâ fide in multa simul intendere animus totum potest: & quocunque respexerit, desinit intueri quod propositum fuerat. Quare sylvarum amœnitas, & præterlabentia flumina, & inspirantes ramis arborum auræ, volucrumque cantus, & ipsa latè circumspectendi libertas, ad se trahunt: ut mihi remittere potiùs voluptas ista videatur cogitationem, quam intendere. Demosthenes meliùs, qui se in locum ex quo nulla exaudiri vox, nihilque prospici posset, recondebat, ne aliud agere mentem cogerent oculi.

V. IDEOQUE lucubrant silentium noctis, & clausum cubiculum, & lumen unum velut tectos maximè teneat. Sed cum in omni studiorum genere, tum in hoc præcipuè, bona valetudo, quæque eam maximè præstat, frugalitas necessaria est: cum tempora ab ipsa rerum natura ad quietem refectio-nemque nobis data, in acerrimum laborem convertimus. Cui tamen non plus irrogandum est, quam quod somno supererit, haud deerit. Obstat enim diligentiae scribendi etiam fatigatio: & abunde, si vacet, lucis spatia sufficiunt: occupatos in noc-

tem necessitas agit. Est tamen lucubratio, quoties ad eam integri ac refecti venimus, optimum secreti genus.

Sed silentium, & secessus, & undique liber animus, ut sunt maximè optanda, ita non possunt semper contingere: ideòque non statim si quid obstrepet, abjiciendi codices erunt, & deplorandus dies: verùm incommodis repugnandum, & hic faciendus usus, ut omnia quæ impediunt, vincat intentio; quam si totâ mente in opus ipsum direxeris, nihil eorum quæ vel oculis vel auribus incurfant, ad animum perveniet. An vero si frequenter etiam fortuita hoc cogitatio præstat, ut obvios non videamus, & itinere deerremus: non consequemur idem si & voluerimus?

Non est indulgendum causis desidiæ. Nam si non nisi refecti, non nisi hilares, non nisi omnibus aliis curis vacantes, studendum existimaverimus, semper erit propter quod nobis ignoscamus. Quare in turba itinere, conviviiis, vel concione etiam faciat sibi cogitatio ipsa secretum. Quid alioqui fiet, cùm in medio foro, tot circumstantibus judiciis, jurgiis, fortuitis etiam clamoribus, erit subito continuâ oratione dicendum, si particulas quas ceris mandamus, nisi in solitudine reperire non possumus? Propter quæ idem ille tantus amator secreti Demosthenes, in littore, in quod se maximo cum sono fluctus illideret, meditans, consuebat concionum fremitus non expavescere.

VI. ILLA quoque minora (sed nihil in studiis parvum est) non sunt transeunda, scribi optimè ceris, in quibus facillima est ratio delendi: nisi fortè visus infirmior membranarum potius usum exiget; quæ ut juvant aciem, ita crebrâ relatione, quoad intinguntur calami, morantur manum, & cogitationis impetum frangunt.

Relinquendæ autem in utrolibet genere vacuæ tabellæ, in quibus libera adjiciendi sit excursio. Nam interim pigritiam emendandi angustia faciunt, aut certè novorum interpositione priora confundunt.

Ne latas quidem ultra modum esse ceras velim: expertus juvenem studiosum alioqui prælongos habuisse sermones, quia illos numero versuum metiebatur: idque vitium, quod frequenti admonitione corrigi non potuerat, mutatis codicibus esse sublatum.

Debet vacare etiam locus in quo notentur quæ scribentibus solent extra ordinem, id est ex aliis, quàm qui sunt in manibus, locis occurrere. Irrumpunt enim optimi nonnunquam sensus, quos neque inferere oportet, neque differre tutum est: quia interim elabuntur; interim memoriæ sui intentos, ab alia inventione * declinant. Ideòque optimè sunt in deposito. * Aver-

CAPUT IV.

DE EMENDATIONE.

SEQUITUR emendatio, pars studiorum longè utilissima. Neque enim sine causa creditum est, (1) stylum non minus agere cùm delet. Hujus autem operis est adjicere, detrachere, mutare. Sed facilius in his simpliciùsque judicium, quæ replenda vel dejicienda sunt: premere verò tumentia, humilia extollere, luxuriantia adstringere, inordinata dirigere, soluta componere, exultantia coercere, duplicis operæ. Nam & damnanda sunt quæ placuerant, & inveniendâ quæ fugerant. Nec dubium est, optimum esse emendandi genus, si scripta in aliquod tempus reponantur, ut ad ea post intervallum velut nova atque aliena redeamus, ne nobis scripta nostra tanquam recentes fœtus blandiantur.

Sed neque hoc contingere semper potest, præsertim oratori, cui sæpiùs scribere ad presentes usus necesse est, & ipsa emendatio finem habet. Sunt enim qui ad omnia scripta tanquam vitiosa redeant, & quasi nihil fas sit rectum esse quod primum est, melius existiment quicquid est aliud: idque faciunt quoties librum in manus resumpserint, similes medicis etiam integra secantibus. Accidit itaque ut cicatricosa sint, & exanguia, & curâ pejora. Sit igitur aliquando quod placeat, aut certè quod sufficiat: ut opus poliat lima, non ex-terat.

Temporis quoque esse debet modus. Nam quod Cinnæ Smyrnam novem annis accepimus scriptam, & Panegyricum Isocratis, qui parcissimè decem annis dicunt elaboratum, ad oratorem nihil pertinet: cujus nullum erit, si tam tardum fuerit auxilium.

(1) Styli pars altera est acuminata, *sæpe stylum vertas, iterum quæ digna legi quâ scribimus; altera obtusa & latior, sint scripturus. Turn.*
quâ delemus. Hinc illud Horatianum:

CAPUT V.

QUÆ PRÆCIPUE SCRIBENDA SINT.

I. Principio vertere Græca in Latinum sermonem proderit.---Vertere etiam ex Latinis. Cicero refutatur.---Nostra etiam pluribus modis tractare. II. Simplicissima quæque materia ad parandam facultatem optima.---Theses. Confirmatio & confutatio sententiarum. Loci communes.---Declamationes.---Historiæ. Dialogi. Carmina.---Ne diutius adolescentes in declamationibus immorentur.---Causas quas agi audierint, vel alias, in utramque partem tractent.---Rursum de declamationibus.

I. **P**ROXIMUM (1) est ut dicamus quæ præcipuè scribenda sint. Hoc exuberantis quidem est operis, ut explicemus quæ sint materiæ: quæ prima, aut secunda, aut deinceps tractanda sint. Nam id factum est etiam primo libro, quo puerorum; & secundo, quo jam robustorum studiis ordinem dedimus. Sed, de quo nunc agitur, unde copia ac facilitas maximè veniat, vertere Græca in Latinum veteres nostri oratores optimum judicabant. Id se L. Crassus ^{1. de Orat.} in illis Ciceronis de oratore libris dicit factitasse. Id Cicero ^{155.} sua ipse persona frequentissimè præcipit. Quin etiam libros Platonis atque Xenophontis edidit hoc genere translato. Id Messalæ placuit, multæque sunt ab eo scriptæ ad hunc modum orationes: adeo ut (2) etiam cum Hyperidis illa pro Phryne difficillima Romanis subtilitate contenderet.

Et manifesta est exercitationis hujusce ratio. Nam & rerum copiâ Græci auctores abundant, & plurimum artis in eloquentiam intulerunt, & hos transferentibus, verbis uti optimis licet. Omnibus enim utimur nostris. Figuras verò, quibus maximè ornatur oratio, multas ac varias excogitandi etiam necessitas quædam est: quia plerumque à Græcis Romana dissentiant.

Sed & illa ex Latinis conversio, multum & ipsa contulerit. Ac de carminibus quidem neminem credo dubitare, quo solo genere exercitationis dicitur usus esse Sulpitius. Nam & sublimis spiritus attollere orationem potest, & (3) verba poeticâ libertate audaciora, præsumunt eandem propriè dicendi fa-

(1) Initio tertii capitis duo proposuerat: quomodo, & quæ scribi oporteret. Secundam partem nunc aggredditur.

(2) Adeo ut subtilitate, quam Atticæ linguæ propriam difficile est Romanis assequi, contenderet etiam cum

illa celebri oratione Hyperidis pro Phryne.

(3) Libertas quâ utuntur poetæ in quibusdam verbis audacioribus, indicat easdem res posse ab oratoribus verbis propriis exprimi. Itaque malim legere, eadem.

cultatem. Sed & ipsis sententiis adjicere licet oratorium robur, & omissa supplere, & effusa substringere. Neque ego παράφρασιν esse interpretationem tantum volo, sed circa eosdem sensus certamen atque æmulationem.

1. de Orat.
154.

Ideoque ab illis dissentio, qui vertere orationes Latinas ventant, quia optimis occupatis, quicquid aliter dixerimus, necesse sit esse deterius. Nam neque semper est desperandum, aliquid illis quæ dicta sunt, melius posse reperiri: neque adeo jejunam ac pauperem natura eloquentiam fecit, ut una de re bene dici nisi semel non possit. Nisi fortè histrionum multa circa voces easdem variare gestus potest: orandi minor vis, ut dicatur aliquid præter quod in eadem materia nihil dicendum sit.

Sed esto, neque melius quod invenimus sit, nec par: est certè proximis locus. An non ipsi nos bis ac sæpius de eadem re dicimus, & quidem continuas nonnunquam sententias? Nisi fortè contendere nobiscum possumus, cum aliis non possumus. Nam si uno tantum genere bene dicetur, fas erit existimari præclusam nobis à prioribus viam. Nunc verò innumerabiles sunt modi, plurimæque eodem viæ ducunt. Sua brevitati gratia, sua copiae: alia translatis virtus, alia propriis. Hoc oratio recta, illud figurâ declinata commendat. Ipsa denique utilissima est exercitationi difficultas.

Quid? quod auctores maximi sic diligentius cognoscuntur? Non enim scripta, lectione securâ transcurrimus: sed tractamus singula, & necessariò intropicimus: & quantum virtutis habeant, vel hoc ipso cognoscimus, quod imitari non possumus.

Nec aliena tantum transferre, sed etiam nostra pluribus modis tractare proderit: ut ex industria sumamus sententias quasdam, easque versemus quàm numerosissimè, velut eadem cerâ aliæ atque aliæ formæ duci solent.

II. PLURIMUM autem parari facultatis existimo ex simplicissima quaque materia. Nam in illa multiplici personarum, causarum, temporum, locorum, dictorum, factorum diversitate, facile delitescet infirmitas, tot se undique rebus, ex quibus aliquam apprehendas, offerentibus. Illud virtutis indicium est, fundere quæ naturâ contracta sunt, augere parva, varietatem similibus, voluptatem expositis dare, & bene dicere multa de paucis.

pag. 102.

In hoc optimè facient infinitæ quæstiones, quas vocari θέσεις diximus: quibus Cicero jam princeps in Republica exerceri solebat. Tum loci communes, quos etiam scriptos ab oratoribus scimus. Nam qui hæc recta tantum, & in nullos flexus recedentia copiosè tractaverit; utique in illis plures

excursus recipientibus magis abundabit, eritque in omnes causas * gratus. Omnes enim generalibus quæstionibus constant. Nam quid interest. . Milo Clodium rectene occiderit, veniat in iudicium: an, oporteatne infidiatorem interfici, vel perniciosum Reipublicæ civem, etiamsi non infidietur? Cato Martiam honestene tradiderit Hortensio: an, conveniatne res talis bono viro? De personis iudicatur, sed de rebus contenditur. * Fortè legi debet, paratus.

Declamationes verò, quales in scholis Rhetorum dicuntur, si modò sunt ad veritatem accommodatæ, & orationibus similes, non tantùm dum adolescit profectus, sunt utilissimæ, quæ inventionem & dispositionem pariter exercent: sed etiam cum est consummatus, ac jam in foro clarus. Alitur enim atque enitescit velut pabulo lætiore facundia: & assiduâ contentionum asperitate fatigata renovatur.

Quapropter historiæ nonnunquam ubertas in aliqua exercendi styli parte ponenda: & dialogorum libertate gestiendum. Ne carmine quidem ludere, contrarium fuerit: sicut athletæ remissâ quibusdam temporibus ciborum atque exercitationum certâ necessitate, otio & jucundioribus epulis reficiuntur. Ideoque mihi videtur M. Tullius tantum intulisse eloquentiæ lumen, quòd in hos quoque studiorum secessus excurrit. Nam si nobis sola materia fuerit ex litibus, necesse est deteratur fulgor, & dure scat articulus, & ipse ille mucro ingenii quotidianâ pugna retundatur.

Sed quemadmodum forensibus certaminibus exercitatos, & quasi militantes reficit ac reparat hæc velut sagina dicendi; sic adolescentes non debent nimium in falsa rerum imagine detineri, & inanibus simulacris: usque adeo ut difficile ab his digressos, sit assuefacere, ne ab illa in qua propè connumerint umbra, vera discrimina velut quendam solem reformident. Quod accidisse etiam Porcio latroni, qui primus clari nominis professor fuit, traditur: ut cùm ei summam in scholis opinionem obtinenti, causa in foro esset oranda, impensè petierit, uti subsellia in basilicam transferrentur. Ita illi cœlum novum fuit, ut omnis ejus eloquentia contineri tecto ac parietibus videretur.

Quare juvenis qui rationem inveniendi eloquendique à præceptoribus diligenter acceperit (quòd non est infiniti operis, si docere sciant) & exercitationem quoque modicam fuerit consecutus, oratorem sibi aliquem (quod apud majores fieri solebat) deligat quem sequatur, quem imitetur: iudiciis intersit quàm plurimis, & sit certaminis, cui destinatur, frequens spectator: tum causas vel easdem quas agi audierit, stylo & ipse componat, vel etiam alias, veras modò, & utrin-

que tractet: &, quod in gladiatoribus fieri videmus, in rebus actis exerceatur. Melius hoc, quàm rescribere veteribus orationibus, ut fecit Sestius contra Ciceronis actionem habitam pro eodem, cùm alteram partem satis nosse non posset ex sola defensione.

Pag. 51. Citiùs autem sic idoneus erit juvenis, quem præceptor coegerit in declamando quàm simillimum esse veritati, & per totas ire materias: quarum nunc facillima & maximè favorabilia decerpunt. Obstat huic, quod secundo libro posui, frequens turba discipulorum, & consuetudo classium certis diebus audendarum, nonnihil etiam persuasio patrum numerantium potiùs declamationes, quàm æstimantium. *Pag. 12.* Sed (quod dixi primo, ut arbitror, libro) nec ille se bonus præceptor majore numero, quàm sustinere possit, onerabit: & nimiam loquacitatem recidet, ut omnia quæ sunt in controversia, non, ut quidam volunt, quæ in rerum natura, dicantur: & (1) vel longiore potiùs dierum spatio laxabit dicendi necessitatem, vel materias dividere permittet. Una enim diligenter effecta plus proderit, quàm plures inchoatæ, & quasi degustatæ. Propter quod accidit, ut nec suo loco quicque ponatur, nec illa quæ prima sunt, servant suam legem, juvenibus flosculos omnium partium in ea quæ sunt dicturi congerentibus: quo fit, ut timentes ne sequentia perdant, priora confundant.

CAPUT VI.

DE COGITATIONE.

PROXIMA stylo cogitatio est, quæ & ipsa vires ab hoc accipit, & est inter scribendi laborem, extemporalémque fortunam media quædam, & nescio an usus frequentissimi. Nam scribere, nec ubique, nec semper possumus: cogitationi temporis ac loci plurimum est. Hæc paucis admodum horis magnas etiam causas complectitur. Hæc quoties intermissus est somnus, ipsis noctis tenebris adjuvatur. Hæc inter medios rerum actus aliquid invenit vacui, nec otium patitur. Neque verò rerum ordinem modò (quod ipsum satis erat) intra se ipsa disponit: sed verba etiam copulat, totàmque ita contexat orationem, ut nihil ei præter manum desit. Nam memoriæ quoque plerumque inhæret fidelius, quòd nullâ scribendi securitate laxatur.

(1) Debet vel longius spatium dare ad scribendum destinatæ partem modò ad meditantem scribendamque totam aliquam intra certum quoddam tempus materiam: vel permittere ut materiæ afferant.

Sed ne ad hanc quidem vim cogitandi perveniri potest aut subito, aut citò. Nam primum facienda multo stylo forma est, quæ nos etiam cogitantes sequatur: tum assumendus usus paulatim, ut pauca primum complectamur animo, quæ reddi fideliter possint; mox per incrementa tam modica, ut onerari se labor ille non sentiat, augenda, usu & exercitatione multâ continenda est; quæ quidem maxima ex parte memoriâ constat: ideoque aliqua mihi in illum locum differenda sunt. Eò *Lib. 11.* tamen pervenit, ut is cui non refragetur ingenium, acri studio *c. 2.* adjutus tantum consequatur, ut ea etiam quæ cogitarit, quæque (1) scripserit atque edidicerit, in dicendo fidem servant. Cicero certè Græcorum Metrodorum Sceptium & Eriphylum *2 de Orat.* Rhodium, nostrorumque Hortensium tradidit, quæ cogitave- *360.* rant, ad verbum in agendo retulisse.

Sed si fortè aliquis inter dicendum effulserit extemporalis color, non superstitiosè excogitatis demum est inhærendum. Neque enim tantum habent (2) curæ, ut non sit dandus & fortunæ locus: cum sæpe etiam scriptis ea quæ subito nata sunt, inserantur. Ideoque totum hoc exercitationis genus ita instituendum est, ut & digredi ex eo, & redire in id facile possimus. Nam ut primum est domo afferre paratam dicendi copiam, & certam: ita refutare temporis munera, longè stultissimum est. Quare cogitatio in hoc præparetur, ut nos fortuna decipere non possit, adjuvare possit.

Id autem fiet memoriæ viribus, ut ea quæ complexi animo sumus, fluant secura, ne sollicitos, & respicientes, & una spe suspensos recordationis, non finant providere: alioqui vel extemporalem temeritatem malo, quàm malè cohærentem cogitationem. Pejùs enim quæritur retrorsus: quia cum illa desideramus, ab aliis avertimur; & ex memoria potiùs res petimus, quàm ex materia. Plura sunt autem, si utrumque quærendum est, quæ inveniri possunt, quàm quæ inventa sunt.

(1) Sensus postulare videtur, *æquè ac quæ scripserit. Fidem servant*: i. e. oratio tantum habet pretii, ut, &c. fideliter se exhibeant.

(2) Neque enim accuratè elaborata

CAPUT VII.

DE FACULTATE DICENDI EX TEMPORE.

I. Quam sit utilis & necessaria. II. Quomodo comparetur. III. Quomodo conservetur.

• Ante
diem ac-
celeratis.

I. MAXIMUS verò studiorum fructus est, & velut præmii-
um quoddam amplissimum longi laboris, ex tempore
dicendi facultas: quam qui non erit consecutus, meâ quidem
sententiâ, civilibus officiis renuntiabit, & solam scribendi fa-
cultatem potiùs ad alia opera convertet. Vix enim bonæ fidei
viro convenit, auxilium in publicum polliceri, quod in præ-
sentissimis quibusque periculis desit: ut indicare portum, ad
quem navis accedere, nisi lenibus ventis vecta, non possit.
Siquidem innumerabiles accidunt subitæ necessitates, vel apud
magistratus, vel * repræsentatis judiciis, continuò agendi:
quarum si qua, non dico cuicunque innocentium civium, sed
amicorum ac propinquorum alicui evenerit, stabitne mutus,
& salutarem petentibus vocem, statim, si non succurratur,
perituris, moras & secessum & silentium quæret, dum illa
verba fabricentur, & memoriæ insidant, & vox ac latus præ-
paretur? Quæ verò patitur hoc ratio, ut quisquam sit orator
imparatus ad casus?

Quid, cùm adversario respondendum erit, fiet? Nam
sæpe ea quæ opinati sumus, & contra quæ scripsimus, fallunt,
ac tota subitò causa mutatur. Atque ut gubernatori ad incur-
sus tempestatum, sic agenti ad varietatem causarum ratio mu-
tanda est. Quid porro multus stylus, & assidua lectio, &
longa studiorum ætas facit, si manet eadem quæ fuit incipi-
entibus difficultas? Perisse profectò confitendum præteritum
laborem, cui semper idem laborandum est. Neque ego hoc
ago, ut ex tempore dicere malit, sed ut possit.

II. ID autem maximè hoc modo consequemur. Nota sit
primùm dicendi via. Neque enim priùs contingere cursus
potest, quàm scierimus, quò sit, & quâ perveniendum.
Nec satis est non ignorare quæ sunt causarum judicialium
partes, aut quæstionum ordinem rectè disponere, quanquam
ista sunt præcipua; sed quid quoque loco primum sit, quid se-
cundum, ac deinceps: quæ ita sunt naturâ copulata, ut mu-
tari aut intervelli sine confusione non possint. Quisquis autem
viam quâ sit ingrediendum discet, ducetur ante omnia rerum
ipsâ serie velut duce: propter quod homines etiam modicè
exercitati, facillimè tenorem in narrationibus servant. Deinde,

quid quoque loco quærant, scient: nec circumspectabunt, nec offerentibus se aliunde sensibus turbabuntur: nec confundent ex diversis orationem, velut salientes huc illuc, nec usquam insistentes. Postremò habebunt modum & finem, qui esse citra divisionem nullus potest. Expletis pro facultate omnibus quæ proposuerint, pervenisse se ad ultimum sentient.

Et hæc quidem ex arte: illa verò ex studio, ut copiam sermonis optimi, quemadmodum præceptum est, comparemus: multo ac fideli stylo sic formetur oratio, ut scriptorum colorem, etiam quæ subitò effusa sint, reddant: ut cùm multa scripserimus, etiam multa dicamus. Nam consuetudo & exercitatio facilitatem maximè parit: quæ si paululum intermissa fuerit, non velocitas illa modò tardatur, sed & * *νάρκημα* ip-
sum coit atque concurrat. * Torpor.
Stupor.

Quanquam enim opus est naturali quâdam mobilitate animi, ut dum proxima dicimus, struere ulteriora possimus, semperque nostram vocem provisa & formata cogitatio excipiat; vix tamen aut natura, aut ratio in tam multiplex officium deducere animum queat, ut inventioni, dispositioni, elocutioni, ordini verborum rerumque, tum iis quæ dicit, quæ subjuncturus est, quæ ultrà spectanda sunt, adhibita vocis, pronuntiationis, gestus observatione, una sufficiat. Longè enim præcedat oportet intentio, ac præ se res agat; quantumque dicendo consumitur, tantum ex ultimo prorogetur: ut donec perveniamus ad finem, non minùs prospectu procedamus quàm gradu, si non intersistentes offensantesque brevia illa atque concisa singultantium modo ejecturi sumus.

Est igitur quidam usus irrationabilis, quem Græci *ἄλογον τριβὴν* vocant, quo manus in scribendo decurrit, quo oculi totos simul in lectione versus, flexusque eorum & transitus intuentur, & antè sequentia vident, quàm priora dixerunt. Quo constat miracula illa in scenis pilariorum (1) ac ventilatorum, ut ea quæ emiserint, ultro venire in manus credas, & quæ jumentur decurrere.

Sed hic usus ita proderit, si ea de qua locuti sumus ars antecesserit, ut ipsum illud quod in se rationem non habet, in ratione versetur. Nam mihi ne dicere quidem videtur, nisi qui dispositè, ornatè, copiosèque dicit. Sed nec tumultuarii, nec fortuiti sermonis contextum mirabor unquam, quem jurgantibus etiam mulierculis superfluere video: quem si calor ac spiri-

(1) *Pilarii*, sunt præstigiatores, qui tantâ arte præstigiis utuntur, ut ea adhibitis pilulis & sphaerulis miracula quæ in manibus habent, dispareant, & efficiunt. At *ventilatores* sunt qui in ventum abire videantur. *Turn.*

tus tulit (frequenter enim accidit, ut successum extemporalem consequi cura non possit) deum tunc affuisse, cum id evenisset, veteres oratores, ut Cicero dicit, aiebant.

Sed ratio manifesta est. Nam bene concepti affectus, & recentes rerum imagines continuo impetu feruntur, quæ nonnunquam mora styli refrigescunt, & dilatae non revertuntur. Utique verò cum infelix illa verborum cavillatio accessit, & cursus ad singula vestigia restitit, non potest ferri contorta vis. Sed ut optimè vocum singularum cedat electio, non continua, sed composita est. Quare capiendæ sunt illæ (de quibus dixi) *pag. 236.* rerum imagines, quas vocari *Φαντασίας* indicavimus, omniæque de quibus dicturi erimus, personæ, quæstiones, spes, metus habenda in oculis, in affectus recipienda. Pectus est enim quod disertos facit, & vis mentis. Ideoque imperitis quoque, si modò sunt aliquo affectu concitati, verba non desunt. Tum intendendus animus, non in aliquam rem unam, sed in plures simul continuas: ut si per aliquam rectam viam mittamus oculos, simul omnia quæ sunt in ea, circæque intuemur, non ultimum tantum videmus, sed usque ad ultimum.

Addit ad dicendum etiam pudor stimulos, addit & dicendorum expectata laus: mirumque videri potest, quòd cum stylus secreto gaudeat, atque omnes arbitros reformidet, extemporalis actio auditorum frequentia, ut miles * congestu signorum, excitatur. Namque & difficiliorem cogitationem exprimit & expolit dicendi necessitas, & secundos impetus auget placendi cupido. Adeo præmium omnia spectant, ut eloquentia quoque, quanquam plurimum habeat in se voluptatis, maximè tamen præsentis fructu laudis opinionisque ducatur. ** Congerebantur signa militaria ante primam aciem ubi præliandum erat.*

Nec quisquam tantum fidat ingenio, ut id sibi speret incipienti statim posse contingere; sed sicut in cogitatione præcepimus, ita facultatem quoque extemporalem à parvis initiis paulatim perducemus ad summam: quæ nec perfici nec contineri nisi usu potest, cæterum pervenire eò debet, ut cogitatio non utique melior sit ea, sed tutior: cum hanc felicitatem non in prosa modò multi sint consecuti, sed etiam in carmine, ut Antipater Sidonius, & Licinius Archias. Credendum enim *3. de Orat. 104. Pro Arch. 18.* Ciceroni est: non quia nostris quoque temporibus non & fecerint quidam hoc, & faciant: quod tamen ipsum non tam probabile puto (neque enim habet aut usum res, aut necessitatem) quàm exhortandis in hanc spem, qui foro præparantur, utile exemplum.

Neque verò tantam esse unquam fiduciam facilitatis velim, ut non breve saltem tempus, quod nusquam ferè deerit, ad

ea quæ dicturi sumus dispicienda sumamus: quod quidem in iudiciis ac foro datur semper. Neque enim quisquam est, qui causam quam non didicerit agat. Declamatores quosdam perversa ducit ambitio, ut exposita controversia protinus dicere velint: quin etiam, quod est in primis frivolum ac scenicum, verbum petant quo incipiant. Sed tam contumeliosos in se ridet invicem eloquentia: & qui stultis eruditi videri volunt, stulti eruditis videntur.

Si qua tamen fortuna tam subitam fecerit agendi necessitatem, mobiliore quodam opus erit ingenio, & vis omnis intendenda rebus, & in præsentia remittendum aliquid ex cura verborum, si utrumque non dabitur. Tum & tardior pronuntiatio moras habet, & suspensa ac velut dubitans oratio, ut tamen deliberare, non hæsitare videamur. * Hoc, dum egredimur * Hoc, è portu, si nos nondum aptatis satis armamentis aget ventus: quod dixi deinde paulatim simul euntes aptabimus vela & disponemus rudentes, & impleri sinus optabimus. Id potius, quàm se inani verborum torrenti dare quasi tempestatibus quò volent auferendum.

III. SED non minore studio continetur hæc facultas, quàm paratur. Ars enim semel percepta non labitur; stylus quoque intermissione paulum admodum de celeritate deperdit: promptum hoc, & in expedito positum, exercitatione solâ continetur. Hâc uti sic optimum est, ut quotidie dicamus audientibus pluribus, maximè de quorum simus iudicio ac opinione solliciti: rarum est enim ut satis se quisquam vereatur: vel soli tamen dicamus potiùs, quàm non omnino dicamus.

Est alia exercitatio cogitandi, totâsque materias vel silentio (dum tamen quasi dicat intra seipsum) persequendi, quæ nullo non & tempore, & loco, quando non aliud agimus, explicari potest: & est in parte utilior quàm hæc proxima. Diligentius enim componitur, quàm illa, in qua contextum dicendi intermittere veremur. Rursus illa prior plus confert vocis firmitate, oris facilitate, motu corporis, qui & ipse, ut dixi, excitat oratorem, & jactatione manûs, pedis supplosione, sicut caudâ leones facere dicuntur, hortatur.

Studendum verò semper, & ubique. Neque enim ferè tam est ullus dies occupatus, ut nihil lucri, vel ut Cicero Brutum facere tradit, operæ ad scribendum, aut ad legendum, aut ad dicendum rapi aliquo momento temporis possit. Siquidem C. Carbo etiam in tabernaculo solebat hâc uti exercitatione dicendi. Ne id quidem tacendum est, quod eidem Ciceroni placet, nullum nostrum usquam negligentem esse sermonem: quicquid loquemur, ubicunque, sit pro sua scilicet portione perfectum.

Scribendum certè nunquam est magis, quàm cùm multa dicemus ex tempore. Ita enim servabitur pondus, & (1) innatans illa verborum facilitas in altum reducetur: sicut rustici proximas vitis radices amputant, quæ illam (2) in summum solum ducant, ut inferiores penitus descendendo firmentur. Ac nescio an utrumque cùm cura & studio fecerimus, invicem profit, ut scribendo dicamus diligentius, dicendo scribamus facilius. Scribendum ergo quoties licebit: si id non dabitur, cogitandum: ab utroque exclusi debent tamen adniti, ut neque deprehensus orator, neque litigator destitutus esse videatur.

Plerumque autem multa agentibus accidit, ut maximè necessaria, & utique initia scribant: cætera quæ domo afferunt, cogitatione complectantur, subitis ex tempore occurrant. Quod fecisse M. Tullium (3) commentariis ipsius apparet. Sed feruntur aliorum quoque, & inventi fortè ut eos dicturus quisque composuerat, & in libros digesti; ut causarum quæ sunt actæ à Servio Sulpitio, cujus tres orationes extant. Sed hi, de quibus loquor, commentarii ita sunt exacti, ut ab ipso mihi in memoriam posteritatis videantur esse compositi. Nam Ciceronis ad præsens modò tempus aptatos libertus Tyro contraxit: quos non ideo excuso, quia non probem, sed ut sint magis admirabiles.

In hoc genere prorsus recipio hanc brevem annotationem, libellósque qui vel manu teneantur, & ad quos interim respicere fas sit. Illud quod Lenas præcipit, displicet mihi, quæ scripserimus, in summas sive commentarios & capita conferre. Facit enim & dicendi negligentiam hæc ipsa fiducia, & lacerat ac deformat orationem. Ego autem ne scribendum quidem puto, quod simus memoriâ profecuturi. Nam hîc quoque accidit, ut revocet nos cogitatio ad illa elaborata, nec sinat præsentem fortunam experiri. Sic anceps inter utrumque animus æstuat, cùm & scripta perdidit, & non quærit nova. Sed de memoria destinatus est libro proximo locus, nec huic parti subjungendus, quia sunt alia prius nobis dicenda.

(1) Levior & quasi in superficie natans, gravior & profundior fiet.

(2) Quæ illam in superficiem terræ adducerent.

(3) *Commentarii*, libri sunt, qui summas rerum complectuntur. Illi conficiebantur ab oratoribus ad causæ dispositionem & memoriam. *Tarn.*

MARCI FABII
QUINTILIANI
DE
INSTITUTIONE ORATORIA

LIBER XI.

CAPUT I.

DE APTE DICENDO.

I. Quam sit necessarium apte dicere. II. Considerandum diligenter quid nobis in dicendo proponamus.—Inprimis quid deceat.—Et ibi de Socrate agit.—Decorum pendet ex circumstantiis. III. Vitanda omnis sui jactatio, praesertim eloquentiae.—Cicero contra obtrectatores defenditur. Concedi potest eloquentiae fiducia.—Vitanda arrogantia quam orator se de causa judicasse affirmat.—Item impudens, tumultuosa, iracunda actio.—Multo magis adulatio, scurrilitas, obscenitas. IV. Considerandum, 1. Quis dicat. Nam eloquentiae genus aliud alios decet. 2. Pro quo. 3. Apud quem. 4. Quo tempore ac loco. 5. Qua in causa. Plus ornamentis admittunt demonstrativae materiae.—Cultus ac nitor in quibusdam causis minime tolerandus. 6. Maxime, contra quos.—Quo pacto adversus parentes, propinquos, aut alios ejusmodi dicere liceat.—Quomodo tractandi, quos offendere veremur. V. Quomodo persona inimici, aut parum honesti, vel aliquod ejus factum laudandum.—Quomodo tractanda Judicis persona.—Quam ratione in aliis reprehendi possint, quae ipsi fecerimus.—Quomodo totos ordines insectari liceat.—Indecorum est omne, quod est nimium.

I. PARATA, sicut superiore libro continetur, facultate scribendi cogitandique, & ex tempore etiam, cum res poscet, orandi; proxima est cura, ut dicamus aptè: quam virtutem elocutionis quartam Cicero demonstrat, quæque est ^{3. de Orat.} meo quidem judicio maximè necessaria. Nam cum sit orna- 37. tus orationis varius & multiplex, conveniâtque aliis aliis: nisi fuerit accommodatus rebus atque personis, non modò non illustrabit eam, sed etiam destruet, & vim rerum in contrarium vertet. Quid enim prodest esse verba & Latina, & significantia, & nitida, figuris etiam numerisque elaborata, nisi cum iis in quæ judicem duci formarique volumus, consentiant? si genus sublime dicendi parvis in causis, parvum limatumque grandibus, lætum tristibus, lene asperis, minax supplicibus, summissum concitatis, trux atque violentum ju-

cundis adhibeamus? Ut monilibus & margaritis, ac veste longâ, quæ sunt ornamenta fœminarum, deformentur viri: nec habitus triumphalis, quo nihil cogitari potest augustius, fœminas deceat.

n. 210.

Hunc locum Cicero breviter in tertio de Oratore libro perstringit: neque tamen quicquam videri potest omisisse, dicendo, *non omni causæ, nec auditori, nec personæ, nec tempori congruere orationis unum genus*. Nec ferè pluribus in Oratore eadem. Sed illic L. Crassus, cùm apud summos oratores, hominésque eruditissimos dicat, satis habet partem hanc velut notare inter agnoscentes. Et hîc Cicero alloquens Brutum, testatur esse hæc ei nota, ideóque brevius à se dici, quamquam sit fusus locus, tracteturque à philosophis latius. Nos institutionem professi, non solum scientibus ista, sed etiam discantibus tradimus: ideóque paulo pluribus verbis debet haberi venia.

n. 70—74

123,

124.

II. QUARE notum sit nobis ante omnia, quid conciliando, docendo, movendo judici conveniat: quid quâque parte orationis petamus. Ita neque vetera, aut translata, aut ficta verba incipiendo, narrando, argumentando (1) tractabimus: neque (2) decurrentis contextû nitore circuitus, ubi dividenda erit causa, & in partes suas digerenda: neque humile atque quotidianum sermonis genus, & compositione ipsâ dissolutum epilogis dabimus: nec jocos lacrymas, ubi opus erit miseratione, ficcabimus. Nam ornatus omnis non tam suâ quàm rei cui adhibetur conditione constat: nec plus refert quid dicas, quàm quo loco. Sed totum hoc aptè dicere, non elocutionis tantum genere constat, sed est cum inventione commune. Nam si tantum habent etiam verba momentum, quanto res ipsæ majus? quarum quæ esset observatio, suis locis subinde subjecimus.

Illud est diligentius docendum, eum demum dicere aptè, qui non solum quid expediat, sed etiam quid deceat, inspexerit. Nec me fugit plerumque hæc esse conjuncta. Nam quod decet, ferè prodest: neque alio magis animi Judicium conciliari, aut, si res in contrarium tulit, alienari solent. Aliquando tamen & hæc dissentiunt. Quoties autem pugnabunt, ipsam utilitatem vincet quod decet.

Nam quis nescit nihil magis profuturum ad absolutionem Socrati fuisse, quàm si esset usus illo judiciali genere defensionis, & oratione summissâ conciliasset Judicium animos sibi, crimenque ipsum sollicitè redarguisset? Verùm id eum mi-

(1) Usurpabimus. Nisi fortè legendum sit, *aptabimus*.

(2) Legendum, *decurrentes*. Perios contextu nitore decurrentes.

nimè decebat: ideóque sic egit, ut (1) qui pœnam suam honoribus summis esset æstimaturus. Maluit enim vir sapientissimus, quod superesset ex vita, sibi perire, quàm quod præterisset: & quando ab hominibus sui temporis parum intelligebatur, posterorum se judiciis reservavit, brevi detrimento jam ultimæ senectutis, ævum seculorum omnium consecutus. Itaque quamvis Lyfias, qui tum in dicendo præstantissimus habebatur, defensionem illi scriptam attulisset, uti ea noluit, cùm bonam quidem, sed parum sibi convenientem judicasset. Quo vel solo patet non persuadendi, sed bene dicendi finem in oratore servandum, cùm interim persuadere deforme sit. Non fuit hoc utile absolutioni: sed (quod est majus) homini fuit.

Et nos secundùm communem potiùs loquendi consuetudinem, quàm ipsam veritatis regulam, divisione hâc utimur, ut ab eo quod deceat, utilitatem separemus. Nisi fortè prior *Liv. l. 38.* ille Africanus, qui patriâ cedere, quàm cum Tribuno plebis *n. 50—60.* humillimo contendere de innocentia sua maluit, inutiliter sibi videtur consuluisse: aut P. Rutilius vel cùm illo penè Socratico genere defensionis est usus, vel cùm revocante eum P. Sylla manere in exilio maluit, quid sibi maximè conducere nesciebat. Hi verò parva illa, quæ abjectissimus quisque animus utilia credit, si cum virtute conferantur, despicienda judicaverunt: ideóque perpetua seculorum admiratione celebrantur. Neque nos simus tam humiles, ut quæ laudamus, inutilia credamus. Sed hoc quaecunque discrimen, rarò admodum evenit. Cæterùm idem ferè (ut dixi) in omni genere causarum & proderit, & decebit.

Est autem quod omnes & semper & ubique suadere ac dicere honestè faceréque deceat, contráque neminem unquam ullo in loco turpiter. Minora verò, quæque sunt ex mediis, plerumque sunt talia, ut aliis sint concedenda, aliis non sint: aut pro persona, tempore, loco, causa, magis ac minùs vel excusanda debeant videri, vel reprehendenda. Cùm dicamus autem de rebus aut alienis, aut nostris, dividenda est ratio eorum, dum sciamus pleraque neutro loco convenire.

III. IN primis igitur omnis sui vitiosa jactatio est, eloquentiæ tamen in oratore præcipuè: affertque audientibus non fastidium modò, sed plerumque etiam odium. Habet enim mens nostra naturâ sublime quiddam & erectum, & impatiens

(1) Athenis mos erat, si fraus capitalis non esset, ut damnati rei interrogarentur quam pœnam, & quam quasi æstimationem commeruisse se maximè confiterentur. Respondit autem Socrates se meruisse ut publicè aleretur in Prytaneo, qui honos apud Græcos maximus habebatur. 1. de Orat. 231.

superioris. Ideoque abjectos aut summittentes se libenter allevamus, quia hoc facere tanquam majores videmur, & quoties discessit æmulatio, succedit humanitas. At qui se supra modum extollit, premere ac despiciere creditur: nec tam se majorem, quàm minores cæteros facere. Inde (1) invident humiliores: nam hoc vitium est eorum, qui nec cedere volunt, nec possunt contendere: rident superiores, improbant boni. Plerumque verò deprehendas arrogantium fallacem de se opinionem: (2) sed in his veri quoque sufficit conscientia.

Reprehenfus est in hac parte non mediocriter Cicero: quamquam is quidem rerum à se gestarum major, quàm eloquentiæ fuit in orationibus utique jactator. Ac plerumque illud quoque non sine aliqua ratione fecit. Aut enim tuebatur eos quibus erat usus adjutoribus in opprimenda conjuratione; aut respondebat invidiæ, cui tamen non fuit par, servatæ patriæ poenam passus exilium: ut illorum quæ egerat in Consulatu, frequens commemoratio, possit videri non gloriæ magis quàm defensionis data. Eloquentiam quidem cùm plenissimam diversæ partis advocatis concederet, sibi nunquam in agendo immodicè arrogavit. Illius sunt enim: *Si quid est in me ingenii, Judices, quod sentio quàm sit exiguum. Et: Nam quo minus ingenio possum, subsidium mihi diligentiam comparavi.* Quin etiam contra Q. Cæcilium de accusatore in Verrem constituendo, quamvis multum esset in hoc quoque momenti, uter ad agendum magis idoneus veniret, dicendi tamen facultatem magis illi detraxit, quàm arrogavit sibi; seque non consecutum, sed omnia fecisse ut posset eam consequi, dixit. In epistolis aliquando familiariter apud amicos, nonnunquam in dialogis, aliena tamen persona, verum de eloquentia sua dicit.

Pro Arch.
n. 1.
Pro Quint.
n. 4.

Et apertè tamen gloriari, nescio an sit magis tolerabile vel ipsa vitii hujus simplicitate, quàm illa (3) jactatione perversa, si abundans opibus pauperem se, nobilis obscurum, & potens infirmum, & disertus imperitum planè & infantem vocet.

(1) Locus hic obscurus, & fortè corruptus. Humiliores, qui nec cedere volunt, nec possunt contendere, invident ei qui se supra cæteros extollit. Superiores rident ejus arrogantiam: boni improbant. Sic enim malui legere, ut habent quidam codices manuscripti, quam *bonos*, ut habent omnes, ni fallor, editi codices.

(2) Ex arrogantibus alii falsa sibi attribuunt, & est hæc ridicula vanitas; alii vera, nec minùs ideo sunt arrogantes, quia verè quidem, sed

præclarè nimis de se ipsi sentiunt. Ad arrogantiam quippe sufficit ut sibi quis ipsi nimium sit conscius suæ in dicendo solertiæ.

(3) Quàm occultè & simulatè gloriari illa jactatione perversa, si &c. Legi fortè possit, *jactatio perversa*. Sequentia sic quoque leguntur; *si abundans opibus pauperem se neget, nobilis obscurum & potens infirmum, quàm si se disertus, &c.* Sed tunc delendæ videntur hæ voces, quàm illa jactatione perversa.

Ambitiosissimum gloriandi genus est etiam (1) deridere. Ab aliis ergo laudemur. Nam ipsos, ut Demosthenes ait, erubescere etiam, cum ab aliis laudamur, decet.

Neque hoc dico, non aliquando de rebus à se gestis oratori esse dicendum, sicut eidem Demostheni pro Ctesiphonte: quod tamen ita emendavit, ut necessitatem id faciendi ostenderet, invidiamque omnem in eum regeret, qui hoc se coegisset. Et M. Tullius sæpe dicit de oppressa conjuratione Catilinæ, sed modò id virtuti Senatûs, modò providentiæ deorum immortalium assignat. Plerumque contra inimicos atque obrectatores plus vindicat sibi. Erant enim tuenda cum obicerentur. In carminibus utinam (2) pepercisset, quæ non desierunt carpere maligni:

*Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ. Et:
O fortunatam natam me Consule Romam!*

& Jovem illum, à quo in consilium deorum advocatur: & Minervam, quæ omnes eum artes edocuit. Quæ sibi ille, secutus quædam Græcorum exempla, permiserat.

Verum eloquentiæ ut indecora jactatio, sic nonnunquam concedenda fiducia est. Nam quis reprehendat hæc: *Quid 2. Philip. putem? contemptumne me? non video, nec in vita, nec in gratia, n. 21. nec in rebus gestis, nec in hac mea mediocritate ingenii, quid despicere possit Antonius.* Et paulo post apertius: *An decertare mecum voluit contentione dicendi? Hoc quidem beneficium est. Quid enim plenius, quid uberius, quam mihi pro me, & contra Antonium dicere?*

Arrogantes & illi, qui se judicasse de causa, nec aliter affuturos fuisse proponunt. Nam & inviti iudices audiunt præsumentem partes suas: nec hoc oratori contingere inter adversarios, quod Pythagoræ inter discipulos contigit, potest, *Ipse dixit.* Sed istud magis minusve vitiosum est pro personis dicentium. Defenditur enim aliquatenus ætate, dignitate, auctoritate: quæ tamen vix in ullo tanta fuerint, ut non hoc affirmationis genus temperandum sit aliqua moderatione, sicut omnia in quibus patronus argumentum ex seipso petet. Quod fuisset tumidius, si criminis loco esse negasset Cicero, Equitis Romani esse filium se defendente; ille fecit hoc etiam favorabilem, jungendo cum iudicibus dignitatem suam: *Equitis autem Romani esse filium, criminis loco poni ab accu-* Pro Cæl.

n. 4.

(1) Deridere alios quasi inferiores, libros de temporibus suis, ut scribit ad eosque subsannando in contemptum adducere. Lentulum epist. 9. l. 1. sub finem. In his autem non parcebat suis ipse laudibus. Turn.

(2) Cicero carmine scripserat tres

satoribus, neque his judicantibus oportuit, neque defendentibus nobis.

Impudens, tumultuosa, iracunda actio, omnibus indecora: sed ut quisque ætate, dignitate, usu præcedit, magis in ea reprehendendus. Videas autem rixatores quosdam neque Judicum reverentiâ, neque agendi more ac modo contineri, quos ipso mentis habitu manifestum sit tam in suscipiendis, quàm in agendis causis nihil pensi habere. Profert enim mores plerumque oratio, & animi secreta detegit. Nec sine causa Græci prodiderunt, ut vivat, quemque etiam dicere.

Humiliora illa vitia, summissa adulatio, affectata scurrilitas, in rebus ac verbis parum modestis ac pudicis vilis pudor, in omni negotio neglecta auctoritas: quæ ferè accidunt iis qui nimium aut blandi esse, aut ridiculi volunt.

IV. IPSUM etiam eloquentiæ genus alios aliud decet.

In Bruto
n. 8.

1. NAM neque tam plenum, & erectum, & audax, & præcultum senibus convenerit, quàm pressum, & mite, & limatum, & quale intelligi vult Cicero cùm dicit orationem suam cœpisse canescere: sicut vestibus quoque non purpurâ coccòque fulgentibus illa ætas satis apta sit. In juvenibus etiam uberiora paulo, & penè periclitantia feruntur. At in iisdem ficcum, & sollicitum, & contractum dicendi propositum, plerumque affectatione ipsa severitatis invisum est: quando etiam morum senilis auctoritas immatura in adolescentibus creditur.

Pro Arch.
19.
Pro Mil.
85.

Simpliciora militares decent. Philosophiam ex professo (ut quidem faciunt) ostentantibus, parum decori sunt plerique orationis ornatus, maximè ex affectibus, quos illi vitia dicunt. Verba quoque exquisitiora, & compositio numerosa tali proposito diversa. Non enim solum illa lætiora, qualia à Cicerone dicuntur, *Saxa atque solitudines voci respondent*: sed etiam illa, quanquam plena sanguinis, *Vos enim jam Albani tumuli atque luci, vos inquam imploro atque testor, vosque Albanorum obrutæ aræ, sacrorum Populi Romani sociæ & æquales*: non convenient barbæ illi atque tristitiæ.

At vir civilis, verèque sapiens, qui se non otiosis disputationibus, sed administrationi Reipublicæ dediderit (à qua longissimè isti qui philosophi vocantur, recesserunt) omnia quæ ad efficiendum oratione quod proposuerit valent, libenter adhibebit: cùm prius quod honestum sit, efficere in animo suo constituerit.

Est quod principes deceat: aliis non concesseris. Imperatorum ac triumphalium separata est aliqua ex parte ratio eloquentiæ: sicut Pompeius abunde disertus rerum suarum nar-

rator: & hic qui bello civili se interfecit, Cato, eloquens senator fuit.

Idem dictum, sæpe in alio liberum, in alio furiosum, in alio superbum est. Verba adversus Agamemnonem à Ther- *Il. β. 225.*
site habita ridentur: da illa Diomedī, aliive cui pari, mag- *Et.*
num animum ferre præ se videbantur. *Ego te Consulem putem, 3. de Orat.*
inquit L. Crassus Philippo, *cum tu me non putes Senatorem?* 4.
Vox honestissimæ libertatis: non tamen ferres quemcunque
dicentem. Negat se magni facere aliquis (1) poetarum,
utrum Cæsar ater an albus homo sit: insania. Verte, ut idem
Cæsar de illo dixerit, arrogantia est. Major in personis ob-
servatio est apud Comicos Tragicosque. Multis enim utun-
tur, & variis.

Eadem & eorum qui orationes aliis scribebant, fuit ratio, &
declamantium est. Non enim semper ut advocati, sed ple-
rumque ut litigatores dicimus. Verum etiam in his causis
quibus † advocamur, eadem differentia diligenter est custo- *+ Quas ut*
dienda. Utimur enim fictione personarum, & velut ore alie- *advocati*
no loquimur: dandique sunt iis, quibus vocem accommoda- *agimus.*
mus, sui mores. Aliter enim P. Clodius, aliter Appius Cæ- *Pro Cæl.*
cus, aliter Cæcilianus ille, aliter Terentianus pater fingitur. *33—38.*
Quid asperius lictore Verris: *Ut adeas, tantum dabis?* Quid *7. Verr.*
fortius illo, cujus inter ipsa verberum supplicia una vox au- *117.*
diebatur, *Civis Romanus sum.* Quam dignæ Milonis in pero- *7. Verr.*
ratione ipsa voces eo viro, qui pro Republica seditiosum civem *161.*
toties compescuisset, quique insidias virtute superasset? De- *Pro Mil.*
nique non modò quot in causa, totidem in Prosopopœia sunt *93.*
varietates: sed hoc etiam plures, quòd in his puerorum, fœ-
minarum, populorum, mutarum etiam rerum assimulamur
affectus, quibus omnibus debetur suus decor.

2. EADEM in iis, pro quibus agemus, observanda sunt.
Aliter enim pro alio sæpe dicendum est, ut quisque honestus,
humilis, invidiosus, favorabilis erit, adjecta propositorum quo-
que & anteaetæ vitæ differentia. Jucundissima verò in oratore
humanitas, facilitas, moderatio, benevolentia. Sed illa quo-
que diversa bonum virum decent, malos odisse, publica vice
commoveri, ultum ire scelera & injurias: & omnia, ut initio
dixi, honesta.

3. NEC tantum, quis & pro quo, sed etiam apud quem
dicas, interest. Facit enim & fortuna discrimen, & potestas:

(1) Significat Catullum, qui sic in Cæsarem scripsit.

Nil nimium, Cæsar, studeo tibi velle placere;

Nec scire utrum sis albus an ater homo.

Quo proverbialiter significavit esset Cæsar, an improbus. *Turn.*
se non magni facere probus

* Pro tan-
tū, qui-
dam le-
gunt, ta-
men libe-
rum.

1. Verr.
41.

nec eadem apud principem, magistratum, senatorem, priva-
tum * tantum, liberum, ratio est: nec eodem sono publica
judicia, & arbitrorum disceptationes aguntur. Nam ut oran-
tem pro capite sollicitudo deceat, & cura, & omnes ad ampli-
ficandam orationem quasi machinæ: ita in parvis rebus judi-
ciisq; vana sint eadem, rideaturque meritò qui apud discep-
torem de re levissima sedens dicturus, utatur illa Ciceronis
confessione: *Non modò se animo commoveri, sed etiam corpore
ipso perbarrescere.*

Quis verò nesciat quin aliud dicendi genus poscat gravitas
senatoria, aliud aura popularis? cùm etiam singulis judicanti-
bus, non idem apud graves viros, quod leviores: non idem
apud eruditum, quod militarem ac rusticum deceat: sitque
nonnunquam summittenda & contrahenda oratio, ne judex
eam vel intelligere vel capere non possit.

4. TEMPUS quoque ac locus egent observatione propria.
Nam & tempus tum lætum, tum triste, tum liberum, tum
angustum est. Atqui ad hæc omnia componendus orator. Et
loco publico privato, celebri an secreto, aliena civitate an
tua, in castris denique an foro dicas, interest plurimum; ac
suam quicque formam, & proprium quemdam modum elo-
quentiæ poscit: cùm etiam in cæteris actibus vitæ non idem
in foro, curia, campo, theatro, domi, facere conveniat: &
pleraque quæ naturâ non sunt reprehendenda, atque ideo in-
terim sunt necessaria, alibi quàm mos permiserit, turpia ha-
beantur.

pag. 281.

5. ILLUD jam diximus, quanto plus nitoris & cultûs de-
monstrativæ materiæ, ut ad delectationem audientium com-
positæ, quàm, quæ sunt in actu & contentione, suasoriæ ju-
dicialisq; permittant.

Hoc adhuc adjiciendum, aliquas etiam quæ sunt egregiæ
dicendi virtutes, quo minùs deceant, effici conditione causa-
rum. An quisquam tulerit reum in discrimine capitis, præ-
cipuè qui apud victorem & principem pro se ipse dicat, fre-
quenti translatione, fictis ac repetitis ex vetustate verbis, com-
positione quæ sit maximè à vulgari usu remota, decurrentibus
periodis, quàm lætissimis locis sententiisq; dicentem? Non
perdant hæc omnia necessarium periclitanti sollicitudinis colo-
rem, petendumque etiam innocentibus misericordiæ auxilium?
Commoveaturne quisquam ejus fortunâ, quem tumidum ac
sui jactantem, & ambitiosum institorem eloquentiæ in ancipiti
sorte videat? Non: imò oderit reum verba aucupantem, &
anxium de fama ingenii, & cui esse diserto vacet. Quod
mirè M. Cælius in defensione causæ, quâ reus de vi fuit, com-
prehendisse mihi videtur: *Ne cui vestrū, atque etiam omnium,*

qui ad rem agendam adsunt, mens aut vultus molestior, aut vox immoderatioꝝ aliqua, aut denique, quod * nimium est, jactantior gestus fuisse videatur.

* Malim legere, minimum.

Atqui sunt quædam actiones in satisfactione, deprecatione, confessione positæ: sententiosisne flendum erit? Epiphonemata aut enthymemata exorabunt? Non quicquid meris adjicietur affectibus, omnes eorum diluet vires, & miserationem securitate laxabit? Age, si de morte filii sui, vel injuria, quæ morte sit gravior, dicendum patri fuerit, aut in narrando gratiam illam expositionis, quæ continget ex sermone puro atque dilucido, quæret, breviter ac significanter ordinem rei profuisse contentus? aut argumentum diducet in digitos, & propositionum ac partitionum captabit leporem? &, ut plerumque in hoc genere moris est, † intentione omni remissa loquetur? Quò fugerit interim dolor ille? ubi lacrymæ substituerint? unde se id medium tam secunda observatio * artium miserit? Non ab exordio usque ad ultimam vocem continuus quidam gemitus, & idem tristitiæ vultus servabitur, si quidem volet dolorem suum etiam in audientes transfundere? quem si usquam remiserit, in animum judicantium non reducet.

† Vi, impetu, affectu.
* Præceptorum artis.

Quod præcipuè declamantibus (neque enim me poenitet ad hoc quoque opus meum, & curam susceptorum semel adolescentium respicere) custodiendum est, quo plures in schola finguntur affectus, quos non ut advocati, sed ut passi subimus. Cùm etiam hoc genus simulari litium soleat, cùm jus mortis à senatu quidam, vel ob aliquam magnam infelicitatem, vel etiam poenitentiam, petunt; in quibus non solum non cantare, quod vitium pervasit, aut lascivire, sed ne arguentari quidem nisi mistis, & quidem ita, ut in ipsa probatione magis emineant, affectibus decet. Nam qui intermittere in agendo dolorem potest, videtur posse etiam deponere.

6. NESCIO tamen an hujus (de quo loquimur) decòris custodia maximè circa eos, contra quos dicimus, examinanda sit. Nam sine dubio in omnibus statim accusationibus hoc agendum est, ne ad eas libenter descendisse videamur. Ideoque mihi illud Cassii Severi non mediocriter displicet: *Dii boni, vivo; & quo me vivere juvet, Asprenatem reum video.* Non enim justa ex causa vel necessaria videri potest postulasse eum, sed quadam accusandi voluptate. Præter hoc tamen, quod est commune, propriam moderationem quædam causæ desiderant. Quapropter & qui curationem bonorum patris postulabit, doleat ejus valetudine: & quamlibet gravia filio pater objecturus, miserrimam sibi ostendat esse hanc ipsam necessitatem: nec hoc paucis modò verbis, sed toto colore actionis, ut id eum non dicere modò, sed etiam verè dicere appareat. Nec

* Accu-
fanti. In
causam
vocanti.

* caufanti pupillo fic tutor irafcatnr unquam, ut non rema-
neant amoris veftigia, & facra quædam patris ejus memoria. .

ProCluent
11—18.

Unum huic loco, quod eft fanè summæ difficultatis, adji-
ciendum videtur, quibus modis ea quæ funt naturâ parum
fpeciofa, quæque non dicere, fi utrumlibet eſſe liberum, malu-
iſſemus, non tamen ſint indecora dicentibus. Quid aſperio-
rem habere frontem poteſt, aut quid aures hominum magis
reſpuunt, quàm cùm eſt filio filiive advocatis in matrem pe-
rorandum? Aliquando tamen neceſſe eſt, ut in cauſa Cluentii
Habiti: ſed non ſemper illa via, quâ contra Saffiam Cicero
uſus eſt: non quia non ille optimè, ſed quia plurimum refert,
qua in re, & quomodo lædat. Itaque illa, cùm filii caput
palam impugnaret, fortiter fuit repellenda. Duo tamen quæ
ſola ſupererant, divînè Cicero ſervavit. Primùm, ne oblivif-
ceretur reverentiæ quæ parentibus debetur: deinde, ut repe-
titis altiùs cauſis, diligentiffimè oſtenderet, quàm id quod erat
in matrem dicturus, non oporteret modò fieri, ſed etiam ne-
ceſſe eſſet. Primâque hæc expoſitio fuit, quanquam ad præ-
ſentem quæſtionem nihil pertinebat. Adeo in cauſa difficili
atque perplexa nihil priùs intuendum credidit, quàm quid de-
ceret. Fecit itaque nomen parentis non filio invidioſum, ſed
ipſi in quam dicebatur.

Poteſt tamen aliquando mater & in re levioſe, aut minùs in-
feſta, contra filium ſtare: tum lenior atque ſummiſſior dece-
bit oratio. Nam & ſatisfaciendo, aut noſtram minuemus in-
vidiam, aut etiam in diverſum eam transferemus: & ſi gravi-
ter dolere filium palam fuerit, credetur abeſſe ab eo culpa,
fietque ultro miſerabilis. Avertere quoque in alios crimen de-
cet, ut fraude aliquorum concita credatur: & omnia nos paſ-
ſuros, nihil aſperè dicturos, teſtandum: ut etiamſi non poſſi-
mus non convitiari, nolle videamur. Etiamſi quid objicien-
dum erit, officium eſt patroni, ut id filio invito, ſed fide co-
gente facere credatur. Ita poterit uterque laudari. Quod de
matre dixi, de utroque parente accipiendum eſt. Nam inter
patres etiam filiòſque cùm interveniſſet emancipatio, litigatum
ſcio.

In aliis quoque propinquitatibus cuſtodiendum eſt, ut inviti,
& neceſſariò, & parcè judicemur dixiſſe: magis autem aut
minùs, ut cuique perſonæ debetur reverentia. Eadem pro
libertis adverſus patronos obſervantia. Et ut ſemel plura
complectar, nunquam decebit ſic adverſus tales agere perſo-
nas; quo modo contra nos agi ab hominibus conditionis ejus-
dem iniquo animo tuliffemus.

† Iſ qui
ſunt in
dignitate
conſtituti.

Præſtatur hoc aliquando etiam † dignitatibus, ut libertatis
noſtræ ratio reddatur, ne quis nos aut petulantes in lædendis

his, aut etiam ambitiosos putet. Itaque Cicero quanquam erat in Cottam gravissimè dicturus, neque aliter agi P. Oppii causa poterat, longâ tamen præfatione excusavit officii sui necessitatem. Aliquando etiam inferioribus, præcipuèque adolescentulis, parcere aut mederi decet. Utitur hâc moderatione Cicero pro Cælio contra * Atracinum, ut eum non inimicè corripere, sed penè patriè monere videatur. Nam & juvenis, & nobilis, & non injusto dolore venerat ad accusandum.

n. 7 & 8.
* Apud Ciceronem legitur.
Atratinus.

Sed in iis quidem, in quibus vel judici, vel etiam assistentibus ratio nostræ moderationis probari debet, minor est labor: illic plus difficultatis, ubi ipsos contra quos dicimus, veremur offendere. Duæ simul hujusmodi personæ Ciceroni pro Murena dicenti obstiterunt, M. Catonis, Serviique Sulpitii. Quàm decenter tamen Sulpitio, cùm omnes concessisset virtutes, scientiam petendi Consulatus ademit? Quid enim aliud esset, quo se victum homo nobilis, & juris antistes magis ferret? Ut verò rationem defensionis suæ reddidit, cùm se studuisse petitioni Sulpitii contra honorem Murenæ, non idem debere accusationi contra caput, diceret? Quàm molli autem articulo tractavit Catonem, cujus naturam summè admiratus, non ipsius vitio, sed Stoicæ sectæ, quibusdam in rebus factam duriorē videri volebat? ut inter eos non forensē contentionem, sed studiosam disputationem crederes incidisse.

Pro Mur.
23 & 43.

Pro Mur.
60—66.

Hæc est profectò ratio, & certissimum præceptorum genus, illius viri observatio, ut cùm aliquid detrahēre salvâ gratiâ velis, concedas alia omnia; in hoc solo vel minùs peritum quàm in cæteris, adjecta, si poterit fieri, etiam causa cur ita sit: vel paulo pertinaciorē, vel credulum, vel iratum, vel impulsū ab aliis. Hoc illis commune remedium est, si in tota actione æqualiter appareat non honor modò, sed etiam charitas: præterea causa sit nobis iusta sic dicendi: neque id moderatè tantum faciamus, sed etiam necessariò.

V. DIVERSUM ab hoc, sed facilius, cùm hominum aut alioqui turpium, aut nobis invisorum quædam facta laudanda sunt. Decet enim rem ipsam probare in qualicunque persona. Dixit Cicero pro Gabinio, & P. Vatino, inimicissimis antea sibi hominibus, & in quos orationes etiam scripserat. Verum causa iusta fit fatendo non se de ingenii fama, sed de fide esse sollicitum. Difficilior ei ratio in iudicio Cluentiano fuit, cùm Scamandrum necesse haberet dicere nocentem, cujus egerat causam. Verum illud † elegantissimè, cùm eorum à quibus ipse productus esset, preces, tum etiam adolescentiam suam excusat: detracturus alioqui plus auctoritatis, si in causa præsertim suspecta, se eum esse, qui temerè nocentes reos suscipere, fateretur.

n. 49--51.
† Supple.
fecit. Codex manus-
scriptus,
quem citat

Gibson, *habet*, precibus, tum etiam adolescentia sua excusat.

Apud judicem verò, quod (1) aut propter alienum commodum in causa quam susceperimus, aut suum, ut persuadendi ardua ratio, ita dicendi expeditissima. Fiduciâ enim justitiæ ejus, non causæ, nihil nos timere simulabimus. Ipse erit gloriâ inflandus, ut tanto clarior futura sit fides ac religio in pronuntiando quanto minùs vel offensæ vel utilitati suæ indulserit.

Hoc modo & apud eos à quibus appellatum erit, si fortè ad eosdem remittentur, adjicienda ratio vel necessitatis alicujus, si id causæ cedit, vel erroris, vel suspitionis. Tutissimum ergo pœnitentiæ confessio, & satisfactio culpæ: perducendûsque omni modo judex ad iræ pudorem.

Accidit etiam nonnunquam, ut eandem causam, de qua pronuntiavit, cognoscat iterum: tum illud quidem commune, apud alium nos judicem disputaturos de illius sententia non fuisse; neque enim emendari ab alio quàm ab ipso fas esse: cæterum ex causa, ut quæque permittet, aut ignorata quædam, aut defuisse testes, aut (quod timidissimè, & si nihil aliud planè fuerit, dicendum est) patronos non satisfacisse.

Potest evenire, ut in aliis reprehendenda sint, quæ ipsi fecerimus; ut objicit Tubero Ligario, quòd in Africa fuerit. Id quàm decenter fieri possit, equidem non invenio, nisi aliquid reperiatur quod intersit; persona, ætas, tempus, causa, locus, animus. Tubero juvenem se patri hæsisse, illum à senatu missum non ad bellum, sed ad frumentum coemendum ait: ut primùm licuerit, à partibus recessisse: Ligarium & perseverasse, & non pro Cn. Pompeio, inter quem & Cæsarem dignitatis fuerit contentio, cùm salvam uterque Rempublicam vellet, sed pro Juba atque Afris inimicissimis populo Romano stetisse. Cæterum vel facillimum est ibi alienam culpam accusare, ubi fateris tuam. Verum id jam judicis est, non actoris. Quòd si nulla contingit excusatio, sola colorem habet pœnitentia. Potest enim videri satis emendatus, qui in odium eorum in quibus erraverat, ipse conversus est.

Pag. 186
& 187.

Illud etiam in jocos monui, quàm turpis esset fortunæ infectatio, & ne in totos ordines, aut gentes, aut populos petulantia incurreret. Sed interim fides patrocini cogit, quædam de universo genere aliquorum hominum dicere, ut libertinorum, vel militum, vel publicanorum, vel similiter aliorum: in quibus omnibus commune remedium est, ut ea quæ lædunt, non libenter tractare videaris: nec in omnia impetum

(1) Deesse hîc aliquid videtur. Loquitur de Judice, cujus vel proprium commodum agitur, vel alienum, id est amicorum aut propinquorum.

facias, sed in id, quod expugnandum est: & * reprehendens, * Subaudi quædam, & fortè sic legi debet. Fortè leg. reprehendens aliqua, laude, &c.

Si milites cupidos dicas esse, non mirum, quòd periculorum ac sanguinis majora sibi deberi præmia putent: eosdem petulantes, & hoc fieri, quòd bellis magis quàm paci affueverint. Libertinis detrahenda est auctoritas: licet his testimonium reddere industriæ, per quam exierint de servitute.

Quod ad nationes externas pertinet, Cicero varie. Detra-
 turus (1) Græcis testibus fidem, doctrinam his concedit ac
 literas: seque ejus gentis amatorem esse profitetur. Sardos
 contemnit, Allobrogas ut hostes infectatur: quorum nihil
 tunc cùm diceretur, parum aptum, aut remotum à cura de-
 còris fuit.

Verborum etiam moderatione detrahi solet, si qua est rei
 invidia: si asperum, dicas * nimium severum; injustum, per-
 suasione labi; pertinacem, ultra modum tenacem esse propo-
 siti: (2) plerumque velut ipsos coneris ratione vincere, quod
 est mollissimum.

Indecorum est super hæc omnia, nimium: ideòque etiam
 quod naturâ rei satis aptum est, nisi modo quoque tempere-
 tur, gratiam perdit. Cujus rei observatio judicio magis quo-
 dam sentiri, quàm præceptis tradi potest, quantum satis sit, &
 quantum recipiant aures. Non habet hæc res mensuram, &
 quasi pondus: quia ut in cibis, alia aliis magis complent.

Adjiciendum etiam breviter videtur, quòd ferè dicendi vir-
 tutes diversissimæ, non solum suos amatores habeant, sed ab
 eisdem sæpe laudentur. Nam Cicero quodam loco scribit id
 esse optimum, quod cùm te facilè credideris consequi imita-
 tione, non possis. Alio verò, non se id egisse, ut ita diceret
 quomodo se quilibet posse confideret, sed quomodo nemo.
 Quod potest pugnare inter se videri. Verum utrumque, ac
 meritò laudatur. Causâ enim modòque distat: quia simpli-
 citas illa, & velut securitas inaffectedatæ orationis, mirè tenues
 causas decet; majoribus illud admirabile dicendi genus ma-
 gis convenit. In utroque eminet Cicero: ex quibus alterum
 imperiti se posse consequi credent, neutrum qui intelligunt.

(1) Cicero variè hanc rem tracta-
 vit pro variis causis. Sic interpun-
 gendum hunc locum censui, cùm sic
 legeretur, *Cicero variè detrahturus, &c.*

(2) Suspectus mihi hic locus. Si

*ipsos, nempe contra quos dicis, non
 inlenso & hostili animo urgeas, sed ve-
 lut coneris ratione vincere, moderatè
 loquendo, & eorum vitia molliendo.*

CAPUT II.

DE MEMORIA.

I. Naturâ & arte constat. Quanta sit ejus utilitas, quanta vis. II. Artificiosæ memoriæ primus inventor Simonides. III. Quæ sit ejus ratio ac methodus.—Parum hanc probat Fabius. IV. Simpliciora præcepta adjicit. Per partes ediscere, appositis quibusdam signis.—Iisdem ceris, quibus scripseris, ediscere.—Sive tacitè, sive alium legentem audiendo ediscas, memoriam subinde experiri. V. Divisio, & compositio memoriam præcipuè adjuvant.—Maxima ars memoriæ, exercitatio. In pluribus minime fidelis recens memoria.—An ad verbum ediscere oporteat.—Quantum valeat memoria.

* De memoria vide
Augustinum lib.
10. Confess.
à cap. 12. ad 20.

I. MEMORIAM * quidam naturæ modò esse munus existimaverunt, estque in ea non dubiè plurimum : sed ipsa excolendo, sicut alia omnia, augetur : & totus de quo diximus, adhuc inanis est labor, nisi cæteræ partes hoc velut spiritu continentur. Nam & omnis disciplina memoriâ constat, frustra que docemur, si quicquid audimus, præterfluat : & exemplorum, legum, responsorum, dictorum, benèque factorum velut quasdam copias, quibus abundare, quasque in promptu semper habere debet orator, eadem illa vis repræsentat. Neque immeritò thesaurus hic eloquentiæ dicitur.

Sed non firmè tantùm continere, verum etiam cito percipere, multa acturos oportet : nec quæ scripseris modò, iterata lectione complecti, sed in cogitatis quoque rerum ac verborum contextum sequi, & quæ sint ab adversa parte dicta meminisse, nec utique eo, quo dicta sunt, ordine refutare, sed opportunis locis ponere. Quid ? extemporalis oratio non alio mihi videtur mentis vigore constare. Nam dum alia dicimus, quæ dicturi sumus, intuenda sunt : ita cùm semper cogitatio ultra id quod est, longiùs quærit, quicquid interim reperit, quodammodo apud memoriam deponit, quod illa quasi media quædam manus acceptum ab inventione tradit elocutioni.

Non arbitror autem mihi in hoc immorandum, quid sit quod memoriam faciat : quanquam plerique imprimi quædam vestigia nostro animo, quæ velut in ceris annulorum signa ferventur, existimant. Neque ero tam credulus, ut quasi (1) habitu tardiorē firmiorēque memoriam fieri putem.

Ejus autem quod ad animum pertinet, magis admirare naturam, subito res vetustas tanto ex intervallo repetitas reddere

(1) Philosophi quidam pro corporis constitutione, quam Fabius *habitu* fortè vocat, nunc meliorem, nunc deteriore esse memoriam aiunt. *Turn.*

se & offerre, nec tantum requirentibus sed etiam sponte interim: nec vigilantibus, sed etiam quiete || compositis magis: || Dormientibus.
eoque (1) illa quoque animalia, quæ carere intellectu videmus, meminerunt, & agnoscunt, & quamlibet longo itinere diducta, ad assuetas sibi sedes revertuntur. Quid? non hæc varietas mira est, excidere proxima, vetera inhærere? hesternorum immemores, acta pueritiæ recordari? Quid? quod quædam requisita se occultant, & eadem fortè succurrunt: nec manet semper memoria, sed aliquando etiam redit?

Nesciretur tamen quanta vis esset ejus, quanta divinitas illa, nisi in hoc lumen orandi vim extulisset. Non enim rerum modò, sed etiam verborum ordinem præstat: nec ea pauca contexat, sed durat propè in infinitum, & in longissimis actionibus prius audiendi patientia, quàm memoriæ fides deficit.

Quod & ipsum argumentum est, subesse artem aliquam, juvarique ratione naturam: cum iidem docti facere illud, indocti & inexercitati non possimus. Quanquam invenio apud Platonem, obstare memoriæ usum literarum: videlicet quòd illa, quæ scriptis reposuimus, velut custodire definimus, & ipsa securitate dimittimus. Nec dubium est, quin plurimum in hac parte valeat mentis intentio, & velut acies luminum à prospectu rerum, quas intuetur, non averfa. Unde accidit, ut quæ per plures dies scribimus ediscendi causâ, cogitatione ipsa contineat.

II. ARTEM * autem memoriæ primus ostendisse dicitur Simonides; cujus vulgata fabula est: cum pugili coronato carmen, quale componi victoribus solet, mercede pacta scripsisset, abnegata ei pecuniæ pars est, quòd more Poetis frequentissimo digressus, in laudes Castoris & Pollucis exierat; quapropter partem ab iis petere, quorum facta celebrasset, jubebatur: & persolverunt, ut traditum est. Nam cum esset grande convivium in honorem ejusdem victoriæ, atque adhibitus ei cœnæ Simonides, nuntio est excitus, quòd eum duo juvenes equis advecti desiderare majorem in modum dicebantur. Et illos quidem non invenit, fuisse tamen gratos erga se, exitu comperit. Nam vix eo limen egresso, triclinium illud supra convivas corruit, atque ita contudit, ut non ora modò oppressorum, sed membra etiam omnia requirentes ad sepulturam propinqui, nullâ notâ possent discernere. Tum Simonides dicitur memor ordinis quo quisque discubuerat, corpora suis reddidisse.

Est autem magna inter auctores dissensio, Glaucone Carystio, an Leocrati, an Agatharcho, an Scopæ scriptum sit id car-

(1) Id quidem meritò, quia memoria est ex sensibus interioribus, qui sunt brutis cum hominibus communes. *Turn.*

In Phædro & Timæo.

* De hac fabula, & de memoria artificiali, vide Cicer. l. 3. Rhet. 28--40. & l. 2. de Orat. 351. 360.

† Cùm
cænaret
Crannone
in Theſſa-
lia Simo-
nides apud
Scopam 2.
de Orat.
352.

* Videtur
adjicien-
dum, po-
teſt.

† Eligunt
loca ad
exercen-
dam me-
moriam,
eaeque diſ-
cunt.

|| Et, id eſt,
etiam.

men: & Pharfali fuerit hæc domus, ut ipſe quodam loco ſig-
nificare Simonides videtur, utque Apollodorus, & Erato-
ſthenes, & Euphorion, & Lariffæus Eurypylus tradiderunt: an
† Granone, ut Apollas Callimachus, quem ſecutus Cicero hanc
famam latiùs fudit. Scopam nobilem Theſſalum perſiſſe in eo
convivio conſtat: adjicitur ſororis filius: putant & ortos ple-
roſque ab illo Scopa, qui major ætate fuerit. Quamquam mi-
hi totum de Tyndaridis fabuloſum videtur: neque omnino
huius rei meminit uſquam Poeta ipſe, proſectò non taciturus
de tanta ſua gloria.

III. EX hoc Simonidis factò notatum videtur, juvari me-
moriam ſignatis animo ſedibus, idque* credere ſuo quiſque
experimento. Nam cùm in loca aliqua poſt tempus reverſi
ſumus, non ipſa agnoſcimus tantùm, ſed etiam quæ in his fe-
cerimus reminiſcitur perſonæque ſubeunt, nonnunquam tacitæ
quoque cogitationes in mentem revertuntur. Nata eſt igitur
ut in plerique, ars ab experimento.

Loca † diſcunt quàm maximè ſpatioſa, multa varietate ſig-
nata, domum fortè magnam, & in multos diductam reſeſſus.
In ea quicquid notabile eſt, animo diligenter affigitur, ut ſine
cunctatione ac mora partes ejus omnes cogitatio poſſit percur-
rere. Et primus hic labor eſt, non hæſere in occurſu. Plus
enim quàm firma debet eſſe memoria, quæ aliam memoriam
adjuvet.

Tum quæ ſcripſerunt, vel cogitatione complectuntur, || &
alio ſigno quo moneantur, notant: quod eſſe vel ex re tota
poſteſt, ut de navigatione, militia, vel (1) ex verbo aliquo.
Nam etiam excidentibus, unius admonitione verbi in memoriam
reponuntur. Sit autem ſignum navigationis, ut anchora;
militiæ, ut aliquid ex armis.

Hæc itaque digerunt: primum ſenſum vel locum veſtibulo
quaſi aſſignant, ſecundum atrio, tum (2) impluvia circumeunt,
nec cubiculis modò, aut (3) exedris, ſed ſtratis etiam ſimili-
bùſque per ordinem committunt.

Hoc factò, cùm eſt repetenda memoria, incipiunt ab initio
loca hæc recensere, & quod cuique crediderunt, repoſcunt,
& eorum imagine admonentur: ut quamlibet multa ſint quorum
meminiſſe oporteat, ſint ſingula connexa quodam choro, ne
errent conjungentes prioribus ſequentia ſolo (4) ediſcendi
labore.

(1) Signum illud vel ex re tota aſ-
ſumitur, ut anchora, ſi de navigatione
agatur; vel ex verbo aliquo, ut ſi pe-
riodus incipit à verbo *ſolet*, poterit *ſol*
eſſe ſignum.

(2) *Impluvium*, pars eſt in ædibus
ſub dio ad lumen admittendum, quò

pluvia ex teſtis decidit. *Turn.*

(3) *Exedra*, aula eſt magna, à fre-
quentia ſedium appellata. *Turn.*

(4) Conjungentes ea ſolo ediſcendi
labore, non ordine quo inter ſe con-
nexa ſunt & cohærent.

Quod de domo dixi, & in operibus publicis, & in itinere longo, ut urbium ambitu, & picturis fieri potest. Etiam fingere sibi has imagines licet.

Opus est ergo locis, quæ vel finguntur, vel sumuntur: imaginibus, vel simulacris, quæ utique fingenda sunt. Imagines notæ sunt, quibus ea quæ ediscenda sunt, notamus: ^{2. de Orat.} ut quomodo Cicero dicit, *locis pro cera, simulacris pro literis* ^{354.} ^{2. de Orat.} *utamur.* Illud quoque ad verbum ponere, optimum fuerit: ^{358.}

*Locis est utendum multis, illustribus, explicatis, modicis interval-
lis: imaginibus + aliquid agentibus, acribus, insignitis quæ occurrere,* ^{+ Apud}
celeriterquæ percutere animum possint. Quo magis miror quomodo ^{Cicer. pro}
Metrodorus in XII signis, per quæ Sol meat, trecenos & sex- ^{aliquid, est}
agenos invenerit locos. Vanitas nimirum fuit, atque jactatio ^{autem. In-}
circa memoriam suam potius arte quàm natura gloriantis. ^{telligit}

Equidem hæc ad quædam prodesse non negaverim, ut si rerum ^{imagines}
nomina multa per ordinem audita, reddenda sint. Namque in ^{rerum ani-}
iis quæ didicerunt locis reponunt res illas: mensam, ut hoc ^{matarum}
utar, in vestibulo: in atrio, pulvinum, & sic cætera: deinde ^{agentium.}
relegentes, inveniunt ubi posuerint. Et (1) forsitan in hoc
sunt adjuti, qui auctione dimissa, quid cuique vendidissent,
testibus argentariorum tabulis reddiderunt. Quod præstitisse
Hortensium + dicunt.

Minus idem proderit in ediscendis quæ orationis perpetuæ ^{+ Senec. in}
erunt. (2) Nam & sensus non eandem imaginem quam res ^{proæmio}
habent, cum alterum fingendum sit, & horum tamen utrum- ^{Contro-}
que commonet. Sed cum sermonis alicujus habitu verborum ^{vers.}
contextus eadem arte quomodo comprehendetur? Mitto quod
quædam nullis simulacris significari possunt, ut certæ conjun-
ctiones. Habeamus enim sanè, ut qui (3) notis scribunt, cer-

(1) Hortensius à Sisenna provocatus, totum diem in auctione sedit: ac dimissa auctione, res venditas, emptorum nomina, rerum pretia eodem ordine reddidit. Quod autem de *argentariis* addit, ita intelligendum est, eos interfuisse emptionibus, tabulas confecisse, pecunias quibusdam mutuasse. *Turn.*

(2) Locus hic mihi videtur perobscurus. Ad ediscendum ea quæ sunt orationis perpetuæ, duo sunt necessaria, ut & sensum orationis, & contextum verborum quibusdam signis notemus. Utrumque autem perdifficile. Nam 1. res quidem ipsæ, de quibus agitur, interdum imaginem habent quasi propriam & naturalem, quæ exprimantur, ut navigatio anchoram, militia gladium: at sensus sermonis,

seu periodi alicujus, non item habet imaginem quæ repræsentetur, sed ea est fingenda ad arbitrium. Porro utrumque signum, & quod ex ipsa rerum natura assumitur, & quod ad arbitrium fingitur, nos admonet sive rerum ipsarum, sive sensus orationis. 2. Esto ut sermonis sensus, quem videtur hic Fabius appellare *habitu sermonis*, possit quibusdam simulacris notari: quomodo verborum contextus & series poterit eadem arte comprehendi? Alii legunt: *sed sermonis alicujus habitum verborum contextus*, &c. Unde conjici potest hunc locum esse corruptum.

(3) Exceptores ad compendia scripturæ infinitas propè notas habebant, quibus significabantur vocabula: & hac de causa dicebantur *notarii*. *Turn.*

† Refer-
tur, nisi al-
lor, ad ea
quæ Cice-
ro dicit in
Verrinis.
2. de Orat.
360.

tas imagines omnium, & loca scilicet infinita, per quæ verba, quæ sunt in quinque contra Verrem secundæ actionis libris, explicentur, ut meminerimus etiam omnium quasi deposito- rum: nōne impediri quidem eorum, quæ † dicit, decursum necesse est duplici memoriæ cura? Nam quomodo poterunt copulata fluere, si propter singula verba ad singulas formas respiciendum erit? Quare & Carneades, & Scēpsius (de quo modò dixi) Metrodorus, quos Cicero dicit usos hac exercita- tione, sibi habeant sua, nos simpliciora tradamus.

IV. SI longior complectenda memoriâ fuerit oratio, proderit per partes ediscere; (laborat enim maximè onere) & hæ partes non sint perexiguæ. Alioqui nimis multæ erunt, & eam dis- tinguent atque concident. Nec utique certum imperaverim modum, sed maximè ut quisque finiatur locus: nisi fortè tam sit numerosus, ut ipse quoque dividi debeat. Dandi sunt certi quidam termini, ut contextum verborum (qui est difficillimus) continuet crebra meditatio, partes deinceps ipsas repetitus ordo conjungat.

Non est inutile, quo faciliùs hæreant, aliquas apponere no- tas, quarum recordatio commoneat, & quasi excitet memo- riam. Nemo enim ferè tam infelix, ut quod cuique loco sig- num destinaverit, nesciat: ut si (1) erit tardus ad hoc, eo quoque adhuc remedio utatur, ut ipsæ excitent notæ.

† Appo-
nere.

Hinc est ex illa arte non inutile, † attendere signa ad eos qui exciderunt sensus: anchoram, (ut suprâ posui) si de nave dicendum esset: spiculum, si de prælio. Multum enim signa faciunt, & ex alia memoria venit alia: ut cùm translatus an- nulus vel alligatus commoneat nos cur id fecerimus.

Hæc magis adhuc adstringunt, quæ memoriam ab aliquo simili transferunt ad id quod continendum est: ut in nomini- bus, si Fabius fortè sit tenendus, referamus ad illum cuncta- torem, qui excidere non potest: aut ad aliquem amicum, qui idem vocetur. Quod est facilius in Apris, & Urfis, & Na- sone, aut Crispo, ut id memoriæ affigatur, unde sunt nomina. (2) Origo quoque aliquando declinatorum, tenendi magis causa est, ut in Cicerone, Verrio, Aurelio, † si debet inferi.

† Alii le-
gunt, si
debent
inferi.
Mendum
hic suspi-
cor.

Illud neminem non juvabit, iisdem quibus scripserit ceris, ediscere. Sequitur enim vestigiis quibusdam memoriam, & velut oculis intuetur, non paginas modò, sed versus propè ip- sos, qui tum dicit similis legenti. Jam verò si litura aut ad-

(1) Ut, si erit tardus ad ediscendum aliquem locum, signum, seu nota quam apposuerit ei loco, ipsius memoriam ex- citet.

(2) Derivatio quoque & origo fir- mant memoriam. Itaque *Cicer. Ver. Aur.* revocabunt in memoriam *Cicero- nem, Verrem, Aurelium. Turn.*

jectio aliqua aut mutatio interveniat, signa sunt quædam quæ intuentes errare non possumus.

Est ratio, ut (1) illi, de qua primùm locutus sum, arti non dissimilis; ita (si quid me experimenta docuerunt) & expeditior & potentior, ediscere tacitè. (2) Nam id quoque est, quod tum erat, optimum, si non subirent velut otiosum animum plerumque aliæ cogitationes, propter quas excitandus est voce, ut duplici motu juvetur memoria, dicendi & audiendi. Sed hæc vox sit modica, & magis murmur. Qui autem legente alio ediscit, in parte tardatur, quòd acrior est oculorum quàm aurium sensus: in parte juvari potest, quòd cùm semel aut bis audierit, continuò illi memoriam suam experiri licet, & cum legente contendere. Nam & alioqui id maximè faciendum est, ut nos subinde tentemus: quia continua lectio, & quæ magis, & quæ minùs hærent, æqualiter transit. In experiendo teneasne, & major intentio est, & nihil supervacui temporis perit, quo etiam quæ tenemus, repeti solent: ita sola quæ exciderunt, retractantur, ut crebra iteratione firmen- tur: quanquam solent hoc ipso maximè hære, quòd excide- runt. Illud ediscendo scribendoque commune est, utrique plurimum conferre bonam valetudinem, digestum cibum, animum cogitationibus aliis liberum.

V. VERUM & in his quæ scripsimus, complectendis, multum valent, & in iis quæ cogitamus, continendis, propè solæ (excepta, quæ potissima est, exercitatione) divisio & compositio.

Nam qui rectè diviserit, nunquam poterit in rerum ordine errare. Certa sunt enim non solum in digerendis quæstioni- bus, sed etiam in exequendis, si modò rectè dicimus, prima ac secunda, & deinceps: cohæretque omnis rerum copulatio, ut ei nihil nec subtrahi sine manifesto intellectu, nec inferi possit. An verò Scævola in lusu duodecim scruporum, cùm prior calculum promovisset, essetque victus, dum rus tendit, repetito totius certaminis ordine, quo dato errasset, recordatus, rediit ad eum quicum luserat, isque ita factum esse confessus est: minùs idem ordo valebit in oratione, præsertim totus nos- tro arbitrio constitutus, cùm tantum ille valeat alternus?

Etiam quæ bene composita erunt, memoriam serie suâ du- cent. Nam sicut faciliùs versus ediscimus, quàm prosam ora-

(1) Qui memoriâ artificiali utitur, tacitè ediscit, cùm ea quæ audit, in imaginibus & locis collocat. Ideo dixit hanc rationem illi similem esse. *Turn.*

(2) Hæc ratio est optima, sed mag- num habet adjunctum incommodum. Habet hic locus obscuritatis aliquid.

tionem : ita profam vinctam, quàm dissolutam. Sic contingit, ut etiam quæ ex tempore videbantur effusa, ad verbum repetita reddantur. Quod meæ quoque mediocritatem memoriæ sequebatur, si quando interventus aliquorum, qui hunc honorem mererentur, iterare declamationis partem coegisset. Nec est mendacio locus, salvis qui interfuerunt.

Si quis tamen unam maximamque à me artem memoriæ quærat exercitatio est, & labor : multa ediscere, multa cogitare, & (si fieri potest) quotidie, potentissimum est. Nihil æquè vel augetur curâ, vel negligentia intercudit. Quare & pueri statim, ut præcepi, quàm plurima ediscant : & quæcunque ætas operam juvandæ studio memoriæ dabit, devoret initio tædium illud & scripta & lecta sæpius revolvendi, & quasi eundem cibum remandendi.

Quod ipsum hoc fieri potest levius, si pauca primùm, & quæ tædium non afferant, cœperimus ediscere : tum quotidie adjicere singulos versus, quorum accessio labori sensum incrementi non afferat, in summam ad infinitum usque perveniat : & poetica priùs, tum oratorum, novissimè etiam solutiora numeris, & magis ab usu dicendi remota, qualia sunt Jurisconsultorum. Difficiliora enim debent esse quæ exercent, quo fit levius ipsum illud in quod exercent : ut Athletæ ponderibus plumbeis affuefaciunt manus, quibus vacuis & nodis in certamine utendum est.

Non omitam etiam, quod quotidianis experimentisprehenditur, minimè fidelem esse paulo tardioribus ingeniis recentem memoriam. Mirum dictum est, nec in promptu ratio, quantum nox interposita afferat firmitatis ; sive quiescit labor ille, cujus sibi ipsa fatigatio obstabat, sive maturatur atque concoquitur, seu firmissima ejus pars est recordatio : quæ statim referri non poterant, contexuntur postero die : confirmatque memoriam idem illud tempus, quod esse in causa solet oblivionis. Etiam illa prævelox ferè citò effluit, & velut præfenti officio functa nihil in posterum debeat, tanquam dimissa discedit. Nec est mirum magis hæere animo, quæ diutius affixa sint.

Ex hac ingeniorum diversitate nata dubitatio, est, an ad verbum sit ediscendum dicturis, an vim modò rerum atque ordinem complecti satis sit : de quo sine dubio non potest in universum pronuntiari.

Nam si memoria suffragatur, tempus non desit, nulla me velim syllaba effugiat : alioqui etiam scribere sit supervacuum. Idque præcipuè à pueris obtinendum, atque in hanc consuetudinem memoria exercitatione redigenda, ne nobis discamus

gnosceret. Ideoque & (1) admoneri, & ad libellum respicere, vitiosum, quod libertatem negligentiae facit: (2) nec quisquam se parum tenere iudicat, quod ne sibi excidat non timet. Inde interruptus actionis impetus, & resistens ac salebrosa oratio, & qui dicit ediscenti similis, etiam omnem bene scriptorum gratiam perdit vel hoc ipso, quod scripsisse se confitetur. Memoria autem facit etiam prompti ingenii famam, ut illa quae dicimus, non domo attulisse, sed ibi protinus sumpsisse videamur: quod & oratori & ipsi causae plurimum confert. Nam & magis miratur, & minus timet iudex, quae non putat adversus se praeparata. Idque in actionibus inter praecipua servandum est, ut quaedam etiam, quae optimè vinximus, velut soluta enuntiemus: & cogitantibus nonnunquam, & dubitantibus similes quærere videamur quae attulimus. Ergo quid sit optimum, neminem fugit.

Si verò aut memoria naturâ durior erit, aut non suffragabitur tempus, etiam inutile erit ad omnia se verba alligare, cum oblitio unius eorum cujuslibet, aut deformem haesitationem aut etiam silentium inducat. Tutiusque multo, comprehensis animo rebus ipsis, libertatem sibi eloquendi relinquere. Nam & invitatus perdit quisque id quod elegerat verbum nec facile reponit aliud, dum id quod scripserat, quærit. Sed ne hoc quidem infirmæ memoriæ remedium est, nisi in iis qui sibi facultatem aliquam dicendi ex tempore paraverunt. Quod si cui utrumque defuerit, huic omittere totum omnino actionum laborem, ac si quid in literis valet, ad scribendum potius suadebo convertere. Sed hæc rara infelicitas erit.

Cæterum quantum naturâ studioque valeat memoria, vel Themistocles testis, quem unum intra annum optimè locutum esse Perficè constat: vel Mithridates, cui duas & viginti linguas, quot nationibus imperabat, traditur notas fuisse: vel Crassus ille dives, qui cum Asiæ præesset, quinque Græci sermonis differentias sic tenuit, ut quâ quisque apud eum linguâ postulasset, eadem sibi jus redditum ferret: vel Cyrus, quem omnium militum tenuisse creditum est nomina. Quin semel auditos quamlibet multos versus protinus dicitur reddidisse Theodectes. Dicebantur etiam esse nunc qui facerent, sed mihi nunquam ut ipse interesset contigit: habenda tamen fides est vel in hoc, ut qui crediderit, & speret.

(1) Notat Asconius oratores malos fati accuratè memoriâ tenere. Inde olim habuisse monitores, id est posticos oritur negligentia & securitas eorum, subjectores. *Turn.* qui vel adhibent admonitorem, vel ad

(2) Qui non timet ne, quod dicturus est, sibi excidat, is iudicat se id libellum respicere sibi permittunt: nihil enim timendum habent.

CAPUT III.

DE PRONUNTIATIONE.

I. Quantam vim habeat Pronuntiatio.—Natura & curæ præsidio indiget.—Dividitur in vocem & gestum. II. In voce spectatur natura, & usus.—Quæ cura vocis oratori conveniat.—Exercendæ vocis quæ sit optima ratio. III. Vox, ut oratio, debet esse, 1. Emendata. 2. Dilucida. 3. Ornata.—Et hîc agit de pluribus vitiis pronuntiationis, inter quæ monotonia, & cantatio. 4. Aptâ: hoc est, iis rebus de quibus dicitur, accommodata. IV. De gestu.—Quantam vim habeat.—De singulis corporis partibus quæ ad gestum pertinent. De cultu & vestitu oratoris. V. Pronuntiatio tam gestu, quam voce, debet rebus & personis accommodari.—Quatuor itaque consideranda.—1. Causæ genus. 2. Partes orationis.—Et hîc docet quid orator observare debeat assurgendo, antequam dicat.—Quid in exordio.—Quid in Narratione.—Quid in Confirmatione.—Quid in Epilogo. 2. Sententiæ. 4. Verba ipsa. VI. In agendo aliud alios decet.—Modus in omnibus adhibendus.

* De pronuntiati-
one vide
Cicer. 3.
de Orat.
213--228.
3 de Orat.
222.
Orat. 55.

I. PRONUNTIATIO * à plerisque actio dicitur. Sed prius nomen à voce, sequens à gestu videtur accipere. Namque actionem Cicero aliàs quasi sermonem, aliàs eloquentiam quandam corporis dicit. Idem tamen duas ejus partes facit, quæ sunt eadem pronuntiationis, vocem, atque motum. Quapropter utrâque appellatione indifferenter uti licet.

Habet autem res ipsa miram quandam in orationibus vim ac potestatem. Neque enim tam refert qualia sint quæ intra nosmetipsos composuimus, quàm quo modo efferantur: nam ita quisque ut audit, movetur. Quare neque probatio ulla, quæ modò venit ab oratore, tam firma est, ut non perdat vires suas, nisi adjuvetur asseveratione dicentis. Affectus omnes languescant necesse est, nisi voce, vultu, totius propè habitu corporis inardescant. Nam cum hæc omnia fecerimus, felices, si tamen nostrum illum ignem judex conceperit; nedum eum supini securique moveamus, ac non & ipse nostra oscitatione solvatur.

Documento sunt vel scenici actores, qui & optimis poetarum tantum adjiciunt gratiæ, ut nos infinitè magis eadem illa audita quàm lecta delectent, & vilissimis etiam quibusdam impetrent aures, ut quibus nullus est in bibliothecis locus, sit etiam frequens in theatris. Quòd si in rebus quas fictas esse scimus & inanes, tantum pronuntiatio potest, ut iram, lacrymas, sollicitudinem afferat, quanto plus valeat necesse est ubi & credimus?

Equidem vel mediocrem orationem commendatam viribus actionis affirmaverim plus habituram esse momenti, quàm optimam eadem illâ destitutam. Siquidem & Demosthenes, quid esset in toto dicendi opere primum, interrogatus, pronuntia-

3. de Orat.
213.

tionem palmam dedit, eidémque secundum ac tertium locum, donec ab eo quæri desineret: ut eam videri possit non præcipuam, sed solam judicasse. Ideoque ipse tam diligenter apud *3. de Orat.* Andronicum Hypocriten studuit, ut admirantibus ejus orationem Rhodiis, non immeritò Æschines dixisse videatur: *Ibid.* *213.* Quid si ipsum audissetis? Et M. Cicero in dicendo actionem *Brut.* 234. dominari putat. Hæc Cn. Lentulum plus opinionis consecutum, quàm eloquentiâ tradit. Eadem C. Gracchum in deflenda fratris nece, totius populi Romani lacrymas concitasse: Antonium *Brut.* 141. & Crassum multum valuisse, plurimum verò Q. Hortensium: *Ibid.* 303. cujus rei fides est, quòd ejus scripta tantum * intra famam sunt, * Minora qui diu princeps oratorum, aliquando æmulus Ciceronis ex-famâ. istimatus est, novissimè quoad vixit, secundus: ut appareat placuisse aliquid eo dicente, quod legentes non invenimus. Et hercle cùm valeant multum verba per se, & vox propriam vim adjiciat rebus, & gestus motusque significet aliquid, profectò perfectum quiddam fieri, cùm omnia coierint, necesse est.

Sunt tamen qui rudem illam, & qualem impetus cujusque animi tulit, actionem judicent fortiolem, & solam viris dignam: sed non alii ferè, quàm qui etiam in dicendo curam, & artem, & nitorem, & quicquid studio paratur, ut affectata, & parum naturalia solent improbare, vel qui verborum atque ipsius etiam soni rusticitate, ut L. Cottam dicit Cicero fecisse, *3. de Orat.* imitationem antiquitatis affectant. Verùm illi persuasionem suam *42. & 46. Brut.* 259. fruuntur, qui hominibus, ut sint oratores, satis putant nasci: nostro labori dent veniam, qui nihil credimus esse perfectum, nisi ubi natura curâ juvetur.

In hoc igitur non contumaciter consentio, primas partes esse naturæ. Nam certè bene pronuntiare non poterit, cui aut in scriptis memoria, aut in iis quæ subitò dicenda erunt, facilitas, prompta defuerit: nec si inemendabilia oris incommoda obstant. Corporis etiam potest esse aliqua tanta deformitas, ut nulla arte vincatur. Sed ne vox quidem, nisi liberalis, actionem habere optimam potest. Bonâ enim firmâque, ut volumus, uti licet: mala vel imbecilla & inhibet multa, ut insurgere, exclamare; & aliqua cogit, ut summittere, deflectere, & raucas fauces ac latus fatigatum deformi cantico reficere. Sed nos de eo nunc loquimur, cui non frustra præcipitur.

Cùm sit autem omnis actio, ut dixi, in duas divisa partes, vocem, gestumque: quorum alter oculos, altera aures movet, per quos duos sensus omnis ad animum penetrat affectus, prius est de voce dicere, cui etiam gestus accommodatur.

II. IN ea prima observatio est, qualem habeas; secunda, quomodo utaris.

Natura vocis spectatur quantitate & qualitate. Quantitas est simplicior. In summa enim grandis, aut exigua est: sed inter

has extremitates mediæ sunt species, & ab ima ad summam, ac retrò, multi sunt gradus. Qualitas magis varia est. Nam est & candida & fusca, & plena & exilis, & lenis & aspera, & contracta & fusa, & dura & flexibilis, & clara & obtusa. Spiritus etiam longior, breviorque. Nec causas cur quicque eorum accadat, persequi, proposito operi necessarium est: eorumne sit differentia in quibus aura illa concipitur, an eorum per quæ velut organa meat; an ipsi propria natura, an prout movetur; lateris, pectorisve firmitas, an capitis etiam plus adjuvet. Nam opus est * omnibus; sicut non oris modò suavitate, sed narium quoque, per quas quod superest vocis egreditur. Dulcis tamen esse debet, non exprobrans sonus.

* Opus est
his parti-
bus uni-
versis, non
singulis
tantum.

Utendi voce multiplex ratio. Nam præter illam differentiam, quæ est tripartita, acutæ, gravis, flexæ: tum intentis, tum remissis, tum elatis, tum inferioribus modis est opus, spatiis quoque lentioribus aut citatioribus: sed iis ipsis media interjacent multa: & ut facies, quanquam ex paucissimis constat, infinitam habet differentiam; ita vox, etsi paucas, quæ nominari possint, continet species, propria cuique est: & non hæc minùs auribus, quàm oculis illa dignoscitur.

+Phonasci
dicuntur
præcepto-
res exer-
cendæ vo-
cis.

Augentur autem, sicut omnium, ita vocis quoque bona, curâ; & negligentia minuuntur. Sed cura non eadem oratoribus, quæ † phonascis, convenit: tamen multa sunt utrisque communia, firmitas corporis, ne ad spadonum, & mulierum, & ægrorum exilitatem vox nostra tenuetur: quod ambulatio, unctio, veneris abstinencia, facilis ciborum digestio, id est frugalitas, præstat. Præterea ut sint fauces integræ, id est molles ac leves, quarum vitio & frangitur, & obscuratur, & exasperatur, & scinditur vox. Nam ut tibiæ eodem spiritu accepto, alium clausis, alium apertis foraminibus, alium non satis purgatæ, alium quassæ sonum reddunt: ita fauces tumentes strangulant vocem, obtusæ obscurant, rasæ exasperant, convulsæ fractis sunt organis similes. Finditur etiam spiritus objectu aliquo, sicut lapillo tenues aquæ, quarum fluxus etiam si ultrà paulum coit, aliquid tamen cavi relinquit post id ipsum quod offenderat. Humor quoque vocem ut nimius impedit, ita consumptus destituit. Nam & fatagatio corpora non ad præsens modò tempus, sed etiam in futurum afficit.

* Alii le-
gunt: con-
quiescere.

Sed ut communiter & phonascis & oratoribus necessaria est exercitatio, quâ omnia convalescunt: ita curæ non idem genus. Nam neque certa tempora ad spatiandum dari possunt tot civilibus officiis occupato; nec præparare ab imis sonis vocem ad summos: nec semper à contentione * concedere licet, cum pluribus judiciis sæpe dicendum sit. Ne ciborum quidem est eadem observatio. Non enim tam molli teneraque

voce, quàm forti ac durabili opus est : cùm omnes illi etiam altissimos sonos leniant cautè oris, nobis pleraque asperè sint concitatèque dicenda, & vigilandæ noctes, & fuligo lucubrationum bibenda, & in sudata veste durandum. Quare vocem delictis non molliamus, nec imbuatur ea consuetudine, quæ duratura non sit : sed exercitatio ejus talis sit, qualis usus : nec silentio subsidat, sed firmetur consuetudine, quâ difficultas omnis levatur.

Ediscere autem quo exercearis, erit optimum, (nam ex tempore dicenti, advocatur curâ vocis, ille qui ex rebus ipsis concipitur affectus) & ediscere quàm maximè varia, quæ & clamorem, & disputationem, & sermonem, & flexus habeant, ut simul in omnia paremur. Hoc satis est : alioqui nitida illa & curata vox insolitum laborem recusabit, ut assueta gymnasiis & oleo corpora, quamlibet sint in suis certaminibus speciosa atque robusta, si militare iter, fascisque, & vigilias imperes, deficient, & quærant unctores suos, nudumque sudorem. Illa tamen in hoc opere præcipi quis ferat, Vitandos soles atque ventos, & nubila etiam ac siccitates ? Ita, si dicendum in [†] Forum ubi causæ agebantur, erat sub dio, soli ventisque expositum.

Illud non sine causa est ab omnibus præceptum, ut parcatur maximè voci in illo à pueritia in adolescentiam transitu, quia naturaliter impeditur, non ut arbitror, propter calorem, quod quidam putaverunt, (nam est major in aliis) sed propter humorem potius : nam hoc ætas illa turgescit. Itaque nares etiam, ac pectus, eo tempore tument, atque omnia velut germinant, tenera & injuriæ obnoxia.

Sed ut ad propositum redeam, jam confirmatæ constitutæque vocis genus exercitationis optimum duco, quod est operi simillimum, dicere quotidie sicut agimus. Namque hoc modo non vox tantum confirmatur & latus, sed etiam corporis decens & accommodatus orationi motus componitur.

III. NON alia est autem ratio pronuntiationis, quàm ipsius orationis. Nam ut illa emendata, dilucida, ornata, apta esse debet : ita hæc * quoque.

I. EMENDATA erit, id est vitio carebit, si fuerit os facile, explanatum, jucundum, urbanum : id est in quo nulla neque rusticitas, neque peregrinitas resonet. Non enim sine causa dicitur, (1) *barbarum, Græcūve*. Nam sonis homines, ut æra tinnitu, dignoscimus. Ita fiet illud quod Ennius probat,

(1) Facile esse barbarum à Græco distinguere sono ipso pronuntiationis.

Brut. 58. cùm dicit *suaviloquenti ore* Cethegum fuisse; non quod Cicero in iis reprehendit, quos ait latrare, non agere. Sunt enim multa vitia, de quibus dixi, cùm in quadam primi libri parte puerorum ora formarem, opportunius ratus in ea ætate facere illorum mentionem, in qua emendari possunt.

pag. 20.
§ 31.

Itaque fit ipsa vox primùm (ut sic dicam) sana, id est nullum eorum de quibus nunc dixi, patiatur incommodum: deinde non subfurda, rudis, immanis, dura, rigida, vana, præpinguis, aut tenuis, inanis, acerba, pusilla, mollis, effœminata: spiritus nec brevis, nec parum durabilis, nec in receptu difficilis.

2. DILUCIDA verò erit pronuntiatio, primùm, si verba tota exegerit, quorum pars devorari, pars destitui solet, plerisque extremas syllabas non proferentibus, dum priorum sono indulgent. Ut est autem necessaria verborum explanatio, ita omnes computare & velut annumerare literas, molestum, & odiosum. Nam & vocales frequentissimè coeunt, & consonantium quædam insequente vocali dissimulantur. Utriusque exemplum posuimus: *Multum ille § terris*. Vitatur etiam duriorum inter se congressus, unde *pellexit* & *collegit*, & quælib. 3. de alio loco dicta sunt. Ideoque laudatur in Catulo suavis ap-
Oiat. 42. pellatio literarum.

Secundum est, ut sit oratio distincta, id est, ut qui dicit, & incipiat ubi oportet, & desinat. Observandum etiam, quo loco sustinendus, & quasi suspendendus sermo sit, (quam Græci * *ὑποδιασολήν*, vel *ὑποσιγμὴν* vocant) quo deponendus. Suspenditur, *Arma virumque cano*; quia illud *virum* ad sequentia pertinet: ut sit, *virum Trojæ qui primus ab oris*. Et hinc † iterum. Nam etiamsi aliud est unde venit, quàm quò venit, non (1) distinguendum tamen, quia utrumque eodem verbo continetur, *venit*, Tertiò *Italiam*, quia interjectio est *Fato profugus*, & continuum sermonem, qui faciebat *Italiam Lavinaque*, dividit: ob eandemque causam, quartò ‡ *Profugus*, deinde *Lavinaque venit Littora*: ubi jam erit distinctio, quia inde alius incipit sensus. Sed in ipsis etiam distinctionibus tempus aliàs brevius, aliàs longius dabimus. Interest enim, sermonem finiat, an sensum. Itaque illam distinctionem *Littora*, protinus altero spiritus initio insequar. Cùm illuc venero *Atque altæ mænia Romæ*: deponam & morabor, & novum rursus exordium faciam.

*Utraque
 vox à
 Gramma-
 tificis sumi-
 tur pro in-
 terpuncti-
 one.
 † Sup. sus-
 penditur.
 ‡ Adjici-
 endum vi-
 detur fato:
 ut sit quar-
 ta suspen-
 sio, fato
 profugus.

Sunt (2) aliquando & sine respiratione quædam moræ etiam

(1) Differentiam facit Fabius inter *distinguere*, & *suspendere*. Nam *suspenditur*, quod leve habet discrimen: *distinguitur* quod majus, ut quadamtenus sermo videatur perfectus esse. *Turn.*

(2) Finita periodo spiritus est recipiendus. Aliis in locis, ut in membris & incis, debet esse mora sine respiratione; aut si sit respiratio, non percipiatur. *Turn.*

in periodis, ut in illa: *In cætu vero populi Romani, negotium publicum gerens, magister equitum, &c.* Multa (1) habent membra. Sensus enim sunt alii atque alii: & sicut una circumductio est, ita paulum morandum in his intervallis; non interrompendus est contextus. Et è contrario spiritum interim recipere sine intellectu moræ necesse est; quo loco quasi furripiendus est: alioqui si inscitè recipiatur non minus afferat obscuritatis, quàm vitiosa distinctio. Virtus autem distinguendi fortasse sit parva, sine qua tamen esse nulla alia in agendo potest.

3. ORNATA est pronuntiatio, cui suffragatur vox facilis, magna, beata, flexibilis, firma, dulcis, durabilis, clara, pura, secans aera, auribus sedens. Est enim quædam ad auditum accommodata, non magnitudine, sed proprietate, ad hoc velut tractabilis, utique habens omnes in se qui desiderantur sonos, intentionesque, & toto (ut aiunt) organo instructa: cui aderit lateris firmitas, spiritus cum spatio pertinax, tum labori non facilè cessurus. Neque gravissimus, ut in musica, sonus, nec acutissimus orationibus convenit. Nam & hic parum clarus, nimiumque plenus, nullum afferre animis motum potest: & ille prætenuis, & immodicæ claritatis, cùm est ultra verum, tum neque pronuntiatione flecti, neque diutius intentionem ferre potest. Nam vox, ut nervi, quo remissior, hoc & gravior & plenior: quo tensior, hoc tenuis & acuta magis est. Sic ima vim non habet, summa rumpi periclitatur. Mediis igitur utendum sonis: hique, cùm augenda intentio est, excitandi; cùm summittenda, sunt temperandi.

Nam prima est observatio rectè pronuntiandi, æqualitas, ne sermo subsultet imparibus spatiis ac sonis, miscens longa brevibus, gravia acutis, elata summissis: & inæqualitate horum omnium, sicut pedum, claudicet sermo. Secunda, varietas est, quod solum est pronuntiatio. Ac ne quis pugnare inter se putet æqualitatem & varietatem: cùm illi virtuti contrarium sit vitium inæqualitas; huic, qui dicitur *μονοειδής*, quasi quidam unus aspectus.

Ars porro variandi cùm gratiam præbet, ac renovat aures, tum dicentem ipsa laboris mutatione reficit, ut standi, ambulandi, sedendi, jacendi vices sunt, nihilque horum pati unum diu possumus. Illud vero maximum (sed id paulo post tractabimus) quòd secundum rationem rerum de quibus dicimus, animorumque habitus, conformanda vox est, ne ab oratione discordet.

Vitemus igitur illam quæ Græce *μονοτονία* vocatur, una quædam spiritus ac soni intentio, non solum ne dicamus om-

(1) Hæc periodus multa habet membra.

nia clamosè, quod insanum est; aut intra loquendi modum, quod motu caret; aut summisso murmure, quo etiam debilitatur omnis intentio: sed ut in iisdem partibus, iisdemque affectibus, sint tamen quædam non ita magnæ vocis declinationes, prout aut verborum dignitas, aut sententiarum natura, aut depositio, aut inceptio, aut transitus postulabit: ut qui singulis pinxerunt coloribus, alia tamen eminentiora, alia reductiora fecerunt, sine quo ne membris quidem suas lineas dedissent.

Proponamus enim nobis illud Ciceronis in oratione nobilissima pro Milone principium, nōne ad singulas penè distinctiones, quamvis in eadem facie, tamen quasi vultus mutandus est? *Etsi vereor, Iudices, ne turpe sit pro fortissimo viro dicere incipientem timere.* Etiam si est toto proposito contractum atque summisum, quia & exordium est, & solliciti exordium, tamen fuerit necesse est, aliquid plenius & erectius dum dicit, *pro fortissimo viro*, quàm cùm, *Etsi vereor*: &, *turpe sit*: & *timere*. Jam secunda respiratio increseat oportet,

* Et, videtur super vacuum: nisi forte significat, etiam.

* & naturali quodam conatu, quo minùs pavidè dicimus quæ sequuntur, & quo magnitudo animi Milonis ostenditur: *minimèque deceat, cùm T. Annius ipse magis de Reipublicæ salute, quàm de sua perturbetur.* Deinde quasi objurgatio sui est: *me ad ejus causam, parem animi magnitudinem afferre non posse.* Tum invidiosiora: *tamen hæc novi judicii nova forma terret oculos.* Illa verò jam penè apertis (ut aiunt) tibiis: *qui quocunque inciderunt, veterem consuetudinem fori, & pristinum morem judiciorum* † *requirunt.* Nam sequens latum etiam atque fufum est: *Non enim coronâ confessus vester cinctus est, ut solebat.* Quod notavi, ut appareret non solùm in membris causæ, sed etiam in articulis esse aliquam pronuntiandi varietatem: sine qua nihil nec minus nec majus est.

† Apud Tullium in plerisque codicibus legitur: minimè vident.

Vox autem ultra vires urgenda non est. Nam & suffocata sæpe, & majore nisu minùs clara est, & interim elisa in illum sonum erumpit, cui Græci κλωσµὸν nomen ab immaturo gallo- rum cantu dederunt. Nec volubilitate nimia confundenda quæ dicimus: quâ & distinctio perit, & affectus, & nonnunquam etiam verba aliquâ sui parte fraudantur. Cui contrarium est vitium nimiae tarditatis. Nam & difficultatem inveniendi fatetur, & segnitia solvit animos, &, in quo est aliquid, temporibus præfinitis (1) aquam perdit.

(1) Alludit ad clepsydras, quæ dabantur oratoribus. Nam aquæ effusione intervalla temporis notabantur.

Hinc illud est: *dicere ad clepsydram.* Turn.

Promptum sit os, non præceps: moderatum, non lentum. Spiritus quoque nec crebrò receptus concîdat sententiam; nec eò usque trahatur, donec deficiat. Nam & deformis est consumpti illius sonus, & respiratio sub aqua diu preffi similis, & receptus longior, & non opportunus: ut qui fiat non ubi volumus, sed ubi necesse est. Quare longiorem dicturis periodum colligendus est spiritus: Ita tamen, ut id neque diu, neque cum sono faciamus, neque omnino ut manifestum sit: reliquis partibus optimè inter juncturas sermonis revocabitur.

Exercendus autem est, ut sit quàm longissimus: quod Demosthenes ut efficeret, scandens in adversum continuabat quàm posset plurimos versus. Idem quo faciliùs verba ore libero exprimeret, calculos linguâ volvens dicere domi solebat.

Est interim & longus, & plenus, & clarus satis spiritus, non tamen firmæ intentionis, ideoque tremulus: ut corpora quæ aspectu integra, nervis parum sustinentur. Id † *Βράχων* † Rauce-
Græci vocant. Sunt qui spiritum cum stridore per raritatem ^{dinem} dentium non recipiunt, sed resorbent. Sunt qui crebro anhelitu, & introrsum etiam clarè sonante, imitentur jumenta onere & iugo laborantia. Quod affectant quoque, tanquam inventionis copiâ urgeantur, majorque vis eloquentiæ ingruat, quàm quæ emitti faucibus possit.

Est & aliis concursus oris, & cum verbis suis colluctatio. Jam tussire, & expuere crebrò, & ab imo pulmone pituitam trochleis adducere, & oris humore proximos spargere, & majorem partem spiritûs in eloquendo per nares effundere, etiam si non utique vocis sunt vitia, quia tamen propter vocem accidunt, potissimum huic loco subjiciantur.

Sed quodcunque ex his vitium magis tulerim, quàm quonunc maximè laboratur in causis omnibus scholisque, cantandi: quod inutilius sit an foedius nescio. Quid enim minùs oratori convenit, quàm modulatio scenica, & nonnunquam ebriorum aut comeffantium licentiæ similis? Quid verò movendis affectibus contrarium magis, quàm cùm dolendum, irascendum, indignandum, commiserandum sit, non solùm ab iis affectibus, in quos inducendus est iudex, recedere, sed ipsam fori sanctitatem (1) ludorum talarium licentiâ solvere? Nam † *Orat. 58.*
Cicero illos ex Lycia & Caria rhetores penè cantare in epilo- † *Apud*
gis dixit. *Cicer. legi-*
tur: è

Nos etiam cantandi severiorem paulo modum excessimus. Quisquàmne, non dico de homicidio, sacrilegio, par- ^{Phrygia & Caria.} ricidio, sed de calculis certè atque rationibus, quisquam de-

(1) Idcirco id ait, quia post epulas lusu cantillatur. *Turn.* Daniel legit frequenter luitatur astragalus, quo in *Lyciorum & Carum. Pit.*

Orat. 58.

nique (ut semel finiam) in lite cantat? Quod si omnino recipiendum est, nihil causæ est cur non illam vocis modulationem fidibus ac tibiis, imò mehercule, quod est huic deformitati propius, cymbalis adjuvemus. Facimus tamen hoc libenter. Nam nec cuiquam sunt injucunda, quæ cantat ipse: & laboris in hoc, quàm in agendo, minus est. Et sunt quidam qui secundum alia vitæ vitia, etiam hac ubique audiendi quod aures mulceat, voluptate ducantur. Quid ergo? non & Cicero dicit esse aliquem in oratione cantum obscuriorem? Et hoc quodam naturali vitio venit. Ostendam non multo post, ubi, & quatenus recipiendus sit hic flexus, & cantus quidem, sed (quod plerique intelligere nolunt) obscurior.

4. JAM enim tempus est dicendi, quæ sit apta pronunciatio. Quæ certè ea est, quæ iis de quibus dicimus, accommodatur: quod quidem maxima ex parte præstant ipsi motus animorum, sonâtque vox ut feritur. Sed cum sint alii veri affectus, alii ficti & imitati: veri naturaliter erumpunt, ut dolentium, irascentium, indignantium: sed carent arte, ideoque non sunt disciplinæ traditione formandi. Contrà, qui effinguntur imitatione, artem habent: sed hi carent naturâ, ideoque in his primum est bene affici, & concipere imagines rerum, & tanquam veris moveri: sic velut media vox, quem habitum à nobis acceperit, hunc judicum animis dabit. Est enim mentis index, & velut exemplar, ac totidem, quot illa, mutationes habet.

Itaque lætis in rebus plena, simplex, & ipsa quodammodo hilaris fluit: at in certamine erecta totis viribus, & velut omnibus nervis intenditur. Atrox in ira, & aspera ac densa, & respiratione crebra: neque enim potest esse longus spiritus, cum immoderatè effunditur. Paululum in invidia facienda lentior, quia non ferè ad hanc nisi inferiores confugiunt: at in blandiendo, fatendo, satisfaciendo, rogando, lenis & summissa. Suadentium, & monentium, & pollicentium, & consolantium gravis, in metu & verecundia contracta, adhortationibus fortis, disputationibus teres, miseratione flexa & flebilis, & consultò quasi obscurior: at in egressionibus fusa, & securæ claritatis, in expositione ac sermonibus recta, & inter acutum sonum & gravem media. Attolitur autem concitatis affectibus, compositis descendit, pro utriusque rei modo altiùs vel inferiùs.

IV. QUID autem quisque in dicendo postulet locus, paulum differam, ut de gestu priùs dicam: qui & ipse voci consentit, & animo cum ea simul paret.

Is quantum habeat in oratore momenti, satis vel ex eo, patet, quòd pleraque etiam citra verba significat. Quippe non manus solùm, sed nutus etiam declarant nostram voluntatem,

& in mutis pro sermone sunt : & salutatio frequentur sine voce intelligitur atque afficit, & ex vultu ingressuque perspicitur habitus animorum : & animalium quoque sermone carentium ira, lætitia, adulatio, & oculis, & quibusdam aliis corporis signis deprehenditur. Nec mirum si ista, quæ tamen in aliquo posita sunt motu, tantum in animis valent, cum pictura tacens opus, & habitus semper ejusdem, sic in intimos penetret affectus, ut ipsam vim dicendi nonnunquam superare videatur.

Contrà si gestus ac vultus ab oratione dissentiant, tristitia dicamus hilares, affirmemus aliqua renuentes : non auctoritas modò verbis, sed etiam fides desit.

Decor quoque à gestu atque à motu venit. Ideoque Demosthenes grande quoddam speculum intuens, componere actionem solebat. Adeo quamvis fulgor ille finistras imagines reddat, suis demum oculis credidit quod efficeret.

Præcipuum verò in actione, sicut in corpore ipso, Caput est, cum ad illum de quo dixi decorem, tum etiam ad significationem decòris. Illa sunt, ut sit primò rectum & secundum naturam. Nam & dejecto humilitas, & supino arrogantia, & in latus inclinato languor, & præduro ac rigente barbaria quædam mentis ostenditur.

Tum accipiat aptos ex ipsa actione motus, ut cum gestu concordet, & manibus ac lateribus obsequatur. Aspectus enim semper eodem vertitur quò gestus exceptis quæ aut dammare, aut non concedere, aut à nobis remove oportebit ; ut idem illud vultu videamur averfari, manu repellere :

Dii talem terris avertite pestem.

Et,

3. *Æn.*
620.

Haud equidem tali me dignor honore,

1. *Æn.*

Significat verò plurimis modis. Nam præter annuendi, renu- 339.
endi, confirmandique motus, sunt & verecundiæ, & dubitationis, & admirationis, & indignationis noti & communes omnibus.

Solo tamen eo facere gestum scenici quoque doctores vitiosum putaverunt. Etiam frequens ejus nutus non caret vitio : adeo jactare id, & comas excutientem rotare, phanaticum est.

Dominatur autem maximè vultus. Hoc supplices, hoc minaces, hoc blandi, hoc tristes, hoc hilares, hoc erecti, hoc summissi sumus : hoc pendent homines, hunc intuentur, hunc spectant etiam antequam dicamus : hoc quosdam amamus, hoc odimus, hoc plurima intelligimus : hic est sæpe pro omnibus verbis. Itaque in iis quæ ad scenam componuntur fabulis, artifices pronunciandi à (1) personis quoque affectus mutuan-

(1) Per *personam* hic intelligit lar- theatris actores utebantur.
vam, seu confictam faciem, quâ in

tur : ut sit Niobe in Tragœdia tristis, atrox Medea, attonitus Ajax, truculentus Hercules. In comœdiis verò, præter aliam observationem, quâ servi, lenones, parasiti, rustici, milites, vetulæ, meretriculæ, ancillæ, senes austeri ac mites, juvenes severi ac luxuriosi, matronæ, puellæ, inter se discernuntur : (1) pater ille cujus præcipuæ partes sunt, quia interim concitatus, interim lenis est, altero erecto, altero composito est supercilio. Atque (2) id ostendere maximè Latinis actoribus moris est, quod cum iis quas agunt partibus congruat.

Sed in ipso vultu plurimum valent oculi, per quos maximè animus emanat, ut citra motum quoque & hilaritate enitescant, & tristitia quoddam nobilem ducant. Quinetiam lacrymas his natura mentis indices dedit : quæ aut erumpunt dolore, aut lætitiâ manant. Motu verò intenti, remissi, superbi, torvi, mites, asperi fiunt : quæ ut actus poposcerit, fingentur. Rigidi verò & extenti, aut languidi & torpentes, aut stupentes, aut lascivi & mobiles, aut natantes, & quadam voluptate suffusi, aut limi, & (ut sic dicam) venerei, aut poscentes aliquid, pollicentésve nonnunquam esse debebunt. Nam oper-
tos compressósve eos in dicendo, quis nisi planè rudis & stultus habeat ? Et ad hæc omnia exprimenda, in palpebris etiam & in genis est quoddam deserviens his ministerium.

Multum & superciliis agitur. Nam & oculos formant aliquatenus, & fronti imperant. His contrahitur, attollitur, demittitur : ut * una res in ea plus valeat, sanguis ille, qui mentis habitu movetur ; & cùm infirmam verecundia cutem accipit, effunditur in ruborem ; cùm metu refugit, abit omnis, & pallore frigescit ; temperatus, medium quoddam serenum efficit. Vitium in superciliis, si aut immota sunt omnino, aut nimium mobilia, aut inæqualitate (ut modò de persona comica dixeram) dissident, aut contra id quod dicimus finguntur. Etenim contractis tristitia, diductis hilaritas, remissis pudor ostenditur. Annuendi quoque renuendive ratione demittuntur, aut allevantur.

Naribus labrisque non ferè quicquam decenter ostendimus, tametsi derisus, contemptus, fastidium significari solet. Nam & corrugare nares, (ut Horatius ait) & inflare, & movere, & digito inquietare, & impulsu subito spiritum excutere, & diducere sæpius, & plana manu resupinare, indecorum est : cùm emunctio etiam frequentior non finè causa reprehendatur.

Labra & porriguntur male, & scinduntur, & adstringuntur, & diducuntur, & dentes nudant, & in latus ac penè ad au-

* Alii legunt : ut nulla res in ea plus valeat. Sanguis ille, &c.

Lib. 1.
Ep. 5. v.
23.

(1) Designat patrem aliquem tunc procul dubio maximè notum in aliqua comœdia. (2) Varios illos motus vultu ostendere, & larva exprimere.

rem trahuntur, & velut quodam fastidio replicantur, & pendunt, & vocem tantum alterâ parte dimittunt. Lambere quoque ea & mordere, deforme est: cum etiam in efferendis verbis modicus eorum esse debeat motus. Ore enim magis quam labris loquendum est.

Cervicem rectam oportet esse, non rigidam aut supinam. Collum diversâ quidem, sed pari deformitate & contrahitur, & tenditur: sed tenso subest & labor, tenuaturque vox ac fatigatur. Affixum pectori mentum, minus claram, & quasi latiore pressio gutture facit.

Humerorum rarò decens allevatio atque contractio est. Breviatur enim cervix, & gestum quemdam humilem atque servilem, & quasi fraudulentum facit, cum se in habitum adulationis, admirationis, metûs, fingunt.

Brachii moderata projectio remissis humeris, atque explicantibus se in proferenda manu digitis, continuos & decurrentes locos maximè decet. At cum speciosius quid uberiusque dicendum est, ut illud, *Saxa atque solitudines voci respondent*: expatiatur in latus, & ipsa quodammodo se cum gestu fundit oratio.

Manus verò, sine quibus trunca esset actio ac debilis, vix dici potest quot motus habeant, cum penè ipsam verborum copiam persequantur. Nam cæteræ partes loquentem adjuvant, hæ (propè est ut dicam) ipsæ loquuntur. An non his poscimus? pollicemur? vocamus? dimittimus? minamur? supplicamus? abominamur? timemus? interrogamus? negamus? gaudium, tristitiam, dubitationem, confessionem, pœnitentiam, modum, copiam, numerum, tempus ostendimus? Non eadem concitant? supplicant? inhibent? probant? admirantur? verecundantur? Non in demonstrandis locis atque personis adverbiorum atque pronominum obtinent vicem? ut in tanta per omnes gentes nationesque linguæ diversitate hic mihi omnium hominum communis sermo videatur.

Et ii quidem, de quibus sum locutus, cum ipsis vocibus naturaliter exeunt gestus. Alii sunt qui res imitatione significant; ut si ægrum tentantis venas medici similitudine, aut citharædum formatis ad modum percutientis nervos manibus ostendas: quod genus quàm longissimè in actione est fugiendum. Abeffe enim plurimum à saltatore debet orator, ut sit gestus ad sensus magis quàm ad verba accommodatus: quod etiam histrionibus paulo gravioribus facere moris fuit. Ergo ut ad se manum referre, cum de se ipso loquatur, & in eum quem demonstret intendere, & aliqua his similia permiserim: ita non effingere status quosdam, & quicquid dicet, ostendere.

Neque id in manibus solùm, sed in omni gestu ac voce servandum est. Non enim aut in illa periodo, *Stetit soleatus Prætor populi Romani*, inclinatio incumbentis in mulierculam Verris effingenda est: aut in illa, *Cædebatur in medio foro Messanæ*, motus laterum, qualis esse ad verbera solet, torquendus; aut vox qualis dolore exprimitur, eruenda: cùm mihi Comædi quoque pessimè facere videantur, qui etiam si juvenem agant, cùm tamen in expositione aut senis sermo, ut in † Hydriæ prologo, aut mulieris, ut in Georgo, incidit, tremulâ vel effœminatâ voce pronunciant. Adeo in illis quoque est aliqua vitiosa imitatio, quorum ars omnis constat imitatione. . .

† Hydria
& Georgus tituli
sunt comæ-
diarum.

Optimè autem manus à sinistra parte incipit, in dextra deponitur; sed ut deponi, non ut ferire videatur: quanquam & in fine interim cadit, ut citò tamen redeat; & nonnunquam refilit, vel negantibus nobis, vel admirantibus.

Hîc veteres artifices illud rectè adjecerunt, ut manus cum sensu & inciperet, & deponeretur. Alioqui enim aut ante vocem erit gestus, aut post vocem: quod est utrumque deforme. In illo lapsi nimîâ subtilitate sunt, quòd intervallum motûs tria verba esse voluerunt; quod nec observatur, nec fieri potest: sed illi quasi mensuram tarditas celeritatisque aliquam esse voluerunt, nec immeritò, ne aut diu otiosa esset manus, aut (quod multi faciunt) actionem continuo motu conciderent. .

Tolli manum artifices supra oculos, demitti infra pectus vetant: adeo à capite eam petere, aut ad imum ventrem deducere vitiosum habetur. .

Manus sinistra nunquam sola rectè gestum facit: dextræ se frequenter accommodat, sive in digitos argumenta digerimus, sive averfis in sinistrum palmis abominamur, sive objicimus adversas, sive in latus utrumque distendimus, sive satisfacientes, aut * supplicantes. . .

* Dan.
legit, aut
supplican-
tes jungi-
mus.

† Pectus
ac venter
sic pro-
jecta, pan-
dant, id
est, incur-
vant pos-
teriora.
n. 59.

Pectus ac venter ne projiciantur observandum. † Pendant enim posteriora, & est odiosa omnis supinitas. Latera cum gestu consentiant. Facit enim aliquid & totius corporis motus: adeo ut Cicero plus illo agi, quàm manibus ipsis putet. Ita enim dicit in Oratore: *Nullæ argutiæ digitorum, non ad numerum articulus cadens, trunco magis toto se ipse moderans, & virili laterum flexione.*

Femur ferire, quod Athenis primus fecisse creditur Cleon, & usitatum est, & indignantes decet, & excitat auditorem. Idque in Callidio Cicero desiderat: *Non frons, inquit, percussa, non femur; pedum (quod minimum est) nulla suppletio*: quanquam

Brut. 278.

(si licet) de fronte dissentio. Nam & complodere manus, scenicum est, & pectus cedere...

Pedis supplotio ut loco est opportuna, ut ait Cicero, in ³De Orat. contentionibus aut incipiendis, aut finiendis; ita crebra & in-^{220.} epti est hominis, & definit judicem in se convertere. Est & illa indecora, in dextrum ac lævum latus vacillatio, alternis pedibus insistentium...

Jactantur & humeri, quod vitium Demosthenes ita dicitur emendasse, ut cum in angusto quodam pulpito stans diceret, hasta humero dependens immineret: ut si calore dicendi vitare id excidisset, offensatione illa commoneretur...

Cultus non est proprius oratoris aliquis, sed magis in oratore conspicitur. Quare sit, ut in omnibus honestis debet esse, splendidus & virilis. Nam & toga, & calceus, & capillus, tam nimiam curam, quam negligentiam sunt reprehendenda...

V. HÆC sunt vel illustramenta pronuntiationis, vel vitia: quibus propositis, multa cogitare debet orator. Primum, quid, apud quos, quibus presentibus sit acturus. Nam ut dicere alia aliis, & apud alios magis convenit: sic etiam facere. Neque eadem in voce, gestu, incessu, apud Principem, Senatum, populum, magistratum, privato, publico judicio, (1) postulatione, actione similiter decent. Quam differentiam subicere sibi quisque, qui animum intenderit, potest. Tum qua de re dicat, & efficere quid velit.

Rei quadruplex observatio est. Una in tota causa. Sunt enim tristes, hilares, sollicitæ, securæ, grandes, pusillæ, ut vix unquam ita sollicitari partibus earum debeamus, ut non summæ meminerimus. Altera, quæ est in differentia partium, ut in proœmio, narratione, argumentatione, epilogo. Tertia in sententiis ipsis, in quibus secundum res & affectus variantur omnia. Quarta in verbis, quorum ut est vitiosa, si efficere omnia velimus, imitatio; ita quibusdam, nisi sua natura redditur, vis omnis aufertur.

1. IGITUR in laudationibus, (nisi si funebres erunt gratiarum actione, exhortatione, similibusque læta & magnifica, & sublimis est actio. Funebres conciones, consolationes, plerumque causæ reorum, tristes ac summissæ. In senatu, conservanda auctoritas: apud populum, dignitas: in privatis, modus.

2. DE PARTIBUS causæ, & sententiis, & verbis quæ sunt multiplicia, pluribus dicendum. Tria autem præstare debet

(1) *Postulatio* est, ut inquit Ulpianus, cum apud eum qui Jurisdictioni præest, vel nostrum, vel alicujus desiderium exponimus, vel etiam alterius desiderio refragamur. *Turn.*

pronuntiatio. Conciliet, persuadeat, moveat : quibus natura cohæret, ut etiam delectet. Conciliatio ferè aut commendatione morum, qui nescio quo modo ex voce etiam atque actione pellucet, aut orationis suavitate constat. Persuadendi vis asseveratione, quæ interim plus ipsis probationibus valet.

* *Apud Tullium legimus. Tunc, M. Callidi, nisi fingeres, sic a-*
Brut. 278. *An ista (inquit Callidio * Cicero) si vera essent, sic à te dicerentur? &, Tantum abest ut inflammares nostros animos, somnum isto loco vix tenebamus.* Fiducia igitur appareat, & constantia, utique si auctoritas subest. Movendi autem ratio, aut in repræsentandis est, aut imitandis affectibus.

Ergo cum iudex in privatis, aut præco in publicis dicere causam jufferit, leniter confurgendum : tum in componenda toga, vel (si necesse erit) etiam ex integro injicienda, duntaxat in judiciis (apud principem enim & magistratus ac tribunalia non licebit) paulum est commorandum, ut & amictus sit decentior, & protinus aliquid spatii ad cogitandum. Etiam cum ad iudicem nos converterimus, & consultus prætor permiserit dicere, non protinus est erumpendum, sed danda brevis cogitationi mora. Mirè enim auditurum, dicturi cura delectat, & iudex se ipse componit. Hoc præcipit Homerus Ulyssis exemplo, quem stetisse oculis in terram defixis, immotòque sceptro, priusquam illam eloquentiæ procellam effunderet, dicit. In hac cunctatione sunt quædam non indecentes, ut appellant scenici, moræ, caput mulcere, manum intueri, infringere articulos, simulare conatum, suspiratione solitudinem fateri, aut quod quemque magis decet : eoque diutius si iudex nondum intendit animum.

Il. 7. five l. 3. v. 216. &c.

Status sit rectus : æqui & diducti paululum pedes, vel procedens minimo momento sinister : genua recta, sic tamen ut non extendantur. Humeri remissi, vultus severus, non mœstus, nec stupens, nec languidus : brachia à latere modicè remota : manus sinistra, qualem suprà demonstravi : dextra, cum jam incipiendum erit, paulum prolata ultra sinum, gestu quàm modestissimo, velut expectans quando incipiendum sit.

Vitiosa enim sunt illa, intueri lacunaria, perfricare faciem, & quasi improbam facere : tendere confidentiæ vultum, aut, quo sit magis torvus, superciliis adstringere : capillos à fronte contra naturam retroagere, ut sit horror ille terribilis : tum, id quod Græci frequentissimè faciunt, crebro digitorum labiorumque motu commentari : clarè excreare : pedem alterum longè proferre : partem togæ sinistrâ tenere : stare diductum, vel rigidum, vel supinum, vel incurvum, vel humeris, ut luctaturi solent, ad occipitium ductis.

Proœmio frequentissimè lenis convenit pronuntiatio. Nihil est enim ad conciliandum gratius verecundiâ. Non tamen

semper. Nec enim uno modo dicuntur exordia, ut docui. Plerumque tamen & vox temperata, ac gestus modestus, & sedens humero toga, & laterum lenis in utramque partem motus, eodem spectantibus oculis, decebit.

Narratio magis prolatam manum, amictum recidentem, gestum distinctum, vocem sermoni proximam, ac tantum apertiore, sonum simplicem frequentissime postulabit, in his *Pro Lig.* duntaxat: *Quintus igitur Ligarius cum esset adhuc nulla belli sus-* *n. 2.*
picio. Et, A. Cluentius Habitus pater huiusce. Aliud in eadem *Pro Clu-*
poscunt affectus vel concitati: *Nubit genero socrus.* Vel flebiles: *ent. n. 11.*
Constituitur in foro Laodiceæ spectaculum acerbum & miserum toti *n. 14.*
Asiae provinciae. *3. Verr.* *76.*

Maxime varia & multiplex actio est probationum. Nam & proponere, partiri, interrogare, sermoni sunt proxima, & (1) contradictionem sumere: nam ea quoque diversa propositio est. Sed hæc tamen aliquando iridentes, aliquando imitantes pronuntiamus. Argumentatio plerumque agilior, & acrior, & instantior, consentientem orationi postulat etiam gestum, id est fortem celeritatem. Instandum quibusdam in partibus, & densanda oratio.

Egressiones ferè lenes, & dulces, & remissæ, ut Raptus *6 Verr.*
Proserpinæ, Siciliae descriptio, Cn. Pompeii laus. Neque est *105.*
mirum, minus habere contentionis ea quæ sunt extra quæ- *4. Verr.*
tionem. *n. 2. Pro*
Cornel.

Mollior nonnunquam cum reprehensione diversæ partis imi- *Balb. n. 8.*
tatio: *Videbar videre alios intrantes, alios autem exeuntes, quos-*
dam ex vino vacillantes. Ubi non dissidens à voce permittitur
gestus: quo fit in utramque partem tenera quædam, sed intra
manus tamen, & sine motu laterum translatio.

Accendendi Judicis plures sunt gradus. Summus ille, & quo
nullus est in oratore acutior: *Suscepto bello, Cæsar, gesto jam etiam* *Pro Lig.*
ex parte magna. Prædixit enim: *Quantum potero voce conten-* *n. 7.*
dam, ut populus hæc Romanus exaudiat. Paulum inferior, & ha-
bens aliquid etiam jucunditatis: *Quid enim tuis ille, Tubero, in* *Pro Lig.*
acie Pharsalica gladius agebat? Plenius adhuc & lentius, ideó- *n. 9.*
que dulcius: *In cætu verò populi Romani, negotium publicum ge-* *2. Philip.*
rens. Producenda omnia, trahendæque tum vocales, aperi- *63.*
endæque sunt fauces. Pleniore tamen hæc canali fluunt: *Vos* *Pro. Mil.*
Albani tumuli atque luci. Nam cantici quiddam habent, sen- *85.*
simque resupina sunt: *Saxa atque solitudines voci respondent.* *Pro Arch.*

Tales sunt illæ inclinationes vocis, quas invicem Demo- *19.*
sthenes atque Æschines exprobrant, non ideo improbandæ:

(1) *Contradictiones*, sunt propositi- quia nobis obsunt, sumendæ sunt ut
ones quibus adversarius suam causam refellantur. *Turn.*
fulcit, & nostram subvertit. Itaque,

cùm enim uterque alteri objiciat, palàm est utrumque fecisse Nam neque ille per Marathonis, & Platearum, & Salamini propugnatores recto sono juravit, nec hic Thebas (1) sermone deflevit.

Est (2) his diversa vox, & penè extra organum, cui Græci nomen amaritudinis dederunt, supra modum ac penè naturam vocis humanæ acerba: *Quin compescitis vocem istam indicem stultitiæ, testem paucitatis?* Sed id quod excedere modum dixi, in illa parte prima est: *Quin compescitis.*

Epilogus, si enumerationem rerum habet, desiderat quandam concisorum continuationem: si ad concitandos judices est accommodatus, aliquid ex iis quæ suprâ dixi: si placandos, inclinatham quandam lenitatem: si misericordiâ commovendos, flexum vocis, & flebilem suavitatem, quâ præcipuè franguntur animi, quæque est maximè naturalis. Nam etiam orbos viduâsque videas in ipsis funeribus canoro quodam modo proclamantes. Hic etiam fusca illa vox, qualem Cicero fuisse in Antonio dicit, mirè facit. Habet enim in se quod imitemur.

Duplex est tamen miseratio: altera cum invidia, qualis modò dicta de damnatione Philodami; altera cum deprecatione demissior. Quare etiam si est in illis quoque cantus obscurior: *In cætu verò populi Romani*; non enim hæc rixantis modo dixit; &, *Vos Albani tumuli*; neque enim quasi inclamaret aut testaretur locutus est: tamen infinito magis illa flexa & circumducta sunt: *Me miserum, me infelicem!* Et, *Quid respondebo liberis meis?* &, *Revocare tu me in patriam potuisti, Milo, per hos: ego te in eadem patria per eosdem retinere non potero?* Et

cùm bona C. Rabirii uno festertio addicit: *O meum miserum, acerbûmque præconium!*

Illam quoque mirè facit in peroratione velut deficientis dolore & fatigatione confessio; ut pro eodem Milone: *Sed finis sit, neque enim præ lacrymis jam loqui possum.* Quæ similem verbis habere debent etiam pronuntiationem.

Possunt videri alia quoque hujus partis atque officii, reos excitare, pueros attollere, propinquos producere, vestes laniare: sed suo loco dicta sunt.

3. Et quia in partibus causæ etiam aliis est varietas, satis apparet accomodandam sententiis ipsis pronuntiationem, sicut ostendimus.

4. SED verbis quoque, quod novissimè dixeram, non semper, sed aliquando. An non hæc, *misellus & pauperculus*,

(1) Leni & simplici vocis sono, quali in sermone quotidiano utimur.

(2) Significat eam vocem, quam appellant *πικροφωνία* Græci; id est acer-

bam vocem. Eam dixit esse *extra organum* Fabius, quia est extra legitimum tonum ex nimia contentione reprehensionis. *Turn.*

summissa atque contracta: *fortis*, & *vehemens* & *latro*, erecta & concitata voce dicenda sunt? Accedit enim vis & proprietas rebus tali adstipulatione: quæ nisi adsit, aliud vox, aliud animus ostendat. Quid? quòd eadem verba mutata pronuntiatione indicant, affirmant, exprobrant, negant, mirantur, indignantur, interrogant, irrident, elevant? Aliter enim dicitur,

Tu mihi quodcunque hoc regni.

Et,

1 *Æn.* 82.

Cantando tu illum?

Et,

3 *Eclog.* 25

Tūne ille Æneas?

Et,

1 *Æn.* 621

Mēque timoris

11 *Æn.*

Argue tu Drance.

383.

Et ne morer, intra se quisque vel hoc, vel aliud, quod volet, per omnes affectus verset, verum esse quòd dicimus, sciet.

VI. UNUM jam his adjiciendum est, cū præcipuè in actione spectetur decorum, sæpè aliud alios decere. Est enim latens quædam in hoc ratio, & inenarrabilis: & ut verè dictum est, caput esse artis decere quod facias; ita id neque sine arte esse, neque totum arte tradi potest. In quibusdam virtutes non habent gratiam, in quibusdam vitia ipsa delectant.

Maximos actores comœdiarum Demetrium & Stratoclem placere diversis virtutibus vidimus. Sed illud minùs mirum, quòd alter deos, & juvenes, & bonos patres, servósque, & matronas, & graves anus optimè: alter acres senes, callidos servos, parasitos, lenones, & omnia agitationiora meliùs. Fuit enim natura diversa. Nam vox quoque Demetrii jucundior, illius acrior erat. Annotandæ magis proprietates, quæ transferri non poterant, manus jactare, & dulces exclamationes theatri causa producere, & ingrediendo ventum concipere veste, & nonnunquam dextro latere facere gestus; quod neminem alium præter Demetrium decuit (namque in hæc omnia, staturâ & mira specie adjuvabatur) illum cursus, & agilitas, & vel parum conveniens personæ risus, quem non ignarus rationis populo dabat, & contracta etiam cervicula. Quicquid horum alter fecisset, fœdissimum videretur.

Quare norit se quisque, nec tantum ex communibus præceptis, sed etiam ex natura sua capiat consilium formandæ actionis. Neque illud tamen est nefas, ut aliquem vel omnia vel plura deceant.

Hujus quoque loci clausula fit eadem necesse est, quæ cæterorum est, regnare maximè modum. Non enim comœdum esse, sed oratorem volo. Quare nec in gestu persequemur omnes argutias, nec in loquendo distinctionibus, temporibus, affectionibus molestè utemur; ut si fit in scena dicendum;

*Quid igitur faciam? non eam, ne nunc quidem
Cum accersor ultro? an potiùs ita me comparem,
Non perpeti meretricum contumelias?*

Terent.

Eunuch

Act. 1.

Sc. 1.

Hic enim dubitationis moras, vocis flexus, varias manus, diversos nutus actor adhibebit.

Aliud oratio sapit, nec vult nimium esse condita. Actione enim constat, non imitatione. Quare non immerito reprehenditur pronuntiatio vultuosa, & gesticulationibus molesta, & vocis mutationibus resultans. Nec inutiliter ex Græcis veteres transtulerunt, quod ab his sumptum Lenas Popilius posuit, esse hanc (1) inotiosam actionem. Optimè igitur idem, qui omnia, Cicero præceperat quæ suprâ ex Oratore posui. Quibus
Orat. 59. similia in Bruto de M. Antonio dicit. Sed jam recepta est ac-
Brut. 141. tio paulo agitatior etiam, & exigitur, & quibusdam partibus convenit: ita tamen temperanda, ne dum actoris captamus elegantiam, perdamus viri boni & gravis auctoritatem.

(1) Videtur Popilius vertisse ἀσχολον quæ multis negotiis gesticulandi vultu inotiosam actionem, ὑπόκρισιν, id est inotiosam actionem, tumque fingendi occupatur. *Turn.*

MARCI FABII
 QUINTILIANI
 DE
 INSTITUTIONE ORATORIA

LIBER XII.

PROŒMIUM.

Longè omnium difficillimam esse hanc extremam partem operis, in qua non solum de genere dicendi, sed etiam de moribus oratoris aggreditur dicere.

VENTUM est ad partem operis destinati longè gravissimam. Cujus equidem onus si tantum opinione prima concipere potuissem, quanto me premi ferens sentio, maturius consuluissem vires meas. Sed initio pudor omittendi quæ promiseram tenuit: mox quanquam per singulas propè partes labor cresceret, ne perderem quæ jam effecta erant, per omnes difficultates animo me sustentavi. Quare nunc quoque, licet majori, quàm unquam, mole premar, tamen prospicienti finem mihi constitutum est vel deficere potiùs, quàm desperare.

Fefellit autem, quòd initium à parvis ceperamus: mox velut aura sollicitante provecti longiùs, dum tantum nota illa, & plerisque artium scriptoribus tractata præcipimus, nec adhuc à littore procul videbamur, & multos circà velut iisdem se ventis credere ausos habebamus. Jam cum eloquendi rationem novissimè repertam, paucissimisque tentatam ingressi sumus, rarus qui jam procul à portu recessisset, reperiebatur. Postquam verò nobis ille quem instituebamur, orator, à dicendi magistris dimissus, aut suo jam impetu fertur, aut majora sibi auxilia ex ipsis sapientiæ penetralibus petit, quàm in altum fimus ablati, sentire cœpimus. Nunc *cælum undique*, *Æn. l. 5.*
& undique pontus. *v. 9.*

Unum modò in illa immensa vastitate cernere videmur M. Tullium, qui tamen ipse quamvis tanta atque ita instructa *In Orat.* nave hoc mare ingressus, contrahit vela, inhibétque remos,

& de ipso demum genere dicendi quo fit usus perfectus orator, satis habet dicere. At nostra temeritas etiam mores ei conabitur dare, & assignabit officia. Ita nec antecedentem consequi possumus, & longius eundem est, (1) ut res feret. Probabilis tamen cupiditas honestorum, & vel tutioris audaciæ est tentare quibus paratior venia est.

CAPUT I.

NON POSSE ORATOREM ESSE NISI BONUM VIRUM.

I. Pluribus argumentis probat oratorem nisi virum bonum esse non posse. II. Solvit contraria exempla in Demosthene & Cicerone. III. Pergit probare, summè disertum sine virtute, non esse oratorem.—Hortatur juvenes ad eloquentiam. IV. Respondet iis qui obijciunt tradi ab ipso præcepta dicendi contra veritatem. 1. Docet cur hæc præcepta dederit. 2. Probat interdum posse falsitatem & malam causam à viro bono defendi.

SIT ergo nobis orator quem instituimus, is qui à M. Catone finitur, vir bonus dicendi peritus. Verùm id quod ille posuit prius, etiam ipsâ naturâ potius ac majus est, utique vir bonus, non eo tantum, quòd si vis illa dicendi malitiam instruxerit, nihil sit publicis privatisque rebus perniciosius eloquentiâ: sed nos quoque ipsi, qui pro virili parte conferre aliquid ad facultatem dicendi conati sumus, pessimè mereamur de rebus humanis, si latroni comparemus hæc arma, non militi. Quid de nobis loquor? Rerum ipsa natura in eo quod præcipuè indulgisse homini videtur, quòque nos à cæteris animalibus separasse, non parens sed noverca fuerit, si facultatem dicendi sociam scelerum, adversam innocentiae, hostem veritatis invenit. Mutos enim nasci, & egere omni ratione satius fuisset, quàm Providentiæ munera in mutuam perniciem convertere.

Longius tendit hoc judicium meum. Neque enim tantum id dico, eum qui sit orator, virum bonum esse oportere: sed ne futurum quidem oratorem, nisi virum bonum. Nam certè neque intelligentiam concesseris iis qui propositâ honestorum ac turpium viâ, peiorem sequi malint: neque prudentiam, qui in gravissimas frequenter legum, semper verò malæ conscientiae pœnas à semetipsis improvise rerum exitu inducantur. Quòd si neminem malum esse, nisi stultum eundem, non

(1) Hæc verba videntur pertinere cunq̃ue res feret, quemcunq̃ue exitum potiùs ad sequentem periodum, Ut- habitura sit, probabilis tamen, &c.

modò à sapientibus dicitur, sed vulgò quoque semper est creditum, certè non fiet unquam stultus orator.

Adde quòd ne studio quidem operis pulcherrimi vacare mens, nisi omnibus vitiis libera, potest. Primùm, quòd in eodem pectore nullum est honestorum turpiùmque consortium: & cogitare optima simul ac deterrima, non magis est unius animi, quàm ejusdem hominis bonum esse ac malum. Tum illa quoque ex causa, quòd mentem tantæ rei intentam vacare omnibus aliis etiam culpa carentibus curis oportet. Ita demum enim libera, ac tota, nulla distringente atque aliò ducente * causa, spectabit id solum ad quod accingitur. Quòd * *Legendum fortè, cura.* si corporum nimia cura, & sollicitior rei familiaris diligentia, & venandi voluptas, & dati spectaculis dies multum studiis auferunt, (huic enim rei perit tempus quodcunque alteri datur) quid putamus facturas cupiditatem, avaritiam, invidiam? quarum impotentissimæ cogitationes somnos etiam ipsos, & (1) illa per quietem visa perturbant. Nihil est enim tam occupatum, tam multiforme, tot ac tam variis affectibus concisum atque laceratum, quàm mala mens. Nam & cùm (2) infidiatur, spe, curis, labore distringitur: & jam cùm sceleris compos fuerit, solitudine, pœnitentiâ, pœnarum omnium expectatione torquetur. Quis inter hæc literis, aut ulli bonæ arti locus? Non hercle magis quàm frugibus in terra sentibus ac rubis occupata.

Age, non ad perferendos studiorum labores necessaria frugalitas? Quid igitur ex libidine ac luxuria spei? Non præcipuè acuit ad cupiditatem literarum, amor laudis? Num igitur malis esse laudem curæ putamus? Jam hoc quis non videt, maximam partem orationis in tractatu æqui bonique consistere? Dicétne de his secundùm debitam rerum dignitatem malus atque iniquus?

Denique ut maximam partem quæstionis eximam, demus, id quod nullo modo fieri potest, idem ingenii, studii, doctrinæ pessimo atque optimo viro: uter melior dicetur orator? Nimirum qui homo quoque melior. Non igitur unquam malus idem homo, & perfectus orator. Non enim perfectum est quicquam, quo melius est aliud.

Sed ne more Socraticorum nobismet-ipsis responsum finxisse videamur, sit aliquis adeo contra veritatem obstinatus, ut audeat dicere, eodem ingenio, studio, doctrinâ præditum, nihilo deteriore futurum oratorem malum virum quàm bonum. Convincamus hujus quoque amentiam. Nam hoc

(1) Somnia, quæ talia sunt, quales fuerunt diurnæ cogitationes. *Turn.* (2) Cùm se ad maleficiū accingit ac componit,

certè nemo dubitabit, omnem oratorem id agere, ut iudici, quæ proposita fuerint, vera & honesta videantur. Utrum igitur hoc faciliùs bonus vir persuadebit, an malus? Bonus quidem: & dicet sæpius vera atque honesta. Sed etiam si quando aliquo ductus officio (quod accidere, ut mox docerimus, potest) falsò hæc affirmare conabitur, majore cum fide necesse est audiat. At malis hominibus ex contemptu opinionis, & ignorantia recti, nonnunquam excidit ipsa simulatio. Inde immodestè proponunt, sine pudore affirmant. Sequitur in iis quæ certum est effici non posse, deformis pertinacia, & irritus labor. Nam sicut in vita, ita in causis quoque spes improbas habent. Frequenter autem accidit, ut his etiam vera dicentibus fides desit, videaturque talis advocatus, malæ causæ argumentum.

II. NUNC de iis dicendum est, quæ mihi quasi conspiratione quadam vulgi reclamari videntur. Orator ergo Demosthenes non fuit? atqui malum virum accepimus. Non Cicero? atqui hujus quoque mores multi reprehenderunt.

Quid agam? magna responsi invidia subeunda, mitigandæ sunt prius aures. Mihi enim nec Demosthenes tam gravium morum dignus videtur invidia, ut omnia quæ in eum ab inimicis congesta sunt credam, cum & pulcherrima ejus in re publica consilia, & finem vitæ clarum legam. Nec M. Tullio defuisse video in ulla parte civis optimi voluntatem. Testimonio est actus nobilissimè consulatus, integerrimè provincia administrata, & repudiatus (1) Vigintiviratus, & civilibus bellis, quæ in ætatem ejus gravissima inciderunt, neque spe neque metu declinatus animus, quo minùs optimis se partibus, id est Reipublicæ, jungeret. Parum fortis videtur quibusdam: quibus optimè respondit ipse, non se timidum in suscipiendis, sed in providendis periculis; quod probavit morte quoque ipsa, quam præstantissimo suscepit animo.

Quòd si defuit his viris summa virtus, sic quærentibus an oratores fuerint, respondebo, quomodo Stoici si interrogentur an sapiens Zeno, an Cleanthes, an Chrysippus; respondeant, magnos quidem illos ac venerabiles, non tamen id quod natura hominis summum habet, consecutos. Nam & Pythagoras, non sapientem se, ut qui ante eum fuerunt, sed studiosum sapientiæ vocari voluit.

(1) Mortuo Cæsare quidam dicebant immutandum Reipublicæ statum, faciendamque Aristocratiam, ac eligendos *Vigintiviros*, qui Rempublicam gubernarent. Quod Cicero dissuasit,

cum alioqui in viginti numeraretur. *Turn.* Oblatum quoque à Cæsare vigintiviratum repudiasse videtur Tullius. Ad Att. l. 9. ep. 2.

Ego tamen secundum communem loquendi consuetudinem sæpe dixi, dicamque, perfectum oratorem esse Ciceronem, ut amicos & bonos & prudentissimos viros dicimus vulgò, quorum nihil nisi perfectè sapienti datur.

Sed cum propriè, & ad legem ipsam veritatis loquendum erit, eum quæram oratorem, quem & ille quærebat. Quamquam enim sterisse eum in fastigio eloquentiæ fateor, ac vix quid adjici potuerit invenio, fortasse inventurus quod adhuc abscissurum putem fuisse: (nam ferè sic docti judicaverunt, plurimum in eo virtutum, nonnihil fuisse vitiorum: & se ipse multa ex illa juvenili abundantia coercuisse testatur) tamen quando nec sapientis sibi nomen, minimè sui contemptor, asseruit, & meliùs dicere certè data longiore vita, & ætate ad componendum securiore potuisset, non malignè crediderim defuisse ei summam illam, ad quam nemo propiùs accessit. Et licebat, si aliud sentirem, fortiùs id & liberiùs defendere.

An verò M. Antonius neminem à se visum eloquentem, *Orat. 18.* quod tanto minus erat, professus est: ipse etiam M. Tullius *3. de Orat.* quærit adhuc eum, & tantum imaginatur ac fingit: ego non *83. Sc.* audeam dicere, aliquid in hac quæ superest æternitate inve- *Orat. 7. Sc.* niri posse, eo quod fuerit perfectius? Transeo illos qui Ciceroni ac Demostheni ne in eloquentia quidem satis tribuunt: quamquam neque ipsi Ciceroni Demosthenes videatur satis esse perfectus, quem dormire interim dicit; nec Cicero Bruto Calvòque, qui certè compositionem illius etiam apud ipsum reprehendunt; nec Asinio utrique, qui vitia orationis ejus etiam inimicè pluribus locis insequuntur.

III. CONCEDAMUS fanè (quod minimè natura patiatur) repertum esse aliquem malum virum summè disertum: nihilo tamen minùs oratorem eum negabo. Nam nec omnibus qui fuerint manu prompti, viri fortis nomen concesserim, quia sine virtute intelligi non potest fortitudo. An ei qui ad defendendas causas advocatur, non est opus fide, quam nec cupiditas corrumpat, nec gratia avertat, nec metus frangat; sed proditorem, transfugam, prævaricatorem donabimus oratoris illo sacro nomine?

Quòd si mediocribus etiam patronis convenit hæc quæ vulgò dicitur bonitas, cur non orator ille qui nondum fuit, sed potest esse, tam sit moribus quàm dicendi virtute perfectus? non enim forensem quandam instituimus operam, nec mercenariam vocem, nec (ut asperioribus verbis parcamus) non inutilem fanè litium advocatum, quem denique causidicum vulgò vocant: sed virum cum ingenii naturâ præstantem, tum verò tot pulcherrimas artes penitus mente complexum, datum tandem rebus humanis, qualem nulla antea vetustas

cognoverit, singularem, perfectumque undique, optima sentientem, optimèque dicentem.

In hoc quota pars erit, quod aut innocentes tuebitur, aut improborum scelera compescet, aut in pecuniariis quaestionibus veritati contra calumniam aderit? Summus ille quidem in his quoque operibus fuerit, sed in majoribus clariùs elucebit, cum regenda senatus consilia, & popularis error ad meliora ducendus. An non talem quemdam videtur finxisse Virgilius, quem in seditione vulgi jam faces & faxa jaculantis, moderatorem dedit?

1. *Æn.*
155.

*Tum pietate gravem ac meritis si fortè virum quem
Conspexere, silent, erectisque auribus adstant.*

Habemus igitur ante omnia virum bonum: post hæc adjecit dicendi peritum:

Ille regit dictis animos, & pectora mulcet.

Quid? non in bellis quoque idem ille vir quem institui-
mus, si sit ad prælium miles cohortandus, ex mediis sapientiæ
præceptis orationem trahet? Nam quomodo pugnam ineun-
tibus tot simul metus laboris, doloris, postremò mortis ipsius
exciderint, nisi in eorum locum pietas, & fortitudo, & honesti
præsens imago successerit? Quæ certè meliùs persuadebit
aliis, qui priùs persuaserit sibi. Prodit enim se, quamlibet
custodiatur, simulatio: nec unquam tanta fuerit eloquendi
facultas, ut non titubet ac hæreat quoties ab animo verba
dissentiant. Vir autem malus aliud dicat necesse est quàm
sentiat. Bonos nunquam honestus sermo deficiet, nunquam
rerum optimarum (nam iidem etiam prudentes erunt) inven-
tio: quæ etiam si lenociniis destituta sit, satis tamen naturâ suâ
ornatur; nec quicquam non disertè, quod honestè dicitur.

Quare juvenus, imò omnis ætas (neque enim rectæ vo-
luntati serum est tempus ullum) totis mentibus huc tenda-
mus, in hoc elaboremus: forsan & consummare contingat.
Nam si natura non prohibet & esse virum bonum, & esse di-
cendi peritum, cur non aliquis etiam unus utrumque consequi
possit? cur autem non se quisque speret fore illum aliquem?
Ad quod si vires ingenii non suffecerint, tamen ad quem
usque modum processerimus, meliores erimus ex utroque.
Hoc certè prorsus eximatur animo, rerum pulcherrimam elo-
quentiam cum vitiis mentis posse misceri. Facultas dicendi si
in malos incidit, & ipsa judicanda est malum: pejores enim
illos facit, quibus contingit.

IV. VIDEOR mihi audire quosdam (nec enim deerunt unquam qui disertum esse quàm boni malint) illa dicentes: Quid ergo tantum est artis in eloquentia? cur tu de coloribus, & difficilium causarum defensione nonnihil etiam de confesso locutus es, nisi aliquando vis & facultas dicendi expugnat ipsam veritatem? Bonus enim vir non agit nisi bonas causas: eas porro etiam sine doctrina satis per se tuetur veritas ipsa.

1. QUIBUS ego, cùm de meo primùm opere respondero, etiam pro boni viri officio, si quando eum ad defensionem nocentium ratio duxerit, satisfaciam. Pertractare enim quo modo aut pro falsis, aut etiam pro injustis aliquando dicatur, non est inutile, vel propter hoc solum, ut ea facilius & deprehendamus, & refellamus: quemadmodum remedia melius adhibebit, cui nota quæ nocent fuerint. Neque enim Academici cùm in utramque differunt partem, non secundùm alterum vivunt. Neque Carneades ille, qui Romæ audiente Censorio Catone non minoribus viribus contra justitiam dicitur differuisse, quàm pridie pro justitia dixerat, injustus ipse vir fuit. Verùm & virtus quid sit, adversa ei malitia detegit: & æquitas fit ex iniqui contemplatione manifestior: & plurima contrariis probantur. Debent ergo oratori sic esse adversariorum nota consilia, ut hostium imperatori.

2. VERUM & illud, quod prima propositione durum videtur, potest afferre ratio, ut vir bonus in defensione causæ velit auferre aliquando judici veritatem. Quod si quis à me proponi mirabitur, (quanquam non est hæc mea propriè sententia, sed eorum quos gravissimos sapientiæ magistros ætas vetus credidit) sic judicet, pleraque esse quæ non tam factis, quàm causis eorum, vel honesta fiant, vel turpia. Nam si hominem occidere, sæpe virtus; liberos necare, nonnunquam pulcherrimum est; asperiora quædam adhuc dictu, si communis utilitas exegerit, facere conceditur: ne hoc quidem nudum est intuendum, qualem causam vir bonus, sed etiam quare & qua mente defendat.

Ac primùm concedant (1) mihi omnes oportet, quod Stoicorum quoque asperrimi confitentur, facturum aliquando bonum virum, ut mendacium dicat, & quidem nonnunquam levioribus causis: ut in pueris ægrotantibus, utilitatis eorum gratiâ multa fingimus, multa non facturi promittimus; nedum si ab homine occidendo grassator avertendus sit, aut hostis pro-

(1) S. Augustinus lib. de Mendacio, & alibi passim, fusè & invictè probat nulla de causa, quæcunque sit, ulli unquam licere mentiri; pluribus quidem aliis, sed his præsertim divinæ

scripturæ testimoniis nixus: *Perdes omnes qui loquuntur mendacium. Psalm. 5. v. 7. Os quod mentitur, occidit animam. Sapient. 1. v. 11.*

salute patriæ fallendus: ut hoc quod aliàs in servis quoque reprehendendum est, sit aliàs in ipso sapiente laudandum. Id si constiterit, multa jam video posse evenire, propter quæ orator bene suscipiat tale causæ genus, quale remota ratione honesta non suscepisset.

Nec hoc dico, quia (1) severiores sequi placet leges pro patre, fratre, amico periclitantibus: tametsi non mediocris hæsitatio est, hinc justitiæ proposita imagine, inde pietatis. Nihil dubii relinquamus. Sit aliquis insidiatus tyranno, atque ob id reus: utrùmne saluum eum nollet is qui à nobis finitur orator? an si tuendum suscepit, non tam falsis defendet, quàm qui apud iudices malam causam tuetur?

Quid si quædam bene facta damnaturus est iudex, nisi ea non esse facta convicerimus; non vel hoc modo servabit orator non innocentem modò, sed etiam laudabilem civem? Quid si quædam iusta naturâ, sed conditione temporum inutilia civitati sciemus: nōne utemur arte dicendi, bona quidem, sed malis artibus simillima?

Ad hoc, nemo dubitabit, quin si nocentes mutari in bonam mentem aliquo modo possint, sicut posse interdum conceditur, salvos esse eos magis è republica sit, quàm puniri. Si liqueat igitur oratori, futurum bonum virum, cui verà obijciuntur, non id aget ut salvus sit?

Da nunc ut crimine manifesto prematur dux bonus, & sine quo vincere honestè civitas non possit: nōne ei communis utilitas oratorem advocabit? Certè Fabritius Cornelium (2) Rufinum, alioqui & malum civem, & sibi inimicum, tamen quia utilem sciebat ducem, imminente bello palam consulem suffragio suo fecit; atque id mirantibus quibusdam respondit: *A cive se spoliari malle, quàm ab hoste vènire.* Ita hic si fuisset orator, non defendisset eundem Rufinum vel manifesti peculatûs reum?

Multa dici possunt similia, sed vel unum ex his quodlibet sufficit. Non enim hoc agimus, ut istud illi quem formamus viro sit sæpe faciendum: sed ut si talis coegerit ratio, sit tamen vera finitio, oratorem esse virum bonum dicendi peritum.

Præcipere verò ac discere quomodo etiam probatione difficilia tractentur, necesse est. Nam frequenter etiam optimæ

(1) Latiùs spargit suum præceptum Fabius: nec existimat solùm suscipiendas malas causas propter eas personas quas defendere cogimur, vel ob propinquitatem, vel ob necessitudinem; sed rem accipit in omnibus personis, dummodo subsit honesta ratio. Hoc

igitur per prolepsin occupatur à Fabio. *Turn.*

(2) Hic Rufinus vir erat furacissimus, accusatûsque fuerat peculatûs à Fabritio. Vide hanc historiam apud Cicer. 2. de Orat. 268. & apud Gell. 1. 4. c. 8. *Turn.*

causæ similes sunt malis, & innocens reus multis verisimilibus premitur: quo fit, ut eadem actionis ratione defendendus sit, qua, si nocens esset. Jam innumerabilia sunt bonis causis malisque communia, testes, literæ, suspiciones, opiniones. Non aliter autem verisimilia quàm vera & confirmantur & refelluntur. Quapropter ut res feret, flectetur oratio, manente honesta voluntate.

CAPUT II.

PHILOSOPHIÆ COGNITIONEM NECESSARIAM ESSE ORATORI.

I. Cognoscendum esse oratori quibus mores formentur, non solum ut sit ipse vir bonus, sed etiam ut sit dicendi peritus. II. Singulas Philosophiæ partes esse oratori necessarias.—Dialecticam.—Moralem.—Naturalem.—Id exemplis confirmatur. III. Philosophiam non ab uno aliquo, sed ab optimo quoque esse petendam.—Exempla etiam illustrium dictorum factorumque esse cognoscenda, quibus historia Romana abundat.

I. QUANDO igitur orator est vir bonus, is autem citra virtutem intelligi non potest, virtus etiam si quosdam impetus à natura sumit, tamen perficienda doctrinâ est: mores ante omnia oratori studiis erunt excolendi, atque omnis honesti justique disciplina pertractanda, sine qua nemo nec vir bonus esse, nec dicendi peritus potest. Nisi fortè accedamus iis, qui naturâ constare mores, & nihil adjuvari disciplinâ putant: scilicet ut ea quidem, quæ manu fiunt, atque eorum etiam contemptissima, confiteantur egere doctoribus; virtutem verò, quâ nihil homini, quo ad deos immortales propius accederet, datum est, obviam & illaboratam, tantum quia nati sumus, habeamus. Abstinens erit, qui idipsum quid sit abstergentia ignorarit? Et fortis, qui metus doloris, mortis, superstitionis, nulla ratione purgaverit? Et justus, qui æqui bonique tractatum, qui leges, quæ naturâ sunt omnibus datæ, quæque propriæ populis & gentibus constitutæ, non eruditore aliquo sermone tractaverit? O quàm istud * parum * Parum attendunt.

Sed hoc transeo, de quo neminem, qui literas vel primis, ut aiunt, labris degustarit, dubitaturum puto: ad illud sequens revertar, ne dicendi quidem satis peritum fore, qui non & naturæ vim omnem penitus perspexerit, & mores præceptis ac ratione formarit. Neque enim frustra in tertio de Oratore libro L. Crassus cuncta quæ de æquo, justo, vero, bono, deque iis quæ sunt contrà posita, dicuntur, propria esse oratoris affirmat: ac philosophos cum ea dicendi viribus tuentur, uti Rhetorum armis, non suis. Idem tamen confitetur, ea

jam esse à Philosophia petenda, videlicet quia magis hæc illi videtur in possessione earum rerum fuisse. Hinc etiam illud est, quod Cicero pluribus libris & epistolis testatur, dicendi facultatem ex intimis sapientiæ fontibus fluere: ideoque aliquandiu præceptores eosdem fuisse morum atque dicendi.

Quapropter hæc exhortatio mea non eò pertinet, ut esse oratorem philosophum velim, quando non alia vitæ secta longius à civilibus officiis, atque ab omni munere oratoris recessit. Nam quis philosophorum aut in judiciis frequens, aut clarus in concionibus fuit? Quis denique in ipsa, quàm maximè plerique eorum vitandam præcipiunt, Reipublicæ administratione versatus est? Atqui ego illum, quem instituo, Romanum quemdam velim esse sapientem, qui non secretis disputationibus, sed rerum experimentis atque operibus verè civilem virum exhibeat. Sed quia deserta ab iis, qui se ad eloquentiam contulerunt, studia sapientiæ, non jam in actu suo atque in hac fori luce versantur, sed in porticus & gymnasia primùm mox in conventus scholarum recesserunt, id quod est oratori necessarium, nec à dicendi præceptoribus traditur, ab iis petere nimirum necesse est, apud quos remansit.

Evolvendi penitus auctores qui de virtute præcipiunt, ut oratoris vita cum scientia divinarum rerum sit humanarumque conjuncta. Quæ ipsæ quanto majores ac pulciores viderentur, si illas ii docerent, qui etiam eloqui præstantissimè possunt? Utinamque sit tempus unquam, quo perfectus aliquis (qualem optamus) orator hanc partem superbo nomine, & vitiis quorundam bona ejus corrumpentium invisam, vindicet sibi, ac velut rebus repetitis in corpus eloquentiæ abducatur.

II. QUÆ * quidem cum sit in tres divisa partes, naturalem, moralem, rationalem, quæ tandem non est cum oratoris opere conjuncta?

Nam ut ordinem retroagamus, de ultima illa, quæ tota versatur in verbis, nemo dubitaverit, si & proprietates vocis cujusque nosse, & ambigua aperire, & perplexa discernere, & de falsis judicare, & colligere ac resolvere quæ velis, oratoris est: quanquam ea non tam est minutè atque concisè in actionibus utendum, quàm in disputationibus: quia non docere modò, sed movere etiam ac delectare audientes debet orator; ad quod impetu quoque & viribus ac decore est opus: ut vis amnium major est altis ripis, multoque gurgitis tractu fluentium, quàm tenuis aquæ, & objectu lapillorum resultantis.

Et ut palæstrici doctores illos quos (1) numeros vocant,

(1) Numeros hoc loco appellat optimam motus & gestus conformationem, quæ ad decorum facit, ut testatur lib. 9. cum ait: *metrum in verbis modò, rhythmus etiam in corporis motu est.* Turn.

* De Philosophia
vide Cicer.
in Orat.
113-120.

non idcirco discentibus tradunt, ut his omnibus ii qui didicerunt, in ipso luctandi certamine utantur (plus enim pondere, & firmitate, & spiritu agitur) sed ut subfit copia illa, ex qua unum aut alterum, cujus se occasio dederit, efficiant: ita hæc pars Dialectica, five illam dicere malimus disputatricem, ut est utilis sæpe, & finitionibus, & comprehensionibus, & separandis quæ sunt differentia, & resolvenda ambiguitate, & distinguendo, dividendo, illiciendo, implicando; ita si totum sibi vindicaverit in foro certamen, obstabit melioribus, & sectas ad tenuitatem suam vires ipsa subtilitate consumet. Itaque reperias quosdam in disputando mirè callidos: cùm ab illa verò cavillatione discefferint, non magis sufficere in aliquo gravjore actu, quàm parva quædam animalia, quæ in angustiis mobilia, campo deprehenduntur.

Jam quidem pars illa moralis quæ dicitur Ethice, certè tota oratori est accommodata. Nam in tanta causarum (ut superioribus libris diximus) varietate, cùm alia conjecturâ quærantur, alia finitionibus concludantur, alia jure summoveantur, vel transferantur, alia colligantur, vel ipsa inter se concurrant, vel in diversum ambiguitate ducantur, nulla ferè dici potest, cujus non parte in aliqua tractatus æqui & boni reperiantur. Plerasque verò esse quis nescit, quæ totæ in sola qualitate consistant? In consiliis verò quæ ratio suadendi est ab honesti quæstione seposita? Quid illa etiam pars tertia, quæ laudandi ac vituperandi officiis continetur? Nempe in tractatu recti pravique versatur.

An de justitia, fortitudine, abstinencia, temperantia, pietate, non plurima dicet orator? Sed ille vir bonus, qui hæc non vocibus tantùm sibi nota atque nominibus, aurium tenus in usum linguæ perceperit, sed qui virtutes ipsas mente complexus, ita sentiet; nec in cogitando ita laborabit, sed quod sciet, verè dicet.

Cùm sit autem omnis generalis quæstio speciali potentior, quia universo partes continentur, non utique accedit parti quod universum est: profectò nemo dubitabit generales quæstiones in illo maxime studiorum more versatas. Jam verò cùm sint multa propriis brevibusque comprehensionibus finienda, unde etiam status causarum dicitur finitivus, nōne ad id quoque instrui ab iis, qui plus in hoc studii dederunt oportet? Quid? non quæstio juris omnis, aut verborum proprietate, aut æqui disputatione, aut voluntatis conjecturâ continetur? quorum pars ad rationalem, pars ad moralem tractatum redundat. Ergo naturâ permista est omnibus istis oratio, quæ quidem oratio est verè. Nam ignarâ quidem hujusce

jam esse à Philosophia petenda, videlicet quia magis hæc illi videtur in possessione earum rerum fuisse. Hinc etiam illud est, quod Cicero pluribus libris & epistolis testatur, dicendi facultatem ex intimis sapientiæ fontibus fluere: ideoque aliquandiu præceptores eosdem fuisse morum atque dicendi.

Quapropter hæc exhortatio mea non eò pertinet, ut esse oratorem philosophum velim, quando non alia vitæ secta longius à civilibus officiis, atque ab omni munere oratoris recessit. Nam quis philosophorum aut in judiciis frequens, aut clarus in concionibus fuit? Quis denique in ipsa, quàm maximè plerique eorum vitandam præcipiunt, Reipublicæ administratione versatus est? Atqui ego illum, quem instituo, Romanum quemdam velim esse sapientem, qui non secretis disputationibus, sed rerum experimentis atque operibus verè civilem virum exhibeat. Sed quia deserta ab iis, qui se ad eloquentiam contulerunt, studia sapientiæ, non jam in actu suo atque in hac fori luce versantur, sed in porticus & gymnasia primùm mox in conventus scholarum recesserunt, id quod est oratori necessarium, nec à dicendi præceptoribus traditur, ab iis petere nimirum necesse est, apud quos remansit.

Evolvendi penitus auctores qui de virtute præcipiunt, ut oratoris vita cum scientia divinarum rerum sit humanarumque conjuncta. Quæ ipsæ quanto majores ac pulcriores viderentur, si illas ii docerent, qui etiam eloqui præstantissimè possunt? Utinàmque sit tempus unquam, quo perfectus aliquis (qualem optamus) orator hanc partem superbo nomine, & vitiis quorundam bona ejus corrumpentium invisam, vindicet sibi, ac velut rebus repetitis in corpus eloquentiæ abducatur.

II. QUÆ * quidem cùm sit in tres divisa partes, naturalem, moralem, rationalem, quæ tandem non est cum oratoris opere conjuncta?

* De Philosophia
vide Cicer.
in Orat.

113-120. Nam ut ordinem retroagamus, de ultima illa, quæ tota versatur in verbis, nemo dubitaverit, si & proprietates vocis cujusque nosse, & ambigua aperire, & perplexa discernere, & de falsis judicare, & colligere ac resolvere quæ velis, oratoris est: quanquam ea non tam est minutè atque concisè in actionibus utendum, quàm in disputationibus: quia non docere modò, sed movere etiam ac delectare audientes debet orator; ad quod impetu quoque & viribus ac decore est opus: ut vis amnium major est altis ripis, multoque gurgitis tractu fluentium, quàm tenuis aquæ, & objectu lapillorum resultantis.

Et ut palæstrici doctores illos quos (1) numeros vocant,

(1) Numeros hoc loco appellat optimam motûs & gestûs conformationem, quæ ad decorum facit, ut testatur lib. 9. cùm ait: *metrum in verbis modò, rhythmus etiam in corporis motu est.* Turn.

non idcirco discentibus tradunt, ut his omnibus ii qui didicerunt, in ipso luctandi certamine utantur (plus enim pondere, & firmitate, & spiritu agitur) sed ut subsit copia illa, ex qua unum aut alterum, cujus se occasio dederit, efficiant: ita hæc pars Dialectica, five illam dicere malimus disputatricem, ut est utilis sæpe, & finitionibus, & comprehensionibus, & separandis quæ sunt differentia, & resolvenda ambiguitate, & distinguendo, dividendo, illiciendo, implicando; ita si totum sibi vindicaverit in foro certamen, obstabit melioribus, & sectas ad tenuitatem suam vires ipsa subtilitate consumet. Itaque reperias quosdam in disputando mirè callidos: cùm ab illa verò cavillatione discefferint, non magis sufficere in aliquo graviore actu, quàm parva quædam animalia, quæ in angustiis mobilia, campo deprehenduntur.

Jam quidem pars illa moralis quæ dicitur Ethice, certè tota oratori est accommodata. Nam in tanta causarum (ut superioribus libris diximus) varietate, cùm alia conjecturâ quærantur, alia finitionibus concludantur, alia jure summoveantur, vel transferantur, alia colligantur, vel ipsa inter se concurrant, vel in diversum ambiguitate ducantur, nulla ferè dici potest, cujus non parte in aliqua tractatus æqui & boni reperiantur. Plerasque verò esse quis nescit, quæ totæ in sola qualitate consistant? In consiliis verò quæ ratio suadendi est ab honesti quæstione seposita? Quid illa etiam pars tertia, quæ laudandi ac vituperandi officiis continetur? Nempe in tractatu recti pravique versatur.

An de justitia, fortitudine, abstinencia, temperantia, pietate, non plurima dicet orator? Sed ille vir bonus, qui hæc non vocibus tantùm sibi nota atque nominibus, aurium tenus in usum linguæ perceperit, sed qui virtutes ipsas mente complexus, ita sentiet; nec in cogitando ita laborabit, sed quod sciet, verè dicet.

Cùm sit autem omnis generalis quæstio speciali potentior, quia universo partes continentur, non utique accedit parti quod universum est: profectò nemo dubitabit generales quæstiones in illo maxime studiorum more versatas. Jam verò cùm sint multa propriis brevibusque comprehensionibus finienda, unde etiam status causarum dicitur finitivus, nōne ad id quoque instrui ab iis, qui plus in hoc studii dederunt oportet? Quid? non quæstio juris omnis, aut verborum proprietate, aut æqui disputatione, aut voluntatis conjecturâ continetur? quorum pars ad rationalem, pars ad moralem tractatum redundat. Ergo naturâ permista est omnibus istis oratio, quæ quidem oratio est verè. Nam ignara quidem hujusce

doctrinæ loquacitas erret necesse est, ut quæ vel nullos vel falsos duces habeat.

Pars verò naturalis, cùm est ad exercitationem dicendi tanto cæteris uberior, quanto majore spiritu de divinis rebus quàm humanis loquendum est, tum illam etiam moralem, sine qua nulla esse (ut docuimus) oratio potest, totam complectitur. Nam si regitur providentiâ mundus, administranda certè bonis viris erit Respublica. Si divina nostris animis origo, tendendum ad virtutem, nec voluptatibus terreni corporis servendum. An hoc non frequenter tractabit orator? Jam de Augurum responsis, religionèque omni, de quibus maxima sæpe in senatu consilia versata sunt, non erit ei differendum, si quidem (ut nobis placet) futurus est vir idem civilis? Quæ denique intelligi saltem potest eloquentia hominis optima nescientis.

Hæc si ratione manifesta non essent, exemplis tamen crederemus. Siquidem & Periclem, cujus eloquentiæ etiam si nulla ad nos monumenta venerunt, vim tamen quandam incredibilem cùm historici, tum etiam liberrimum genus hominum commici veteres tradunt, Anaxagoræ Physici constat auditorem fuisse: & Demosthenem principem omnium Græciæ oratorum *Orat. 12.* dedisse operam Platoni. Nam M. Tullius non tantum se debere scholis Rhetorum, quantum Academiæ spatiis frequenter ipse testatus est. Neque se tanta in eo unquam fudisset ubertas, si ingenium suum conscripto fori, non ipsius rerum naturæ finibus terminasset.

III. VERUM ex hoc alia mihi quæstio exoritur, quæ secta conferre plurimum eloquentiæ possit: quanquam ea non inter multas potest esse contentio. Nam Epicurus inprimis nos à se ipse dimittit, qui fugere omnem disciplinam navigatione quàm velocissima jubet. Neque verò Aristippus summum in voluptate corporis bonum ponens, ad hunc nos laborem adhortetur. Pyrrho quidem, quas in hoc opere partes habere potest, cui judices esse apud quos verba faciat, & reum pro quo loquatur, & senatum in quo sit dicenda sententia, non liquebit? Academiam quidam utilissimam credunt, quòd mos in utramque partem differendi, ad exercitationem forensium causarum proximè accedat. Adjiciunt loco probationis, quòd ea præstantissimos in eloquentia viros ediderit. Peripatetici studio quoque se quodam oratorio jactant. Nam theses dicere exercitationis gratia ferè est ab his institutum. Stoici sicut copiam nitorémque eloquentiæ ferè præceptoribus suis defuisse concedant necesse est; ita nullos aut probare acriùs, aut concludere subtiliùs contendunt.

Sed hæc inter ipsos, qui velut sacramento rogati, vel etiam superstitione constricti, nefas ducunt à suscepta semel persuasione discedere. Oratori verò nihil est necesse in cuiusquam jurare leges. Majus enim est opus atque præstantius, ad quod ipse tendit, & cuius est velut candidatus, si quidem est futurus cùm vitæ, tum etiam eloquentiæ laude perfectus. Quare in exemplum bene dicendi facundissimum quemque proponet sibi ad imitandum: moribus verò formandis quàm honestissima præcepta, rectissimamque ad virtutem viam deliget. Exercitatione quidem utetur omni, sed tamen erit plurimus in maximis quibusque, ac naturâ pulcherrimis. Nam quæ potest materia reperiri ad graviter copiosèque dicendum magis abundans, quàm de virtute, de Republica, de providentia, de origine animorum, de amicitia? Hæc sunt quibus mens pariter atque oratio insurgant, verè bona, quæ mitigent metus, coerceant cupiditates, eximant nos opinionibus vulgi, animumque cælestem pariant.

Neque ea solùm quæ talibus disciplinis continentur, sed magis etiam quæ sunt tradita antiquitus, dicta ac facta præclare, & nosse, & animo semper agitare conveniet. Quæ profectò nusquam plura majoraque, quàm in nostræ civitatis monumentis reperientur. An fortitudinem, fidem, justitiam, continentiam, frugalitatem, contemptum doloris ac mortis, meliùs alii docebunt, quàm Fabritii, Curii, Reguli, Decii, Mutii, aliique innumerabiles? Quantum enim Græci præceptis valent, tantum Romani (quod est majus) exemplis. *Tantumque non cognatis id è rebus admoneri sciet, qui non modo proximum tempus, lucemque præsentem intueri satis credat, sed omnem posteritatis memoriam, spatium vitæ honestæ, & curriculum laudis existimet. Hinc mihi ille justitiæ haustus bibat, hinc sumptam libertatem in causis atque consiliis præstet. Neque erit perfectus orator, nisi qui honestè dicere & sciet, & audebit.

* Subesse
hîc ali-
quid men-
di suspi-
cor.

CAPUT III.

NECESSARIAM JURIS CIVILIS ORATORI ESSE SCIENTIAM.

JURIS quoque † civilis necessaria huic viro scientia est, & morum ac religionum ejus Reipublicæ quam capeffet. Nam qualis esse suasor in consiliis publicis privatisve poterit, tot rerum quibus præcipuè civitas continetur, ignarus? Quo autem modo patronum se causarum non falsò dixerit, qui quod est in causis potentissimum, sit ab altero petiturus? penè

† De Jure
civili Vide
Cicer. 1.
de Orat.
166.--205.

non diffimilis iis, qui (1) poetarum scripta pronuntiant. Nam quodammodo mandata perferet, & ea quæ sibi à iudice credi postulaturus est, aliena fide dicet, & ipse litigantium auxiliator, egebit auxilio. Quod ut fieri nonnunquam minore incommodo possit, cum domi præcepta & composita, sicut & cætera quæ in causa sunt, in discendo cognita ad iudicem perferet: quid fiet in iis quæstionibus quæ subito inter ipsas actiones nasci solent? non deformiter respectet? & inter subsellia minores (2) advocatos interroget? Potest autem satis diligenter accipere quæ tum audiet, cum ei dicenda sunt? aut fortiter affirmare, aut ingenuè pro suis dicere? Possit in actionibus: quid fiet in altercatione, ubi occurrendum continuo, nec libera ad discendum mora est? Quid si fortè peritus juris ille non aderit? Quid si quis non satis in ea re doctus, falsum aliquid subjecerit? Hoc enim est maximum ignorantiae malum, quod credit eum scire, qui moneat.

Neque (3) ego sum nostri moris ignarus, oblitusve eorum qui velut ad arculas sedent, & tela agentibus subministrant: neque idem Græcos quoque nescio factitare, unde nomen his Pragmaticorum datum est. Sed loquor de oratore, qui non clamorem modò suum causis, sed omnia quæ profutura sunt, debet. Itaque eum nec inutilem (4) si ad horam fortè constituerit, neque in testationibus faciendis esse imperitum velim. Quis enim potius præparabit ea, quæ cum aget, esse in causa velit? Nisi fortè imperatorem quis idoneum credit, in præliis quidem strenuum & fortem, & omnium quæ pugna poscit, artificem; sed nec delectus agere, nec copias contrahere atque instruere, nec prospicere commeatus, nec locum capere castris scientem. Prius est enim certè parare bella, quam gerere. Atqui simillimus huic sit advocatus, si plura quæ ad vincendum valent, aliis reliquerit: cum præsertim hoc, quod est maximè necessarium, non tam sit arduum, quam procul intuentibus fortasse videatur.

Namque omne jus quod est certum, aut scripto, aut moribus constat. Dubium æquitatis regula examinandum est. Quæ scripta sunt, aut posita in more civitatis, nullam habent difficultatem: cognitionis sunt enim, non inventionis. At quæ consultorum responsis explicantur, aut in verborum in-

(1) Poetæ interdum voci suæ diffidentes, scripta sua ab aliis recitari & pronuntiari curabant.

(2) Advocatum hîc appellat eum, qui jus suggerit, ut ait Asconius. *Turn.*

(3) Apud Romanos, ut docet Asconius, quidam erant advocati, quidam cognitores & subscriptores, qui

oratorem adjuvabant, jusque suggerebant. Sic apud Græcos erant *pragmatici*, veluti quidam formularii ac leguleii, qui oratorem instruebant, jusque ministrabant. *Turn.*

(4) Si qua fortè inopina occasio postulet ut verba faciat ex tempore. Fortè hîc mendum aliquod subest.

terpretatione sunt posita, aut in recti pravique discrimine. Vim cujusque vocis intelligere, aut commune prudentium est, aut proprium oratoris: æquitas optimo cuique notissima est.

Nos porro & bonum virum & prudentem in primis oratorem putamus: qui cum se ad id, quod est optimum naturâ, direxerit, non magnopere commovebitur si quis ab eo consultus dissentiat, cum ipsis illis diversas inter se opiniones tueri concessum sit. Sed etiam si nosse quid quisque senserit volet, lectionis opus est, qua nihil est in studiis minùs laboriosum. Quòd si plerique desperata facultate agendi, ad discendum jus declinaverunt, quàm id scire facile est oratori, quod discunt qui sua quoque confessione oratores esse non possunt?

Verùm & M. Cato cum in dicendo præstantissimus, tum juris fuit idem peritissimus. Et Scævola Serviòque Sulpitio concessa est etiam facundiæ virtus. Et M. Tullius non modò inter agendum nunquam est destitutus scientiâ juris, sed etiam componere aliqua de eo cœperat: ut appareat posse oratorem non discendo tantùm juri vacare, sed etiam docendo.

Verùm ea quæ de moribus excolendis, studiòque juris præcipimus, ne quis eo credat reprehendenda, quòd multos cognovimus, qui tædio laboris, quem ferre tendentibus ad eloquentiam necesse est, confugerint ad hæc diverticula desidiae: quorum alii se ad (1) album ac rubricas transtulerunt, & formularii, vel, ut Cicero ait, leguleii quidam esse maluerunt; *1. de Orat.* tanquam utiliora eligentes ea, quorum solam facilitatem sequebantur: alii pigritiæ arrogantioris, qui subitò fronte conficta, immisâque barba, veluti despexissent oratoria præcepta, paulum aliquid sederunt in scholis philosophorum, ut deinde in publico tristes, domi dissoluti, captarent auctoritatem contemptu cæterorum. Philosophia enim simulari potest, eloquentia non potest.

C A P U T IV.

NECESSARIAM ORATORI COGNITIONEM HISTORIARUM.

IN primis verò abundare debet orator exemplorum copiâ, cum veterum, tum etiam novorum: adeo ut non ea modò quæ conscripta sunt historiis, aut sermonibus velut per manus tradita, quæque quotidie aguntur, debeat nosse; verùm ne ea

(1) *Album* appellat aut in quo proponebantur Prætoris edicta, aut in quo scribebantur Judicium nomina. Appellat *rubricas*, juris titulos, quia rubricâ & minio tingeantur. *Turn.*

quidem quæ sunt à clarioribus poetis ficta, negligere. Nam illa quidem priora, aut testimoniorum, aut etiam judicatorum obtinent locum. Sed hæc quoque aut vetustatis fide tuta sunt, aut ab hominibus magnis præceptorum loco ficta creduntur. Sciat ergo quàm plurima: unde etiam senibus auctoritas major est, quòd plura nosse & vidisse creduntur; quod Homerus frequentissimè testatur. Sed non est expectanda ultima ætas, cùm studia præstent, ut quantum ad cognitionem pertinet rerum, etiam præteritis seculis vixisse videamur.

CAPUT V.

QUÆ SINT ORATORIS INSTRUMENTA.

Necessariam oratori præstantiam animi & fiduciam.—De naturalibus instrumentis oratoris.

Pag. 74.

HÆC sunt quæ me redditurum promiseram, instrumenta non artis, ut quidam putaverunt, sed ipsius oratoris. Hæc arma habere ad manum, horum scientia debet esse succinctus, accedente verborum figurarumque facili copia, & inventionis ratione, & disponendi usu, & memoriæ firmitate, & actionis gratiâ.

Sed plurimum ex his valet animi præstantia, quam nec metus frangat, nec acclamatio terreat, nec audientium auctoritas ultra debitam reverentiam tardet. Nam ut abominanda sunt contraria his vitia, confidentiæ, temeritatis, improbitatis, arrogantiae; ita citra constantiam, fiduciam, fortitudinem, nihil ars, nihil studium, nihil profectus ipse profuerit; ut si des arma timidis & imbellibus. Invitus mehercule dico, quoniam & aliter accipi potest, ipsam verecundiam, vitium quidem, sed amabile, & quæ virtutes facillimè generet, esse interim adversam, multisque in causa fuisse, ut bona ingenii studiique in lucem non prolata, situ quodam secreti consume-
rentur.

Sciat autem, si quis hæc fortè, minùs adhuc peritus distinguendi vim cujusque verbi, leget, non probitatem à me reprehendi, sed verecundiam, quæ est timor quidam reducens animum ab iis quæ facienda sunt: unde confusio, & cœpti poenitentia, & subitum silentium. Quis porro dubitet vitiis adscribere affectum, propter quem facere honestè pudet? Neque ego rursus nolo eum qui sit dicturus, & sollicitum surgere, & colore mutari, & periculum intelligere; quæ si non accident, etiam simulanda erunt: sed intellectus hic sit operis,

non metus; moveamurque, non concidamus. Optima est autem emendatio verecundiæ, fiducia: & quamlibet imbecilla frons, magnâ conscientia sustinetur.

Sunt & naturalia, ut supra dixi, quæ tamen & curâ juvantur, instrumenta, vox, latus, decor: quæ quidem tantum valent, ut frequenter famam ingenii faciant. Habuit oratores ætas nostra copiosiores: sed cum diceret, eminere inter æquales Trachallus videbatur; ea corporis sublimitas erat, is ardor oculorum, frontis auctoritas, gestus præstantia, vox quidem, non ut Cicero desiderat, penè tragædorum, sed super omnes, *de Orat.* quos ego quidem audierim, tragædos. Certè cum in Basilica ^{128.} Julia diceret primo tribunali, quatuor autem judicia, ut moris est, cogerentur, atque omnia clamoribus fremerent, & auditum eum, & intellectum, &, quod agentibus cæteris contumeliosum fuit, laudatum quoque ex quatuor tribunalibus memini. Sed hoc votum est, & rara felicitas: quæ si non adfit, sanè sufficiat ab iis quibus quis dicit, audiri. Talis esse debet orator, & hæc scire.

CAPUT VI.

QUOD SIT TEMPUS INCIPIENDI CAUSAS AGERE.

AGENDI autem initium sine dubio secundum vires cuiusque sumendum est: neque ego annos definiam, cum (1) Demosthenem puerum admodum actiones pupillares habuisse manifestum sit: Calvus, Cæsar, Pollio multum ante (2) quæstoriam omnes ætatem gravissima judicia susceperint: prætextatos egisse quosdam sit traditum: Cæsar Augustus duodecim natus annos aviam pro Rostris laudaverit.

Modus mihi videtur quidam tenendus, ut neque præproperè distringatur immatura frons, & quicquid est illud adhuc acerbum proferatur. Nam inde & contemptus operis innascitur, & fundamenta jaciuntur impudentiæ, & (quod est ubique perniciosissimum) prævenit vires fiducia. Nec rursus differendum est tyrocinium in senectutem. Nam quotidie metus crescit, majusque fit semper quod ausuri sumus: & dum deliberamus quando incipiendum sit, incipere jam serum est.

(1) Demosthenes penè adhuc puer contra tutores suos bona sua tueri coactus est. tur nisi qui nati essent annos 27. Prætextâ verò utebantur pueri usque ad annum 17. quo tempore togam virilem sumebant.

(2) Ad quæsturam non admittebantur nisi qui nati essent annos 27. Prætextâ verò utebantur pueri usque ad annum 17. quo tempore togam virilem sumebant.

n. 72.

Orat. 107.

Quare fructum studiorum viridem, & adhuc dulcem promi decet, dum & venia & spes est, & paratus favor, & audere non dedecet: & si quid desit operi, supplet ætas: & si qua sunt dicta juveniliter, pro indole accipiuntur: ut totus ille Ciceronis pro Sexto Roscio locus. *Quid enim tam commune, quàm spiritus vivis, terra mortuis, mare fluctuantibus, littus ejec-tis?* Quæ cum sex & viginti natus annos summis audientium clamoribus dixerit, deferbuisset tempore, & annis liquata jam senior idem fatetur.

* Spatium
temporis
definitum
clepsydra.
† Simplici
& familiari
fermone
utendum.

Et hercle quantumlibet secreta studia contulerint, est tamen proprius quidam fori profectus: alia lux, alia veri discriminis facies: plúsque, si separes, usus sine doctrina, quàm citra usum doctrina valeat. Ideoque nonnulli senes in schola facti stu-pent novitate cum in judicia venerunt, & omnia suis exercita-tionibus similia desiderant. At illic & judex tacet, & adver-sarius obstrepat, & nihil temerè dictum perit: & si quid tibi ipse sumas, probandum est: & laboratam congestamque die-rum ac noctium studio actionem* aqua deficit: & omisso magna semper flandi tumore, in quibusdam causis † loquen-dum est, quod illi disertis minimè sciunt. Itaque nonnullos reperias, qui sibi eloquentiores videantur, quàm ut causas agant.

Cæterum illum quem juvenem, tenerisque adhuc viribus nitentem in forum deduximus, & incipere à quàm maximè facili ac favorabili causa velim, ut catuli ferarum molliore præda saginantur: & non utique ab hoc initio continuare operam, & ingenio adhuc alendo callum inducere, sed jam scientem quid sit pugna, & in quam rem studendum sit, re-fici atque renovari. Sic & tyrocinii metum, dum facilius est audere, transferit: nec audendi facilitatem usque ad contemp-tum operis adduxerit.

Usus est & hac ratione M. Tullius: & cum jam clarum meruisset inter patronos qui tum erant nomen, in Asiam navi-gavit, sèque & aliis sine dubio eloquentiæ ac sapientiæ magis-tris, sed præcipuè tamen Apollonio Moloni, quem Romæ quoque audierat, Rhodi rursus formandum, ac velut reco-quendum dedit. Tum dignum operæ pretium venit, cum inter se congruunt præcepta experimenta.

C A P U T VII.

QUÆ IN SUSCIP. CAUSIS ORATORI OBSERVANDA
SINT.

I. Defendere quàm accusare honestius. Non tamen detrectanda semper accusatio — Quæ causæ sint potius suscipiendæ. — Dimittendam causam, cum eam malam esse cognoverimus. II. An gratis agenda sint causæ.

I. **C**UM satis in omne certamen virium fecerit, prima ei cura in suscipiendis causis erit: in quibus defendere quidem reos profectò quàm facere vir bonus malet: non tamen ita nomen ipsum accusatoris horrebit, ut nullo neque publico neque privato duci possit officio, ut aliquem ad reddendam rationem vitæ vocet. Nam & leges ipsæ nihil valent, nisi actoris idonea voce munitiæ: & si pœnas scelerum expetere fas non est, propè est ut scelera ipsa permissa sint: & licentiam malis dari, certè contra bonos est. Quare neque sociorum querelas, nec amici vel propinqui necem, nec erupturas in Rempublicam conspirationes inultas patietur orator; non pœnæ nocentium cupidus, sed emendandi vitia, corrigendique mores. Nam qui ratione traduci ad meliora non possunt, solo metu continentur. Itaque ut accusatoriam vitam vivere, & ad deferendos reos præmio duci, proximum latrocinio est; ita pestem intestinam propulsare, cum propugnatoribus patriæ comparandum.

Ideoque principes in Republica viri non detrectaverunt hanc officii partem: creditique sunt etiam clari juvenes obsidem Reipublicæ dare malorum civium accusationem, quia nec odisse improbos, nec simulates provocare, nisi ex fiducia bonæ mentis videbantur. Idque cùm ab Hortensio, Lucullis, Sulpitio, Cicerone, Cæsare, plurimis aliis, tum ab utroque Catone factum est: quorum alter appellatus est Sapiens; alter nisi creditur fuisse, vix scio cui reliquerit hujus nominis locum. (1) Namque defendet omnis orator, idemque portum illum eloquentiæ suæ salutarem, non etiam piratis patefaciet, duceturque in advocationem maximè causâ.

Quoniam tamen omnes qui non improbè litigabunt, quorum certè bona pars est, sustinere non potest unus, aliquid

(1) Subesse hic videtur mendum aliquod. Quidam legunt, *neque*: legendum etiam puto, *omnes*, & sic fortè sensus constabit. *Neque defendet om-*

nes orator, sed causæ ipsius bonitate præcipuè adducetur ut se advocatum alicui præbeat.

etiam commendantium personis dabit, & ipsorum qui iudicio decernent, ut optimi cujusque voluntate moveatur. Namque hos & amicissimos habebit vir bonus. Summovendum verò est utrumque ambitus genus, vel potentibus contra humiles venditandi operam suam, vel illud etiam jactantius, minores utique contra dignitatem attollendi. Non enim fortuna causas vel justas, vel improbas facit.

* Post-
quam liti-
gatori
dixerit
causam
ejus esse
malam.

Neque verò pudor obstat, quò minùs susceptam, cùm melior videretur, litem, cognita inter disceptandum iniquitate, dimittat, cùm * priùs litigatori dixerit verum. Nam & in hoc maximum, si æqui iudices sumus, beneficium est, ut non fallamus vana spe litigantem. Neque est dignus opera patroni, qui non utitur consilio. Et certè non convenit ei quem oratorem esse volumus, injusta tueri scientem. Nam si ex illis quas suprà diximus causis falsum tuebitur, erit tamen honestum quod ipse faciet.

II. GRATISNE ei semper agendum sit, tractari potest. Quod ex prima statim fronte dijudicare imprudentium est. Nam quis ignorat, quin id longè sit honestissimum, ac liberalibus disciplinis, & illo quem exigimus animo dignissimum, non vendere operam, nec elevare tanti beneficii auctoritatem? cùm pleraque hoc ipso possint videri vilia, quòd pretium habent. Cæcis hoc, ut aiunt, satis clarum est; nec quisquam qui sufficientia sibi (modica autem hæc sunt) possidebit, hunc quæstum sine crimine sordium fecerit.

At si res familiaris amplius aliquid ad usus necessarios exiget, secundùm omnes sapientium leges patietur sibi gratiam referri: cùm & Socrati collatum sit ad victum; & Zeno, Cleanthes, Chrysippus mercedes à discipulis acceptaverint. Neque enim video quæ justior acquirendi ratio, quàm ex honestissimo labore, & ab iis de quibus optimè meruerint, quique si nihil invicem præstent, indigni fuerint defensione. Quod quidem non justum modò, sed necessarium etiam est, cùm hæc ipsa opera, tempùsque omne alienis negotiis datum, facultatem aliter acquirendi recìdant.

Sed tum quoque tenendus est modus: ac plurimum refert, & à quo accipiat, & quantum, & quousque. Paciscendi quidem ille piraticus mos, & imponentium periculis pretia procul abominanda negotiatio, etiam à mediocriter improbis aberit: cùm præsertim bonos homines bonasque causas tuenti non sit metuendus ingratus: qui si futurus, (1) malo tamen ille peccet. Nihil ergo acquirere volet orator ultra quàm satis erit, ac ne pauper quidem tanquam mercedem accipiet,

(1) Si litigator futurus est ingratus, malim ille peccet quàm orator.

sed mutua benevolentia utetur, cùm sciat se tanto plus præstiffisse: quia nec vñire hoc beneficium oportet, nec perire. Denique ut gratus sit, ad eum magis pertinet, qui debet.

C A P U T VIII.

QUÆ IN DISCENDIS CAUSIS ORATORI OBSERVANDA SINT.

I. Causam, quam dicturus est, orator diligenter cognoscat; neque vero per alium, neque ex libellis, sed per se ipsum. II. Litigatorem patienter, nec semel audiat, sæpiusque interroget. III. Instrumenta litis omnia inspiciat & scrutetur.—Postremo iudicis personam assumat.

I. PROXIMA discendæ causæ ratio, quod est oratoris fundamentum. Neque enim quisquam tam ingenio tenui reperitur, qui cùm omnia quæ sunt in causa, diligenter cognoverit, ad docendum certè iudicem non sufficiat. Sed ejus rei paucissimis cura est. Nam ut taceam de negligentibus, quorum nihil refert ubi litium cardo vertatur, dum sint quæ vel extra causam ex personis ac communi tractatu locorum occasionem clamandi largiantur: aliquos & ambitio pervertit, qui partim tanquam occupati, semperque aliud habentes quod antè agendum sit, pridie ad se venire litigatorem, aut eodem matutino jubent, nonnunquam etiam inter ipsa subsellia didicisse se gloriantur: partim jactantia ingenii, ut res citò accepisse videantur, tenere se & intelligere penè priusquam audiant mentiti, cùm multa & disertè, summisque clamoribus, quæ neque ad iudicem, neque ad litigatorem pertineant, decantaverunt, bene sudantes benèque comitati per forum reducuntur.

Ne illas quidem tulerim delicias eorum, qui doceri amicos suos jubent: quanquam minùs mali est, si illi saltem rectè discant, rectèque doceant. Sed quis discet tam bene, quàm patronus? Quomodo autem sequester ille, & media litium manus, & quidam interpretes impendet æquo animo laborem in alienas actiones, cùm dicturus ipse non sit.

Pessimæ verò consuetudinis, libellis esse contentum, quos componit aut litigator, qui confugit ad patronum, quia liti ipse non sufficit? aut aliquis ex eo genere advocatorum, qui se non posse agere confitentur, deinde faciunt id quod est in agendo difficillimum. Nam qui judicare quid dicendum, quid dissimulandum, quid declinandum, * imitandum, fin-
gendum etiam sit, potest, cur non sit orator, quando quod
difficilius est facit? Hi porrò non tantum nocerent, si om-
* *Leg. potius, mutandum.*

nia scriberent uti gesta sunt. Nunc consilium, & colores adjiciunt, & aliqua pejora (1) veris, quæ plerique cum acceperunt, immutare nefas habent, & velut themata in scholis posita custodiunt. Deindeprehenduntur, & causam quam discere ex suis litigatoribus noluerunt, ab adversariis discunt.

II. LIBERUM igitur demus ante omnia iis quorum negotium erit, tempus, ac locum: exhortemurque ultro, ut omnia quamlibet verbosè, & unde volent repetito tempore exponant. Non enim tam obest audire supervacua, quàm ignorare necessaria. Frequenter autem & vulnus & remedium in iis orator inveniet, quæ litigatori in neutram partem habere momentum videbantur. Nec tanta sit acturo memoriæ fiducia, ut subscribere audita pigeat.

Nec semel audisse sit satis: cogendus eadem iterum ac sæpius dicere litigator: non solum quia effugere aliqua primâ expositione potuerunt, præsertim hominem (quod sæpe evenit) imperitum, sed etiam ut sciamus an eadem dicat. Plurimi enim mentiuntur, & tanquam non doceant causam, sed agant, non ut cum patrono, sed ut cum iudice loquuntur. Quapropter nunquam satis credendum est, sed agendus omnibus modis, & turbandus, & (2) evocandus. Nam ut medicis non apparentia modò vitia curanda sunt, sed etiam inveniendæ quæ latent, sæpe ea ipsis qui sanandi sunt occultantibus; ita advocatus plura, quàm ostenduntur, aspiciat.

Nam cum satis in audiendo patientiæ impenderit, in aliam rursus ei personam transeundum est, agendusque adversarius, proponendum quicquid omnino excogitari contrà potest, quicquid recipit in ejusmodi disceptatione natura. Interrogandus quàm infestissimè, ac premendus. Nam dum omnia quærimus, aliquando ad verum, ubi minimè expectavimus, pervenimus. In summa, optimus est in discendo patronus incredulus. Promittit enim litigator omnia, testem populum, paratissimas consignationes, ipsum denique adversarium quædam non negaturum.

III. IDEOQUE opus est intueri omne litis instrumentum: quod videre non est satis, perlegendum erit. Nam frequentissimè aut non sunt omnino quæ promittebantur, aut minus continent: aut cum alio aliquo nocituro permista sunt: aut nimia sunt, & fidem hoc ipso detractura, quòd non habent

(1) *Veris* puto esse in dativo casu. Adjiciunt veris, id est rebus ut gestæ sunt, consilium, & colores, id est argumenta quibus rem fortasse falsam pro-

babilem efficiant, & aliqua adhuc iis pejora.

(2) Significat interrogationibus paulatim eliciendum litigatorem ut aliquid loquatur sibi ipsi contrarium. *Turn.*

modum. Denique (1) linum ruptum, aut turbata cera, aut sine agnitione signa frequenter invenies; quæ nisi domi excuseris, in foro inopinata decipient: plûsque nocebunt destituta, quàm non promissa nocuissent.

Multa etiam quæ litigator nihil ad causam pertinere crediderit, patronus eruet: modò per omnes quos tradidimus argumentorum locos eat: quos ut circumspectare in agendo, & attentare singulos minimè convenit, propter quas diximus causas; ita etiam in discendo rimari necessarium est, quæ personæ, quæ tempora, quæ loca, instituta, instrumenta, cæteraque ex quibus non tantùm illud quod est artificiale probationis genus colligi possit, sed qui metuendi testes, quo modo sint refellendi. Nam plurimum refert, invidiâ reus, an odio, an contemptu laboret: quorum ferè pars prima superiores, proxima pares, tertia humiliores premit.

Sic causam perscrutatus, propositis ante oculos omnibus quæ profint nocéantve, tertiam deinde personam induat iudicis, fingatque apud se agi causam, & quod ipsam movisset de eadem re pronuntiaturum, id potèntissimùm apud quemcunque agetur, existimet: & sic eum rarò fallerit eventus, aut culpa iudicis erit.

C A P U T IX.

QUÆ SERVANDA IN AGENDIS CAUSIS ORATORI SINT.

I. Ne oratorem ab utilitate causæ, præsentis cupido laudis abducatur. — Minores causas ne fastidiosè rejiciat. II. Abstineat à maledicendi petulantia. III. Afferat ad dicendum curæ quantum plurimùm poterit.

I. **Q**UÆ sint in agendo servanda, toto ferè opere executi sumus: pauca tamen propria hujus loci, quæ non tam dicendi arte, quàm officiis agendi continentur, attingam. Ante omnia, ne, quod plerisque accidit, ab utilitate eum causæ præsentis cupido laudis abducatur. Nam ut gerentibus bella, non semper exercitus per plana & amœna ducendus est, sed adeundi plerumque asperi colles, expugnandæ civitates quamlibet præcisis positæ montibus, aut operum mole difficiles: ita oratio gaudebit quidem occasione latiùs decurrendi, & æquo congressa campo, totas vires populariter explicabit. At si juris anfractus, aut eruendæ veritatis latebras adire cogetur, non

(1) Consuetudo erat, ut ait Paulus, ut instrumenta triplicato lino trajicerentur, cui signaculum ex cera imponebatur. Ed alludit Fabius. *Turn.* Turbatam ceram legit Salmasius. *Sine* agnitione, aut, ut alii malunt, *sine agnitione signa* vocat, cùm nemo ex testibus signum suum agnoscit. *Salm.*

obequitabit, nec illis vibrantibus concitatisque sententiis velut missilibus utetur: sed operibus, & cuniculis, & infidiis, & occultis artibus rem geret. Quæ omnia non, dum fiunt, laudantur, sed cum facta sunt: unde etiam minus cupidis opinionis, plus fructus venit. Nam cum illa dicendi vitiosa jactatio inter plausores suos detonuit, resurgit veræ virtutis fortior fama nec iudices à quo sint moti dissimulant, & doctis creditur; nec est orationis vera laus, nisi cum finita est.

2 de Orat. 153. Veteribus quidem etiam dissimulare eloquentiam fuit moris: idque M. Antonius præcipit, quo plus dicentibus fidei, minusque suspectæ advocatorum insidiæ forent. Sed illa dissimulari quæ tum erat, potuit: nondum enim tantum dicendi lumen accesserat, ut etiam per obstantia erumperet. Quare artes quidem & consilia lateant, & quicquid si deprehenditur perit. Hactenus eloquentia secretum habet. Verborum quidem delectus, gravitas sententiarum, figurarum elegantia, aut non sunt, aut apparent. Sed vel propter hoc ipsum ostentanda non sunt, quod apparent. Aut si unum è duobus eligendum, causa laudetur potius quam patronus. Finem tamen hunc præstabit orator, ut videatur optimam causam optime egisse. Illud certum erit, neminem pejùs agere, quam qui displicente causa placet. Neceffe est enim extra causam fit quod placet.

Nec illo fastidio laborabit orator, non agendi causas minores, tanquam infra eum sint, aut detractura sit opinioni minus liberalis materia. Nam & suscipiendi ratio iustissima est officium, & optandum etiam ut amici quam minimas lites habeant: & abundè dixit bene, quisquis rei satisfecit.

II. AT quidam etiam, si fortè susceperint negotia paulum ad dicendum tenuiora, extrinsecus adductis ea rebus circumliniunt: ac si defecerint alia, convitiis implent vacua causarum, si contingit, veris; si minus, fictis: modò sit materia ingenii, mereaturque clamorem dum dicitur. Quod ego adeo longè puto ab oratore perfecto, ut eum ne vera quidem objecturum, nisi * id causa exigit, credam. Ea est enim prorsus (1) *canina*, ut ait Appius, *eloquentia*, (2) censuram maledicendi subire: quod facientibus etiam malè audiendi præsumenda patientia est. Nam & in ipsos fit impetus frequenter qui egerunt, & certè

* Francius malebat, nisi cum, id &c.

(1) Nonius Marcellus in dictione Rabula citat ex Sallustio hunc locum: *Canina*, ut ait Appius, *facundia exercebatur*. Tractum est vel à canum latratu, vel à philosophis Cynicis, qui mordaces erant. Turn.

(2) Protervè maledicere, & sic censoriam notam ob maledicendi protervitatem incurrere. Suspectus est mihi hic locus Edit. Argent. habet: *Ea est canina eloquentia, cognituram maledicendi subire.*

patroni petulantiam litigator luit. Sed hæc minora sunt ipso illo vitio animi, quo maledicus à malefico non distat, nisi occasione. Turpis voluptas, & inhumana, & nulli audientium bono grata: à litigatoribus quidem frequenter exigitur, qui ultionem malunt quam defensionem. Sed neque alia multa ad arbitrium eorum facienda sunt. Hoc quidem quis hominum liberi modò sanguinis sustineat, petulans esse ad alterius arbitrium?

Atqui etiam in advocatos partis adversæ libenter nonnulli invehuntur: quod nisi si fortè meruerunt, & inhumanum est respectu communium officiorum, & cùm ipsi qui dicit inutile, (nam idem juris responsuris datur) tum causæ contrarium, quia planè & adversarii fiunt, & inimici; & quantulumcunque his virium est, contumelia augetur. Super omnia perit illa, quæ plurimum oratori & auctoritatis & fidei affert, modestia, si à viro bono in rabulam latratorémque convertitur, compositus non ad animum judicis, sed ad stomachum litigatoris.

Frequenter etiam species libertatis deducere ad temeritatem solet, non causis modò, sed ipsis quoque qui dixerunt, periculofam. Nec immeritò Pericles solebat optare, ne quod sibi verbum in mentem veniret, quo populus offenderetur. Sed quod ille de populo, id ego de omnibus sentio, qui tantundem possunt nocere. Nam quæ fortia dum dicuntur videbantur, stulta cùm læserunt vocantur.

III. NUNC quia varium ferè propositum agentium fuit, & quorundam cura tarditatis, quorundam facilitas temeritatis crimine laboravit, quem credam fore in hoc oratoris modum, tradere non alienum videtur.

Afferet ad dicendum curæ semper quantum plurimum poterit. Neque enim solùm negligentis, sed & mali, & in suscepta causa perfidi ac proditoris est, pejùs agere, quàm possit. Ideoque ne suscipiendæ quidem sunt causæ plures, quàm quibus suffecturum se sciat.

Dicet scripta quàm res patietur plurima, & ut Demosthenes ait, si continget, & sculpta. Sed hoc aut (1) primæ actiones, aut quæ in publicis judiciis post interjectos dies dantur, permiserint: at cùm protinus respondendum est, omnia parari non possunt, adeo ut paulo minùs promptis etiam noceat scripsisse, si alia ex diverso quàm opinati fuerunt, occurrerint. In-viti enim recedunt à præparatis, & tota actione respiciunt, re-

(1) Prima actio est primum iudicium, quo causa agitur. Quod subnectit continuò Fabius, pertinet ad ampliationem & comperendinationem, cùm scilicet causa differtur, ut post aliquot dies denuo agatur. Turn.

quiruntque num aliquid ex (1) illis intervelli, atque ex tempore dicendis inferi possit. Quod si fiat, non cohæret, nec commissuris modò, ut in opere malè juncto, hiantibus, sed ipsa coloris inæqualitate detegitur. (2) Ita nec liber est impetus, nec cura contexta, & utrumque alteri obstat. Illa enim quæ scripta sunt, retinent animum, non sequuntur. Itaque in his actionibus omni, ut (3) agricolæ dicunt, pede standum est. Nam cum in propositione ac refutatione causa consistat, quæ nostræ partis sunt, scripta esse possunt: quæ etiam responsurum adversarium certum est (est enim aliquando certum) pari cura refelluntur.

Ad alia unum paratum afferre possumus, ut causam bene noverimus: alterum ibi sumere, ut dicentem adversarium diligenter audiamus. Licet tamen præcogitare plura, & animum ad omnes casus componere: idque est tutius stylo, quo faciliùs & omittitur cogitatio, & transfertur.

Sed sive in respondendo fuerit subito dicendum, sive quæ alia ita exegerit ratio, nunquam oppressum se ac deprehensum credet orator, cui disciplina & studium & exercitatio dederit vires etiam facilitatis: quémque armatum semper, ac velut in procinctu stantem, non magis unquam in causis oratio, quàm in rebus quotidianis ac domesticis sermo deficiet, nec se unquam propter hoc oneri subtrahet, modò sit causæ * dicendæ

* *Legendum censeo, discendæ.*

(1) Num aliquid ex illis quæ præparaverant, inferi possit intervallis, seu vacuis, quæ provideri non potuerunt, & supplenda sunt ex tempore. Obscurus hic locus, & fortè mendosus.

(2) Ita nec liber est impetus, in iis quæ dicunt ex tempore, nec cura contexta,

in iis quæ scripta memoriter recitant.

(3) Proverbium est ab agricolis ductum, qui cum maximè laborant, utrisque maximè se pedibus sustinent, alioqui vehemens esse labor non posset. Turn.

CAPUT X.

DE GENERE DICENDI.

I. Varia esse genera dicendi; & alium alio delectari.—Idem accidere in picturis & statuis, quarum varios & excellentes in suo quemque genere artifices commemorat.—Recenset oratores Latinos inter se distantes.—Ciceronem unum omnibus anteponit, eumque defendit contra obrectatores. II. Tria esse genera dicendi: Atticum, Asianum, Rhodium.—Atticum genus optimum. Quid sit Attice dicere.—Latinam eloquentiam esse imparem Atticæ ob linguæ inopiam.—Compensandum id sententiis & figuris. III. Refellit eos qui nimium aridi omnem ornatum respuunt.—Temporibus & auribus esse serviendum.—Scribendi & dicendi eandem rationem esse oportere. IV. Rursum tria dicendi genera attingit: subtile, grande, medium seu floridum.—Esse & alia media genera tribus prædictis interjecta.—Hæc singula & causis, & partibus causarum accommodanda.—Quosdam floridum modo dicendi genus sectari: male.—Hæc omnia orator non optime tantum, sed etiam facillimè faciat.

I. SUPEREST ut dicam de genere orationis. Hic erat propositus à nobis in divisione prima locus tertius: nam ita promiseram, me de arte, de artifice, de opere dicturum. Cum sit autem rhetorices atque oratoris opus oratio, pluresque Pag. 61. ejus formæ, sicut ostendam, in omnibus his & ars est, & artifex: plurimum tamen invicem differunt: nec solum specie, ut signum figno, & tabula tabulâ, & actione actio; sed genere ipso, ut à Græcis Tuscanicæ statuæ, & Asianus eloquens Attico. Suos autem, hæc operum genera quæ dico, ut auctores, sic etiam amatores habent: atque ideo nondum est perfectus orator, ac nescio an ars ulla, non solum quia aliud in alio magis eminet, sed quod non una omnibus forma placuit, partim conditione vel temporum vel locorum, partim judicio cujusque atque proposito.

Primi, * quorum quidem opera non vetustatis modò gratiâ *De claris
visenda sunt, clari pictores fuisse dicuntur Polygnotus atque Pictoribus
Aglaphon: quorum simplex color tam sui studiosos adhuc ha- vide Plin-
bet, ut illa propè rudia, ac velut futuræ mox artis primordia, nium
maximis qui post eos extiterunt auctoribus præferantur, pro- lib. 35:
prio quodam intelligendi (ut mea fert opinio) ambitu. Post cap. 8, 9,
Zeuxis atque Parrhasius non multum ætate distantes (circa Pe- 10. &
loponnesia ambo tempora: nam cum Parrhasio sermo Socratis Cicer. in
apud Xenophontem invenitur) plurimum arti addiderunt. Bruto, n.
Quorum prior luminum umbrarumque invenisse rationem, se- 70.
cundus examinasse subtiliùs lineas traditur. Nam Zeuxis plus
membris corporum dedit, id amplius atque augustius ratus, at-
que (ut existimant) Homerum secutus, cui validissima quæque

forma etiam in foeminis placet. Ille verò ita circumscripsit omnia, ut eum legum-latorem vocent, quia Deorum atque Heroum effigies, quales ab eo sunt traditæ, cæteri tanquam ita necesse sit sequuntur.

Floruit autem circa Philippum, & usque ad successores Alexandri, pictura præcipuè, sed diversis virtutibus. Nam curâ Protogenes, ratione Pamphilus ac Melanthius, facilitate Antiphilus, concipiendis visionibus (quas *Φαντασιαι* vocant) Theon Samius, ingenio & gratiâ, quam ipse in se maximè jactat, Apelles est præstantissimus. Euphranorem admirandum facit, quòd cæteris optimus studiis inter præcipuos, & pingendi fingendique idem mirus artifex fuit.

Similis in statuis differentia. Nam duriora, & Tuscanicis proxima Calon atque Egeſias, jam minùs rigida Calamis, molliora adhuc suprâ dictis Myron fecit.

Diligentia ac decor in Polycleto supra cæteros: cui quanquam à plerisque tribuitur palma, tamen ne nihil detrahatur, deesse pondus putant. Nam ut humanæ formæ decorem addiderit supra verum, ita non explevisse deorum auctoritatem videtur. Quin ætatem quoque graviolem dicitur refugisse, nihil ausus ultra læves genas.

At quæ Polycleto defuerunt, Phidiæ atque Alcameni dantur. Phidias tamen diis quàm hominibus efficiendis melior artifex traditur: in ebore verò longè citra æmulum, vel si nihil nisi Minervam Athenis aut Olympium in Elide Jovem fecisset, cujus pulcritudo adjecisse aliquid etiam receptæ religioni videtur; adeo majestas operis deum æquavit.

Ad veritatem Lysippum & Praxitelem accessisse optimè affirmant. Nam Demetrius tanquam nimius in ea reprehenditur, & fuit similitudinis quàm pulcritudinis amantior.

In oratione verò si species intueri velis, totidem penè reperias ingeniorum, quot corporum formas. Sed fuere quædam genera dicendi conditione temporum horridiora, alioqui magnam jam vim ingenii præ se ferentia. Hinc sunt Lælii, Africani, Catones, Gracchique, quos tu licet Polygnotos vel Calonas appelles. Mediam illam formam teneant L. Crassus, Q. Hortensius. Tum deinde efflorescat non multum inter se distantium tempore oratorum ingens proventus. Hinc vim Cæsaris, indolem Cælii, subtilitatem Callidii, gravitatem Bruti, acumen Sulpitii, acerbicatem Cassii, diligentiam Pollionis, dignitatem Messalæ, sanctitatem Calvi reperimus. In his etiam quos ipsi vidimus, copiam Senecæ, vires Africani, maturitatem Afri, jucunditatem Crispi, sonum Trachalli, elegantiam Secundi.

At M. Tullium non illum habemus Euphranorem circa plu-

rium artium species præstantem, sed in omnibus quæ in quoque laudantur eminentissimum. Quem tamen & suorum homines temporum incescere audebant ut tumidiorem, & Asianum, & redundantem, & in repetitionibus nimium, & in salibus aliquando frigidum, & in compositione fractum, exultantem, ac penè (quod procul absit) viro molliorem. Postea verò quàm Triumvirali proscriptione consumptus est, passim qui oderant, qui invidebant, qui æmulabantur, adultores etiam præsentis potentiae, non responsurum invaserunt.

Ille tamen qui jejunos à quibusdam atque aridus habebatur, non aliter ab ipsis inimicis malè audire, quàm nimis floribus & ingenii affluentia potuit. Falsum utrumque, sed tamen illa mentiendi propior occasio. Præcipuè verò prefferunt eum, qui videri Atticorum imitatores * concupiebant. Hæc manus * *Alii legunt: concupierant.* quasi quibusdam sacris initiata, ut alienigenam, & virum superstitiosum, devinctumque illis legibus insequeretur. Unde nunc quoque aridi, & exsuccii, & exangues (hi sunt enim qui suæ imbecillitati, sanitatis appellationem, quæ est maxime contraria, obtendant) quia clariorem vim eloquentiæ velut solem ferre non possunt, umbra magni nominis delitescunt. Quibus quia multa, & pluribus locis Cicero ipse respondit, tutior mihi de hoc differendi brevitatis erit.

II. ET antiqua quidem illa divisio inter Asianos atque Atticos fuit, cùm hi pressi & integri, contrà inflati illi & inanes haberentur: & in his nihil superflueret, illis judicium maxime ac modus deesset. Quod quidam, quorum & Santra est, hoc putant accidisse, quòd paulatim sermone Græco in proximas Asiæ civitates influente, nondum satis periti loquendi, facundiam concupierint, ideòque ea quæ propriè signari (1) poterant, circuitu cœperint enuntiare, ac deinde in eo perseverarint. Mihi autem orationis differentiam fecisse, & dicentium, & audientium naturæ videntur, quòd Attici limati quidem & emuncti nihil inane aut redundans ferebant: Asiana gens tumidior alioqui & jactantior, vaniore etiam dicendi gloria inflata est.

Tertium mox, qui hæc dividebant, adjecerunt genus, Rhodium: quod velut medium esse, atque ex utroque mistum volunt. Neque enim Atticè pressi, neque Asianè sunt abundantes, ut aliquid habere videantur gentis, aliquid auctoris. Æschines enim, qui hunc exilio delegerat locum, intulit eò studia Athenarum, quæ velut fata quædam cœlo terræque degenerant, saporem illum Atticum peregrino miscuerunt. Lenti ergo quidem ac remissi, non sine pondere tamen: neque fontibus

(1) Si peritiores linguæ Græcæ fuissent. Legi posset: *signari non poterant.* Quæ ob linguæ Græcæ imperi-

tiam non poterant propriis verbis significare, ea circuitu quodam enuntiabant.

paris, neque torrentibus turbidis, sed lenibus stagnis similes habentur.

Nemo igitur dubitaverit longè esse optimum genus Atticorum. In quo ut est aliquid inter ipsos commune, id est iudicium acre, tersumque: ita ingeniorum plurimæ formæ. Qua-

* Quid sit propter * mihi falli multum videntur, qui solos esse Atticos Atticè dicere, *vide apud Cicer. in Bruto* credunt tenues, & lucidos, & significantes: sed quadam eloquentiæ frugalitate contentos, ac semper (1) manum intra pallium continentes. Nam quis erit hic Atticus? Sit Lyfias: hunc enim amplectuntur amatores istius nominis modum. Non igitur jam usque ad (2) Coccum & Antocidem remitemur. 284-291. *Et in Orat.* 22-32.

Interrogare tamen velim an Isocrates Atticè dixerit. Nihil enim tam est Lyfiæ diversum. Negabunt? At ejus schola principes oratorum dedit. Quæraturn similius aliquid. Hyperides Atticus? Certè. At plus indulgit voluptati. Transeo plurimos, Lycurgum, Aristogitona, & his priores Isæum, Antiphontem: quos ut homines inter se genere similes, differentes dixeris specie.

Quid ille, cujus modò fecimus mentionem, Æschines? nonne his latior, & audentior, & excelsior? Quid denique Demosthenes? non cunctos illos tenues & circumspectos, sublimitate, vi, impetu, cultu, compositione superavit? non insurgit locis? non figuris gaudet? non translationibus nitet? non oratione ficta dat tacentibus vocem? non illud jusjurandum per cæsos in Marathone ac Salamine propugnatores Reipublicæ, satis manifestò docet præceptorem ejus Platonem fuisse? Quem ipsum num Asianum appellabimus, plerumque instinctis divino spiritu vatibus comparandum? Quid Periclea? similè mne credimus Lyfiacæ gracilitati, quem fulminibus & cœlesti fragori comparant comici, dum illi convitiantur?

Quid est igitur, quod in iis demum qui tenui venula per calculos fluunt, Atticum saporem putent? ibi demum (3) thymum redolere dicant? Quos ego existimo, si quod in his finibus uberius invenerint solum, fertiliorè mve segetem, negaturos Atticam esse, quòd plus quàm acceperit seminis reddat, quia (4) hanc ejus terræ fidem Menander eludit. Itaque si quis nunc ad eas Demosthenis virtutes, quas ille summus orator ha-

(1) Sic proverbialiter est locutus de illis qui lenti sunt & remissi, ac sedata utuntur oratione. Nam oratores qui utuntur contentione, brachium solent exerere atque vibrare. *Turn.*

(2) *Antocides* numeratur à Plutarcho inter decem oratores Athenienses. De *Cocco* nihil ille scribit. Tantùm *Suidas* ait hunc fuisse *Hocratis* discipulum &

oratorem Atheniensem, qui quasdam orationes reliquerit. Videtur autem significare *Antocidem* & *Coccum* tenuiores fuisse *Lyfia*. *Turn.*

(3) Hoc dictum est, quia in *Hymetto* monte Atticæ copia est præstantissimi mellis. *Turn.*

(4) Alludere videtur ad aliquem *Menandri* locum.

buit, tamen quæ defuisse ei, siue ipsius naturâ, siue lege civitatis videntur, adjecerit, ut affectus concitatiùs moveat, audiam dicentem, non fecit hoc Demosthenes? & si quid exierit numeris aptius, fortasse non possit, sed tamen si quid exierit, non erit Atticum? Meliùs de hoc nomine sentiant, credântque Atticè dicere, esse optimè dicere.

Atque in hac tamen opinione perseverantes Græcos magis tulerim. Latina mihi facundia, ut inventionem, dispositionem, consilio, cæterisque hujus generis artibus similis Græcæ, ac prorsus discipula ejus videtur; ita circa rationem eloquendi vix habere imitationis locum.

Namque ipsis est statim sonus dulcior, quando & jucundissimas ex Græcis literas non habemus, vocalem alteram, alteram consonantem, quibus nullæ apud eos dulciùs spirant: quas mutuari solemus quoties illorum nominibus utimur. Quod cum contingit, nescio quomodo velut hilarior protinus renidet oratio: ut in *Zephyris Zophyrisque*: quæ si nostris literis scribantur, surdum quiddam, & barbarum efficient, & velut in locum earum succedent tristes & horridæ, quibus Græcia caret.

Nam & illa quæ sexta est nostrarum, penè non humana voce, vel omnino non voce potiùs, inter discrimina dentium efflanda est, quæ etiam cum vocalem proximam accipit, quassa quodammodo, utique * quoties aliquam consonantium frangit, * *Ut in hoc ipso, frangit.*

Æolicæ (1) quoque literæ, qua *servum cervumque* dicimus, etiam si forma à nobis repudiata est, vis tamen nos ipsa persequitur.

Duras & † illa syllabas facit, quæ ad jungendas demum + *Scilicet subjectas sibi vocales est utilis, aliàs supervacua, ut equos ac e-quum scribimus, cum ipsæ etiam vocales duæ efficiant sonum, an lit. q* qualis apud Græcos nullus est, ideòque scribi illorum literis non potest.

Quid? quòd pleraque nos illa quasi mugiente litera cludimus M. qua nullum Græcè verbum cadit? At illi, jucundam, & in fine præcipue quasi tinnientem, illius loco ponunt, quæ est apud nos rarissima in clausulis.

Quid? quòd syllabæ nostræ in B literam & D innituntur, adeo asperè, ut plerique non antiquissimorum quidem, sed tamen veterum, mollire tentaverint, non solum *aversa pro abver-* * *Pro ab, sis dicendo, sed & in * præpositione B literæ absonam & ipsam S subjiciendo?* *ponendo abs. Pro S multi le- gunt F.*

(1) Claudius Cæsar Imperator literis adjecerat *digamma Æolicum* (sic dictum, quia ejus figura duplicatum

gamma reddit F.) Quod tamen, ut meminit Piscianus, est repudiatum. *Turn.*

Sed (1) accentus quoque cum rigore quodam, tum similitudine ipsa minùs suaves habemus : quia ultima syllaba nec acuta unquam excitatur, nec flexa circumducitur, sed in gravem, vel duas graves cadit semper. Itaque tanto est sermo Græcus Latino jucundior, ut nostri poetæ quoties dulce carmen esse voluerunt, illorum id nominibus exornent.

His illa potentiora, quòd res plurimæ carent appellationibus, ut eas necesse sit (2) transferre, aut circumire : etiam in iis quæ denominata sunt, summa paupertas in eadem nos frequentissimè revolvit : at illis non verborum modo, sed linguarum etiam inter se differentium copia est.

Quare qui à Latinis exigit illam gratiam sermonis Attici, det mihi in loquendo eandem jucunditatem, & parem copiam. Quod si negatum est, sententias aptabimus iis vocibus quas habemus, nec rerum nimiam tenuitatem, ut non dicam pinguioribus, fortioribus certè verbis miscebimus, ne virtus utraque pereat ipsa confusione. Nam quo minùs adjuvat sermo, rerum inventionem pugnandum est. Sensus sublimes varique eruantur. Permovendi omnes affectus erunt, oratio translationum nitore illuminanda.

Non possumus esse tam graciles ? simus fortiores. Subtilitate vincimur ? valeamus pondere. Proprietatis penes illos est certior copia ? vincamus ingenio. (3) Græcorum etiam minora suos portus habent ? nos plerumque majoribus velis moveamur : validior spiritus sinus nostros tendat. Non tamen alto semper feremur. Nam & littora interim sequenda sunt. Illis facilis per quælibet vada accessus : ego aliquid non multo tamen altius, in quo mea cymba non confidat, inveniam.

Neque enim si tenuiora hæc ac pressiora Græci meliùs, in eoque vincimur solo, & ideo in comædiis non contendimus, prorsus tamen omittenda pars hæc orationis, sed exigenda ut optimè possumus : possumus autem rerum & modo & iudicio esse similes : (4) verborum gratia, quam in ipsis non habemus, extrinsecus condienda est. An non in privatis & acutus, & non

(1) *Accentus* est certa lex & regula ad elevandam aut deprimendam in pronuntiatione syllabam. Triplex est. *Acutus* ideo inventus est, quòd acuat sive elevet syllabam. *Gravis* ideo, quòd deprimat aut deponat. *Circumflexus*, eo quòd deprimat atque acuat. In unaquaque parte orationis *arsis* & *thesis* sunt. Ut in hac voce, *natura*, quando dico *natu*, elevatur vox, & est *arsis* in *tu* : quando verò, *ra*, deprimatur vox, & est *thesis*. Priscian.

(2) Translatione seu metaphorâ, aut

circuitu seu periphrasi significare.

(3) Significat à Græcis res vel tenuissimas subtili sermone eleganter exprimi ; nos non posse descendere in tantam subtilitatem : sed id tamen esse compensandum aliqua amplitudine, ita tamen ut videamur esse tennes, quanquam non ita ut Græci. *Turn*.

(4) *Verborum gratia, quam in ipsis scilicet verbis non habemus*, (nisi fortè legendum sit, *quam ut ipsi non habemus*) aliis ornamentis extrinsecus petitis condienda est & compensanda.

asper, & non indistinctus, & non supra modum elatus M. Tullius? non in M. Callidio insignis hæc virtus? non Scipio, Lælius, Cato, in eloquendo velut Attici Romanorum fuerunt? Cui porro non satis est, quo melius esse nihil potest?

III. AD hoc quidam nullum esse naturalem putant eloquentiam, nisi quæ sit quotidiano sermoni simillima, quo cum amicis, conjugibus, liberis, servis loquimur, contenti promere animi voluntatem, nihilque accersiti & elaborati requirentes: quicquid huc sit adjectum, id esse affectationis, & ambitiosæ in loquendo jactantiæ, remotum à veritate, fictumque ipsorum gratia verborum, quibus solum à natura sit officium attributum, servire sensibus: sicut athletarum corpora, etiamsi validiora fiant exercitatione, & lege quadam ciborum, non tamen esse naturalia, atque ab illa specie quæ sit concessa hominibus, abhorere. Quid enim, inquiunt, attinet circuitu res ostendere, & translationibus, id est, aut pluribus aut alienis verbis, cum sua cuique sint assignata nomina? Denique antiquissimum quemque maximè secundum naturam dixisse condendunt, mox poetis similiores extitisse, etiamsi parcius, simili tamen ratione falsa & impropria virtutes (1) ducentes.

Qua in disputatione nonnihil veri est, ideoque non tam procul, quàm sit à quibusdam, recedendum à propriis atque communibus. Si quis tamen (ut in illo loco dixi compositionis) ad necessaria, quibus nihil minus est, aliquid melius adjecerit, non erit hac calumnia reprehendendus. Nam mihi aliam quandam videtur habere naturam sermo vulgaris, aliam viri eloquentis oratio; cui si res indicare modò satis esset, nihil ultra verborum proprietatem elaboraret: sed cum debeat delectare, movere, in plurimas animum audientis species impellere, utetur iis quoque adiutoriis, quæ ab eadem sunt nobis concessa natura. Nam & lacertos exercitatione constringere, & augere vires, & colorem trahere, naturale est. Ideoque in omnibus gentibus alius alio facundior habetur, & eloquendo dulcis magis. Quod si non eveniret, omnes pares essent, & idem omnes deceret. At loquuntur, & servant personarum discrimen; ita quo quisque plus efficit dicendo, hoc magis secundum naturæ eloquentiam dicit.

Quapropter ne illis quidem nimum repugno, qui dandum putant nonnihil esse temporibus atque auribus, nitidius aliquid atque affectatius postulantibus. Itaque non * solum ad priores * Non solum, pro Catonem Gracchósque, sed ne ad hos quidem oratorem alligandum puto. Atque id fecisse M. Tullium video, ut cum omnia non solum non.

(1) Virtutum loco habentes. Quæ peterentur, sed acciderent, ut ipse ait dam scilicet figuræ essent vitia, si non Fabius, pag. 255.

* *Alii legunt: ne si sensus, &c.*

utilitati, tum partem quandam delectationi daret, cum & ipsam se rem agere diceret (agebat autem maximè) litigatoris. Nam hoc ipso proderat, quod placebat. Ad cuius voluptates nihil equidem quod addi possit invenio, * nisi ut sensus nos quidem dicamus plures. Neque enim fieri potest salva tractatione causæ, & dicendi auctoritate, si crebra hæc lumina & continua fuerint, ut non invicem offecerint.

Sed me hætenus cedentem nemo insequatur ultra: do tempori, ne crassa toga sit, non serica; ne intonsum caput, non in gradus atque annulos totum comptum: cum in eo qui se non ad luxuriam ac libidinem referat, eadem speciosiora quoque sint, quæ honestiora. Cæterum hoc quod vulgò Sententias vocamus (veteribus præcipuèque Græcis in usu non fuit, apud Ciceronem invenio) dum rem contineant, & copia non redundant, & ad victoriam spectent, quis utile neget? Feriunt animum, & uno ictu frequenter impellunt, & ipsa brevitate magis hærent, & dictione persuadent.

Ac sunt qui hæc excitatiora lumina etiam si dicere permittant, à componendis tamen orationibus excludenda arbitrentur. Quocirca mihi ne hic quidem locus intactus est omittendus, quod plures eruditorum aliam esse dicendi rationem, aliam scribendi putaverunt; ideoque in agendo clarissimos quosdam nihil posteritati mansurisque mox literis reliquisse, ut Periclem, & Demadem; rursus alios ad componendum optimos, actionibus idoneos non fuisse, ut Isocratem: præterea in agendo plus impetus posse plerumque, & petitas vel paulo licentiùs voluptates; commovendos enim esse, docendosque animos imperitorum. At quod libris dedicatur, & in exemplum editur, tersum ac limatum, & ad legem ac regulam compositum esse oportere, quia veniat in manus doctorum, & iudices artis habeat artifices...

Mihi unum atque idem videtur bene dicere, ac bene scribere: neque aliud esse oratio scripta, quàm monumentum actionis habitæ. Itaque nullas non (ut opinor) debet habere virtutes, non dico nulla vitia. Nam imperitis placere aliquando quæ vitiosa sunt scio.

Quo different igitur? Quòd, si mihi des consilium iudicum sapientum, perquam multa recidam ex orationibus non Cicero- nis modò, sed etiam ejus qui est strictior multo, Demosthenis. Neque enim affectus omnino movendi erunt, nec aures delectatione mulcendæ, cum etiam procœmia supervacua esse apud tales, Aristoteles existimet. Non enim trahentur his illi sapientes: propriè & significanter rem indicare, probatione colligere satis est.

Cum verò iudex deter, aut populus, aut ex populo, laturique sententiam indocti sæpius, atque interim rustici; omnia

quæ ad obtinendum, quod intendimus, prodesse credemus, adhibenda sunt: eaque etiam cum dicimus, promenda, & cum scribimus, ut doceamus quomodo dici oporteat. An * De-
 mosthenem mallet sic egisse ut scripsit, aut Ciceronem! aut
 eos præstantissimos oratores alio quam scriptis cognoscimus?
 Melius egerunt igitur, an pejus? Nam si pejùs, sic potius
 oportuit dici ut scripserunt. Si melius, sic oportuit scribi ut
 dixerunt.

* Fortè
 legendum,
 nollem.
 Argent.
 editio ha-
 bet: An
 Demo-
 sthenes
 malè sic
 egisset, ut
 scripsit,
 aut Cice-
 ro?

Quid ergo? Semper sic aget orator ut scribit? Si licebit, semper: quod si impediunt brevitatem tempora à iudice data, multum ex eo quod potuit dici recidetur: editio habebit omnia. (1) Quæ autem secundum naturam judicantium dicta sunt, non ita posteris tradentur, ne videantur, propositi fuisse, non temporis. Nam id quoque plurimum refert, quo modo iudex audire velit: (2) atque ei vultus sæpe ipse rectus est dicentis, ut Cicero præcepit. Ideoque instandum iis quæ placere intellexeris, resiliendum ab iis quæ non recipientur. Sermo ipse qui facile iudicem doceat, optandus.

Nec id mirum sit, cum etiam testium personis aliqua mutantur. Prudenter enim, qui cum interrogasset rusticum testem, an (3) Amphiona nosset, negante eo, detraxit aspirationem, breviavitque secundam ejus nominis syllabam, & ille eum sic optimè norat. Hujusmodi casus efficiunt, ut aliquando dicatur aliter quam scribitur, cum dicere quomodo scribendum est non licet.

IV. ALTERA est divisio, quæ in tres & ipsa discedit, qua discerni posse etiam rectè dicendi genera inter se videntur. Namque unum subtile, quod *ισχυρόν* vocant. Alterum grande atque robustum, quod constituunt *ἀδρόν*. Tertium alii medium ex duobus, alii floridum, namque id *ἀνδρῶν* appellant, addiderunt. Quorum tamen eà ferè ratio est, ut primum docendi, secundum movendi, tertium illud utroque nomine, delectandi, sive * aliud interconciliandi præstare videtur officium. In docendo autem acumen, in interconciliando lenitas, in movendo gravitas videatur.

* Aliud,
 superflu-
 um vide-
 tur: &
 fortasse
 huic ir-
 repfit è
 superiore
 versu, ubi
 est, illud.

Itaque illo subtili præcipuè ratio narrandi probandique consistet: sed quod etiam detractis cæteris virtutibus suo genere plenum sit. Medius hic modus, & translationibus crebrior, &

(1) Interdum Judices ita sunt imperiti, ut sæpenumero sit ineptè loquendum, quo res ab illis intelligatur. Illa tamen vitia non erunt in oratione ponenda, cum scribetur. Turn.

Cicero præcepit. Id est: orator sæpe, prout ex vultu Judicis eum animatum esse videt, sermonem suum fingit ac format.

(2) Argent. edit. habet: atque ejus vultus sæpe ipse rector est dicentis, ut

(3) Pendet hujus loci sensus ab ea ratione qua rusticus pronuntiabat hanc vocem.

figuris erit jucundior, egressionibus amœnus, compositione aptus, sententiis dulcis, lenior tamen, ut amnis lucidus quidam & virentibus utrinque sylvis inumbratus. At ille qui saxa devolvat, & pontem indignetur, & ripas sibi faciat, multus & torrens judicem vel nitentem contrà feret, cogétque ire quâ rapit.

Pro Cæl. Hic orator & defunctos excitabit, ut Appium Cæcum :
 33. apud hunc & patria ipsa exclamabit, aliquémque (ut apud Ci-
 1. *Catil.* ceronem in oratione contra Catilinam in Senatu) alloquetur.
 18. Hic & amplificationibus extollet orationem, & vi superlati-
 2 *Philip.* onum quoque eriget. *Quæ charybdis tam vorax : & , Oceanus*
 67. *medius fidius ipse.* Nota sunt enim jam studiosis hæc lumina.
 Hic deos ipsos in congressum propè suum sermonémque de-
Pro Mil. ducet : *Vos enim Albani tumuli atque luci : vos, inquam, Albanorum*
 85. *obrutæ aræ, sacrorum Populi Romani sociæ & æquales.* Hic iram,
 hic misericordiam inspirabit : hic dicet, *Te vidit, & flevit, &*
appellavit. (1) Et per omnes affectus tractatur. Hinc ita-
 que illuc sequetur nec doceri desiderabit.

Quare si ex tribus his generibus necessariò sit eligendum unum, quis dubitet hoc præferre omnibus, & validissimum alioqui, & maximis quibusque causis accommodatissimum ?
Il. γ. 213, &c. Nam & Homerus brevem quidem cum animi jucunditate, & propriam, (id enim est non errare verbis) & carentem super-
 vacuis eloquentiam Menelao dedit, quæ sunt virtutes generis
Il. α. 249. illius primi. Et ex ore Nestoris dixit dulciorem melle pro-
 fluere sermonem, qua certè delectatione nihil fingi majus po-
Il. γ. 216, &c. test. Sed summam aggressus, ut in Ulyssæ, facundiam, mag-
 nitudinem illi junxit, cui orationem nivibus hibernis, & copiâ
 verborum, atque impetu parem tribuit. Cum hoc igitur nemo
 mortalium contendet : hunc ut deum homines intuebuntur.
 Hanc vim & celeritatem in Pericle miratur Eupolis ; hanc ful-
 minibus Aristophanes comparat : hæc est vera dicendi facultas.

Sed neque his tribus quasi formis inclusa eloquentia est. Nam ut inter gracile, validumque, tertium aliquid constitutum est ; ita horum intervalla sunt. Atque inter hæc ipsa mistum quiddam ex duobus medium est eorum. Nam & subtili plenius aliquid atque subtilius, & vehementi remissius atque vehementius invenitur ; ut illud lene aut ascendit ad fortiora, aut ad tenuiora summittitur : ac sic propè innumera-
 biles species reperiuntur, quæ utique aliquo momento inter se differant ; sicut quatuor generaliter ventos à totidem mundi cardinibus accepimus flare, cùm interim plurimi medii eorum, varietate regionum hac fluminum propriè deprehen-

(1) Procul dubio subest hic aliquod *omnes affectus auditor huc atque illuc se-*
 mendum. Argent. edit. habet, *& per* *quetur, nec doceri desiderabit.*

dantur. Eadēque musicis ratio est, qui cū in cithara quinque constituerunt sonos, plurima deinde varietate complent spatia illa nervorum, atque iis quos interposuerunt, inserunt alios, ut pauci illi transitus multos gradus habeant.

Plures igitur etiam eloquentiæ facies : sed stultissimum quærere ad quam recturus se sit orator, cū omnis species, quæ modò recta est, habeat usum, atque id ipsum omne sit oratoris, quod vulgò genus dicendi vocant. Utetur enim, ut res exiget, omnibus : nec pro causa modò, sed & pro partibus causæ.

Nam ut non eodem modo pro reo capitis, & in certamine hæreditatis, & de interdictis ac sponsonibus, & de certa re credita dicet ; sententiarum in Senatu, & concionum, & privatorum consiliorum servabit discrimina ; * vitam ex differen-
tia personarum, locorum, temporūque mutabit : ita in eadem oratione (1) aliter conciliabit, non ex iisdem † partibus iram & misericordiam petet : alias ad docendum, alias ad movendum adhibebit artes.

* Vivendi rationem. Argent. edit. habet : multa.

Non unus color procemii, narrationis, argumentorum, egref-
sionis, perorationis, servabitur. Dicet idem graviter, severè, acriter, vehementer, concitatè, copiosè, amarè, comiter, remissè, subtiliter, blandè, leniter, dulciter, breviter, urbanè ; non ubique simul, sed ubicunque par sit. Sic fiet tum id propter quod maximè repertus est usus orationis, ut dicat & utiliter, & ad efficiendum quod intendit, potenter : tum laudem quoque nec doctorum modò, sed etiam vulgi consequetur.

† Ex iisdem locis.

Falluntur enim plurimum, qui vitiosum & corruptum dicendi genus, quod aut verborum licentia resultat, aut puerilibus sententiolis lascivit, aut immodico tumore turgescit, aut inanibus locis bacchatur, aut casuris, si leviter excutiantur, flosculis nitet, aut præcipitia pro sublimibus habet, aut specie libertatis insanit, magis existimant populare atque plausibile.

Quod quidem placere multis, nec inficior, nec miror : est enim jucundioris, ac favorabilioris qualiscunque eloquentiæ ; & ducit animos naturali voluptate vox omnis, neque aliunde illi per fora atque aggerem circuli. Quod minùs mirum est, quòd nulli non agentium parata vulgi corona est. Ubi verò quid exquisitiùs dictum accidit auribus imperitorum, qualecunque id, quod modò se ipsi posse desperent, habet admirationem : neque inmeritò ; nam ne illud quidem facile est.

Sed evanescunt hæc atque emoriuntur comparatione meliorum ; ut lana tincta fuco citra purpuram placet : at si contu-

(1) Omissum videtur hîc aliquid. Aliter inflammabit, aliter conciliabit. Re-
petitio ejusdem vocis *aliter*, potuit hoc mendum inducere.

leris etiam (1) lacernæ, conspectu melioris obruatur, ut Ovidius ait. Si verò iudicium his corruptis acrius adhibeas, ut (2) buccinis purpuram, jam illud quod fefellerat, exuat mentitum colorem, & quadam vix enarabili foeditate pallefcant. Luceat igitur hæc citra solem, ut & quædam exigua animalia igniculi videntur in tenebris. Denique mala multi probant, nemo improbat bona.

Neque verò omnia ista, de quibus locuti sumus, orator optimè tantum, sed etiam facilimè faciet. Neque enim vis summa dicendi est admiratione digna, si infelix usque ad ultimum sollicitudo persequitur, ac oratorem macerat & coquit, ægrè verba vertentem, & perpendendis coagmentandisque eis intabescantem. Nitidus ille, & sublimis, & locuples, circumfluentibus undique eloquentiæ copiis imperat. Desinit enim in adversa niti, qui pervenit in summum. Scendenti, circa ima labor est: cæterum quantum processeris, mollietur dives & lætius solum. Et (3) si hæc quoque jam levius suprema perseverantibus studiis evaserit, inde fructus illaborati offerunt sese, & omnia sponte proveniunt: quæ tamen quotidie nisi decerpantur arescunt.

* *Malim,*
habeat.

Sed & copia * habet modum, sine quo nihil nec laudabile, nec salutare est; & nitor ille cultum virilem, & inventio iudicium. Sic erunt magna, non nimia: sublimia, non abrupta: fortia, non temeraria: severa, non tristia: gravia, non tarda: læta, non luxuriosa: jucunda, non dissoluta: plena, non tumida. Similis in cæteris ratio est. Tutissima ferè per medium via: quia utriusque ultimum vitium est.

CAPUT XI.

QUÆ POST FINEM STUDIA. ADHORTATIO AD ELOQUENTIAM.

I. Definendum oratori, antequam deficiat.—Tunc formandis juvenibus incumbet. II. Excusat se Fabius quod ab oratore exigat & virtutem, & plurimarum artium scientiam.—Virtutem voluntate maxime constare.—Discendis artibus abunde tempus sufficere. Affert exemplum multorum, qui omnes artes didicerint. III. Adhortatio ad Eloquentiam.

I. **H**IS dicendi virtutibus usus orator in judiciis, consiliis, concionibus, Senatu, in omni denique officio boni civis, finem quoque dignum & optimo viro, & opere sanc-

(1) Quæ minus splendoris habet, quam cæteræ vestes.

(2) *Buccinum* vocat quoddam genus conchæ, ex quo tingitur color similis purpuræ, sed dilutior & pallidior. *Turn.*

(3) Mendosus hic locus. *Leviùs* abundat; & huc fortè irrepsit è superiore versu, ubi est, *lætius*. *Argent.* edit. habet, *evaseris*.

tissimo faciet : non quia prodesse unquam satis fit, & illa mente atque illa facultate prædito non conveniat operis pulcherrimi quàm longissimum tempus, sed quia decet hoc quoque prospicere, ne quid pejùs quàm fecerit, faciat. Neque enim scientià modò constat orator, quæ augetur annis, sed voce, latere, firmitate : quibus fractis, aut imminutis ætate seu valedudine, cavendum est nequid in oratore summo desideretur, ne intersistat fatigatus, ne quæ dicet parum audiri sentiat, * ne se queratur perire.

* *Alii legunt : ne se querat priorem. Ne se queratur pejorem.*

Vidi ego longè omnium quos mihi cognoscere contigit, summum oratorem, Domitium Afrum, valde senem, quotidie aliquid ex ea quam meruerat auctoritate perdentem, cum agente illo, quem principem fuisse quondam fori non erat dubium, alii (quod indignum videbatur) riderent, alii erubescerent : quæ occasio illis fuit dicendi, malle eum deficere, quàm definere. Neque erant illa qualiacunque mala, sed minora. Quare antequam in has ætatis veniat insidias, receptui canet, & in portum integra nave perveniet.

Neque enim minores eum, cum id fecerit, studiorum fructus sequentur. Aut ille monimenta rerum posteris, aut, ut L. Crassus in libris Ciceronis destinabat (1) quærentibus tradet, aut eloquentiæ componet artem, aut pulcherrimis vitæ præceptis dignum os dabit. Frequentabunt ejus domum optimi juvenes more veterum, & veram dicendi viam velut ex oraculo petent. Hos ille formabit quasi eloquentiæ parens, & ut vetus gubernator, littora & portus, & quæ tempestatum signa, quid secundis flatibus, quid adversis ratis poscat, docebit : non humanitatis solùm communi ductus officio, sed amore quodam operis. Nemo enim minui velit id, in quo maximus fuit. Quid porro est honestius, quàm docere quod optimè scias ?

1. de Orat. 199.

Sic ad se Cælium deductum à patre Cicero profitetur. Sic Panfam, Hircium, Dolabellam in morem præceptoris exercuit, quotidie dicens, audiensque. Ac nescio an eum tunc beatissimum credi oporteat fore, cum jam secretus & consecratus, liber invidia, procul à contentionibus, famam in tuto collocarit, & sentiet vivus eam, quæ post fata præstari magis solet, venerationem, & quid apud posteros futurus sit, videbit. Conscius sum mihi, quantum mediocritate valui quæque antea scierim, quæque operis hujusce gratia potuerim inquirere, candidè me atque simpliciter in notitiam eorum, si qui fortè cognoscere voluissent, protulisse. Atque id viro bono satis est docuisse, quod scierit.

Pro Cæl. n. 9. Lib. 9. Ep. fam. 16.

(1) Omissum hîc aliquid suspicor, ut, *jus*, aut *responsa*. Crassus enim hanc senectuti suæ jucundissimam oc-

cupationem destinabat, ut civibus de jure quærentibus responderet.

* *Supple,*
nimium.

+ *Legen-*
dum, cre-
diderint.

II. VEREOR tamen, ne aut magna nimium videar exigere, qui eundem virum bonum esse, & dicendi peritum velim: aut multa, qui tot artibus in pueritia discendis, morum quoque praecepta, & scientiam juris civilis, praeter ea quae de eloquentia tradebantur, adjecerim; quique haec operi nostro necessaria esse + crediderim, velut pondus rei perhorrescant, ac desperant ante experimentum.

Sed hi primum renuntient sibi, quanta sit humani ingenii vis, quam potens efficiendi quae velit: cum maria transire, siderum cursus numerosque cognoscere, mundum ipsum penè dimetiri, minores, sed difficiliore artes potuerint. Tum cogitent, quantam rem petant, quamque nullus sit hoc proposito praemio labor recusandus. (1) Quod si mente conceperint, huic quoque parti facilius accedent, ut ipsum iter, neque impervium, neque saltem durum putent.

Nam id quod prius, quodque majus est, ut boni viri simus, voluntate maximè constat: quam qui vera fide induerit, facile easdem quae virtutem docent, artes accipiet. Neque enim aut tam perplexa, aut tam numerosa sunt, quae premunt, ut non paucorum admodum annorum intentione discantur. Longam enim facit operam, quod repugnamus. Brevis est institutio vitae honestae beatæque, (2) si credas. Natura enim nos ad mentem optimam genuit: adeoque discere meliora volentibus promptum est, ut verè intuenti mirum sit illud magis, malos esse tam multos. Nam ut aqua piscibus, ut sicca terrenis, circumfusus nobis spiritus volucris convenit: ita certè facilius esse oportebat, secundum naturam, quam contra eam vivere.

Cætera verò, etiam si ætatem nostram non spatio senectutis, sed tempore adolescentiæ metiamur, abunde multos ad discendum annos habent. Omnia enim breviora reddet ordo, & ratio, & modus. Sed culpa est in praeceptoribus prima, libenter detinentibus puerum, partim cupiditate diutius exigendi mercedulas, partim ambitione, quo difficilius sit quod pollicentur, partim etiam inscitia tradendi, vel negligentia. Proxima in (3) nobis, qui morari in eo quod novimus, quam discere quae nondum scimus, melius putamus.

Nam ut de nostris potissimum studiis dicam, quid attinet tam multis annis, quam in more est plurimorum, (ut de his à quibus magna in hoc pars ætatis absumitur, taceam) declamitare in schola, & tantum laboris in rebus falsis consumere,

(1) Si mente rei magnitudinem conceperint.

(2) Si credas id esse breve & facile: vel, si credas iis quae de virtute præ-

ciuntur. Meliorem certè sensum hæc verba efficerent: *si cupias, si velis.*

(3) Intelligit adolescentes Rhetoricæ operam dantes.

cùm fatis sit modico tempore imaginem veri discriminis, & dicendi leges comperisse? Quod non dico, quia fit unquam omittenda dicendi exercitatio sed quia non fit in una ejus specie consensendum. (1) Cognoscere enim, & præcepta vivendi perdiscere, & in foro nos experiri potuimus, dum scholastici sumus.

* Dicendi ratio talis, ut non multos annos poscat. Quælibet enim ex iis artibus quarum prius habui mentionem, in paucos libros contrahi solet: adeo infinito spatio ac traditione opus non est. Reliqua est, quæ vires citò facit, consuetudo. Rerum cognitio quotidie crescit, & tamen (2) multorum ad eas librorum necessaria lectio est, quibus aut rerum exempla ab historicis, aut dicendi ab oratoribus petuntur. Philosophorum quoque consultorumque opiniones, sicuti alia, velimus legere necessarium est.

Quæ quidem possumus omnia: sed breve nobis tempus nos fecimus. Quantulum enim studiis impartimur? Alias horas vanus salutandi labor, alias datum fabulis otium, alias spectacula, alias convivja trahunt. Adjice tot genera ludendi, & insanam corporis curam. Trahat inde peregrinatio, rura, calculorum anxie sollicitudines, multæ causæ libidinum, & vinum, & flagitiosus omni genere voluptatum animus. Ne ea quidem tempora idonea, quæ supersunt. Quæ si omnia studiis impenderentur, jam nobis longa ætas, & abunde (3) fatis ad discendum spatia viderentur; & diurna tantum computantibus tempora: & noctes (quarum bona pars omni somno longior est) adjuvarent. Nunc computamus annos, non quibus studuimus, sed quibus viximus. Nec verò si Geometræ, & Grammatici, cæterarumque artium professores omnem suam vitam, quamlibet longa fuerit, in singulis artibus consumpserunt, sequitur ut plures quasdam vitas ad plura discenda desideremus. Neque illi didicerunt hæc usque in senectutem, sed ea sola didicisse contenti fuerunt, ac tot annos in utendo, non in percipiendo exhausserunt.

Cæterum ut de Homero taceam, in quo nullius non artis, aut perfectæ, aut certè non dubia vestigia reperiuntur: ut Eleum Hippia transeam, qui non liberalium modò disciplinarium præ se scientiam tulit, sed vestem, & annulum, crepidasque, quæ omnia manu sua fecerat, in usu habuit; atque ita se præparavit, ne cujus alterius ope egeret, néve ullius rei:

(1) Videtur aliquid deesse, quod referatur ad *cognoscere*, ut *multa*.

(2) Argent. edit. habet per interrogationem, & *tamen*, quàm multorum, &c. ut sit sensus, non ita multos

esse libros, quorum necessaria sit lectio.

(3) Plusquam fatis. Malim legere, spatii videretur. Et diurna. Etiam diurna. Deleri fortè possit, &c.

* Alii legunt, dicendi ratio, vel, docendi.

Gorgias quoque summæ senectutis, id quærere audituros, de quo quisque vellet, jubebat. Quæ tandem ars digna literis Platoni defuit? Quot seculis Aristoteles didicit, ut non solum quæ ad philosophos atque oratores pertinent, scientiâ complecteretur, sed animalium satorumque naturas omnes perquireret? Illis enim hæc invenienda fuerunt, nobis cognoscenda sunt. Tot nos præceptoribus, tot exemplis instruxit antiquitas, ut possit videri nulla forte nascendi ætas felicior, quam nostra, cui docendæ priores elaboraverunt.

M. Censorius Cato, idem orator, idem historiæ conditor, idem juris, idem rerum rusticarum peritissimus fuit: inter tot operas militiæ, tantas domi contentiones, rudi seculo literas Græcas ætate jam declinata didicit, ut esset hominibus documento, ea quoque percipi posse, quæ senes concupissent. Quàm multa, imò penè omnia tradidit Varro? Quod instrumentum dicendi M. Tullio defuit? Quid plura? cùm etiam Cornelius Celsus, mediocri vir ingenio, non solum de his omnibus conscripserit artibus, sed ampliùs rei militaris, & rusticæ etiam, & medicinæ præcepta reliquerit? dignus vel ipso proposito, ut eum scisse omnia illa credamus.

III. AT perficere tantum opus, arduum est, & nemo perfecit. Ante omnia sufficit ad exhortationem studiorum, non cadere in rerum naturam, ut quicquid non est factum, ne fieri quidem possit: cùm omnia quæ magna sunt atque admirabilia, tempus aliquod, quo primùm efficerentur, habuerint. Quantum enim Poesis ab Homero & Virgilio, tantum fastigium accepit eloquentia à Demosthene atque Cicerone. Denique quicquid est optimum, antè non fuerat.

Verùm etiam si quis summa desperet, (quod cur faciat, cui ingenium, valetudo, facultas, præceptor, non deerunt?) tamen est (ut Cicero ait) pulchrum in secundis tertiusque consistere. Neque enim si quis Achillis gloriam in bellicis consequi non potest, Ajacis aut Diomedis laudem aspernabitur: neque qui Homeri, non Tyrtæi. Quinimò si hanc cogitationem homines habuissent, ut nemo se meliorem fore eo qui optimus fuisset, arbitraretur, ii ipsi qui sunt optimi, non fuissent: neque post Lucretium ac Macrum Virgilius, neque

* Eos qui post Crassum & Hortensium Cicero, sed nec alii postea * prioribus vicerint.

temporibus fuerunt, vice- Verùm ut transeundi spes non sit magna, tamen est dignitas subsequendi. An Pollio & Messala, qui jam Cicerone arcem rint, super- tenente eloquentiæ agere cœperunt, parum in vita dignitatis habuerunt, parum ad posteros gloriæ tradiderunt? Alioquin

+ Legi pessimè de rebus humanis perductæ in summum artes mererentur, si, quod optimum fuisset, † defuisset, fecisset.

Adde quòd magnos modica quoque eloquentia parit fructus: ac si quis hæc studia utilitate sola metiatur, penè illi perfectæ par est. Neque erat difficile, vel veteribus vel novis exemplis palam facere, non aliunde majores honores, opes, amicitias, laudem præsentem, futuram hominibus contigisse: si tamen dignum literis esset, ab opere pulcherrimo, cujus tractatus atque ipsa possessio plenissimam studiis gratiam refert, hanc minorem exigere mercedem, more eorum, qui à se non virtutes, sed voluptatem quæ fit ex virtutibus, peti dicunt.

Ipsam igitur orandi majestatem, qua nihil dii immortales melius homini dederunt, & qua remota muta sunt omnia, & luce præsentis, & memoria posteritatis carent, toto animo petamus, nitamurque semper ad optima: quod facientes, aut evademus in summum, aut certè multos infra nos videbimus.

Habes, Marcelle Victori, quibus præcepta dicendi pro virili parte adjuvari posse per nos videbantur: quorum cognitio studiosis juvenibus si non magnam utilitatem afferet, at certè, quod magis petimus, bonam voluntatem.

F I N I S.

I N D E X

Locorum quæ mutatione alicujus vocis aut interpunctionis
utcunque sanitati restituta sunt.

Pag.	Ver.	Pag.	Ver.
85	4	272	13
103	17	275	19
113	16 & 17	278	15, 16, 35 & 36
114	3	302	ult.
122	40	309	ult.
160	18	311	2
165	36	313	11
168	15	320	20 & 21
171	27	322	31
173	35	327	2
179	36	331	15
184	29	334	12
186	22	343	38
192	18 & 23	344	33
194	1	346	19
198	11	352	33
199	15	360	4
200	22	361	11
202	23	377	32
209	11	381	1
210	2 & 3	384	23
246	32	387	29
250	35	390	33
256	16	393	3, 15 & 33
260	31	395	16
261	ult.	396	17
267	36	397	21
268	9 & 16	398	6
269	28	399	4, 11 & 24
270	24	400	ult.
271	5 & 17		

I N D E X

Locorum quæ propter obscuritatem & mendum fortè aliquod
videntur restitutione egere.

Pag.	Ver.	Pag.	Ver.
40	18	322	5
41	14	326	2
85	4 & 11	329	15
87	15	331	15
94	1	335	24
101	3	336	36
159	14	347	37
189	3	350	25
201	1	371	26
210	1	372	22
222	28	377	32
261	7	382	36
265	1	384	1
267	28	392	4
269	14	394	17
280	1 & 4	397	19

I N D E X

R E R U M E T V E R B O R U M

M E M O R A B I L I U M.

- A.
- A** Busio, five *κατάχρησις*, Pag. 212
239
Academicæ disputationes oratori uti-
lissimæ, 370
Accentus Latinorum quales, 390
Accersita oratio improbatur, 209
Accius poeta tragicus, 163, 294
Accusare quàm defendere difficilius
158
In accusando quibus affectibus
utendum, 171
Accusatoris officium quatenus
laudabile, 377
Actio. *Vide* Pronuntiatio.
Acumen plurimum valet in alterca-
tione, 192
Admirationem habeat eloquentia, 216
Admirabile causæ genus quod di-
catur, 102
Adolescentes non sedeant in schola
pueris permitti, 39
Adversarii persona quomodo impug-
nanda, 99
Adulari hunc dixerunt veteres, 255
Adulatio oratori indecora, 324
Æmulatio pueris utilis, 13, 16
Ænigma, 241
Æolicum digamma, 389
Æquitas in fine causarum plerumque
tractatur, 204
Ærumnæ, antiquum vocabulum, 218
Æschines orator, 67
De Æschine iudicium, 291
Ejus dictum de pronuntiatione
Demosthenis, 341
Exul Rhodum intulit studia A-
thenarum, 387
An Atticè dixerit, 388
Æschylus poeta tragicus, 290
Æsopi fabulæ nutricularum fabulis
succedant, 22
Ejus an hæ sint, 152
Ab Ætate ut ducantur argumenta, 142
Affectatio maximè cavenda, 209
Affectus movere Athenis non licuit,
64, 171
Nonnunquam necessariò movendi
sunt, 68
Non ubique habent locum, 80
In narratione locum habent, 119
Valent ad perturbandum iudicem,
& ab intentione auferendum, 125
A nonnullis prorsus excluduntur,
128, 171
Tam accusatori quàm patrono
conveniunt, 171
Oratione tota spargendi, 177
Maximè tamen in epilogo domi-
nantur, 177
Affectuum consideratio, 177, &c.
Affectus, præcipuum opus orato-
ris, 178
Affectus concitati & mites, 179
Afficiamur ipsi, ut alios affectibus
moveamus, 181, &c. 326
Affectus figuris præcipuè ducun-
tur 246
In affectibus plus calor quàm di-
ligentia valet, 305
Affectus lætorem ornatum respu-
unt, 343
Qualem pronuntiationem postu-
lent, 348, 356
Affectus risu solvuntur, 182
—Afranius poeta, 295
—Afer. *Vide* Domitius Afer.
Africanus prior Tribuno plebis cessit,
321
Africani, horridiores oratores, 386
Africanus, orator cœvus Fabio, 386
Aglaphon & Polygnatus, primi pic-
tores, 385
Alcæus poeta, 289
Alcámenes statuarius, 386
Alcidamas Eleates, 76
Alexander à pædagogo Leonide qui-
busdam vitiis imbutus, 6
Aristotelis discipulus, 8
Quod præmium ei dederit, qui
grana ciceris in acum inferebat, 71
Allegoria, 241
Altercationis præcepta, 190
Ambiguitas vitanda, 213

INDEX RERUM

Ambitio frequenter causa virtutum, 13	Aposiopesis, 251
Amicitiae in scholis contractae sunt	Apostrophe, 250
perpetuae, 13	An prooemio conveniat, 104
Amphibolia, 188, 213	Appius Pyrrhi pacem diremit, 64
Amphibrachys, 273	Appositum. <i>Vide</i> Epitheton.
Amphictyonum iudicium, 148	Aptè dicendi ratio & utilitas, 319, &c.
Amphimacer, 273	Aratus poeta, 288
Amplificatio, maxima pars epilogi, 177	Archilochus 289
Amplificationis praecepta, 226	Archimedes obsidionem Syracusarum
Anadiplosis, 258	in longius traxit, 30
Analogia, 18	Architas Grammaticus, 26
De ea libros edidit C. Cæsar, 19	Architectonice, 72
Anapaestus, 273	Areus Rhetor, 77
Anaphora, 257	Argumentum quid sit, 42
Anastrophe, 242	Argumentum ponere, & argu-
Andronicus Hypocrites, 341	mentari, distant, 119
Animalia reliqua quibus rebus homi-	Argumenta quibus ornentur, 137
nibus praestent, 65	Unde petantur, 137
Animi humani origo caelestis creditur, 5	Argumentorum consideratio, 140
Animo constat maxima pars elo-	Argumentorum loci, 141, &c.
quentiae, 14	Argumentis quomodo uti de-
Ab animi natura ut ducantur ar-	beamus, 155
gumenta, 142	Argumenta quaedam turbâ valent, 155
Annibal Fabium fefellit, 67	Firmissima quo loco ponenda, 156
Antanaclasis, 260	Quo sermone proponenda, 165
Antapodosis, 225	Argumentorum & affectuum com-
Antigerio, vocabulum obsoletum, 18	paratio, 178
Antigoni imago latere tantum altero	Argumentis quæ compositio con-
offensa, 60	veniat, 277
Antimachus poeta, 288	Quæ pronuntiatio, 354
Antipater Sidonius, 316	Aristarchus & Aristophanes poetarum
Antiphilus pictor, 386	iudices, 288
Antiphon, scriptor antiquus 76, 388	Aristippus philosophus, 370
Antiqui cur legendi sint, 49	Aristogiton orator, 388
Antiquitas dat propriis verbis	Aristophanes comicus, 289
dignitatem, 218	Aristoteles Alexandri praeceptor, 8
Antitheton, 261	An auctor sit libri de Rhetorice,
Antocides orator, 388	qui Theodecti tribuitur, dubium, 62
Antonius quomodo defendit M. Aquil-	Æmulator gloriae Isocratis, do-
ium, 62	cere artem oratoriam coepit 77
Artis dissimulatio fuit, 66, 382	Hominum varias condiciones in
Romanus scriptor, 77	arte Rhetorica diligenter exequitur, 141
Multum valuit in pronuntiatione, 341	De Aristotele iudicium, 292
Dixit eloquentem à se visum ne-	De quot rebus scripserit, 400
minem, 207	Aristoxenus Grammaticus, 26
Ejus vox fusca, 356	Artes sine natura nihil valent, 4
Apelles pictor, 60, 386	Artes quàm plurimæ oratori ne-
Apollodorus Pergamenus, unde Apol-	cessariae, 23, 24
lodorei, 77	An eodem tempore disci debeant, 33
Apollonius Molon scripsit de arte	Ars quid sit, 68, 69
Rhetorica, 77	Artium generalis divisio, 69
Ciceronis praeceptor 376	
Apollonius poeta 388	

ET VERBORUM MEMORABILUM.

Artis initium, observatio. 66,
78, 150, 207
Ars omnis dicentis videtur con-
trâ judicem adhiberi, 103
Ars definit esse ars, si apparet,
120
Artis est demonstrare viam pru-
dentiae, uti praeceptis, 205
Artes altiores plerumque occul-
tantur, ut artes sint, 215
Artem semper comitatur decor,
264
Arte quædam tradi non possunt,
275
Artis pars magna continetur
imitatione, 299
Artificialis probatio ex quibus constat,
139, &c.
Asiani oratores, 208
Asianum dicendi genus unde or-
tum sit, 387
Asinius Pollio orator, 296
Asinius uterque Ciceronis ora-
tiones reprehendit, 363
Aspasia, Zenophontis uxor, 153
Assentior, assentio, 256
Assiduum, ab asse dando, 145
Assumptio, est secunda pars Epichi-
rematis, 164
Astronomia legendis poetis necessaria,
17
Atabulus, vocabulum obscurum, 213
Athenæus, 77
Athenis movere affectus non licuit,
64, 171
Atheniensibus misericordia pro
numine habita, 154
Atrocitas rei unde crescat, 172
Attacinus Varro, 292
Attentio quomodo concilietur, 100
Atticum dicendi genus, 387, 388
Atticismus, proprius Athenarum,
sapor, 190
Atticè dicere quid sit, 388, 389
Atticus Rhetor, 77
Auctores qui sint legendi, 286, &c.
Auctoritas verborum unde petenda,
18, 213, &c.
Auctoritas valet plurimum in
consiliis, 87, 90
Auctoritas unde veniat oratori,
120
Unde senibus, 374
Auditorum frequentia excitat dicen-
tem, 14
Augendæ vel minuendæ orationis
modi, 226, &c.

Augendi vel minuendi omnibus
est cupiditas infita, 244
Augusti Cæsaris præceptor quis, 77
Ejus jocus de palmâ in ara enata,
190
Qua ætate aviam laudaverit,
375
Augustale, tabernaculum ducis, 212
Aurium judicium, 275
Auribus in dicendo serviendum,
391
Autumo, tolerabile vocabulum, 218

B.

B Litera quem usum habeat apud
Latinos, 389
Bacchius, 273
Bagoas, 157
Bassus Aufidius, 295
Belli jus, 149
Benevolentia unde ducatur, 98
Bibaculus poeta, 294
Bona facile mutantur in pejus, 5
Bono viro licet aliquando malam
causam defendere, 365
Boni ut simus, voluntate maxime
constat, 398
Brachiorum motus in pronuntiando,
351
Βραχυλογία, 225
Brevitas in quo posita sit, 111
Brevitatem obscuritas sequitur,
111, 217
Brevitas nimia damnatur, 214
Qualis probanda, 225
Sallustiana vitanda, 111, 285
Non sit inornata, 111
Breves syllabæ celeritatem habent,
273
Brutus quomodo à Crasso de paternis
prædiis reprehensus sit, 188
Bruti oratio pro Milone, 284
De eo judicium, 298, 386
Ciceronis compositionem repre-
hendit, 363
Bruta meminerunt, 333
Non tam intellectu quodam,
quàm voce carent, 65
Brutorum affectus signis quibus-
dam colliguntur, 349
Bustiris, 66

C.

C In G mollitur, 31
Cacophaton orationis vitium,
221
Κακοτεχνία, 70

INDEX RERUM

<i>Κακόζηλον</i> , omnium in eloquentia vitiorum pessimum,	222	Item genera causarum quinque,	102
Cæcilius Rhetor,	77	Causa oratori primum familiari- ter cognoscenda,	134
Cæcilius poeta Comicus,	294	A causis argumenta,	143
Cædendi non sunt pueri,	16	Causæ cardo semper in oculis ha- bendus	163, 191, 197
Cælatura,	72	Causa mala an possit aliquando defendi,	365
C. Cæsar edidit de analogia libros,	19	Causa iniqua dimittendo,	249
Ejus dictum de malè legente,	20	Cedere expedit, ubi vinci necesse est,	192
Catonem vituperavit,	85	Celeritatem scribendi consuetudo facit,	304
Ejus prætexta prolata egit in furorem populum,	174	Celsus Rhetor,	78
In ejus triumpho eborea oppida,	190	Cepasiorum fabula apud Ciceronem,	108, 176, 187
Sobrius ad evertendam Remp. accessit,	212	Ceratinæ ambiguitates,	24
De Cæsare judicium,	296	In quibus Ceris scribendum,	307
Ejus vis in dicendo,	302, 386	Certa quæ habeantur,	140
Malorum civium accusator,	377	<i>Cervicem</i> Hortensius primus dixit,	219
Ante quæstoriam ætatem judicia suscepit	375	Cervicis in actione gestus,	31, 351
Cæsari regnum quomodo suadea- mus	91	Chiron,	27
Cæsius Bassus poeta,	294	Chironomia lex gestus,	32
Calamis & Calon statuarii,	386	Choreus, seu Trochæus,	273
Callidius,	284, 352, 386, 391	Chriarum genera plura,	23, 45
Callimachus poeta,	289	Chrysippus,	5, 7, 16, 28, 32, 378
Calvus,	297, 302, 363, 375, 386	Cicero asperimus Grammaticæ exac- tor in filio,	19
Canina eloquentia vitanda,	382	Locos in vitia directos composuit,	37
Cantandi in pronuntiando vitium,	347, 348	Pueris maximè legendus,	49
Cantus obscurior,	348	Eloquentiâ usus ad Reip. utilita- tem,	64
Capitis gestus,	348, 349	Unicum specimen orandi, docen- dique oratorias artes,	77
Capitales causæ accuratum dicendi genus exigunt	217	Sua scripta aliqua ipse improbavit,	77, 81
Carbo quali exercitatione uti soleret,	317	In eo summa fuit auctoritas,	163
Carmen quomodo legendum,	20	Habitus est risûs nimius affectator,	183
Carmina etiam oratori scribenda,	311	Mira fuit in eo urbanitas,	183
Carmina ex tempore quidam fun- debant,	316	Ejus jocus de Sphinge Hortensii,	190
Carminibus scribendis infelix Cicero,	323	Urbanum dictum de Cæsare & Pompeio,	233
Carneadis oratio contra justitiam, & pro eadem,	365	Consilium in orationibus pro Cluentio, Milone, aliisque,	194, 195
Cassius Severus, orator,	297, 386	Laus cum applausu in causa Cornelii,	215
Castor ac Pollux grâti dii,	333	Ταυτολογία neglexit,	221
Catius philosophus,	298	In energia eminet. Locus è 7. Verr.	223
Cato Censorius,	77, 400	Parium & contrariorum gratiâ delectabatur,	260
Cato eloquens Senator,	325, 373, 377, 386		
Catullus poeta,	294, 325		
Catulus & Lucullus, Ciceronis libri,	81		
Catulus,	190, 344		
Caudinum jugum,	86		
Causæ genus triplex,	79		

ET VERBORUM MEMORABILIU:

A quibusdam reprehensus de compositione,	263	Color deformibus dandus,	91
Gracchi nonnulla correxit,	265	Κῶλα,	266, 276
In adhibendis numeris minimè superstitiosus,	268	Colotes Teius pictor,	60
Cicero & Demosthenes legendi, tum ut quisque erit illorum similli- mus,	286	Commata,	266, 276
Cum Demosthene comparatur,	295	Communicatio,	248
Libros Platonis atque Xenophon- tis in Latinum convertit,	309	Comœdiæ an pueris legendæ,	21
Scribendis carminibus se ad elo- quentiam exercuit,	311	Comœdi quatenus ad pronuntia- tionem oratori profint,	30, 31
Contra obtrectatores, quasi fuerit nimius sui jactator, defenditur,	322, &c.	Comœdiæ Latinæ non admittunt Græcarum elegantiam,	294, 295, 390
Ejus carmina maligni carpunt,	323	Comparatio hominum inter se, optima exercitatio,	44
Mirè decorum observavit in oratione sua pro Cluentio,	328	Comparatio ad amplificandum,	228
Non egit de moribus oratoris,	360	Comparatio quid distet à transla- tione,	236
Ejus mores defenduntur,	362	A comparativis argumenta,	147
Plurimum debuit Academicis,	370	Compositionis consideratio,	263
Cœperat aliqua componere de Jure civili,	373	Compositio Ciceroni maximè elaborata,	263
Locus pro S. Roscio vehementer laudatus,	376	Non solvit vires orationis,	264
Apollonium Molonem Rhodi rursus audiit,	376	Valet ad delectationem & ad motus animorum,	264
Contra obtrectatores, quasi nimium floridus & redundans fuerit, defen- ditur,	387	Memoriam adjuvat,	337
In omnibus fuit eminentissimus,	387	Veteribus non defuit,	265
Nihil delectationi dedit, quod non causæ prodesset,	392	Ejus ordo,	266
Sententiis & dicendi luminibus non caret,	392	Junctura,	267
Deductus ad se Romanos juvenes ad eloquentiam formabat,	397	Varia debet esse pro variis partibus orationis,	278
Cinnæ Smyrna novem annis scripta,	308	Non sit lasciva & effœminata,	279
Civilis verè vir quis sit,	368	Varietatem habeat,	280
Clausula quid sit,	233	Conciliatio quibus constat,	354
In clausulis maxime apparet numerus,	270	Concionale genus. Vide Deliberati- vum.	
Cleanthes,	378	Conclusio, seu Connexio, tertia pars Epichirematis,	164
Cleon,	352	Conclusio. Vide Peroratio.	
Clepsydra,	346, 376	A conditione ducta argumenta,	142
Κλίμαξ,	259	Confessio culpæ nonnunquam utilis,	114
Clitarchus historicus,	291	Lacrymas aliquando movet,	115
Coacervatio,	259	Confirmatio sequitur narrationem,	121
Coccus orator,	388	Unde petatur,	138
Cœlius orator,	297, 302, 386	Congeries verborum ac sententiarum ad amplificandum,	230
Cogitatio ad dicendum,	312, &c.	Conjecturalis status	81
Collocationis officium,	270	A Conjugatis argumenta,	147
		Ex Consequentibus ducta argumenta,	147
		Consilium res in oratore præcipua,	59
		Quanti sit momenti, & quo distet à judicio,	194
		Consilium quomodo dandum five bo- nis, five malis,	91
		Consuetudo certissima loquendi regula,	18, 300
		Consuetudo quid sit,	19

INDEX RERUM

Non à multitudine petenda est,	19	Cultus luxuriosus mentem detegit,	208
Consuetudo dat celeritatem,	304	Cura sæpius deest quàm natura,	5
Consuetudo scribendi facilitatem		Curâ adjuvatur natura,	52
in dicendo maximè parit,	315	Curam præ se ferentia, fidem	
Vires citò facit,	399	& gratiam amittunt,	209
Contentio puerorum utilis,	13	Curâ omnia augentur,	342
Contrapositum,	261	Cura dicturi mirè auditorum	
A Contrariis ducta argumenta,	142	delectat,	354
Contrariis res fiunt lucidiores,	365	Cura summa omnibus causis im-	
Contrarium est, quo adversarius		pendenda,	383
bene uti potest,	161	Curiosus à diligenti distat,	222
Controversia ubi incipiat, consideran-		Cyri memoria,	339
dum,	198		
Contumeliæ oratori vitandæ,	98, 383	D.	
Convitia in causis agendis quatenus		D Literæ cum T cognatio,	31
probanda,	163	Quem usum habeat apud Lati-	
Convitio potentior invidia,	179	nos,	389
Convivii luxuriosi descriptio,	223	Dactylus pes,	273
Copia verborum quomodo paranda,	282, &c.	Quæ decent, sola placent,	31
Corax,	76	Quod decet, ferè prodest,	320
Cornelia Gracchorum mater eloquens,	6	Quid deceat semper consideran-	
Cornelius Celsus,	298, 400	dum,	59, 320, &c.
Cornelius Severus poeta,	293	Aliud alios decet,	357
Cornificius,	78	Decere quod facias, caput est	
Corporis motus gestusque componendi,	32	artis,	357
Corporis totius motus in pronun-		Declamationum utilitas & optima ratio,	
tiatione,	351, &c.	54, 55, 311	
Corpora quæ formosissima,	208	Eorum vitia fuere inter præcipuas	
L. Crassus,	325, 386	causas corruptæ eloquentiæ,	54
Crassi Divitis memoria,	339	Earum materiæ debent esse quàm	
Crates indocti pueri pædagogum per-		simillimæ veritati,	54, 71, 156,
cussit,	23	311	
Cratinus poeta Comicus,	290	Declamatoribus maximè confide-	
Credibilia sint omnia quæ in oratione		randum quid cuique conveniat,	92
dicuntur,	110	Declamationum vitia,	94, 156,
Credibilis quæ fiat narratio,	112	311	
Credibilium tria genera,	141	Declamationes quam ob causam	
Creticus pes,	273	minus virium habeant quàm ora-	
Criminis invidia pro reo est, antequam		tiones,	300
probetur,	121	Declamatorum ex tempore dicen-	
Crimen vel totum, vel per partes		tium perversa ambitio reprehenditur,	317
dissolvitur,	159	Declamationibus non diu nimis	
Crimina anteaetæ vitæ primùm		utendum,	398
in defensione purganda sunt,	198	Decor artem semper comitatur,	264
Criminum congregatio & separatio,	199	Nunquam debet affectari,	208
Crispus orator,	386	Fructiferis adhibendus,	216
Critici Grammatici,	17	A gestu atque à motu venit,	349
Crocodilinæ ambiguitates,	24	Decorum in Cicer. Orat. pro	
Culpa deprehensa non pertinaciter		Cluent.	328
tuenda,	192	Defendere difficilius & honestius quàm	
Cultus. Vide Ornatus.		accusare,	158, 377
		Definitio. Vide finitio.	
		Δείνωσις, rebus vim addens oratio,	180
		Delatoria vita, latrocinio proxima,	377

ET VERBORUM MEMORABILIA.

Delectari etiam, non solum doceri volunt Judices,	103	Deorum laudes quomodo instituendæ,	83
Delectatione capiuntur Judices,	215	Deorum invocatio in causis agen- dis prodest,	175
Delectationi quod datur, causæ prodest,	392	Deprecatio ubi locum habeat,	158
Deliberativi generis præcepta,	86	Desidiæ causis non est indulgendum,	307
Ejus ornatus,	216	Definere dum desideramur, honestissi- mum,	5
Demades orator,	67, 392	Definere præstat quàm deficere,	397
Demetrius maximus actor Comœdia- rum,	357	Desperandum non est quidquid fieri potest,	25, 398
Demetrius Phalereus,	46, 285, 291	Desuescendis non immorandum,	5, 94
Demetrius statuarius,	386	Deteriora pertinaciùs hærent,	5
Demonstrativi generis præcepta,	82	Deteriora facilius est imitari,	284, 298, 300
Majorem cultum admittit,	55, 216, 326	Detrahendi ratio cum gratia,	329
Quales ei numeri convenient,	278	Dialectice ac Rhetorice quomodo distinguantur,	71
Demosthenes non poterat pronuntiare literam <i>g</i> ,	31	Dialectices usus in foro,	369
In amplificandis rebus excellebat,	180	Dialogorum libertate exercendus ora- tor,	311
Ei risus facultas defuit,	183	Dicacitas quid sit,	185
Urbanus fuit, non dicax,	185	Dicacitas scurrilis & scenica oratori non convenit,	186
Ejus consilium ac prudentia in quibusdam orationibus,	194	Dicacitas in quo consistat,	188
Modicus fuit in cura numerorum,	268	Dicendi ars quibus constet,	60, 61
Videtur Ciceroni interdum dor- mitare,	284, 363	Dicendi viæ innumerabiles,	310
Demosthenes & Cicero legendi pueris, tum ut quisque erit illorum simillimus,	286	Dicere quid propriè sit,	315
De Demosthene judicium,	291, 388, 389	Dicendi facultas fuit ex intimis sapientiæ fontibus,	368
Ejus cum Cicerone comparatio,	295	De dicendi genere,	385, &c.
Secretum locum quærebat ad scri- bendum,	306	Dicendi tria genera,	393
Ad littus maris cur meditaretur,	307	Dicendum quomodo scribimus,	392, 393
Quid senserit de pronuntiatione,	340, 341	Dicendi genus maximè plausibile,	395
Apud Andronicum Hypocriten pronuntiationi studuit,	341	Dichoreus pes,	274
Scandens in adversum plurimos versus continuabat,	347	Dictandi deliciae,	305, 306
Ad speculum actionem composuit,	349	Didymus historicus,	22
Quomodo humerorum jactationem emendarit,	353	Differens quid dicatur,	146
Ejus mores defenduntur,	362	Difficultas pulcherrimo cuique operi proposita,	303
Operam dedit Platoni,	370	Digamma Æolicum,	389
Puer admodum actiones habuit,	375	Digressio. Vide Egressio.	
An Atticè dixerit,	388	Dilemmatum forma,	146
Quid adjici ejus virtutibus potu- erit.	389	Diligentia quatenus in dicendo utilis,	103
		Diligentiâ nimia detrahitur fit oraio,	209
		Diligentia nimia vitium,	304
		Diogenes Babylonius,	6
		Dion,	30
		Dionysius Halicarnassensis,	77
		Dionysius Tyrannus,	241

INDEX RERUM

Disciplinæ severitas,	38	Quando in narratione habeat locum,	118
Discipuli præceptorum amare debent ac vereri,	38	Egressionis præcepta,	121, &c.
Discipulorum officium,	53	Ejus pronuntiatio,	355
Discobolos Myronis,	60	Ἡδονοία,	251
Diferti & eloquentis differentia,	207, 208, 363	Ἡδὼ quid,	178
Dispositio oratori necessaria,	79	Elegiæ à pueris non legendæ,	20
Dispositionis laus & præcepta,	196, &c.	Eleus Hippias omnium ferè rerum sciens,	399
Dispositio œconomica totius causæ,	204	Elleipsis,	259
A Dissimilibus argumenta ducta,	147	Elocutio, una ex quinque partibus orationis,	79
Dissimulatio artificii,	120	Elocutionis præcepta,	210
Dissolutio,	258	Eloquentia maximè constat animo,	14, 316
Divina testimonia,	137	Frequentiam gaudet,	14
Divinarum rerum cognitio oratori necessaria,	368	Ejus laudes,	35, 64, 401
Divisio quid sit,	124, 197	Quæstu non æstimanda,	3, 401
Plurimum confert ad memoriam,	337	Cur à nonnullis improbetur,	64
Dochimus pes,	273, 274	Lacedæmone expulsa,	64
Docilitas quomodo paretur,	101	Exiguum apud sapientes locum haberet,	68
Doctrina, an natura, plus valeat ad eloquentiam,	70	Arti plus debeat, an naturæ,	68, 69
Docere non est solum oratoris officium,	128	Est una de summis virtutibus,	71
Domi, an in scholis, melius puer erudiatur,	10	Occultari solebat à veteribus,	98, 382
Domitianus curam sororis suæ nepotum Quintiliano commisit,	96	Tempore Fabii ad ostentationem & lasciviam composita,	120, 287
Domitiano blanditur Fabius, ut Deo,	83, 96	A Declamatoribus corrupta & effœminata,	156
ut Censori sanctissimo,	96	Vult esse speciosa & locuples,	165
ut perfectissimo oratori,	96	In amplificandis rebus maximè fita est,	180
ut præstantissimo poetæ,	293	Habeat præcipuè admirationem,	215, 216
Domitius Afer orator,	297, 387	Est circa opera vitæ,	224
Ejus dictum elegans de Virgilio,	292	Eloquentia naturalis quæ sit,	262, 391
Jam senex causas agens, derisus est,	397	Stylo ac lectione perficitur,	281
Dubia non probantur dubiis,	155	Omnis eloquentia habet aliquid commune,	302
Dubia certa facta, firmissima sunt,	155	Maximè ducitur fructu præsentis laudis,	316
Dubitatio,	248	Eloquentiæ suæ jactatio est vitiosa,	321
Dura usu molliuntur,	219	Eloquentiæ fiducia nonnunquam conceditur,	323
Dura propositio eget præparatione,	114, 122, 254	Non potest misceri cum vitiis mentis,	364
E.		Eloquentiæ plures sunt facies,	395
Ediscenda quæ sint pueris,	51	Ad eloquentiam nobis est aspirandum,	364, 400
Ediscendum iisdem quibus scribimus ceris,	336	Eloquentia fastigium accepit à Demosthene & Cicerone,	400
Ediscendi ratio triplex,	336, 337		
Ab Educatione ducta argumenta,	142		
Egeſias ſtatuarius,	386		
Egreſſio non eſt pars cauſæ,	94, 95		

ET VERBORUM MEMORABILIVM.

Eloqui quid sit,	208	Euripides,	290
Emendatè scribendi ac loquendi partes		<i>Exantlare</i> , vox obsoleta,	18
Grammaticorum sunt,	18, 19	Exclamatio,	249
Emendatio nimia scriptionum pueris		Exempla prava teneris annis perniciofa,	10, 11
obest,	43	Exempla in omni causarum genere	
Emendationis confideratio,	308	maximas vires habent,	44
Emendandi finis quid debet effe,	308	Plurimum poffunt in confiliis,	90,
Empedocles,	17, 76		94
Emphafis ad ornatum refertur,	213, 230	Exemplorum confideratio,	150
Ejus duæ fpecies,	225, 226	Exemplorum copia oratori utilis,	285, 373
Emphafis etiam inter figuras,	252	Exempla præceptis potiora,	48,
<i>Ενάργεια</i> quæ & evidentia,	181, 222		283
Ennius,	292, 293	Exercitatio potiffimum difcendi genus,	67
Enthymema, rhetoricus fyllogifmus,	29	Ei jungenda ratio,	305
Quid fit,	164	Facilitatem maximè parit,	315
Enthymema, fententia ex contra-		Exercitatio oratoris qualis effe de-	
riis,	232	beat,	371
Enumeratio, quæ & <i>ἀνακεφαλαίωσις</i> ,	170	Exordium. <i>Vide</i> Proœmium.	
Epanalepfis,	257	Explicandi auctores quæ fit optima	
Epanodos quæ & regressio,	258	ratio,	21, 47, &c.
Ephorus,	52, 291	Expolitio,	258
Epicuri figuræ,	301	Expositio. <i>Vide</i> Narratio.	
Epicurus difciplinæ omnes fugit,	370	Extemporalis dicendi facultas quomo-	
Epichirema quo diftet à fyllogifmo,	164	do paretur & fervetur,	314, &c.
Epilogus quo diftet à proœmio quoad		Memoriâ præcipuè conftat,	332
affectus,	100	Et, accuratâ cauſæ cognitione,	384
Quo à narratione,	119		
Epilogi, feu perorationis præ-			
cepta,	171		
Epilogi leniores,	176, 177		
Epilogis pluribus ubi utendum,	177		
In epilogis multum pollet peri-			
odus,	277		
Epilogi præclarum exemplum apud			
Homerum,	288		
Epilogi pronuntiandi ratio,	356		
Epiphonema,	232		
Epiftolarum qualis ftylus,	265, 266		
Epiftrophe,	257		
Epitheton, quod & Appofitum,	239		
Eriphylus Rhodius,	313		
Errores fateri viris magnis gloriofum,	81		
<i>Effè videatur</i> in claufula ponere, non			
effè imitari Ciceronem,	301		
<i>Effentia</i> ,	219		
Ethice, feu moralis, oratori neceffaria,	369		
Ethologia,	23		
Etymologia,	18, 145		
Evathlus,	76		
Euphorion poeta,	288		
Euphranor pictor,	386		
Eupolis comicus,	290		

INDEX RERUM

Fictæ materiæ quando apud Græcos & Latinos in usu esse cœperint,	46	Maximè præstat valetudinem,	306
Ficta, five novata verba,	218	Necessaria est ad perferendos studiorum labores,	361
Remediis quibusdam præmunien- da,	220	Funebres laudationes,	82
Fides quæ vinci non possit, oratori ne- cessaria,	363		
Fiducia opinionè arrogantia laborat,	101	G.	
In causa etiam indubitabili non sit nimia,	103	G Alliambi versus,	264
Oratori necessaria est,	163	G Gallio rhetor,	78
Fiducia eloquentiæ conceditur,	323	Gallus poeta,	293
Figuræ quomodo gratiam & delecta- tionem concilient,	60	Geminatio,	256, 257
Figurarum consideratio, 245, &c.		Genarum vis in pronuntiando,	350
Quo à Tropis distent,	245	Genera causarum tria,	79
Earum definitio,	246	Genera causarum quinque,	102
Figuræ sententiarum, 247, &c.		Genera dicendi varia esse,	385, 394
Earum utilitas,	246	Tria rursum dicendi genera,	393
Figuræ verborum, 255, &c.		Genus dicendi corruptum cur brevi placeat,	395
Aliæ Grammaticæ: earum laus,	255	A Genere ut ducantur argumenta,	145
Aliæ Rhetoricæ,	256	Generis claritas & turpitude,	83
Figuris utendi ratio,	262	Geometriæ laudes	28, &c.
Figuræ res asperas mollientes,	254	Gestus institutio,	32
Figuratæ controversiæ,	252	Gestus ridiculus aut distortus oratori non convenit,	186
Finem dicendi quando facere debeat orator, & quibus tunc vacare studiis,	396, 397	Gestus quantam vim habeat,	349, 351
A Finitione ducta argumenta,	145	Glossemata,	21, 22
Finitivus causarum status unde dicatur	81, 369	<i>Γνώμας</i> quæ & sententiæ,	231
Floridum dicendi genus,	393	Gorgias Leontinus,	76
Fœcunditas in adolescente laudanda,	42, 43	C. Gracchus,	27, 341
Formularii,	373	Gracchi horridiores oratores,	49, 386
Fortuitum nihil esse docet, constitutus siderum cursus,	30	Græcus sermo primùm discendus,	6
Fortuna hominis quomodo laudanda,	83	Græci fingendis nominibus felices,	219
A Fortunâ ducta argumenta,	142	Græci præceptis valent, Romani exemplis,	371
Fortunæ infectatio est inhumana,	186	Græcus sermo est Latino jucun- dior,	389
Quomodo interdum sit excusanda,	330	Græca in Latinum convertere, exercitatio utilis,	309
Forum judiciale sub dio,	311, 343	Græci excellunt in exprimendis eleganter rebus vel tenuissimis,	390
Frons dicentis multis generibus pec- cat,	31	Grammatica legendi scribendique fa- cultati succedit,	17
Fructifera-ne an amœna pulciora,	216	Quam multa complectatur,	17
Fructiferis adhibendus decor,	216	Ejus officium & laus,	17
Frugalitas odiosa Sybaritis,	85	A Latinis vocatur literatura,	36
		Pauper ab initio, multa deinceps amplexa est,	36
		Grammaticæ exactor asperrimus in filio Cicero,	19
		Grammaticæ ac Musicæ quondam junctæ fuerunt,	26

ET VERBORUM MEMORABILIA.

Grammaticorum veterum auctoritas in notandis auctoribus,	17
Grammatici officium ac partes,	21
Grammatici occupaverunt Rhetorum,	36
Γραμματικὰ ἀποδείξεις,	29
Gratiarum actionibus qualis actio conveniat,	353
Gratisne agendum sit oratori	378

H

H Abitus animi semel constitutus difficulter mutatur,	119
Habitus animorum perspicitur ex ingressu & vultu,	349
Ab habitu corporis ducta argumenta,	142
Hebetes non sunt secundum naturam,	5
Helenæ species quomodo amplificatur,	229
Hendecasyllaba à pueris amoveantur,	20
Hermagoras rhetor,	77
Herodotus historicus,	291
Compositionis studiosus,	265
Heroicum carmen animum excitat,	20
Hesiodus,	7, 152, 288
Hiatus orationis,	268
Hippias Eleus,	76
Hippocrates errorem suum quandam confessus,	81
Historiarum enarratio quatenus sit utilis,	22
Historia quid sit,	42
Historiarum Grecarum licentia,	44
Historiam debet Rhetor suis prælegere,	47
Ex historia ducere urbanitatem eruditum,	190
Historiæ qualis stylus conveniat,	265, 278
Historia oratori utilis,	285, 311, 371
Historici Latini Græcis non inferiores,	295
Ab Homero lectio incipiat,	20
Ejus unico versu decisa lis Athenienses inter & Megareos,	154
Videtur Horatio interdum dormitare,	24
Homeri laus,	287, &c.
Homero validissima quæque forma placuit,	385, 386

Qualem eloquentiam Menelao, Nestori, Ulyssi dederit,	394
Omnium artium cognitione instructus,	399
Homo cæteris animantibus ratione & oratione præstat,	64, 65, 71
Hominum laudes unde ducantur,	83, &c.
Honestè vivendi ratio potior, quam vel optimè dicendi,	11
Honestæ maximè discenda,	20
Honestæ magis juvant,	35
Honestum an distet ab utili,	85, 88, 320, 321
Honestorum ac turpium nullum potest esse consortium,	361
Horatius,	294
Hortensii filia apud Triumviros orationem habuit,	6
Hortensius,	127, 313, 335, 341, 377, 386
Humerorum motus,	351, 353, 354
Humilia & sordida vitanda,	211, 221
Humilia verba circa res minores apta,	217
Hyperbaton,	213, 242, 266, 280
Hyperbole,	220, 235
Hyperides orator,	291, 309, 388
Hypotyposis,	250

I.

I Litera est angustior,	267
Jaçtatio sui omnis vitiosa,	321
Iambus,	273
Asperis rebus convenit,	278
Igniculi videntur in tenebris quædam animalia,	396
Imagines in judicio prolatae,	174
Imaginum vis in mente humana,	181
Imago rerum credibilis,	120
Imitatio est signum docilis naturæ,	15
Imitatio condiscipulorum utilis,	14, 41
Imitatio non debet iudicium antecedere,	50
Imitatio magnorum virorum qualis esse debeat,	284
Imitationis consideratio,	299, &c.
Imperatori orator comparatur in dispositione,	204, 205
Imperatorum oratio	324
Imperatoris officium,	372
Improprii vitium,	211, 212
Incisa, sive commata,	266, 276
Incrementum in amplificatione,	227
Incumbere illi, vel in illum,	255

INDEX RERUM

Indociles non sunt secundum naturam,	5	Jocus adversus miseros inhumani,	187
Indocti cur vulgò ingeniosiores habeantur,	57	Iphigeniæ sacrificium,	60
Indoles variæ puerorum,	15	Ironia, tropus & figura,	250, 252
Infantes quomodo educandi, 5, &c.		Isæus orator,	388
Infantes à mutis nutricibus educati,	283	Isocratis judicium de Ephoro & Theopompo,	52
Infinitæ quæstiones,	80	Bene & docuit, & scripsit,	52
Ingenium cui deest, artes ne sequatur,	4	Quis fuerit ejus præceptor, dubium,	76
Paucis deest,	4	Discipuli ejus quales. Quot ipse annos vixerit,	76, 77
Ingenia puerorum quomodo dignoscenda,	15	Concinnitatis & numeri amator,	260
Quomodo tractanda,	15	Ejus discipuli numeros nimium sectati sunt,	268
Ingenia præcocia rarò maturescunt,	15	De Isocrate judicium,	291
Ingenii humani vis,	33, 398	Ejus panegyricus decennio scriptus,	308
Ingenium fecundum, laudabile, 42, &c.		An Atticè dixerit,	388
Ingenium judicio ne præsumatur,	43	Actionibus fuit parum idoneus,	392
Ingenio carere videntur, quæ simplicia sunt,	48	Jucunda faciliùs credit Judex,	120
Ingenia puerorum præceptori diligenter notanda,	51	Jucunditas discentes allicit,	75
Ingenia imbecilla & liberalia variè tractanda,	53	Jucunditas sola in deliberationem non venit,	89
Ingenii vires dolore debilitantur,	170	Judaicæ superstitionis auctor,	84
Ingeniorum totidem formæ, quot corporum,	386	Judex proæmio conciliandus, 97, 99, &c.	
Inhonestæ ut suadeantur,	91	In judicem nihil dicendum,	98
Iniquum petendum, ut æquum feras,	126	Quomodo laudandus,	99
Insinuatio, quando & quomodo adhibenda,	102	Quomodo fiat docilis, & attentus,	101
Instrumentum quid sit,	74	Litigatoris securitatem odit,	103
Ab instrumento argumenta ducta,	144	In narratione præsertim est attentus,	120
Insularum magnitudines navigationis ambitu non satis significantur	29	Artem dicentis reformidat,	103, 120
Interjectio, five parenthesis,	213	Sæpe fallendus ut rectè judicet,	68, 125, 366, 373
Interim, passim usurpatur à Quintiliano pro interdum.		Judices affectibus rapti rem suam agi credunt,	178
Interrogatio,	232, 247	Quidam Judices risum non patiuntur,	187
Interrogationes Socraticæ,	136, 153	Judicis animus quomodo cognoscendus,	122, 193
Inventio,	79	Judicibus debetur reverentia,	324
Invidere huic rei, hanc rem,	255	Quomodo tractanda Judicis persona,	329
Invidia plus potest quàm convitium,	180	Apud judices sapientes cujusmodi oratio habenda esset,	392
Invidia duplex,	180	Judicium non debet præire ingenio,	43
Invidiæ minuendæ ratio,	331	Judicium à consilio què distet,	194
Invitis nihil facilè persuadetur,	122	Judicialis generis præcepta, 94, &c.	
Joci à nomine sæpe ducti,	143		
Jocorum consideratio, Vide Risus.			
Jocus quid sit,	185		

ET VERBORUM MEMORABILIU M.

Jugeri mensura,	29
Julius Africanus orator,	297
Julius Secundus orator,	297, 305
Junctura compositionis	267
Junius Bassus orator,	186
Jupiter in foro judiciali,	174
Jovis Olympii statua à Phidia cælata	40, 386
Jurisjurandi consideratio,	132
Juris civilis cognitio oratori necessaria,	371, &c.
Juris divisio in scriptum & æquitatem,	372
Juveni diversa à sene convenit oratio,	324

L.

L itera succedit & literæ,	31
Labor unus plus fatigat quam varius,	33
Laboris patiens natura puerorum	34
Laboris judicium pueris abest,	34
Laboris exhausti mensuram nosse, & quid supersit, voluptati est,	127
Labra quam partem habeant in pronuntiatione,	31, 350
Lacedæmoniorum exercitus musicis modis accensi,	25
Lactationem bellis utilem judicant,	32
Lacedæmone expulsa est eloquentia,	64
Lacedæmonii quàm Athenienses minus literati, magis fortes,	85
Lacrymarum movendarum ratio,	173
Lacrymæ faciliè arescunt,	174
Lacrymas movere ne tentes, nisi summis ingenii viribus præditus,	176
Lælii filia eloquentiæ studiosa,	6
Lælius qualis orator,	386
Latini sermonis cognitio Græcum subsequatur,	7
Latini veteres plus ingenio quàm arte valuerunt,	21
Latini dicendi præceptores quando primùm cœperint,	46
Latinè loquendum, non curiosè,	211
Ex Latinis conversio utilis,	309
Latina facundia Græcæ impar,	295, 296, 389
Latini sermonis inopiæ quomodo medendum,	390
Laudare est inter officia prima Rhetoris,	37

Laudare claros viros utile,	37
Laudanda in scholis non sunt omnia,	38, 39
Laudativum genus, aliter demonstrativum dictum,	79
Laude excitatur æmulatio,	13,
	15, 38, 51
Laudes Deorum, hominum, urbium unde petendæ,	83, &c.
Laudes in orando non nimis solitè quærendæ,	120
Laus expectata addit dicendi stimulos,	316
Laudemur ab aliis, non à nobis ipsis,	323
Laus malis curæ non est,	361
Laudis cupiditas non abducat dicentem ab utilitate causæ,	381
Laudationibus qualis actio conveniat,	353
Lectio multa oratori necessaria,	4
Lectio pueri qualis esse debeat,	8, &c.
Lectiois accuratæ ratio,	20
Lectio pueri ab Homero & Virgilio debet incipere,	20
Lectiois tædium vicibus levatur,	33
Lectio veterum & novorum quam utilitatem habere possit,	49
Lectio multa & auditione paratur copia verborum,	282
Lectiois & auditionis quod sit discrimen,	283
Lectiois optimæ ratio,	284
Lectio nihil in studiis facilius,	373
Legendi qui primi,	20, &c.
Legenda non sunt omnia sine delectu,	21
Legum laus & vituperatio,	46
De legis voluntate quærendum, cum verba contrà sunt,	201
Leguleii,	373
Lenas rhetor,	78
Lenas Popilius,	358
Leniendorum criminum ratio,	115
Lentulus unde de conjuratione cœperit cogitare,	143
Cn. Lentulus	341
Leonides Alexandri pædagogus,	6
Liberi parentibus laudem afferunt,	84
In libris veteribus non temerè quicquam mutandum,	268
Licentia, schema,	249
Licinius Archias poeta,	316
Linus,	25

INDEX RERUM

Literarum formas puer primum discat,	8	Ludorum institutio quomodo commen-	89
Literarum formæ eburneæ pueris	8	danda,	18
offerendæ,	8	<i>Lurcabundus</i> ,	7, 8
Literarum usus est, ut custodiant	19	Lusu docendi pueri,	16
voces,	19	Lusus in pueris signum alacrita-	16
Litera apud Latinos sexta qualis,	389	tis,	16
Literæ unicum adverforum sola-	169	Lusus quidem acuendis puerorum	16
tium,	169	ingeniis non inutiles,	16
Literarum usus obstat memoriæ,	333	Lusu mores aperiuntur,	16
Litigatoris persona variè tractanda,	99, 126	Luxuria summum crimen veteribus	85
Litigatores olim pro se ipsi agere	63	Romanis,	26, 388
cogebantur,	63	Lycurgus,	25
Litigatoribus non semper mos ge-	383	Lyra mundi compositionem imitata,	26
rendus,	383	In conviviis circumferri solita,	264
Livius Andronicus,	300	A Pythagoreis ad somnum adhi-	20
Livius pueris legendus magis quàm	49	bita,	321
Sallustius,	49	Lyricorum licentia,	386
Livii epistola ad filium scripta,	49, 214, 286	Lyfias, 63, 66, 92, 265, 291,	
Livii Patavinitas,	211	Lyfippus statuarius,	
Livius hexametri exordio cœpit,	272		
Livii lactea ubertas,	285		
De Livio judicium,	295		
Livius & Sallustius pares magis	295		
quàm similes,	37, 45		
Loci communes,	45		
Malè à quibusdam in promptu	45		
habentur, ut quibuscumque causis ap-	310		
plicentur,	143		
Loci communes vitiorum & vir-	145		
tutum,	145		
A loco ducta argumenta,	145		
Locis argumentorum quomodo	127		
utendum,	278		
<i>Locuples</i> , à locorum copia,	18		
Longum nihil videtur, cujus finem	65		
novimus,	138		
Longæ syllabæ auctoritatem ha-	293		
bent,	293		
Loquentibus sua observatio, sua scri-	75, 292		
bentibus,	35		
Loqui maximum hominum com-	306		
modum,	343		
Lotophagorum gramen,			
Lucanus poeta,			
Lucilius Satyricus,			
Lucretius,			
Lucro duci non debet orator,			
Lucubrantibus silentium est commo-			
dissimum,			
Lucubrationum fuligo bibenda,			

ET VERBORUM MEMORABILUM.

Materiæ pueris dictandæ,	50	Metaphora audacior quibusdam reme-	
Materia an ars dignior,	70	diis mollienda,	220
Materia plurimarum artium est		Metaphoræ confideratio, 235, &c.	
multiplex,	72	Quo distet à similitudine,	236
Materiæ modo verba æstimantur,	217	Quis debeat esse ejus usus,	237
Maturitas festinata,	43, 169	Metonymia,	238
Medicinæ artis initium,	66, 67	Metrodorus,	313, 335
De Medicis,	40, 68, 193, 380	Μετρον,	26, 269
Medium dicendi genus,	393	Metus judici nunc adhibendus, nunc	
Megabyzus,	157	amovendus,	100
Megarei victi Homeri versu,	154	Metus duplex,	180
Melanthius pictor,	386	Militaria præcepta quatenus utilia sint,	48
Melii domus solo æquata,	84	Militum dictio qualis esse debeat,	324
Membrum quid in oratione, 266, 277		Mimica non habent locum in oratione,	176
Membratim cæsimque quando di-	277	Μίμνους,	251
cendum,		Minervæ statua à Phidia cælata,	386
Membranarum usus in scribendo,	307	A minore ducta argumenta,	147
Memoriâ solâ constant literarum ini-	7	Minuendi ratio,	230
tia,		Minui nemo velit id, in quo max-	
Memoriæ primæ non fidendum, 9		imus fuit,	397
Necessaria maximè est oratori, 10		Minutæ sententiæ pondus rerum	
Firmatur exercitatione,	10	frangunt,	298
Pene sola in pueris valet,	10	Miseratio degustanda proœmio, non	
Signum est ingenii in pueris, 15		consumenda,	99, 100
Ejus virtus duplex, percipere &	15	Miserationem accusator & reus	
continere,		pariter concitat,	171, 172
Una est è quinque partibus Rhe-	79	Miseratio ne longa sit,	174
toricæ,		Quibusdam factis excitatur,	174
Memoriæ maximum auxilium par-	124	Magnam vim ingenii defierat,	176
titio		Discutiendæ miserationis ratio, 176	
Memoriæ fidelius inhærent quæ		Misericordia Atheniensibus pro numine	
scripta non sunt,	312	habita,	154
Memoriæ confideratio, 332, &c.		Mithridatis memoria,	339
Thesaurus est eloquentiæ,	332	Modestia exordium decet,	103
Memoria artificialis,	333	Fidem affert oratori & auctorita-	
Memoriæ ars maxima, exercita-	338	tem,	383
tio,		Modus in omnibus adhibendus, 110,	
Memoria recens, minùs interdum	338	331, 357	
fidelis,		Sine modo nihil laudabile,	396
Memoriter ediscendi quæ fit op-	338, 339	A modo ducta argumenta,	145
tima ratio,		Molossus pes,	273
Menander,	21, 84, 290	Mónosyllaba malè continuantur,	269
Mendacium dicere an aliquando sapi-		Monotonia vitanda,	345
entia liceat,	68, 365	Morum ubique debet esse prior ratio,	5, 10, 11, 15, 38
Mendax memor fit,	117	Mores inter ludendum se dete-	
Menelao qualem facundiam tribuat		gunt,	16
Homerus,	394	Statim in prima ætate sunt for-	
Menenii Agrippæ fabula,	152	mandi,	16
Mentiendi & fingendi cautelæ,	117	Mores suadenti præcipuè spectan-	
Mentis agitatio homini propria,	5	di sunt,	90
Mens humana habet aliquid sub-		Mores ex oratione perspiciuntur,	324
lime & impatiens superioris, 321, 322			
Mentum quam partem habeat in pro-			
nuntiando,	351		
Messala,	19, 296, 309, 400		

INDEX RERUM

Morum disciplina oratori perdiscenda, 367, 369
 Mundus quomodo compositus ex opinione Pythagoreorum, 25
Munerarium, 219
 Musice Grammaticis necessaria, 17
 Musicae laudes, 25, &c.
 Mutii, 371
 Myron Statuarius, 60, 386

N

N Græcum jucundum, & in fine quasi tinniens, 389
Nenia, carmen funebre, 212
 Narratiunculæ pueris utiles, 23
 Narrationes, officia prima Rhetoris, 37
 Narrationum tres species, 42
 Narrationes quales esse debeant, 42
 Narrationis consideratio, 106, &c.
 Quando fit supervacua, 107, 108
 Narratio duplex: vel rei ipsius, vel ad rem pertinens, 107
 Non semper proœmio subjicienda, 109
 Tres ejus virtutes, 110
 Ut sit dilucida, 110
 Ut brevis, 111
 Ut credibilis, 112
 Qualis esse debeat, cum tota res contra nos est, 114, &c.
 Falsa est interdum sive ficta, 117
 Argumenta, non argumentationem admittit, 119
 Affectus quoque desiderat, 119
 Qualem ornatum admittat, 119
 Qualem compositionem, 277
 Qualem pronuntiationem, 355
 A natione ducta argumenta, 142
 Natura non prohibet perfectum esse oratorem, 4, 25
 Naturæ bona arte adjuvari possunt, 4, 52, 192, 301
 Natura non deest plerumque, sed cura, 5
 Secundum naturam enuntiata quibusdam nihil habere ingenii videntur, 48
 Natura discentium spectari in docendo debet, 51
 Non satis valet sola ad formandum oratorem, 56
 Natura an doctrina plus valeat ad eloquentiam, 70, 341
 Naturam intueamur, hanc sequamur, 224

Natura plerumque similis est arti, 226
 Natura an doctrina plus valeat ad virtutem, 367
 Naturæ vis omnis oratori perspicenda, 367
 Natura nos ad mentem optimam genuit, 398
 Naturalis pulchritudo, 48
 Naturale quid sit, 263
 Necessarium, inter partes suasorias non est numerandum, 88
 Negari quæ non possunt, quomodo tractanda sint, 102
 Negandi duplex ratio, 159
 Negligentia in nullo sermone fit, 317
 Neronis dictum de servo pessimo, 189
 Nescire aliqua, est inter virtutes Grammatici, 22
 Nestoris dictio qualis, 394
 Nicander poeta, 288
 Nicias Astronomiæ ignarus, 30
 Nicostratus Athleta insignis, 53
 Nimium, ubique vitium, 220, 331
 Nitor quidam est in cultu victuque citra reprehensionem, 235
Nives capitis, dura translatio, 237
 Nominis notatio, 142
 Notæ ad scribendum. Notarii, 335
 Numa rex, 26, 84
 Numantinum fœdus, 86
 Numeri duplices in Musice, 26
 Sollicitudo nimia in numeris vitiosa, 267, 268
 Numerorum consideratio, 269, &c.
 Numerus in fine dominatur & in principio, 270, 271
 Numeris quatenus sit serviendum, 275
 Numeri palæstricorum doctorum, 368
 Nutrices, 5, 7, 28
 Nutus declarant nostram voluntatem, 348

O.

O Bjurgare præceptor quomodo debeat, 38
 Obscœnitas absit & à verbis, & à significatione, 186, 211, 220
 Obscuritas ubique, sed præsertim in narratione vitanda est, 110, 111
 Unde oriatur, 213, 225
Obsequium, à Terentio primum dictum, 219
 Observatio, initium artis, 66, 78, 150, 207

ET VERBORUM MEMORABILUM.

Occupanda quæ videntur obſtare,	103	Optimè dicit, cùm videtur vera	
Oſtonarius verſus,	272	dicere,	110
Oculi multum valent in pronuntiando,	350	Fiducia ei neceſſaria eſt,	163
Ὀμοίωσις, 1 ^α πωτον,	261	Labor pertinax eidem neceſſarius,	205
Ὀμοιότης, 2 ^α πωτον,	261	Orator non naſcitur,	341
Ὀμοιολογία,	221	An unquam ipſi licitum ſit falſa	
Ὀνοματοποιία, Nominis fictio,	219	dicere,	365
	239	Neceſſaria ei philoſophiæ cognitio,	367
Operienda quædam in oratione,	60	Juris civilis ſcientia,	371
Opes, materia oſtendendæ virtutis,	83	Hiſtoria,	373
Certiſſimum faciunt morum ex-		Præſtantia animi & fiducia,	374
perimentum,	83	Inſtrumenta quædam naturalia,	4,
Oppido, vetuſtum verbum,	218		375
Orationis virtutes, & vitia,	18	Quæ ætate ei incipiendum ſit a-	
Nihil ea præſtantius dedit homi-		gere,	375
nibus providentia,	24	Quid debeat obſervare in ſuſcipi-	
Orationem prælectio qualis eſſe		endis cauſis,	377
debeat,	47	Quid in diſcendis,	379
Orationes corruptæ nonnunquam		Quid in agendis	381
prælegendæ,	48	Modestia ipſi plurimum aſſert auc-	
Oratio quando perfectæ dicenda,		toritatis & fidei,	383
	53	Quando ei definendum ſit agere,	396
Conſtat rebus & verbis,	80	Quid ei faciendum poſtquam agere	
Quo differat à ſyllogiſtica diſputa-		cauſas deſierit,	397
tione,	165	Oratoris & diſerti differentia,	207,
Accommodanda locis, tempori-			208
bus, perſonis,	195	Orbis eſt in planis forma maximè per-	
Alia vinctæ, alia ſolutæ,	265	fecta,	29
Oratio corrupta,	222	Ordo maximè neceſſarius eloquentiæ,	29
Oratio incompoſita an ſit magis			
naturalis & virilis,	263, &c.	Multum valet in præcipiendo,	40
Orationis virtutes frequenter ex		Breviora reddit omnia,	398
induſtria diſſimulantur,	284	Ordo compoſitionis,	266
Oratio mores prodiſt,	324	Multum valet in oratione,	337
Orationis tum vera laus, cùm		Memoriam adjuvat,	337, 338
ſinita eſt,	382	Ornatûs conſideratio,	215, &c.
Oratio quid diſtet à ſermone vul-		Quam vim habeat,	215
gari,	391	Sit virilis non effœminatus,	215
Orator, niſi vir bonus, nemo, 2, 11,		Pro materiæ genere variatus,	216
	360	Ornatum quid ſit,	222
Oratores & Philoſophi olim iidem		Orpheus,	25
fuerunt,	2, 286, 367, 368	Orthographiæ ratio,	19
Oratoris perfecti imago & idea		Oris puerilis formatio,	10
quæritur,	3, 24, 363	Oris incommoda inemendabilia,	341
Quæ ſint ei neceſſaria,	6, &c.	Os quale eſſe debeat ad bene pro-	
Aſſueſcat homines non reformi-		nuntiandum,	343, 344, 347
dare,	13	Ovidius in Metamorphoſi laſcivire ſo-	
Artes plurimæ ei neceſſariæ,	24	let in tranſitionibus,	106
Oratores genere dicendi multum		De Ovidio judicium,	293, 294
inter ſe diſtant,	52	Ovidii Medea,	232, 294
Oratoris officium quod ſit &		F f	
quotuplex,	61, &c. 80, 125		
De quibus rebus debeat dicere,	72		
Debet vir bonus credi,	98, 156,		
	179		

INDEX RERUM

P.		Periclitantis qualis debeat esse	
P Acuvius poeta,	294	dictio,	326
Pædagogus quid sit,	6, 12	Περικλῆς,	222
Pædagogi quales esse debeant,	6	Periodus,	276
Pæon pes,	274	Quando sit adhibenda,	277
Παιδομαθεῖς qui dicantur,	34	Peripatetici quatenus orator utiles,	370
Palæstricis quatenus vacandum,	32	Periphrasis,	242
Palimbacchius,	273	Περὶ σοφίας,	242
Palpebrarum vis in pronuntiando,	350	Permissio,	248
Pamphilus pictor,	386	Perorationis consideratio,	170, &c.
Pancratiastes, quomodo instituendus,	53	Persius Satyricus,	294
Panyasis poeta,	288	A persona ducuntur argumenta,	141
Pansa à Cicerone exercebatur,	397	Personarum fictio, seu Prosopopœia,	249
Παραδοξὸν inopinatum,	248	Personarum in oratione maximè	
Paraphrasis, qua auctores vertuntur,	310	habenda ratio,	90, 323
Parentheses, seu interjectio,	213	Perspicuitas virtus præcipua orationis,	18, 41, 214
Parentes ut sint eruditi optandum,	6	Perspicuitatis consideratio,	211, &c.
Parentum indulgentia pueris perniciofa,	11	Quomodo ab ornatu & ab evidentia differat,	222
A pari argumenta,	147	Persuadere non est finis Rhetorices,	62, 68
Parium gratia,	260	Persuadendi vis asseveratione constat,	374
Pariambus, qui & Pyrrhichius,	273	Παρρησία,	181, 316
Πάρισον,	261	Phidias statuarius,	386
Paronomasia,	259	Philætas poeta,	289
Parrhasius pictor,	385	Philemon poeta comicus,	290
Παρήνσια,	249	Philippus Macedonum rex,	8
Partitio tædium levat,	112	Philippicæ Demosthenis,	93
Partitionis consideratio,	124, &c.	Philistus historicus,	291
Passienus orator,	177	Philosophia quando corrumpi cœpta,	3
Patavinitas in Livio,	211	Legendis poetis necessaria,	17
Παῖς quid,	179, 180	Oratori necessaria,	367, &c.
A Patria ut ducantur argumenta,	142	Simulari potest,	373
Patronus. Vide Orator.		Philosophorum non est præcepta vivendi tradere,	2
Pectus disertus facit,	316	Philosophi & Oratores olim iidem fuerunt,	2
Pecuniosus, à pecorum copia,	145	Invaserunt officia oratorum,	3, 292
Pedo poeta,	293	Philosophorum arrogantia & vitia,	3, 368, 373
Pedum ratio,	269, 273, 274	Eorum lectio quatenus profit oratori,	286
In oratione difficilior quàm in versu,	270	Recesserunt ab administratione reip,	324, 368
Pedum motus in pronuntiando,	353, 354	Quæ secta philosophorum conferre plurimum eloquentiæ possit,	370
Pentametri medio latens tempus,	274	Philosophi facti, qui oratores esse non potuerunt,	373
Peregrina verba vitanda,	211	Philosophorum opiniones oratori legendæ,	399
Pericles Athenienses terribus solis obscuracione metu liberavit,	30	Philosophi turpe ducunt affectibus moveri,	128, 171, 324
Fulgurare ac tonare dictus,	65, 370, 388		
Ante ipsum nihil scriptum ornatè,	76		
Nihil scriptum reliquit,	76, 392		
Anaxagoræ physici auditor,	370		
Optabat ne quod sibi temerarium verbum excideret,	383		
An Atticè dixerit,	388		
Periclitantem quæ commendat,	173		

ET VERBORUM MEMORABILUM.

Philosophi insignes,	292, 387	Polycrates,	66, 76
Philosophorum qualis sit dictio,	324	Polygnotus pictor,	385
Phoenix præceptor agendi & loquendi,	41, 66	Polypion,	258
Phonascus,	53, 342	Polysyndeton,	259
Phryne,	62	Pompeius abunde disertus rerum suarum narrator,	324
Picturas commendat varietas,	60	Pomponius Secundus tragicus,	294
Pictoria ars,	67	Pontificum commentarii,	213
Picturæ vis ad movendum,	349	Annales,	300
Picturæ initium & progressus,	385	Porcius Latro,	311
Pictores clarissimi,	385	Præcepta quantum noceant, si arida sint,	4
Pictor omnia pingit, quamvis omnia non didicerit,	204	Sine natura nihil valent,	4
Pindari locus,	243	Minus valent quam experimenta,	48
De Pindaro iudicium,	289	Eloquentiæ sunt necessaria,	56
Piratica an dicitur,	219	Non sunt tanquam leges immutabiles,	59
Pisander poeta,	288	Non sunt sequenda contra rationem causæ,	116
Placere nihil potest, quod non decet,	31	Præceptores frequentia gaudent,	12, 14
Placent omnia nostra dum nascuntur,	304	Non sunt nimia turba onerandi,	12
Plagiosus præceptores taxat,	16	Ad intellectum audientium descendant,	14, 41
Plancus philosophus,	298	Puerorum ingenia dignoscant,	15, 51
Plato in <i>Timæo</i> intelligi non potest sine Musica,	25	Lusum pueris subinde concedant,	16
Moriens suppositos capiti libros Sophronis habuit,	26	Pueros non cædant,	16
Sacerdotum Ægypti arcana perdidit,	35	Præceptorum officia & mores,	12, 38, 41
Quid de Rhetoricâ verâ senserit,	63	Eorundem vitia,	6
De Platone iudicium,	292	Sanctissimus quisque præceptor eligendus,	11, 38, &c.
Nullum genus cognitionis ei defuit,	400	Præceptore optimo protinus utendum,	40
Platoniciæ interrogationes,	136	Præceptor aridus vitandus,	43
Plautus,	294	Sit familiariter amicus,	12
Pleonasmus,	221	Sit iucundus, nec in emendandis scriptionibus nimium severus,	43
Plinius,	78	Quæ in prælegendis auctoribus debeat observare,	47
Plotius insignis dicendi præceptor,	46	Quales materias dictare discipulis ad scribendum,	50
Poema quomodo inventum,	275	Parentes sunt mentium,	53
Poesis fastigium accepit ab Homero & Virgilio,	400	Præceptorum culpa diutius apud se pueros retinentium,	98
Poetæ non possunt intelligi sine Astronomia & Philosophia, nec sine Musica,	17	Præcipitandæ non sunt editiones. Epist. ad Bibliop.	
Poetas metri necessitas excusat,	18, 21, 237, 285	Præcocia ingenia parum probanda,	15
Poetæ canunt: quomodo legendi,	20	Præjudicia,	129, &c.
Poetarum sententiis utuntur tum oratores, tum philosophi,	21, 154	Prælectiones in scholis quomodo instituendæ,	47, &c.
Poetæ omnia ad voluptatem referunt,	237	Præmiis provocandi pueri,	8, 51
Poetæ oratoribus legendi,	285	Præmium omnia spectant,	316
Pollio,	302, 375, 386	Non præparata, magis grata sunt iudici,	251
Polycletus statuarius,	386		

INDEX RERUM

Præsumptio, five Prolepsis,	103, 248	Proœmii & epilogi discrimen in	
Praxiteles statuarius,	70, 386	movendis affectibus,	100
Preces non semper reo conveniunt,	173, 174	Proœmii duæ species: principium	
Probabilis oratio quid sit,	220	& insinuatio,	102
Probatio naturaliter sequitur narratio-		Proœmium decet modestia & fim-	
nem,	121	plicitas,	103, 104
Quo differat à narratione,	115	Qui stilus ei conveniat,	104
Quàm sit necessaria,	128, 138	Qui modus,	104
Probationum divisio,	129, 139	Quæ compositio,	278
Optimæ sunt eæ quæ litis propriæ		Quæ pronuntiatio,	354, 355
sunt,	148	Proœmiorum vitia,	105
Probationes patheticæ,	156	Proœmio non semper locus,	105
Probationum & affectuum compa-		Propertius poeta,	293
ratio,	178	Propositionis consideratio,	123, &c.
Probationibus quæ actio conveni-		Non est pars causæ,	95
at,	355	Non est semper necessaria,	123
Probationum semina in narratione		Propositio pars Epichirematis,	164
spargenda sunt,	112	Proprium quot modis dicatur,	215
Ad probandum valet subtile di-		A propriis ducta argumenta,	145
cendi genus,	393	Prosa vineta & dissoluta,	338
Probitas vocatur sæpe, quæ est imbecil-		<i>Prosapia</i> , vocabulum obsoletum,	218
litas,	192	<i>Proscriptur</i> ,	239
Prodicus Chius rhetor,	76, 105	Prosopopœiæ, five orationes in poetis	
Prodigiosa corpora contra naturam,	5	quomodo legi debeant,	20
Profectus diligentia constat,	305	Prosopopœiæ, seu Declamationes,	92
<i>Proles ducenda</i> , tragicum,	218	Non pertinent ad Grammaticos,	36
Prolepsis, five Præsumptio,	103, 248	Prosopopœiæ, maximè in affectibus	
Pronuntiationis institutio,	30	valent,	173
Pronuntiatio violenta dedecet,	58	Prosopopœia, figura,	249
Modestior plerumque convenit,	58	Protagoras Abderites,	76
Pronuntiatio oratori necessaria est,	79	Protogenes pictor,	386
Pronuntiatio singularum partium		Providentia mundum regi,	140
orationis qualis esse debeat,	279,	Prudentia quid sit,	71
353, &c.		Multum valet etiam sine doctrina,	195
Pronuntiationis consideratio,	340,	<i>Pseudopropias</i> ,	29
&c.		Publicola,	84
In dicendo quantam vim habeat,	340	Pudor metu refringit animum,	16,
Naturæ & curæ præsidio indiget,	341		374
Debet esse emendata,	343	Pudor validius bonos inhibet,	
Dilucida,	343	quàm metus,	253
Ornata,	345	Pudor addit stimulos ad dicen-	
Apta,	348	dum,	316
Rebus, verbis, personis accommo-		Pudoris causæ,	126
danda est,	353, 356, 357	Pueri qua cura educandi,	5, &c.
Proœmium quale debeat esse in genere		Ante septem annos literis institui	
deliberativo,	86, 93	possunt,	7
Proœmia in panegyricis liberiora,	86, 87	Pueris non instandum protinus,	7
Proœmium non est novissimè scri-		Lectorem & scripturam quomo-	
bendum,	95	do edocendi,	8, 9
Proœmii consideratio,	97, &c.	Dignoscenda eorum ingenia,	15
Unde sic dictum,	97	Malim tardi sint ingenii, quàm	
Ejus officia & finis,	97	mali,	15
		Quæ sit optima indoles,	15
		Pro varia indole varie tractandi,	15

ET VERBORUM MEMORABILIA.

Danda eis aliqua remissio,	15
Protinus ad virtutem formandi,	16
Non debent cædi,	16
Pueris quæ legenda,	20
Quibus studiis exerceri apud Grammaticum debeant,	22
Quibus artibus institui, antequam tradantur Rhetori,	23, 24
Plura simul edoceri possunt,	33
Sunt laborum tolerantissimi,	34
Quando sint Rhetori tradendi,	36
Puerorum in Scholis officia,	39
Vitanda pueris arrogans de se opinio,	39, 44
Pueri non sedeant adolescentibus permixti,	39
In iis laudanda fecunditas,	42
Quomodo emendandæ eorum scriptiones,	43
Affuescant accuratè scribere,	43, 44
Historiæ & orationum lectione imbuendi,	47
Legant statim & semper optimos auctores,	49
Ediscant selectos ex orationibus vel historiis locos,	51
Secundùm sui quisque ingenii naturam doceantur,	51
Quales debeant esse erga magistros,	54
Pulcritudo corporis,	83
Pyrrhichius pes,	273
Pyrrho philosophus,	370
Pythagoræ opinio de mundi compositione,	25
Quomodo iuvenes concitatos represserit,	28
<i>Ipse dixit,</i>	323
Sapientiæ studiosum vocari se voluit,	362
Pythagoræi lyrâ ad somnum utebantur,	264

Q.

Q uæstio infinita, vel finita,	80
Quæstio quid sit,	145
Qualitatis status,	81
Quintilianus quot annis Institutiones confecerit, Ep. ad Bibl.	
An. 20. juventutem erudiit,	1
Quibus causis permotus Institutiones scripserit,	1
Cur eas Marc. Victorio dicarit,	2
Sub ejus nomine duo libri editi,	2
Multum elegantiae suis præceptis admiscuit,	4, 75, 76
Scripsit librum de causis corruptæ eloquentiæ,	54, 157, 167, 222, 244

Fatetur discipulos à se in scholâ non fuisse instructos lectione historicorum & oratorum,	47
Præcipiendi munus, & in foro dicendi, deprecatus est,	58
Sua quædam retractat,	81
Nepotes sororis Domitiani educandos suscipit,	96
Blanditur Domitiano,	83, 96, 293
Pro Regina Berenice, apud eam, causam dixit,	99
In narrando excellebat,	116, 117
Ereptos sibi immaturâ morte filios & conjugem acerbissimè deplorat,	167, &c.
Videtur Consulatus honorem adeptus,	169
In movendis affectibus eminebat,	182
Exponit morem quem sequebatur in tractandis controversiis,	197
Citat causam difficiliorem à se actam,	253
Citat exemplum ex oratione patris sui,	260
Memoriâ plurimum valebat,	338
Candidè & simpliciter communicabat cum aliis quæ privatim didicerat,	397
Quincunce nihil speciosius,	216

R.

R atio, seu methodus, doctissimo cuiusque planissima,	40
Ratione à reliquis animalibus distinguimur,	64, 65
Ratiocinatio in amplificatione,	228
<i>Reatus,</i>	219
Redditio quid sit,	225
Refutatio,	157, &c.
Regressio,	258
Regulus,	371
A Remotione ducta argumenta,	146
<i>Reor,</i>	218
Repetitio,	257
A Repugnantibus ducta argumenta,	147
Res sunt nervi causarum,	208
Rerum fit sollicitudo, verborum cura,	208
Responsionis figuræ,	247
Rhetorice unde dicta sit,	36
Non dat leges immutabiles,	59

INDEX RERUM

Ejus divisio,	61	S.	
Ejusdem definitio & finis,	61	C irca literam S deliciae,	31
An sit utilis,	63	Commiffura literæ S cum X	
An sit ars,	65	vel S,	268
Quando ejus doctores primùm ex-		Litera S interdum subtracta,	268
titerint,	66	Sacrilegium quid fit,	123
Ex quo fit genere artium,	69	Saleius Bassus poeta,	293
An sit virtus,	70	Saliorum carmina,	18, 26
Quomodo à dialectice distingua-		Sallustius minùs pueris accommodatus	
tur,	71	quàm Livius,	49
Quæ fit ejus materia,	72	Ejus liberiora proœmia,	87
Quinam de ea scripserint,	76	Oratio in Ciceronem,	105
Quæ fit ejus origo, quod incre-		Brevitas vitanda oratori,	111,
mentum,	78		285
Quot partes,	79	In scribendo labor,	304
Rhetores partem sui officii Grammati-		Salsum quid fit,	185
cis reliquerunt,	36	Saltatio Lacedæmoniis & Romanis ufi-	
Rhetori quando fit tradendus puer,	36	tata,	32
Quæ sint primæ apud Rhetorem		Quatenus pueris utilis,	32
exercitationes,	42	Santra,	387
Qualis apud Rhetorem debeat esse		Sapiens perfectus nondum repertus,	4
oratorum & historicorum lectio,	46	Sapientia studiosi, titulus arro-	
Quales materiae ad scribendum		gans,	3
dictari,	50	Satagere,	189
Rhodium dicendi genus,	387	Satyræ duplex genus,	294
Rhythmi,	26, 269	Scævola memoria,	337
Quo distent à metris,	269	Facundia,	373
Ridiculi varia nomina,	185	Scenici actores poetarum optimis mul-	
Risus consideratio,	182, &c.	tum gratia adjiciunt,	340
Ejus movendi difficultas,	183	Schema. Vide Figura.	
Vis maxima,	184	Schema quodvis vitium esset, si	
Pendet à natura & occasione,	184	non peteretur, sed accideret,	255
Quomodo excitetur,	185	Scholarum utilitates & incommoda,	10
Quæ in eo vitanda,	187	Scholarum regimen,	38, &c.
Unde petatur,	187	Schola careat vitiis,	39
Exempla ejus rei,	189	Scholarum alia ratio, fori alia,	163, 376
Romanorum epulis fides ac tibia ad-		Scientia falsa persuasio est perniciofa,	6
hiberi solita,	26	Scipioni Africano attributa Terentii	
Romani semper foverunt oratores,	64	comœdia,	294
Romanis veteribus summum cri-		Scribere bene ac velociter oratori per-	
men luxuria,	85	utile,	9
Romanus pudor,	220	Scribendi exempla pueris propo-	
Romanus sermo venerem Atti-		sita honestum aliquid continent,	10
cam non recipit,	295	Scribendum quicque, quo modo	
Romanus sapiens,	368	sonat,	19
Romani exemplis plurimum va-		Scribendi quanta sit utilitas,	303
lent,	371	Scribendum est quàm diligen-	
Romuli cælestis ortus,	82	tissimè,	303
Rubricæ,	373	Quomodo scribendum fit,	304
Rufinus cur Consul factus,	366	Scribendo bene, fit ut citò, non	
Rumor & fama,	130	contra,	304
Rustici causa, qui patri proditi-		Scribendi vitia, morositas & neg-	
onis reo non affuit,	201	ligentia,	304, 305
Rutilius rhetor,	78	Scribebatur in ceris aut membra-	
P. Rutilius exilium elegit,	321	nis,	307

ET VERBORUM MEMORABILIU M.

Quæ præcipuè scribenda sint,	309	Serv. Sulpitius orator,	297, 318
Scribendum quomodo dicimus,	392	Serv. Novianus,	295
Scripta in aliquod tempus reponenda,	308	Sestius scripsit contra Ciceronis actio-	312
Epist. ad Bibl.	337	nem,	142
Scrutorum duodecim lusus,	72	A Sexu ducta argumenta,	30
Sculptura,	324	Siderum cursus constitutus docet nihil	139
Scurrilitas oratori indecora,	306, 307	esse fortuitum,	147
Secretus locus scribentibus convenit,	306	Signa,	152
Non sylvæ & nemora,	386	A similibus ducta argumenta,	224
Secundus, orator,	272	Similitudo proximas exempli vires	224
Senarius versus,	298, 386	habet,	224
Seneca,	324	Similitudinum consideratio,	224
Senum dictio qualis esse debeat,	374	Valent ad exprimendam rerum	300
Senibus unde auctoritas,	397	imaginem,	289
Senectus oratoris quàm possit esse	400	Simillima inter se difficilè reperiuntur,	333
gloriosa,	13	Simonides poeta,	113
Senes quoque possunt discere,	231	Artem memoriæ primus ostendit,	331
Sensus communis in Scholis discitur,	231	Simplicitas maximè valet in narrando,	25
Sensus propriè sunt corporis,	210	Mirè tenues causas decet,	63,
Sensus & sententiæ differunt,	233	Repudiavit Lyfiæ orationem,	321
Sensus jacet, ubi verba laudan-	231	Docere creditus quomodo causa	64
tur,	233	mala melior fieret,	250
Sensiculi minuti & corrupti,	231	Eἰρων, seu diffimulator, cur dictus,	321
Sententiarum genera quot sint,	232	Ejus constantia cùm accusatus est,	378
Sententiæ universales quos de-	233	Ei collatum est ad victum à disci-	136,
ceant,	233	pulis,	153
Sententia ex contrariis,	233, 392	Socraticæ interrogationes,	286
Sententia subobscura,	234	Socratici quomodo oratorem præ-	5
Sententiæ, seu lumina in clausulis	234	parent,	304
præsertim posita,	392	Nimia, vitium est,	267, 304
Sententiarum corruptarum exem-	392	Quatenus oratori conveniat,	374
pla,	392	Somno quod supererit, studiis impar-	306, 399
Sententiarum densitas obstat in-	62	tiendum,	343
vicem,	219	Sonis homines, ut æra tinnitu, dig-	290
Sententiæ non sunt omnino fugi-	219	noscentur,	26
endæ,	392	Sophocles,	174
Sententiæ veteribus non fuerunt	18	Sophron mimorum scriptor,	211, 217, 221
in usu,	18	Sordes & squalores reorum ad quid	20, 264
Apud Ciceronem reperiuntur,	79	profint,	28
Quatenus sint utiles,	266	Sordida verba absint ab oratione,	145
Serg. Galba,	317		208
Serg. Flavius,	391		216
Sermo vitiosus infantibus perniciosus,			
Sermo ex quibus constet,			
Sermone utendum ut nummo,			
Sermo omnis habet rem & verba,			
Sermonis quotidiani stylus,			
Sermo nullus sit negligens,			
Sermo vulgaris quid distet ab			
oratione,			

INDEX RERUM

Speciosiora, quæ honestiora,	392	Studiis parum apta sylvarum	
Spes alit studia,	4, 25, 43, 364	amœnitas,	306
Spiritus qualis debeat esse ad pronun-		Secretum & silentium desiderant,	306
tandum,	344, 345, 347, 348		
Spiritu majore de divinis rebus dicen-		Studiis necessaria frugalitas & bo-	
dum,	370	na valetudo,	306, 361
Spondeus,	273	Studio non irrogandum, nisi quod	
In statuis variandi habitus,	60	somno supererit,	306, 399
Statuarii insignes,	386	Studeri potest semper & ubique,	317
Status quæstionis triplex,	80		
Sterilia difficulter vincuntur,	43	Studio non potest vacare mens	
Stertinius rhetor,	78	nisi omnibus vitiis & curis libera,	361
Stesichorus poeta,	289		
Stoici sapientem perfectum quærun-		A studiis ducta argumenta,	142
tur,	362	Stulti eruditis videntur, qui stultis vi-	
Mendacium quandoque permit-		deri eruditi volunt,	317
tunt,	365	Stylus optimus dicendi magister,	303
Quatenus oratori profint,	370	Secreto gaudet,	306, 316
Stratocles comœdiarum actor,	357	Non minùs agit cùm delet,	308
Studio semper proficitur,	5	Suasoriæ apud Rhetores sunt inter ru-	
Studia ne oderint pueri caven-		dimenta dicendi,	37
dum,	7	Suasorium genus, seu deliberati-	
Studiis sua quoque est infantia,	8	vum,	86, &c.
		Per subjectionem schema,	248
Studiorum initia à perfectissimo		Sublime dicendi genus,	393, 394
quoque tractanda,	8	Subtile dicendi genus,	393
Studia multum secreti temporis		Sulpitius Gallus de Lunæ defectione	
desiderant,	12	differuit,	30
Studiorum altrix æmulatio,	14	Supercilia adjuvant pronuntiationem,	31, 350
Studium voluntate, quæ cogi non			
potest, constat,	16	Suspectus ne sit cavere debet orator,	103, 120
Studium non coactum,	169		
Studii tædium varietate levatur,	33	Sustentatio,	248
		Sybaritis frugalitas odiosa,	85
Studiorum laborem cur pueri fa-		Syllogismus,	164
cilius tolerant,	34	Syllogismis non debet esse con-	
Ad studia nunquam plus temporis		ferta oratio,	164
quàm in pueritia,	34	Synalæphe,	268, 275
Studia quid referant computare,		Synecdoche, tropus,	237
illiberale est,	35	Synecdoche figura, seu Elleipsis,	259
Jucundissimum per se ipsa fructum		Συνεχυσμένην,	259
afferunt,	35, 69, 401	Synonymia,	217, 258
Studio danda tempora, quæ nu-		Symploce,	257
gis perduntur,	35, 399		
Studiorum perniciosissima hostis			
nimia laus,	39		
Studia nullo magis quam spe gau-			
dent,	43, 305		
Studiorum fructus omnes perdit			
arrogans de se persuasio,	44		
Studiis quibusdam alter altero			
magis idoneus,	52		
Studio multum confert amor & pi-			
etas erga magistros,	53		
Studio ad profectum opus, non			
indignatione,	305		

T.

T In D mollitur,	31
Tabulæ,	131
Tarentinorum juvenum jocus,	184
Ταυτολογία	221
A tempore ducta argumenta,	144
Tempus nullum otiosum sit,	7
Tempora, quæ frustra perdimus	
seriis artibus potiùs danda,	35, 399
Tempus mitigat dolores,	174
Tentanda non sunt, quæ effici non pos-	
sunt,	53, 126

ET VERBORUM MEMORABILIA.

Terentius Comicus,	294
Terentius Varro,	294
Testium consideratio,	133, &c.
Theatri utilitas & religio,	89
Thebanorum & Theſſalorum contro- verſia de pecunia credita,	148
Themistocles Lyræ imperitus,	26
Civitatem apud Deos deponen- dam cenſuit,	254
Intra annum Perficè loqui didicit,	339
Theocritus,	288
Theodeſtes,	62, 77, 339
Theodorus Byzantius,	76
Theodorus Gadareus,	77
Theodori,	77
Theon Samius pictor,	386
Theophrastus,	77, 211, 292
Theopompus historicus,	52, 291
Theopompi Lacedæmonii aſtus,	67
Theſibus uſi ſunt antiqui ad augendam eloquentiam,	37
Theſes ſunt ad exercitationem valde uberes,	45, 310
Theſis quid ſit,	80
Thraſymachus,	76
Thucydides,	265, 285, 295
Tiberius Cæſar,	77
Tibullus,	293
Timagenes historicus,	25, 291
Timanthiſ tabula,	60
Timotheus tibicen,	40
Tiſias,	66, 76
Togatæ comædiæ,	295
Tormentorum ratio,	131
Trachalli vox,	297, 375, 386
Tragædiæ utiles oratori,	21
Tragædia focco non ingrediatur,	302
Apud Tragicos magna eſt perſo- narum obſervatio,	325
Transgreſſiones nimis longæ,	267
Translatio. <i>Vide Metaphora.</i>	
Tribrachys,	273
Trimeter verſus,	294
Trochæus,	273
Troporum conſideratio,	235, &c.
Quo à figuris diſtent,	245
Turpibus quomodo aliquid ſuaden- dum,	90
Turpia & honeſta ſimul eſſe non poſſunt,	361
Tyndaridarum fabula de Simonide falſa,	334
Tyro Ciceronis libertus,	183, 318
Tyrtæus poeta,	289

V.

Valerius Flaccus Poeta,	293
Valetudo bona ſtudiis neceſſaria,	306
Hanc maximè præſtat frugalitas,	306
C. Valgius,	77
Varietas animos reficit,	33
Varietas & æqualitas pronuntia- tionis non pugnant,	345
Varius poeta,	294
Varro. <i>Vide Attacinus & Terentius.</i>	
Ubertatis facile remedium,	42, 43
Venti directi & medii,	394
Ventris motus in pronuntiando,	352
Venuſtum quid dicatur,	185
Verba juſ ab auctoribus ſumunt,	17
Vulgaria & quotidiana magni nonnunquam uſus,	113
Verborum cura ſit, rerum ſolici- tudo,	208
Verborum ſupellex leſione multa & idonea comparatur,	209, 282, 283
Verborum cauſa duntaxat nihil faciendum,	210
Ea ſunt optima quæ ſenſum animi noſtri optimè promunt,	210
Peregrina & extera vitanda ſunt,	211
Item obſcœna fordida, & humi- lia,	211, 220
Ab uſu remota, & artium pro- pria,	213
Verborum turba inanis,	214
Verba rebus convenient,	217
Verba quædam magis vocalia,	217
Verborum humilitas nonnunquam vim rebus affert,	218
Verbis dignitatem dat antiquitas,	218
Verba fingere Græcis magis con- ceſſum,	219
Verborum alia nativa, alia re- perta,	220
In fingendis verbis quid obſer- vandum,	220
In verbis mala affectatio,	222
Verborum copia quomodo pa- randa,	281, &c.
Debent nota eſſe omnia, ut ſe ſcribenti offerant,	282
Collecta habere vocabula, puerile,	282
Verborum libertas poetis ignoſ- cenda,	285

INDEX RERUM, &c.

Verborum certissima regula est consuetudo,	300	Vitium quid sit, virtus detegit,	365
Verba per se soni tantum sunt,	300	Vitia ipsa in quibusdam delectant,	357
In verbis tantum non fit imitatio,	302	Vituperatio iisdem, quibus laus, modis constat,	84
Verba alia alios decent,	325	Ulyssis dicturi habitus apud Homerum,	354
Verborum officium servire sensi- bus,	391	Qualem ei facundiam tribuat Ho- merus,	394
Verecundia maximè conciliat,	354	Vocalium concursus,	267, 268
Verecundia, vitium amabile,	374	Coitio,	344
Vero nemo contentus est,	244	Volubilitas nimia confundit quæ dici- mus,	346
Verficator distat à Poeta,	275, 293	Voluntate, quæ cogi non potest, constat discendi studium,	16
Versus ab oratione absit,	271	Voluntate constat ut boni viri fimus,	398
Vertenda Græca in Latinum, & con- tra,	309	Voluptas audientis multum ad fidem adjuvat,	166
Vertendi auctores quæ sit optima ratio,	310	Vox magnopere adjuvat oratorem, 4, 27 Maximè curanda,	27
Veteres Latini quantum oratori pro- fint,	21	Vocis ratio quibus constet,	26, 27
Veteres qui legendi,	49	Vox propriam vim adjicit rebus,	341
Veteribus inveniendæ artes fue- runt, nobis duntaxat cognoscendæ,	400	Vocis consideratio,	341, &c.
Vetusta verba quam gratiam habeant,	18, 219	Urbanitas opportuna reficit animos,	103
Cautè iis utendum,	218	Quid sit propriè,	184, 190
Vibius Crispus,	297	Urbanitatis affectatio absit ab ora- tore,	186
A Victu ducta argumenta,	142	Urbanus, Ciceroni novum erat vocabulum,	219
Virgilius primùm à pueris legendus,	20	Urbis captæ descriptio ac calamitas,	223
Vetustatis amans,	218	Urbium laudes unde ducantur,	85
Vir acerrimi iudicii,	218	Urbs pro Roma accipitur,	212
De Virgilio iudicium,	292	Utile an distet ab honesto, 86, 89, 320, 321	
Paucos uno die versus scribebat,	304	Vultus distortus oratori minimè con- venit,	186
Virginus rhetor,	78	Ex vultu perspicitur habitus ani- morum,	349
Virtutum semina nobis innata,	71	Vultus quam vim habeat in pro- nuntiando,	349
Virtus natura & doctrina constat,	367	X.	
Virtus maximum Deorum donum,	367	Commissura literæ X cum S,	268
Virtutum vitiorumque vicinia,	57, 85	Xenophon,	285, 292
Virtus prima est vitio carere,	222	Y.	
Virtutes dicendi diversissimæ ha- bent suos amatores,	331	& § literas non habemus,	389
Virtutes in quibusdam non habent gratiam,	357	Z.	
Vis distat à violentia,	58	Literæ dulcedo,	389
Visiones, seu <i>φαντασίαι</i> ,	181, 316	Zeno,	71, 378
Vitia, quæ infederint, difficulter elu- untur,	40	Zeuxis pictor,	385
Vitia aliena malumus reprehendi, quàm nostra,	48		
Vitia non finunt mentem studiis vacare,	361		

